

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 32

Статті учасників
Шостої всеукраїнської мультидисциплінарної конференції
«Чорноморські наукові студії»

15 травня 2020 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
канд. юрид. наук, доцент К.В. Громовенко**

Одеса
2020

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 32. – 292 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 4 від 14.02.2020 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, канд. юрид. наук, доц. – заступник голови Ради; А.Ф. Крижановський, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; А.Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф., проректор з НПР; М.І. Зубов, д. філол. н., проф.; В.Г. Шутурмінський, д-р мед. наук, доц.; Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, проф. І.В. Єршова-Бабенко, д-р філос. наук, професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; О.С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доц.; А.М. Соцький, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Т.І. Філіпова, канд. філол. наук, доцент; І.В. Пересада, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доц.; О.А. Мартинюк, д-р. екон. наук, доц.; О.М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Г.Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.; Т.Г. Гончарук, д-р істор. наук, проф.; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Л.О. Панкова, канд. філос. наук; В.Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

А.П. Овчинникова, д-р мистецтв-ства, проф.; Т.І. Уварова, канд. мистецтв-ства, доц.; Г.І. Степанова, канд. мистецтв-ства., Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор.

Медичні науки

О.П. Романчук, д-р мед. наук, проф.; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.; В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доц.; Е.Л. Маркіна, канд. хім. наук, доцент.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – спеціаліст адміністративно-управлінського апарату,
відповідальна за роботу відділу науки і аспірантури
Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: conference.mgu@gmail.com

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

Розділ 1

Національне та міжнародне право

С. С. Андрейченко
докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

***Анотація.** Стаття присвячена загальному огляду принципів міжнародного кримінального права. Доводиться, що міжнародне кримінальне право базується на загальних принципах права, взятих із національних законів правових систем світу, основних принципах міжнародного права, галузевих принципах міжнародного кримінального права; наводиться перелік зазначених принципів.*

***Ключові слова:** принцип, міжнародне кримінальне право, загальні принципи права, галузеві принципи.*

Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції 74/6 (2019) [1] знов підкреслила важливу роль Міжнародного кримінального суду в багатосторонній системі, що має за мету покласти край безкарності, сприяти забезпеченню верховенства права, стимулювати і заохочувати повагу прав людини. Ефективне функціонування Міжнародного кримінального суду та захист прав людини неможливі без пильного дотримання системи правових принципів. Принцип (від лат. *principium* – «основа, початок») – основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, керівна ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначає норму поведінки. Принципи права є основними ідеями, вихідними положеннями або керівними началами процесу його формування, розвитку і функціонування [2, с. 22].

Принципи права поділяються на групи залежно від того, чи поширюються вони на всю систему права, кілька галузей або ж тільки на одну галузь права.

Загальними принципами права визнаються принципи, притаманні всій системі права загалом, що визначають її характер, зміст, найбільш важливі особливості. Загальні принципи права одночасно є основними принципами окремих галузей права. У кожній галузі такі принципи набувають специфіки, що пов'язано з особливостями регульованих тією чи іншою галуззю права суспільних відносин. Крім того, у кожній із галузей є властиві лише їй правові принципи. Вищесказане характерно і для системи міжнародного права загалом і для кожної її галузі окремо, включаючи міжнародне кримінальне право.

Специфічні принципи міжнародного кримінального права здебільшого збігаються з основними принципами відповідних галузей внутрішньодержавного права будь-якої країни. Це зумовлено тим, що і на державному, і на міжнародному рівнях ці галузі права регулюють певні суттєво подібні суспільні відносини, що виникають у сфері боротьби зі злочинністю. Внаслідок цього основоположні принципи, властиві внутрішньому кримінальному праву та кримінальному процесу, властиві й міжнародному кримінальному праву.

Кодифікація неписаного звичаєвого кримінального права є серйозним кроком у напрямі підвищення ступеню ясності і прозорості змісту норм [3, с. 68]. Питання кодифікації принципів міжнародного кримінального права стало предметом активного обговорення в органах ООН починаючи з 1946 р. Генеральна Асамблея ООН своєю резолюцією доручила Комісії міжнародного права сформулювати принципи, взявши за основу положення, визнані Статутом Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 95 (I) (1946) про «Підтвердження принципів міжнародного права, визаних статутом Нюрнберзького трибуналу» [4]. Комісії було доручено також підготувати проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства. Проекти такого кодексу були прийняті 1954 р., а потім 1996 р., хоча так і залишилися проектами, не реалізувавши ідею створення окремого міжнародного кримінального кодексу.

Міжнародне кримінальне право базується на *загальних принципах права, взятих із національних законів правових систем світу, основних принципах міжнародного права, галузевих принципах міжнародного кримінального права.*

Загальні принципи права представляють істотне значення для міжнародного кримінального права» [5, п. 177]. Серед загальних принципів права варто звернути особливу увагу на такі принципи,

як справедливість, верховенство права, гуманізм, рівноправність, законність, єдність юридичних прав і обов'язків, демократизм тощо.

Трибунал по колишній Югославії у справі *Prosecutor v. Furundzija* стверджував: «Коли міжнародні кримінально-правові норми не визначають категорію кримінального права, є виправданим звернення до національного права за таких умов: (i) якщо інше не зазначено міжнародною нормою, посилення не має здійснюватися лише на одну національну правову систему, скажімо, на держави загального права чи держави континентальної правової сім'ї. Швидше за все, міжнародні суди мають спиратися на загальні поняття та правові інститути, загальні для всіх основних правових систем світу <...>; (ii) оскільки міжнародні судові процеси мають ряд особливостей, що відрізняють їх від національних кримінальних проваджень, слід враховувати специфіку міжнародних кримінальних проваджень при використанні національних законодавчих понять. Таким чином буде виключено механічне імпортування або перенесення норм із національного законодавства в міжнародне кримінальне провадження [5, п. 178].

Основні принципи міжнародного права містяться у Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН, прийнятої Генеральною Асамблеєю в 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Крім того, низка принципів є звичаєвими нормами міжнародного права.

До основних принципів міжнародного права належать: незастосування сили чи погрози силою; суверенна рівність держав; рівноправність і самовизначення націй та народів; мирне розв'язання міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи держав; мирне співробітництво; сумлінне виконання договірних зобов'язань за міжнародним правом; непорушність кордонів; територіальна цілісність; повага і захист прав людини.

До *галузевих принципів міжнародного кримінального права* належать принципи, сформульовані у статутах міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*, статутах гібридних кримінальних трибуналів, Статуті Міжнародного кримінального суду.

У Статуті Нюрнберзького Трибуналу були сформульовані принципи, які були згодом закріплені Комісією міжнародного права як «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького Трибуналу, що знайшли вираження в його вирокі» (1950):

1) будь-яка особа, яка вчиняє діяння, що визнається злочином відповідно до міжнародного права, несе відповідальність і тому підлягає покаранню;

2) обставина, що національне право не встановлює покарання за діяння, що визнається злочином відповідно до міжнародного права, не звільняє особу, яка вчинила це діяння, від відповідальності за міжнародним правом;

3) обставина, що будь-яка особа, яка вчинила діяння, що визнається злочином відповідно до міжнародного права, виступала як глава держави або відповідальної посадової особи уряду, не звільняє цю особу від відповідальності за міжнародним правом»;

4) обставина, що будь-яка особа діяла на виконання наказу свого уряду чи начальника, не звільняє цю особу від відповідальності за міжнародним правом, якщо свідомий вибір був фактично для неї можливий;

5) кожна особа, обвинувачувана у міжнародно-правовому злочині, має право на справедливий розгляд справи на основі фактів і права;

б) як міжнародно-правові варто кваліфікувати такі злочини:

– злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни внаслідок порушення міжнародних угод та договорів; участь у загальному плані або змові, спрямованих на здійснення будь-яких дій, згаданих вище;

– військові злочини: порушення законів та звичаїв війни і, в тому числі, але не виключно, вбивство, жорстоке поводження чи передання в рабство чи інші подібні дії щодо цивільного населення окупованої території, вбивство чи жорстоке поводження з військовополоненими або особами, які знаходяться в морі, вбивство заручників або розграбування державного або приватного майна, безглузде руйнування міст і сіл або їх розорення, що не виправдовується військовою необхідністю;

– злочини проти людяності: вбивство, винищення, поневолення, депортація та інші нелюдські акти, що здійснюються щодо цивільного населення, або переслідування за політичними, расовими або релігійними мотивами, якщо такі дії мають місце при вчиненні будь-якого злочину проти миру або якого-небудь військового злочину, або у зв'язку з такими»;

7) співучасть у вчиненні злочину проти миру, військового злочину або злочину проти людяності, є міжнародно-правовим злочином.

У Статутах Міжнародних військових трибуналів по Югославії та Руанді закріплені, зокрема, такі принципи:

- юрисдикція Трибуналів поширюється на фізичних осіб;
- особа несе відповідальність за вчинення, планування, підбурювання, наказ, сприяння вчиненню злочину;
- посадове становище обвинуваченого не звільняє його від кримінальної відповідальності;
- вчинення злочину за наказом не звільняє особу від кримінальної відповідальності, але може розглядатися як пом'якшувальна обставина;
- не можна судити двічі за один злочин.

Серед основних принципів, гарантованих статутами гібридних трибуналів (Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне, Спеціальний трибунал по Лівану), можна назвати такі:

- індивідуальна кримінальна відповідальність;
- *non bis in idem*;
- справедливий розгляд справи;
- презумпція невинуватості.

Основа галузевих принципів міжнародного кримінального права закріплена в Статуті Міжнародного кримінального суду. Ці принципи визначають загальні напрями розвитку міжнародного кримінального права, а також правила застосування його норм.

Частина 3 Римського статуту, продукт роботи Підготовчого комітету і Римської Дипломатичної конференції, стала вельми значущим досягненням сучасного міжнародного кримінального права, яке загалом важко переоцінити. По суті, перша в історії кодифікація всеосяжних принципів індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини дозволяє визнати сучасне міжнародне кримінальне право саме кримінальним правом, з усіма притаманними йому властивостями і ознаками [6, с. 704]. Частина 3, що включає ст.ст. 22–33, скеровує Суд із таких питань, як участь у злочині, ментальний елемент злочинів, наявність обставин, що виключають відповідальність. Але й інших частинах Статуту можна знайти положення, які також стосуються питання загальних принципів. Вони є захоплюючим експериментом у порівняльному кримінальному праві, спираючись на елементи загального права, романо-германської системи, Закону шаріату та інших режимів кримінального правосуддя [7, с. 189].

Частина 3 Статуту Міжнародного кримінального суду «Загальні принципи кримінального права» містить низку галузевих принципів міжнародного кримінального права, водночас такі принципи можна зустріти і в інших частинах Римського Статуту:

- *non bis in idem* (жодна особа не може бути притягнута до суду двічі за той самий злочин) (ст. 20);
- *nullum crimen sine lege* (немає злочину без вказівки на це в законі) (ст. 22);
- *nulla poena sine lege* (немає покарання без закону) (ст. 23);
- відсутність зворотної сили *ratione personae* (ст. 24);
- індивідуальна кримінальна відповідальність (ст. 25);
- виключення з юрисдикції неповнолітніх (ст. 26);
- неприпустимість посилання на посадове становище особи (ст. 27);
- відповідальність командирів та інших начальників (ст. 28);
- незастосовність терміну давності (ст. 29);
- накази начальника та припис закону (ст. 33)
- презумпція невинуватості (ст. 66) та ін.

Велике значення при розробці «загальних принципів кримінального права» мало врахування принципу компліментарності, що є основою функціонування і однією з «опор» МКС. «Принцип компліментарності покликаний забезпечити владу МКС над безвідповідальними державами, які відмовляються від притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють жажливі міжнародні злочини. Він забезпечує баланс між наднаціональною владою та суверенним правом держав переслідувати власних громадян без зовнішнього втручання» [8, с. 158]. «Режим компліментарності Римського статуту є феноменальним, оскільки держави мають грати провідну роль у забезпеченні міжнародного кримінального правосуддя в межах своїх внутрішніх систем» [9, с. 84]. Юрисдикція Суду має додатковий характер стосовно систем кримінальної юстиції держав – учасників Римського статуту. Компліментарність ґрунтується на визнанні, що здійснення національної кримінальної юрисдикції не є лише правом, але й обов'язком держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. General Assembly. Resolution. 4 November 2019. A/RES/74/6.
2. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 2. Москва : Издательство «Зерцало», 1998. 460 с.
3. Герхард В. Принципы международного уголовного права / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одесса : Фенікс; Москва : ТрансЛит, 2011. 910 с.
4. Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal. General Assembly resolution 95 (I), 1946.
5. Prosecutor v. Anto Furundzija (Trial Judgement), IT-95-17/1-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 10 December 1998.
6. Полный курс уголовного права : В 5 т. / Под ред. А.И. Коробеева. Санкт-Петербург, 2008. Т. 5. 1133 с.
7. Schabas, W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 598 p.
8. Mohamed El Zeidy. The Principle of Complementarity in International Criminal Law. Origin, Development and Practice. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2008, 366 p.
9. Broomhall B. International justice and the international criminal court: between sovereignty and the rule of law. OUP, Oxford, 2003, 215 p.

С. С. Андрейченко. Принципы международного уголовного права. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена общему обзору принципов международного уголовного права. Доказывается, что международное уголовное право базируется на общих принципах права, взятых из национальных законов правовых систем мира, основных принципах международного права, отраслевых принципах международного уголовного права; приводится перечень указанных принципов.

Ключевые слова: принцип, международное уголовное право, общие принципы права, отраслевые принципы.

S. Andreichenko. Principles of international criminal law. – Article.

Summary. The article is devoted to a general review of the principles of international criminal law. It is proved that international criminal law is based on the general principles of law, taken from the national laws of the legal systems of the world, the basic principles of international law, specific principles of international criminal law; a list of these principles is provided.

Key words: principle, international criminal law, general principles of law, specific principles.

УДК 343

В. О. Гега

студентка кафедры права

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

м. Вінниця, Україна

Т. І. Пенькова

студентка кафедри права

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

м. Вінниця, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. У статті викладено сутність та зміст поняття «насильство в сім'ї» як суспільно небезпечного діяння одного члена сім'ї стосовно іншого, спрямованого на порушення його прав і свобод як людини, так і громадянина, які призводять до його морального, фізичного чи психологічного страждання. Виокремлено ознаки насильства в сім'ї та його причини. Проведений аналіз усіх видів домашнього насильства. Розглянута криміналізація цього явища згідно з Кримінальним кодексом України відповідно до вироків суду.

Ключові слова: насильство в сім'ї, фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, потерпілий, відповідальність за вчинення домашнього насильства, мотив.

Проблема домашнього насильства, на жаль, не обійшла стороною деякі сім'ї нашої країни. Як відомо, насильство є однією з форм суспільно небезпечної поведінки людини, що зумовлено соціально-економічними, політичними і морально-психологічними умовами життя суспільства, яке є іманентним будь-якій поведінці людини. Саме цей факт є причиною вчинення значної кількості кримінальних правопорушень та й підставою криміналізації цього явища.

Домашнє насильство – одна з найсерйозніших форм порушення прав людини та досить травматичним видом насильства. Доволі значна кількість досліджень стосується домашнього насильства над жінками та фізичного насильства над дітьми, тоді як інші види домашнього насильства, такі як жорстоке поводження з літніми людьми та чоловіками, залишились поза увагою вчених. Багато ситуацій стосовно домашнього насильства в суспільстві вважаються суто приватною справою і постраждалі особи не бажають повідомляти про нього або ж піддаються на вмовляння своїх сімей чи громади. Однак нівелювання стану захищеності та відсутність достатнього захисту підвищують ризик поширення такого насильства в майбутньому [1, с. 150].

За даними соціологічних опитувань населення України, майже половина населення відчула на собі різні форми насильства. Починаючи з 2005 року в Україні була прийнята ціла низка нормативно-правових актів, в яких гендерний напрям політики розглядався не як додаток до наявної концепції «поліпшення становища жінок», а як масштабне самостійне явище, що потребує окремої уваги на загальнодержавному рівні та конкретних державних форм регулювання.

Однак статистика цього явища продовжує приголомшувати, адже кожна третя жінка або дівчинка бодай раз у житті стає жертвою фізичного або сексуального насильства і найчастіше насильство здійснює партнер, одна з двох загиблих жінок чи дівчат була вбита партнером або родичем. Водночас серед чоловіків таке співвідношення – 1 до 20. Загалом щороку через насильство у світі помирають 1,4 мільйона людей, лише 52% жінок у світі, які перебувають у шлюбі або стосунках, та щороку в Україні від насильства гинуть близько 600 жінок [2].

У наукових колах проблема кримінально-правової характеристики домашнього насильства майже не розглядалась через недавню криміналізацію цього діяння. Разом із тим питання правової регламентації спричинення тілесних ушкоджень, удосконалення правозастосовчої практики в цій сфері розглядалися тільки фрагментарно в роботах, присвячених кримінально-правовій протидії тілесним ушкодженням, таких авторів, як Л.О. Андрєєва, М.К. Аніянц, М.І. Бажанов, А.В. Байлов, В.І. Борисов, С.В. Бородін, В.К. Грищук, Л.І. Гуревич, Н.О. Гуророва, Т.Г. Даурова, М.І. Загородников, Т.В. Кондрашова, М.Й. Коржанський, Ю.М. Крутов, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, І.П. Портнов, Б.С. Сидоров, В.В. Сташис, В.В. Шаблистий, М.Д. Шаргородський, С.С. Яценко й інші вчені [5, с. 7–8].

Метою цієї статі є здійснення кримінально-правової характеристики домашнього насильства, відповідальність за яке передбачене кримінальним кодексом України.

У п. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].

Кримінальний кодекс України містить кримінальну відповідальність за домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, що карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років (ККУ).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я особи. Додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність. Потерпілий є обов'язковим елементом складу злочину та, відповідно до ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України, кримінальне провадження за цим злочином можна зареєструвати **лише на підставі заяви потерпілого**. Ним може виступати один із подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Об'єктивна сторона полягає в активних діях, що пов'язані із застосуванням фізичного, психологічного або економічного насильства. Окрім того, законодавець передбачив матеріальний склад злочину у вигляді настання шкідливих наслідків, а саме: завдання фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Під фізичним насильством варто розуміти форму домашнього насильства, що включає ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння легких тілесних ушкоджень. Від фізичного насилля у сім'ї здебільшого страждають саме жінки та діти, через особливості своєї фізіології та віку [4].

Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Психологічне насильство може бути розглянуто через так зване призму «дерево залежності». Співзалежність учасників психологічного насильства – це саморуйнівна поведінка, яка виникає на підґрунті агресії, неповаги, деформації правосвідомості, примусу до протизаконних дій, нехтуванням морально-етичними цінностями. Різновидом психологічного насильства можуть бути дії сексуального характеру: небажані сексуальні дотики чи примушення торкатися іншої людини; підглядання або фотографування людини в інтимній ситуації без її згоди; ексгібіціонізм, примусова демонстрація людині порнографії тощо. Провідним наслідком психологічного насильства стає залежність від думки інших людей, особливо близьких, чутливість до критики, відкладання рішень через побоювання помилитися, зазнати булінгу та чергового приниження.

Під економічним насильством варто розуміти форму домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або змоги користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [4, с. 4]. Мається на увазі не розподіл фінансів сім'ї за взаємною згодою, не взаємний контроль подружжя за витрачанням коштів на потреби сім'ї, а контроль, часто жорстокий та принизливий, із боку однієї особи щодо інших членів родини – дружини, дітей, батьків похилого віку. Часто чоловік забороняє працювати чи навчатися під приводом того, що він може самостійно забезпечити сім'ю, але лише для того, щоб потім насадити жорсткий контроль за витратами членів сім'ї, які не працюють. Позбавлення коштів, жорсткий контроль за витратами зазвичай йде від єдиних «годувальників» у родині. Вони вважають, що це їхнє право фінансово карати і заохочувати інших членів родини. Проте може бути і така ситуація, коли жінка повністю контролює сімейний бюджет і вся заробітна плата йде виключно до цього бюджету, критично обмежуючи кошти на особисті витрати чоловіка.

Ознака систематичності не визначена законодавством, але судова практика йде шляхом визнання систематичності, якщо таке діяння було вчинено більше трьох разів (аналіз вироків, що вже набрали законної сили за ст. 126-1 КК України, дає змогу зробити висновок, що кримінальне провадження щодо домашнього насильства відкривається стосовно особи, яку вже було тричі визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення, за ст. 173-2 КУпАП).

Крім того, законодавець, на жаль, повернувся до такого способу конструювання кримінально-правової норми, як адміністративна преюдиція, яку значна більшість вчених вважає порушенням принципу законності. Адже вчинення адміністративного делікту систематично (неодноразово) не перетворює його на злочин. Так, у ст. 173-2 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Частиною 2 цієї статті передбачено більш суворе адміністративне стягнення за повторне вчинення такого правопорушення.

Суб'єкт злочину – спеціальний (член подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, яка перебуває в сімейних або близьких відносинах). Сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми

та з інших поважних причин не проживають спільно. Близькі особи – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також, незалежно від зазначених умов, чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотив і мета вчиненого злочину можуть бути різними та на кваліфікацію не впливають.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що питання кримінально-правової характеристики потребує ґрунтовного наукового дослідження на дисертаційному рівні з метою напрацювань із вдосконалення термінологічного апарату, що використаний у процесі конструювання об'єктивної сторони цього злочину. Результат дослідження мав бути використаний для внесення змін до КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запорожець А.А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.
2. Домашнє насильство: жахлива статистика та алгоритм дії. URL: <https://mayak.media/read/card/53287/domashne-nasilstvo-zhahliva-statistika-ta-algoritm-dii> (дата звернення: 13.03.2020).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229–VIII.
4. Коментар до статті. Кримінальний кодекс України. Ст. 126-1 від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: https://protocol.ua/tu/ministr_yustitsii_petrenko_shcho_take_domashne_nasilstvo_i_yak_z_nim_borotisya/ (дата звернення: 13.03.2020).
5. Лінов В.М, Митрофанов І.І. Злочини проти здоров'я людини : навчальний посібник. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О.В. 2017. 328 с.

В. О. Гега, Т. И. Пенюкова. Уголовно-правовая характеристика домашнего насилия. – Статья.

Аннотация. В статье изложены сущность и содержание понятия «насилие в семье» как общественно опасного деяния одного члена семьи по отношению к другому, направленного на нарушение его прав и свобод как человека, так и гражданина, которые приводят к его нравственному, физическому или психологическому страданию. Выделены признаки насилия в семье и его причины. Проведен анализ всех видов домашнего насилия. Рассмотрена криминализация этого явления согласно Уголовному кодексу Украины в соответствии с приговором суда.

Ключевые слова: насилие в семье, физическое насилие, сексуальное насилие, психологическое насилие, экономическое насилие, потерпевший, ответственность за совершение домашнего насилия.

V. Heha, T. Penkova. Criminal law characterization of domestic violence. – Article.

Summary. The article outlines the essence and content of the concept of “domestic violence” as a socially dangerous act of one family member in relation to another, aimed at violating his rights and freedoms of both a person and a citizen, which lead to his moral, physical or psychological suffering. The signs of domestic violence and its causes are highlighted. The analysis of all types of domestic violence. The criminalization of this phenomenon in accordance with the Criminal Code of Ukraine in accordance with the court verdict is considered.

Key words: domestic violence, physical abuse, sexual abuse, psychological abuse, economic abuse, victim, responsibility for committing domestic violence.

МІСЦЕ М'ЯКОГО ПРАВА В КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Анотація. У статті розглядаються суперечливі погляди сучасних вчених щодо природи м'якого права, його місця та ролі в контексті чинних концепцій праворозуміння. Аналізується принципова відмінність відношення до цього питання з точки зору бінарного підходу й концепції відносної нормативності.

Ключові слова: м'яке право, бінарний підхід, відносна нормативність, сіра зона права, м'яко-правові норми, юридична обов'язковість, континуумний підхід, півтінь права.

Концепція м'якого права, що зародилася ще в середині ХХ століття, по сьогоднішній день залишається однією з найбільш обговорюваних і спірних доктрин правового дискурсу. Сучасна юридична спільнота ділиться на супротивників і прихильників цієї доктрини, а точніше можливості й доцільності її існування як такої. У силу свого досить «юного» віку вона стикається зі значними труднощами: змушена пояснювати причетність юридично необов'язкових м'яко-правових норм до права й водночас їхнє скасування від політичних і моральних зобов'язань. Але вже сама по собі наявність спору про феномен м'якого права свідчить про кризу в правовій науці (насамперед в галузі міжнародного права), яка нездатна часом дати пояснення або прогнозувати нові явища правової реальності. Результатом такої дискусії є пошук нового інструментарію, який не офіційно нормативний, але водночас лежить в юридичному полі й має реальний вплив на суспільні відносини, та який би насправді відповідав потребам реальності, яка продовжує ускладнюватись.

Дослідженню цього питання присвячені роботи багатьох вчених, а саме таких, як Г. Вікс, Д. Шелтон, Е. Д'Амато, П. Вейл, А. Сомма, Я. Клабберс, Ж. Д'Аспремон, Т. Мейер, О. Шактер, П. Маланчук, К. Чінкін, А. Петерс, І. Пагатто й інших.

Отже, що ж являє собою «м'яке право» і яке місце воно займає в концепціях праворозуміння? Основою однозначного поділу поглядів юридичної спільноти із цього питання є вихідне розуміння та ставлення до права як такого. Г. Вікс справедливо зазначає: «М'яке право» звучить чітко як оксюморон: якщо воно м'яке, то як воно може бути правом?» [1, с. 1]. Таке питання є першочерговим і природним для прихильника концепції юридичного позитивізму, зокрема бінарного підходу, на противагу якому виступає концепція відносної нормативності. Логіка першої приводить до заперечення «м'якого права» й перетворює його в оксюморон, логіка другої – до можливості його концептуального існування.

Д. Шелтон вказує: «З точки зору «ставлення до нормативності вчені сперечаються, чи є обов'язкові й необов'язкові документи жорсткими альтернативами, або ж вони є двома кінцями одного й того ж континууму з полюсами від юридичного зобов'язання до повної свободи дій, що робить деякі документи більш обов'язковими, ніж інші. Можливість використання категорії «м'яке право» й те, яким чином її слід використовувати, залежить більшою мірою від того, яку позицію займає вчений щодо права – бінарну або континуумну» [2, с. 180–181].

Прихильники бінарного підходу дотримуються категоричного розмежування права, що має обов'язкову силу, від не-права, що такої обов'язкової сили не має. Будь-яка норма або є частиною (що має обов'язкову силу) права, або залишається в півтіні політики й моралі. Так, нормативність права, тобто юридична обов'язковість, не може мати ступеня: всяке розпорядження є юридично обов'язковим чи ні. «Законність подібна чесноті в тому, що вона – не питання ступеня» - зазначає Л. Гросс [3, с. 56].

Припускаючи чітке розмежування правових і неправих регуляторів, визнаючи лише право й не-право, бінарний підхід безпосередньо заперечує необхідність у формулюванні будь-яких проміжних форм і категорій (зокрема «м'яке право»). За межами права – в області не-права – можна виявити лише норми, що мають суто політичне, технічне або моральне значення. Як наслідок, ідея м'якого права визнається не просто помилковою, але й вкрай шкідливою, оскільки можливість визначення ступеня

(від слабого до сильного) юридичної сили підриває більшість ідей юридичного позитивізму, зокрема законності, правопорядку й інших.

Так, Е. Д'Амато вважає, що міжнародне право здатне виконувати функції по формуванню стійкого світопорядку саме тому, що воно має обов'язкову силу закону, тобто є жорстким правом [4, с. 905]. Такої ж позиції в цьому питанні дотримується і французький вчений П. Вейл: «Піддатися необачній спокусі занадто витонченими нюансами й втратити доктринальну основу – загрожує ризиком невблаганного дрейфу нормативної системи міжнародного права в бік відносного й випадкового» [5, с. 441]. Як обов'язковий атрибут юридичної науки й практики П. Вейл розглядає спрощення правової реальності, навмисну відмову від визначення тонкої специфіки окремих ситуацій, їх узагальнення. На його думку, чіткі дихотомічні зв'язки «правове й не-правове», «законне й незаконне», «обов'язкове й необов'язкове» об'єктивно підвищують ефективність і результативність юридичної діяльності. На думку вченого, використання м'якого права «може дестабілізувати всю систему міжнародного права й перетворити її на інструмент, який більше не зможе слугувати своїй меті» [5, с. 423].

У цілому прихильники бінарного підходу визнають концепцію м'якого права зайвою та надуманою. Адже жорстке право володіє всіма необхідними можливостями, які зазвичай приписують м'якому праву, включаючи інтерпретацію нормативних текстів і заповнення прогалін. А на думку Я. Клабберса, жорстке право «може являти собою різноманітні «відтінки сірого», не втрачаючи своєї бінарної природи» [6, с. 181].

Варто, однак, зазначити, що критиці в сучасній доктрині піддається і сам бінарний підхід, який формувався століттями і є певною мірою класичним і загально визнаним, спираючись на підтримку всесвітньо відомих правознавців: Дж. Остін, Г. Кельзен, Г. Харт, Н. Луман та інших. Його критика пов'язана з крахом усталених традицій та стереотипів. Зокрема з нездатністю забезпечити засоби для того, щоб з'єднати законність права з легітимністю, етикою, справедливістю.

Відсталість бінарного підходу у визначенні основних категорій привела окремих фахівців до розробки багатоступеневої моделі зі змінною шкалою, яка в змозі вловити поступові відмінності між різними типами міжнародних документів. Так з'явилася концепція відносної, або різноманітної, нормативності, іноді іменована як «континуумний підхід» (continuum view), згідно з якою юридична обов'язковість розглядається як релятивно непостійна величина. Якщо бінарний підхід іде корінням у позитивізм, то концепцію відносної нормативності пов'язують із теорією правового плюралізму.

На думку А. Сомма, м'яке право являє собою «необов'язкове, але юридично релевантне джерело, що виступає частиною складної, диференційованої та гнучкої системи норм, кожна з яких наділена різною розпорядчою (прескриптивною) інтенсивністю та градуйованою, відносною нормативністю» [7, с. 2].

Ж. Д'Аспремон вважає, що загальна ідея «м'якості» ґрунтується на передумові, що бінарне протиставлення «правового» й «не-правового», що властиве всім напрямкам юридичного позитивізму, погано підходить для визначення зростаючої складності міжнародних відносин, а також на тому, що для регулювання різних за масштабом проблем сучасного світу необхідні додаткові нормативні регулятори [8, с. 1076]. Така позиція видається вагомим аргументом прихильників необхідності існування м'якого права.

Якщо уявити, що право, як складна регульовальна система, може мати різні правові ефекти й наслідки, сильніші й слабші, то і юридична сила норм має безліч відтінків і ступенів. «Ми повинні визнати, що правові зобов'язання, чи то міжнародні або внутрішньодержавні, також можуть мати різні ступені» – стверджує О. Шактер [9, с. 322].

Представники концепції відносної нормативності стверджують, що бінарна теорія права страждає зайвим схематизмом і спрощенням. Зовнішня галузь права має розмитий характер. Чітку роздільну межу між «правом» і «не-правом» провести важко, оскільки в «сірій зоні» ми стикаємося з квазіправовими явищами, які (може не de jure, але de facto) породжують важливі значущі для права наслідки. Крім того, бінарний підхід погано пристосований для обліку зростаючої складності суспільних відносин, що підлягають правовій регламентації.

В юридичній літературі широко застосовується в такому контексті згадана метафора «сіра зона» як півтінь права, що є прикордонною зоною між правом як системою юридично обов'язкових норм і принципів, з одного боку, й іншими соціальними регуляторами (мораллю, політикою, усталеною практикою, етикетом, корпоративними нормами тощо) – з іншого. Зокрема, П. Маланчук пише, що «м'яке право» у вигляді керівних принципів поведінки (подібно до тих, що сформульовані Організацією Об'єднаних Націй щодо діяльності транснаціональних компаній), які не належать ні до суворо обов'язкових норм права, ні до повністю іррелевантних політичних максим, діє в сірій зоні між правом і політикою

[10, с. 54]. А. Петерс також вказує на м'яке право як на півтінь права, оскільки, не вдаючись до очевидної юридичної обов'язковості, воно породжує конкретні юридичні наслідки, а не просто політичні чи інші фактичні наслідки [11, с. 23].

Що стосується питання відмінності між м'яким правом і, наприклад, суто політичними документами, Т. Мейер однозначно зазначає, що м'яко-правові зобов'язання виступають основою «жорстких» правових зобов'язань в інших правових системах, таких, як внутрішньодержавне законодавство, або вони можуть вплинути на інтерпретацію або реалізацію «жорстких» правових зобов'язань [12, с. 906].

Таким чином, представляється логічною думка К. Чінкін, що «категорії «жорстке» й «м'яке» право не поляризовані, але лежать в межах якогось континууму, який сам постійно розвивається» [13, с. 32].

Отже, відповідно до концепції відносної нормативності, право й не-право можна графічно представити у вигляді континууму норм різного ступеня обов'язковості – від суворой імперативності, забезпеченої санкціями (один крайній полюс) до рекомендацій, заснованих на переконанні й авторитеті (інший полюс). Саме сукупність авторитетних рекомендацій утворює нормативну основу «м'якого права», хоча ними й не обмежується. Якщо систему соціального регулювання з точки зору обов'язковості приписів представити у вигляді континууму, то «м'яке право» займе місце в «прикордонній зоні» між правовими й неправовими нормами.

Не дивно, що подібна концепція зустріла активну критику з боку вчених, які традиційно представляють себе як позитивісти. У цілому вони вважають, що право – це або жорстке право, або не право зовсім. Правда, як стверджують прихильники м'якого права, позитивісти не здатні повною мірою усвідомити еволюцію чинних засобів правового регулювання.

У контексті дискусії щодо можливості існування м'якого права становлять інтерес міркування Е. Петерс та І. Паготто. На їхню думку, практикам і вченим у рамках своєї діяльності слід уникати двох небезпек. Перша – це чорно-біла оцінка навколишнього світу й створення дихотомій, тобто небезпека надмірного спрощення. Друга – існування ризику загубитися в констатаціях нескінченних відмінностей, відтінків і градацій. Надмірне спрощення та дихотомічний погляд на світ можуть перешкодити юристам адекватно оцінити складнішу реальність і тим самим призвести до недостатньо обґрунтованої аргументації та несправедливих правових наслідків. Але, з іншого боку, надмірна увага до найтонших відмінностей та схильність до деталізації може утруднити створення загальних понять і працездатних юридичних конструкцій. Такий підхід може також призводити до несправедливості. Правникам потрібно уникати обох крайнощів. Тому потрібно збалансувати гідності чітких структур із ризиком втрати адекватності в оцінках недихотомічної реальності. [11, с. 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Weeks G. The Use and Enforcement of Soft Law by Australian Public Authorities. *Federal Law Review*, Forthcoming. 2014. Vol. 42. № 1. P. 1.
2. Shelton D. L. International Law and «Relative Normativity» / ed. Malcolm D. Evans. Oxford : Oxford University Press, 2006. P. 180–181.
3. Gross L. Problems of International Adjudication and Compliance with International Law : Some Simple Solutions. *American Journal of International Law*. 1965. Vol. 59. № 1. P. 56.
4. D'Amato A. Softness in International Law : A Self-Serving Quest of New Legal Materials: A Reply to Jean d'Aspremont. *European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 3. P. 905.
5. Weil P. Towards Relative Normativity in International Law? *American Journal of International Law*. Vol. 77. № 3.
6. Klabbers J. The Redundancy of Soft Law. *Nordic Journal of International Law*. 1996. Vol. 65. № 2. P. 181.
7. Somma A. Some Like it Soft. Soft Law and Hard Law in the Shaping of European Contract Law. *The Politics of the Draft Common Frame of Reference* / ed. A. Somma. 2009. P. 2.
8. Aspremont de J. Softness in International Law : A Self-Serving Quest for New Legal Materials. *European Journal of International Law*. 2008. Vol. 19. № 5. P. 1076.
9. Schachter O. Towards a Theory of International Obligation. *Virginia Journal of International Law*. 1968. Vol. 8. № 2. P. 322.
10. Malanczuk P. Modern Introduction to International Law. 7th ed. New York : Routledge, 1997. P. 54.
11. Peters A. Soft Law as a New Mode of Governance. *The Dynamics of Change in EU Governance* / eds. U. Diedrichs, W. Reiners, W. Wessels. Edward Elgar Publishing. Cheltenham ; Northampton, 2011.
12. Meyer T. Soft Law as Delegation. P. 906.
13. Chinkin C. Normative Development in the International Legal System. *Commitment and Compliance: The Role of Non-Binding Norms in the International Legal System* / ed. D. Shelton. Oxford, 2000. P. 32.

А. О. Головач. Место мягкого права в концепциях правопонимания. – Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются противоречивые взгляды современных ученых относительно природы мягкого права, его места и роли в контексте существующих концепций правопонимания. Анализируется принципиальное отличие отношения к данному вопросу с точки зрения бинарного подхода и концепции относительной нормативности.

Ключевые слова: мягкое право, бинарный подход, относительная нормативность, серая зона права, мягко-правовые нормы, юридическая обязательность, континуумный подход, полутень права.

H. Holovach. The place of soft law in the concepts of law. – Article.

Summary. The article considers the contradictory views of modern scholars regarding the nature of soft law, its place and role in the context of existing concepts of law. The fundamental difference between the attitude to this issue under the binary approach and the concept of relative normativity is analyzed.

Key words: soft law, binary approach, relative normativity, grey zone of law, soft legal norms, legal bindingness, continuum view, penumbra of law.

УДК 340

Г. В. Котик

аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Стаття присвячена всебічному аналізу правового феномену систематизації законодавства. У ній детально розглядаються види систематизації законодавства, наводяться думки вчених-правознавців щодо місця і ролі кожного з цих видів у процесі систематизації українського законодавства та конкретні приклади систематизованих нормативних актів. Також увага приділяється дослідженню зарубіжного досвіду здійснення систематизації законодавства, зокрема його консолідації.

Ключові слова: систематизація, кодифікація, консолідація, інкорпорація, законодавство, норми права, нормативні акти, кодекс.

Постановка проблеми: У юридичній науці склалася вельми неоднозначна ситуація щодо визначення поняття «систематизація законодавства». З одного боку, є чимало праць, у яких пропонуються на перший погляд близькі за змістом дефініції цього поняття. Проте, з іншого боку, має місце фактично повна невизначеність цього поняття, обмеженість поверхневим його уявленням, яке мало що дає для осягнення змісту цього юридичного феномену.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. У сучасних підручниках з теорії права одні автори присвячують характеристиці систематизації окремі параграфи або цілі глави [16, с. 347], другі пишуть про «систематизацію нормативних актів» [20, с. 278–281], а треті взагалі не згадують про цю проблему [9, с. 616–627]. Одні автори поняття систематизації законодавства розглядають із позиції системи законодавства, інші – правотворчості або законодавчої техніки [27, с. 12–15, 59–72].

Словник-довідник «Економіка і право» дає таке визначення: «систематизація права – діяльність, спрямована на впорядкування й удосконалення правових норм. У Великому юридичному словнику під редакцією професора А.С. Піголкін зазначає: «Систематизація законодавства – це постійна форма розвитку й упорядкування діючої правової системи» [19, с. 261]. А.Я. Сухарева дає таке визначення: «Систематизація законодавства (систематизація права) – процес зведення до єдності нормативних правових актів шляхом зовнішньої або внутрішньої обробки їх змісту». Відбувається ототожнення понять «систематизація права» і «систематизація законодавства» [2, с. 567].

Серед усіх розглянутих варіантів визначень поняття «систематизації законодавства» найбільш універсальною вбачаю дефініцію, наведену професором С.В. Петковим: «Систематизація законодавства –

це діяльність із упорядкування чинних нормативно-правових актів у єдину узгоджену систему з метою забезпечення ефективного правового регулювання». Основною метою систематизації законодавства відомий український правознавець вбачає досягнення внутрішньої єдності юридичних норм, тобто усунення колізій і прогалин, результатом чого має бути підвищення ефективності законодавства й упорядкування правового матеріалу, розміщення його за певними розділами та рубриками, тобто класифікація, що забезпечує зручність користування законодавчим масивом. На думку С.В. Петкова, систематизація поділяється на внутрішню та зовнішню. Мета внутрішньої систематизації – внутрішня обробка нормативних актів, яка сприяє досягненню внутрішньої єдності норм права. Мета зовнішньої систематизації – внутрішня обробка нормативних актів, їх класифікація [14, с. 5]. У юридичній літературі майже відсутні дискусії з приводу основних форм або видів систематизації законодавства, більша частина науковців дотримуються погляду, згідно з яким її основними видами є облік нормативних актів, інкорпорація, консолідація та кодифікація.

Мета статті – визначити основні особливості, ознаки та цілі систематизації законодавства на основі аналізу вітчизняної практики та зарубіжного досвіду, виявити можливі шляхи вдосконалення систематизаційної діяльності в Україні та напрями подальших наукових досліджень у цій царині.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою встановлення особливостей, ознак і цілей систематизації законодавства необхідно надати характеристику кожній з зазначених вище форм. Отже, під обліком нормативних актів здебільшого розуміють діяльність зі збирання, фіксування в логічній послідовності та зберігання нормативно-правових актів, підтримання їх у контрольному (актуальному стані) з урахуванням усіх змін і доповнень, а також зі створення спеціальних систем їх нагромадження і пошуку. Головним завданням цього виду систематизації є підтримання нормативних актів у такому стані, який дозволяє оперативно одержувати потрібну інформацію [21, с. 21]. Об'єктом обліку можуть виступати будь-які правові акти, зокрема нормативні, інтерпретаційні, правореалізаційні, правозастосовні. Облік нормативних актів може бути як офіційним, якщо він здійснюється уповноваженими на те органами державної влади, так і неофіційним, якщо такий облік здійснюється установами, організаціями та іншими приватними особами. Сьогодні існує декілька способів обліку: 1) документальний облік, який проводиться шляхом складання алфавітно-предметних словників, картотек, заповнення облікових журналів тощо; 2) електронний, що здійснюється шляхом використання автоматизованих довідково-пошукових систем («Ліга», «Законодавство» тощо) [3, с. 21]. Таким чином, облік нормативно-правових актів можна визначити як одну з форм систематизації законодавства, яка має за мету збирання, зберігання та реєстрацію нормативних, інтерпретаційних, правореалізаційних і правозастосовних актів, що може здійснюватися як уповноваженим на те органом державної влади, так і приватними особами.

Надзвичайно важливу роль у процесі систематизації законодавства відіграє його кодифікація. Термін «кодифікація» був введений у науковий обіг І. Бентамом. Саме слово «кодифікація» походить від слів «codex» і «facere» й означає створення зведеного закону, систематизацію законів держави за окремими галузями права, зазвичай із переглядом і скасуванням застарілого законодавства [12, с. 239]. Про важливість кодифікації як виду систематизації права писав ще В.Н. Ренненкампф: «Переваги і вигоди кодифікації полягають у такому: вона поєднує чинне право в одне ціле, полегшує огляд і користування ним, надає йому сталість і постійність, надає вдалі випадки до покращення права, усунення суперечностей, неточностей, пробілів, устанавлює внутрішню сумісність права і, нарешті, служить одним із найдієвіших засобів до об'єднання держави, що складається з різних племен і провінцій, полегшуючи зносини, згладжуючи матеріальні та духовні відмінності, вносячи у відносини почуття згоди і єдності» [13, с. 128]. Кодифікацію законодавства можна розглядати у двох площинах: по-перше, як самостійну галузь науки, що розвивається на емпіричному ґрунті, по-друге, як вид, форму правотворчої діяльності, яка відбувається на науковій основі [4, с. 24]. У Юридичному енциклопедичному словнику сказано, що кодифікація законодавства – це форма систематизації законодавства, яка полягає в якісній переробці діючих юридичних норм, усуненні неузгодженостей і суперечностей правового регулювання, заповненні прогалин і скасуванні застарілих норм [26, с. 176]. У сучасній юридичній літературі кодифікація характеризується як форма систематизації, що допускає переробку правових норм за змістом, а також їх систематизований, науково обґрунтований виклад у новому законі (зводі законів, кодексі, основах законодавства та ін.) [7, с. 312]. Зокрема, І.С. Самощенко зазначає, що у кодифікації переслідується мета встановлення нових і упорядкування, приведення у систему раніше виданих норм із необхідною їх переробкою [22, с. 12]. У більш широкому змісті кодифікація розглядається як форма корінної переробки чинних нормативних актів у визначеній сфері відносин, спосіб якісного впорядкування законодавства,

забезпечення його узгодженості та компактності, а також розчистки нормативного масиву, звільнення від норм, що застаріли та не виправдали себе [11, с. 384].

У процесі кодифікаційної діяльності відбувається перегляд чинного законодавства. Кодифікація законодавства означає якісний стрибок від старого до нового стану в розвитку того чи іншого його структурного підрозділу. Кодифікація є реальним засобом вирішення поставлених завдань щодо приведення в порядок правової системи, різкого скорочення кількості відомчих інструкцій, роз'яснень, методик і т. п., які не завжди відповідають чинному законодавству. Правові приписи, що пройшли перевірку часом і довели свою життєздатність щодо сформованих суспільних відносин, органічно включаються до складу нормативного акта, який створюється внаслідок кодифікації законодавства. Таким чином, реалізується принцип наступності й оновлення при створенні кодифікованих актів. Така властивість кодифікаційної діяльності в ряді випадків закріплюється в нормативному порядку. Водночас поряд із переробленими нормами кодифікаційний акт завжди містить правові приписи, видані вперше.

Однією з цілей кодифікації є досягнення якості кодексу, від чого значною мірою залежить ефективність його дії. Якість кодексу визначається його змістом. Проте зміст завжди втілюється в певну форму, саме від досконалості якої залежить простота й обсяг кодексу, логічність розміщення статей у главах, чіткість формулювань і, як наслідок, – його якість і доступність. Це надзвичайно важливо, адже кодексами користуються не лише судді, прокурори, адвокати, інші професіонали з юридичною освітою, а й пересічні громадяни. Нечіткість формулювання статей кодексу, складність їх побудови, відсутність легальних визначень юридичних понять, інші недосконалості форми кодексу – це потенційне джерело порушень законодавства, а отже, і виникнення спорів. Ясність, точність формулювань, доступність для сприйняття норм кодексу забезпечується рядом прийомів, що застосовуються при його підготовці та вдосконаленні, зокрема: розмір статті, визначення юридичних понять, мова кодексу, відсилання до інших норм тощо [12, с. 128–129].

Значна кількість авторів (П.М. Рабінович, В.В. Копейчиков, В.З. Лившиць, автори підручника «Загальна теорія держави і права») серед видів систематизації законодавства виділяють також інкорпорацію [17, с. 124]. Вони розглядають її як спосіб впорядкування нормативних актів без переробки їх змісту, тобто це та форма систематизації, що здійснюється поза правотворчим процесом. Згідно з науковою позицією М.М. Рассолова особливість інкорпорації полягає в тому, що будь-які зміни у змісті вищезазначених актів у збірники не вносяться, і зміст правового регулювання по суті не змінюється. Саме ця властивість інкорпорації, тобто збереження незмінним змісту нормативного регулювання, відрізняє її від кодифікації [18, с. 220]. Інкорпорація, на думку більшості науковців, є самостійною формою систематизації нормативно-правових актів із притаманними виключно їй особливостями [22, с. 44]. Отже, під інкорпорацією слід розглядати самостійну форму систематизації законодавства, що здійснюється компетентними державними органами, їхніми посадовими особами та іншими суб'єктами шляхом зовнішнього опрацювання й об'єднання нормативного матеріалу в збірники, в певному порядку без зміни їх змісту, метою якої є забезпечення зручності пошуку та доступності нормативного матеріалу. Зразком такої систематизації законодавства на прикладі галузі аграрного права України можна навести навчально-практичний посібник «Аграрне право та законодавство України» [5, с. 4–5].

Одним із важливих засобів систематизації законодавства є консолідація. Деякі автори зауважують, що консолідація є самостійним логіко-гносеологічним та ієрархічним видом систематизації нормативно-правових актів, що можуть об'єднуватися за інституціональною та галузевою ознакою [10, с. 5].

Термін «консолідація» походить від латинського слова *consolidation*, що означає об'єднання, спільність, сумісність тощо і є одним зі способів систематизації законодавства, у процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі. Новий акт, прийнятий у процесі консолідації, повністю заміняє об'єднані, оскільки заново приймається компетентним правотворчим органом [25, с. 268–269]. У правничій літературі консолідація законодавства розглядається як форма систематизації, у процесі якої десятки, а інколи й сотні нормативних актів з одного і того самого питання об'єднуються в один укрупнений акт. Такий акт затверджується нормотворчим органом як нове, самостійне джерело права, а старі розрізнені акти визнаються такими, що втратили силу. У процесі проведення консолідації об'єднанню підлягають приписи однакової юридичної сили [22, с. 409–410].

Для розуміння юридичної природи та сутності консолідації законодавства необхідно дослідити особливості такої діяльності. Так, вчений В.С. Нерсисянц наголошує, що особливість консолідації полягає в тому, що новий, укрупнений акт не змінює змісту правового регулювання, не вносить зміни та новели до чинного законодавства. У процесі підготовки консолідованого акта усі норми попередніх актів

розташовуються в певній логічній послідовності, розробляється загальна структура майбутнього акта, усуваються суперечності, повторення, виправляється застаріла термінологія, а норми, близькі за змістом, об'єднуються в одну статтю, пункт тощо [16, с. 358–359]. Серед головних особливостей консолідації нормативно-правових актів Т.В. Кашаніна виділяє такі: 1) консолідація, на відміну від кодифікації, не встановлює нові приписи; 2) консолідований акт набуває власних реквізитів, відповідно попередні акти втрачають не тільки свої реквізити, а й юридичну силу; 3) консолідація має офіційний характер; 4) акти консолідації є обов'язковими для адресатів.

Сьогодні консолідація нормативно-правових актів практично не застосовується в сучасній правовій системі України, незважаючи на те, що така діяльність є позитивним фактором із погляду уникнення колізій у законодавчому врегулюванні. Невирішеним залишається питання щодо форми нового консолідованого акта. Так, деякі науковці наголошують на тому, що результатом саме консолідації, а не кодифікації є Кодекс законів про працю України [8, с. 174–175]. Правознавець Г. Знаменський, досліджуючи питання кодифікації та гармонізації економічного законодавства нашої країни, зауважує, що Господарський кодекс України також став результатом консолідації нормативно-правових актів, оскільки в ньому лише об'єднані нормативні приписи з одного питання, без суттєвої заміни змісту норм [6, с. 4]. На протигагу українським реаліям світова практика прийняття укрупнених актів доволі широка. Взяти хоча б Велику Британію, де видаються десятки таких актів, що об'єднують акти парламенту, прийняті з того самого предмета регулювання за весь час його існування. Прикладом консолідації є прийняття Закону про профспілки та трудові відносини, який об'єднав більше ніж 10 законів, що повністю або частково регулювали діяльність профспілок [15, с. 160–161]. У зв'язку з постійним збільшенням кількості нормативно-правових актів у правовій системі України, які регулюють однорідну сферу суспільних відносин, було б доцільно, якби в нашій країні консолідація стала одним із пріоритетних напрямів систематизації національного законодавства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідивши правовий феномен систематизації законодавства з різних наукових позицій, можна зробити висновок про неповноту вивчення цього правового явища у вітчизняній юридичній науці. Основною постає проблематика підходу науковців до питання систематизації, як до більш або менш значущого для розвитку науки. Невирішеним також залишається питання співвідношення понять «систематизація права» та «систематизація законодавства». Водночас систематизація законодавства відіграє надзвичайно важливу роль для юридичної практики, будучи основою підвищення ефективності законодавства та його доступності як для представників юридичних професій, так і для пересічних громадян, гармонізації українського законодавства та приведення його у відповідність із законодавством Європейського Союзу. Враховуючи виняткову практичну важливість систематизації законодавства і з метою досягнення необхідного балансу між юридичною теорією та практикою щодо цього правового явища, систематизація законодавства потребує більшого ступеню уваги з боку вчених-юристів і проведення подальших ґрунтовних наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуса Ю.О. Розвиток наукових уявлень щодо особливостей систематизації позитивного права у вітчизняній юриспруденції (XIX–XX ст.). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. С. 41–48.
2. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. Москва : Инфра-М, 2006. 858 с.
3. Борщевський І.В. Теоретичні засади систематизації законодавства. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. № 3. С. 19–24.
4. Гришук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Київськ. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1992. 50 с.
5. Жушман В.П., Савельєва О.М. Наукові основи систематизації аграрного законодавства. *Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2012. Вип. 1 (2). С. 1–17. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1174>.
6. Знаменський Г. Кодифікація і гармонізація економічного законодавства. *Юрид. вісн. України*. 2003. № 38. С. 1–4.
7. Корельський В.М., Перевалов В.Д. Теория государства и права : учебник. Москва : Издательская группа Инфра-МНОРМА, 1997. 570 с.
8. Лисенкова О.С. Теоретичні проблеми консолідації як форми систематизації законодавства України. *Систематизація законодавства України : проблеми теорії і практики*. Київ, 1999. 218 с.
9. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : учебник. Москва : ТК Велби ; Проспект, 2006. 690 с.
10. Меленко С.Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 19 с.

11. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М.Н. Марченко. Москва : ИКД «ЗерцалоМ», 2001. Т. 2. 528 с.
12. Вергелес Д.Є. Основоположні принципи кодифікації законодавства. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 127–130.
13. Очерки юридической энциклопедии. [Соч.] Проф. Ун-та св. Владимира Н. Ренненкампа. Киев : Унив. тип., 1868. [4], IV, 315 с.
14. Петков С.В. Систематизация как основа вдосконалення чинних кодексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 29. Т. 1. С. 4–6.
15. Порівняльне правознавство : підручник / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
16. Проблемы общей теории права и государства : учебник / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. Москва : Норма, 2004. 832 с.
17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Львів : Край, 2008. 224 с.
18. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права : учебное пособие. Москва : ЮНИТИ ; Закон и право, 2007. 431 с.
19. Систематизация законодательства в Российской Федерации / А.И. Абрамова, А.В. Мицкевич, А.С. Пиголкин и др. ; под ред. А.С. Пиголкина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 382 с.
20. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 256 с.
21. Смородинський В.С. Систематизація національного законодавства як юридичний інструмент забезпечення прав людини. *Проблеми законності* : республік. міжвід. наук. зб. 2008. Вип. 99. С. 19–29.
22. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
23. Теория государства и права : учебное пособие / под ред. В.П. Сальникова. Москва – Санкт-Петербург, 2002. 148 с.
24. Юргаева Е.А. Системность и систематизация в законотворчестве: теория и опыт. *Российская юстиция*. 2010. № 4. С. 11–13.
25. Юридична енциклопедія : в 6 т. | редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 3. 792 с.
26. Юридический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 528 с.
27. Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка : монографія. О.І. Ющик, П.М. Горбунова та ін. ; за ред. О.І. Ющика. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 205 с.

Г. В. Котик. Понятие и виды систематизации законодательства. – Статья.

Аннотация. *Статья посвящена всестороннему анализу правового феномена систематизации законодательства. В ней подробно рассматриваются виды систематизации законодательства, приводятся мнения ученых-правоведов относительно места и роли каждого из этих видов в процессе систематизации украинского законодательства и конкретные примеры систематизированных нормативных актов. Также внимание уделяется исследованию зарубежного опыта осуществления систематизации законодательства, в частности его консолидации.*

Ключевые слова: *систематизация, кодификация, консолидация, инкорпорация, законодательство, нормы права, нормативные акты, кодекс.*

H. Kotyk. Concepts and types of systematization of legislation. – Article.

Summary. *The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal phenomenon of systematization of legislation. It examines in detail the types of systematization of legislation, provides opinions of scientists regarding the place and role of each of these types in the process of systematization of Ukrainian legislation and contains specific examples of systematized normative acts. Attention is also paid for the studying of foreign experience in the systematization of legislation, in particular its consolidation.*

Key words: *systematization, codification, consolidation, incorporation, legislation, legal norms, normative acts, code.*

І. В. Романенко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

М. С. Прогонюк

курсант
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

НЕВРЕГУЛЬОВАНІСТЬ ЕТАПУ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

***Анотація.** У статті аналізуються актуальні проблеми провадження у справах про адміністративні правопорушення, однією з яких є неврегульованість етапу підготовки справи до розгляду. Визначено найважливіші проблеми, їх причини, наслідки, та запропоновано шляхи їх усунення.*

***Ключові слова:** суд, провадження у справах про адміністративне правопорушення, підготовка справи до розгляду, протокол, постанова, строки.*

Провадження у справах про адміністративне правопорушення загалом та окремі його аспекти ставали об'єктом дослідження багатьох видатних науковців, таких як С.С. Гнатюк, В.К. Колпаков, В.В. Галуцько, П.В. Діхтєвський, О.В. Кузьменко, С.Г. Стеценко, А.В. Баб'як та інші. Водночас через складність та багатоаспектність питання дотепер не можна вважати повністю висвітленим. Метою цієї статті є аналіз етапу підготовки справи про адміністративне правопорушення до розгляду з метою виявлення актуальних проблем, визначення їх ролі для усього провадження.

Згідно з законодавством права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1]. Це положення передбачено у національному законодавстві та законодавстві інших країн і покликано захищати найвищу соціальну цінність держави – людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Саме суд забезпечує право особи на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод під час здійснення правосуддя. Останнє покладається винятково на систему судів [2], до якої входять і суди, що спеціалізуються на розгляді справ про адміністративне правопорушення.

Здійснюючи правосуддя, суди керуються верховенством права. При цьому їх метою є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності з законом, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі додержання законів, зміцнення законності [3].

Провадження у справах про адміністративне правопорушення є процесом, що має низку властивостей та притаманних йому ознак. Водночас, зважаючи на його комплексність, будь-яку зі стадій не можна розглядати у відриві від мети усього провадження. Стадії, як структурні елементи одного цілого, переходять одна в одну, утворюючи цілісність провадження, хоча момент закінчення однієї стадії і початок іншої не завжди чітко визначений. Найбільш поширеним серед науковців є поділ провадження на чотири стадії:

- порушення та адміністративне розслідування у справі;
- розгляд та винесення постанови;
- перегляд (оскарження) постанови;
- виконання постанови.

Такий поділ спирається не тільки на наукові доробки фахівців, а й на відповідну законодавчу базу, а саме глави 22, 23, 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП),

що юридично визначають та закріплюють перші три стадії, розділ 5 (глави 25–30) присвячений виконанню постанови про накладення адміністративного стягнення.

Етап підготовки справи до розгляду має місце між стадіями порушення та адміністративного розслідування у справі й розгляду та винесення постанови, часто його визначають як складову частину останнього.

Стадія порушення та адміністративного розслідування у справі про адміністративний проступок є початковою – це комплекс процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин проступку, їх фіксацію і кваліфікацію [4, с. 63]. Водночас у законодавстві немає чітко встановленого початку провадження про адміністративне правопорушення. У КУпАП встановлено лише, що справа саме порушується та підстава – ознаки адміністративного правопорушення у діях особи. Вона включає:

- одержання інформації, що має ознаки правопорушення;
- встановлення фактичних обставин справи;
- процесуальне оформлення результатів розслідування;
- направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю.

Останні два положення безпосередньо стосуються нашої тематики, оскільки згідно зі статтею 278 КУпАП підготовка справи до розгляду, що здійснюється органом (особою), спрямована на вирішення таких питань:

- чи належить до його компетенції розгляд цієї справи;
- чи правильно складено протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення;
- чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду;
- чи витребувано необхідні додаткові матеріали;
- чи підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката.

Цей етап фактично підсумовує процесуальні здобутки попередньої стадії і водночас створює необхідні умови для швидкого і об'єктивного вирішення справи по суті.

Поряд з цим необхідно зазначити, що саме на цій стадії виникає ряд проблемних питань через законодавчу неврегульованість окремих процесуальних дій. Можна визначити три основні групи проблем, що перешкоджають досягненню мети провадження у справі про адміністративне правопорушення, а саме:

1. Питання, пов'язані з визначенням юрисдикції.
2. Питання дотримання строків.
3. Питання належного процесуального оформлення протоколу та інших матеріалів справи.

Питання, пов'язані з визначенням юрисдикції. Непоодинокі випадки коли органи, що проводили адміністративне розслідування, направляють справу про адміністративне правопорушення до суду, який фактично не може її розглянути за своєю компетенцією. Причини цього зазвичай суб'єктивні та пов'язані з «людським фактором». У такому разі суд може повернути матеріали справи до органу розслідування або ж відправити його за підвідомчістю. В останньому разі необхідним вважається обов'язкове повідомлення органа, що надіслав відповідні матеріали, з метою запобігання подібних помилок у майбутньому.

Водночас КУпАП не врегульовує питання вирішення альтернативної підсудності, а відповідно до рішення Пленуму Верховного Суду України у випадках, коли законом передбачається альтернативна підсудність (ч.2 ст. 276 КУпАП), питання про те, в який саме суд надіслати протокол про адміністративне правопорушення, вирішується відповідним органом внутрішніх справ [5].

Слушною також є думка С.С. Гнатюка щодо запровадження обов'язку прийняти справу до розгляду судом, що її отримав, якщо вона належить до його юрисдикції [4, с. 88]. У іншому разі справу можливо пересилати з органу до органу за наявності подвійної підвідомчості.

Питання дотримання строків під час підготовки справи до розгляду також є невизначеним. Такі строки не встановлені законодавцем. Водночас природно, що етап, метою якого є цілий спектр наведених вище питань, потребує часу. Критично важливо при цьому не забувати про загальні строки розгляду справи. Стаття 277 КУпАП встановлює строк у 15 днів з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Це положення може мати одночасно кілька негативних наслідків.

По-перше, саме на етапі підготовки справи до розгляду визначається, чи дійсно ця справа належить до підвідомчості відповідного органу (посадової особи). Однак судова практика показує, що строки все одно встановлюються з моменту прийняття матеріалів справи, коли ще немає висновку органу (посадової особи), що здійснює підготовку справи до розгляду.

По-друге, норми КУпАП лише окреслюють максимально можливий строк підготовки – 15 днів, без розподілу часу на підготовку до розгляду та безпосередньо розгляду справи. Ряд вчених, зокрема А.В. Баб'як, вважають за необхідне доповнити чинний КУпАП нормами про встановлення конкретних строків цього етапу провадження, зокрема: «підготовчий етап розгляду до справи не повинен перевищувати десяти діб з дня одержання матеріалів» [6, с. 131].

Питання належного процесуального оформлення протоколу та інших матеріалів справи. На нашу думку, найвагомішою проблемою, що виникає на етапі підготовки справи до розгляду, є питання належного процесуального оформлення протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи.

Будь-яка процесуальна дія повинна бути належно оформлена відповідно до чинного законодавства. Не виняток становить і складання протоколу про адміністративне правопорушення. По суті, він є центральним процесуальним документом, у якому фіксується факт вчинення правопорушення, і фактично є ретроспекцією подій, що відбувались у минулому.

У контексті вищевказаного протокол про адміністративне правопорушення набуває виняткового значення у всьому провадженні, отже, цілком обґрунтовано значна увага законодавця спрямована до унормування належного змісту протоколу. Ці положення деталізуються у подальшому в інструкціях органів державної влади, посадові особи яких уповноважені складати відповідні протоколи про адміністративне правопорушення. Водночас під час складання відповідного процесуального документу виникає ряд проблемних питань.

По-перше, під час складання протоколу уповноважена особа повинна керуватись вимогами ст. 256 КУпАП, що передбачає зміст протоколу. Поряд з цим уповноважена особа керується власним переконанням під час визначення достатності доказів. Суб'єкт складання протоколу об'єктивно не може передбачити майбутню позицію суду стосовно повноти вказаних відомостей. Поряд з цим варто зауважити, що суб'єкти (наприклад, секретар адміністративної комісії, поліцейський), що сприяють органу, який наділений адміністративно-юрисдикційним повноваженнями, також можуть готувати справу до розгляду [7], тому проблема визначення достатності відомостей, зазначених у протоколі, залишається відкритою.

По-друге, слід звернути увагу на процесуальні причини повернення протоколу на доопрацювання, до яких належать:

- вади, пов'язані з порушенням загальних вимог законодавства щодо змісту протоколу та прав особи, що притягається до відповідальності;
- вади, пов'язані з порушенням вимог відомих нормативно-правових актів, органів, посадові особи яких уповноважені складати такі протоколи;
- технічні вади.

По-третє, недоречно повністю виключати так званий «людський фактор». Об'єктивно неможливо, щоб посадові особи, незалежно від рівня їх підготовки, не припускали помилок в принципі. Такими випадками є: ситуації, коли дані стосовно особи повністю не співпадають з даними, що містяться у документах, наданих до протоколу; відомості, що зазначені про особу в протоколі, не співпадають; у протоколі йдеться про те, що особа винна у одному правопорушенні, а протокол складено стосовно іншого.

Останні групи проблем притаманні також й питанню належного оформлення інших матеріалів справи. Хоча вони, по суті, є й допоміжними, їх значення не можна недооцінювати. Своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи неможливо без додаткових відомостей, законно здобутих та належним чином оформлених. У справі «Коробов проти України» ЄСПЛ висловив позицію, що суд має право обґрунтувати свої висновки лише доказами, що впливають зі співіснування достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків чи схожих неспростовних презумпцій факту. Тобто таких, які не залишають місце сумнівам, оскільки наявність останніх не узгоджується зі стандартом доведення «поза розумним сумнівом» [8]. Таким чином, наголошується на важливості належного оформлення як протоколу, так і інших матеріалів справи матеріалів про адміністративне правопорушення, оскільки саме вони стають переконливими доказами під час судового розгляду і лише на них може спиратись суд під час винесення справедливого рішення.

Етап підготовки справи до розгляду спрямований на виявлення подібних проблем до судового розгляду. Однак у законодавстві жодним чином не регламентовано, що повинен робити орган (посадова особа) у разі виявлення таких недоліків, незалежно від того пов'язані вони з невідповідною підвідомчістю чи неналежним оформленням протоколу та інших матеріалів справи. У першому разі зазвичай суди виносять постанову про направлення справи про адміністративне правопорушення за підсудністю

[9]. У другому разі суди виносять постанову: 1) про закриття справи у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення або у зв'язку з відсутністю події адміністративного правопорушення, що спричинено неможливістю використати протокол як доказ; 2) про направлення на доопрацювання протоколу про адміністративне правопорушення чи інших матеріалів справи. Але постає питання щодо законності постанови про направлення справи за підсудністю або про належне доопрацювання матеріалів такої справи. Стаття 284 КУпАП передбачає вичерпний перелік постанов, що можуть бути винесені судом (посадовою особою). Вищезгаданих постанов там не має, а тому їх винесення суперечить нормам законодавства. Неможливо тут використовувати й аналогію закону. При цьому чисельність постанов про направлення на доопрацювання протоколу про адміністративне правопорушення чи інших матеріалів справи не можна назвати мізерною. Це підтвердила й сучасна ситуація. Так, станом на 06.04.2020 року в Єдиний державний реєстр судових рішень було внесено 402 постанови судів про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за скоєння правопорушення, передбаченого ст. 44-3 КУпАП. З них 212 постанов про повернення протоколу для доопрацювання, а це майже 53% від усіх рішень [10].

Зрозуміло, що органи (посадові особи) просто намагаються знайти вихід із ситуації, що склалась, однак першопричиною такої діяльності є саме *неврегульованість етапу підготовки справи про адміністративне правопорушення до розгляду*.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що недостатня законодавча регламентація етапу підготовки справи до розгляду спричиняє ряд негативних наслідків, найзначнішими серед яких є:

- можливість затягування справи у випадках альтернативної підсудності, що приводить до уникнення відповідальності особою, що вчинила проступок;
- відсутність механізму реагування на виявлені на цьому етапі недоліки, практична неможливість їх усунути, що шкідливо впливає на досягнення мети провадження;
- провадження органами (посадовими особами) діяльності та винесення ними рішень, що не передбачені чинним законодавством, а отже, не є законними. Водночас такі рішення складають суттєву частку від загальної кількості постанов.

На нашу думку, чинний КУпАП потребує оновлення та доповнення з метою приведення його у відповідність до ситуації, що склалась. Також необхідно внести зміни, які б визначали суб'єктів та строки етапу підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення, процесуальне закріплення його результатів, а також механізм усунення виявлених на цьому етапі недоліків. Ці зміни повинні підвищити ефективність адміністративно-деліктної системи загалом, забезпечити умови для досягнення мети провадження у справах про адміністративне правопорушення та бути спрямованими на захист найвищої соціальної цінності держави – людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: закон України від 26.06.1996 р. № 254к/96-ВР (ред. від 06.10.2013). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1996. №30. ст. 55.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1402-19>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/80731-10>.
4. Гнатюк С.С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 156 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про окремі питання, що виникають при застосуванні судами положень ст. 276 Кодексу України про адміністративні правопорушення» від 11.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-04>.
6. Баб'як А.В. Процесуальні строки в адміністративному процесі: процедурні та юрисдикційні провадження: монографія. Львів : ЛьвДУВС, ВАТ «Львівська книжкова фабрика “Атлас”», 2006. 192 с.
7. Про затвердження Положення про адміністративні комісії Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 09.03.1988. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/5540-11>.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Коробов проти України» від 21 липня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_790.
9. Справа № 757/18510/19-п Печерського районного суду м. Києва. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82215282>.
10. Судді в 90% випадків відмовляються штрафувати українців за порушення правил карантину. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3187532/suddi_v_90_vypadkiv_vidmovlyayutsya_shtrafuvaty_ukrayintsiv_za_porushennya_pravyl_karantynu.

И. В. Романенко, Н. С. Прогонюк. Неурегулированность этапа подготовки дела об административном правонарушении: основные проблемы и их последствия. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются актуальные проблемы производства по делам об административных правонарушениях, одной из которых является неурегулированность этапа подготовки дела к рассмотрению. Определены главные проблемы, их причины и последствия, и выдвинуты предложения по их устранению.

Ключевые слова: суд, судопроизводство по делам про административное правонарушение, подготовка дела к рассмотрению, протокол, постановова, сроки.

I. Romanenko, M. Prohoniuk. Unsettled matters of the administrative offenses preparation stage: the main problems and their consequences. – Article.

Summary. The article analyzes the current problems of administrative offenses proceedings, one of which is the lack of regulation of the stage of preparation of the case for consideration. The most important problems, their causes and consequences are identified and the ways of their elimination are suggested.

Key words: court, proceedings in cases of administrative offense, preparation of the case for consideration, protocol, decision, terms.

УДК 341.34.023:342.76

Л. В. Серватюк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України
м. Київ, Україна

ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

Анотація. Здійснено аналіз міжнародного та національного законодавства у сфері забезпечення прав людини щодо правомірного обмеження цих прав. Визначені міжнародно-правові та національні засади відступу держави від власних міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини – дерогації.

Ключові слова: права людини, дерогація, стан необхідності, надзвичайна ситуація, надзвичайний стан, обмеження прав людини.

Відповідно до норм міжнародного права «права людини» – це невіддільні права, властиві кожній людині. Перелік цих прав закріплений у Загальній Декларації прав людини й у низці інших міжнародно-правових норм, що визначають міжнародні стандарти захисту прав людини. Проголошене верховенство цінності людини означає насамперед, що немає іншої настільки високої цінності, заради якої можна було б пожертвувати людиною.

Конституція України проголошує, що людина є найвищою соціальною цінністю, що означає, що кожна окрема людина є цінністю не тільки сама для себе, а і для всього суспільства. Юридичний зміст слова «людина» означає будь-яку людську істоту, незалежно від правового статусу, тобто правоздатності, дієздатності, належності до громадянства України чи іншої держави або відсутності громадянської приналежності [1].

В той же час міжнародне право дозволяє державам відступати під час надзвичайних ситуацій від виконання деяких своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини, призупиняти дію національного законодавства, тобто надає право державам на дерогацію.

Дерогація (з англ. derogation) – це ситуація, за якої закон, постановова або рішення скасовується частково; юридичний термін, що означає часткове анулювання певного закону [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Загальної Декларації під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом винятково з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [3, с. 10]. Схожі норми

щодо обмеження прав людини містяться і у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права (ст. 4) та в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 15).

Єдиною обставиною для виправдання відступу держави від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, тобто реалізації права держави на дерогацію, є стан необхідності. *Стан необхідності* – це така надзвичайна ситуація, коли держава для захисту свого істотного інтересу, загроза якому є безпосередньою і неминучою, змушена вдатися до такого варіанту поведінки, що суперечить її міжнародному зобов'язанню по відношенню до іншої держави (інших держав) [4].

Аналіз міжнародно-правових норм з захисту прав людини та практики міжнародних судових органів дозволяє визначити, що *обмеження прав людини* – це допустиме міжнародним правом або національним правом держав втручання в права і свободи людини, які відповідають принципам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується втручанням чи обмеженням, тобто:

- надзвичайна ситуація повинна бути реальною, прямою і неминучою;
- надзвичайна ситуація має бути таких масштабів, які стосуються нації чи суспільства загалом, а не тільки окремої його частини;
- загроза повинна стосуватися самого існування нації, тобто існує явна загроза фізичній цілісності населення, територіальній цілісності або нормальному функціонуванню органів державної влади;
- криза чи небезпека повинні мати винятковий характер, тобто звичайні заходи або обмеження, які допускаються міжнародним договором чи внутрішньодержавним законодавством для підтримки громадської безпеки, здоров'я і порядку, є явно недостатніми [5–8].

Отже, у разі виникнення будь-якої надзвичайної ситуації, яка загрожує нормальній життєдіяльності суспільства, держава змушена вдатися до обмеження прав людини. Можна виділити такі основні загрози суспільству та державі, які виправдовують обмеження прав людини:

- 1) політичні кризи: війни – міжнародні збройні конфлікти і конфлікти внутрішнього характеру, громадянські війни, національно-визвольні війни; внутрішні заворушення; серйозні загрози громадському порядку; підривна діяльність;
- 2) надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру – стихійні лиха, катастрофи, надзвичайно масштабні пожежі, застосування засобів масового ураження, пандемії, панзоотії;
- 3) економічні кризи.

Дотримуючись при цьому певних матеріальних і процесуальних умов дерогації, держава не вважається порушником своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Ці дії відповідно до норм міжнародного права є допустимими, а неухильне їх дотримання зумовлює правомірність обмеження прав людини та введеного у державі надзвичайного стану.

У своєму рішенні у справі *Lawless* Європейський суд з прав людини дав таке визначення *надзвичайного стану, що загрожує життю нації*, – «виняткова кризова або надзвичайна ситуація, яка зачіпає населення загалом і становить загрозу організованому життю спільноти, яка є основою держави» [5].

Матеріальними умовами дерогації є виняткова загроза життю нації; пропорційність; недискримінація; неприпустимість відступу від певних основних прав людини; обмеженої тривалості введеного надзвичайного стану; повага до інших зобов'язань за міжнародними договорами та нормами міжнародного права.

Процесуальними умовами-гарантіями правомірності надзвичайного стану є офіційне оголошення надзвичайного стану; повідомлення Генерального секретаря ООН або Генерального секретаря Ради Європи; парламентський контроль, тобто процесуальні умови денонсації вимагають від держави прийняття публічного акту про відступ від зобов'язань у сфері прав людини та своєчасне надання вичерпної інформації про всі вжиті заходи і їх причини Генеральному секретарю Ради Європи, а також повідомлення Генерального секретаря про припинення дії таких заходів і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються [9].

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що, приймаючи рішення про введення надзвичайного стану, держава повинна використовувати його як останній засіб врегулювання надзвичайної ситуації, яка склалася, і негайно припинити надзвичайні заходи і надзвичайний стан, як тільки зникнуть обставини, що зумовили його введення. Крім того, оголошуючи надзвичайний стан, держава повинна враховувати норми, які містять перелік прав, відступ від яких визнається неприпустимим, а саме: Пакт про громадянські і політичні права (ст. 4), Європейська конвенція про захист прав людини (ст. 15) та інших міжнародних договорів, в яких вона бере участь.

З появою нових видів загроз національній безпеці України, зокрема розв'язання та ведення Російською Федерацією гібридної війни, анексія Автономної Республіки Крим, спостерігається й збільшення

кількості випадків транснаціональних злочинів на державному кордоні, які спрямовані на дестабілізацію політичної, економічної та гуманітарної ситуації в Україні та створюють сприятливі умови для розвитку сепаратизму, терористичних проявів та загроз, їх поширення вглиб території нашої країни.

Саме тому у 2015 р. Україна вперше повідомила Генерального секретаря Ради Європи про те, що, беручи до уваги надзвичайне становище у державі, влада України вперше вирішила використати ст. 15 Конвенції для відступу від окремих зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, а саме до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контролюваних і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їх військової техніки з території України, відновлення повного контролю України за державним кордоном України, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України. Повну відповідальність за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України несе Російська Федерація [10].

У 2014 році внесено зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб, за згодою прокурора та без ухвали суду. Також внесено зміни і до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Відповідно до цих змін на час проведення антитерористичної операції повноваження слідчих суддів у досудовому розслідуванні тимчасово передаються відповідним прокурорам, які набувають додаткових процесуальних прав. Особливий режим досудового розслідування діє винятково у районі проведення антитерористичної операції та за умови неможливості слідчого судді виконувати свої повноваження. Наступним заходом було прийняття Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р., яким було змінено територіальну підсудність справ. Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» створено військово-цивільні адміністрації в районі проведення антитерористичної операції, надано їм певних надзвичайних повноважень, які мають тимчасовий характер та елементи військової організації управління. Діяльність таких адміністрацій спрямована на забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в зоні проведення антитерористичної операції. З огляду на подальше існування небезпечної ситуації надалі під час проведення антитерористичної операції і відсічі збройній агресії Російської Федерації Україна також залишає за собою право вживати заходів, які можуть бути підставою для відступу від зобов'язань за іншими статтями Пакту і Конвенції на підставі та в порядку, визначених цими документами, про що здійснюватиметься інформування Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та Генерального секретаря Ради Європи [10].

Другим випадком використання права дерогації Україною є введення воєнного стану у 2018 році у зв'язку з черговим актом збройної агресії з боку Російської Федерації 25 листопада 2018 року у районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Через агресивні дії Російської Федерації в Азовському та Чорному морях, наявну загрозу широкомасштабного вторгнення в Україну збройних сил Російської Федерації та відсутність передбачених Конституцією та законами України можливостей для відсічі збройній агресії, забезпечення національної безпеки, припинення поширення терористичної загрози варто визнати за необхідне введення в Україні воєнного стану для створення умов для відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загроз державній незалежності, суверенітету та територіальній цілісності України [11].

Міністерство закордонних справ України забезпечило інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості за провадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Сьогодні все міжнародне співтовариство і Україна борються з новим, швидким та неконтрольованим поширенням інфекційного захворювання. У світі станом на ранок 4 квітня 2020 року зафіксовано 1 мільйон 15 тисяч 877 випадків коронавірусної інфекції (COVID-19), при цьому 53218 осіб померло, одужали 212993 людини. Про це повідомляє Всесвітня організація охорони здоров'я [12]. В Україні лабораторно підтверджено 897 випадків COVID-19, з них 22 летальних, 19 осіб одужали [13].

Зважаючи на реальну і неминучу загрозу життю, здоров'ю та з метою запобігання поширенню COVID-19, локалізацію та ліквідацію його спалахів, Всесвітня організація охорони здоров'я закликала країни світу до застосування агресивних заходів боротьби з коронавірусом.

Станом на 17 березня 2020 року надзвичайний стан запровадили Болгарія, Іспанія, Кіпр, Південно-Африканська Республіка, Румунія, США Угорщина, Фінляндія і Чехія. Карантин після в'їзду в країну терміном від 10 до 14 днів обов'язковий у Норвегії, Грузії, Ізраїлі, РФ, Хорватії, Польщі, Саудівській Аравії, Словаччині, Чехії, а в Румунії карантин чи самоізоляцію мають пройти іноземні громадяни, які приїжджають до цієї країни з Італії, Китаю, Ірану, Південної Кореї. Окрім того, 102 країни запровадили контроль за в'їздом громадян Китаю, а також іноземних громадян, які побували в Китаї, 47 країн світу запровадили повну або часткову заборону на міжнародні авіаперельоти до/з континентального Китаю та Гонконгу. Заборону на вхід у свої порти круїзних суден запровадили Греція, Французька Полінезія (заморська територія Франції) і Канада. На Кіпрі та в Греції призупинено роботу сезонного готельного сервісу та місць для розміщення туристів [12].

Відповідно до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 на усій території України запроваджено карантин. Під час карантину **заборонено:**

- відвідування закладів освіти її здобувачами;
- проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 10 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- перебування в громадських місцях без вдягнутої маски чи респіратора; переміщення групою осіб більш ніж дві особи, крім випадків службової необхідності та супроводу дітей;
- перебування в громадських місцях осіб, які не досягли 16 років, без супроводу повнолітніх;
- відвідування парків, скверів, зон відпочинку, спортивних й дитячих майданчиків, лісопаркових та прибережних зон, крім вигулу домашніх тварин однією особою та у разі службової необхідності;
- роботу суб'єктів господарювання, зокрема, закладів громадського харчування, торговельно-розважальних центрів, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного і побутового обслуговування населення, крім: закладів торгівлі продуктами харчування, пальним, засобами гігієни, лікарськими засобами та виробами медичного призначення, ветеринарними препаратами, кормами, пестицидами та агрохімікатами, насінням і садивним матеріалом, засобами зв'язку за умови забезпечення відповідного персоналу засобами індивідуального захисту, а також дотримання відповідних санітарних та протиепідемічних заходів;
- провадження банківської та страхової діяльності, а також медичної практики, ветеринарної практики, діяльності автозаправних комплексів, діяльності з технічного обслуговування та ремонту транспортних засобів, технічного обслуговування реєстраторів розрахункових операцій, діяльності з ремонту комп'ютерів, побутових виробів і предметів особистого вжитку, об'єктів поштового зв'язку за умови забезпечення відповідного персоналу засобами індивідуального захисту, а також дотримання відповідних санітарних та протиепідемічних заходів;
- регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів автомобільним, залізничним, авіаційним транспортом у приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному та міжнародному сполученні, а також перевезення пасажирів метрополітенами міст Києва, Харкова і Дніпра [14].

Відповідно до Постанови КМУ від 11 березня 2020 р. «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, обласним, Київській міській державним адміністраціям разом з органами місцевого самоврядування забезпечити:

- організацію виконання та контроль за дотриманням на відповідній території заходів, які спрямовані на запобігання поширенню, локалізацію й ліквідацію на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, своєчасним і повним проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів;
- подання щодня Міністерству охорони здоров'я інформації про здійснення заходів щодо запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 для її узагальнення та інформування Кабінету Міністрів України.

Особи, які мали контакт з хворим на COVID-19 або хворіють на зазначену хворобу та не потребують госпіталізації, є особами, що потребують самоізоляції. Такі особи зобов'язані утримуватися від контакту з іншими особами, крім тих, з якими спільно проживають, відвідування громадських місць. Дозволяється відвідування у невідкладних випадках місць торгівлі продуктами харчування, засобами гігієни, лікарськими засобами, виробами медичного призначення та закладів охорони здоров'я за умови використання засобів індивідуального захисту та дотримання відстані не менш як 1,5 метра [14].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» в Україні також встановлено адміністративну відповідальність: порушення порядку оприлюднення інформації про закупівлі; за самовільне залишення місця обсервації (карантину) особою, яка може бути інфікована коронавірусом, а також посилено кримінальну відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням. Зокрема, порушення правил карантину тягне за собою накладення адміністративного штрафу на громадян у сумі від 17 до 34 тис. грн, на посадових осіб – у розмірі від 34 до 170 тис. грн.

Отже, в умовах надзвичайних ситуацій важливим є чітке визначення на законодавчому рівні переліку прав і свобод, що тимчасово призупинені або обмежені. Саме такий підхід зумовлює ступінь правової захищеності особи та її прав, а також слугує важливим чинником протидії проявам свавілля з боку окремих громадян чи працівників державних (правоохоронних) органів. В той же час особливо гостро постає питання контролю за додержанням прав і свобод громадян з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. На нашу думку, є доцільним вирішення питання про повноваження та порядок організації діяльності представництв Уповноваженого під час введення особливих правових режимів та встановлення адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в умовах таких режимів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додонов, В. Н., Панов В. П., Румянцев О. Г. Международное право: словарь-справочник. Москва : ИНФРА-М, 1997. 532 с.
2. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 03.04.2020).
3. Загальна декларація прав людини. Права людини (основні міжнародно-правові документи): збірник документів / упоряд. Ю.А. Качуренко. Київ : Наук. думка, 1989. 248 с.
4. Проект статей про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння, прийнятий на 53 сесії комісії міжнародного права 23.04 – 01.05 2001 р. Інтернет видання "HUMAN RIGHTS LIBRARY". URL: <https://www.ohchr.org/EN/Library/Pages/Index.aspx> (дата звернення 03.04.2020).
5. Case Of Lawless v. Ireland. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext": "\[CASE OF LAWLESS v. IRELAND \(No. 3\)\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 03.04.2020).
6. Case Of Ireland v. The United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:\[Ireland v. The United Kingdom\], documentcollectionid2](https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:[Ireland v. The United Kingdom], documentcollectionid2) (дата звернення: 03.04.2020).
7. Case Of Aksoy v. Turkey. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:\[Aksoy v. Turkey\], documentcollectionid2](https://hudoc.echr.coe.int/engfulltext:[Aksoy v. Turkey], documentcollectionid2)" (дата звернення: 03.04.2020).
8. The Greek Case – Denmark V. Greece; Norway V. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Denmark_Norway_Sweden_Netherlands_v_Greece_I.pdf (дата звернення: 03.04.2020).
9. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 03.04.2020).
10. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (дата звернення: 03.04.2020).
11. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26 листопада 2018 року №390/2018. URL: <https://www.president.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2020).
12. Статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/countries/ukr/ru> (дата звернення: 04.04.2020).
13. Статистичні дані Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2020).
14. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 211. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF> (дата звернення: 04.04.2020).

Л. В. Серватюк. Правомерное ограничение прав человека: международное и национальное право. – Статья.

Аннотация. Осуществлен анализ международного и национального законодательства в сфере обеспечения прав человека относительно правомерного ограничения этих прав. Определены международно-правовые и национальные основы отступления государства от своих международно-правовых обязательств в сфере прав человека – дерогации.

Ключевые слова: права человека, дерогация, состояние необходимости, чрезвычайная ситуация, чрезвычайное положение, ограничение прав человека.

L. Servatiuk. Legal restriction on human rights: international and national law. – Article.

Summary. In the article research international and national legislation in the field of human rights protection with respect to the legitimate restriction of these rights. Defining the international and national legal basis for the derogation of the state from its own international legal obligations in the field of human rights.

Key words: human rights, derogation, state of need, emergency, state of emergency, restriction of human rights.

Розділ 2

Філологія

Н. В. Бардіна

доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

«ВТІЛЕНА КОГНІЦІЯ» В НАУКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПІДРУЧНИКІВ ІЗ ЛІНГВІСТИКИ)

Анотація. У статті на основі теорії Марка Джонсона про втілену когніцію (*embodied cognition*) проведено порівняльний аналіз двох університетських підручників із мовознавства англійського (G. Finch) та українського (М.П. Кочергана). Виявлено, що в підручнику Дж. Фінча «втілена когніція» використовується частіше, сутність мови пояснюється на основі образ-схеми СТРИМУВАННЯ, переважають модальні слова на основі образ-схеми ДОЗВІЛ. У підручнику М.П. Кочергана наявні вподобання автора до реалізації образ-схеми ЗАБОРОНА, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, ПРИМУШЕННЯ.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, втілена когніція, науковий текст, англійська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Колись, ще в середині минулого століття, під час бурхливого обговорення теорії (тоді ще гіпотези) лінгвістичної відносності, яка нібито підривала віру в існування об'єктивності знань про світ і можливість взаєморозуміння носіїв різних мов, оптимістичною вбачалась думка про єднальну силу мови науки [1].

Дійсно, інтернаціональна термінологія полегшує комунікацію між науковцями різних країн, але, як виявилось в останні роки, наукова проза має особливу етнокультурну риторичку, особливий погляд на світ, який відбивається в побудові дискурсу [4].

Проблема, однак, полягає в методах вивчення цих особливостей.

Сьогодні склався особливий тип наукового мислення – гуманітарний, однією з головних рис якого є те, що об'єкт дослідження не виявляється, а конструюється дослідником Встановлення будь-яких закономірностей у досліджуваному об'єкті є не метою, а засобом пізнання [3].

Дослідження етнокультурних особливостей наукової прози найчастіше проводять із застосуванням методів риторички, диференційної психології.

Метою статті є виявлення можливостей використання теорії Марка Джонсона про втілену когніцію під час порівняльного аналізу дидактично орієнтованих наукових текстів університетських підручників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна лінгвістика є поліпарадигмальною наукою, яка не має власного єдиного методу, а об'єднує різноманітні теорії, пов'язані з дослідженням отримання, перероблення та передачі знань у мові.

Марк Л. Джонсон – американський філософ, який зробив великий внесок у формування когнітивної лінгвістики. Основи його лінгвістичної теорії викладено у книзі «The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason», виданої University of Chicago Press у 1987 році.

Як і більшість сучасних філософів, Марк Джонсон заперечує жорстке протиставлення матерії та форми. Розглядаючи сприйняття, уяву і концептуалізацію як «полюси континууму», Джонсон припускає, що саме уяву можна вважати центром людського осмислення і раціональності [6, с. 167].

Двома базовими структурами уяви він вважає образ-схеми (*image schemata*) та їхні метафоричні розширення. Образ-схему М. Джонсон визначає як «динамічний патерн, який функціонує дещо як абстрактна структура образу і таким чином пов'язує широкий спектр різних переживань, які виявляють таку ж саму повторювану структуру» [6, с. 2].

Образ-схеми мають допоняттєву природу, тому що безпосередньо пов'язані з тілесним досвідом. Вони відіграють фундаментальну роль у когніції і не усвідомлюються, тому що виникають ще тоді, коли людина не володіє мовою.

М. Джонсон наводить список 27 видів образів-схем, який включає структури, засновані на досвіді стримування, врівноваженості, примушення, уможливлення та привабливості (*attraction*).

Цей список, як він визнає, можна було б легко продовжити, але його суть полягає в тому, що ці образ-схеми є поширеними, чітко визначеними і наповненими достатньою внутрішньою структурою для спрямування нашого розуміння і міркування.

Структура образ-схеми СТРИМУВАННЯ, наприклад, містить фізичний досвід захисту, обмеження, опору, фіксованості положення, транзитивність стримування.

На основі образ-схеми СИЛА / ДИНАМІКА М. Джонсон пропонує когнітивний аналіз модальних дієслів англійської мови. Так, базове значення дієслова *must* походить від образ-схеми ПРИМУШЕННЯ, *may* – УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, а *can* – ДОЗВІЛ.

Образ-схеми часто метафорично розширені за рахунок нетілесного досвіду, можуть проектуватися на будь-які абстрактні поняття, що виявляється, наприклад, у моделях міркування.

М. Джонсон підкреслює, що образ-схеми та метафори, розуміння яких вимагає тілесного досвіду, підсилюють вплив на адресата, сприяють досягненню розуміння і заслуговують розгляду в педагогіці.

Зважаючи на те, що підручник – це особливий науковий текст, який має дидактичну спрямованість, він має впливати не лише на логічні форми мислення, але й на полімодальні сфери свідомості. У зв'язку із цим ми припустили, що для тексту підручника оптимальним буде використання «втілених когніцій» образ-схем, які апелюють до сенсорного досвіду читача і мають допоняттєву природу.

Для конкретного аналізу було обрано два підручника зі вступу до мовознавства виданих в Англії та Україні.

Першим підручником було друге видання книги Geoffrey Finch «How to study linguistics», яке побачило світ у 2003 році. Дж. Фінч є автором багатьох книг з мовознавства, читає лекції як із питань мови, так і з питань літератури в Англійському політехнічному університеті. Підручник «How to study linguistics» створений автором для навчання студентів на початковому рівні вивчення лінгвістики.

Другим джерелом матеріалу став підручник М.П. Кочергана «Вступ до мовознавства» 2001 року видання, призначений для студентів філологічних факультетів.

Метою порівняння стало виявлення особливостей використання втіленої когніції в наукових дидактичних текстах. У цій розвідці увагу зосереджено на метафоричному образі мови, модальних словах, які, на думку М. Джонсона, є «втіленою когніцією», і прикладах нарративного образного опису.

Аналіз текстів підручників показав, що в обох присутні образ-схеми, але переважно різного типу і в різній кількості.

Характерним є використання метафор і порівнянь для визначення ключового для лінгвістики поняття «мова».

Дж. Фінч постійно порівнює мову з одягом, який захищає його тіло, впливає на сприйняття оточуючими. Наприклад:

I have clothes on in all the right places even if some people don't like what I am wearing. If, however, I were to arrive with my underpants around my head, my trousers round my neck and my shirt tied round my waist I could be accused of being undressed, as well as running a serious risk of being locked up. There are two sorts of rules here. One is a rule about which part of the body, trousers, for example, are worn on, and the other is about what kind of trousers are worn. The first we could consider a clothing rule, and the second a social rule [5, с. 2].

Образ одягу входить до образ-схеми СТРИМУВАННЯ, який викликає в пам'яті фізичний досвід захисту, обмеження, опору, фіксованості, транзитивності.

Ще одна характеристика мови – динаміка – вводиться Дж. Фінчем за допомогою тієї ж образ-схеми, але з акцентуацією тілесного досвіду транзитивності, а також образ-схеми УМОЖЛИВЛЕННЯ (ENABLEMENT), із використанням при цьому «тілесної» метафори:

Thinking linguistically means viewing language as a dynamic entity, constantly changing, alive on the lips and on the pens of its users [5, с. 9].

Говоріння автор описує відповідно до базової схеми PROCESS (ПРОЦЕСС):

We experience things in sound as events; they are actions in time. As Austin (1962) and Searle (1969), who I referred you to in Chapter 2, have argued, when we speak we perform acts. In other words, we can consider speaking as a form of 'doing'. [5, с. 49].

Взагалі Дж. Фінч часто спирається на безпосередній фізичний досвід читача, викликаючи в уяві образ тіла:

The first noises a baby hears in the womb are the rhythmic sounds of its mother's body – the coursing of the blood, the steady inhaling and exhaling of air; and the regular beating of the heart, the bass note of the body [5, с. 50].

У підручнику М.П. Кочергана уява про мову формується в межах образ-схеми ПРИМУШЕННЯ: це будівля, об'єкт для обробки, інструмент, знаряддя. Наприклад:

*Так, зокрема, у всіх мовах для вираження думки використовують звуки, зі звуків **будують** слова, а зі слів – речення* [2, с. 8].

*Літературна мова – це мова, **оброблена** майстрами слова, письменниками* [2, с. 25].

*Однак мова – це не мислення, а лише одне з найголовніших **знарядь, інструментів** мислення* [2, с. 27].

Розбіжності знаходимо і у вживанні модальних слів.

Найуживанішим із модальних слів у підручнику Дж. Фінча є *can*, ДОЗВІЛ:

*We **can** write the word 'permanence' backwards and preserve the sequence of letters in reverse order, but a recording of our saying it, played backwards, would completely destroy any semblance of the original sequence* [5, с. 46].

До цієї образ-схеми може приєднуватися образ-схеми СТРИМУВАННЯ:

*We **can't** see through objects unless they are transparent* [5, с. 47].

Схему ПРИМУШЕННЯ автор частіше застосовує по відношенню до себе, пом'якшуючи її іншими образ-схемами:

*We **need** to consider some of these issues later on and, in particular, to look more **closely** at the variety of classificatory relationships which operate in language, because they **bring us to the heart** of modern approaches to the way in which words carry meaning* [5, с. 32].

Цікавим є поєднання в одному реченні базових схем ДОЗВІЛ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, СТРИМУВАННЯ:

*Like most people, I **can** remember as a child being told to say **may** I leave the table? **not can** I leave the table? and failing to see the difference, let alone its importance* [5, с. 4].

Аналіз модальних слів, вживаних у підручнику М.П. Кочергана, виявив уподобання автора до реалізації образ-схеми СТРИМУВАННЯ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ: **не можна**.

*Речення **не можна вважати** знаком, бо воно вже складається зі знаків і належить до рівня структур* [2, с. 30].

*Синхронію і діахронію **не можна ототожнювати** і змішувати* [2, с. 37].

*Однак **не все, що є в мові, можна вважати** знаком, а лише те, що служить для передачі інформації* [2, с. 30].

В окремих випадках використовується образ-схеми ПРИМУШЕННЯ:

*Однак **слід пам'ятати**, що мова і мовлення тісно пов'язані між собою* [2, с. 34].

Висновки. Аналіз «втіленої когніції» (образ-схем) як прояву дидактичної спрямованості наукового тексту дозволив зробити певні узагальнення.

У підручнику Дж. Фінча «втілена когніція» використовується частіше: багато прикладів, пояснень містять фізичні метафори.

Якщо у Дж. Фінча мова – це одяг, акт, мінливий шлях (образ-схеми СТРИМУВАННЯ, ПРОЦЕС), то в М.П. Кочергана – будівля, об'єкт для обробки, інструмент, знаряддя (образ-схеми ПРИМУШЕННЯ).

Модальні слова в підручнику Дж. Фінча найчастіше реалізують образ-схему ДОЗВІЛ. Аналіз модальних слів, вживаних у підручнику М.П. Кочергана, виявив уподобання автора до реалізації образ-схеми ЗАБОРОНА, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, ПРИМУШЕННЯ.

Таким чином, когнітивний стиль підручника Дж. Фінча є більш м'яким, сенсорно близьким, толерантним, орієнтованим у майбутнє. Підручник здійснює великий вплив на читача.

Когнітивний стиль підручника М.П. Кочергана є більш жорстким, примусовим, орієнтованим на усталений порядок.

Убачається, що в аналізованих підручниках віддзеркалюється не лише авторський погляд на навчання лінгвістів-початківців, але й усталені традиції країн, де підручники було написано. Тому перспективною була би спроба написання українського підручника, орієнтованого саме на активне вживання образ-схем, що сприяють творчому захопленню, кращому розумінню сутності мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев С.А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. Киев : Наукова думка, 1974. 135 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2006. 368 с.
3. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 248 с.

4. Семенюк О., Паращук В. Основи теорії мовної комунікації. Київ : Ін Юре, 2009. 276 с.
5. Finch Geoffrey. How to study linguistics: a guide to understanding language. 2nd ed. Leiden, 2003. 249 p.
6. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. University of Chicago Press, 1987.

Н. В. Бардина. «Воплощенная когниция» в научном учебном тексте (на материале английского и украинского учебников по языкознанию). – *Статья.*

Аннотация. В статье на основе теории Марка Джонсона о воплощенной когниции (*embodied cognition*) проведен сравнительный анализ двух университетских учебников по английскому (G. Finch) и украинскому (М.П. Кочергана) языкознанию. Определено, что в учебнике Дж. Финча «воплощенная когниция» используется чаще, суть языка поясняется на основе образ-схемы СДЕРЖИВАНИЕ, преобладают модальные слова на основе образ-схемы РАЗРЕШЕНИЕ. В учебнике М.П. Кочергана прослеживается предпочтение автором реализации образ-схемы ЗАПРЕТ, УСТРАНЕНИЯ ПРЕГРАДЫ, ПРИНУЖДЕНИЕ.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, воплощенная когниция, научный текст, английский язык, украинский язык.

N. Bardina. “Embodied cognition” in Scientific Study Text (as applied to English and Ukrainian textbooks in linguistics). – *Article.*

Summary. In this article, the author applies Mark Johnson’s theory of embodied cognition to conduct a comparative analysis of two university textbooks in linguistics – an English by G. Finch and a Ukrainian by M.P.Kochergan. The analysis established that in G. Finch’s textbook, the term “embodied cognition” is used more frequently, that the essence of language is revealed based on the image-scheme CONTAINMENT, and that modal verbs based on the image-scheme ENABLEMENT are prevalent. In comparison, the textbook by M.Kochergan shows preference to image-schemes ELIMINATION OF CONSTRAINTS, COMPULSION.

Key words: cognitive linguistics, embodied cognition, scientific text, English language, Ukrainian language.

УДК 811.112.2'42:[791.82(036)]

І. А. Гаман
старший викладач
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

СТИЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ ЯК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу текстів німецькомовних путівників по зоопарку, які досі не були об'єктом наукових досліджень. Встановлено належність німецькомовних путівників по зоопарку до науково-популярного різновиду наукового функціонального стилю, про що сигналізують вживання загальновідомих термінів із зоології, невисокий ступінь деталізації, поєднання об'єктивної інформації з вираженням емоцій / оцінкою автора.

Ключові слова: путівники по зоопарку, науково-популярний текст, емоціоналізація, унаочнення, конденсація інформації.

Постановка проблеми. Комплексне розуміння поняття «стиль», згідно з яким стиль маніфестується його складниками на різних рівнях тексту (стиль як сукупність ознак), характерне для прагматичної стилістики (Б. Зандіг, У. Пюшель) і дає змогу виокремити структуру стилю та описати тексти в їхній композиційній, тематичній і функціональній єдності. Традиційне трактування поняття «стиль» (лексика, синтаксис, графічні засоби, стиль як набір мовних засобів) у парадигмі функціональної стилістики (І.В. Арнольд, В. Фляйшер, Е. Різель, Г. Міхель) лишається також актуальним, про що свідчать дослідження мовних засобів як маркерів певного функціонального стилю чи його підстилів.

Розвідки, присвячені науково-популярним текстам, фокусуються на засобах популяризації знань. Як відомо, науково-популярний текст орієнтований на читача-неспеціаліста, тому результати досліджень галузі мають викладатись у доступній та цікавій формі, яка максимально відповідає рівню знань публіки. У такому тексті зберігається наукова достовірність інформації, а ознака «популярний» виражає такі функції, як популяризація, поширення знань, що потребує викладу наукових досягнень через звертання до знайомого та зрозумілого читачеві [1, с. 147]. Якщо для наукового тексту характерні послідовний виклад у суворому нейтральному стилі, вживання термінів та абстрактної лексики, складні та безособові синтаксичні конструкції, то науково-популярний текст містить терміни загального користування замість вузькоспеціальних, має низький рівень абстракції, надає інформацію, апелюючи не лише до логіки розумових операцій, а до емоцій читача, набуваючи образної асоціативної форми [2, с. 6]. Тому науково-популярний текст поєднує науковість та розважальність, втілені в таких протилежних ознаках, як логічність та емоційність, об'єктивність та суб'єктивність, абстрактність та конкретність.

Мета статті полягає у встановленні стилістичних ознак німецькомовних путівників по зоопарку, які підтверджують належність цих текстів до науково-популярного підстилю наукового функціонального стилю. Матеріалом дослідження слугують тексти путівників Віденського, Берлінського, Ганноверського та Лейпцизького зоопарків у період 1950–2010 рр. (посилання на приклади у путівниках по зоопарку для зручності надаються в дужках із відповідними скороченнями W = Wien = Віденський, Be = Berlin = Берлінський, Ha = Hannover = Ганноверський, Le = Leipzig = Лейпцизький зоопарк, роком видання та сторінкою).

Виклад основного матеріалу. Перші німецькі зоопарки для населення з'явилися на противагу князівським менажеріям/звіринцям у другій половині XIX століття – епоху розквіту буржуазії та накопичення знань, зокрема, з природничих наук – із метою навчання публіки та сприяння розвитку знань із зоології. Як бачимо, путівники виконували функцію освіти суспільства з самого початку, адже інші форми популяризації знань (енциклопедичні видання натуралістів Брема «Brehms Thierleben» та де Бюффона «Histoire naturelle») через вузькофахову тематику та високу ціну були доступними лише освіченому колу [4, с. 96]. Орієнтація на адресата-нефахівця зумовлює необхідність зрозумілого викладу інформації із застосуванням «атракторів», елементів для привернення уваги читача. Мета путівників по зоопарку полягає в популяризації знань із зоології серед масового читача та зацікавлення його в тому, що надана інформація є корисною.

Оскільки путівники по зоопарку виконують функцію популяризації, поширення знань, визначаємо їх як тексти-трансфери / *Transfertexte*. Комунікативна ситуація характеризується різницею в обсягах знань між учасниками комунікації, зменшення якої можливе завдяки текстам-трансферам. Таку комунікацію трактуємо як масову комунікацію, для якої типова мультиадресатність. Адресантом путівника виступає, як правило, колективний автор (директор та куратори зоопарку).

Очевидно, що цільова аудиторія путівників – це (потенційні) відвідувачі зоопарку, до яких у XIX столітті належали зоологи, учителі природничих предметів, любителі природи, студенти, діти, а також представники вищого прошарку, які вбачали у прогулянці зоопарком нагоду вихвалитися зовнішніми атрибутами («sehen und gesehen werden») [5, с. 47], а з 1930-х років і до сьогодення як основних адресатів путівників виокремлюємо туристів, членів об'єднань зоопарку та колекціонерів путівників.

Фактуальна інформація про види тварин походить із наукових текстів (монографій, енциклопедій). Оскільки путівники розраховані на нефахівців, автор опрацьовує інформацію як науково-популярний текст, додаючи пояснення, дефініції, унаочнення.

Зрозумілість текстів німецькомовних путівників по зоопарку забезпечується, передусім, чіткістю композиції та відсутністю вузькоспеціальних термінів. Тексти насичені загальнозрозумілою зоологічною термінологією на позначення частин тіла та життєдіяльності видів *die Schnauze, die Krallen, das Geweih, das Haarkleid, die Gelege, die Bast, die Brunft / die Balz, die Brutdauer, die Keimruhe*. Деталізація опису тварини визначає ступінь фаховості тексту. Детальний опис зовнішнього вигляду через вживання композитів з уточнюючим словом *Fettflosse, Fetthocker, Greifgebiss, Tastfeder, Backenzahn* і опис одного процесу, наприклад, скидання рогів в оленів, у великих (від шести речень) фрагментах тексту, розраховані на більш зацікавленого адресата. Текст є доступним завдяки викладенню наукових фактів в асоціативній формі, через порівняння з близькими адресатові явищами для унаочнення зовнішніх характеристик тварини *der zentnerschwere Gorillamann, hasengroße Antilopen, nicht größer als eine große Fliegenmade, ihr langbehaarter Schwanz wirkt wie ein großer Besen* та її умінь *messerscharfe Ränder der Hornschnäbel, pfeilschnelle Geparden*. Для полегшення сприйняття інформації використовуються

метафоричні порівняння *die vom Schwimmen müde gewordenen Kleinen sich auf dem Rücken ihrer Eltern wie auf einer schwimmenden Insel ausruhen* [Be 1958, с. 37].

Нечисленні спеціальні терміни вводяться в текст не прямими дефініціями, а:

– поясненнями з прикметником *sogenannt* та конструкцією *das heißt (d.h.): Im Zoo geborene Tiere werden ausgewildert, d.h. in ihrem ursprünglichen Lebensraum ausgesetzt* [Le 2003, с. 97];

– поясненнями в дужках *Gibbons leben monogam (in Einehe)* [Wien 2002, с. 70];

– через метакомунікативні вирази *Alle Tiere, die aus dem Ausland zu uns kommen, müssen nach den veterinärpolizeilichen Bestimmungen eine ordnungsgemäße „Quarantäne“ durchmachen. So nennt man eine Zeit, in der diese Tiere von anderen isoliert untergebracht werden* [Be 1958, с. 43];

– через прикладку *Luftverschmutzung führt bei diesen aus dem ewigen Eis stammenden Vögeln zur Aspergillose, einer gefürchteten Schimmelpilserkrankung der Atemwege* [Be 2007, с. 89].

Об’єктивність викладу (наведення фактів про тварин) поєднується з вираженням емоційно-суб’єктивного ставлення автора до описуваного, яке маніфестується в епітетах. У путівниках після 1950-х років в описі зовнішнього вигляду та характеру тварин встановлено лише позитивну оцінку *ein wunderschönes Wild, wundervolle Loris, vielfarbige und vielgestaltige Papageienwelt, wahrhaft prachtvoller Vogel, herrliches / wundervolles / prächtiges Paar*. Авторська оцінка виявляється також у ранжуванні видів та виокремленні найкращих/найцікавіших через іменники *das Paradestück, die Sensation, der zoologische Bonbon, Zierde, Stolz* та прикметники з семою «рідкісний», «незвичний» *seltene, eigenartige, auffällige, die wertvollsten Insassen*.

Антропоморфізація тварин виступає однією з найважливіших ознак, які відрізняють текст із зоології для фахівців від науково-популярних текстів цієї тематики. Використання лексики на позначення людських якостей (вищезазначені прикметники у критерії опису тварин «характер») та життєвих аспектів допомагає читачеві краще зрозуміти поведінку тварин: *An eine längere Verlobungszeit schließt sich im zeitigen Frühjahr die Brutperiode an* [Le 1998, с. 83]; *Feinste Wohnlage also: Ein Seegrundstück mit Bademöglichkeit* [Le 2003, с. 48]; *Sie gediehen beide prächtig und waren bis 1950 ein geradezu vorbildliches Ehepaar. Es war unmöglich, sie einzeln abzusperren; die Sehnsucht nacheinander ließ sie ruhelos werden* [Be 1951, с. 30].

Пов’язаний з олюдненням прийом «**замилування**» / Verniedlichung застосовується для створення емоційного зв’язку читача з твариною і підпорядкований наміру автора «мотивувати адресата до відповідального ставлення до тваринного світу», реалізується експліцитно через прикметники із семою «милий» та демінутивного суфікса *-chen*: *die niedlichen Zwergzebus, ein reizendes Elefantentbaby, Mandschutiger-Baby: Wer möchte ihm nicht einmal liebevoll durchs Fell streichen?, unser Meerkatzenmännchen „Pipo“, ein Pärchen Hutaffen die niedlichen, possierlichen Tierchen*, а також через світлини народжених особин, які виликають замилування шляхом актуалізації «дитинної схеми» «Kindchenschema»: усе, що ззовні нагадує дитину (маленькі частини тіла) викликає почуття ніжності та бажання захистити [6, с. 234].

Зауважуємо вживання (діє)прикметників, через які посилання на тварину набуває конкретики та підкреслюються окремі ознаки: *lauffreudige Mähnenwolf, kälteunempfindliche Persische Leoparden, pflanzenfressende Kolosse* (щодо бегемотів), *mächtige Kondore, temperamentvolle Wildyaks, farbenfrohe Lippfische, die wärmebedürftigen Arten, empfindliche Vogelarten, sehr empfindliche und recht scheue Antilopen, robuste Vögel, bodenbewohnende Krustenechsen, nachtaktive Echsen, gehörnte Säbelantilope, paarungswillige Weibchen, erwachsene Männchen*. **Конкретизація** втілюється також через зазначення імен тварин *Im Nebenfriegehege treffen wir auf die Norwegerstute «Ingrid»* і цифр, які підтверджують достовірність інформації. Разом із тим опис тварини в зоопарку актуальний для виду загалом: у тексті на прикладі опису певної тварини автор надає характеристику усього виду. У ганноверських та віденських путівниках початку 2000-х років таке **імпліцитне узагальнення** стає прямим (відсутні посилання на тварин у зоопарку через займенник *unser* та вказівки розміщення тварини).

Для ефекту **зближення з адресатом** застосовуються пряме звертання до читача в передмові, інклюзивний займенник *wir*, розповідь від першої особи. Запитання в основній частині тексту активізують розумову діяльність читача *Wie leben unsere „Verwandten?“ Erst beige, dann schwarz und dann? Warum heißt das Spitzmaulnashorn so?* [Ha 1975, с. 38, 39, 85] і можуть бути риторичними для надання тексту емоційно-експресивного забарвлення *Wer aber würde das (künstlicher See) heute noch vermuten, wenn er die mit Schilf bewachsenen, geschwungenen Ufer betrachtet?* [Be 1969, с. 18].

Крім загальноновживаної лексики, з кінця 1990-х років спостерігаємо відхилення в бік розмовної мови з експресивно-образними елементами, яке виявляється через:

- окаяоналізми *elefantös, affenstark*, „*Lauf-mir-bloß-schnell-hinterher*“-*Zeichen*;
- англїцизми *everybodys darling, Superstar, Bärenhighlight*;
- вигуки та частки *Tja, so gesehen hat ein Leben als Majestät (Löwenherrschaft im Harem) seine Vor- und auch Nachteile* [Le 2003, с. 24];
- римовані вирази *Auf Du und Du mit dem Kakadu; Dick und rund? Na und!* [Be 2008, с. 69];
- метафори *bärenstarke Begegnung, Bärenhunger, tierisch gut, quitschlebig; in dreißig Behälter die tropischen Zierfische untergebracht, ein Dorado für den beflissenen Aquarianer* [Le 1963, с. 17], *das gepflegte Aquarium ist ein Stück Natur in eigener Wohnung* [Wien 1981, с. 52], *Pinguine fliegen unter Wasser* [Ha 1997, с. 64].

Автори путівників по зоопарку (1990–2000-х років) не нехтують можливістю використання гумору для позбавлення тексту монотонності (гумористичні розповіді про тварин і заголовки з елементами комічного для привернення уваги читача *Oho, viele Rote Popos!* в основній частині тексту [Le 1998, с. 54]).

Відмінною ознакою текстів путівників по зоопарку є ущільнення інформації, конденсація змісту, яка полягає у відтворенні максимуму інформації через мінімальну кількість вербальних знаків. Стислий виклад інформації реалізується в текстах путівників по зоопарку, передусім, через використання численних перифраз, в яких розкриваються нові дані про тварину відповідно до критеріїв її опису: зовнішній вигляд – *eine reizende Zwergengestalt (Dreistachel-Stichling), Flossenträger (Wassertiere)*, ареал – *Südamerikaner (Puma)*, спосіб життя – *Winterschläfer (Hamster), Räuber der Nacht (Waldkauz), Lauer / Hetzjäger (Großkatzen) Sanitätspolizisten (Geier)*, харчування – *Aasfresser (Hyäne)*, уміння / пристосування *Hungerkünstler (Dromedar), Meister im Tauchen (Seelöwen)*. Вищезазначені конкретизуючі (діє)прикметники та експліцитний зв'язок між критеріями опису тварин через прийменники також слугують компресії тексту *Bären können trotz ihres plumpen Aussehen sehr schnell laufen* [Be 1951, с. 15]; *die Geier sind durch Aasfressen vielfach nützlich* [Le 1978, с. 57]. Однак у всіх екземплярах зауважуємо експансію синтаксичної структури, тобто її розширення шляхом лінійного збільшення кількості одиниць, які входять до неї [3, с. 6] у парантезах для надання додаткової інформації [...] *produziert ein Hirsch ein Körpergewebe von mehreren Kilogramm Gewicht – Rothirsche tragen Geweih bis zu 14 und 16 kg auf dem Kopf – aus hochwertigem Eiweiß, Phosphor, Kalzium und anderen Mineralien zusammengesetzt* [Ha 1975, с. 42], *Denn an ihrem – im Verhältnis zum Körper – gewaltigen Kopf sind die großen Ohröffnungen verschieden ausgerichtet* [Wien 2010, с. 25]. Фіксуємо також винесення за рамки для акцентування окремих аспектів *Haar- und Hautfarbe können auch recht unterschiedlich sein, je nach Herkunft* [Le 1963, с. 35], *Alle anderen wurden bereits im Zoo geboren, viele sogar im hannoverschen* [Ha 1990, с. 20].

Висновки. Констатуємо, що до основних стилістичних ознак текстів німецькомовних путівників по зоопарку належать зрозумілість/доступність викладу (досягнута завдяки наочності, поясненням, низькому рівню деталізації та відсутності вузькоспеціальних термінів), об'єктивність у поєднанні з експресивністю, вираженою емоційно-оціночним ставленням автора до описуваних тварин і мовними засобами (окаяоналізми, англїцизми, метафори, рими, засоби комічності), які позбавляють текст монотонності та маркують розважальну функцію путівника, щільність інформації, конкретність поряд з узагальненістю викладу. Таким чином, тексти путівників по зоопарку є прикладом науково-популярних текстів, разом із тим їм притаманні такі специфічні ознаки, як антропоморфізація тварин та імпліцитне узагальнення. З огляду на важливість науково-популярних текстів як проміжної ланки між фаховою та неспеціальною літературою, результати дослідження відкривають широкі перспективи для контрастивних розвідок, а саме порівняння описів тварин в інших джерелах науково-популярної та наукової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіації. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 236 с.
2. Сурмін Ю.П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація. Київ : НАДУ, 2008. 184 с.
3. Паров'як І.І. Експресивний потенціал синтаксичних одиниць у німецькомовному постмодерністському прозовому тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 20 с.
4. Dittrich L., Rieke-Müller A., von Engelhardt D. Die Kulturgeschichte des Zoos. Berlin : Verlag für Wissenschaft und Bildung, 2001. 212 S.
5. Hochadel O. Im Angesicht des Affen. Die Besucher des Tiergartens im 19. Jahrhundert. *Zoo und Kino. Mit Beiträgen zu Bernhard und Michael Grzimeks Film- und Fernseharbeit*. Basel : Stroemfeld, 2012. S. 29–49.
6. Klothmann N. Gefühlswelten im Zoo – Eine Emotionsgeschichte 1900–1945. Bielefeld : Transcript, 2015. 430 S.

И. Г. Гаман. Стилистические признаки немецкоязычных путеводителей по зоопарку как научно-популярных текстов. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена анализу текстов немецкоязычных путеводителей по зоопарку, которые еще не были объектом научных исследований. Определена принадлежность немецкоязычных путеводителей по зоопарку к научно-популярному подстилю научного функционального стиля, на что указывает употребление общеизвестных терминов зоологии, невысокая степень детализации, сочетание объективной информации с выражением эмоций/оценкой автора.

Ключевые слова: путеводители по зоопарку, научно-популярный текст, эмоционализация, наглядность, конденсация информации.

I. Gaman. Stylistic features of German zoo guidebooks as texts of the popular science substyle of the scientific functional text style. – Article.

Summary. The article is dedicated to the analysis of texts of German zoo guidebooks, which have not yet been an object of scientific research. The German zoo guidebooks are reported to belong to the popular science literature due to the use of generally known zoology terms, a low level of detailed elaboration, the combination of objective information with the expression of the author's emotions / opinion.

Key words: zoo guidebooks, popular science text, emotionalization, visualization, information condensation.

УДК 811.11-112

К. О. Гордієнко

асистент кафедри філології

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

К. П. Макарова

асистент кафедри германських мов та перекладу

Одеський національний політехнічний університет

м. Одеса, Україна

ОНОМАСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ономастики в контексті назв сучасних алкогольних напоїв. У статті розкривається зміст поняття «ономастика». Звертається увага на те, що ономастика – це не лише розділ лінгвістики, а ще багатьох інших наук (географії, логіки, історії, літератури, астрономії і т.д.). Ономастика є важливою складовою частиною мови та лінгвокультури, вона відображає розвиток людського пізнання та ставлення представників певної культури до навколишніх об'єктів. Дослідження назв алкогольних напоїв дає змогу виявити механізми формування образів у свідомості людини.

Ключові слова: ономастика, власні назви, прагматоніми, алкогольні напої, метонімічний перенос.

Наука, що вивчає власні імена, називається ономастикою. Вона є галуззю мовознавства, яка займається власними назвами, закономірностями їхнього розвитку та функціонування. Термін «ономастика» походить із грецької мови: *onoma* означає «ім'я», *onomastike* – «наука про імена». Предметом ономастики є мотиви номінації та історія виникнення імен, переходу з одного класу в інший, територіального поширення, їх функціонування, перетворень та соціально-психологічних аспектів. Ономастика досліджує фонетичні, морфологічні, словотворчі, семантичні, етимологічні та інші аспекти власних імен.

Ця лінгвістична наука також складається з історичних, географічних, етнографічних, культурних, соціологічних та літературних компонентів, які допомагають встановити характерні особливості названих об'єктів. Безліч археологічних, біологічних, психологічних, філософських та інших даних використовуються в ономастичних дослідженнях. Звідси випливає, що ономастика пов'язана з такими науками, як лінгвістика, логіка, історичні науки, географія, астрономія та літературознавство [2, с. 76].

Як теоретична основа використовувались результати вивчення ономастики О.В. Суперанської, В.Д. Бондалетова, Н.В. Подольської та Д.І. Єрмоловича. Їхні імена розглядалися в роботах у найрізноманітніших аспектах, і результати виконаної роботи у вигляді монографій, статей, наукових доповідей є значним внеском у розвиток філологічної науки загалом.

Ономастика вважається лінгвістичною дисципліною, оскільки саме мовознавство – ключ для розуміння і осмислення інформації назви. Ономастика належить до лінгвістики як частина до цілого. Одним із предметів лінгвістики, що підлягає дослідженню, є ономастичний простір. Мовознавство вивчає власні імена за допомогою логіки та за участю інших дисциплін, до яких належать об'єкти найменування [1, с. 112].

Найчастіше ономастичний простір вивчається лінгвістичними методами, а саме через встановлення мовної приналежності імен, визначення фонетичних та фонематичних закономірностей, структурних класів та морфологічних замінів. Важливе значення мають також текстологічний аналіз, їх приналежність до певного діалекту та епохи, встановлення мовленнєвого впливу. За допомогою додаткового лінгвістичного аналізу вивчаються історія виникнення об'єктів, зміна їх значень, перенесення імені на інші об'єкти та хронологія географічних відкриттів. Все це є для ономастики матеріалом, що допомагає встановити причини виникнення і зміни імен, традицій і тенденцій присвоєння імен [3, с. 201].

Ономастика, своєю чергою, має таку класифікацію, яка визначається класами власних імен та їх характеристикою:

- топоніміка (вивчає власні імена, що представляють назви географічних об'єктів);
- антропоніміка (вивчає походження, зміну, географічне поширення власних імен людей);
- етніміка (вивчає власні імена різних етнічних спільнот);
- космоніміка (вивчає власні назви природних космічних об'єктів);
- астроніміка (вивчає власні назви астрономічних об'єктів);
- зооніміка (вивчає власні назви тварин та їх прізвиська);
- теоніміка (вивчає власні імена богів);
- прагматоніміка (вивчає власні назви товарів та інших результатів практичної діяльності людей)

[4, с. 94].

Тема статті тісно пов'язана з ономастикою, а саме з її галуззю – прагматонімікою, бо об'єктом дослідження виступають назви алкогольних напоїв [5, с. 298], які поширені в англо- та німецькомовних країнах.

Найбільш вживаною є класифікація за вмістом алкоголю. Таким чином, спиртні напої діляться на слабоалкогольні та алкогольні напої. Основна відмінність між ними полягає в тому, що слабоалкогольні напої містять спирт, який утворюється в результаті бродіння, а алкогольні – в результаті перегонки в дистиляційному котлі.

До найпопулярніших алкогольних напоїв на англо- та німецькомовному просторі належать пиво, сидр, ель, вино, портвейн, віскі, шнапс та джін.

Під час аналізу назв популярних марок алкогольних напоїв було визначено, що здебільшого вони є метонімічним переносом імені засновника або власника на назву компанії. Яскравими прикладами цього переносу є такі:

– *Binding*. Засновником пивоварні був пивовар Конрад *Біндінг*, який придбав невелику пивоварню в Старому місті Франкфурта в 1870 році;

– *Boddington*. Генрі Боддінгтон поступив на роботу у пивоварню як агент, коли вона належала компанії «Hole, Potter and Harrison». Це було дуже невелике виробництво. У 1848 році Генрі Боддінгтон став партнером разом із Джоном та Джеймсом Гаррісонами, і у цей час компанія мала назву «John Harrison & Co». У січні 1853 році Боддінгтон взяв кредит, став єдиним власником та змінив назву на «Henry Boddington & Co»;

– *Männle*. Виноробня сім'ї *Меннле* знаходиться в сімейному володінні з 1737 року і протягом багатьох років входить у число 100 кращих виноробних заводів Німеччини;

– *Weston's*. Це виробництво сидру було засновано Х. *Вестон* і його синами у 1880 році;

– *Sam Smith's Old Brewery*. Пивоварня була заснована у 1758 році і носить ім'я місцевого пивовара *Самуеля Сміта*;

– *Guinness*. Пивна торгівельна марка, яка була заснована у 1759 році, де Артур *Гіннес* налагодив випуск пива у броварні «St. James's Gate» у Дубліні;

– *Timothy Taylor*. Пивоварня була заснована *Тімоті Тейлором* у 1858 році на Кун Лейн, Кітлі, Західний Йоркшир;

– *Greenall's*. Рецепт джина створений Томасом Дакінсом – майстром-дистіллером, який першим почав випускати лондонський сухий джин. Розлив відбувся на заводі в Уоррінгтоні в червні 1761 року. У 1788 році Дакінс познайомився з братами *Грінолл*. Вони подружилися, і незабаром Грінолли почали орендувати, а потім і викупили винокурню в Уоррінгтоні. Джин перейменували в *Grenall's*, але оригінальний рецепт залишили без змін;

– *Jack Daniel's*. Засновник бренду Джаспер Ньютон «Джек» Деніел в 1875 році разом із Деном Келлі заснував дистиляційну компанію. У 1884 році Ден Келлі вирішив піти з бізнесу і фабрика з виробництва віскі на 100% перейшла Джеку Деніелу;

– *Magners*. Історія *Magners* бере свій початок у 1935 році, коли Уільям *Мегнер* придбав в Ірландії яблучний сад, заснував виробництво та став швидкими темпами просувати свою продукцію.

Менш вживаним способом найменування алкогольних напоїв є метонімічний перенос географічної назви місцевості, де було засноване алкогольне виробництво. Прикладами цього переносу є такі:

– *St. Peter's*. Невелика приватна броварня, розташована в однойменному містечку *Сан Пітер* неподалік від містечка Бунгей у східному англійському графстві Саффолк, яка веде свою діяльність із 1996 року;

– *Riesling*. Цей сорт вина походить із Рюссельсхайму, де знаходиться поселення *Рітцлінг*. Починаючи з XV століття, вимова цієї назви змінилася на Ріслінг;

– *Somerset*. Англійський яблучний світлий сидр, вироблений у графстві *Сомерсет*;

– *Küstennebel Sternanis Schnaps*. Лікер є традиційним північно-німецьким напоєм для всіх любителів лікерів, які люблять анісовий смак. На майже 2400 км німецьке узбережжя може запропонувати багато: романтичні бухти, захоплюючі круті береги, казкові пляжі і безліч приємних людей. Саме у цій місцевості (*Кюстеннебель*) у 1985 році була заснована ця марка;

– *Plymouth*. Історія цього джина починається у 1793 році в англійському місті *Плимут*;

– *Chardonnay*. Назва походить від назви села *Шардоне*;

– *Auchentoshan*. Ця винокурня була заснована в 1823 році Джоном Баллохом на Заході Шотландії. Назва з гельської мови перекладається як «кут лука». Ця назва відповідає назві села, яке оточувало винокурню в рік її заснування;

– *Radeberger Pilsner*. У 1872 році пивоварня була заснована як пивоварня в гірському погребі в *Радеберзі*. З 1885 року вона працює під назвою *Radeberger*.

Трапляються й менш вживані способи найменування алкогольних напоїв:

– *Merlot*: назва походить від французького *le merle*, яке перекладається як *дрізд*. Сорт вина так називається через любов птиць до цих ягід. Це метонімічний перехід назви тварини (птиці) на назву продукту;

– *Jägermeister Kräuterlikör*. Він був введений у Німеччині законом про полювання рейху 1934 року і називався офіцерами лісового і мисливського нагляду. Коли в 1935 році лікер вийшов на ринок, назва звучала вже знайомо. Курт Маст, винахідник трав'яного лікеру *Jägermeister*, сам був завзятим мисливцем. І тому іменування було близьким. Оскільки з липня 1934 року Герман Герінг обіймав пост рейхсміністра, якому підпорядковувалися всі Ландес, ГАУ і повітові єгермейстери (мисливці), тобто він був верховним «єгермейстером», лікер іноді називали «Герінг-шнапсом». Нашадки тодішнього власника компанії обволікають себе точнішими обставинами іменування. Тому назва є метонімічним переходом від хобі виробника до продукту;

– *Briska*. Це продукт шведської торгової компанії, що продається та є популярним у Німеччині та Англії. Через колір і консистенцію напою цей сидр називається “*Briska*” (schw. «блищить»), що є метафоричною подібністю кольору;

– *Pale Ale*. Містечко Бертон прославилося винаходом «блідного елю». Так перекладається ця назва пива через блідно-золотистий колір із медовим відтінком. Назва є метафоричною подібністю кольору;

– *The Famous Grouse* – «Відома Куріпка», саме так перекладається ця назва. Згідно з історією бренда, який бере початок у 1896 році, цей віскі має таку назву на честь улюбленої дичини шотландців. Це метонімічний перехід назви тварини на назву продукту.

Результати дослідження показали, що в процесі утворення назв метонімічний перехід є найчастіше вживаним способом найменування алкогольних напоїв. Вид напою не відіграє при цьому жодної ролі. Найбільш продуктивним способом є метонімічний перехід імені або назви місця походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.
2. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур: заимствование и передача имён собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода. Москва : Р. Валент, 2001. 200 с.
3. Подольская Н.В., Сталтмане В.Э., Султанов А.Х. Теория и методика ономастических исследований. Москва : Наука, 1986. 256 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1972. 366 с.
5. Ohuj O. Lexikologie der deutschen Sprache. Winnytza : Nova Knyha, 2003. 403 S.

К. А. Гордиенко, К. П. Макарова. Ономастический анализ алкогольных напитков в современных немецком и английском языках. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию ономастики в контексте названий современных алкогольных напитков. В статье раскрывается содержание понятия «ономастика». Обращается внимание на то, что ономастика – это не только раздел лингвистики, а еще многих других наук (географии, логики, истории, литературы, астрономии и т. д.). Ономастика является важной составляющей языка и лингвокультуры, она отражает развитие человеческого познания и отношение представителей определенной культуры к окружающим объектам. Исследование названий алкогольных напитков позволяет выявить механизмы формирования образов в сознании человека.

Ключевые слова: ономастика, имена собственные, прагматонимы, алкогольные напитки, метонимический перенос.

K. Gordiienko, K. Makarova. Onomastic analyse of alcoholic beverage names in the contemporary German and English languages. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of onomastics in the context of the names of modern alcoholic beverages. The article describes the meaning of the term “onomastics”. Attention is drawn to the fact that onomastics is not only a section of linguistics, but also many other sciences (geography, logic, history, literature, astronomy, etc.). Onomastics is an important component of language and linguistic culture, it reflects the development of human knowledge and the attitude of representatives of a particular culture to the surrounding objects. The study of the names of alcoholic beverages reveals the mechanisms of image formation in the human mind.

Key words: onomastics, proper names, pragmatonims, alcoholic beverage, metonymic transference.

УДК 811.111'371(043.5)

А. І. Грігорян

студентка IV курсу факультету романо-германської філології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: **Н. О. Бігунова**

доктор філологічних наук,

професор кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ВИДІЛЕНОСТІ У МОВЛЕННІ ЧЛЕНІВ БРИТАНСЬКОЇ КОРОЛІВСЬКОЇ РОДИНИ

Анотація. У статті зроблено спробу розглянути основні стилістичні засоби реалізації виділеності у публіцистичному дискурсі інтерв'ю, а саме у мовленні членів Британської королівської родини. Матеріалом дослідження слугували два інтерв'ю з Королевою Єлизаветою (2018 р.), два інтерв'ю із Принцесою Діаною (1980–1993 рр.) та чотири інтерв'ю з Кетрін Міддлтон (2010–2018 рр.), у яких було проаналізовано стилістичні засоби виділеності.

Ключові слова: виділеність, стилістичні засоби, публіцистичний дискурс, інтерв'ю.

Семантична категорія виділеності перебуває у центрі уваги дослідників різних галузей мовознавства [7]. На думку О.С. Лукашенко, *виділеність* «вказує на об'єкти, які перебувають у центрі уваги, є легко пізнаваними чи першочерговими для людського мислення. Це поняття визначає ступінь значимості одиниці інформації у певний момент часу порівняно з іншими одиницями інформації» [7].

Зауважимо, що категорія виділеності має різноманітний арсенал засобів вираження. Дослідженням виразних засобів мови займається не тільки граматики, лексика та фонетика, а також стилістика. З погляду стилістики виразність та образність мовлення досягається завдяки розмаїттю стилістичних прийомів.

По-перше, розглянемо основні визначення та класифікації стилістичних прийомів для розуміння особливостей їх функціонування у дискурсі.

О.О. Селіванова у термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» визначає стилістичний прийом як «побудований за певною моделлю засіб мовлення, властивий відповідному стилю, сфері спілкування, який надає їм виразності, образності, експресивності шляхом свідомого посилення певних рис, мовних одиниць, відхилення планів змісту або форми від буквального простого способу повідомлення» [8, с. 694].

О.А. Бабелюк визначає стилістичні прийоми як «цілеспрямовану комбінацію виражально-зображальних засобів різних мовних рівнів (фонетико-графічного, граматичного, лексичного та текстового) з динамічною зміною їхніх функцій: підсиленням, зміщенням чи узагальненням» [3, с. 119].

У свою чергу, В.А. Кухаренко під стилістичним прийомом розуміє «цілеспрямовану заміну традиційних, зафіксованих у словниках фігур мови на нові, ситуативні, індивідуальні» [5, с. 19].

І.В. Арнольд та І.Р. Гальперін визначають стилістичний прийом як «підсилення будь-якої типової структурної чи семантичної ознаки мовної одиниці, що досягає узагальнення та типізації» [1, с. 38; 4, с. 26].

В.А. Кухаренко виділяє «чотири основні групи стилістичних прийомів:

– *лексичні* стилістичні прийоми: метафору, метонімію, уособлення, епітет, гіперболу, іронію, гру слів, зевгму;

– *синтаксичні*: інверсію, еліпсис, риторичне питання, хіазм, повтори, паралельні конструкції, апозіопезис, асиндетон, полісиндетон, приєднання та відокремлення;

– *лексико-синтаксичні*: антитезу, літоту, порівняння, перифраз, градацію;

– *графічні та фонетичні*: курсив, підкреслення, орфографічні помилки, розподіл на склади, великі літери, лапки, алітерацію, асонанс, оноματοпею, риму, ритм» [6, с. 102].

Насамперед ми дослідили стилістичні засоби виділення у мовленні *Королеви Єлизавети*. З-поміж *лексичних* стилістичних засобів виділення Королева часто використовує *енімети*, які забарвлюють і прикрашають мовлення, наприклад, у такому реченні:

These two trees are really valuable trees, planted by Prince Consort and Queen Victoria, which is quite interesting [QGP].

Королева надає перевагу одному з типів метафори – *персоніфікації*, що дозволяє більш експресивно відобразити певний образ, додаючи нові смислові відтінки, а саме:

Most pearls like to be sort of living creatures. So they've just been hanging out here for years. They are sad. The trouble is that pearl are sort of live things and they need warming [TC].

Розповідаючи про дерева, які Королева посадила для своїх синів, вона застосовує *метонімію*, завдяки чому мовець акцентує увагу на важливому елементі висловлювання, та робить свою розповідь більш емоційною, як демонструє такий приклад:

I mean Andrew is over than Edward [QGP].

Серед *синтаксичних* стилістичних засобів найчастіше Королева використовує різноманітні види повторів, що підсилюють важливі за змістом слова або конструкції та надають виразність мовленню. Серед різновидів повтору поширені *анафора* й *еніфора*, які ілюструють такі речення:

– *You know, it does help the climate and it does help the flora and the fauna* [QGP] (анафора).

– *We have honey. It is rather good honey* [QGP] (еніфора).

– *I mean we didn't know anything. I mean all pictures disappeared and everything disappeared* [TC] (анафора й епіфора).

Королева активно застосовує *еліпсис*, у якому один із членів речення опущений, тим самим таке відхилення від стереотипів у мовленні вважається проявом експресивності, що можна простежити у прикладах:

– *A very long day* [TC].

– *Half-way around London* [TC].

– *Turned out the wrong one* [QGP].

– *Oh, very productive with lots of plants!* [QGP].

Поміж найяскравіших *синтаксичних* стилістичних засобів Королева надає перевагу *риторичним* питанням, що забезпечують виділення важливої інформаційної одиниці, такої, наприклад, як ухилення від розмови:

Why do they always go round and round when you want to talk? [QGP].

Королева також використовує *приєднання* (*attachment*), яке затримує та привертає увагу співрозмовника до певних деталей бесіди, а саме:

Somebody sat on it I think. At a garden party [QGP].

Крім того, Королева застосовує прийом *апозиопезис* (*break/aposiopesis*), котрий демонструє відсутність необхідності продовжувати речення, що можна спостерігати у прикладах:

– *My birthday last year was very useful, we had a lot of...* [QGP].

– *Nearly all now have agreed to...* [QGP].

Таким чином, 3-поміж стилістичних засобів створення виділеності Королева найчастіше використовує *метафори*, *епітети*, *метонімію*, *еліпсис*, *приєднання*, *риторичні* питання, *апозиопезис*, різні види *повторення*.

Далі ми розглянули стилістичні засоби виділення у мовленні *Принцеси Діани*. Серед *лексичних* стилістичних засобів виділення Принцеса Діана надає перевагу різноманітним *епітетам* і *метонімії*, що демонструють речення:

– *I mean, it was really nasty, spiteful stuff* [PDR] (епітет).

– *I used to have really disturbing dreams about him* [PDR] (епітет).

– *And they all blamed the failure of the marriage on the bulimia...* [PDR] (метонімія).

Принцеса Діана використовує *зінерболу* для підсилення емоційно-оцінного та розширення смислового діапазону висловлювання, наприклад:

– *I just sat there all day going through this huge high-profile visit to Cannes...thousands of press* [PDR].

– *He is surrounded by a tremendous amount of grown-ups* [PDPC].

3-поміж *синтаксичних* стилістичних засобів створення виділеності, так само як Королева, Принцеса Діана часто застосовує різні типи експресивних повторів, а саме:

1. Анафору:

– *I didn't know what it was. I didn't know where it was. I didn't know if it was coming next year or next month* [PDR].

– *And so I went and laid some, I went and found out where he was buried, I went to put some flowers on his grave* [PDR].

2. Епіфору:

Well, she...no, she had to go away. The court said, if I remember right, she had to go away [PDR].

3. Кільцевий повтор (framing):

And I said, "What do I do? I'm coming to you. What do I do?" [PDR].

4. Синонімічний повтор:

I was always told by my family that I was the thick one, that I was stupid and that my brother was the clever one [PDR].

5. Кореневий повтор:

The odd thing was when I was bulimic I wasn't angry, because, um, the anger, I thought, was coming out that way [PDR].

У мовленні принцеси Діани зафіксовано також інверсію, завдяки вживанню якої певний елемент виділяється й отримує спеціальні конотації емоційності й експресивності [2, с. 219], наприклад:

– *Patients went in there and not always did they come out* [PDPC].

– *Yeah, my family thought it was great, and so did my friends, and so did Charles's family* [PDR].

Принцеса Діана використовує *приєднання* та *відокремлення* (*attachment* і *detachment*), щоб показати важливість певної інформації, що можна простежити у прикладах:

– *That's all I could think about. Our own choices* [PDR] (відокремлення).

– *But I do feel, Peter, that I won them at their own game. Now* [PDR] (приєднання).

– *It's your own isolation. And anything anyone else says just doesn't weigh. At all* [PDR] (приєднання).

Так само як Королева Єлизавета, Принцеса Діана часто вдається до *еліпсису* та *риторичних* питань, що підтверджує думку про те, що вони є найпоширенішими засобами реалізації виділеності, наприклад:

– *And walked out and slammed the door* [PDR] (еліпсис).

– *Made us really unhappy* [PDR] (еліпсис).

- *What else could I do?* [PDPC] (риторичне питання).
- *So why do I have to stop it now?* [PDPC] (риторичне питання).

У ході дослідження було виявлено: під час обговорювання занадто болючих для Принцеси Діани тем вона часто використовує *апозиопезис*, що ілюструє приклад:

But then when I got out of the car, you know... [PDR].

Серед найбільш експресивних *лексико-синтаксичних* засобів виділення Принцеса Діана використовує *градацію* й *евфемістичний перифраз*, наприклад, під час розповіді про те, як вона побачила, як її тато вдарив матір:

– *They were arguing with the doors open and I look around it and I saw that* [PDR] (евфемістичний перифраз).

– *Well, there was. There was. There was. But it was odd, very odd* [PDR] (градація).

Принцеса Діана також активно застосовує *антитезу* не тільки для того, щоб протиставити певні образи, а й щоб більш чітко передати свої думки та емоції, як ілюструє приклад:

Everything else... she moved in – it's out [PDR].

Отже, серед стилістичних засобів створення виділеності Принцеса Діана надає перевагу *гіперболі*, *метонімії*, *епітетам*, *повторам*, *інверсії*, *приєднанню та відокремленню*, *еліпсису*, *риторичним питанням*, *апозиопезису*, *евфемістичному перифразу*, *градації* й *антитезі*.

Ми дослідили також стилістичні засоби виділення у мовленні *Кетрін Міддлтон*. Серед *лексичних* засобів створення виділеності Кетрін Міддлтон надає перевагу *епітетам* та одному з типів метафори – *персоніфікації*, що можна простежити у прикладах:

– *Obviously on this day and you know going forward and things, you know it is a wonderful family* [KW] (епітет).

– *And we've been supported by incredible charity partners* [GA] (епітет).

– *And mental health just kept on flagging up every time* [RFF] (метафора).

– *Mental health seemed to run between all the different areas we were working in* [HT] (метафора).

З-поміж *синтаксичних* засобів виділення, так само, як і Королева Єлизавета і Принцеса Діана, Кетрін Міддлтон часто використовує різноманітні види стилістичних повторів, а саме:

1. Анафору й епіфору:

– *And actually we had quite an awkward situation because I knew and I knew that William had asked my father* [KW].

2. Кореневий повтор:

Well I think I know I've been working very hard for the family business, and sometimes those days are long days and, you know, I think if I know I'm working hard and I'm, you know, pulling my weight both work and playing hard at the same time, you know I think, you know, everyone who I work with can see I am there pulling my weight and that's really what matters to me [KW].

3. Морфемний повтор:

And for me personally, I'm really interested in keeping going with the mental health element and really focusing on early years, early interventions, looking on how early can we go back to support the next generation to help break the cycle and looking on how to support parents and families bring up the next generation of mentally happy children [KW].

Кетрін Міддлтон застосовує *інверсію*, яка теж слугує яскравим засобом створення виділеності, наприклад:

Looking at how early can we go back to support the next generation to help break the cycle [RFF].

Звернемо увагу на те, що інвертований порядок слів може слугувати не тільки для емоційного, але й для логічного виділення якого-небудь члена речення, оскільки в інвертованих конструкціях відбувається перерозподіл логічного наголосу [9, с. 53].

З-поміж найекспресивніших засобів створення виділеності Кетрін Міддлтон використовує *відокремлення (detachment)*, що демонструє приклад:

Yes, well I really hope I can make a difference. Even in the smallest way [KW].

Так само як Королева Єлизавета і Принцеса Діана, Кетрін Міддлтон надає перевагу *еліпсису* й *апозиопезису*, що свідчить про те, що ці засоби є типовими для створення виділеності, а також додають певний експресивний елемент у мовлення, як ілюструють речення:

– *Hopefully could do a good job* [KW] (еліпсис).

– *Well we've had our conversations, but I think it was...* [KW] (апозиопезис).

Серед лексико-синтаксичних засобів створення виділеності у мовленні Кетрін Міддлтон виявлено використання *антитези* та *градації*, завдяки яким не тільки забезпечується виділеність, але й підсилюється емоційність висловлювання:

– *You go through the good times, you go through the bad times* [KW] (антитеза).

– *Well I was quite nervous about meeting William's father, but he was very, very welcoming, very friendly, so yeah, it couldn't have gone easier really for me* [KW] (градація).

Отже, для виділеності власного мовлення Кетрін Міддлтон найчастіше вдається до таких стилістичних засобів: *епітета*, *метафори*, *повтору*, *інверсії*, *еліпсису*, *апозиопезису*, *приєднання*, *відокремлення*, *антитези* та *градації*.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження доходимо висновку, що виділеність мовлення членів Британської королівської родини досягається використанням великої кількості *епітетів*, *метафори*, *гіперболи*, *метонімії*, *повторів*, *інверсії*, *еліпсису*, *риторичних питань*, *апозиопезису*, *приєднання* та *відокремлення*, *градації*, *евфемістичного перифразу* й *антитези*.

Необхідно зазначити, що, з погляду досліджених нами стилістичних засобів створення виділеності, найбільш експресивним та емоційним виявилось мовлення Принцеси Діани. Ми пов'язуємо це з різноманітним вибором тем інтерв'ю, які є дуже цікавими, щирими, а іноді інтимними та болючими для Принцеси, а також із тим, що більшість інтерв'ю Діана давала безпосередньо перед розлученням із Принцом Чарльзом.

Отже, виділеність мовлення досягається завдяки використанню різноманітних стилістичних засобів, які підкреслюють найважливіші у семантичному й емоційному відношенні одиниці мовлення, тим самим привертаючи інтерес та увагу співрозмовника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования. Москва : Просвещение, 1990. 304 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Москва : Наука, 2006. 384 с.
3. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу : принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2010. 422 с.
4. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва : Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. 314 с.
5. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
6. Кухаренко В.А. Практикум по стилистике английского языка : учебное пособие. Москва : Флинта, 2013. 144 с.
7. Лукашенко Е.С. К вопросу о когнитивной категории выделенности. Нижний Новгород : ФГБОУ ВПО «НГЛУ», 2015. С. 157–159.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
9. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва : Аспект Пресс, 1996. 334 с.

ПРАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ

10. (TC). URL: <http://winmovies.net/watch/XvjYrode-the-coronation.html> – інтерв'ю Королеви Єлизавети, у якому вона розповідає про свою коронацію для фільму від BBC «The Coronation».
11. (QGP). URL: <http://www.hddocumentary.com/itv-the-queens-green-planet-2018/> – інтерв'ю Королеви Єлизавети, у якому вона розповідає Девіду Аттенборо про свою любов до природи для фільму від ITV «The Queen's Green Planet».
12. (PDR). URL: <https://youtu.be/GjmOSSssqlc> – документальні інтерв'ю Принцеси Діани «Princess Diana Revealed» у період із 1992 по 1993 рр.
13. (PDPC). Інтерв'ю Принцеси Діани та Принца Чарльза у Кенсінгтонському палаці у середині 1980-х рр., яке містить зйомки їхнього повсякденного життя, розповіді про обов'язки та життя членів Королівської родини, благодійність і цікаві факти з біографії. URL:
14. <https://youtu.be/I3n4cE1VYJI>
15. <https://youtu.be/tg8IuXmDUpU>
16. (KW). URL: <https://youtu.be/U4RcE9G1MhM> – інтерв'ю Кейт Мідлтон і Принца Вільяма з нагоди анонсування їхнього заручення.
17. (RFF). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oaaeHYApUT8> – інтерв'ю Кейт Мідлтон, Меган Маркл, Принца Гаррі та Принца Вільяма на благодійному форумі «Royal Foundation Forum».
18. (HT). URL: <https://youtu.be/45RqUmxDXiY> – інтерв'ю Кейт Мідлтон, Принца Гаррі та Принца Вільяма щодо їхньої нової благодійної програми «Heads Together», спрямованої на охорону психічного здоров'я дітей.
19. (GA). URL: https://youtu.be/4TUNJ0_7B6E – інтерв'ю Кейт Мідлтон, Принца Гаррі та Принца Вільяма «Mental Health Talk» із нагоди офіційного відкриття «The Global Academy», які співпрацюють із програмою «Heads Together».

А. И. Григорян. Стилистические способы создания выделенности в речи членов Британской королевской семьи. – Статья.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка рассмотреть основные стилистические средства реализации выделенности в публицистическом дискурсе интервью, а именно в речи членов Британской королевской семьи. Материалом исследования послужили два интервью с Королевой Елизаветой (2018 г.), два интервью с Принцессой Дианой (1980–1993 гг.) и четыре интервью с Кэтрин Миддлтон (2010–2018 гг.), в которых были проанализированы стилистические средства выделенности.

Ключевые слова: выделенность, стилистические средства, публицистический дискурс, интервью.

A. Grigorian. Stylistic means of creating emphasis in the speech of members of the Royal Family. – Article.

Summary. This article is an attempt to identify the main stylistic means of creating emphasis of interview discourse, namely of the speech of members of the Royal Family. The investigation has been carried out on the basis of two interviews with Queen Elizabeth II (2018), two interviews with Princess Diana (1980–1993) and four interviews with Catherine Middleton (2010–2018), in which stylistic means of creating emphasis have been analyzed.

Key words: emphasis, stylistic means, publicistic discourse speech, interview.

УДК 378.46:811.111:004

І. М. Калиновська

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

Н. В. Шеремета

студентка факультету іноземної філології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

СУЧАСНІ ОНЛАЙН-РЕСУРСИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглянуто особливості використання сучасних онлайн-ресурсів для вивчення англійської мови, подано найпоширеніші безкоштовні інтернет-джерела. Проаналізовано переваги та недоліки інтернет-ресурсів, вказано навички та компетенції, які розвиваються при використанні тієї чи іншої програми.

Ключові слова: онлайн-ресурс, інтерактивний курс, гейміфіковане навчання, мовленнєві навички, написання, граматична конструкція.

Вимоги сучасного суспільства спонукають до пошуку нових технологій і методик, які дають змогу навчати й розвивати навички іншомовного спілкування. Вивчати англійську мову можна не лише за допомогою підручників, але й скориставшись новітніми онлайн-ресурсами та додатками, які розроблено спеціально для легкого та цікавого навчання.

Учні та студенти люблять гаджети, не випускають із рук смартфони та багато часу проводять біля комп'ютерів. Їх можна використовувати з користю. Питанню використання онлайн-ресурсів для навчання англійської мови присвячено низку робіт зарубіжних (на зразок С. Термінасова, Є. Полат, В. Гезергуда, Дж. Шейлз, І. Смольяннікова) і вітчизняних дослідників (для прикладу, Л. Романенко, І. Дичківської, В. Лапінського, С. Ніколаєвої та ін.). Метою нашої статті є аналіз найактуальніших безкоштовних онлайн-ресурсів для вивчення англійської мови, з допомогою яких можна урізноманітнити заняття й виконання домашніх завдань.

Одна з найвідоміших платформ для вивчення англійської мови – *Duolingo*. Автором проекту, започаткованого у 2011 р., є Луїс фон Ан з Університету Карнегі-Меллона, котрий із командою односторонців створив ресурс, який швидко набув статусу глобального і нині має найбільшу в світі аудиторію. Розробники платформи стверджують, що 34 години, проведені разом із веселою совою – символом додатку,

за рівнем ефективності не поступаються семестру шкільних занять. Ресурс можна використовувати як для самоосвіти, так і як доповнення до шкільного навчання, перевагою якого є можливість навчатися з різним рівнем володіння мовою. Найбільша увага приділена письмовим вправам і диктантам, розвиток мовленнєвих навичок – на другому плані. Займаючись всього 5–10 хвилин на день (час учитель може обрати самостійно), учні опанують основні навички письма та побудови речень, вивчать нову лексику. Програма створена у вигляді дерева досягнень. На новий рівень можна потрапити, лише набравши певну кількість балів. Такий підхід є стимулом для самовдосконалення. Вчитель може об'єднувати учнів у групи, що дозволяє порівнювати їх результати і прогрес. Цікавим є тренування на час: користувач має за 30 секунд відповісти на 20 питань, що спонукає до запам'ятовування матеріалу. Навчання гейміфіковане: за виконання вправ учні отримують ігрову валюту, лінготи. Потім їх можна витратити на покупки в ігровому магазині або подарувати іншим користувачам.

Lingva.Skills – це масштабний український ресурс для онлайн-вивчення англійської мови, яким вже користуються вітчизняні школи. Проєкт стартував у травні 2016 р. і швидко завоював неймовірну популярність. Автором запропонованої методики навчання є відомий поліглот і психолінгвіст В. Зубков. Згідно з його системою акцент слід робити не на запам'ятовуванні правил, а на можливості навчитися відчувати мову інтуїтивно. Курс складається з уроків, кожен із яких передбачає вивчення певної граматичної конструкції. Велика кількість прикладів до них (близько 100), відібрані тематичні малюнки та професійне озвучування дозволяють ідеально запам'ятовувати конструкцію. Вчитель англійської може використати сайт *Lingva.Skills* як додаток до основних аудиторних занять. За допомогою ресурсу можна закріпити набуті під час практичного заняття знання, згадати засвоєні раніше теми, виконати завдання на аудіювання та розуміння тексту. Курс побудовано таким чином, що починати можна навіть із нульового рівня. Розробники зазначають, що вікових обмежень немає, але рекомендовано навчання насамперед учнів середньої та старшої школи.

Англійська з Words – додаток, який дозволяє затреноувати слова певної тематики, вивчати правильну вимову та написання. Спочатку користувач ознайомлюється з лексичним набором до певної теми, слухає вимову та звертає увагу на написання слів. Далі відбувається тренування засвоєних слів, яке націлено на розвиток рівня володіння мовою і мотивації до самоконтролю. Наступним етапом є поліпшення запам'ятовування написання слова, оскільки перед користувачем стоїть завдання знайти слово в наборі літер. Переклад слів вивчається за допомогою вправ, у яких користувачу пропонується підібрати пари до вивчених слів у форматі «англійська – українська». Сприйняття слова на слух автоматизується вправою на відтворення слова в письмовій формі після його прослуховування. Подібна навичка закріплюється прийомом аудіювання.

Ще один цікавий ресурс, який має свою аудиторію та прихильників, – *LingQ*. Він надає базу онлайн-уроків і величезну онлайн-бібліотеку матеріалів. Особливо зручно користуватися мобільними додатком сервісу для Android та iOS. Додаток дозволяє читати, перекладати та слухати різні тексти англійською мовою. Перевагою програми є т. зв. Ling-ви: це вибрані користувачем незнайомі слова, які при повторній появі в новому тексті виділятимуться певним кольором залежно від складності запам'ятовування. Недоліком *LingQ* є те, що в безкоштовній версії кількість створюваних Ling-ів обмежена. Крім того, спілкування з викладачами та перевірка письмових завдань експертами є платними [3, с. 63].

Rosetta Stone – це не просто сервіс для вивчення іноземної мови, це цілий набір мобільних додатків до одного з найвідоміших інтерактивних підручників. Перевагою *Rosetta Stone* є унікальна методика, яка дозволяє вивчати мову так, як це роблять діти – інтуїтивно, без книг із граматики та словників. Подібний підхід цікавий і дієвий, адже особливістю програми є імітація занурення в англомовне середовище. На *Rosetta Stone* у користуванні є великий набір інтерактивних уроків, метою яких є створення асоціативного ряду. *Rosetta Stone* підходить як для новачків, так і для просунутих користувачів. За допомогою мікрофона програма може оцінити правильність вимови. Безкоштовно пропонується версія для ознайомлення з цим підручником з обмеженою кількістю базових уроків [3, с. 61].

Своєрідна соціальна мережа для тих, хто прагне вивчити англійську за допомогою спілкування з іншими людьми, – *HiNative*. Вона вирізняється можливістю живого спілкування з носіями мови, що дозволяє користувачам навчитися правильної вимови. Автором ресурсу є японський розробник Яньян Хи, який створив відомий проєкт *Lang-8*. Власне, з нього і почалася історія *HiNative*: з березня 2017 р. реєстрація на *Lang-8* була обмежена, всіх нових користувачів перенаправляли на новий ресурс. *HiNative* – чудовий варіант для позакласної роботи та прекрасна можливість надати користувачам приклад правильної вимови. Зареєструвавшись у додатку (передбачені версії для звичайних веб-браузерів, Android

та iOS), учні зможуть ставити учасниками спільноти питання, пов'язані з перекладом слів або фраз, основними правилами граматики, правильною вимовою, навичками письма. HiNative цікавий усім користувачам незалежно від віку, адже досвід спілкування у соцмережах є практично у кожного.

Найбільш відомий і цікавий ресурс для вивчення англійської мови серед проаналізованих нами і якому через функціональність надають перевагу більшість вчителів України, – *Lingualeo*. Розглянемо його найдетальніше. Його методологія навчання, як і в Duolingo, ґрунтується на популярному сьогодні геймінгу (під час виконання завдань користувача постійно супроводжує веселе левеня Лео). Засновником ресурсу є А. Абулдинасиров, котрий також працював над створенням відомого проєкту «Клуб носіїв мов». Він є ефективним завдяки реалізованим у ньому принципам («семи секретам вивчення іноземних мов»), таких як: 1) мотивація і потяг; 2) сприйняття автентичної, живої мови; 3) моделювання та копіювання; 4) взаємовплив; 5) оптимальна інтенсивність; 6) регулярність; 7) практичність і ефективність. Користувач повинен самостійно обирати й опрацьовувати цікаві матеріали, поповнюючи словниковий запас новими словами, тренуючи власні компетенції за допомогою проходження тренувань і тестів.

Користувачі *LinguaLeo* отримують доступ до бібліотеки відео, аудіо і текстових матеріалів, інтерактивних тематичних курсів (відео та граматики), індивідуального словника з асоціаціями й озвученням до кожного слова, набору вправ (аудіювання, кросворду, перекладу слів), тематичних глосаріїв, а також до журналу досягнень, де відображається реальний і можливий прогрес у вивченні мови. Проаналізуємо детально функції цього онлайн-ресурсу.

1. Насамперед доступною є функція спілкування з іншими користувачами, які теж вивчають і практикують англійську мову за допомогою цього ресурсу. Користувач може здійснити пошук та обрати співрозмовників. У вікні діалогу можна задати тему спілкування (спорт, кіно, погода, звичайний чат), а також використовувати онлайн-розмовник для розвитку комунікативної культури. Повідомлення можна перекладати, якщо спілкуватися з користувачем високого рівня володіння мови. Незнайомі слова та вирази можуть за потреби заноситися в індивідуальний словник для подальшого вивчення та засвоєння. Користувачів, із якими студент спілкується найбільше, можна додати у спеціальну групу (т. зв. «прайд»). У ній всі можуть спілкуватися між собою, ділитись досягненнями та новими нагородами, що мотивує до інтенсивнішого вивчення мови.

2. Засвоєння граматичних структур починається з теорії, правил і закріплюється спеціальними вправами, які безпосередньо пов'язані з вивченими правилами. Після проходження певного граматичного блоку користувач отримує загальну оцінку рівня засвоєння знань. У педагогічній практиці ця функція може використовуватися для контролю засвоєння матеріалу – наприклад, як варіант готового тестування після презентації та практики певної граматичної конструкції.

3. Вся інформація на сайті структурована за темами, тому в процесі навчання учитель може застосовувати певні елементи (інтерактивні, аудіальні, візуальні) для включення у план заняття або для самостійного опрацювання вдома. Відео- й аудіоматеріали є ефективними завдяки своїй автентичності, тобто вони укомплектовані з оригінальних джерел медіа (*Voice of America*, навчального відео-курсу університету *Stanford* тощо).

4. Розширення словникового запасу відбувається завдяки закріпленню т. зв. «словникових наборів», відсортованих за тематиками. Всі слова мають аудіальний супровід. При вивченні слова перебувають у двох статусах: «у процесі» й «опрацьовано». Сайт автоматично визначає один із цих статусів відповідно до знання користувачем доданого слова через перевірку завдяки різним вправам. Тренування відбуваються в декількох форматах: залежно від типу вправ: переклад слова та декількох слів; словниковий кросворд; аудіювання та диктант; вправи на швидкість перекладу; сприйняття слів на слух тощо.

6. Особливої інтерактивності ресурсу надає вивчення слів, граматичних конструкцій і текстобудови за допомогою пісень. Дотримується принцип, що кращий спосіб пізнати мову – це почути її. Тому користувачі мають доступ до бази відеокліпів із можливістю перегляду перекладу тексту пісень, виокремлення особливих мовних прийомів, вивчення нових слів і скорочень, які вживаються у піснях [1, с. 35].

Насправді мобільних додатків і сайтів, які можна використовувати під час шкільних занять і поза ними, дуже багато. Ми проаналізували лише декілька найцікавіших варіантів. Кожен із цих ресурсів є безкоштовним (у деяких випадках передбачено платні матеріали, їх придбання не є обов'язковим) і доступним для всіх бажаючих [2, с. 124].

Отже, аналіз використання онлайн-ресурсів для вивчення англійської мови дозволяє зробити висновок, що така форма організації навчання прискорює формування й розвиток навичок і вмій учнів у продуктивних видах діяльності, підвищує мотивацію, інтерес до вивчення англійської мови, стимулює

розвиток пізнавальної та творчої активності. Спілкуючись у мовному середовищі, користувачі опиняються в реальних життєвих ситуаціях і підключаються до вирішення широкого кола реалістичних завдань. Завдяки цьому учні навчаються спонтанно й адекватно реагувати на репліки, що стимулює створення оригінальних висловлювань, увага насамперед сконцентрована на використанні форм. Навчання граматики відбувається опосередковано, виключаючи власне вивчення граматичних правил. Перевага комп'ютера полягає в тому, що він є лояльним до відповідей, завдяки чому розвивається самостійність учнів і створюється сприятлива соціально-психологічна атмосфера на занятті, надаючи учням впевненості в собі, що є важливим фактором для розвитку індивідуальності. [4, с. 40].

Таким чином, онлайн-ресурси є джерелом додаткової інформації, засобом засвоєння і повторення вивченого лексичного і граматичного матеріалу. Вони є невід'ємною складовою частиною у вивченні іноземної мови і можуть бути використані як засіб автентичного спілкування з носіями мови на актуальні теми, листування між окремими учнями і між цілими класами та школами, для обміну інформацією між навчальними закладами різних міст чи країн, участі в онлайн-конференціях, семінарах, вебінарах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапінський В.В. Електронні освітні ресурси як основа сучасного навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів. *Інформаційні технології в освіті*. 2016. № 15. С. 30–37.
2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник / кол. авторів під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2016. 328 с.
3. Мозайкіна І.О. Особистісно орієнтовані технології навчання іноземних мов. Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 2017. С. 61–63.
4. Романенко Л.В. Використання мультимедійних технологій у вивченні англійської мови. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2016. № 5. С. 40–45.

И. Н. Калиновская, Н. В. Шеремета. Современные онлайн-ресурсы для изучения английского языка. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности использования современных онлайн-ресурсов для изучения английского языка, наиболее распространенные бесплатные интернет-источники. Проанализированы преимущества и недостатки Интернет-ресурсов, указано навыки и компетенции, которые развиваются при использовании той или иной программы.

Ключевые слова: онлайн-ресурс, интерактивный курс, геймифицированное обучение, речевые навыки, написание, грамматическая конструкция.

I. Kalynovska, N. Sheremeta. Modern online resources for learning English. – Article.

Summary. The article describes the features of using modern online resources for learning English, presents the most common free online resources. The advantages and disadvantages of online resources are analyzed, the skills and abilities developed when using a particular program are indicated.

Key words: online resource, interactive course, game learning, language skills, spelling, grammatical construction.

Е. С. Карпина

старший преподаватель кафедры мировой литературы

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Бахмут, Донецкая область, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОСОФИИ ВСЕВОЛОДА СОЛОВЬЁВА (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕНТАЛОГИИ «ХРОНИКА ЧЕТЫРЁХ ПОКОЛЕНИЙ»)

***Аннотация.** Статья посвящена рассмотрению концептуальных источников и основных положений художественной историософии В.С. Соловьёва. Автор приходит к выводу о том, что становление историософской концепции романиста происходило под влиянием взглядов С.М. Соловьёва, Н.М. Карамзина, В.О. Ключевского, К.Н. Леонтьева, Т. Карлейля, В. Скотта, Л.Н. Толстого, Г.С. Сковороды, а также представителей восточной философии. Подчёркивается связь убеждений беллетриста с русской историософской традицией. Выясняется его отношение к таким историософским проблемам, как эволюция и революция как противоположные друг другу пути развития общества, реформы как возможная альтернатива революции, роль личности и народа в истории, Запад и Восток как ориентиры исторического развития Российской империи, счастье, дуализм мира и человека.*

***Ключевые слова:** художественная историософия, пенталогия, семейная хроника, жанр, исторический роман, концептуальный источник.*

По наблюдению С.М. Калашниковой, «ни один крупный писатель XIX в. не обошел вниманием сферу вопросов, связанных с историософской проблематикой» [2, с. 7]. Не стал исключением и В.С. Соловьёв. Исторические катаклизмы стали предметом его философского осмысления и нашли выражение в оригинальной историософской концепции, воплотившейся в жанровой форме романа – семейной хроники.

Обращение писателя к этому жанру неслучайно. По нашему убеждению, семейная хроника стала именно тем жанром, который наилучшим образом способствовал воплощению грандиозного творческого замысла романиста.

Жанровый выбор прозаика можно объяснить ещё одной не менее важной причиной. Воссоздавая жизнь четырёх поколений рода Горбатовых, Всеволод Соловьёв философски осмыслял последовательно сменяющие друг друга события нескольких исторических эпох, знаковых для Российской империи. Избранная романистом жанровая форма не только лучше всего подошла для выражения его историософских взглядов, но и дала возможность изложить их системно за счёт охвата значительного промежутка времени.

К вышесказанному добавим, что В. Соловьёв был сторонником линейного, т. е. унитарно-стадиального подхода к интерпретации всемирной истории. Выбор в пользу семейной хроники говорит о том, что идею линейной направленности исторического процесса романисту помогло выразить не только содержание пенталогии, но и её форма.

Цель настоящей статьи заключается в том, чтобы путём определения трудов предшественников, на которые опирался В. Соловьёв, выявить источники его историософской концепции, воплощённой в пенталогии «Хроника четырёх поколений», а также сформулировать её основные положения.

Несомненно, наибольшим авторитетом для В. Соловьёва был его отец С.М. Соловьёв, автор двадцатидевяти томной «Истории России с древнейших времён». В своих многочисленных исторических романах писатель достаточно успешно популяризировал его идеи. В то же время он представил в них и собственное, художественное, видение истории, ставя при этом художественную правду несравненно выше правды факта.

Попытаемся выяснить отношение Всеволода Соловьёва к революции и эволюции как её альтернативе. Как известно, С.М. Соловьёв писал о двух взаимоисключающих тенденциях в развитии общества – эволюционной, т. е. положительной, созидательной и революционной, т. е. отрицательной,

разрушительной. Причину усиления революционного направления историк усматривал в потере правительством нравственного авторитета у народа и предупреждал о том, что рано или поздно оно может привести страну к гибели. Подобно отцу, В.С. Соловьёв являлся убеждённым приверженцем эволюционного пути развития общества, однако Соловьёв-старший был не единственным, кто повлиял на историософские взгляды писателя в этом вопросе.

Не мог не оказать воздействия на Всеволода Соловьёва основоположник современного исторического романа Вальтер Скотт, с творчеством которого писатель был прекрасно знаком с детства. Восстания и революции, ограничивающие законную власть и разрушающие государственное единство, Скотт рассматривал как однозначно враждебные обществу явления. Очевидно, что данное положение историософии шотландского писателя нашло отражение в обрисовке образа главного героя его исторических романов.

Взгляды Всеволода Соловьёва на Великую французскую революцию были близки её восприятию русскими либералами: «Вначале упоение французскими просветителями – Руссо, Вольтером, Дидро, Монтескье, затем восторг по поводу падения Бастилии и слома абсолютизма, а далее изумление и негодование по поводу дальнейшего развития революции, ее якобинской ипостаси» [6, с. 101]. Примечательно, что первым русским интеллигентом-либералом, убедившимся в ужасах народной революции, был, по мысли профессора А.Н. Сахарова, Н.М. Карамзин, автор капитального труда по русской истории – двенадцатитомной «Истории государства Российского», глубоко уважаемый семейством Соловьёвых. Не вызывает ни малейшего сомнения тот факт, что позиция авторитетного историографа была хорошо известна романисту и повлияла на его историософские убеждения.

Можно предположить, что во время написания романа «Сергей Горбатов» В. Соловьёв опирался на широко известную работу британского историка и философа Томаса Карлейля «Французская революция. История».

Вполне естественно, что оценка В. Соловьёвым восстания декабристов была однозначно отрицательной. В этом достаточно важном вопросе вновь прослеживается воздействие отца, точку зрения которого разделял романист. Будучи умеренным либералом, С.М. Соловьёв «видел в движении декабристов “младенческий лепет” общеевропейского движения в пользу народностей» [10, с. 197].

Отдельного внимания заслуживает вопрос о воззрениях В.С. Соловьёва на роль личности в истории. Романист был сторонником т. н. «государственной» школы в русской историографии, которая в интерпретации исторических событий исходила главным образом из «первенствующего влияния государственного начала». Основатели этой школы – Н.М. Карамзин и С.М. Соловьёв – считали, что «судьбы страны вершили в первую очередь великие князья, цари и царицы, известные полководцы, церковные иерархи, видные сановники» [5, с. 11], т. е. ведущую роль в историческом процессе отводили незаурядным личностям. Подобная мысль является краеугольным камнем книги Т. Карлейля «Герои, почтение героев и героическое в истории». По убеждению британского учёного, разработавшего концепцию «культы героев», мировая история представляет собой совокупность биографий великих людей. Ключевой тезис данной работы свидетельствует о преемственности историософской традиции и позволяет нам рассматривать её в качестве одного из концептуальных источников пенталогии. Всеволод Соловьёв разделял взгляды предшественников, именно поэтому основное внимание в его романах уделено выдающимся историческим деятелям.

Художественное решение писателем такой историософской проблемы, как роль личности в истории, связано, в первую очередь, с воссозданием образа императрицы Екатерины II. Очевидно, что с образом государыни В. Соловьёв связывает мысль о том, что время не властно над воистину великим человеком. В представлении романиста российская монархия – это «великая женщина со своим законным, неотъемлемым правом на бессмертие» [8, с. 310]. Закончилось время её земного существования, но величие русской императрицы, оставившей неповторимый след в европейской истории, временных границ не имеет.

Эта мысль находит подтверждение в «Курсе русской истории» В.О. Ключевского: «Царствование Екатерины II – это целая эпоха нашей истории, а исторические эпохи обыкновенно не замыкаются в пределы людского века, не кончаются с жизнью своих творцов. И время Екатерины II пережило её самое» [3, с. 282].

Выше обозначенная проблема актуализируется также в связи с образом императора Павла Петровича, однако в данном случае романист рассматривает её под иным углом зрения. Примерно за год до начала работы над романом «Сергей Горбатов» писатель детально изучил ведущие историче-

ские труды, касающиеся жизненного пути русского монарха, ставшего впоследствии одним из главных героев первых двух частей пенталогии. Изученные В.С. Соловьёвым документы помогли ему составить собственное представление о противоречивой личности Павла I и его деятельности. Оно коренным образом отличалось от взглядов, которые излагались в трудах известнейших историографов XIX в. Как нам удалось установить, характеристика, данная Павлу Петровичу романистом, который наделяет его прекрасными человеческими качествами, идёт вразрез с оценкой этой исторической фигуры Н.М. Карамзиным, С.М. Соловьёвым и В.О. Ключевским.

В. Соловьёв пытается донести до читателя мысль о том, что Павлу I не суждено было сыграть видной роли в истории Российской империи не в силу его самодурства и скверности характера, как считали историки, а единственно потому, что его высокие и благородные помыслы совершенно не соответствовали крайне ограниченным мировоззренческим установкам окружающих его людей. Именно в тотальном непонимании Павла Петровича со стороны приближённых и обывателей, отсутствии поддержки и, следовательно, абсолютном одиночестве и кроется главная причина его поражения как правителя.

Ещё одна достаточно важная историософская проблема – человек как «жертва» истории – связана в пенталогии с образом великой княжны Александры. Романист показывает неспособность отдельной личности противостоять законам и порядкам эпохи и изменить вековые устои, т. е. беспомощность человека перед силой исторических обстоятельств. Перемена религии Александры Павловны, т. е. переход в лютеранство, не представлялась допустимой ни при каких обстоятельствах. Именно вопрос о вероисповедании будущей шведской королевы, которой ей не суждено было стать, явился камнем преткновения для достижения счастья.

Не менее важным аспектом изучения историософской концепции Всеволода Соловьёва является вопрос, касающийся его воззрений на роль народа в истории. В известном труде по мировой истории «Наблюдения над исторической жизнью народов» С.М. Соловьёв выразил своё убеждение в том, что «для истории нет возможности иметь дело с народными массами, она имеет дело только с представителями народа, в какой бы форме ни выражалось это представительство; даже и тогда, когда народные массы приходят в движение, и тогда на первом плане являются вожди, направители этого движения, с которыми история преимущественно и должна иметь дело» [9, с. 12]. Этот тезис в очередной раз говорит о том, что главенствующую роль в истории учёный отводил личности, а не народу. Подобных взглядов относительно основной движущей силы исторического процесса придерживался и сын-писатель. В его представлении, народ – это неразумное стадо, серая масса, безликая толпа.

Детального рассмотрения требует также вопрос об отношении В. Соловьёва к реформам. Несомненно, данное положение историософской концепции писателя сформировано под влиянием убеждений историографов «государственной» школы. Так, один из наиболее ярких её представителей – С.М. Соловьёв – «настойчиво выступал за прогресс, за преобразования в духе реформ 60–70-х гг., реформ, которые бы твердо и последовательно, как ему искренне казалось, ради общего блага, проводились сильной властью монарха. Преобразования, реформы предупредили бы нежелательные революционные потрясения» [1, с. 22]. В. Соловьёв также считал постепенные преобразования, инициируемые правителями, разумной альтернативой революциям.

Красной нитью в «Хронике...» проходит крестьянский вопрос: в центре внимания писателя находится одна из наиболее значимых реформ в истории Российской империи – отмена крепостного права в 1861 г. В первых четырёх романах цикла воссоздана дореформенная Россия – «страна рабов, страна господ», в последнем – пореформенная эпоха. В каждом поколении рода дворян Горбатовых «неизменно находился горячий поборник освобождения крестьян» [6, с. 104]. В то же время в числе представителей горбатовского рода были и ярые крепостники. Мы разделяем точку зрения А.Н. Сахарова, полагавшего, что эти две противоборствующие линии «как бы отражали общее противостояние в тогдашней России либерального и консервативного подходов к крестьянской реформе» [6, с. 104]. В многовекторном раскрытии проблемы отношений дворян и крепостных заключается, на наш взгляд, новаторство В.С. Соловьёва, разглядевшего, в отличие от многих литераторов-предшественников (А.Н. Радищева, И.С. Тургенева, Н.А. Некрасова и др.), и положительные моменты непростого периода российской истории.

Оценки романистом крестьянской реформы Александра II достаточно противоречивы. В целом же, можно сказать, что новые веяния были восприняты романистом позитивно, подтверждением чему служит идея взаимовыгодного сотрудничества дворянства и вышедшего из крепостной зависимости крестьянства, обозначенная в заключительной главе пенталогии.

В поле зрения русских писателей нередко попадает такая важная проблема, как самоидентификация России в системе историософских координат Запад – Восток как цивилизационно-культурных ориентиров. Наличествует она и в «Хронике четырёх поколений». В идейном мире пенталогии Россия противопоставлена как Западу (Европе), так и Востоку (Азии), а значит, романистом актуализируются обе грани указанной проблемы. Интерес писателя к этой проблеме, столь очевидный в «Хронике...», обусловлен его историософскими взглядами.

В первую очередь отметим, что в споре западников и славянофилов В.С. Соловьёв, в отличие от отца-историка, особую роль в историческом развитии России отводившего Петру I, разделял точку зрения последних. Значительное влияние в этом вопросе на прозаика оказал известный русский философ и писатель К.Н. Леонтьев, с которым он длительное время состоял в переписке.

В одном из писем, датированном 1 марта 1879 г., Леонтьев писал: «Православие – это нервная система нашего Славянского организма, и как хранить и лелеять художественную красоту и государственную силу этого организма, если мы нашим либеральным, *общевропейским* отчуждением будем ослаблять постепенно эту *нервную жизнь*, эти органически духовные *токи*?» [4, с. 52]. О том, что Соловьёв разделял убеждения философа, красноречиво свидетельствуют слова последнего: «Вы ведь не принадлежите к тому стаду, которое, приняв в себя бесов, кинулось очертя голову в море прогресса...» [4, с. 53]. Под «бесами» Леонтьев подразумевает ориентацию на европейский путь развития, неприемлемый, с его точки зрения, для России и других государств, населённых славянскими народами.

Касательно второй стороны проблемы следует сказать, что В.С. Соловьёв усердно изучал философию индуизма, а также проявлял немалый интерес к буддизму. Увлечение писателя восточными учениями отразилось в некоторых его стихотворениях, а также в «Хронике четырёх поколений». Так, в плену чарующей мистики Востока пребывает Борис Сергеевич, долгие годы проживший в Азии и имевший возможность многому научиться у почитателей восточной философии. Желанием постичь её тайны проникается и Николай Владимирович, по совету дяди отправляющийся в Индию в надежде вернуть душевное равновесие после семейной драмы, разразившейся в доме Горбатовых.

Широко известен тот факт, что мать В. Соловьёва происходила из старинной украинской семьи, к одной ветви которой принадлежал выдающийся украинский философ и педагог Г.С. Сковорода, приходившийся П.В. Романовой двоюродным дедом. Романист, прекрасно знавший свою родословную и интересовавшийся судьбой предков, по всей вероятности, был знаком с творческим наследием гениального мыслителя и основными положениями его философской концепции.

В частности, в философском диалоге «Разговор пяти путников об истинном счастье в жизни (Разговор дружеский о душевном мире)» содержится поразительная по своей глубине мысль, представляющая собой одну грань размышлений философа над вечной проблемой человечества: «<...> не легче ли <...> питаться одним зельем суровым и притом иметь мир и утешение в сердце, нежели над изобильным столом сидеть гробом повапленным, исполненным червей неусыпных, душу день и ночь без покоя угрызающих? Не лучше ли покрыть телишко самую нищью одеждою и притом иметь сердце, в ризу спасения и одеждою веселья одетое, нежели носить златотканое платье и между тем таскать геенный огонь в душевном недре, печальми бесовских манеров сердце опаляющий?» [7, с. 345–346].

Мы полагаем, что именно к этому высказыванию Г.С. Сковороды восходит понимание проблемы счастья, часто затрагиваемой в историософских текстах его правнучатым племянником. В пенталогии выше представленная антитеза актуализируется в связи с образами Бориса и Владимира Горбатовых – представителей второго поколения рода. Особенно же интересны в контексте данной проблемы их отношения после предательства старшего брата младшим. На сердце одетого в серую шинель Бориса, помыслы которого направлены на спасение ближнего, легко и светло, несмотря на тяжкую участь, его постигшую. Послание, полученное арестованным юношей от невесты, проникнуто верой в то, что они ещё будут счастливы. На сердце же младшего сына Сергея Борисовича и Татьяны Владимировны, напротив, невыносимо тягостно, его беспрестанно терзают угрызения совести. Даже роскошь горбатовского дома не в силах вернуть статному гвардейскому офицеру в блестящем мундире душевное равновесие.

И по убеждению философа, и по мнению романиста, счастье заключается не в радостях телесной жизни и материальных благах, а в душевном спокойствии и чистой совести.

Всё вышесказанное позволяет нам сделать вывод о том, что художественная историософия В. Соловьёва выстраивалась постепенно. Романист отталкивался от основных постулатов выдающихся историков, философов и писателей как современной ему, так и предшествующих эпох. В вопросе, касающемся эволюции и революции как противоположных друг другу путей развития общества,

решающее влияние на позицию романиста оказали С.М. Соловьёв, Н.М. Карамзин и В. Скотт. Рассмотрению В.С. Соловьёвым проводимых монархом реформ в качестве возможной альтернативы революции во многом способствовали убеждения отца-историка. Проблема роли личности в истории была решена писателем сквозь призму историософских взглядов Н.М. Карамзина, С.М. Соловьёва, В.О. Ключевского и Т. Карлейля. Воззрения писателя на роль народа в истории прямо противоположны таковым В. Скотта и Л.Н. Толстого. В формировании отношения прозаика к Западу как ориентиру исторического развития империи определяющим стало воздействие К.Н. Леонтьева и других славянофилов, к Востоку – представителей философии индуизма и буддизма. Морально-этическая составляющая историософской концепции В. Соловьёва, а именно тезисы о счастье и двойственности мира и человеческой природы, имеют своим источником философию Г.С. Сковороды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитриев С.С. Соловьёв – человек, историк. *Соловьёв С. М. Чтения и рассказы по истории России*. Москва : Правда, 1989. С. 5–22.
2. Калашникова С.М. «Красное колесо» А.И. Солженицына в контексте русской историософской прозы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Волгоград. гос. пед. ун-т. Волгоград, 2009. 21 с.
3. Ключевский В.О. Сочинения : в 9 т. / под ред. В.Л. Янина. Москва : Мысль, 1987–1990. Т. 5: Курс русской истории. Ч. 5 / послесл. и коммент. В.А. Александрова, В.Г. Зиминой. 1989. 477 с.
4. Письма К.Н. Леонтьева к В.С. Соловьёву (1877–1886). *Самопознание. Информационный бюллетень Форума «Бердяевские чтения»* / публ., вступ. ст. и коммент. А.П. Козырева. 2015. № 3. С. 45–61.
5. Сахаров А.Н. Возвращение Всеволода Соловьёва. *Соловьёв В.С. Капитан гренадёрской роты; Касимовская невеста* : романы. Москва : Детская литература, 1991. С. 5–20.
6. Сахаров А.Н. Историческая сага Всеволода Соловьёва. *Вопросы истории*. 2003. № 9. С. 74–107.
7. Сковорода Г.С. Сочинения : в 2 т. / сост., пер. и обр. И.В. Иванько, М.В. Кашубы; вступ. ст. И.В. Иванько, В.И. Шинкарука. Москва : Мысль, 1973. Т. 1. 511 с.
8. Соловьёв В. Собр. сочинений : в 9 т. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 4: Хроника четырёх поколений: Вольтерьянец: исторический роман. 448 с.
9. Соловьёв С.М. Наблюдения над исторической жизнью народов. Москва :Издательство «Астрель», Издательство «АСТ», 2003. 511 с.
10. Цимбаев Н.И. Сергей Соловьёв. Москва : Молодая гвардия, 1990. 368 с.

О. С. Карпіна. Концептуальні джерела й основні положення художньої історіософії Всеволода Соловйова (на матеріалі пенталогії «Хроніка чотирьох поколінь»). – *Стаття*.

Анотація. Стаття присвячена розгляду концептуальних джерел та основних положень художньої історіософії В.С. Соловйова. Автор доходить висновку про те, що становлення історіософської концепції романіста відбувалося під впливом поглядів С.М. Соловйова, М.М. Карамзіна, В.Й. Ключевського, К.М. Леонтьєва, Т. Карлейля, В. Скотта, Л.М. Толстого, Г.С. Сковороди, а також представників східної філософії. Підкреслюється зв'язок переконань белетриста з російською історіософською традицією. З'ясовується його ставлення до таких історіософських проблем, як еволюція та революція як протилежні один одному шляхи розвитку суспільства, реформи як можлива альтернатива революції, роль особистості та народу в історії, Захід і Схід як орієнтири історичного розвитку Російської імперії, щастя, дуалізм світу та людини.

Ключові слова: художня історіософія, пенталогія, сімейна хроніка, жанр, історичний роман, концептуальне джерело.

E. Karpina. Conceptual sources and the main theses of Vsevolod Solovyov's artistic historiosophy (on the material of the pentalogy "The Chronicle of Four Generations"). – *Article*.

Summary. The article is dedicated to the consideration of the conceptual sources and the main theses of V.S. Solovyov's artistic historiosophy. The author comes to the conclusion that the formation of the novelist's historiosophical conception was influenced by the views of S.M. Solovyov, N.M. Karamzin, V.O. Klyuchevsky, K.N. Leontyev, T. Carlyle, W. Scott, L.N. Tolstoy, G.S. Skovoroda, as well as the representatives of the Eastern philosophy. The connection of the fiction writer's beliefs with the Russian historiosophical tradition is emphasized. His attitude to such historiosophical problems as evolution and revolution as the opposing ways of the society development, reforms as the possible alternative to the revolution, the role of the individual and people in history, West and East as the reference points of the historical development of the Russian Empire, happiness, dualism of the world and the human being is found out.

Key words: artistic historiosophy, pentalogy, family chronicle, genre, historical novel, conceptual source.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь «ЛЕГЕНДИ СТАРОКІЇВСЬКІ» НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню особливостей історико-біографічної та міфологічної літератури на прикладі циклу оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої. Особливу увагу приділено виокремленню цілої низки жіночих античних та історичних образів, їх характерів і світобачення, еволюції гендерного впливу на розвиток суспільства, що дає можливість переосмислення стереотипів про роль жінки від античних часів до сьогодення. Осмислена наскрізна гендерна тема збірки, спрямована на руйнування патріархальних канонів і реалій, усунення застарілих світобачень стосовно жінки як слабшої за чоловіка і другорядної. У статті досліджується мала проза Наталени Королевої, зокрема «Легенди старокиївські», з позицій гендерного аналізу. Висвітлено погляди письменниці, які демонструють загальне уявлення про жінок і їхнє місце у суспільстві. Класифіковано жіночі античні образи та історичні постаті з позицій їх інтерпретації та ролі уведення у загальну творчу картину письменницею на основі міфологічних і літературних джерел.

У нашому дослідженні розкрито структурування образів-характерів «жінки-Матері», «жінки-борця», «жінки-воїна», «жінки-коханої», «жінки-Землі». Досліджено інтертекст проаналізованих образів і його роль для створення власного «мікрокосмосу» Наталени Королевої. Проаналізовано з цих позицій її збірку оповідань «Легенди старокиївські», досліджено жіночі образи та джерела, якими послуговувалася авторка для реалізації свого художнього задуму.

Ключові слова: міфологія, історичні постаті, античні образи, гендер, «Повість минулих літ».

Історія української літератури першої половини ХХ ст. – насичений і складний суперечливий процес. Письменники цієї доби досі не всі належно визнані на Батьківщині. Насамперед це стосується тих, які загинули під час репресій або змушені були податися на чужину, жити в еміграції. Наталена Королева – одна з них. В історії розвитку української літератури ця аристократка, напівполячка-напівіспанка, доктор археології та філософії, оперна співачка й художниця, історик і мовознавець, поліглот і непересічна белетристка залишила помітний слід. Хоча багато хто з літературознавців не вважають її українською письменницею або ж емігранткою української діаспори.

Наталена Королева – «оригінальна іноземка» в українській літературі початку ХХ ст., письменниця-інтелектуалка, яка раціоналізму і матеріалізму цієї доби чітко протиставила ідеалізм і моральність. Її естетична свідомість, заґрунтована у французьку християнську філософію і німецький романтизм, демонструє парадигму європейської духовності, у якій згармонізовані індивідуальні «я», активність і віра (зокрема жіночого «я»). Така окцидентальність авторки зумовлює увагу до епох Античності, Середньовіччя, Бароко, полілог із європейською й українською історією, культурою, духовністю.

Багатогранне та часом драматичне життя Наталени Королевої тісно пов'язане з Україною. Українка не за походженням, але за переконанням і самосприйняттям, Наталена Королева водночас залишалася невід'ємною частиною чеського суспільства, поєднуючи таким чином два народи та дві культури.

У житті Наталени Королеви – письменниці українсько-іспансько-польсько-литовського походження – подій умістилося стільки, що вистачило б не на одне життя. Життя письменниці, може, когось нагадає фантастично-пригодницьку арабську казку, але насправді воно було тяжким і тривожним, суголосним тим історичним і суспільним катаклізмам, свідком і учасником яких вона була.

Спадщина письменниці не вивчена, частина її творів ще не видана, але і те, що свого часу побачило світ і доступне нині для прочитання, свідчить, що Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світу, успішно продовживши традиції Лесі Українки. У цьому найбільша її заслуга. Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, письменниця свідомо обходила теми української історії, але намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі та України зі світом античності й середньовіччя. Вона обновила деякі прозові жанри в українській літературі: довела до класичної віртуозності жанр історичної

повісті, розкувала жанр літературної легенди, вдало поєднавши язичницький, античний, скіфський і староруський світи з біблійним, християнським. У традиційний стиль і образну мову української прози влився свіжий струмінь європейського письма. Лексика, фразеологія, точність образу і вислову, навіть синтаксичні конструкції речень відрізняють її художній текст від суто українського [10, с. 84].

Довести особливе місце і значення самотньої прозової спадщини Наталени Королевої у контексті розвитку української літератури першої половини ХХ ст. через цілісний аналіз модерної творчої манери авторки, її прозовий доробок досліджували літературознавці С. Андрусів, В. Антофійчук, О. Баган, Р. Горак, Р. Гром'як, Р. Коритко, О. Нахлік, О. Мишанич, Ф. Погребенник, Р. Федорів, В. Шевчук. Здебільшого вони зосереджували увагу на еволюції художнього мислення Наталени Королевої, проблемах нарративної системи її текстів, їх психологізмі, філософських мотивах, особливостях сюжетобудування. Серед останніх досліджень слід відзначити студії К. Буслаєвої, Б. Вальнюк, І. Голубовської, Т. Литвиненко, Н. Мафтин, Ю. Мельнікової, С. Нестерук, І. Остащука, К. Усачової, Ю. Коваліва тощо. Однак спеціального дослідження, у якому б детально розглядалася парадигма з гендерної позиції прозового доробку Наталени Королевої, сьогодні немає, що і зумовлює актуальність нашої розвідки.

Письменниця ніколи не зверталася до селянського життя, бо не знала його, зате з незмірною глибиною показала душу найдавніших біблійних та античних часів, провівши крізь нетрі середньовіччя і до наших днів [10, с. 99].

Героями її творів, крім античних і міфологічних образів, ставали і звичайні люди, навіть якщо це були видатні історичні постаті. Часто Наталена Королева зверталася до образу жінки у її різних іпостасях: «жінки-Матері», «жінки-воїна», «жінки-борця», «жінки-коханої», «жінки-Землі». На деяких із них письменниця інтерпретувала саму себе. Аналізуючи її творчість, часто можна простежити погляди головних героїнь, притаманні самій авторці.

Вище зазначено, що Наталена Королева продовжила тематичну авторську модель Лесі Українки. Також можна провести паралелі її творчості із творчістю Ольги Кобилянської. Адже саме ці талановиті письменниці піднімали питання у своїй творчості гендерних мотивів. Наскрізно тему «гендеру» у художній манері Наталени Королевої простежити доволі не просто, але важливість жінки – для неї невід'ємна позиція.

В образах богинь, історичних постатей-жінок авторка поєднувала розум, силу, винахідливість, розсудливість, хитрість і відданість.

Яскравим прикладом синтезу всіх цих характеристик є її збірка оповідань «Легенди старокиївські», адже «Легенди старокиївські» – це 25 легенд-оповідань. За тематичним спрямуванням цю збірку літературознавці поділяють на три тематичні цикли: скитський, легенди Київської Русі та легенди, пов'язані з Києво-Печерським патериком (О. Мишанич). Тому тут можна зустріти образи жінок різних характерів, походження та соціального статусу. Цикл «Легенди старокиївські» був завершений у 40-х рр. ХХ ст. Це 25 легенд-оповідань, кожне з яких може стати предметом окремої розмови, містить у собі повний комплекс думок, ідей, переконань, світів і фактів [10, с. 108].

У сучасному світі змінилися погляди щодо ролі жінки в суспільному житті, і тому ми звернулися до аналізу легендарної збірки саме з цієї позиції. Проблема становлення жінки, її прагнення до самоактуалізації та особистісного зросту є темою багатьох наукових студій і продуктів художньої літератури. Сьогодні жінка часто має вищу освіту, спроможна забезпечувати себе та свою сім'ю, може успішно займатися управлінською діяльністю й організовувати і планувати свій життєвий простір, чого не можна сказати про жінок античності та середньовіччя.

Наталена Королева у тексті оповідань своєї збірки вводила не тільки античні образи жінок, міфологічних героїнь та історичних постатей, а й задля колориту «минувшини» вводила цікаві загальні назви, які ініціювали образи жінок, що і дало нам можливість до поділу героїнь збірки «Легенди старокиївські» на три групи.

До першої групи належать загальні назви жіночих образів. Найчастіше вони не завжди всім знайомі: *августа – титул дружини римського імператора, архонтиса – княгиня, вища службова особа, гетера – незалежна освічена жінка, гітана – іспанська циганка, зоста – дівчина, мева – чайка, русалка, нава – русалка, хова – нянька* тощо.

Друга група жіночих образів збірки «Легенди старокиївські» – міфологічні героїні та богині: *Артеміда, Афродіта, Дафне, Дріада, Еос, Ізіда, Лосна, Марена, Мітра, Мокош, Парки, Пітія, Полігімнія* тощо.

Третя – історичні жіночі постаті: *Анна Царгородська, Ольга, Олена, Марія, Магдалена, Рогніда Рогволодівна* тощо.

Творчість письменниці – одна з естетичних вершин українського письменства ХХ ст. Авторка за допомогою авторських інтертекстуальних вкраплень віртуозно у свій творчий простір вводила легенди та перекази, де головними героями є жінки.

Ключовою постаттю як у історії Київської Русі, так і у збірці «Легенди старокиївські» є княгиня Ольга та прийняття християнства нею, утвердження жіночої могутності, розсудливості та влади. Адже не багато було в історії людства жінок, які могли б за собою повести сотні тисяч чоловіків і тримати у своєму розпорядженні цілі могутні держави.

Під пером Нестора багатогранна особистість Ольги, дружини князя Ігоря, стає легендарною. За плетивом фактів важко відтворити історичну реальність. Літописні джерела не повідомляють ні про час народження княгині, ні про її походження, а сповіщають лише, що 903 р. «привели Ігореві жону з Пскова, на ім'я Ольга» [5, с. 19].

Княгиня Ольга потрапляє на сторінки історії у «Повісті минулих літ» уже у поважному віці, після смерті свого чоловіка Ігоря. І відразу ж себе зарекомендувала як мудра, хитра й обачна особистість: «Ольга ж була в Києві з сином своїм, дитям Святославом, а воєвудою був Свенельд. Сказали ж древліани: Ось убили ми князя руського. Візьмемо жінку його Ольгу й віддамо за князя нашого Мала... Сказала їм Ольга: Люба мені річ ваша. Уже не воскресити мені мужа свого, і хочу пошанувати вас завтра перед людьми своїми» (і сталася перша помста Ольги) [12, с. 33–34].

Мудрою, розсудливою і хитрою ми зустрічаємо Ольгу на сторінках збірки оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої. Із 25 легенд ця історична постать зустрічається нам у декількох: княгиня Київської Русі, мудра володарка, вірна дружина, мстива жінка, перша охрещена на Русі, жінка зі сталевим чоловічим характером войовничого загартування: *«І Анастасія зауважила, що «руська зоста» називала свою княгиню Ельгу – Ольгою. Це наймення видалось Анастасії таким милим і граціозно дівочим, що стурбовані думки несподівано прошило іскрою-пустункою: – Такої красуні Ольги не посмів би вхопити в свої обійми ані сам Базилевс, як щойно спробував був затримати її, Анастасію, Юстиніан... Бо ж здавалось: лише зсуне Ельга свої широкі брови, то враз загримить грім, як за часів давньовікового Зевса. А як гляне обурено, то блисками сипнуть її сталеві, сірі, як у мисливського сокола, очі. А довгі, темні, не сивиною, а перлами пересипані коси напружаться гадами та стануть в оборону княгині»* («Путь спасіння») [11, с. 83].

«Дійсно – найменшого здивування в її сталевих очах. Всі її махінації «Соломонового трону» для неї – лише конечна риска в ритуалі, а тому вона з гідністю трохи схиляє свою голову...» [11, с. 86].

Інтерпретація образу княгині Ольги у збірці «Легенди старокиївські» провідним мотивом має візит її до Візантії та хрещення (на ім'я Олена): *«Княгиня Ольга скинула з шиї важкий золотий ланцюжок з порожнім медальйоном-ковчежцем, приправленим на найдорогоцінніший дар базилевса: частину Чесного Хреста, що могла одержати по хрещенню... Віру Христову принесе на Тавриду і на Русь-Україну таки Гелене. Її-бо наймення прийму у святому хрещенні»* («Шинкарівна») [11, с. 192].

Про саме «ходіння» Ольги до Константинополя чітко описано Нестором у «Повісті минулих літ». Хоч деякі моменти з датуванням події мають варіанти.

Наталена Королева добре знає і відчуває середньовічну духовність, вміло й переконливо проводить середньовічну «філософію історії» за якою все на землі впорядковано за єдиним законом: у людині борються два начала – добра і зла, а людині дано добру волю вибору між ними [10, с. 96].

Наталена Королева не загострювала своєї уваги на версіях прийняття Ольгою хрещення. Авторка акцентувала увагу на ретельному обґрунтуванні, виваженості княгині перед серйозним для всієї держави кроком, прийняттям правильного рішення.

Варто звернути увагу ще на такі історичні постаті жінок, де відчувається жіноча гордість, неприступність, ніжність, обережність, великодушність та освіченість – це образи Анни Царгородської, Рогніди Рогволдівни та Інгігерди: *«В пам'яті відживає бліде з обурення Рогнідине обличчя. Випростана вся, мов гад, що наготовився скочити на ворога...»* («Володимирове срібло»); *«Радів, бачачи Рогніду своєю нескротною – як море»* («Стугна»); *«чужинки (Інгігерди), що й Київ дужче за багатьох киян любила, і людей київських власними руками обв'язувала, й бездомників голодних хлібом-сіллю в княжих палатах своїх гостила, й вином з власної праці піднімала»* («Три Марії»).

Тема кохання зустрічається не часто у творчому доробку авторки. Та все таки із біографії письменниці нам відомо про амурні перипетії її життя. Коли у юності її мачуха з батьком хотіли її видати за нелюба, що і спричинило непорозуміння між ними, вона втекла прямо з-під вінця.

Подібні сюжети, а можливо, інтерпретацію власних переживань зустрічаємо в оповіданнях «Путь спасіння» та «Свангільд-князівна», де дві чарівні героїні мучаться від того, що їм потрібно вийти заміж

за нелюбів і все ж таки тікають всілякими способами від неминучого, або ж нещасне кохання Мелюзини до Геракла, що закінчується трагічно («Мелюзина»).

Ще одна віха кохання – любовний трикутник, де поєднуються притаманні жінці різючі якості характеру – заздрість, хитрість і відчуття «свого» («На Делосі» між жрекинями Опідою, Аргою та Відрадом) і відомим висловом «тож не діставайся ти нікому»: *«Не мене і не Опіду кохаєш, Відраде!... Юність твоя прагне кохання. Любиш любов. І її цілуєш на устах коханки будь-якої. Іди ж, шукай тієї, що, віддавши тобі свою любов, потішатиметься у твоїх зрадах ніжністю до своїх дітей. В час прийдеш...»* («На Делосі»).

Яскравими жіночими образами збірки «Легенди старокиївські» є інтерпретовані образи Землі та Юності: у жінку, коханку, годувальницю, першородженицю: *«Чей же й справді повернулася юність Матері-Землі?»* («Еклога»); *«Його покликала Земля – нестримано-приваблива коханка...»* («На Делосі»); *«З ясної ж лазурі, понад хмарами осяяна радісним сяйвом, до Геракла простягала руки Вічна Юність: вона мала обличчя доньки Амікуса – Пірени, що Любов вище за життя цїнила»* («Мелюзина»).

Оскільки одним із тематичних циклів збірки є скіфський, то варто звернути увагу на характери жінок-скіфів.

Образи жінок-скіфів і зв'язок їх із амазонками: в одному випадку жінка була «річчю» своїх мужів, в іншому – мужовбивцею. Та ніхто не міг заборонити їм, як звичайним жінкам, кохати і бути гарними матерями: *«Враз обоє схопились за мечі. На шкуратяну Боризесову тарчу посипались удари з вправної руки (Телерсис)»* («Таврійська бай»); *«Дитинка прокинулася, плаче й рученятами до матері тягнеться. Телерсис – до неї: мужа не чує, про власну журу забула. І раптом в покїрливій матері прокидається колишня амазонка...»* («Володимирове срібло»); *«Таж чари Мелюзині нащо? Доти ворожила, зілля варила, наговори чинила, аж скарб об'явила (задня перемоги синів)»* («Мелюзина»).

Наталена Королева незримо обґрунтувала гендерний підхід у своїй збірці оповідань «Легенди старокиївські». За допомогою аналізу механізмів входження й існування жінок у культурний простір України другої половини ХХ ст. (через інтерпретовані жіночі образи античності та середньовіччя) довела, що репрезентація жінок в офіційній культурі була залежною від усталених патріархальних традицій суспільства і відзначалася гендерною асиметрією. Представництво жінок меншою мірою цїнувалося у будь-яких соціальних інститутах із найдавніших часів порівняно із чоловіками, що загалом доводило невідповідність потенційним можливостям і реальному внеску жіноцтва у формування суспільних цінностей. За допомогою інтерпретованих жіночих образів у своїй легендарній збірці «Легенди старокиївські» показала домінуючу сторону жіноцтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антофійчук В. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої. *Слово й час*. 2000. № 8. С. 36–45.
2. Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.
3. Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.
4. Вайнтруб І. Лицарі степів : «Словесний портрет» сакральної культури скіфської цивілізації. *Людина і світ*. 1998. № 10. С. 43–48.
5. Видатні постаті в історії України (IX–XIX ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин, Ю.О. Колітцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. Київ : Вища школа, 2002. 359 с.
6. Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і час*. 2002. № 11. С. 41–45.
7. Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські / упорядн., автор післямови та приміток О.В. Мишанич. Київ, 1991. 334 с.
8. Літературні силуети. Ковалів Юрій. *Слово і час*. 2019. № 2. С. 69–84.
9. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої. *Королева Н. Предок*. Київ, 1991.
10. Мишанич О. Повернення. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.
11. Наталена Королева. Легенди старокиївські / ред. Н.В. Сойко. Київ : Школа, 2006. 256 с.
12. Повість врем'яних літ / худ.-оформлювач А.С. Ленчик. Харків : Фоліо, 2005. 317 с.
13. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
14. Скорина Л. «Гомін та відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х років : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2019. 704 с.
15. Томашевський Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

Ю. А. Ковальчук. Интерпретация женских образов в сборнике рассказов «Легенды Старокиевской» Наталены Королевой. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена выяснению особенностей историко-биографической и мифологической литературы на примере цикла рассказов «Легенды старокиевские» Наталены Королевой. Особое внимание уделено целому ряду женских античных и исторических образов, их характерам и мировоззрению, эволюции гендерного влияния на развитие общества, что дает возможность переосмыслить стереотипы о роли женщины от древних времен до современности. Осмысленна сквозная гендерная тема сборника, направленная на разрушение патриархальных канонов и реалий, по устранению устаревших мировоззрений по отношению к женщине как более слабой и второстепенной. В статье исследуется малая проза Наталены Королевой, в частности «Легенды старокиевские», с позиций гендерного анализа. Освещена точка зрения писательницы, которая демонстрирует общее представление о женщинах и их место в обществе. Классифицированы женские античные образы и исторические фигуры с точки зрения их интерпретации и роли введения в общую творческую картину писательницей на основе мифологических и литературных источников.

В данном исследовании раскрыто структурирование образов-характеров «женщины-Матери», «женщины-борца», «женщины-воина», «женщины-возлюбленной», «женщины-Земли». Исследован интертекст проанализированных образов и его роль для создания собственного «микрокосмоса» Наталеной Королевой. Проанализированы с этих позиций ее сборник рассказов «Легенды старокиевские», исследованы женские образы и источники, которыми пользовался автор для реализации своего художественного замысла.

Ключевые слова: мифология, исторические фигуры, античные образы, гендер, «Повесть временных лет».

Yu. Kovalchuk. Interpretation of woman characters is in collection of Stories “Legends of old Kiev” by Natalena Koroleva. – Article.

Summary. The article is devoted to clarifying the features of historical, biographical and mythological literature on the example of the cycle of stories “Legends of old Kiev” by Natalena Koroleva. Particular attention is paid to highlighting a range of female antique and historical images, their character and outlook, the evolution of gender influence on the development of society, which gives an opportunity to rethink the stereotypes of the role of women from ancient times to the to date. Gender Theme of the Collection aimed at destroying patriarchal canons and realities, on the elimination of outdated worldviews regarding women as inferior and secondary from men.

The article explores the small prose of Natalena Koroleva, including “Legends of old Kiev”, from the point of view of gender analysis. Illuminated viewpoint of the writer, which demonstrates a general understanding of women and their place in society. Classified female antique images and historical figures in terms of their interpretation and role of introduction into the overall creative picture of the writer based on mythological and literary sources. The structuring of characters-characters of “woman-mother”, “woman-fighter”, “woman-warrior”, “woman-sweet one”, “woman-earth” is exposed in this research. The intertext of the analyzed images is investigated and his role in creating his own “microcosm” of Natalena Koroleva. Her collection of stories is analyzed from these positions “Legends of old Kiev”, the female images and sources used by the author for the realization of her artistic design are explored.

Key words: mythology, historical figures, ancient images, gender, “The Story of the Past Years”.

В. Г. Ліхошерстова

*асистент кафедри англійської мови в судноводінні
Херсонська державна морська академія
м. Херсон, Україна*

РОЛЬОВА ГРА ЯК АКТИВНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МОРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ

***Анотація.** У статті розглядається рольова гра як один з активних методів навчання англійської мови, спрямований на зацікавлення студентів, підвищення їхньої мотивації до вивчення іноземної мови та підготовки до майбутньої професії. Ідеться про використання цього методу на заняттях з англійської мови зі студентами закладів вищої освіти морського спрямування. У статті містяться методичні рекомендації щодо організації та проведення рольової гри, а також наведені приклади рольових ігор для майбутніх судноводіїв.*

***Ключові слова:** активні методи навчання, комунікативний підхід, рольова гра, професійне морське спілкування.*

Постановка проблеми. Нинішнє становище світової економіки та посилення вимог міжнародного морського товариства до потенційних працівників, тобто до випускників навчальних закладів вищої освіти морського спрямування, зумовлюють пошук викладачами найбільш ефективних методів навчання іноземної мови, зокрема англійської як основного засобу міжнародної комунікації. Оскільки більшість студентів навчальних закладів вищої освіти є дорослими людьми, які усвідомлено ставляться до процесу навчання, зацікавлені у практичній спрямованості одержуваних знань і умінь, можуть мати певний професійний досвід, доцільним вважається використання саме активних методів навчання.

Застосування активних методів навчання передбачає активізацію мислення, прояв ініціативності курсантів, активний пошук нових знань і формування вмінь за участю інших студентів групи та педагога, вироблення креативного підходу до вирішення тих чи інших питань. Такі методи розвивають у курсантів самоконтроль і стимулюють самоосвіту, формують уміння узагальнювати, аналізувати, використовувати власний досвід і діяти творчо. Крім того, активне навчання передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного студента й емоційну забарвленість процесу навчання, що позитивно впливає на рівень засвоєння знань.

Одними з основних активних методів навчання є ігрові методи. Вони вважаються досить ефективними і популярні серед викладачів англійської мови, оскільки у процесі гри рівень умотивованості студентів до вивчення іноземної мови значно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделювання ситуацій реального життя досить часто застосовують у процесі навчання. Особливого поширення такий прийом набуває у 50-х рр. ХХ ст. і згодом починає використовуватись у контексті комунікативного підходу навчання, який полягає у вивченні мови шляхом спілкування та взаємодії у змодельованих ситуаціях, що формує у студентів комунікативну компетенцію, тобто здатність застосовувати мову в конкретних випадках.

Р. Скарселла та Д. Крукалл у своїх дослідженнях вказують на те, що симуляції допомагають студентам оволодіти іноземною мовою. Гра являє собою процес реального спілкування, до якого долучається кожен. Студенти беруть активну участь у процесі й отримують від нього позитивні емоції, що впливає на розвиток довготривалої мотивації, спрямованої безпосередньо на вивчення іноземної мови [4, с. 223].

Однак варто розмежовувати поняття «симуляція» та «рольова гра». За Дж. Ладусс, рольова гра виступає лише елементом симуляції. Вона є відносно простою, короткою та гнучкою, на відмінну від складної, довготривалої та відносно негнучкої симуляції [3, с. 103].

Згідно з роботами сучасних методистів (Р. Кутбиддинова, А. Панфілова), метод рольової гри полягає у виконанні студентами різних ролей, які мають певне значення для них у реальному житті. Метою такої гри є підготовка її учасників до ситуацій, які виникають або можуть виникнути в рамках їхньої професійної діяльності. Рольова гра покликана навчити студентів ухвалювати рішення в ситуації невизначеності.

Характерними ознаками рольової гри вважають:

- наявність ролей, які логічно взаємодіють і мають різну мету;
- наявність моделі комунікації, яка є частиною певної соціально-економічної системи;
- більш ніж один варіант вирішення поставленої проблеми;
- наявність системи індивідуально-рольового та групового оцінювання;
- наявність керованого емоційного напруження [1, с. 22].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нині все ще актуальним залишається питання аналізу використання методу рольової гри на заняттях англійської мови, що проводяться для курсантів вищих навчальних закладів морського спрямування.

Мета статті полягає в наданні методичних рекомендацій щодо застосування рольової гри на заняттях з англійської мови для курсантів навчальних закладів вищої освіти морського спрямування.

Виклад основного матеріалу. Проведення рольової гри вважається доцільним на етапі завершення вивчення окремого модуля. Рольова гра має бути спрямована на закріплення вже набутих мовних умінь і навичок. Курсантам складно висловлюватись щодо тієї чи іншої ситуації, якщо вони ще не володіють необхідною лексикою чи недостатньо опрацювали нові граматичні структури. Тому підготовка до рольової гри відбувається поступово. Це також допоможе попередити типові помилки мовного характеру, які можуть виникати у процесі рольової гри. Наприклад, під час обговорення певного кейсу викладач ставить навідні запитання, пропонуючи курсантам частково відчутти себе в ролі представників професії (*What would you do to avoid collision if you were the Master of this tanker?*). Викладач ініціює розігрування діалогів із затвердженими Міжнародною морською організацією (IMO) стандартними морськими комунікативними фразами (SMCP), які є невід'ємною частиною морського професійного спілкування та мають бути використаними у процесі запланованої гри, особливо якщо вивчаються в рамках модуля.

Перед проведенням рольової гри викладач чітко продумує її структурні елементи:

- власне ролі, які отримають студенти;
- рольові дії, які залежать від характеру ролей (під цим розуміють дії вербального і невербального характеру);
- певну ситуацію, яка слугує засобом організації гри.

Оскільки рольова гра має відображати реальні ситуації професійної діяльності, то для студентів морського напрямку навчання актуальними будуть такі ролі: капітан судна (*Master*), лоцман (*Pilot*), вахтовий офіцер (*Officer on Watch*), керманіч (*Helmsman*), вартовий (*Look-out*), портові органи влади (*Port Authorities*), перший помічник капітана (*The First Officer*), головний помічник (*Chief Mate*), кадет (*Cadet*) та інші. Водночас автоматично зберігаються ті соціальні зв'язки й ієрархія, які бувають у реальному житті в аналогічних умовах.

Ситуація рольової гри та рольові дії безпосередньо залежать від теми заняття. Наприклад, по завершенню теми *Effective Bridge Organization* викладач може підготувати рольову гру, яка симулює зібрання всіх членів екіпажу для вирішення якогось нестандартного питання. Така рольова гра включає в себе елементи мозкового штурму, оскільки кожний курсант пропонує власний вихід із ситуації. Стиль спілкування в такому разі формальний. Перед проведенням доцільно нагадати курсантам англійські вирази для висловлення погодження (*I agree with <...>, You have a point there, I think you are right* тощо) та непогодження (*I totally disagree, I cannot agree with you, I do not think so* тощо), які вони зможуть застосувати в рольовій грі. Заключним етапом доцільно провести дискусію (*Does communication between crew members influence navigation safety?*), у процесі якої студенти доведуть необхідність ефективного спілкування між членами екіпажу на прикладі власної ситуації.

Ролі, рольові дії та ситуація мають коротко бути описаними на картках, які викладач роздає курсантам. Наприклад: *Student A: You're the OOW who is on the bridge. Suddenly you see a man overboard. Inform the Master.* Якщо подати інформацію занадто докладно, курсантам буде нецікаво грати. Стислий опис дає можливість проявити себе творчо. Крім того, можна надати право вибору ролей самим студентам. Викладач обов'язково має виділити час, щоби курсанти вжились у ролі.

Відповідно до затвердженого Міжнародною морською організацією Модельного курсу 3.17 «Морська англійська мова», яким, зокрема, послуговуються викладачі Херсонської державної морської академії, заняття з англійської мови для студентів морського спрямування мають своєрідну структуру [5, с. 214]. Рольову гру доцільно проводити на етапі *Production*, де завдання спрямовані на вільне мовлення та письмо. Викладач організовує гру, стежить за часом її проведення, за тим, щоби студенти діяли колективно, забезпечує дружню атмосферу у групі, але не перебиває та не виправляє помилки під час гри. Завдяки цьому курсанти висловлюються більш впевнено і концентруються власне на грі,

а не переймаються лексичними чи граматичними помилками. Такий підхід сприяє розвитку спонтанності мовлення курсантів (*fluency*).

Одразу по закінченню рольової гри доцільно провести її обговорення: курсанти діляться враженнями, обмірковують власні вчинки. Наступним етапом відбувається аналіз помилок, оскільки завдання викладача полягає в тому, щоби навчити студентів висловлюватись англійською мовою не лише вільно, а й граматично правильно (*accuracy*). У процесі рольової гри викладач має фіксувати помилки на аркуші паперу або з бокової сторони дошки. Важливо спонукати курсантів самостійно знайти і виправити помилки, навести приклади використання правильного варіанта. Якщо студенти не проти і викладач має таку можливість, то рольову гру можна записати на відео і використати його для подальшого аналізу.

Нижче наведенні приклади рольових ігор, які застосовувались на заняттях з англійської мови для майбутніх судноводіїв.

Приклад 1: *Roleplay "Bridge Communication"*.

Student A: You are the Master of an oil tanker who is keeping visual lookout on the bridge. You ordered the OOW to change steering to manual control.

Student B: You're the OOW. You have noticed 2 vessels on the radar but decided not to tell the Master about it because you are shy.

Student C: You're the Pilot who embarked the oil tanker 10 minutes ago. You're getting familiar with the ship and navigating this oil tanker to the Suez Canal. Weather conditions are getting worse.

Так рольову гру можна проводити після вивчення тем *Bridge Procedures*, *Effective Bridge Communication*, *Pilotage*. Вона спрямована на повторення обов'язків членів капітанського містка та лоцмана, обговорення значущості ефективного спілкування всередині команди.

Приклад 2: *Roleplay "Passage Planning"*

Student A: You are the Deck Officer. You have just prepared ship's passage plan. Explain it to the Master.

Student B: You are the Master. You have noticed some inconsistencies in the Passage Plan. Talk to the Deck Officer and make it clear.

Використання цього прикладу можливе під час вивчення теми *Passage Planning*. За допомогою цієї рольової гри курсанти повторюють етапи планування морського переходу, можуть використовувати інформацію щодо навігаційних засобів та їх позначення на морській карті.

Приклад 3: *Roleplay "Master/Pilot Information Exchange"*.

Student A: You are the Master of the cargo vessel. Tell the Pilot all required information.

Student B: You are the Pilot who has just embarked to the vessel. Communicate with the Master and get to know all the important information.

Ця рольова гра актуальна після вивчення теми *Pilot on the Bridge*. Вона симулює реальну ситуацію обміну інформацією між лоцманом та капітаном та включає в себе використання чек-листа *Master/Pilot Information Exchange*.

Висновки. Отже, рольова гра є одним з активних методів навчання, який відтворює ситуації з реального життя. Вона часто використовується на заняттях з англійської мови у студентів закладів вищої освіти морського спрямування. Рольова гра підвищує рівень мотивації та зацікавленості у вивченні іноземної мови, розкриває творчий потенціал та відіграє важливу роль у підготовці курсантів до їхнього професійного життя. Вона легко комбінується з іншими активними видами діяльності, як-от мозковий штурм і дискусія.

Рольова гра не проводиться спонтанно, викладач має поступово підготувати групу до її проведення. Ролі, рольові дії та ситуації мають бути актуально підібрані та чітко продумані, відповідати темам занять.

У процесі рольової гри викладач не коментує і не виправляє помилки курсантів, а тактовно робить це після обговорення результатів гри, спонукаючи студентів до самостійного пошуку правильного варіанта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кутбиддинова Р. Методи активного соціально-психологічного обучения : учебно-методическое пособие. Южно-Сахалинск : из-во СахГУ, 2014. С. 22.
2. Панфилова А. Инновационные педагогические технологии : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия, 2009. 192 с.
3. Ladousse G. Role play. Oxford : Oxford University Press, 1987. P. 102–107.
4. Scarcella R., Crookall D. Simulation/gaming and language acquisition. *Simulation, gaming, and language learning* / D. Crookall, R. Oxford (Eds.). New York : Newbury House, 1990. P. 223–230.
5. IMO Model Course 3.17 Maritime English. London : International Maritime Organization (IMO), 2010. 138 p.

В. Г. Лихошерстова. Ролевая игра как активный метод обучения английскому языку студентов высших учебных заведений морского направления. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается ролевая игра как один из активных методов обучения английскому языку, способствующий заинтересованности студентов, повышению их мотивации к изучению иностранного языка и подготовке к будущей профессии. Речь идет об использовании этого метода на занятиях по английскому языку со студентами высших учебных заведений морского направления. В статье содержатся методические рекомендации по организации и проведению ролевой игры, а также приведены примеры ролевых игр для будущих судоводителей.

Ключевые слова: активные методы обучения, коммуникативный подход, ролевая игра, профессиональное морское общение.

V. Likhosherstova. Roleplay as an active method of teaching English to students of maritime education institutions. – Article.

Summary. The article deals with a roleplay as one of the active methods of teaching English, aimed at students' interest, increasing their motivation to learn a foreign language and preparing for their future profession. It is particularly about using this method in English classes with students of maritime education institutions. The article contains guidelines for the organization and conduct of roleplay, as well as examples of roleplays for future navigators.

Key words: active learning, communicative approach, roleplay, professional marine communication.

УДК 811.161.2'243:378.147

Т. О. Лях

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

КОМУНІКАТИВНИЙ МЕТОД У ЗАСВОЄННІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ-МЕДИКАМИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЄСЛОВА)

Анотація. У статті досліджено застосування комунікативного методу у процесі засвоєння граматики української мови іноземними студентами-медиками на прикладі дієслова, а також представлено вправи, що сприяють вивченню дієслова у зв'язку з навиками спілкування.

Ключові слова: комунікативний метод, граматика, дієслово, українська мова, іноземні студенти-медики.

Навчання іноземних студентів є важливим вектором державної освітньої програми України. Дослідники слушно зазначають, що «процес мовної освіти іноземців реалізується в єдності трьох напрямів: комунікативного (мета – комунікативна компетенція), загальнонаукового (мета – загальнонаукова/професійна компетенція), адаптаційного (мета – акультурація до реалій і завдань життєдіяльності в іншомовному середовищі)» [13, с. 13–14].

Ці напрями формують процес навчання української мови, відповідно до них створюються освітні програми та розробляються новітні методи викладання даної дисципліни. Актуальним на сучасному етапі навчання мови є комунікативний метод, завдяки якому студенти-іноземці швидко набувають умінь спілкуватися на належному рівні з метою адаптації в соціумі та набуття навичок професійного мовлення.

Комунікативний метод ґрунтується на загальнодидактичних принципах, серед яких першорядну роль відіграють «*принцип мовленнєво-мисленнєвої активності* – передбачає, що будь-який мовленнєвий матеріал активно використовується носіями мови у процесі спілкування»; «*принцип функціональності* – відповідно до цього принципу визначаються функції говоріння, читання, аудіювання і письма як засобу спілкування» [9, с. 17–18].

Отже, важливим компонентом змісту навчання української мови є здатність іноземних студентів розуміти висловлювання, а також використовувати інформацію під час спілкування. Важливо враховувати

спосіб подачі граматичного матеріалу. Комунікативний метод передбачає навчання граматики таким чином, щоб насамперед покращувався процес спілкування.

Функціонування комунікативного методу у процесі навчання мови вивчають чимало вчених (Н. Ушакова, Л. Субота, Л. Селівестрова, Є. Пассов та ін.). Дослідники відзначають необхідність застосування цього методу. Так, на думку А. Гаврилук, «вивчення системи мови (граматики) є переважно інтуїтивним, тобто, на відміну від традиційної методики, де граматика і лексика є основним предметом навчання, при навчанні за комунікативним методом граматика необхідна лише для правильної побудови речень, проте від студентів вимагається не механічне заучування граматичних правил, а інтуїтивне відчуття правильно побудованих фрагментів мовлення» [2].

На вторинній ролі граматики у процесі навчання українській мові іноземців наголошує М. Тишкова: «Перший крок до освоєння мови за допомогою комунікативного методу – запам'ятовування слів, виразів, а вже потім накладання наявних знань на їх граматичну основу» [11, с. 42].

Науковці також відзначають недоліки комунікативного методу. Наприклад, за спостереженням С. Король, «результати аналізу деяких комунікативних підручників зарубіжних авторів показали, що граматика подається дещо «розірвано» і таким чином втрачається певна системність мови. Важливо, щоб комунікативний підхід гармонійно поєднував у собі різні способи навчання без шкоди для граматики» [4, с. 134].

Низка дослідників вважають, що комунікативну спрямованість навчання треба організувати шляхом гармонійного засвоєння фонетичного, граматичного, лексичного матеріалу. Так, за словами Н. Ушакової, «роль граматики іноземної мови у формуванні вторинної мовної особистості можна окреслити як світоглядну, системоутворюючу. <...> Узагальнені граматичні характеристики слів, абстраговані від їхніх лексичних значень, допомагають учаснику ситуації орієнтуватись у ситуації» [12, с. 66].

Подібні думки знаходимо у Л. Селівестрової, яка зазначає: «Вивчення готових фраз у ситуативному підході не може, звісно, забезпечити оволодіння українською мовою як іноземною, оскільки оволодіння мовою можливе тільки тоді, коли засвоєння мовленнєвого матеріалу веде до формування в іноземця системи мови, коли він може будувати фрази відповідно до правил граматичного оформлення і слововживання в акті спілкування» [8, с. 10]. Важливе місце надає граматиці І. Петров, за спостереженням якого, граматичний аспект мови формує комунікативні навички іноземних студентів, а «володіння граматикою – це своєрідний код, який дає можливість будувати будь-які повідомлення, що відображають позамовну дійсність» [7, с. 115].

Як бачимо, існує певна розбіжність думок науковців щодо ролі комунікативної та граматичної складової частини у процесі навчання української мови як іноземної, що зумовлює актуальність даного дослідження. Попри значну увагу вчених до комунікативного методу, застосування його у процесі засвоєння граматики вивчене недостатньо.

Мета розвідки – дослідити комунікативний метод у навчанні граматики української мови, представити вправи, які сприяють засвоєнню іноземними студентами-медиками граматичних норм у зв'язку з навичками спілкування.

Навчання іноземних студентів граматиці української мови більш ефективно, якщо спиратися на функції мовних структур у певних комунікативних ситуаціях. Об'єктом даного дослідження є дієслово, що продуктивно реалізує себе в мовленні з огляду на свій функціональний аспект. Дослідники комунікативного підходу в навчанні мови підкреслювали дієвий аспект спілкування. Так, Ю. Пассов зазначає, що мовленнєве спілкування має діяльнісний характер [6, с. 130]. О. Вдовіна вважає, що «навчальна діяльність іноземних студентів повинна організовуватися так, щоб вони виконували дії, які є мотивованими для вирішення комунікативних завдань» [1, с. 49]. Стратегії мовленнєвої поведінки «з використанням мови у конкретних мовленнєвих актах» [10, с. 318] пов'язує Л. Субота.

Дієслово має високу здатність брати участь у реальному мовленнєвому спілкуванні, воно виконує організуючу роль у мовленні, посідає центральне місце в реченні, тому потребує уважного вивчення з погляду граматики. Адже засвоєння дієслова як лексичної одиниці у процесі комунікації неможливе без знання його граматичних категорій. Тому до навчання граматичної теми дієслова варто застосовувати комунікативний метод.

Формування комунікативної компетентності в іноземних студентів-медиків під час вивчення дієслова буде ефективним, якщо використати комплекс вправ, призначених для вдосконалення навичок спілкування у професійній сфері. Комунікативне вміння найкраще розвивати за допомогою завдань, спрямованих на розвиток читання, письма, аудіювання, діалогічного мовлення.

Важливим етапом становлення комунікативної компетенції студента є засвоєння термінологічної лексики. Цей процес можна вдало поєднати з вивченням граматики. Із цією метою доцільно застосовувати різноманітні форми роботи. Так, збагаченню лексичного матеріалу, необхідного для комунікації, сприяє створення власних словників. Прикладом такого завдання може бути вправа на переклад і утворення граматичних форм дієслова у процесі складання речень:

Прочитайте речення, які описують дії хірурга в операційній. Перекладіть українською. За допомогою поданого лексичного матеріалу побудуйте речення.

Before the operation: The surgeon and assistants wash their hands put on sterile gowns, caps, masks and come into the operating room. The anesthetist gives the patient anesthesia.

During the operation: The surgeon performs the operation. The assistants help the surgeon, pass instruments and control the patient's condition [5, с. 104].

Наступним кроком засвоєння матеріалу буде складання студентами повідомлення на задану тему з використанням базової лексики, диспут тощо.

Удосконаленню комунікативних навичок сприяє читання і робота з текстом. Виписуючи невідомі слова, не варто виривати їх із контексту, а краще занотовувати цілі словосполучення або речення. Виконуючи граматичне завдання, студент краще запам'ятає лексику з розмовної теми, натренує вживання граматичних категорій (у даному прикладі – минулого часу дієслова):

Прочитайте текст, випишіть дієслова й утворіть форму минулого часу.

Приклад: Умикає світло в палатах. – Умикала світло в палатах.

Із розпорядку дня пацієнтів і медичної сестри терапевтичного відділення

Години	Розпорядок дня пацієнтів	Обов'язки постової медичної сестри
7.00	Підйом.	Умикає світло в палатах.
7.00–7.30	Термометрія.	Здійснює термометрію.
7.30–8.00	Ранковий туалет.	Допомагає проводити тяжкохворим гігієнічні процедури; поправляє і в разі потреби перестеляє хворим постільну білизну. Контролює прибирання приміщень.
8.00–8.30	Вживання ліків.	Роздає лікарські засоби, які вживають перед прийомом їжі. Передає чергування.

За спостереженням І. Кожушко, «під час реалізації комунікативного підходу інформація про граматичні форми вводиться в контексті роботи над ними, щоб студенти могли бачити, як вони використовуються для передачі значення» [3, с. 46]. Тому тренувати вживання дієслова можна, виконуючи вправи з реферування фахових текстів, виписуючи дієслова й утворюючи речення з ними. Можлива форма вправи:

Випишіть із тексту дієслова та поставте їх у форму наказового способу.

Приклад: викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги – Викличте бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.

Перша долікарська допомога у випадку серцевого нападу

Згідно з Порядком надання домедичної допомоги в разі серцевого нападу, необхідно:

1. Переконатися у відсутності небезпеки.
2. Викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги.
3. Перемістити постраждалого на спину чи надати зручного для нього положення.
4. Розстібнути одяг у постраждалого.
5. Забезпечити надходження свіжого повітря у приміщення.

У фаховому спілкуванні важливу роль відіграють діалоги, моделювання ситуацій ділового спілкування. Серед завдань такого типу особливо продуктивними для навиків фахового мовлення такі: дискусія, рольові ігри («лікар – пацієнт»), власне висловлювання з теми тощо. Наприклад:

Поговоріть з пацієнтом, який страждає на грип. Використовуйте фрази:

Дихайте глибше – Breathe deeper.

Затримайте дихання – Hold your breath.

Вдихніть, видихніть – Breathe in, breathe out.

Поверніться до мене спиною, будь ласка – Turn your back on me, please.

Більш боляче, коли видихаєте? – Is it more painful when you breathe?

Боляче, коли ви кашляєте? – Is it painful when you cough? [5, с. 39].

Отже, засвоєння граматики іноземними студентами-медиками більш ефективно в результаті використання такої моделі навчання, де застосовується функціонування мовних одиниць (у даному випадку –

дієслова) у ситуаціях, характерних для професійної сфери. Застосування комунікативного методу у процесі засвоєння граматики української мови вимагає різних форм навчання, які включають роботу з текстом, зі словником, поєднання різних типів вправ, моделювання професійних ситуацій із використанням форм роботи у групах (дискусія, рольові ігри «лікар – пацієнт», постановка проблемних питань із теми тощо). Вивчення граматики української мови як іноземної з використанням комунікативного методу є предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовіна О. Особливості формування комунікативної компетенції іноземних студентів. *Young Scientist*. 2019. № 5.1 (69.1). С. 47–50.
2. Гаврилюк А. Застосування комунікативного методу викладання іноземних мов у ВНЗ. URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1061>.
3. Кожушко І. Інноваційні підходи та методи викладання експрес-курсу української мови як іноземної. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. 2015. Вип. 27. С. 42–50.
4. Король С. Комунікативний підхід у навчанні іноземних мов. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 133–136.
5. Лях Т. Українська мова як іноземна: професійне мовлення. Практичний курс для іноземних студентів медичних спеціальностей ВЗО : навчальний посібник. Ужгород : Говерла, 2018. 128 с.
6. Пассов Є. Комунікативний метод навчання іншомовному мовленню. Київ, 2001. 212 с.
7. Петров І. Граматичний аспект у формуванні комунікативної компетенції іноземних студентів. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*. 2012. Вип. 20. С. 114–120.
8. Селівестрова Л. Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 8–13.
9. Сокіл Б. Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 14–18.
10. Субота Л. Комунікативна організація наукового тексту у процесі професійної підготовки іноземних студентів немовного ВНЗ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 53. С. 317–320.
11. Тишковець М. Використання комунікативного методу вивчення української мови як іноземної у медичному ВНЗ. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 40–48.
12. Ушакова Н. Когнітивні основи формування комунікативної компетентності іноземних студентів у підручнику з мови навчання. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2014. Вип. 25. С. 65–74.
13. Ушакова Н., Тростинська О. Вивчення української мови студентами-іноземцями: концептуальні засади. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 12–21.

Т. О. Лях. Коммуникативный метод в процессе усвоения грамматики украинского языка иностранными студентами-медиками (на примере глагола). – Статья.

Аннотация. В статье исследовано применение коммуникативного метода в процессе усвоения грамматики украинского языка иностранными студентами-медиками на примере глагола, а также представлены упражнения, способствующие изучению глагола в связи с навыками общения.

Ключевые слова: коммуникативный метод, грамматика, глагол, украинский язык, иностранные студенты-медики.

T. Liakh. A Communicative method in the process of learning grammar of the Ukrainian language by foreign medical students (using the example of the verb). – Article.

Summary. The article explores the use of the communicative method in the process of learning the grammar of the Ukrainian language by foreign medical students on the example of a verb. The exercises that promote the study of verb in connection with communication skills are presented.

Key words: communicative method, grammar, verb, Ukrainian language, foreign medical students.

Н. І. Мельник
 доктор педагогічних наук,
 доцент кафедри іноземної філології
 факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
 Національний авіаційний університет
 м. Київ, Україна

ЕТНІЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню поняття етнічності в контексті розвитку етнолінгвістики як науки в різних теоріях і тенденціях лінгвістичних досліджень. У статті з'ясовано, що, розглядаючи специфіку етнолінгвістики як галузі лінгвістичної науки, дослідники відзначають, що в коло її проблем входять питання соціолінгвістики, діалектології, лінгвістичної географії, лінгвокультурології, ономастики, що свідчить про її полівекторність і комплексність, отже, впливає на розуміння концепту «етнічність». Автором акцентовано увагу не те, що предмет вивчення етнолінгвістики перебуває на межі взаємодії мови й етнічної культури, або, більш вузько, на межі взаємодії мови й етносу. У статті узагальнено особливості етнолінгвістичних досліджень американських, французьких, польських, російських і сучасних українських учених.*

Автором підсумовано, що українська етнолінгвістична школа на сучасному етапі її розвитку зорієнтована на системне накопичення інформації про традиційну культуру та формування достатнього корпусу свідчень про неї, що уможливить вирішення інших питань, зокрема: проблеми реконструкції культурних текстів; географічного представлення української традиційної культури тощо.

***Ключові слова:** етнолінгвістика, етнічність, етнолінгвістичні дослідження, етнолінгвістичні школи.*

Постановка проблеми. Сучасний етап у розвитку лінгвістичних досліджень характеризується особливим інтересом учених до питань етнолінгвістики. Питання етнолінгвістичних досліджень, основи яких були закладені у працях І. Гердера, В. Гумбольдта, Ф. Боаса, Е. Сепір, Б. Уорф, А. Потєбні й інших, знову привернули до себе увагу мовознавців. Роботи М. Бігусяк, В. Жайворонка, Т. Киричук, В. Кононенко, М. Никончука, С. Пшеніцина, О. Селіванової, О. Тищенко, М. Толстого, С. Толстої, В. Телія, Г. Яворської та ін. охоплюють широкий спектр різних напрямів етнолінгвістичних досліджень – від вивчення семантики слова до цілого тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що поняття етнічності загалом пов'язують насамперед із поняттями ідентифікації та самоідентифікації людини. Так, М. Толстої визначає етнолінгвістику як «розділ мовознавства або – ширше – напрям у мовознавстві, що орієнтує дослідника на розгляд співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови та народної творчості, їх взаємозалежності і різних видів їх кореспонденції». Мова як результат тривалого розвитку суспільної практики того чи іншого народу фіксує і передає найбільш значущу для певного етносу інформацію. Вона задає і визначає зміст національної (етнічної) картини світу, яка проявляється в однаковості поведінки народу у стереотипних ситуаціях, у загальних уявленнях народу про дійсність, у судженнях про дійсність, прислів'ях, приказках і афоризмах [4, с. 27].

Розглядаючи специфіку етнолінгвістики як галузі лінгвістичної науки, дослідники зазначають, що в коло її проблем входять питання соціолінгвістики, діалектології, лінгвістичної географії, лінгвокультурології, ономастики. Предмет її вивчення перебуває на межі взаємодії мови й етнічної культури, або, більш вузько, на межі взаємодії мови й етносу.

Зазначене актуалізує необхідність аналітичного огляду сучасних лінгвістичних течій і підходів до визначення сутності поняття «етнічність» у вітчизняному та зарубіжному лінгвістичних вимірах, що й становить мету статті.

Основне завдання дослідження – визначити сутність поняття «етнічність» у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що етнолінгвістика (давньогр. ἔθνικός – «плем'я», «народ», лат. *lingua* – «мова») – це розділ мовознавства, що досліджує зв'язки між мовними та культурними явищами, тобто це напрям лінгвістичних досліджень, який вивчає мову в її відношенні до культури, взаємодію етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й еволюції мови [2].

Етнолінгвістика вивчає не лише мову (хоча саме вона є головним виразником і зберігачем культурної інформації в часі), а й інші форми та субстанції, у яких виражають себе колективна свідомість, народний менталітет, «картина світу», що склалися в певному етносі чи соціумі загалом, тобто вся народна культура, усі її види, форми, жанри – вербальні (лексика та фразеологія, пареміологія, фольклор), акціональні (обряди), ментальні (звичаї, вірування) [4].

Етнолінгвістика виникла в межах антропології (від грецьк. *Anthropos* – «людина») – науки, яка досліджує культуру за допомогою етнографічних, лінгвістичних, археологічних та інших методів. У студіях етнолінгвістики розрізняють американську і європейську традиції. Американська етнолінгвістика виділяє антропологічну лінгвістику та лінгвістичну антропологію.

Антропологічна лінгвістика – етнолінгвістика з когнітивним аспектом дослідження (від лат. *cognitio* – «пізнання»), вивчає культуру через мову: яким чином, за допомогою яких засобів і в якій формі в мові відображено культурні (побутові, релігійні, соціальні тощо) уявлення народу про навколишній світ і про місце людини в цьому світі. Антропологічна лінгвістика досліджує функціонування мови як однієї з культурних підсистем, що дає знання про етнос (Б. Ворф, Ф. Боас, Е. Сепір, Г. Гойер, Б. Берлін, П. Кей). Лінгвістична антропологія – етнолінгвістика з комунікативним аспектом дослідження (від лат. *communicatio* – «спілкування»), вивчає мовні повідомлення в культурному контексті: які саме форми та засоби спілкування, зокрема мовні, є специфічними для певної етнічної або соціальної групи. Лінгвістична антропологія, залишаючись розділом мовознавства, розробляє загальну теорію мовної комунікації в межах окремих культур загалом (Д. Гаймз, Дж. Гамперц, М. Толстой, С. Толстая).

Сучасні зарубіжні антропологічні дослідження характеризуються міждисциплінарністю і проводяться в рамках дискурсивного підходу. Вони спрямовані на вивчення мовної варіативності, пов'язаної з діалектними, гендерними, віковими й етнічними особливостями або їх сукупністю (W. Bright, N. Denison, W. Wolfram, R. Wodak, G. Benke, P. Eckert, J. Honey, L. Milroy, J. Milroy). Однією з основних тем є символічна функція мови у формуванні групової ідентичності, зокрема етнічної. У зв'язку з посиленням міграційних процесів і зростанням кількості мовних контактів, збільшенням кількості груп мовних і етнічних меншин мова все частіше розглядається як інструмент соціалізації в мультикультурному суспільстві (Street, Cherl and K. Cushman, P. Baquedano-Lopez, A. Pavlenko, N. Norton). Також вивчається роль мови як чинника згуртування і роз'єднання етнічних груп (H. Giles, R. Bourhis, D. Taylor, R. Landry and R. Allard), проводяться дослідження в рамках теорії перемикування кодів (M. Heller, K. Woolard, P. Auer, S. Gal, J. Gumperz, C. Myers-Scotton), вивчаються питання білінгвізму і мультилінгвізму в різних країнах (J. Fishman, J. Dawkins, Clyne, U. Albrecht, S. Mathis, W. Volz).

У сферу інтересів учених уходять дослідження процесу мовної соціалізації, формування етнокультурної ідентичності та мовної самосвідомості жителів постколоніальних територій (S. Romaine, B. Kachru, Sebba, R. Le Page, J. Metge, D. Bell, J. Holmes, M. Marra). Мовні й етнічні спільноти, їхні лінгвістичні ресурси та мовні традиції вивчаються з позицій теорії мовного релятивізму. У зв'язку із цим учені ставлять питання про специфіку полікоректності: чи є ця актуальна характеристика суто лінгвістичною рисою, притаманною конкретній мові, або відмінною рисою конкретної мовної / етнічної спільноти [6].

У культурно-антропологічних і культурологічних дослідженнях розглядається культурна самосвідомість етнічних груп і суспільства (M. Heller) конструювання етнокультурної ідентичності [7; 5], вивчаються типи бікультурної / біетнічної і транснаціональної ідентичності (I. Gilroy, R. Kearney), феномен «культурної гібридності», який використовується на позначення змішання двох і більше культур, а також «прикордонних» або контактних точок діаспор (S. Hall, H. Bhabha, F. Anthias).

Етнолінгвістика у країнах Західної Європи, зокрема у Франції, набула поширення у 60–70-х рр. ХХ ст. та вийшла з етнологічних досліджень побуту та звичаїв народів Африки (Е. Бонвіні, Ж. Калам-Гріоль, Д. Рей-Ульман, Ж. Тома та С. Баюше, М.-П. Феррі й ін.), створення тезаурусних словників і енциклопедій мов та культур народів Африки. Рідше французькі дослідники зверталися до вивчення власної народної культури (Ф. Альварес-Перер, Ж. Денгірар та ін.) та культури європейських країн (С. Зервудацкі, Ж. Дреттас). Наприкінці 80-х рр. етнографічний інтерес зміщується до культур країн-сусідів.

Нова епоха у французькій етнолінгвістиці розпочалася у зв'язку з дослідженням міст, передмість, етнічності, міграційних процесів, що зумовило зв'язок науки із суміжними дисциплінами. Відбулася географічна спеціалізація дослідників на «американістів», «африканістів» і «океаністів».

Етнолінгвістика в Польщі розвивається у двох напрямках: мовознавчому і соціологічному. Представники школи польської етнолінгвістики А. Вежбицька, К. Мошинський, Б. Маліновський,

Є. Бартмінський, М. Марчевська, С. Небжеговська, В. Височанський та ін. працювали в межах своєї культури й орієнтувались на синхронічний опис традиційної «картини світу» за пам'ятками двох останніх століть. Найвпливовішим представником польської етнолінгвістики є професор Є. Бартмінський, який розробив теорію мовних стереотипів, що була застосована під час роботи над створенням «Словника стереотипів та символів народної культури» (1996–1999 рр.). Найбільша етнолінгвістична школа (м. Люблін) займається мовознавчою тематикою та розвивається під впливом американської антропологічної школи.

Біля витоків етнолінгвістики в Росії стоять такі видатні вчені, як А. Шахматов, Л. Щерба, С. Карський, Д. Зеленін, Н. Грінкова, Б. Ларін, Є. Поліванов, Л. Якубінський. На становлення етнолінгвістики в Росії особливо вплинули роботи В. Жирмунського, М. Бородіної та С. Брука. Самовизначенню етнолінгвістики як наукової дисципліни значно сприяв М. Толстой.

С. Толстая вважає, що слов'янська етнолінгвістика, яка розвиває ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні й ін., сформувалася на межі мовознавства, міфології, фольклористики, етнографії як комплексна дисципліна. Дослідниця бачить об'єктом вивчення етнолінгвістики не тільки мову, але й інші форми і субстанції, у яких виражаються колективна свідомість, народний менталітет, сформована в тому чи іншому етносі «картина світу», тобто вся народна культура, усі її види, жанри і форми – вербальні (лексика і фразеологія, пареміологія, фольклорні тексти), акціональні (обряди), ментальні (вірування) [3].

Найвідомішою з російських етнологічних шкіл стає московська, що досліджує мовнокультурні відносини всіх слов'янських народів. Видатний науковець цієї школи М. Толстой надавав певного значення кожній складовій частині терміна «етнолінгвістика». Перша його частина – «етно-» – означає, що традиційна народна культура вивчається в її регіональних, етнічних, «діалектних» формах. Друга частина – «-лінгвістика» – має потрійне значення: по-перше, вона означає, що головним джерелом для вивчення традиційної народної культури є мова; по-друге, культура, як і мова, є семіотичною системою; по-третє, етнолінгвістика використовує лінгвістичні поняття і методи («морфологія», «структура» й ін.).

Слідом за М. Толстим етнолінгвістику можна розуміти в широкому та вузькому значенні: у вузькому значенні – це розділ мовознавства, що спрямовує дослідника на розгляд співвідношення і зв'язку мови та духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості; у *широкому* трактуванні етнолінгвістика розуміється як комплексна дисципліна, що вивчає традиційну народну духовну культуру, народну психологію і міфологію та їх відображення в мові. Головне в такому підході – розуміння інтегральності культури, тобто єдності її форм і жанрів (мови, ритуалів, вірувань, народного мистецтва) [3].

Головна особливість етнолінгвістичних досліджень науковців московської школи – це використання лінгвістичних (загальносеміотичних) методів у процесі дослідження народної культури слов'ян та зосередження уваги водночас на історичному (діахронічному на противагу «синхронічності» західної етнолінгвістики) і генетичному аспектах.

Українська етнолінгвістика спирається на здобутки закордонних учених і розвивалась у тісному взаємозв'язку з російською етнолінгвістичною школою: спільні збір і обробка етнолінгвістичної інформації про родинні обряди українців, народну кулінарію, медицину, мовний етикет, народну фразеологію. До цього напряму дотичними є суто лінгвістичні дослідження мовного боку культурних явищ [1].

Видатним представником психологічного напряму у слов'янському мовознавстві є О. Потебня (1835–1891 рр.) – український мовознавець, засновник Харківської лінгвістичної школи, визначна фігура у світовій лінгвістиці. Істотно вплинули на О. Потебню ідеї В. фон Гумбольдта, якого він уважав геніальним провісником нової теорії мови, зокрема його теорії мистецтва й науки як явищ людської свідомості, що розвиваються в мові. Багато в чому він був послідовником Х. Штейнталя, особливо в поглядах щодо зближення порівняльно-історичного методу із психологізмом.

У науковій діяльності О. Потебні виділяють два періоди: перший (1860–1865 рр.) – дослідження мови у зв'язку з опрацюванням філософсько-психологічної теорії мови, яка ґрунтується на ідеях В. фон Гумбольдта і Х. Штейнталя; другий (1866–1891 рр.) – дослідження фонетики, граматики, діалектології слов'янських мов і психології словесно-художньої творчості.

Досліджуючи питання взаємозв'язків етносу і мови, дво- і багатомовності, долі націй і мов, О. Потебня засуджував денаціоналізацію, трактуючи її як спідлення, стверджував, що всі мови мають право на вільний розвиток і функціонування. О. Потебня підкреслював цінність кожної етнічної мови, яка несла неповторну, відображену засобами цієї мови, картину світу: об'єднання людства за мовою і за народністю було б загибеллю для загальнолюдської думки як заміна багатьох почуттів одним; як для існування

людини потрібні інші люди, тому народність існує поряд з іншими народностями; мова – це не тільки одна з ознак народності, але й її досконала подоба.

Висновки. Етнолінгвістика в Україні сьогодні характеризується різноаспектністю досліджень. Найактуальнішими з них є: 1) дослідження тематичних груп діалектної лексики, де поєднуються лексична проблематика із проблемою культурної мотивації (І. Ніколаєнко, Є. Турчин, Г. Гримашевич, М. Никончук, Л. Пономар, М. Поїстогова); 2) дослідження явищ традиційної культури (П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко, І. Магрицька, В. Конобродська, Г. Аркушин, К. Глуховцева, М. Шарапа, П. Гриценко, Н. Хобзей, С. Богдан); 3) культурологічний аспект дослідження мотивології та діалектного словотворення (М. Жуйкова, М. Олійник, Н. Данилюк, В. Конобродська, Г. Аркушин); 4) проблеми реконструкції культурного тексту й етнолінгвістичного вивчення українських діалектно-культурних ареалів (В. Конобродська); 5) дослідження обрядової семантики, виявлення закономірностей лексико-семантичної типології, структурно-семіотичного і концептуального моделювання (О. Тищенко); 6) дослідження етнології тексту: етнокультурна, етнопсихологічна, етнофілософська основи мовних явищ із символічним значенням, проблема виникнення, функціонування, розвитку, мовного символу (В. Кононенко, М. Голянич, В. Жайворонок, О. Селіванова).

Українська етнолінгвістична школа на сучасному етапі її розвитку (М. Бігусяк, В. Жайворонок, Т. Киричук, О. Тищенко, В. Шевченко) зорієнтована на дослідження й вирішення широкого кола проблем. Насамперед це системне накопичення інформації про традиційну культуру та формування достатнього корпусу свідчень про неї, що уможливить вирішення інших питань, зокрема: проблеми реконструкції культурних текстів; географічного представлення української традиційної культури; проблеми етнолінгвістичного картографування явищ матеріальної і духовної культури; створення етнолінгвістичних атласів і словників; встановлення взаємозв'язку і взаємозумовленості елементів мови і народної культури; виявлення етимології явищ традиційної народної культури.

Досвід вивчення етнічності у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці показує, що сучасний стан розвитку етнолінгвістики підготували роботи І. Гердера, В. фон Гумбольдта, Х. Штейнтала, В. Вундта, Ф. Боаса, Е. Сепіра, С. Лема, М. Сводеша, Б. Уорфа, К. Хейла, Дж. Трейджера, О. Потебні, Д. Зеленіна, М. Сумцова, Б. Грінченка, І. Огієнка, В. Топорова, В. Іванова, М. та С. Толстих, В. Жайворонка, О. Тищенка й ін. Мовні аспекти етнічності досліджуються в рамках етнолінгвістики, лінгвокультурології, етнографії, етнопсихолінгвістики. Значна увага вітчизняних науковців приділяється етимологічному та діалектологічному напрямкам. У зарубіжній лінгвістиці найбільшу увагу привертають питання соціальної стратифікації мови, а також питання конструювання соціальної та етнічної ідентичності в мультикультурному суспільстві.

Досвід вивчення етнічності показує, що на сучасному етапі розвитку етнолінгвістики дослідницькі вектори як вітчизняних, так і зарубіжних її студій спрямовані на ті мегаконцепти, що сукупно формують проблематику етнолінгвістики: «мова і культура», «мова й етнопсихологія», «мова і народний побут», «мова і міфологія».

Однак здійснений аналіз не вичерпує всіх аспектів визначення поняття «етнічність», подальшого вивчення з погляду лінгвістики потребують питання репрезентації етнічності у британській тлумачній лексикографії середини ХХ-го століття та сучасних словниках, що становить перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–63.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 682 с.
3. Толстая С. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 47–54.
4. Толстой Н. Этнокультурное и лингвистическое изучение Полесья (1984–1994). Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. Москва, 1995. С. 13–14.
5. Hutnyk J. Hybridity. *Ethnic and Racial Studies*. 2005. Vol. 28. № 1. P. 79–102.
6. Kasper G. Linguistic Etiquette. *The Handbook of Sociolinguistics* / F. Coulmas (ed.). Oxford : Blackwell Publishing, 1998. P. 257–264.
7. Maher J. Metroethnicities and Metrolanguages. *The Handbook of Language and Globalization* / N. Coupland (Ed.). Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. P. 575–591.

Н. И. Мельник. Этничность в контексте отечественной и зарубежной этнолингвистики. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению понятия этничности в контексте развития этнолингвистики как науки в различных теориях и тенденциях лингвистических исследований. В статье установлено, что, рассматривая специфику этнолингвистики как отрасли лингвистической науки, исследователи отмечают, что в круг ее проблем входят вопросы социолингвистики, диалектологии, лингвистической географии, лингвокультурологии, ономастики, что свидетельствует о ее поливекторности и комплексности, влияет на понимание концепта «этничность». Автором подчеркнута, что предмет изучения этнолингвистики находится на границе взаимодействия языка и этнической культуры, или, более узко, на границе взаимодействия языка и этноса. В статье обобщены особенности этнолингвистических исследований американских, французских, польских, российских и современных украинских ученых.

Автором сделаны выводы о том, что украинская этнолингвистическая школа на современном этапе ее развития ориентирована на системное накопление информации о традиционной культуре и формирование достаточного корпуса свидетельств о ней, что позволит решить другие вопросы, в частности: проблемы реконструкции культурных текстов; географического представления украинской традиционной культуры и подобные.

Ключевые слова: этнолингвистика, этничность, этнолингвистические исследования, этнолингвистические школы.

N. Melnyk. Ethnicity in the context of domestic and foreign ethnolinguistics. – Article.

Summary. The article is dedicated to the study of the concept of ethnicity in the context of the development of ethnolinguistics, as a science in various theories and trends of linguistic research. In the article it is found that considering the specifics of ethnolinguistics as a field of linguistic science, the researchers note that its problems include the issues of sociolinguistics, dialectology, linguistic geography, linguocultural studies, onomastics, which testifies to its polyvectority and complexity, and its influence on complexity, "Ethnicity". The author does not focus on the fact that the subject of study of ethnolinguistics is on the verge of interaction between language and ethnic culture, or more narrowly, on the verge of interaction between language and ethnicity. The article summarizes the features of ethnolinguistic studies of American, French, Polish, Russian and contemporary Ukrainian scientists.

The author summarizes that the Ukrainian ethno-linguistic school at the present stage of its development is focused on the systematic accumulation of information about traditional culture and the formation of a sufficient corpus of testimonies about it, which will allow solving other issues, in particular: problems of reconstruction of cultural texts; geographical representation of Ukrainian traditional culture and the like.

Key words: ethnolinguistics, ethnicity, ethnolinguistic studies, ethnolinguistic schools.

УДК 811.112.2'373.47-25

О. С. Меньшикова

аспірант 3 курсу

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

МОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ТА ПОЗИТИВНОЇ ЕМОТИВНОСТІ В РОЗМОВНОМУ ДІАЛОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ТЕЛЕНОВЕЛ)

Анотація. У статті розглядаються засоби й особливості реалізації категорії інтенсивності на лексичному, словотвірному, морфологічному й синтаксичному рівнях. На матеріалі німецького розмовного діалогу простежено частотність уживання експліцитних інтенсифікаторів у мовленнєвому потоці.

Ключові слова: категорія інтенсивності, інтенсифікатор, розмовний діалог, деінтенсифікація.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності її розгляду. З другої половини ХХ сторіччя лінгвістика емоцій активно досліджується зарубіжними й вітчизняними мовознавцями на всіх мовних рівнях: фонетичному (Калита, 2001 рік; Ковалевська, 2009 рік), морфологічному й словотвірному (Мельничук, 2015 рік; Арнольд, 1984 рік), лексичному (Бабаєва, 2008 рік; Шаховський, 2008 рік; Фоміна, 1995 рік; Мягкова, 2000 рік), фразеологічному (Бабенко, 1989 рік; Синельнико-

ва, 2013 рік; Лакофф, 1987 рік), граматичному й синтаксичному (Москальська, 1979 рік; Кострова, 2004 рік; Єрмоленко, 1982 рік; Weißgerber, 1971 рік), текстовому (Караулов, 1987 рік; Адамчук, 1996 рік; Філімонова, 2001 рік; Ortner, 2014 рік), семантичному (Вольф, 2002 рік; Воркачев, 2003 рік), стилістичному (Болотов, 1981 рік; Чабаненко, 2002 рік) і прагматичному (Бабаєва, 2008 рік; Піотровська, 1994 рік). Проте численні проблеми й завдання комунікативної лінгвістики й надалі потребують дослідження ролі емотивного значення як людського фактора в здійсненні мовленнєвої комунікації [1, с. 53; 2].

Метою дослідження є аналіз репрезентації категорії емотивності на морфологічному рівні на матеріалі німецького розмовного діалогу з подальшою класифікацією найпоширеніших морфологічних класів за семантичними групами. Для досягнення поставленої мети треба розв'язати такі **завдання**:

- 1) виокремити з мовленнєвого потоку негативні й позитивні емотивні висловлювання;
- 2) виявити на основі груп негативних і позитивних емоцій негативні й позитивні емотиви й порівняти процентне співвідношення негативних і позитивних емотивів в масивах речень з негативними й позитивними емоціями в німецькій мові;
- 3) проаналізувати позитивні й негативні емотиви на морфологічному рівні;
- 4) розкласифікувати найбільш частотні морфологічні групи за семантичними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наукової літератури вказує на те, що традиційно психологи й лінгвісти розподіляють емоції на негативні й позитивні, тобто емоції, які суб'єктивно постають як неприємні чи приємні переживання [3, с. 232]. Крім того, в психологічній літературі виокремлюється також група амбівалентних емоцій, тобто емоцій, для яких характерний внутрішній суперечливий стан чи переживання, пов'язані з двоїстим відношенням до особи, предмету, явища чи події з одночасним прийняттям і відштовхуванням [4, с. 29; 2].

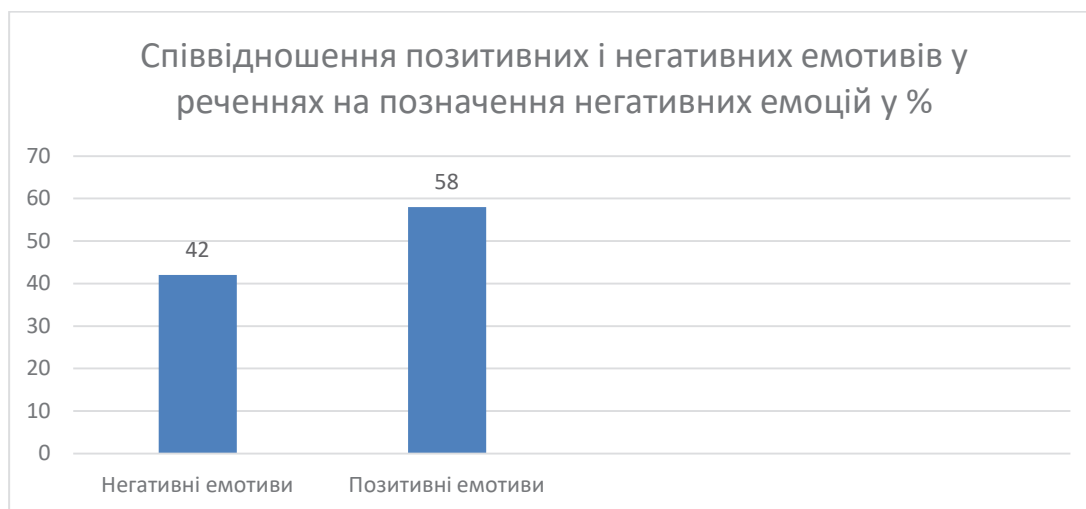
На першому етапі нашого дослідження в ході суцільної вибірки на мовленнєвому матеріалі персонажного діалогу оригінальних німецьких теленовел «Sturm der Liebe» й «Alisa – folge deinen Herzen» (4000 речень) емоційні висловлювання було розкласифіковано на негативні, позитивні й амбівалентні (див. рис. 1).

За результатами кількісних підрахунків було встановлено, що в німецькій мові питома вага висловлювань із негативним семантичним навантаженням становить понад 50 відсотків.

На другому етапі на основі речень на позначення негативних емоцій було відокремлено негативні й позитивні емотиви (див. рис. 2).

Рис. 1. Класифікація емоцій за знаком в німецькій мові

Рис. 2. Співвідношення позитивних і негативних емотивів у реченнях на позначення негативних емоцій у процентах

З наведеної діаграми видно, що негативна емотивність репрезентується як через позитивні (58%), так і через негативні (42%) емотиви. Наявність великої кількості позитивних емотивів у реченнях із негативним емотивним навантаженням можна пояснити через граматичні особливості (наявність заперечення (21% від загальної кількості речень із негативною емотивністю) (див. приклад (1)), умовний стан (див. приклад (2)), протиставлення (див. приклад (3)), контекст (див. приклад (4)) і наявність іншого негативного денотату, що нівелює позитивний (див. приклад (5)) чи паралінгвістичний фактор (див. приклад (6)).

(1) *Geduld ist nicht seine Stärke. (Терпіння не належить до його сильних сторін).*

(2) *Na gut, nur der Ort hätte vielleicht etwas freundlicher sein können. (Ну добре, тільки місце могло би бути трохи більш привітним).*

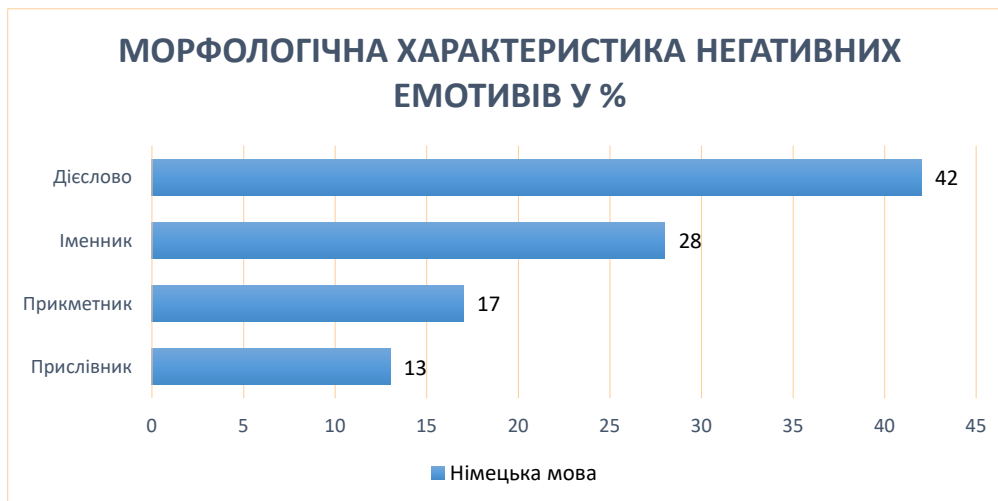
(3) *Wenn man eine Frau liebt und die liebt einen anderen Mann... (Коли кохаєш жінку, а вона кохає іншого чоловіка...)*

(4) *Warum kann es nicht einfach gehen? Adrian und William vertragen sich. Sein Knie wird wieder gesund. Oskar kommt frei und kann sich mit Tina gemeinsam auf ihr Baby freuen. Aber da fängt es schon an. Es ist ja mal nicht ihr gemeinsames Kind. (Чому не може бути все просто? Адріан і Вільям порозуміються. Коліно знову буде здоровим. Оскара буде звільнено, й він зможе разом із Тіною чекати на народження дитини. Але саме із цього й починається. Це власне не їх спільна дитина).* Багата кількість позитивних емотивів в наведеному прикладі ілюструє позитивні побажання цілком засмученої героїні через проблеми її друзів. З контексту та ситуації ми розуміємо майже абсолютну неможливість позитивного розв'язання зазначених проблем.

(5) *Frau Hofer und sie haben Konopkas guten Ruf ruiniert. (Пані Хофер і вони зруйнували репутацію Конопки).*

(6) *Freut mich übrigens, dass du dich mit meiner Tante so gut verstehst, dass du ihr dein Herz erschütterst. (До речі, я рада, що ти так добре розумієшся з моєю тіткою, що ти виливаєш їй душу).* Через виразну інтонацію та міміку, сповнену гримас, не залишається сумніву щодо негативного фарбування висловлювання, незважаючи на позитивні лексичні одиниці.

Надалі негативні та позитивні емотиви було розкласифіковано за частинами мови (див. рис. 3, 4).

Рис. 3. Морфологічна класифікація негативних емотивів у реченнях із негативною емотивністю в процентах

З наведеної діаграми можна зробити висновок, що провідна роль в реалізації негативної емотивності на лексико-семантичному рівні належить дієслову (42 й 38%). Питома вага іменника як маркера негативної емотивності складає 28%. На третьому місці були зафіксовані негативні емотиви-прикметники (17 і 18%). Найменші кількісні показники належать емотивам-прислівникам (13 і 16%).

На наступному етапі відбувся більш детальний аналіз семантики негативних дієслів-емотивів як найбільш численної морфологічної групи. У результаті проведеного аналізу дієслова були розкласифіковані по групах за принципом наявності спільної семи.

Рис. 4. Морфологічна класифікація позитивних емотивів у реченнях із негативною емотивністю в процентах

Найчисленнішими виявились такі групи дієслів:

1. Зі спільною семою «відмови й переривання»: kündigen (звільнити, розірвати контракт), abbrechen (перервати, скасувати), ablehnen (відмовити), abblasen (скасувати), aufgeben (кинути, припинити), abspringen («відстрибнути» від спільної праці), abweisen (відхилити) й інші (див. приклад (7)).

(7) *Glaubst du Herr Stahl sorgt jetzt dafür, dass mir gekündigt wird?* (Як ти вважаєш, пан Шталь буде тепер піклуватися про моє звільнення?)

2. Зі спільною семою «переслідування та натиску»: verfolgen (переслідувати), spionieren (шпигувати), abhören (підслухувати), abrauschen (доносити), beurteilen (звинувачувати), unterdrücken (пригнічувати), drängen (натискати), ertappen (підловити), unterstellen (засуджувати, звинувачувати), erwischen (застигнути) й інші (див. приклад (8)).

(8) *Beatrice hat Frau Morgenstern auf frischer Tat ertappt. In unserem Schlafzimmer. Beim Spionieren.* (Беатріс спіймала фру Моргенштерн на гарячому. У нашій спальні. При шпигунстві).

3. Зі спільною семою «відсутності й втрати»: vermissen (сумувати, помітити втрату), verlieren (загубити), fehlen (бути відсутнім), vergessen (забувати), verschwinden (зникати), verstecken (ховати), sich verabschieden, weggehen, löschen, verlassen (покидати) й інші (див. приклад (9)).

(9) *Pack deine Sachen und hau ab! Los! Verschwinde!* (Пакуй свої речі та геть звідси! Зникни!)

4. Зі спільною семою «деструктивної поведінки»: hassen (ненавидіти), ruinieren (руйнувати), streiten (сваритися), sich ärgern (злитися), stören (заважати), quälen (мучити), reizen (чіпляти), nerven (нервувати), ausrasten (розлютитись), ausflippen (розпалитись) й інші (див. приклад (10)).

(10) *Aber Desiree, so läuft's nicht. Wenn ich dir nur eine Frage stelle und du sofort ausflippst.* (Послухай, Дезіре, так не може бути далі. Якщо я задаю тільки одне питання, а ти одразу розпалюєшся).

5. Група дієслів з модальністю необхідності в сукупності із численними повторами дієслів müssen та sollen (мусити) (див. приклад (11)).

(11) *Und die Hose muss leider in die Reinigung.* (А штани, на жаль, мають відправитись до хімчистки).

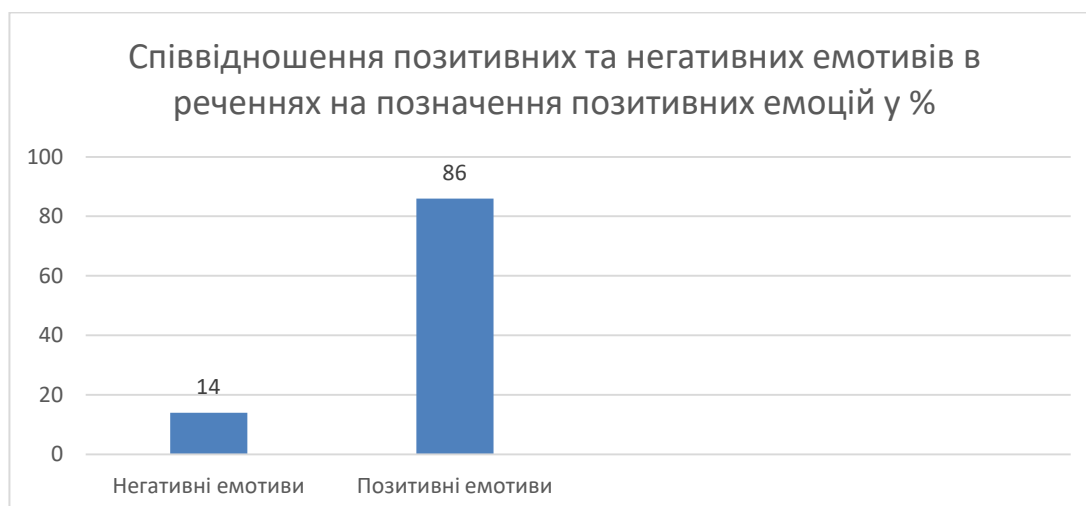
6. Зі спільною семою «протиправної поведінки»: bestechen (підкупити), (an)lügen (брехати), desertieren (дезертувати), decken (викривати), lästern (зневажати Бога), (ab)hauen (втікати), abjagen (відбивати), auseinanderbringen (розлучати), ausrauben (викрадати), klauen (красти) й інші (див. приклад (12)).

(12) *Sie glauben wirklich, sie könnten mich bestechen?* (Ви дійсно вважаєте, що можете мене підкупити?)

7. Зі спільною семою «невпевненості й хиткості»: zögern (вагатися), zweifeln (сумніватися, впадати у відчай), verwechseln (змішати), verbocken (зіпсувати), rechtfertigen (виправдовуватись), sinken (тонутти), murmeln (бормотити), schmachten (тужити), herumhängen (зависати) й інші (див. приклад (13)).

(13) *Ja gut, ich habe es verbockt! Ist es das, was du hören wolltest?* (Ну, так, я все зіпсував! Ти це хочеш почути?)

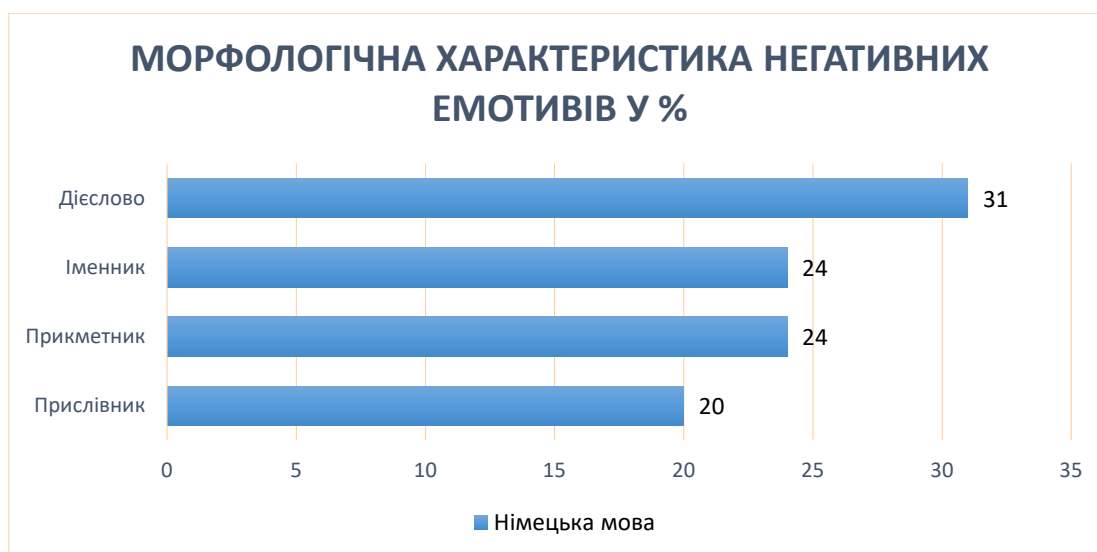
На наступному етапі були розглянуті речення на позначення позитивних емоцій (див. рис. 4) й також виділені негативні й позитивні емотиви (див. рис. 5).

Рис. 5. Співвідношення позитивних і негативних емотивів у реченнях на позначення позитивних емоцій у процентах

За результатами кількісних підрахунків можна зробити висновок, що для висловлення позитивної емотивності вживання негативних емотивів не частотне. Водночас концентрація позитивних емотивів майже вдвічі вище, ніж концентрація негативних у реченнях із негативним емоційним забарвленням. Крім того, питома вага речень із запереченням значно нижче в позитивних емоційних висловлюваннях.

Морфологічний аналіз речень із позитивною емотивністю (див. рис. 6, 7) виявив деякі розбіжності в порівнянні з аналізом негативних емоційних висловлювань (див. рис. 3, 4).

Рис. 6. Морфологічна класифікація негативних емотивів у реченнях із позитивною емотивністю в процентах

Найбільш частотною групою, так само як в реченнях з негативною емотивністю, виявилась група дієслів із показниками 31 і 38%. У подальшому розташуванні за процентним співвідношенням зафіксовані деякі розбіжності. У реченнях із позитивним емотивним навантаженням питома вага іменників, прикметників і прислівників дещо вища за показники негативних висловлювань, що наочно демонструють наведені діаграми.

За результатами аналізу семантики позитивних дієслів-емотивів дієслова було розподілене за наступними семантичними групами:

1. До найчисленнішої семантичної групи увійшли дієслова зі спільною семою «реалізації наміру чи ініціативи»: erfahren (дізнаватись), erfüllen (виконувати), erhalten (отримати), gewinnen (перемогти), nachholen (наздогнати), schaffen (впоратись), vermarkten (продати), weiterkommen (просунутись), anfangen (починати), einladen (запрошувати), vorschlagen (робити пропозицію), versprechen (обіцяти), einfallen (приходити в голову), ankommen (прибувати) й багато інших (див. приклад (14)).

(14) *Als wir erfahren haben, dass du mit Marie schwanger bist, haben wir sofort nach dem Namen gesucht.* (Щойно ми дізналися, що ти вагітна Марією, ми почали шукати ім'я).

Рис. 7. Морфологічна класифікація позитивних емотивів у реченнях із позитивною емотивністю в процентах

2. Із семою «спільної справи»: zusammenmachen (робити разом), zusammenziehen (з'їхатись), zusammenschließen (єднатися), zusammenbleiben (залишитись разом), teilhaben (розділяти), teilnehmen (брати участь), (ver)heiraten (одружитись) (див. приклад (15)).

(15) *Wir drei sind ein gutes Team. Wir müssen echt öfter was zusammenmachen.* (Ми втрьох чудова команда. Нам справді треба частіше щось разом започатковувати).

3. Зі спільною семою «гарного настрою та відпочинку»: sich freuen (радіти), tanzen (танцювати), schmecken (смакувати), sich (dich) leisten (дозволяти собі), spielen (грати), schlafen (спати) (див. приклад (16)).

(16) *Und weißt du was, ich freue mich richtig auf den Auftritt. Ich kann wieder vor den Zuschauern singen.* (І знаси, я справді радію майбутній виставі. Я знов маю змогу співати перед публікою).

4. Зі спільною семою «допомоги чи позитивного наміру до іншої особи»: kümmern, sorgen (піклуватись), helfen (допомагати), (ver)schenken (подарувати), trösten (втішати), retten (спасати), heilen (лікувати) (див. приклад (17)).

(17) *Du solltest mehr auf dich aufpassen, du denkst zuerst an die anderen und erst dann an dich. Das ist mein ernst.*

Du sorgst ja richtig um mich. (Ти маєш більш про себе дбати, ти спочатку думаєш про інших і тільки потім про себе. Я серйозно.

Так, ти дійсно піклуєшся про мене).

5. Зі спільною семою «взаємостосунків почуттів»: lieben (любити), mögen, gefallen (подобатись), küssen (цілувати) (див. приклад (18)).

(18) *Du kannst mir vertrauen. Ich liebe dich. (Ти маєш мені повірити. Я люблю тебе).*

6. Зі спільною семою «бажання чи можливості»: wollen, möchten (хотіти), können, dürfen (вміти, мати змогу) (див. приклад (19)).

(19) *Ich kann das alles spüren, ich brauch nur meine Hände auf das Knie zu legen. Du musst es natürlich auch selbst wollen. (Я все це можу відчутти, мені просто треба покласти руки на коліно. Звичайно, ти також повинен сам цього побажати).*

7. Повтори дієслів подяки: danken/bedanken (дякувати/подякувати) (див. приклад (20)).

(20) *Übrigens, ich wollte mich bei dir bedanken dafür, dass du sofort nach dem Basketball spiel so interveniert warst.* (До речі, я хотів подякувати тобі за те, що відразу після гри в баскетбол ти був на моєму боці).

Висновки. У результаті кількісних підрахунків було встановлено, що в німецькій мові в розмовному діалозі теленовел превалюють висловлювання на позначення негативних емоцій із питомою вагою понад 50%. Провідна роль у реалізації як позитивної, так і негативної емотивності на лексико-семантичному рівні належить дієслову. Роль інших частин мови менш значна й має деякі розбіжності в реченнях на позначення негативної та позитивної емотивності. На основі нашого дослідження була зафіксована тенденція частотного уживання як негативних, так і позитивних емотивів для висловлення негативного емоційного навантаження та не частотного уживання негативних емотивів під час висловлення позитивних емоцій при високій концентрації позитивних емотивів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций : монография. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.
2. Friesel M. Emotion und Sprache. Tübingen : A. Francke. xii, 2007. 401 S.
3. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь Санкт-Петербург : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. 512 с.
4. Ребер А. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. / перевод с английского Е.Ю. Чеботаревой. Т. 1 (А – О). Москва : Вече, 2000. 592 с.

Е. С. Меньшикова. Проблема семантической классификации эмоций в разговорной речи. – Статья.

Аннотация. Статья представляет собой лексико-семантический анализ негативных, позитивных и амбивалентных эмоций на материале персонажного диалога теленовеллы «Sturm der Liebe». Эмоции классифицируются на основе словарных дефиниций по семантическим группам. В работе также проводится анализ частотности употребления эмоций и семантических групп в речевом потоке.

Ключевые слова: позитивные, негативные и амбивалентные эмоции, семантическая группа, лексема.

O. Menshykova. Problem of semantic classification of emotions in spoken language. – Article.

Summary. This article represents lexico-semantic analysis of negative, positive and ambivalent emotions on the material of a personal dialogue of telenovela "Sturm der Liebe". Emotions are classified on the basis of vocabulary definitions on semantic groups. The work also analyzes the frequency of use of emotions and semantic groups in the spoken language.

Key words: positive, negative and ambivalent emotions, semantic group, lexeme.

УДК 811.124'373.46:34

М.-Д. Ю. Микитка

аспірант кафедри класичної філології

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

ПОЛІСЕМІЯ У ЛАТИНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено аналізу полісемії в латинській релігійній термінології. Визначено основні типи багатозначності й проаналізовано причини її виникнення в латинській релігійній термінології.

Ключові слова: полісемія, полісемічні відношення, релігійний термін, термін-полісемант.

Наявність у мовної одиниці більше, ніж одного значення за умови семантичного зв'язку між ними або перенесення спільних чи суміжних ознак, функцій з одного предмета на інший дозволяє говорити про таку мовну категорію, як полісемія [13, с. 2].

Однією з основних вимог до терміна є наявність однозначності, яка передбачає, що термін повинен виражати тільки одне наукове поняття, а науковому поняттю має відповідати лише одна терміноодиниця

в межах однієї терміносистеми [2, с. 183]. Якщо загальномова полісемія є явищем поширеним і допустимим, то в межах термінології цілком небажаний, оскільки «неоднозначність терміна – це послаблення його функціональної позиції, а саме визначеності й однозначності зафіксованого в ньому поняття» [18, с. 232].

Проблема полісемії термінологічної лексики неодноразово порушувалася в наукових працях як вітчизняних (В.П. Даниленко, О.О. Селіванова, Л.О. Симоненко, О.С. Ахманова, Л.В. Туровська, Д.Е. Шехурін, Р.І. Дудок, М.О. Вакулєнко, І.М. Кочан, М.П. Годована, А.О. Васильєва, Л.М. Васильєв, В.С. Виноградов, Е.Н. Ніколаєску), так і зарубіжних науковців (Дж. Лайонз, М. Бреаль, С. Ульман, А. Шрам, Е. Шнайдер) та інших.

Метою статті є виявлення особливостей явища полісемії в латинській релігійній термінології, що передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати природу полісемії в термінології та встановити причини її виникнення в релігійній терміносистемі латинської мови; виокремити основні типи полісемії релігійних термінів.

Терміни «полісемія» та «моносемія» вперше в лінгвістиці запровадив французький семасіолог М. Бреаль у праці «Нариси семантики, науки про значення» в 1897 р. та запропонував розуміти полісемію як слово у двох та більше значеннях [21, с. 233]. Отже, полісемією в лінгвістиці заведено вважати наявність кількох значень одного слова.

Незважаючи на велику кількість досліджень, у мовознавстві немає єдиного погляду на явище полісемії. На думку О.С. Ахманової, полісемія – це наявність в одного й того ж слова декількох значень, зв'язаних між собою, які виникли внаслідок видозміни й розвитку первинного значення цього слова [1, с. 335].

Л.М. Васильєв розглядає відношення між різними значеннями полісемантичного слова як такі, що ґрунтуються на послідовній ланцюговій деривації, центром якої завжди є головне значення [4, с. 62]. Схожої думки дотримується Р.І. Дудок, який вважає, що полісемічне слово – це сукупність сем, які перебувають в епідигматичних відношеннях (асоціативно-дериваційних), де семантична структура полісеманта становить ієрархічну систему із центральним і периферійним значеннями [7, с. 218]. За О.О. Селівановою, полісемія — це вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї лексеми або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним [14, с. 468].

Серед мовознавців, які досліджували проблему полісемантичності термінів, можна виокремити два підходи:

1) **заперечення багатозначності термінів**. Багато науковців вважають полісемію основним недоліком термінологічних систем. Наприклад, засновник радянської термінології Д. С. Лотте зазначав, що «полісемія термінів викликає неточність системи, ось чому особливу увагу необхідно звертати на вилучення всіх багатозначних термінів або на закріплення за тим чи іншим із них одного значення» [10, с. 15]. Л.В. Щерба стверджує, що неправильно думати, що слова мають кілька значень. Це по суті формальна й навіть просто типографська думка. Насправді ми завжди маємо стільки слів, скільки це слово має значень [20, с. 290–291]. Досить категорично висловлюється Є.Н. Толікіна: «У терміносистемі відповідно до загальної семантичної закономірності принципово усуваються відношення полісемії (один знак – одне поняття)» [17, с. 58].

2) **визнання полісемії як реального явища в термінології**. Натомість інші термінологи вважають полісемію закономірним у термінології явищем, яке не завжди негативне, а навпаки допомагає краще розуміти контекст. Так, В.П. Даниленко відзначає, що «шкідливість полісемії (яка охоплює все-таки певні категорії слів-термінів) дещо перебільшена, тому що термін (хоча він і може бути зрозумілим незалежно від контексту) ізольовано, як правило, не вживається. А контекст завжди бронює його від неоднозначного тлумачення» [6, с. 27–28].

Негативний вплив полісемії на термінологію заперечує Д.Н. Шмельов, який стверджує, що «коли ми говоримо про різні значення, що властиві цьому слову, ми, по суті, виходимо з різних контекстів його вживання. У самому слові значення, як правило, не існують незалежно один від одного; кожне з них не замкнуте в самому собі, а взаємопов'язане з іншими значеннями, тому багатозначність не може бути перешкодою точному розумінню. У цьому й полягає її корінна відмінність від омонімії» [19, с. 87]. Таким чином, спираючись на ці твердження, можемо розуміти полісемію як здатність слова до семантичних модифікацій, тобто зміни його значень у залежності від контексту [12, с. 32].

До прикладу, релігійна термінологічна одиниця *pietas* у різних контекстах може вживатись у наступних значеннях:

1) «побожність»: iam venerat ad me mater pietate fortis – «вже прийшла до мене мати, сильна своєю побожністю» (Conf, VI, 1);

2) «страх побожний»: ecce pietas est sapientia – «отже Страх Господній – це справжня мудрість».

Термін *libido* у реченні nulla ulciscendi libidine (Conf, II, 9) можемо розуміти як «бажання, прагнення» – «без бажання помсти»; у контексті речення ut non discerneretur serenitas dilectionis a caligine libidinis (Conf, II, 2), терміноодинаця *libido* вжита в значенні «похіть» – «і я вже не відрізняв чари кохання від темряви похитливості».

Ужите в контексті слово завжди розуміється однозначно, контекст розв'язує проблему багатозначності, за винятком тих випадків, коли слово вживається у двох значеннях одразу зі стилістичною метою [16, с. 8].

М.О. Вакуленко стверджує, що виникнення багатозначності має природні причини: «навіть у тих випадках, коли майже загально визнаною (принаймні для лексикографічних жанрів) стає думка про «шкідливість» таких явищ, як полісемія та омонімія, для термінології ця думка не може мати практичного втілення, оскільки природний розвиток цих явищ у термінологічній лексиці сильніший за штучні прийоми звільнення термінології від них» [3, с. 28]. Цю думку поділяє Л.О. Симоненко, яка вважає, що полісемія є наслідком розвитку мови: «У термінології, як і в літературній мові, не можна надовго зберегти однозначність, тому що людські знання про довколишній світ увесь час поповнюються, в процесі пізнання виникають нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, зокрема й у полісемії мовної одиниці» [15, с. 27]. Виправдовує явище полісемії у термінології Т.П. Кравченко, яка стверджує, що «багатозначні терміни в оптимальній кількості не дестабілізують терміносистеми, а, навпаки, є елементами її систематизації та уніфікації» [8, с. 47].

У сферах фіксації та функціонування латинської релігійної терміносистеми низка термінів позначають більше, ніж одне поняття. Полісемічні відношення в термінології – це внутрішньо пов'язані між собою значення однієї термінологічної одиниці, які, передаючи істотні ознаки двох або більше понять певної галузі пізнання (або кількох близьких), мають однакові спеціальні семи [5, с. 66]. Так, термін *oblatio* зафіксовано у наступних значеннях:

1) «літургія» – Fit autem oblatio in Anastase – «Відбувається літургія у Воскресінні» (Per. Aeth. XXVII, 7);

2) «жертва» – nullum diem praetermittentis oblationem ad altare tuum – «жодного дня не забуваючи скласти жертву на жертівнику Твоєму» (Conf, V, 9).

У процесі аналізу досліджуваної термінології слідом за Н.Л. Краснопольською ми виділяємо внутрішньосистемну, міжсистемну (міжгалузеву), зовнішньосистемну полісемію [9, с. 364].

Специфіка **міжсистемної полісемії** полягає в тому, що терміни функціонують у межах терміносистем інших сфер діяльності людини.

У релігійній термінології латинської мови міжсистемну полісемію виявляють такі терміни:

– *oratio* – «мова»: 1) у релігійному вжитку – «молитва»; 2) у риториці – «промова»;

– *eloquia* – «мова»: 1) у релігійній сфері – «проповідь»; 2) у риторичній термінології – «красномовство»;

– *homicidium* – «вбивство»: 1) у релігії ця лексема вживається в значенні «вбивство як гріх»; 2) у юридичній термінології функціонує в значенні «вбивство як злочин».

Термін *serpens* – «змія» перейшов з біологічної термінології в релігійну, набувши додаткового емоційно-експресивного забарвлення «змії спокуси». Низка термінологічних одиниць виявляє ознаки міжмовної полісемії: *sanguis* – «кров», *corpus* – «тіло», *cor* – «серце» є термінами як медичної, так і релігійної термінології.

Зовнішньосистемна полісемія полягає в термінологізації загальноживаних слів. Щоб загальноживане слово стало терміном, йому потрібно пройти шлях переосмислення та переоформлення в мовній системі – зайняти там своє місце, вступити в нові формальні відношення з іншими лексико-семантичними варіантами [11, с. 10]. Так, лексема *Virgo* (Conf, VII, 8): 1) у загальноживаній лексиці – «дівчина, молода жінка»; 2) у релігійній термінології такий термін вживається в значенні «Діва Марія». Термін *epistola* (Per. Aeth. XIX, 8): 1) у загальноживаному значенні – «лист»; 2) у релігійній термінології – «Послання» (Послання апостолів у складі Біблії). Термінологічна одиниця *orare* (Per. Aeth. XXIV, 6): 1) у загальному значенні «розмовляти»; 2) у релігійному – «молитись».

Внутрішньосистемна полісемія передбачає багатозначність термінологічних одиниць у межах однієї фахової підмови. Прикладами такого типу полісемії можуть слугувати:

– термін *martyrium* вживається в першому значенні «гробниця» – *ecclesia, in qua est martyrium, quod martyrium satis pulchrum est* – «церква, у якій знаходиться гробниця, і ця гробниця досить красива» (Per. Aeth. XXIII, 4); у другому – «храм на Голгофі» – *Martyrium, quia in Golgotha est* – «Мартиріон, який знаходиться на Голгофі» (Per. Aeth. XXX, 1);

– лексична одиниця *crux* вказує на: 1) «хрест» як місце смерті Христа: *<...> humiliavit se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis* – «<...> принизив Себе Самого, став слухняним аж до смерті, до смерті на хресті» (Conf, VII, 9); 2) «Хрест» як назву храму на Голгофі: *haec operatio cottidie per dies sex ita habetur ad Crucem et ad Anastasim* – «таке богослужіння відправляється щодня протягом шести днів біля Хреста та біля Воскресіння» (Per. Aeth. XXIV, 7).

Полісемія у релігійній термінології може виражатися у «вузькому» й у «широкому» значенні. Так, термінологічна одиниця *monasterium* у вузькому значенні позначає невелике приміщення, де монахи здійснюють молитви – келію: *monasteria habebant in ipso horto* – «мали келії в цьому саду» (Per. Aeth. XV, 6). У широкому значенні цей термін вживається на позначення великих релігійних споруд – монастирів, які є власне сукупністю келій: *Inde sermo eius devolutus est ad monasteriorum greges* – «Тоді розмова їх перейшла на велику кількість монастирів» (Conf, VIII, 6). Термінолексема *ecclesia* – «церква» у вузькому значенні позначає релігійну споруду, храм: *nam ecclesia est cum presbytero* – «І там є церква зі священником» (Per. Aeth. III, 1). У широкому значенні ця терміноодиниця позначає Христову Церкву як релігійну спільноту та установу: *Catholica ecclesia* – «Католицька Церква» (Conf, VII, 1,5,7), *ecclesia unica* – «Єдина Церква» (Conf, VI, 4). Термінологічна одиниця *canticum* вживається в широкому значенні «співи, пісні»: *cantica fidelia* – «співи віри» (Conf, IX, 4), а у вузькому значенні – «псалми»: *santantibus canticum graduum* – «співаючи псалми сходин» (Conf, IX, 2).

Полісемія може виникати в результаті перенесення значень і виникнення асоціативних зв'язків. Одним із продуктивних типів семантичних змін, які призводять до формування вторинних значень і полісемії, є метафора.

До прикладу, термінологічна одиниця *memoria* в першому значенні використовується як «пам'ять»: *quod recolit haec memoria mea <...>* – «і що пригадує пам'ять моя» <...> (Conf, II, 7); друге значення цієї термінологічної одиниці – «могила»: *memoriae defunctorum* – «могили померлих» (Conf, VI, 2), *memoria sancti Iob* – «могила Святого Йова» (Per. Aeth. XIII, 1). У складі термінологічних словосполучень термінолексема *memoria* набуває стилістичного забарвлення внаслідок метафоричного перенесення: *memoriae concupiscentiae* – «Могили Пожадливості» (Per. Aeth. V, 10), *memoriae sanctorum* – «поминки» (Conf, VI, 2).

Висновки. Проведений аналіз багатозначних одиниць латинської релігійної терміносистеми свідчить, що терміни-полісеманти є закономірним явищем у термінології, та в невеликій кількості властивий для зазначеної фахової мови. Проте з огляду на вимоги до однозначності й точності термінів, багатозначність є небажаним явищем у термінології. Розвиток полісемії релігійних терміноодиниць часто продиктований зв'язком із загальноновживаною лексикою та іншими фаховими підмовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1969. 608 с.
2. Біян Н.Р. Сучасна англійська терміносистема туризму в контексті явища полісемії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2012. № 22 (247). С. 183–187.
3. Вакуленко М.О. Вдалией термін: проблема вибору. *Мова: класичне – модерне – постмодерне: збірник наукових статей / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія» ; відповід. ред. В.М. Ожоган. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. Вип. 2. С. 27–33.*
4. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика : учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература», «Прикладная математика». Москва : Высшая школа, 1990. 175 с.
5. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы. Москва : Издательство института общего среднего образования РАО, 2004. 224 с.
6. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по русской терминологии : сборник статей / отв. ред. В.П. Даниленко. Москва : Наука, 1971. С. 7–67.
7. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміну в гуманітарних науках : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.
8. Кравченко Т.П. Формування терміносистеми економіки АПК : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Миколаїв, 2006. 20 с.

9. Краснопольська Н.Л. Полісемія в українській термінології менеджменту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2010. Вип. 14. С. 362–370.
10. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
11. Муравицкая М.П. Некоторые вопросы полисемии : материалы для спецкурсов и спецсеминаров по лексикологии. Киев : КНУ им. Т. Г. Шевченка, 1964. 33 с.
12. Ніколаєску Е. В. Тенденції розвитку теорії полісемії (на матеріалі французької мови). *Science and Education a New Dimension. Philology*. № VII (62). Issue 211. 2019. С. 28–33.
13. Павлюк А.Б. Полісемія як мовна категорія в сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2011. № 6. Ч. 1. С. 2–8.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
15. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології. Київ : Наук. думка, 1991. 151 с.
16. Сога Л.В. Полісемія як мовна універсалія в системі європейських мов. *Науковий огляд*. 2015. № 4 (25). С. 1–14.
17. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Москва : Наука, 1970. С. 53–67.
18. Шехурин Д. Е. Ясность и доступность изложения : Из опыта работы над научно-технической статьей. *Редактор и книга: сборник статей*. Москва : Искусство, 1962. Вып. 3. С. 204–251.
19. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. 280 с.
20. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 428 с.
21. Bréal M. Essai de sémantique (Science des significations). Paris : Hachette, 1897. 378 p.
22. Augustinus S. Aurelius. Confessionum libri tredecim. / ex recognitione P. Knöll. Lipsiae : Teubner, 1909. IV. 348 p.
23. Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta / ed. W. Heraeus. Heidelberg : Carl Winter, 1908. VII. 51 p.

М.-Д. Ю. Микитка. Полісемія в латинській релігійній термінології. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена аналізу полісемії в латинській релігійній термінології. Определены основные типы многозначности и проанализированы причины ее возникновения в латинской релігійній термінології.

Ключевые слова: полісемія, многозначные отношения, релігійний термін, термін-полісеманта.

M.-D. Mykytko. Polysemy in Latin religious terminology. – Article.

Summary. The article deals with the analysis of polysemy in Latin religious terminology. The main types of ambiguity are identified and the reasons for its emergence in Latin religious terminology are analyzed.

Key words: polysemy, polysemic relations, religious term, polysemantic term.

УДК 811.111'276.2

К. В. Михайлова

асистент кафедри «Філологія»

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

Я. О. Книшова

асистент кафедри «Філологія»

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

СЛЕНГ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ В МОРСЬКІЙ СФЕРІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сленгу як лексичного явища на матеріалі морської термінології. Розглядаються основні лінгвістичні параметри цього прошарку лексики сучасної англійської мови. Представлена система класифікації сленгу за такими параметрами: місце сленгізмів у семантичній системі лексикона; уживання сленгу окремою соціальною групою, а саме працівниками морської сфери; стилістичні особливості сленгізмів. Теоретичні положення проілюстровані сучасними лексикографічними даними.

У лінгвістів немає простого і чіткого визначення сленгу, але вони мають спільну думку: це мовне явище, що постійно змінюється, наявне в кожній субкультурі по всьому світу. Деякі стверджують, що сленг існує тому, що виникає потреба придумати способи визначення нових вражень, що з'явилися із часом. Намагаючись виправити відсутність чіткого визначення, Бетані К. Дюма та Джонатан Лайттер стверджують, що вираз варто вважати «справжнім сленгом», якщо він відповідає щонайменше двом із таких критеріїв:

- Зниження «гідності формальної чи серйозної промови чи письма»; Інакше кажучи, це може бути розцінено як «очевидне неправильне використання словникового значення слова»;
- використання сленгу означає, що користувач знайомий із тим, про що йдеться, або із групою людей, які знайомі з ним і використовують цей термін;
- «це термін-табу у звичайному дискурсі з людьми вищого соціального статусу»;
- дана лексична одиниця замінює «добре відомий умовний синонім». Це робиться насамперед для того, щоб уникнути дискомфорту, спричиненого вживанням загальноприйнятого синоніма чи роздратуванням, викликаним необхідністю детальнішого пояснення.

Сленг є лексичною, а не фонологічною або синтаксичною одиницею, піддається тим же морфологічним процесам, що й загальна лексика. Створення сленгу обґрунтовується тими ж процесами, що й формування інших лексичних одиниць. Такі стилістичні прийоми, як метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, іронія і сарказм роблять ці слова унікальними та відмінними від традиційної лексики.

Ключові слова: сленг, слово, лексична одиниця, морська сфера, комунікація, конотація, неформальний, вульгарний.

Сленг як лінгвістичне явище досліджували багато вітчизняних і закордонних учених, акцентуючи увагу на тих чи інших окремих аспектах і особливостях. Це, зокрема, О. Голуб, Л. Ярошук, І. Арнольд, К. Dumas, J. Lighter, С. Eble та багато інших.

Мета статті – зробити аналіз різних підходів до визначення сленгу, встановити унікальність даного феномену, проілюструвати його лексичні особливості.

Єдиний стандарт літературної мови формується впродовж часу, коли мова перебуває під впливом різноманітних чинників – історичних, політичних, соціальних. Такі зміни пояснюють існування мови як динамічної системи, яка постійно живе і розвивається, та зумовлюють появу таких лексичних одиниць, як діалектизми, сленгізми, жаргонізми тощо. Існування таких слів пояснюється виявом глибоких суспільно-культурних і психологічних зсувів [2, с. 156]. Порушення мовних норм стало сьогодні одним із принципів молодіжного спілкування, так званім викликом суспільству, неприйняттям його звичаїв, зразків, що призвело до низької мовної культури.

Сленг – досить синкретичне мовне утворення, що включає загальний масив розмовної емоційно-експресивної лексики, не відображеної в сучасній лексикографічній практиці [1, с. 33]. Згідно із трактуванням енциклопедії «Британіка», це нетрадиційні слова або фрази, які виражають що-небудь нове або що-небудь старе по-новому. Це можуть бути легковажні, нешанобливі, некоректні, часом навіть непристойні слова. Сленг – це стисла, дотепна, часто зухвала соціальна критика, яка надає висловлюванню характерного аромату [6].

«Третій новий міжнародний словник» Вебстера та «Новий Оксфордський словник» дають досить схожі визначення терміна «сленг». Це особливий і часто таємний набір слів, що використовується певним соціальним класом і зазвичай вважається вульгарним, зневажливим або неповноцінним, аргю. Такі слова часто пов'язані з певною професією, торгівлею чи сферою діяльності.

Це нестандартна лексика, що складається зі слів, що характеризуються первинними конотаціями крайньої неформальності, використання яких здебільшого обмежене певним регіоном, складається зазвичай із неологізмів, довільно змінених слів або скорочених форм, екстравагантних, вимушених чи витончених фігур мови або словесних новинок. Цим словам властиві швидка популярність і відносно швидкий спад у вживанні.

Отже, у лінгвістів немає простого і чіткого визначення сленгу, але вони поділяють думку, що сленг – це мовне явище, що постійно змінюється, наявне в кожній субкультурі по всьому світу. Деякі стверджують, що сленг існує тому, що виникає потреба придумати способи визначення нових вражень, що з'явилися із часом. Намагаючись виправити відсутність чіткого визначення, Бетані К. Дюма та Джонатан Лайттер стверджують, що вираз варто вважати «справжнім сленгом», якщо він відповідає щонайменше двом із таких критеріїв:

- зниження «гідності формальної чи серйозної промови чи письма»; Інакше кажучи, це може бути розцінено як «очевидне неправильне використання словникового значення слова»;

- використання сленгу означає, що користувач знайомий із тим, про що йдеться, або із групою людей, які знайомі з ним і використовують цей термін;
- «це термін-табу у звичайному дискурсі з людьми вищого соціального статусу»;
- дана лексична одиниця замінює «добре відомий умовний синонім». Це робиться насамперед для того, щоб уникнути дискомфорту, спричиненого вживанням загальноприйнятого синоніма чи роздратуванням, викликаним необхідністю детальнішого пояснення [4, с. 14].

Вони роблять висновок, що «коли щось відповідає щонайменше двом із критеріїв, мовно чутлива аудиторія реагуватиме на нього певним чином. Ця реакція, яку неможливо виміряти, є кінцевою ідентифікаційною характеристикою справжнього сленгу» [4, с. 15]. Формулювання Б. Дюма та Дж. Лайтера вимагає, щоб тип лексики, яка називається жаргонізмом, був визнаний за її здатність здійснювати союз між адресантом і адресатом.

Незалежно від того, потрібні чи достатні деталі їх визначення, Б. Дюма і Дж. Лайтер мають рацію. Сленг не можна визначити незалежно від його функцій і використання.

Тож не дивно, що сленг, як і деякі інші компоненти та форми мов, є соціально мотивованим. Сленг робить спілкування більш емоційним, ефективним у тих термінах, які допомагають висловити меншими словами всі спектри емоцій, які в іншому разі можуть пояснити кілька пропозицій. Саме ця риса сленгізмів мотивує їх уживання в морській сфері. Виникнення морського сленгу зумовлене реаліями на борту й особливостями роботи в морі, зазвичай стосується найрізноманітніших побутових питань. Нижченаведені приклади ілюструють уживання сленгу в рутинних справах на борту судна.

Морським молодшим офіцерам періодично потрібна перерва в усіх роботах, пов'язаних із передачею обов'язків новим членам екіпажу. Вони беруть тайм-аут на пиво в так званому “Asey Deusey Club”, місці відпочинку для молодших офіцерів першого і другого класів. Решта моряків можуть застрягти, дивлячись телевизор. Телевізійні програми, які вони переглядають, програмуються та надсилаються їм за допомогою системи AFRTS (вимовляється “A-farts”), системи радіо і телебачення Збройних сил.

Звичайно, коли моряки отримують зарплату, вони беруть гроші і виходять на те, що вони називають “Amateur Night”. Це відбувається, коли чоловіки виходять на берег із занадто великою кількістю грошей відразу і мають обмежену кількість часу, щоб витратити їх. Також це дійство називають “broken morning”, тобто «розбитий ранок» [5].

Стосовно традиційних термінів морського сленгу, які всі пам'ятають із фільмів, маємо такий приклад: назва популярного мюзиклу – “Anchors Aweigh” – це використання військово-морського сленгу. “Aweigh” означає, що якір більше не прикріплений до морського дна, вага якоря утримується його ланцюгом. Зауважте різницю між словами “aweight” і “away”. Це стосується підняття якоря на корабель. Коли він «піднятий», він більше не тримає судно на місці, але навіть якщо судно не рухається, вважається, що воно прямує до місця призначення.

Підводника або водолаза в його твердій шапці спорядження ВМС називають “bubble head”, або «пузир» через шолом на голові [5].

Новачок на кораблі називається “boot”, або «черевик», що є скороченою формою “boot camp” і означає першу підготовку, яку отримали новоприбулі члени екіпажу [8].

Під час навчань «Людина за бортом» моряки використовують манекен, щоб кинути в море. Вони його прозвали “Oscar”, оскільки прапор «о» («Оскар» у морському фонетичному алфавіті) – це прапор, піднятий, коли моряк перебуває за бортом [5].

Сленгові вирази створюються тими самими процесами, що впливають на звичайне мовлення. Вирази можуть набувати форми **метафори**, наприклад, термін *jarhead* означає «морський піхотинець» Сполучених Штатів Америки. Цей термін, можливо, сягає часів Другої світової війни, коли убрання морських піхотинців із високими комірами нагадували баночки Мейсона [7]; *dragon* служить прізвиськом боцмана за його прискіпливість і суворість у роботі; *sook* (у 1890–1895 рр. – *suck-calf*), що раніше означало «теля, що вигодовують вручну», сьогодні означає «материн мазунчик, несамотійний хлопець, боягуз» [9]. Так само сленг може бути представлений такими фігурами мови, як **порівняння** (*dead as a doornail*), **синеكدоха** (*fresh* – усі свіжі овочі та фрукти), **іронія** (*skate*, що є, крім того, і акронімом, означає таке: *S – Stay out of trouble / K – Keep a low profile / A – Avoid higher-ups / T – Take your time / E – Enjoy your self*, тобто ухиляння від наполегливої праці) [8], **сарказм** (*Ninja Punch* – неофіційна догана). Слова можуть набувати нових значень: *fire watch*, тобто «вартова вахта», що ще декілька століть тому означало стеження за вогнем у буквальному розумінні [8]. Крім того, значення слова може набути узагальненого характеру: досить поширене ім'я Alibaba набуло значення «нечесний торговець» або навпаки (*heap* –

зношений двигун). Може бути застосований метод **скорочення** – *cap* від *captain*, а **аббревіатури** можуть використовуватися як повнозначні слова (*junior electric al technical officer – jeto, able-bodied seaman – AB, ordinary seaman – OS, automatic radar plotting aid – arpa, automatic identification system – ais, voyage data recorder – vdr*). Зміна значення може зробити вульгарне слово прийнятним або прийнятне слово вульгарним (алкогольні напої або наркотичні речовини на борту називають *gas*); іноді сленг є звуконаслідуванням (*oomph*) або навмисно зміненою формою (*yep, nope*),

Найбільш характерною рисою сленгу є його використання в певному соціальному контексті, що через своє походження може мати малозрозумілий зміст для представників поза межами тієї соціальної або культурної верстви, де він виник. Створення сленгу обґрунтовується тими самими процесами, що й формування інших лексичних одиниць. Такі стилістичні прийоми, як метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, іронія та сарказм, роблять ці слова унікальними і відмінними від традиційної лексики. Сленг – це справжній виклик суспільству, своєрідна свобода мислення та самовираження.

Феномен таких субмов є малодослідженою ділянкою мовознавства, і саме це привертає увагу чималої кількості дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник сучасного українського сленгу / упор. Т. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
2. Ярошук Л. Комп'ютерний сленг як форма молодіжного спілкування. *Науковий журнал Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича*. 2013. № 3. С. 156–164.
3. Ayto J. *The Oxford Dictionary of Slang*. Oxford University Press. 2000. 415 p.
4. Dumas Bethany K., Lighter J. Is Slang a Word for Linguists? *American Speech*. 1978. № 53 (5). P. 14–15.
5. Dictionary – Your Dictionary online. URL: <https://grammar.yourdictionary.com/>.
6. Encyclopedia Britannica Online Encyclopedia. URL: <http://www.britannica.com/>.
7. Encyclopedia Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_United_States_Marine_Corps_acronyms_and_expressions/.
8. News portal. URL: <https://www.military.com/undertheradar/2015/03/23-terms-only-us-marines-will-understand/>.
9. News portal. URL: <https://www.theloop.ca/stuff-youll-hear-maritimes/>.

К. В. Михайлова, Я. О. Книшова. Сленг как особенность коммуникации в морской сфере. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию сленга как лексического явления на материале морской терминологии. Рассматриваются основные лингвистические параметры этого слоя лексики современного английского языка. Представлена система классификации сленга по следующим параметрам: место сленга в семантической системе лексикона; употребление сленга отдельной социальной группой, а именно работниками морской сферы; стилистические особенности сленга. Теоретические положения проиллюстрированы современными лексикографическими данными.

У лингвистов нет простого и четкого определения сленга, но они сходятся в следующем мнении: это языковое явление, оно постоянно меняется, присутствует в каждой субкультуре по всему миру. Некоторые утверждают, что сленг существует потому, что возникает потребность придумать способы определения новых впечатлений, которые появились со временем, другие исследователи пришли к соглашению, что выражение следует считать «настоящим сленгом», если оно соответствует по меньшей мере двум из следующих критериев:

- умышленно неправильное использование словарного значения слова;
- использование сленга в определенном социальном контексте;
- это слово-табу в обычном дискурсе с людьми более высокого социального статуса;
- данная лексическая единица заменяет хорошо известный условный синоним.

Сленг является лексической, а не фонологической или синтаксической единицей и подвергается тем же морфологическим процессам, что и общая лексика. Создание сленга обосновывается теми же процессами, что и формирование других лексических единиц. Такие стилистические приемы, как метафора, метонимия, синекдоха, сравнение, ирония и сарказм, делают эти слова уникальными и отличными от традиционной лексики.

Ключевые слова: сленг, слово, лексическая единица, морская сфера, коммуникация, коннотация, неформальный, вульгарный.

К. Mykhailova, Ya. Knyshova. Slang as a peculiarity of communication in the maritime sphere. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of slang as a lexical phenomenon on the basis of marine terminology. The basic linguistic features of this layer of vocabulary of the modern English language are considered here. The system of slang classification includes following parameters: the place of slang in the semantic system of the lexicon; use of slang by a certain social group, namely, marine workers; stylistic features of slang. Theoretical material is illustrated with modern lexicographic data.

Linguists do not have a simple and clear definition of slang, but they agree in the following idea: this is a linguistic phenomenon, it is constantly changing, present in each subculture. Some argue that slang exists because there is a need to come up with ways to identify new experiences that have emerged over time, other researchers agree that an expression should be considered “real slang” if it meets at least two of the following criteria:

- deliberate misuse of the dictionary meaning of the word;
- use of slang in a specific social context;
- this word is a taboo in the usual discourse with people of higher social status;
- this lexical unit replaces a well-known synonymic word.

Slang is a lexical rather than a phonological or syntactic unit and undergoes the same morphological processes as general vocabulary does. The creation of slang is justified by the same processes as the formation of other lexical units. Such stylistic devices as metaphor, metonymy, synecdoche, comparison, irony and sarcasm make these words unique and differ them from the traditional vocabulary.

Key words: slang, word, lexical unit, maritime sphere, communication, connotation, informal, vulgar.

UDC 372.881.111.1:378:656.6(045)=161.2

V. V. Molodtsova

*PhD, Associate Professor of the English language
National University “Odessa Maritime Academy”
Odessa, Ukraine*

M. V. Tsinova

*PhD, Associate Professor of the English language
National University “Odessa Maritime Academy”
Odessa, Ukraine*

CROSS-CURRICULUM APPROACH TO TEACHING MARITIME ENGLISH

Summary. The article studies the concept of cross-curricular approach and the way it can be implemented in Maritime English teaching. The authors discuss the necessity of efficient combination of General English and Specific English content within Maritime English course. The comparative analysis of the curriculum designs and schedules of key technical disciplines with that of Maritime English course taught in the National University “Odessa Maritime Academy” enabled the authors to give practical recommendations aimed at better Maritime English acquisition by students in terms of cross-curriculum teaching and learning.

Key words: interdisciplinary connections, cross-curriculum approach, Maritime English teaching, maritime institutions, Language Integrated Learning.

Today, the process of discipline convergence has affected all educational subjects. The more the knowledge volume increases, the more it fragments into subjects and specifications. However, the convergence of knowledge will help learners understand the complexity of the world. Where subjects study a single dimension of reality, interdisciplinary connections ensure understanding reality as a whole.

The concept of cross-curriculum/interdisciplinary approach to the educational process has been paid serious attention to by many scholars and practitioners. The findings of various researches in this area prove that interdisciplinary connections contribute to the depth and strength of knowledge, its application flexibility, and promote the development of learners’ sustainable cognitive interests [2; 5].

In our article we support the definition of cross-curriculum approach as the connection between the subjects that a teacher or a student establishes in the process of cognitive activity with the aim of deepening awareness of a particular problem, as well as with the goal of applying knowledge in practice more effectively. This approach is referred to as “interdisciplinary” since it covers more than a single subject area; relation between the disciplines may occur through a topic, a problem, a process, or experience [2].

Making a flashback to the past, it can be mentioned that teachers and lecturers repeatedly came out with the idea of combining several subjects, motivating the feasibility of such approach by the fact that a learner acquires

knowledge in various fields of science, art and culture and their combining should facilitate the assimilation of diverse facts. However, the question remains open. A curriculum is sometimes structured in such a way that only “your” subject is taught; collaboration between lecturers teaching different subjects on issues at the interface of these subjects is still rare.

Cross-curriculum approach in education reflects integration processes taking place today in science and society. These relations play an important role in increasing practical and scientific-theoretical training of learners, a salient feature of which is their acquiring the generalized nature of cognitive activity. Generalization makes it possible to apply knowledge and skills in specific situations when considering particular issues, both in training and in production activities.

An increased interest in the implementation of cross-curricular approach to Maritime English teaching in terms of comprehensive globalization process has not left the maritime industry untouched. The International Maritime organisation (IMO) requires all seafarers to possess the level of Maritime English adequate for efficient ship-to-shore and ship-to-ship communications. Maritime English is considered to be the ultimate example of English for Specific Purposes (ESP) as “<...> its specific purposes are naturally and accurately embedding the concepts and contexts of the maritime industry and its discipline <...>” [6, p. 64].

According to Model Course 3.17 (IMO, 2015), Maritime English is seen as a combination of:

- General Maritime English where all-purpose language proficiency remains the focus, and
- Specific Maritime English where the language becomes a medium of instruction rather than the content of teaching [1].

Therefore, many important concepts, strategies, and skills taught in the Maritime English relate to other content areas too. Cross-curricular teaching provides a meaningful way in which students can use knowledge learned in one context as a knowledge base in other contexts. It is based on individual subjects and their connections with other disciplines at the level of curriculum content. The cross-curriculum approach requires meaningful collaboration between English teachers and content teachers, proficient in their spheres of knowledge and being capable of enhancing their competences beyond the issues of their curriculum.

The purposes of cross-curricular teaching and learning are as follows:

- to note similarities between individual subjects;
- to gain benefits and values of both curriculum and professional development from meaningful collaboration between teachers;
- to apply a broader range of teaching and learning opportunities within individual subject teaching and across subjects;
- to provide cognitive, personal and social development of students in an integrated way;
- to contribute to the formation of teachers’ common vision through cooperation and collaboration at all levels of curriculum design [8].

Robin J. Fogarty introduced 10 levels of curricular integration:

1. Fragmented: separate and distinct disciplines.
2. Connected: topics within a discipline are connected.
3. Nested: social, thinking and content skills are targeted within a subject area.
4. Sequenced: similar ideas are taught in concert, although subjects are separate.
5. Shared: team planning and/or teaching that involves two disciplines focuses on shared concepts, skills or attitudes.
6. Webbed: thematic teaching using a theme as a base for instruction in many disciplines.
7. Threaded: thinking skills, social skills, multiple intelligences and study skills are threaded throughout the disciplines.
8. Integrated: priorities that overlap multiple disciplines are examined for common skills, concepts and attitudes.
9. Immersed: learner integrates by viewing all learning through the perspective of one area of interest.
10. Networked: learner directs the integration process through selection of a network of experts and resources [7].

Though there is still some debate about the most appropriate level for the maritime domain, many scholars tend to consider the integrated level the best variant for the maritime educational field [5; 6].

Maritime English used in different domains of the maritime industry (on land, at sea, within national and international administrations, military service, port state control, etc.) is different. This can be explained by the international setting of the Maritime English that comprises regional needs, local skills, and unpredictable

requirements of its international users. The uses of the Maritime English occur mainly between foreign language speakers of English through intercultural exchange. So, it doesn't relate to one certain nationality or a specific maritime domain; it is linked to all maritime industry contexts and disciplines [9]. All this gave rise to introducing the requirements for the international users to satisfy international standards.

However, the issue of assessing internationally equivalent Maritime English skills required thorough consideration. The European Commission's Thematic Network on Maritime Education, Training and Mobility of Seafarers suggested the idea of combining the work of language teachers and technical content teachers to make assessment of students' Maritime English skills adequate and relevant. Such tandem work, or "twinning", ensures quality of cadets' both content and language skills [3].

The combination of general and professional education is the didactic basis of a cross-curriculum approach. Such connections provide excellent professional opportunities and ensure students' perfect mastering any profession.

Interdisciplinary connections of the English language, Maritime English in particular, with other subjects are clearly expressed in the following teaching concept called Content and Language Integrated Learning (CLIL).

The concept of CLIL includes:

- teaching *a subject* and acquiring knowledge of the subject in a certain field on the basis of interconnected implementation of two languages (native and non-native) as a means of educational activity;
- teaching *a foreign language* in the process of acquiring certain subject knowledge by the students through the interconnected use of two languages (native and non-native) and learning a foreign language as a means of an educational activity.

The content of training on a CLIL basis can be structured in the form of thematic blocks based on selected topics included in the programs of other subjects. Learning this content consists in acquiring both specialized knowledge in particular subjects, comprehending a certain set of concepts, memorizing terminology along with other language material, and the sociocultural specific knowledge.

In terms of CLIL approach to teaching Maritime English, the latter is used as the medium of instruction, not the content of learning. CLIL is fundamentally based on methodological principles established by research on "language immersion" and "bilingual education". By taking advantage of both, it can provide effective opportunities for learners to use their target language skills immediately, rather than developing them now for later use. CLIL approach enables learners to get acquainted with the language without the necessity to allow extra time for it in the curriculum [10].

Integration of Maritime English with maritime content through the use of learning material in the target language is not a difficult task, bearing in mind that documents and materials in English are widely available and easily accessible. However, research has shown that this is not sufficient when the level of linguistic competency is unsatisfactory [4]. CLIL is not simply education in an additional language; it is education through an additional language with the use of contextual methodologies. It's of great importance to design Maritime English curriculum on CLIL basis in such a way that the cognitive load required to deal with the foreign language wouldn't exceed the capacity of the learner, or he/she will fail on both fronts. The cognitive load can be reduced by a simplification of the course lexical load and by the wide use of multimedia content (in the form of images and/or animations) [4].

The experiments on teaching two parallel, partly integrated continuation courses (one is a technical content course (in native language) and the other is a Technical Marine English (in English)) proved to be successful. The learning outcomes received notably positive feedback. The research showed that with regard to Maritime English, content-based instruction facilitated understanding of correlations between language and content, and accuracy in a professional context. Students managed to identify a direct relationship between Maritime English and its relevance for understanding and conveying technical content [6; 4].

However, the use of the target language for teaching the content may give rise to misleading impression on the part of students that language learning happens naturally when they are exposed to it as much as possible. Actually, language-learning goals are not always specifically and explicitly focused in CLIL, and it is quite common for this approach. Most teachers and students agree that CLIL and EFL or ESP complement each other: CLIL provides an opportunity to practice the language, and the latter two have a focus on more specific language issues (pronunciation, grammar, etc.) [5; 4]. Therefore, in terms of CLIL approach, "<...> success is not defined as being proven to be better at English, but to feel better about speaking English <...>" [10, p. 278–279].

The efficiency of CLIL should be assessed not only as measurable learning results, but also as students' pleasure (or at least no displeasure) in using the L2. The soft point here is that the effectiveness of this approach

is directly dependant on students' level of competency in L2: if the latter is too low, the cognitive load caused by understanding the material will prevent them from achieving any of the two objectives of a CLIL course. The positive effect is achieved with students at or above CEFRL B1 level as the optimal level for maximizing benefits in terms of language fluency [5].

Many scholars point that CLIL shall not replace ESL, and much less even ESP, in particular in the case of Specialized Maritime English (SME). A "twinning approach" is unanimously acknowledged to be the most effective variant, whereby Maritime English teachers collaborate with teachers of technical subjects to assist them in teaching in English, while technical specialists contribute to deeper learning of maritime issues on the part of Maritime English teachers [10].

Teachers can plan a curriculum design individually or collectively, though they still need to be experts in their topics in order to set up cross-curricular approaches. In opinion of many teachers and language experts, interdisciplinarity must be integrated in schedules. The combination of several types of pedagogical approaches will foster students' progress.

The analysis of the studies on cross-curriculum approach to teaching Maritime English along with the examples of interdisciplinary Maritime English curriculum design has reaffirmed the need for coordination of the Maritime English and technical subjects. This can be easily realized through recommending lecturers who teach different disciplines to give the topics and subtopics that are at the interface of both subjects at the same time in the academic year. Parallel design allows students to learn about a topic from the perspectives of multiple discipline fields at the same time but does not make those disciplines work together in a truly interdisciplinary manner. In this way each subject base preserves integrity all its own, while at the same time it reveals connections among the disciplines. Finding these connections encourages students to think at a higher cognitive level.

We have analyzed the curriculum designs and schedules for most technical subjects in the National University "Odessa Maritime Academy", and compared them to the Maritime English curriculum schedule. Referring to the findings of the above studies on implementation of the interdisciplinary approach into ME teaching that note decrease in efficacy in case of students' low competency level in English, we support the idea of reorganizing the Maritime English curriculum schedule to gain the best results from the interdisciplinary teaching and learning.

Teaching General English during the 1st term of the 1st year can ensure a good basis for further introduction of specific maritime context in parallel with technical disciplines. Starting with the 2nd term of the 1st year, the Maritime English curriculum goes quite parallel with the schedules of respective technical subjects. However, the "Ship's construction and seaworthiness" discipline is taught on the 2nd course as a content subject, and in the 1st term of the 1st year within the course of Maritime English. So, the technical notions about ship's construction are first given in the course of the Maritime English and about a year later explained deeper within the technical course. By coordinating the schedule of both disciplines on the part of the lecturers, the students could benefit from the parallel teaching of the maritime context both within the course of the technical content discipline and Maritime English. Besides, the General English block taught ahead of specialized maritime content will facilitate students' perception of professional maritime topics and English language practice within the maritime contexts.

REFERENCES

1. International Maritime Organization, IMO Maritime English Model Course 3.17, 2015.
2. Beane J. Curriculum Integration and the Disciplines of Knowledge. Service Learning, General. 1955. 44. URL: <http://digitalcommons.unomaha.edu/slceslgen/44> (Date accessed: 11.04.2020).
3. Cole C., Pritchard B., Trenkner P. The Professional Profile of a Maritime English Instructor (PROFS) : An Interim Report, in Detlef Nielsen, ed. Maritime Security and MET. *Proceedings of the International Association of Maritime Universities (IAMU) 6th Annual General Assembly and Conference*. Malmö : World Maritime University ; WIT PRESS, 2005. P. 65–71.
4. Darn S. Content and Language Integrated Learning (CLIL) : A European Overview. Online Submission. URL: <http://eric.ed.gov/?id=ED490775> (Date accessed: 11.04.2020).
5. Dalton-Puffer C. Content-and-language integrated learning: From practice to principles. *Annual Review of Applied Linguistics*. P.182–204.
6. Eliasson J., Gabrielli A. The Design of Maritime English and Training: Progression and Integration in Maritime English Courses for a Global Maritime Approach: *Proceedings of IMEC27*. Johor Bahru : Netherlands Maritime Institute of Technology (NMIT), 2015. P. 62–73.

7. Fogarty R. The mindful school: How to integrate the curricula. Palatine, IL : Skylight Publishing, Inc., 1991. 128 p.
8. Haberman M. The Pedagogy of Poverty versus Good Teaching. *Phi Delta Kappan*. 2010. Vol. 92. № 2. P. 81–87. DOI: 10.1177/003172171009200223.
9. Hutchinson T., Waters A. English for specific purposes: A learner-centred approach. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. P. 174–179. DOI: 10.1017/CB09780511733031.021.
10. Huttner H., Dalton-Puffer C., Smit U. The power of beliefs: Lay theories and their influence on the implementation of CLIL programmes. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2013. Vol. 16. № 3. P. 267–284. DOI: 10.1080/13670050.2013.777385.

В. В. Молодцова, М. В. Цинова. Міждисциплінарний підхід до викладання морської англійської мови. – Стаття.

Анотація. У статті розглянуто концепцію міждисциплінарного підходу до навчання, а також шляхи його застосування у викладанні морської англійської мови. Автори обговорюють необхідність ефективно комбінувати навчальні матеріали з базової та спеціалізованої англійської мови в рамках курсу морської англійської мови. Порівняльний аналіз змісту та структури курсів ключових технічних дисциплін із курсом морської англійської мови, які вивчаються в Національному університеті «Одеська морська академія», дозволив авторам надати практичні рекомендації з метою покращення вивчення курсантами морської англійської мови в умовах упровадження міждисциплінарного підходу.

Ключові слова: міждисциплінарні зв'язки, міждисциплінарний підхід, викладання морської англійської мови, морські установи, інтегроване навчання мови.

В. В. Молодцова, М. В. Циновая. Междисциплинарный подход к преподаванию морского английского языка. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается концепция междисциплинарного подхода к обучению и способы его применения в преподавании морского английского языка. Авторы обсуждают необходимость эффективного сочетания учебных материалов общего и специализированного английского языка в рамках курса морского английского языка. Сравнительный анализ содержания и структуры курсов ключевых технических дисциплин с курсом морского английского языка, которые преподаются в Национальном университете «Одесская морская академия», позволил авторам предоставить практические рекомендации, направленные на улучшение изучения морского английского языка курсантами в условиях внедрения междисциплинарного подхода.

Ключевые слова: междисциплинарные связи, междисциплинарный подход, преподавание морского английского, морские институты, языковое интегрированное обучение.

УДК 811.133.1'36

О. В. Овчиннікова

викладач кафедри перекладу

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

м. Маріуполь, Донецька область, Україна

ПОДВІЙНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ, АБО СЛОВА-БУМЕРАНГИ, У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Анотація. Робота присвячена дослідженню англійських лексичних запозичень у французькій мові. На матеріалі подвійних запозичень, або слів-бумерангів, дібраних методом суцільної вибірки із лексикографічних робіт та інтернет-сайтів, досліджуються формальні й семантичні зміни, яких зазнають слова-бумеранги у процесі переходів із французької мови в англійську та зворотно.

Ключові слова: англійськомовні запозичення, подвійні запозичення, слова-бумеранги, англіцизми, словниковий склад.

У процесі розвитку людства паралельно відбувається розвиток мови, яка завжди була відкритою системою, що характеризується динамікою та мобільністю. Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є взаємодія та взаємовплив. Яскравим прикладом мовних контактів можна вважати появу

й функціонування в одній мові слів іншої. Завдяки запозиченням словниковий склад мови безперервно змінюється та збагачується. Оскільки мова не є статичним утворенням, вона живе, розвивається й реагує на зміни в суспільстві, тому дослідження запозичень дає уяву про її нинішній стан.

Актуальність дослідження. У різні періоди історії французька мова активно збагачувалася, запозичуючи голландську, іспанську, арабську або італійську лексику. Але її взаємодія, взаємовплив і взаємозбагачення з англійською викликають найбільший інтерес, бо ці дві нації поєднані спільними сторінками історії й активними взаєминами в галузі політики, економіки, мистецтва та культури. До того ж перетворення англійської на мову міжнародного спілкування наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., важлива політико-економічна роль англійськомовних країн у світі активізують появу й використання англіцизмів в інших мовах. У зв'язку із цим особливого значення набуває розгляд теми взаємних франко-англійських запозичень. Актуальність роботи підтверджується також палкими суперечками сучасних лінгвістів щодо наслідків англіканізації для французького лінгвокультурного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема проникнення запозичень у вокабуляр французької мови цікавила вчених з давніх часів і залишається актуальною дотепер. Так, питання лексичних запозичень завжди перебувало в центрі уваги багатьох французьких лінгвістів: Ф. Брюно, Л. Деруа, А. Доза, Р. Етьембла. Їхні дослідження розкривають специфіку взаємодії мов [8], характеризують розвиток лексичного складу на тлі зміни суспільних відносин [4; 11], з'ясовують причин появи запозичень, окреслюють їхню роль та місце в лексичній системі [7]. Одним із найбільш цікавих для вивчення типів англійськомовних запозичень у французькій мові є подвійні запозичення, або слова-бумеранги. Це – англіцизми, що мають оригінальне французьке походження, а саме – запозичені англійською мовою із французької в попередні історичні епохи, починаючи з ХІ ст. Перебуваючи в англійській мові, вони зазвичай піддаються семантичним і деяким морфологічним змінам, які вони зберігають, повертаючись до французької мови в пізніші періоди. Треба зазначити, що цей тип запозичення відзначався багатьма лінгвістами, починаючи з Едуарда Боннаффе [5], Джона Орра [10], Жозетт Рей-Дебов [12]. Він також привертає увагу сучасних учених, наприклад, Жака Шарля Лемера [9], Хав'єра Піндадо [11], Франсуа Тувенена [13] та ін. Однак треба визнати, що ця тема все ще залишається маловивченою ланкою лінгвістики, саме серед вітчизняних праць ще бракує досліджень в цій галузі.

Мета статті – розглянути історичні передумови виникнення подвійних запозичень, дослідити їх формальні й семантичні зміни на шляху перетворень, щоб таким чином висвітлити процес утворення слів-бумерангів та їх функціонування в сучасній французькій мові.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого виникнення мови взаємодіють одна з одною, подібно до того, як взаємодіють народи-носії цих мов: вони впливають одна на одну, змішуються та збагачують словниковий склад шляхом запозичень. На думку Жака Лемера, лінгвістичне явище запозичення є найбільш плідним джерелом для створення словникового запасу [9, с. 65]. У процесі запозичення відбувається перехід певної лексичної одиниці з мови-донора до мови-реципієнта зі збереженням матеріальної форми та семантичної складової частини [2]. Отже, у мові з'являється і закріплюється певний іншомовний елемент. Найбільш частий і типовий вид мовного запозичення – лексичне запозичення слів. Воно відбувається під впливом таких чинників:

- 1) поява нового поняття;
- 2) через більший престижність однієї мови порівняно з іншою запозичується слово для вираження вже наявного поняття;
- 3) запозичене слово є більш точним, виразним або більш експресивним, ніж аналог, наявний у мові-реципієнті;
- 4) нове запозичене слово простіше, коротше, ніж уже наявне в мові-реципієнті.

Нам видається доцільним вивчати питання взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення мов на прикладі англійської та французької. Адже ці дві нації поєднані не тільки географічною близькістю, а й багатьма сторінками спільної історії, що наклало відбиток на їхні взаємини в галузі економіки, мистецтва, культури, а отже, і на їхні «мовні обміни». Треба відзначити, що ставлення до запозичень (а саме англіцизмів) досить неоднозначне як серед носіїв мови, так і серед лінгвістів. Що стосується перших, значна частина франкофонів, переважно середнього та старшого віку, висловлюють негативно-скептичне ставлення до англійської лексики, вважаючи її вживання невиправданим, а вплив на французьку мову негативним. Водночас опитування молодих респондентів демонструє більш толерантне ставлення до англіцизмів, бо останні здебільшого виступають за використання англійськомовних запозичень, вважаючи це відображенням сучасних світових тенденцій, і не вбачають у цьому ніякої загрози для французької мови.

Щодо науковців, багато з них вважають, що англійськомовні запозичення перенасичують французьку мову (згідно із сучасною статистикою, 12% словникового запасу) і ведуть мову про «англійську експансію» [3, с. 51], або кваліфікують англійську мову як «вбивцю», який сприяє зникненню мов [1, с. 113], чи навіть вважають сучасну англоманію «виявленням снобізму, плазування й незнання» [13]. Однак треба визнати, що ці процеси об'єктивні й зумовлені розширенням міжнародних контактів, важливістю політичної й економічної ролі англійськомовних країн у світі, їх першістю в деяких сферах діяльності. У різні періоди історії, французька мова активно збагачувалася, запозичуючи голландську, іспанську або арабську лексику. У XVI ст. прихильники «чистоти» французької мови виступали проти масових запозичень з італійської, а з перетворенням Сполучених Штатів на світову державу № 1 прийшла черга англійської мови.

Отже, незважаючи на те, що кількість англіцизмів у французькій мові постійно збільшується, французи надають яскравий приклад дбайливого ставлення до своєї мови, уважаючи її однією з найважливіших складових частин національного культурного надбання. Як відомо, Французька академія докладає максимум зусиль, щоб обмежити проникнення будь-яких іншомовних запозичень у французьку мову. Отже, французи не хочуть використовувати англіцизми, бо для них це питання самосвідомості й ідентичності. Ця нація дуже прив'язана до традицій і коріння своєї самобутності та своєї мови, яка є невід'ємною складовою частиною їхньої національної єдності. Отже, французька мова виступає зв'язуючою ланкою між їхньою культурою та самосвідомістю. Як бачимо, ставлення французів до англійської мови й англіцизмів досить складне і неоднозначне, що зумовлюється «складністю» відносин цих двох найбільших європейських націй, їхнім постійним суперництвом у сфері політики й економіки, науки й техніки, мистецтва, культури й спорту, як і їхньою непростою спільною історією. Ця «історія кохання – ненависті», за влучним виразом Франсуа Тувенена [13], не могла не вплинути на «складні», суперечливі «взаємини» цих двох мов.

Аналіз спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що процес запозичення іншомовної лексики є природним, бо зумовлюється взаємодією та взаємовпливом двох мов. З одного боку, використання запозичень розумною мірою сприяє її збагаченню й укріпленню, тому можна розцінювати англіцизми як один із могутніх чинників розвитку французької мови на лексичному рівні. З іншого ж, бездумне та неконтрольоване використання англіцизмів переобтяжує та притлумлює мову і може призвести до її засмічення іншомовними ксенізмами, неминучої примітивізації й деградації національної мови, що, зрештою, може поставити під загрозу збереження мовного розмаїття.

Щоби краще зрозуміти генезу подвійних запозичень, необхідно звернутися до донаціонального періоду, коли слова-бумеранги тільки почали проникати в англійську мову. Науковці пов'язують це з підкоренням Англії норманами та війнами Середньовіччя. Після перемоги Вільгельма Завойовника над англосаксонським королем Гарольдом у баталії при Гастінгсі та воцаріння нового короля англосаксонська лексика вживалася лише серед простого народу, селян, а мовою всієї впливової знаті залишалася романо-нормандська. Упродовж 300 років в англійську мову було введено приблизно 10 000 французьких слів, з яких ще мінімум $\frac{3}{4}$ використовуються нині в юриспруденції, мистецтві, літературі. Отже, з XI по XIII ст. англійська мова втрачає свої позиції офіційної мови і зберігається переважно у вжитку широких народних мас.

У XIV–XV ст. англійськомовні запозичення у французьку мову також нечисленні, незважаючи на постійні контакти під час Столітньої війни. Наприкінці XVII ст., з розвитком капіталізму укріплюється вплив буржуазії. Водночас посилюється вплив англійської мови на французьку культуру. У цей період англіцизми активно проникають у французьку мову, наприклад, *suprematie* – «головенство», *loyaliste* – «прихильник».

XVIII ст. – епоха Просвітництва стала добою відкриттів, винахідництва, появи нових політичних устроїв. Після буржуазної революції Англія стає парламентською республікою і випереджає Францію в галузі індустрії й техніки, стає могутньою державою суднобудування. У зв'язку із цим знову збільшується приплив англійськомовної лексики у французький словник: *dock* (склад, док), *raquebot* (судно), *yacht* (яхта).

XIX ст. характеризується бурхливим розвитком суспільства: науково-технічний прогрес, численні революції, поява нових філософських і літературних течій, щільні економічні та культурні зв'язки, різні політичні режими. Для цього періоду характерна велика кількість англійськомовних запозичень у галузі технічної термінології (*rail, tunnel, wagon, tramway*), спортивної лексики (*football, tennis, match, golf*), політичної термінології (*boycott, interview, meeting*), повсякденного життя (*snob, barman, cocktail, blue-*

jean, gangster). Отже, лінгвістичне явище запозичення нерозривно пов'язане із соціально-політичним і економічним життям суспільства, розвитком відносин між країнами.

Як уже було зазначено, під час своєї «мандрівки» із французької в англійську і назад кожне подвійне запозичення проходить свій шлях, зазнає різноманітних змін, спочатку асимілюючись до системи нової мови, потім відновлюючи свою форму, повертаючись до мови походження. Ми спробували виявити закономірності формальних і семантичних змін, яких зазнають слова-бумеранги під час своїх переходів. З погляду формальних змін можна виділити групу слів, які майже зберегли зовнішній вигляд, але радикально змінили своє значення. Іноді вони отримують нове додаткове значення, зберігши первинне (*majorité, minorité, convention*): *majorité* (старофр. XI ст.) – «кількісна перевага», «вищий статус»; *majority* (англ. XVI ст.) – «група голосів, які в парламенті дають перевагу угрупованню»; *majorité* (суч. фр. XVIII ст.) – «група голосів, які в парламенті дають перевагу угрупованню».

У другій групі слова, навпаки, цілком змінили свою оригінальну морфологію, набувши вигляду типових англосаксонських термінів, частково змінивши значення (*cottage, nurse, poney, porridge*): *norice* (старофр. XII ст.) – «жінка, яка годує дитину»; *nurse* (англ. XIV ст.) – «медсестра»; *nurse* (суч. фр. XIX ст.) – «хатня робітниця, яка займається вихованням дітей». Деякі подвійні запозичення змінили радикально не тільки форму, а й значення: *estiquet* (старофр. XIV ст.) – «маленький напис», «табличка»; *ticket* (англ. XVI ст.) – «етикетка», «напис»; *ticket* (суч. фр. XVIII ст.) – «маленький квиток, що підтверджує право входу».

Треба зазначити зміни статусу, яких зазнали деякі подвійні запозичення у процесі еволюції, перейшовши з однієї граматичної категорії в іншу, наприклад, із дієслова в іменник: *tenetz* (середньофр.) – *tenez* (наказовий спосіб дієслова *tenir* («тримати»): вигук гравця, який здійснював «подачу», кидаючи м'яча; *tennis* (англ. XV ст.), *tennis* (суч. фр. XIX ст.) – «гра з м'ячем за допомогою ракетки в обмеженому просторі», або з іменника у прикметник. Окрім цього, трапляються випадки утворення «складних» форм подвійних запозичень, що поєднують два слова, свого часу запозичені в англійську мову (*rosbif*).

Під час аналізу семантичної еволюції подвійних запозичень у деяких випадках відзначається незначне розширення значення: *populaire* (старофр. XII ст.), *popular* (англ. XV ст.) – «що стосується народу»; *populaire* (суч. фр. XVIII ст.) – «що має прихильність народу», «популярний». Водночас процес звуження значення видається більш плідним (*court, humour, interview, motion, rail, record, roquette, sport, tunnel*). Це може бути пов'язане з тим, що зазвичай під час запозичення до мови реципієнта потрапляють не всі значення слова, а лише ті, які є релевантними в певний період: *desport* (старофр. XII ст.) – «задоволення», «розвага»; *sport* (англ. XV ст.) – «розвага просто неба шляхом фізичної активності/діяльності»; *sport* (суч. фр. XIX ст.) – «фізична активність, діяльність або змагання, що мають форму гри, змагання».

Якщо розглядати семантичні зміни подвійних запозичень у контексті позитивізації/негативізації значення, можна знайти зразки як першого (*challenge, design, magazine, raout, suspense*), так і другого (*rush, saloon, sentimental*). Розглянемо детальніше: *challenge, chalonge* (старофр. XI ст.) – «атака», «виклик»; *challenge* (англ. XIII ст.) – «виклик в бою»; *challenge* (суч. фр. XIX ст.) – «періодичні спортивні випробування, ціна спортивної слави»; *sentement* (старофр. XII ст.) – «здатність до фізичних почуттів, емоцій»; *sentiment* (англ. XIV ст.) – «почуття», => *sentimental* – «те, що стосується почуттів»; *sentimental* (суч. фр. XVIII ст.) – «той, хто приділяє надмірну увагу почуттям».

Внутрішні засоби модифікації значення слів-бумерангів часто стосуються співвідношення «конкретне – абстрактне». Ідеться про перехід із конкретного в абстрактне у випадку таких слів, як *label, mailing, punch, standard, test*. Наприклад: *estandard* (старофр. XII ст.) – «військовий штандарт армії»; *standard* (англ. XII ст.) – «модель», «еталон для вимірювання»; *standard* (суч. фр. XIX ст.) – «еталон», «значення для оцінки»; *test* (старофр. XII ст.) – «кришка глиняного горщика», «горщик»; *test* (англ. XIV ст.) – «чашка для визначення якості металу (металургія)»; *test* (суч. фр. XVIII ст.) – «завдання для оцінки інтелектуального рівня, для перевірки якості». Але перехід з абстрактного в конкретне ще частіше супроводжується звуженням значення (*jury, penalty, pétition*): *pénalité* (старофр. XIV ст.) – «біль», «страждання»; *penalty* (англ. XVI ст.) – «санкції у відповідь на порушення закону, правил», «біль», «страждання»; *penalty* (суч. фр. XIX ст.) – «у футболі покарання за серйозне порушення».

Отже, аналізуючи фактичний матеріал, можна визначити, що з погляду формальних змін деякі слова радикально змінюють своє значення, зберігаючи зовнішній вигляд. Інші цілком змінюють форму, частково змінюючи значення, а треті радикально змінюють форму і значення. У процесі дослідження було також виявлено групу подвійних запозичень, які переходять з однієї граматичної категорії в іншу (із дієслова в іменник, з іменника у прикметник або навпаки). З погляду семантичної еволюції було

зафіксовано розширення або звуження смислу, позитивізацію/негативізацію значення, перехід із конкретного в абстрактне чи навпаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бухрякова М. Англицизмы в современном французском языке. *Вестник КАСУ*. 2009. Вып. : Общие проблемы филологии. № 2. С. 113–117.
2. Лопатникова Н., Мовшович Н. Лексикология современного французского языка. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Высш. шк., 1982. 256 с.
3. Сидоров А. Английская экспансия в современном французском языке. *Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева*. 2013. № 3 (13). С. 51–61. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/angliyskaya-ekspansiya-v-sovremennom-frantsuzskom-yazyke/>.
4. Brunot F., Bruneau Ch. Histoire de la langue française des origines a 1900. Paris : Nabu Press, 2011. 700 p.
5. Bonnaffé E. L'Anglicisme et l'angloaméricanisme dans la langue française : Dictionnaire étymologique et historique des anglicismes. Paris : Delagrave, 1920. 193 p.
6. Dauzat A. Précis d'histoire de la langue et du vocabulaire français. Paris : Librairie Larousse, 1949. 251 p.
7. Derooy L. L'Emprunt linguistique. 2 ème éd. Paris : Les Belles Lettres, 1980. 470 p.
8. Etiemble R. Parlez-vous français? Paris : Gallimard, 1991. 144 p.
9. Lemaire J.-Ch. L'analepse ou mécanisme de l'emprunt lexical réciproque. *Idioma. Revue de linguistique et de traductologie* (Bruxelles). 1998. № 10. P. 65–80.
10. Orr J. Les anglicismes du vocabulaire sportif de la langue française. Paris : Le Français moderne, 1935. P. 293–311.
11. Pindado J. Les emprunts aller-retour entre le français et l'anglais dans le sport. URL: <http://oa.upm.es/5785/>.
12. Rey-Debove J. Dictionnaire des anglicismes: les mots anglais et américains en Français. Paris : Robert, 1988.
13. Thouvenin F. Les fécondations réciproques du français et de l'anglais. Une histoire d'amour-haine. URL: http://www.langue-francaise.org/conference_Thouvenin_2.pdf.

Е. В. Овчинникова. Двойные заимствования или слова-бумеранги во французском языке. – Статья.

Аннотация. Работа посвящена исследованию английских лексических заимствований во французском языке. На материале двойных заимствований, или слов-бумерангов, отобранных из лексикографических работ и интернет-сайтов, исследуются формальные и семантические изменения, которым слова-бумеранги подвергаются в процессе перехода из французского языка в английский и обратно.

Ключевые слова: англоязычные заимствования, двойные заимствования, слова-бумеранги, англицизмы, словарный состав.

O. Ovchynnikova. Reborrowing or boomerang-words in French language. – Article.

Summary. The work is devoted to the study of English lexical borrowings (loanwords) in French. The material of reborrowing, or boomerang words taken from lexicographic works and websites, are being investigated the formal and semantic changes that the boomerangs experience during transitions from French to English and vice versa.

Key words: English loanwords, reborrowing word, boomerang words, Anglicism, vocabulary.

ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЧАСУ
В СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті розглядається структура складнопідрядного речення з підрядними часу в середньо-верхньонімецькому періоді, а також порядок слів у підрядних реченнях часу у вищезазначений період. Установлено, що синтаксис середньовісньонімецької мови тривалий час характеризувався структурною варіативністю.

Важливим маркером, який впливає на системне значення підрядного речення часу як складного мовного знака, варто вважати сполучник із темпоральною семантикою, який є одним із важливих структурних і семантичних складників структурної схеми складнопідрядного речення.

До визначальних елементів структурної організації складнопідрядних речень із підрядним часу належать також зовнішня топологія, тобто розташування підрядного речення щодо головного як показник функціонально-навантаження частин складного цілого й ознака попереднього етапу розвитку.

Основним сполучником, який вводить підрядні речення часу у структуру головного в середньовісньонімецькій мові, був сполучник *da* (*dō*), який маркував загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі і поєднував частини підрядного речення часу, що виражали одночасні та неодноразові події в минулому.

Підрядні речення часу поділяються на дві групи, перша з яких вводиться сполучниками *do*, *e*, *swenne*, *ez* і характеризується переважним препозитивним розміщенням, а друга вводиться сполучниками *e daz*, *unze*, *daz*, *ī* властиве постпозиційне розміщення.

Складнопідрядні речення часу в середньовісньонімецькій мові характеризуються структурною варіативністю розташування головної і підрядної частин. Остання розташовувалася як у препозиції, так і в постпозиції щодо головної частини.

Ключові слова: поліфункціональність, постпозиція, препозиція, підрядне речення, сполучник, порядок слів, модель речення.

Часові конструкції завжди привертали до себе увагу як вітчизняних [2; 3; 4; 5; 6], так і закордонних [7; 8; 9; 12; 11; 13; 10] мовознавців. У підрядних реченнях часу чітко виявляється взаємодія комунікативної і структурно-семантичної будови останніх. Саме тому вивчення функціональних особливостей складного речення, зокрема підрядного речення часу, актуальне в сучасній лінгвістиці. Підрядні речення часу є одним із компонентів синтаксичної системи мови. У германістиці проблема функціонування часового підрядного речення як цілісної синтаксичної одиниці в історичній перспективі дотепер не була об'єктом окремих наукових досліджень.

Оскільки підрядні речення часу були недостатньо досліджені в діяхронному плані, ми визначили актуальною потребу з'ясування структурних і функціональних ознак підрядних речень часу в середньовісньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми формування останніх і механізмів їх змін.

Отже, за мету в статті ми ставимо з'ясування домінуючої складнопідрядного речення з підрядним часу в зазначений період.

Основним сполучником, що вводив підрядні речення часу в середньовісньонімецькій мові, був сполучник *da* (*dō*) [3, с. 158], який указував на загальну співвіднесеність кількох ситуацій у часі і поєднував частини підрядного речення часу, що виражали одночасні та неодноразові події в минулому за допомогою часових форм претеріта та плюсквамперфекта. На підтвердження вищезазначеного проаналізуємо приклад:

(1) *Dō si die rede vernamen leit was in innekliche daz* (*Nibelungenlied*, 0140,4). «Коли вони почули промову, вона їх, звісно, засмутила».

У прикладі (1) підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного речення. У структурі підрядного речення спостерігаємо фінальну позицію присудка *vernamen* і контактне постпозиційне розташування підмета *si* зі сполучником *dō*. Згідно з результатами дослідження пам'ятки середньо-

верхньонімецького періоду «Пісня про Нібелунгів», сполучник *dō* вживається в підрядних реченнях часу в 54,66% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. Це дає змогу стверджувати, що в середньовісній німецькій епоху сполучник *dō* був основним часовим сполучником із недиференційованим часовим значенням, який вводив підрядні речення часу.

Проведений нами підрахунок виявив, що підрядні речення часу зі сполучником *dō* у препозиції щодо головного речення трапляються в 64,3% випадків. Проте серед підрядних речень часу зі сполучником *dō* в досліджуваній пам'ятці трапляються також такі, що розташовуються в постпозиції щодо головного речення, що становить 35,7%. Постпозиційне розташування підрядного речення часу розглянемо у прикладі (2):

(2) *Mit zvhten si do gie dō si den gast vil edelen vñ ovch ir bruder enpfie* (*Nibelungenlied*, 0356, 4). «Як чомно вона поводилася, коли зустрічала чужинця і свого брата».

Із прикладу (2) видно, що підрядне речення часу зі сполучником *do* розташовується у постпозиції щодо головного речення. Присудок підрядного речення *enpfie* розташовується у фінальній позиції, що відповідає нормам порядку слів сучасної німецької мови.

Згідно з нашими підрахунками, у 32% випадків підрядні речення часу, марковані сполучником *dō*, мають медіальну позицію присудка. Питома вага підрядних речень часу, що становить 68%, припадає на ті, у яких присудок розташовується у фінальній позиції. Отже, можна стверджувати, що в досліджуваній період активно розвивається фіксований порядок слів у підрядних реченнях, що притаманний сучасній німецькій мові, хоча все ще засвідчується залишками вільного порядку слів, який був притаманний рінним етапам розвитку німецької мови. Отже, для підрядних речень часу, маркованих сполучником *dō*, характерні як препозиція, так і постпозиція розташування щодо головного речення.

Сполучник *dō* був не єдиним сполучником, який вводив підрядні речення часу в середньовісній німецькій період, оскільки з ним конкурували сполучники *ē daz*, *unz(e)*, *ē*, *als(o)*. Порівняємо такі речення:

(3) *Ē daz ir scheidet hin so nemt die mine gabe* (*Nibelungenlied*, 0312,1–0312,2). «Перш ніж ви поїдете туди верхи, візьміть мій дарунок».

У прикладі (3) сполучник *ē daz* (*перш ніж*) поєднує підрядне речення з головним. Підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного речення. У структурі підрядного речення присудок *scheidet* займає медіальну позицію, контактено розташовуючись із підметом *ir*. Приклад (3) має структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові, оскільки порядок слів у прикладі (3) є вільним.

Наше дослідження пам'ятки «Пісня про Нібелунгів» виявило невисоку частотність вживання сполучника *ē daz* у підрядних реченнях часу: 6,99% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. У процесі нашого дослідження встановлено, що для підрядних речень часу, маркованих сполучником *ē daz*, була типова також і постпозиція (63%) щодо головного речення, як у прикладі (4):

(4) *Ez was noch vil vnnahen e daz si wrde sin wip* (*Nibelungenlied*, 0636,4). «Минуло багато часу, поки вона не стала дружиною».

У прикладі (4) підрядне речення часу зі сполучником *e daz* розташовується в постпозиції щодо головного речення. Присудок підрядного речення *wrde* займає медіальну позицію, контактено розташовуючись із підметом *si*.

Проаналізуємо приклад (5), який унаочнює розташування головних членів підрядного речення за правилами порядку слів сучасної німецької мови.

(5) *Den abent zvo der nahe si heten gvot gemach vnze man den liechten morgen aber schinen sach* (*Nibelungenlied*, 1387,1–1387,2). «День скінчився, вони відпочивали, поки не побачили як знов настає ранок».

Із прикладу (5) видно, що підрядне речення часу зі сполучником *vnze* розміщується в постпозиції щодо головного речення. Підмет *man* займає друге місце після сполучника *unze*, а складений присудок *schinen sach* займає фінальну позицію.

Аналіз підрядних речень часу пам'ятки «Пісні про Нібелунгів» виявив невелику кількість підрядних речень зі сполучником *unze*, яка становить 5,44% із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. У досліджуваній пам'ятці серед підрядних речень часу зі сполучником *unze* наявні лише ті, що розташовуються в постпозиції до головного речення.

Паралельно із загальноновживаним сполучником *dō* та сполучниками *e daz* та *unze* в середньовісній німецькій період для вираження одноразової дії в минулому вживався сполучник *als(o)*, який Г. Пауль розглядав як синтаксичний синонім сполучника *dō*. Проаналізуємо функцію сполучника *als(o)* у прикладі (6):

(6) *Als er Hagen sach der helde wider den recken in vil großen zorñ (Nibelungenlied, 1591,4). «Коли він побачив Хагена, він гнівно заговорив до героя».*

Підрядне речення розташовується у препозиції щодо головного. Присудок підрядної частини *sach* ужитий у часовій формі претеріт, що вказує на співвіднесеність двох одночасних ситуацій у минулому. Присудок підрядної частини *sach* розташований у фінальній позиції, підмет *er* розташований контактено зі сполучником *als*. Підрядне речення у прикладі (6) відображає структуру сучасного підрядного речення.

Для порівняння речення (7):

(7) *Div ross bereitet warn den Sigemundes man als(o) si wolden riten heim in Niderlant (Nibelungenlied, 1094,2–1094,3). «У винагороду їм привели коней, коли вони хотіли подорожувати до країни Нібелунгів».*

Бачимо, що підрядне речення часу, введене сполучником *also*, розташовується в постпозиції щодо головного речення. Складений дієслівний присудок підрядної частини *wolden riten* займає медіальну позицію. Така структура підрядного речення є типовою для середньовісньонімецького синтаксису.

Згідно з підрахунками, підрядні речення зі сполучником *als(o)* розташовуються у препозиції в 42,3% випадків, у постпозиції – у 57,7% випадків. Домінуючою є фінальна позиція присудка в підрядній частині, що становить 74,1%. Медіальна позиція присудка становить нечисленну кількість – 25,9%.

Проаналізуємо наступний приклад (8), що унаочнює послідовність перебігу подій у підрядному реченні часу, маркованому сполучником *ē*, який був синонімічним сполучнику *e* *daz*:

(8) *Ē er begrabn wrde man sanch uñ las (Nibelungenlied, 1074,3). «Ледь його поховали, там вже читали та співали».*

Очевидно, що підрядне речення часу вжите у препозиції до головного речення. Порядок слів підрядного речення з фінальною позицією присудка *begrabn wrde* відображає тенденцію тяжіння структури середньовісньонімецького речення до сучасної норми німецької мови. Підмет *er* розташовується контактено зі сполучником *ē*.

Аналіз складнопідрядних речень часу виявив 3,88% підрядних речень часу зі сполучником *ē* із загальної кількості (386) проаналізованих одиниць. Результати фактичного матеріалу показують, що підрядні речення часу зі сполучником *ē* можуть розташовуватися також у постпозиції щодо головного речення, як у прикладі (9):

(9) *Die vrumten in dem strite vil manigen helt tot ē si daz reht erfunden wie chune was ir lip (Nibelungenlied, 0201,2–0201,3). «У суперечці вони вбили багато ворогів, перш ніж вони дізналися, які хоробрі були їхні тіла».*

Проведене дослідження підрядних речень часу зі сполучником *e* виявило 53% тих, що розташовуються у препозиції щодо головного речення, та 47% – у постпозиції. Зазначимо, що із загальної кількості (17) проаналізованих одиниць у 47% випадків присудок розташований у медіальній позиції, та в 53% – у фінальній позиції, що свідчить про вільний порядок слів у досліджуваній період.

Проведений нами аналіз підтвердив висунуту раніше тезу про поліфункціональність сполучника *daz* у середньовісньонімецькій мові [1, с. 67, 106; 3, с. 157], що унаочнюється таким прикладом (10):

(10) *Daz enchund er niht erwenden vil chreftich wart sin not (Nibelungenlied, 0642,3). «Коли він заважав їй спати, вона забороняла йому нестоїти».*

Бачимо поліфункціональність сполучника *daz*, який у середньовісньонімецькій мові уводив усі види підрядних речень. Підрядне речення у прикладі (10) розташовується у препозиції щодо головного речення. Структура підрядного речення характеризується вільним розташуванням членів речення. Присудок *enchund* займає медіальну позицію, а підмет *er* займає фінальну позицію, що не є типовим для норм сучасної німецької мови. Аналіз складнопідрядних речень часу «Пісні про Нібелунгів» виявив 3,89% підрядних речень часу зі сполучником. Невелика кількість випадків вживання сполучника *daz* пояснюється нами тим фактом, що в цей часовий історичний період існувала розвинена система сполучникових засобів для введення підрядних речень часу, а сполучник *daz*, який усе ще не втратив своєї поліфункціональності у середньовісньонімецькій мові, поодиноким слугував маркером підрядності як залишковий елемент давньовісньонімецького періоду. Випадки розташування підрядних речень часу, поєднаних поліфункціональним сполучником *daz*, у препозиції щодо головного речення є поодинокими і становлять лише 13%. Проте питому вагу (87%) становлять підрядні речення такого типу в постпозиції щодо головного речення, як у прикладі (11):

(11) *Doch bat er si so lange daz ez sit geschach (Nibelungenlied, 2091,1). «Він прохав її до тих пір, поки цього не трапилося».*

Підрядне речення часу у прикладі (11), поєднане сполучником *daz*, розташовується в постпозиції щодо головного речення. Структура підрядного речення характеризується фіксованим розташуванням

членів речення. Присудок *geschach* займає фінальну позицію. Порівнюючи приклади (10–11), можна говорити про те, що фіксація членів речення в досліджуваній період все ще не становила норми. Так, 40% проаналізованих одиниць зі сполучником *daz* мають присудок у медіальній позиції, 60% – у фінальній.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних речень часу був недиференційований сполучник *dō*, який уводив більшість підрядних речень часу зазначеного періоду і який мав семантику одночасності та неодноразовості співвіднесених подій у головній та підрядній частинах. З ним конкурували сполучники з більш чітким диференційованим значенням, як-от *als(o)*, *ē daz*, *ē*, *unze*. Сполучник *daz* зберігає в підрядних реченнях часу свою поліфункціональність і вживається для передачі як одночасних, так і послідовних подій у головній і підрядній частинах складного речення.

Уживання сполучника *als(o)* як синтаксичного синоніма сполучника *dō* пояснюється тим, що сполучник *dō* був надлишковим елементом давньовісній німецької мови. Виникнення нових сполучників у середньовісній німецькій мові, як, наприклад, *als(o)*, сприяло поступовому витісненню старих сполучників, як-от *dō*, який паралельно вживався в середньовісній німецькій мові і остаточно зник з ужитку в нововісній німецькій мові, а сполучник *als(o)* служить у сучасній німецькій мові для передачі темпоральних відношень.

Синтаксис середньовісній німецької мови характеризувався подальшим розвитком і удосконаленням у структурі складних речень і формуванням специфічного порядку слів, і, хоча більшість підрядних речень часу демонструють структури, схожі із сучасною німецькою мовою (присудок підрядного речення займає фінальну позицію, а підмет підрядного речення займає другу позицію після сполучника), порушення порядку слів все ж таки трапляються. Про це свідчать медіальна присудка в підрядному реченні та пересув підмета із другого місця на іншу позицію. Відхилення від норми порядку слів наділяють підрядні речення часу новими стилістичними функціями і виступають як певний стилістичний прийом, викликаний ритмічною організацією поетичного тексту. Іншою причиною варіативного використання старих і нових синтаксичних конструкцій є залишкові тенденції давньовісній німецької мови, що характеризувався вільним розташуванням компонентів складного цілого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка. Москва : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. 320 с.
2. Зошенко Л.М. Понятие времени и его реализация в немецком языке (диахроническое исследование) : дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. Одесса, 2008. 196 с.
3. Левицький В.В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2007. 216 с.
4. Фелелова В.В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2006. 20 с.
5. Функтова Ю.С. Своєрідність функціонально-семантичного поля темпоральності в німецькій мові з погляду когнітивної лінгвістики. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. 2001. № 3. С. 150–152.
6. Цабалова О.Р. Сложные синтаксические комплексы с придаточными предложениями обстоятельственного типа в текстах немецкого средневековья: на материале романа XV в. «Понтус и Сидония» : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Москва, 2000. 248 с.
7. Axel-Tober K. (Nicht-)kanonische Nebensätze im Deutschen: Synchronische und diachronische Aspekte. Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2012. 400 S.
8. Behagel O. Deutsche Syntax. Bd. III. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928. 322 S.
9. Blühdorn H. Zur Semantik der Konjunktion als. Paradigmatische und syntagmatische Aspekte. *Particulae collectae. Festschrift für Harald Weydt zum 65. Geburtstag*, 2003. 13, 1/03. S. 11–53. URL: http://www.linguistic/online.de/13_01/bluedorn.html.
10. Dürscheidt Chr. Grundlagwn und Theorien. 5., durchges. Aufl. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. 256 S.
11. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. Band 2 : Der satz. 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Stuttgart : J.B. Metzler, 2004. 564 S.
12. Krause M. Wie eine historische Grammatik der temporalen Relation aussehen könnte <...>. *Historische Textgrammatik und historische Syntax des deutschen: Traditionen, Innivationen, Perspektiven*. Berlin ; New Zork : Walter de Gruyter, 2010. S. 195–219.
13. Sonnenberg B. Korrelate im Deutschen: Beschreibung, Geschichte und Grammatiktheorie. Tübingen : Niemeyer, 1992. 299 S. (Reihe Germanistische Linguistik ; 124).

М. П. Оксанич. Позиционные характеристики подчиненных предложений времени в средневерхненемецком языке. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается структура сложноподчиненного предложения с подчиненным временем в средневерхненемецком периоде, а также порядок слов в подчиненных предложениях времени в вышеуказанном периоде. Было установлено, что синтаксис средневерхненемецкого языка долгое время характеризовался структурной вариативностью.

Важным маркером, который влияет на системное значение подчиненного предложения времени как сложного языкового знака, следует считать союз с темпоральной семантикой, который является одним из важных структурных и семантических компонентов структурной схемы сложноподчиненного предложения.

К важным элементам структурной организации сложноподчиненных предложений с подчиненными временем относятся также внешняя топология, то есть расположение подчиненного предложения по отношению к главному как показатель функционального наполнения частей сложного целого, и характеристика прошлого этапа развития.

Основным союзом, который вводил подчиненные предложения времени в структуру главного, в средневерхненемецком языке был союз *da* (*dō*), который маркировал общее соответствие нескольких ситуаций во времени и соединял части подчиненного предложения времени, которые выражали одновременные и неодновременные события в прошлом.

Подчиненные предложения времени делятся на две группы: первая из которых вводится союзами *do*, *e*, *swenne*, *ez* и характеризуется преимущественно препозитивным размещением, а вторая вводится союзами *e daz*, *unze*, *daz*, для нее типично постпозиционное размещение.

Сложноподчиненные предложения времени в средневерхненемецком языке характеризуются структурной вариативностью расположения главной и подчиненной части. Последняя размещается как в препозиции, так и в постпозиции по отношению к главной части.

Ключевые слова: полифункциональность, постпозиция, препозиция, подчиненное предложение, союз, порядок слов, модель предложения.

M. Oksanich. Positional characteristics of temporal subordinate clauses in Middle High German. – Article.

Summary. The paper deals with the structure of Complex Sentence with subordinate clauses of time in Middle High German, as well as with word order peculiarities in the mentioned period. It is cleared out that Middle High German Syntax was characterized by structural variation.

A temporal conjunction is defined as a marker which influences the meaning of a subordinate clause, and is an important semantic component of a complex sentence structure.

Structural organization of a Complex sentence with temporal subordinate clauses embraces outer topology, that is, the arrangement of subordinate and main clauses as a marker of functional loading of sentence components and also as a feature of historical development.

The main conjunction which introduced temporal subordinate clauses in Middle High German was situations in time, and united (non)simultaneous events in the past.

Subordinate clauses of time are divided into two groups, the first one being introduced by conjunctions “do”, “e”, “swenne”, “ez” in pre-position, the second being introduced by conjunctions “e daz”, “unze”. “daz” in post-position

Complex sentences with temporal subordinate clauses are characterized by structural variation in the main and subordinate parts, the latter being situated in pre- or post-position to the main clause.

Key words: polyfunctionality, pre-position, post-position, subordinate clause, conjunction, word-order, sentence pattern.

О. П. Оскирко
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри гуманітарних і природничих дисциплін
Міжрегіональна академія управління персоналом
м. Київ, Україна

НОМІНАЦІЯ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ ІЗ БОРОШНА У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

***Анотація.** У статті здійснено лексико-семантичну характеристику номінацій кондитерських виробів із борошна у східноpodільських говірках, проведено лінгвогеографічний і етимологічний аналіз зафіксованих номенів з іншими діалектами української мови, визначено найбільш продуктивні способи утворення номенів.*

***Ключові слова:** східноpodільські говірки, подільський говір, тематична група лексики, номінація, назви їжі та напоїв, лексика харчування.*

Постановка проблеми. Основним завданням сучасної української діалектології є укладання «Словника українських народних говорів», а також «Лексичного атласу української мови», що мотивує науковців до лінгвогеографічного опрацювання, вивчення структури та складу окремих одиниць лексико-семантичного рівня, тематичних груп тощо.

Живе народне мовлення є життєдайним джерелом, спроможним збагатити уявлення сучасного покоління про історію, традиції, обряди та звичаї попередніх поколінь. Щодо цього П. Гриценко свого часу зауважував, розробляючи основні принципи вивчення живого мовлення й акцентуючи увагу на текстовій орієнтації як головному об'єкті спостережень: «<...> Лише у мовленнєвому потоці, відтвореному в тексті, можна виявити ступінь функціональної близькості діалектних одиниць, хоча у позатекстовій ситуації цим одиницям могли бути приписані інше відношення <...>» [3, с. 260].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування страв української кухні описано в роботі Е. Гоци (Гоца), окремі компоненти лексико-семантичної групи страв на позначення їжі досліджували Л. Борис (Борис), Г. Вештарт (Вештарт), М. Волошинова (Волошинова), З. Ганудель (Ганудель), Н. Загнітко (Загнітко), Є. Турчин (Турчин), Л. Різник (Різник). Семантична структура лексем на позначення виробів із борошна представлена в діалектних словниках української мови та в наукових розвідках Є. Турчин (Турчин), Л. Борис (Борис), В. Різник (Різник). Лексика діалектної української мови неоднаково опрацьована як за регіонами, так і за ареалами побутування, набором лексико-семантичних, тематичних груп, повнотою відображення основних елементів у межах цих об'єктів. Номінація кондитерських виробів із борошна у східноpodільських говірках систематично не вивчена, що і визначає **актуальність** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є східноpodільські говірки.

Предметом аналізу є лексеми на позначення кондитерських виробів із борошна у східноpodільських говірках.

Мета статті – здійснити лексико-семантичну характеристику номінацій кондитерських виробів із борошна, провести лінгвогеографічний та етимологічний аналіз зафіксованих номенів, визначити основні моделі номінації. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: виявити функціональну активність аналізованих лексем; установити лексико-семантичні паралелі з іншими діалектами української мови; визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів.

Матеріалом для дослідження стали власні експедиційні записи, здійснені протягом 2015–2018 рр. у населених пунктах західних районів Черкащини, східних – Вінниччини, північно-східних – Одещини, північно-західних – Кіровоградщини.

Виклад основного матеріалу. Кондитерськими кваліфікують вироби, до складу яких додають цукор, на їх позначення вживають загальні назви *солодоці, ласоці*, якими номінують солодкі вироби не тільки з борошна. Як загальну назву на позначення борошняних кондитерських виробів уживають у досліджуваних говірках іменник *з'доба*. У загальнонародному вжитку лексемою *здоба* називають вироби зі здобного тіста, де *здобний* означає виготовлений із додаванням молока, масла, яєць тощо (про тісто та

вироби з нього) (СУМ, III, с. 542). Лексему *здоба* запозичено з російської мови, але вона етимологічно споріднена українському *здіб* (ЕСУМ, II, с. 254).

До загальних назв на позначення кондитерських виробів із борошна належить слово *пундик*. Вважають, що лексема *пундик* утворилася як результат видозміни запозиченого з англійської мови слова *пудинг* за аналогією до «пряник», «коржик» (ЕСУМ, 4, с. 633). Крім того, на території досліджуваних говірок це слово зафіксовано зі значеннями «пиріжок з м'ясною начинкою» (Сч, Уг), «виріб з тіста без начинки» (Сч, Уг, Чй), «печиво продовгуватої форми, розрізане посередині ножем і перекручене, з прісного тіста без начинки» (Жр, Снх, Ск, Лщ, Уг).

Далі розглянемо назви конкретних кондитерських страв, виготовлених із борошна. Серед питомих назв солодошів із борошна в загальнонародному вжитку побутує лексема *п'рожне* – «тістечко» (Хм, Сч), що є похідним від *пиріг*, а на території досліджуваних говірок уживається фонетичний варіант *п'рожино*.

До кондитерських виробів із борошна належить *бісквіт*. Солодкий пухкий пиріг із яєць, цукру і борошна, спечений у духовці, лексема на позначення якого запозичена із французької або німецької мов (Фасмер, I, с. 168). Солодкі вироби з тіста, смажені в олії і притрушені цукровою пудрою мовці номінують лексемою *пончики*, запозиченою з польської мови (ЕСУМ, 4, с. 514).

Поширеним різновидом солодошів є *хрустики* – смажене в олії печиво, що має форму продовгуватих смужечок. Лексема *хрустик* є дериватом слова *хрусти* – «сухе печиво, смажене в олії» (Глм, Плн, Зл, Окс, Крс, Дб, Клд, Лщ, Хр, Пн, Трг, Снх, Ск, СХ), запозиченого з польської мови, назву тлумачать як звуконаслідувальну, пов'язану із хрустом під час розламування чи споживання печива (ЕСУМ, VI, с. 216). У загальнонародному вжитку на позначення хрустів зафіксовано також синоніми *вергуни* (СУМ, I, с. 327) і *хрусти* (СУМ, XI, с. 150), однак ці лексеми не зафіксовані в досліджуваних говірках.

Окремі різновиди кондитерських виробів номінують за їхньою формою. До них належать назви печива *грибочки* і *гор'ішки*, для виготовлення яких використовували спеціальні форми, а також солодку булку чи тістечко *рогалик*, форма якого подібна до різьки.

Ще один спосіб номінації солодошів, виготовлених із борошна, – це номінація за специфікою їх формування. До таких належать борошняні вироби, які виготовляють шляхом скручування розкатаного в лист тіста, різної товщини, з додаванням різноманітної начинки: крему, повидла, фруктів тощо. У східноподільських говірках виявлено назви, мотивовані процесом формування виробу і пов'язані з дієсловами *крутити*, *скручувати*: *скрут*, *скрутен* – «виріб із тіста, пиріг, згорнутий у трубку кількома шарами, між якими міститься начинка» (Лк, Уг, Чй, Дб).

Подібним способом виготовляють скручений пиріг із тонкого тіста, з різноманітною начинкою, на позначення якого вживають слово *ст'рудел*, запозичене з польської мови, куди ввійшло з німецької від етимона зі значенням «вир» (ЕСУМ, V, с. 451). У говірках виявлено полісем *ст'рудел* – «солодка булка з варенням» (Шм, Йс, Мч, Хм, Мх), «пиріг з яблуками з тонкого тіста» (Тп, Клб).

На позначення різновидів струделя в досліджуваних говірках зафіксовано двослівні номінації, виражені узгодженими словосполученнями, утвореними за моделлю «іменник + прикметник»: *ст'рудел со'лодкий* (Шм, Йс, Мч, Хм, Чй, Цб), *ст'рудел' і'яблучний* (Жр, Рз, Тр, Снх, Ск, Крс, Юр, Клб), а також словосполучення «іменник + прийменник із + прикметник»: *ст'рудел' із і'яблук* (Мч, Хм, Чй, Цб, Жр, Рз, Тр), *ст'рудел' із ва'рен:а* (Снх, Ск, Крс), *ст'рудел' із по'видла* (Шм, Йс, Юр, Клб).

Подібну форму мають кондитерські вироби, які позначають номеном, мотивованим ознакою подібності до труби, – *т'рубочки* – «вироби із тонкого вафельного тіста, скручені у трубочку і начинені кремом чи згущеним молоком».

Зауважимо, що схожі за способом формування вироби мають номінації *ру'л'ет* – «пиріг із тіста, згорнутого у трубку кількома шарами, між якими міститься начинка» (Шм, Йс, Мч, Хм, Чй, Цб, Жр, Рз, Тр, Снх, Ск, Крс, Юр, Клб). У досліджуваних говірках лексема полісемічна: «м'ясний виріб», «м'ясо (підчеревина), закручене в рулет, натерте часником, сіллю, перцем» (СУМ, VIII, с. 906). Лексема *рулет* запозичена із французької мови від етимона зі значенням «коліщатко», зменшувальна форма від *коло* (ЕСУМ, V, с. 138).

У побутовому вжитку виготовляли також торти. Лексема *торт* передає сему «кондитерський виріб переважно круглої форми з бісквітного, пісочного та ін. тіста, покритий кремом, цукатами» (Жр, Лщ, Уг, Пн, Чй, Бт, Гр, Трг, Снх, Сч, Ск, Зр, Рс, Тп) тощо (СУМ, X, с. 209), запозичена з італійської мови (ЕСУМ, V, с. 608). Позначаючи цей виріб, мовці уживають дериват *торт'ик*, без зменшувального значення. Найбільш поширеними із цього підкласу кондитерських виробів були торти із прозоро мотивованими

назвами *сми^{el}таник* – «торт, коржі якого перемашували змішаною із цукром сметаною», *медо^lвик* – «торт, у тісто для виготовлення якого додавали мед». Назви зі спільною семантикою виявлено в інших говірках української мови: буковинських – *ме^oдо^lвик*, *сми^{el}таник* (Борис); східнословобожанських – *медо^lвик* (Волошинова).

Загальними тенденціями є утворення аналітичних номінацій (виражених різними типами словосполучень, з опорною лексемою – назвою страви та кваліфікаторами) і спеціальними назвами окремих різновидів цих страв, узагальненими назвами окремих різновидів сортів – *здоба*.

Це зумовлено тим, що більшість готових страв із борошна є результатом кількох послідовних процесів приготування, різної рецептури і технологій приготування, способів приготування і призначення. В основу номінації може бути покладена будь-яка з ознак. Номінаційні ряди на позначення виробів із борошна розбудовуються також назвами сортів хлібо-булочних виробів промислового виробництва.

Висновки. Отже, на позначення кондитерських виробів із борошна в досліджуваних говірках переважають однослівні номінації: *медо^lвик*, *сми^{el}таник*, *торт^lик*, *т^lрубочки*, *гри^lбочки*, *го^lр^lішки*, *п^lі^lрожино*, *б^lіск^lв^lіт*. Двослівні номінації у східноподільському ареалі, виражені узгодженими чи неузгодженими словосполученнями, представлені рідше: *ст^lруде^lл^l со^lлодкий*, *ст^lруде^lл^l й^lаблучний*, *ст^lруде^lл^l із й^lаблук*, *ст^lруде^lл^l із ва^lрен:а*, *ст^lруде^lл^l із по^lвидла*. Більшість зафіксованих лексем уживаються в усіх досліджуваних говірках.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні та системному описі назв виробів із дріжджового та прісного тіста в говірках Східного Поділля.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Бгч – Богачівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Бт – Ботвинівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Дбр – Доброводи Уманського р-ну Черкаської обл.; Жр – Журавка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Йс – Йосипівка Благовіщенського р-ну Кіровоградської обл.; Клн – Кальніболота Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Км – Кам’яне Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Клб – Клебань Тульчинського р-ну Вінницької обл.; Клд – Колодисте Уманського р-ну Черкаської обл.; Кнл – Конела Жашківського р-ну Черкаської обл.; Крс – Красногірка Голованівського р-ну Кіровоградської обл.; Лщ – Ліщинівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Мч – Мечиславка Ульянівського р-ну Кіровоградської обл.; Нд – Надлак Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Окс – Оксанина Уманського р-ну Черкаської обл.; Ост – Острівець Уманського р-ну Черкаської обл.; Пдв – Підвисоке Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Плн – Полянецьке Уманського р-ну Черкаської обл.; Рз – Розсішки Христинівського р-ну Черкаської обл.; Рзе – Розсоховатець Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Св – Сverdликове Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Сн – Синиця Христинівського р-ну Черкаської обл.; Снх – Синюха Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Сч – Сичівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Ск – Скалева Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Сб – Соболівка Шполянського р-ну Черкаської обл.; Ст – Стебне Звенигородського р-ну Черкаської обл.; Стп – Степівка Монастирищенського р-ну Черкаської обл.; Тп – Тополівка Теплицького р-ну Вінницької обл.; Трг – Торговиця Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Хр – Христинівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Цб – Цибулів Монастирищенського р-ну Черкаської обл.; Чй – Чайківка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Чр – Чорна Кам’янка Маньківського р-ну Черкаської обл.; Шм – Шамраївка Сквирського р-ну Київської обл.; Шк – Шукайвода Христинівського р-ну Черкаської обл.; Юр – Юр’івка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.; Ял – Яланець Бершадського р-ну Вінницької обл.

ДЖЕРЕЛА

Березовська – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. 348 с. ; **ГІУ** – Говірки історичної Уманщини і суміжних земель : монографія / за заг. ред. Т. Тищенко. Умань, 2008. 280 с. ; **Грінченко** – Грінченко Б. Словник української мови : у 4-х т. Київ, 1907–1909. Т. 1–4 ; **ГЧ** – Мартинова Г. Говірки Черкащини : збірник діалектних текстів / упоряд. Г. Мартинова. Черкаси, 2013. 881 с. ; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7-ми т. / ред. кол. : О. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка, 1982–2012; **ІСУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. Львів, 1994–2018. Вип. 1–17 ; **СУМ** – Словник української мови : в 11-ти т. / ред. кол. : І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980 ; **Тищенко** – Тищенко Т. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-

середньонаддніпрянської межі (рукопис зберігається в архівах Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру) ; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. Пер. с нем. и доп. О. Трубачева ; ред. и послесл. Б. Ларина. Москва : Прогресс, 1964–1973; **Турчин** – Турчин Є. Словник села Тилич на Лемківщині. Київ : Укр. академія друкарства, 2011. 384 с.; **Ганудель** – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини : у 2-х т. Братислава ; Пряшів, 1981. Т. I : Назви страв, посуду і кухонного начиння. 212 с. ; **Вешторт** – Вешторт Г. Названия пицы в говорах Полесья. *Лексика Полесья* : материалы для полесского диалектного словаря / отв. ред. Н. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 366–415 ; **Різник** – Різник В. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2017. 370 с. ; **Загнітко** – Загнітко Н. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2011. 453 с. ; **Гоца** – Гоца Е. Назви їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 466 с. ; **Волошинова** – Волошинова М. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2014. 301 с. ; **Борис** – Борис Л. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2015. 330 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх Л. Українська народна кулінарія : історико-етнографічне дослідження. Київ : Наук. думка, 1977. 155 с.
2. Ганудель З. Народні страви і напої : лексика українських говорів Східної Словаччини. Пряшів, 1987. 215 с.
3. Гриценко П. Говірки Чорнобильської зони. Системний опис. Київ : Довіра, 1999–270.
4. Гоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах. Ужгород : Гражда, 2010. 360 с.
5. Дубовіс Г. Українська кухня. Харків : Фоліо, 2006. 591 с.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 723 с.
7. Магрицька І. Назви весільного печива в українських східнословобожанських говірках. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 1999. № 5. С. 78–89.
8. Оскірко О. Назви їжі та напоїв як об'єкт українського мовознавства. *Філологічний часопис* : збірник наукових праць. Умань : Візаві, 2017. Вип. 1 (9). С. 53–62.
9. Оскірко О. Номінація круп та страв із них у східноподільських говірках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 44. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. С. 244–248.
10. Оскірко О. Номінація обрядових страв весняного циклу у східноподільських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Філологія». 2018. Вип. 1 (39). С. 122–125.
11. Тищенко Т. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 194 с.
12. Тищенко Т. «Словник східноподільських говірок» як відображення номінаційних процесів у східноподільському ареалі української мови. *Філологічний часопис* : збірник наукових праць. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. С. 216–227.
13. Яценко С. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2009. 22 с.

А. П. Оскірко. Номінація кондитерських изделий из муки в восточноподольских говорах. – Стаття.

Аннотація. В статті здійснена лексико-семантична характеристика номінацій кондитерських изделий из муки в восточноподольских говорах, проведено лінгвогеографічний і етимологічний аналіз зафіксованих номенів в порівнянні з іншими діалектами української мови, визначено найбільш продуктивні способи утворення номенів.

Ключевые слова: восточноподольские говора, подольский говор, тематическая группа лексики, номінація, названіє пици и напитков, лексика питания.

O. Oskyrko. The nomination of flour confectionery products in the Eastern Podilly Dialects. – Article.

Summary. The article deals with the lexical-semantic characterization of the nominations of confectionery products made from flour in the Eastern Podilly Dialects, the linguogeographic and etymological analysis of the fixed nomens with other dialects of the Ukrainian language conducted, the most productive ways of formation of the nomens have been identified.

Key words: Eastern Podilly Dialects, Podilskyi dialect, thematic vocabulary group, nomination, names of food and drinks, vocabulary of food.

М. І. Поліщук
викладач кафедри іноземних мов № 1
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

РОЗВИТОК ГЕНДЕРНО СПРЯМОВАНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

***Анотація.** У статті аналізуються лінгвістичні особливості рекламного дискурсу з урахуванням гендерної належності адресата. Гендер наразі знаходиться у фокусі інтересів багатьох дисциплін, у тому числі лінгвістики. Гендер, безумовно, має суттєвий вплив на лінгвістичну організацію письмових та усних типів дискурсу. За останні десятиріччя рекламний дискурс також усе більш орієнтується на гендер аудиторії, на який він спрямований. Гендерно спрямована реклама має лексичні та граматичні особливості.*

***Ключові слова:** дискурс, рекламний дискурс, гендер, гендерно спрямована реклама.*

Актуальність даної праці зумовлена тим, що гендер наразі знаходиться у фокусі інтересів багатьох дисциплін, у тому числі лінгвістики. Незважаючи на велику кількість наукових розвідок із цієї тематики, тема рекламного дискурсу з урахуванням гендерного аспекту досліджена недостатньо.

Метою статті є дослідження та аналіз гендерно-орієнтованого англomовного рекламного дискурсу. Об'єктом дослідження вважаємо рекламний дискурс.

Предметом дослідження є гендерний аспект англomовного рекламного дискурсу.

Матеріалом дослідження є англomовний письмовий рекламний дискурс різних періодів: із 1910 року до 2019 рр., тобто до нашого часу. Така періодизація дозволяє широко та конкретно простежити гендерну еволюцію протягом більше ніж ста років.

Дискурс займає свою наукову нішу в багатьох галузях: літературознавстві, філософії, логіці, менеджменті, соціології та в інших. Різновиди дискурсу в будь-якому суспільстві були досить розвинуті та широко розглянуті. Наприклад, існують такі види, як: комунікативний дискурс, рекламний дискурс, літературний дискурс, політичний дискурс, поліцейський дискурс, науковий дискурс, Інтернет-дискурс та інші. Як окрему дисципліну в Україні його почали вивчати порівняно з іншими країнами нещодавно, та всі дослідження були проведені з орієнтацією на ту інформацію, яка вже була відома за кордоном, де існувало багато теорій як у лінгвістиці, так і в інших науках. Таким чином, маємо різновиди дискурсу, що були вивчені з різних ракурсів, як часу, так і простору, з їхніми унікальними видами.

На даний час існує багато праць, які написані на різних мовах на тему дискурсу чи його видів, компонентів та впливу на різні аспекти наукового дослідження в суспільстві. Наприклад, найбільш видатними вченими, що вивчали тему дискурсу, є: Е. Беневіст, Т. А. ван Дейк, П. Шародо, П. Серіо, А. Стенстрон, Д. Кристал, С.В. Голик, О.О. Селіванова та інші лінгвісти-дослідники.

Дискурс як об'єкт, що вивчається, порівнюється з мовою, текстом та використовується в комунікації, описі чого-небудь, у дослідженнях. Тому дуже часто в термінології «дискурс» використовують у значенні динамічної текстової комунікації суб'єкта. Також дискурс порівнюють із виразним текстом, що впливає на комунікативну якість мовлення (писемного чи усного) та привертає увагу читачів [6, с. 28].

Значення терміна «дискурс» також можливо розділити залежно від підходів до його класифікації на: релігійний, терапевтичний, політичний, науковий, юридичний, педагогічний, медичний, військовий, спортивний, рекламний, адміністративний та багато інших. Також науковці виділяють такі види дискурсу, як: театральний, морфологічний, лайливий, етикетний, фольклорний, міфологічний, ритуальний та інші.

Дискурс у будь-якому з напрямків використання (політичний, соціальний, педагогічна і т. ін.) є показником широкого використання мови. Одним із показників цього явища є використання так званих мовних одиниць, тобто слів, словосполучень та речень. Вони мають бути різними як за будовою, так і за смисловим розумінням, синтаксичними структурами. Дискурс не обов'язково вміщує в собі всі притаманні йому та можливі структури. Наприклад, рекламний дискурс може складатись тільки зі слів чи зі словосполучень, речення в такому дискурсі часто можуть бути неповними та емоційно забарвленими.

Рекламний дискурс займає чітку позицію в дослідженні дискурсу. Рекламний дискурс тісно пов'язаний із такими дисциплінами, як лінгвістика, література, маркетинг та економіка, соціологія як вид

соціальної комунікації, політологія, ораторське мистецтво, та сферами, що користуються рекламними продуктами.

Серед українських та закордонних вчених, що вивчали та вивчають рекламний дискурс, використуючи різні підходи, слід зазначити Ш. Баллі, Е. Беневіст, Ф. Котлер, Н.Л. Коваленко та інших. Деякі з відомих науковців вивчали окремі аспекти рекламного дискурсу, проводячи дослідження в таких напрямках, як: прагмалінгвістика, психолінгвістика та когнітивні студії. Рекламні тексти було проаналізовано на різних рівнях дослідження, наприклад, на: лексичному; морфологічному; на рівні текстових категорій; фонетичному; синтаксичному та структурно-семантичному.

Так звана естетика мови, або комунікативна якість мови (якнайкраще мовне та зовнішнє оформлення змісту [5, с. 11]), в рекламному дискурсі набуває особливого значення, оскільки рекламний текст має впливати на потенційного споживача, що ставить саме зовнішню привабливість та точність на перше місце.

Цими теоріями можна підкреслити, що рекламний дискурс діє як інструмент впливу на споживача – адресата. Грамотно написаний рекламний текст (дискурс) – той, який підвищує рівень продажу продукту або послуги поміж інших із такими самими якостями. Для цього рекламний дискурс повинен бути спрямований на швидке запам'ятовування потенційними клієнтами, що потребує чіткого підбору слів, словосполучень та лінгвістичних конструкцій, а в усному рекламному дискурсі – відповідної інтонації. Зазвичай увага приділяється використанню слів, що є приємними на слух, не є складними або професійними, та тим, які легко запам'ятати.

За останні часи відношення до гендерних ролей та ставлення до гендерних стереотипів зазнало помітних змін у кожній галузі суспільства. Розвиток досліджень у сфері гендеру сприяв розширенню підходів у дослідженнях різноманітних сфер, у тому числі і у сфері лінгвістики. Дослідники зазначають, що не тільки соціальна роль, відмінності в поведінці чи емоційність певного гендеру слугують чинниками розподілу на чоловічий та жіночий гендер [1, с. 66]. Поняття «гендер» втрачає свою вторинну роль поміж суспільних розгалужень та тепер має головніший статус вимірювання, розширює своє місце в лінгвістиці як окрема категорія розподілу лінгвістичних особливостей мови та мовлення в тексті та бесіді.

Завдяки широкому колу вчених у сучасному українському дослідницькому напрямку з різноманітних сфер знань було винайдено таке поняття, як сучасна гендерна теорія. Сучасну гендерну теорію розуміють як систему наукових понять, де розглядаються певні взаємовідносини між статусами жінки та чоловіка, тобто їх розгалуження на соціальні одиниці, досвіт, використання гендерної соціально-рольової характеристики та особливі характеристики кожного з гендерів [3, с. 12–13].

Такі вчені-лінгвісти, як Ромейн, Кронін та Хиллер, проаналізували поняття гендеру за допомогою різних методів та виявили, що гендер у рекламному дискурсі займає певну нішу для подальшого дослідження. Їхні праці мають послугувати базовою основою у проведенні аналізу гендерного дискурсу в конкретному використанні рекламного тексту.

Слід також звернутися до аналізу праць дослідниці Кроніної, яка займалася вивченням рекламного тексту в гендерних рамках. Нею було відібрано тексти з різними формами текстового звернення в рекламі, що спрямована на жінок та чоловіків. Матеріали для дослідження було відібрано із британських та французьких журналів із такими напрямками, як: журнали про культуру, жіночі глянцеви журнали та ділові журнали. Таким чином, вона обрала такі рекламні тексти, які були спрямовані на різні цільові групи для широкого кола дослідження в рамці гендерного впливу [4, с. 55–81].

Дослідниця, посилаючись на свій аналіз, підкреслює наявність іронічних та сором'язливих звернень у рекламному тексті. Такі вирази в даних видах реклами Кроніна називає рефлексивними, тому що вони чітко демонструють свою роль та закликають читача взяти участь у тому, що показує рекламний продукт. Також таке рефлексивне звернення до адресата чи споживача надає певне припущення, що він (потенційний споживач) знає, про що йде мова в тексті реклами [6, с. 57].

До класифікації типів гендерної реклами можливо віднести такі варіанти, як базовий гендер: жінка як еталон краси, жінка як мати, жінка, яка має певні характеристики для конкретного запропонованого продукту; та чоловік як критерій мужності та еталон чоловічої привабливості.

Базовий гендер не дає можливості чітко охарактеризувати рекламу як спрямовану лише на один із типів гендеру. При цьому в рекламному продукті не використовується конкретна модель чоловічої чи жіночої статі та гендерно-спрямованих слів або фраз. Такий варіант рекламного дискурсу використовується, коли рекламований продукт не спрямовано на аудиторію конкретної гендерної належності.

Гендерна модель рекламного продукту, де жінка виступає як еталон краси, широко використовується в рекламі косметики, жіночого одягу, гігієнічних предметів, парфумів та інших суцільно жіночих продуктів споживання та використання. Жінку як мати показують у рекламі дитячого одягу, дитячого садку, дитячої їжі, педіатрів, ліків для дітей та іншого суцільно дитячого напрямку споживання, оскільки жінка завжди була людиною, яка піклується про дітей.

У різних типах реклами жінка наділяється саме тими жіночими якостями, які потрібні для реклами певного продукту. Наприклад, стереотип жінки як гарної домогосподині використовується в рекламі товарів, які є необхідними в домашньому побуті та наданні домашніх послуг. Жінку як гарну спортсменку демонструють у рекламі спортивного клубу для жінок, спортивного харчування, розробленого для жінок, спортивного інвентарю, яким часто користуються саме жінки, та іншого приладдя.

Чоловік як еталон чоловічої привабливості часто використовується для реклами чоловічих гігієнічних предметів, одеколонів, чоловічого одягу та інших суцільно чоловічих предметів побуту. Чоловік як критерій мужності запрошується для реклами спортивних секцій, зброї, спортивного приладдя, що часто використовують тільки чоловіки, та різних інструментів.

Звісно, чоловік також має певні особливі характеристики, що є сприятливими для окремого стереотипного рекламного дискурсу. Чоловік як захисник використовується для реклами охоронної фірми, безпеки та іншого. Чоловік як гарний спортсмен також використовується в тих саме рекламних напрямках, як і жінка, але він привертатиме увагу більше чоловічої гендерної аудиторії споживачів.

Тому показник гендеру в обличчі жінки чи чоловіка в рекламі спрямовано на рекламу того чи іншого предмету чи послуги, що спеціально розроблено для того чи іншого гендеру.

До того ж, слід зазначити, що деякі рекламодавці зацікавлені в тому, щоб гендерно-спрямована реклама привабила представників протилежної статі. Наприклад, реклама ювелірних прикрас та хутряних виробів, що призначені для жінок, повинні зацікавити саме чоловіків, тому що вони є потенційними покупцями продукту як подарунків жінкам. З іншого боку, реклама чоловічих парфумів чи годинників частіше має своєю аудиторією жінок, що оберуть ці предмети для своїх чоловіків.

Лінгвістичне оформлення гендерно-спрямованого рекламного дискурсу має помітну різницю на всіх рівнях: лексичному, граматичному та синтаксичному. Якщо порівнювати гендерно-спрямовану рекламу початку, середини та кінця ХХ століття з аналогічною рекламою початку ХХІ століття, можна зробити висновок, що в сучасному вигляді рекламний дискурс має менше стереотипних гендерних ознак, ніж у минулому.

Гендерно-спрямований рекламний дискурс може використовувати окремі слова чи групи слів, що більш притаманні певному гендеру в тій чи іншій рекламі. Жінки зазвичай є більш чуттєвими та емоційними, тому можуть користуватись більш емоційно забарвленою лексикою, використовувати більш прикметників, також кількість слів є більшою в порівнянні із чоловічим мовленням.

Найчастотніша та найсуттєвіша різниця в гендерно-спрямованому дискурсі жінки та чоловіка виявлена саме на рівні лексики. Видатний лінгвіст М.В. Китайгородська та інші вітчизняні та закордонні вчені у своїх роботах розповідають, що жінки користуються більш емоційною мовою, а також використовують скорочення, якісні прикметники, слова із приблизним значенням, не віддаючи переваги точним значенням слова.

Що стосується чоловічого рекламного дискурсу, то серед характерних відзнак можна зазначити, що чоловіки частіше використовують точні, конкретні іменники, однозначні лексичні форми слів чи нейтральні слова. Чоловіки також часто вживають терміни та сленгові лексичні одиниці, що можуть виходити за рамки їхньої професійної освіти.

Дослідження спрямоване на вивчення використання різних частин мови в рекламних текстах з урахуванням гендерної належності цільової аудиторії. У різні історичні періоди частотність використаних частин мови змінювалась. Наприклад, такі частини мови, як прикметник, прийменник та займенник, використовували здебільшого в рекламі, спрямованій на жінок, у той час як у рекламі, що орієнтується на чоловіків, вищезазначені частини мови використовувались не так активно в рекламному тексті.

Таблиця 1 показує, як змінювалась частотність використання різних частин мови залежно від гендеру. Наприклад, такі частини мови, як прикметник, прийменник та займенник, використовували переважно в рекламі, що орієнтована на жінок, у той час як у рекламі для чоловіків зазначені частини мови використовувались не так активно.

Показники особливостей рекламного гендерного дискурсу

Граматичні особливості/ Роки	1910 – 1940			1940 – 1980			1980 – 2000			2000 – 2018		
Стверджувальне речення	7	5	4	6	8	3	6	10	6	2	9	5
Артикль (означений)	2	1	0	1	3	1	0	3	5	1	3	3
Прикметник	17	17	15	12	14	8	6	11	19	4	16	1
Іменник	22	21	14	18	14	4	6	14	12	7	10	6
Прислівник	6	2	2	6	4	0	4	5	0	0	1	3
Дієслово	6	11	0	10	9	2	3	14	3	1	3	0
Артикль (неозначений)	3	0	0	6	1	0	2	1	1	1	1	1
Сполучник	3	1	3	2	2	1	0	1	1	1	1	1
Прийменник	10	10	2	6	4	1	2	6	7	2	4	1
Займенник	5	0	0	3	3	0	3	4	1	0	5	0
Усього слів	94	73	40	66	65	17	26	61	55	19	47	18

Розглядаючи кожен із періодів, можна помітити ще одну закономірність. Наприклад, період із 1910 до 1940 рр. демонструє, як суттєво відрізнялась чоловіча та жіноча реклама.

Якщо порівнювати наступний період, з 1940 до 1980 рр., бачимо, що кількість слів та частин мови не сильно не змінюється. Хоча і так званий феміністичний рух, який був розпочатий у минулому періоді, не дав свої плоди в цьому періоді дослідження.

Наступний період дослідження, з 1980 до 2000 рр., підтверджує ті зміни, які віддзеркалились на рекламному дискурсі. Така перевага у використанні частин мови та кількості слів є наслідком того, що жіноча стать почала займати місце чоловічої статі в суспільстві.

Досліджуючи сучасний період, із 2000 року до 2018 рр., бачимо, що реклама перестає бути неповною багатомовною кількістю слів, що описують товар. У деяких рекламних текстах немає повноцінних речень, оскільки на зміну їм приходять словосполучення чи окремі слова.

Також реклама, яка спрямована на жіночу аудиторію, використовує так звані «жіночі слова», емоційно забарвлені прикметники, у той час як реклама, яка спрямована на чоловічу аудиторію, взагалі використовує менше слів. Хоча в першому періоді дослідження помітної різниці в кількості слів немає, наприкінці двадцятого століття та на початку двадцять першого століття ситуація змінюється.

У рекламному дискурсі стосовно гендерної спрямованості рекламного тексту починається новий етап розвитку. Точніше кажучи, цій еволюції сприяє розвиток Інтернету, а саме соціальна та медіа-еволюція. Якщо в період феміністичного руху змінюється життя лише жіночої частини населення, то у випадку з Інтернетом змінюється життя кожного громадянина. Така зміна в житті відобразилась на використанні робочого та вільного часу, якого стало бракувати. Людина менше дивиться навколо, увага зосереджена на мобільних телефонах, смартфонах, телебаченні та інших медіа-приладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. *Статистика України*. 2010. № 4. С. 71–74.
2. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / За заг. ред. Пушонкової О.А., Шевченко З.В. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
3. Липчук В.В. Маркетинг: основи теорії і практики : навчальний посібник / За заг. ред. В.В. Липчука. Львів : Новий світ, 2003. 288 с.
4. Реклама: поняття, призначення. URL : <http://marketing-helping.com/konspekti-lekcij/21-konspekt-lekcij-qosnovi-marketingu/432-reklama-ponyattya-priznachennya.html/> (дата звернення: 17.03.2020).
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля–Київ, 2011. 844 с.
6. Ткачук Н.О. Особливості функціонування рекламного дискурсу, орієнтованого на молодіжну цільову аудиторію. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, Філологічні науки*. Книга 1, 2016. С. 249–253.

М. И. Полищук. Развитие гендерно направленного рекламного дискурса. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические особенности рекламного дискурса с учетом гендерной принадлежности адресата. Гендер сейчас находится в фокусе интересов многих дисциплин, в том числе лингвистики. Гендер, безусловно, оказывает существенное влияние на лингвистическую организацию письменных и устных типов дискурса. В последние десятилетия рекламный дискурс также все более ориентируется на гендер аудитории, на который он направлен. Гендерно направленная реклама имеет лексические и грамматические особенности.

Ключевые слова: дискурс, рекламный дискурс, гендер, гендерно направленная реклама.

M. Polishchuk. Development of gender oriented advertising discourse. – Article.

Summary. *The article analyzes the linguistic features of advertising discourse with regard to the recipient's gender. Gender is currently the focus of interest in many disciplines, including linguistics. Gender certainly has a significant impact on the linguistic organization of written and oral types of discourse. Over the past decades, advertising discourse has also increasingly focused on the gender of its target audience. Gender-targeted advertising has lexical and grammatical features.*

Key words: *discourse, advertising discourse, gender, gender-oriented advertising.*

УДК 81'37:821.161.1

Т. Е. Суханова

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры гуманитарных наук
Национальный фармацевтический университет
г. Харьков, Украина*

Т. В. Крысенко

*кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры гуманитарных наук
Национальный фармацевтический университет
г. Харьков, Украина*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ АНОМАЛИЯ И МИФОПОЭТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА В ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ А. А. ТАРКОВСКОГО

Аннотация. *Статья посвящена исследованию лирических текстов А. Тарковского в аспекте реализуемой в них мифопоэтической семантики. В статье установлена связь мифопоэтической семантики как проекции в поэтическом тексте символов, образов, мотивов традиционной мифологии и мифологической модели мира с важнейшими семантическими характеристиками поэтической речи. Показано, что, с одной стороны, мифопоэтическая семантика может быть источником аномалий, а с другой стороны, что аномалии, представленные в поэтических текстах, приводят к актуализации мифопоэтической семантики.*

Ключевые слова: *мифопоэтическая семантика, семантическая аномалия, поэтический дискурс, модель мира.*

Мифопоэтическая семантика лирического текста соотносима с таким важным свойством поэтической семантики, как аномальность. Понятие аномальности и, соответственно, нормы очень важно для поэтической семантики, так как в поэтической речи выбор менее привычного варианта или даже формы, отклоняющейся от нормы, может быть средством выразительности. Понятие собственной нормы произведения было введено Б.А. Лариным и разрабатывалось такими исследователями, как Ю.С. Степанов, В.Б. Шкловский и др. С другой стороны, И.В. Арнольд, Б.А. Успенским, К. Шимкевичем, И.Я. Чернухиной и другими лингвистами также рассматривалось тесно связанное с понятием нормы другое важное для поэтической семантики понятие – «неожиданности», или «эффекта обманутого ожидания». Использование мифологических образов, мотивов, сюжетов – это использование того, что с точки зрения современного обыденного и научного сознания воспринимается как аномалия. То же можно сказать об использовании мифологической модели мира или ее фрагментов. В поэтическом творчестве именно поэтому мифологические образы, символы и т. п. – источник аномалий, и опора в поэтическом мышлении на мифологическую модель – источник аномалий.

На наш взгляд, подобные аномалии в современном поэтическом тексте выявляются на уровне дискурсивного фрагмента и проявляются в невозможности его истолкования (или даже понимания) без привлечения мифологических образов, целой модели мира или ее фрагмента. Мы предлагаем следующее определение *мифопоэтической по происхождению поэтической аномалии*: это мини-контекст или

достаточно большой фрагмент поэтического дискурса, который не поддается осмысленному истолкованию без привлечения данных о символике, топике мифа и мифологической модели мира. Соответствующий контекст для его истолкования должен быть включен в более широкий контекст мифического дискурса или в структуру мифической модели мира. В поэтическом дискурсе А. Тарковского семантические аномалии главным образом связаны с психическим миром человека и миром мифопоэтическим. Мы полагаем, что необходимо дать объяснение происхождению данных семантических аномалий и через это дать их толкование. В данной статье рассматриваются сложные семантические структуры, в которые входят семантические аномалии, благодаря чему выявляются способы создания художественного текста и появляется возможность его истолкования.

В лингвистическом смысле аномалия в поэтическом дискурсе А. Тарковского понимается как случай, когда некоторые фрагменты текста, будучи построены в соответствии с нормами формо- и словоупотребления, не поддаются истолкованию. Это достаточно большие фрагменты, к которым невозможно применить методику интерпретации тропов и фигур. Рассмотрим сначала аномальные фрагменты, которые можно было бы толковать как поэтические тропы (сравнения, аллегории и т.п.), однако целесообразным представляется привлечение символической семантики с опорой на мифологическую культуру. В стихотворении «Меркнет зрение – сила моя...» 1977 года семантическая аномальность связана с невозможностью интерпретировать высказывание применительно к устройству нашего мира: «*Меркнет зрение – сила моя, / Два незримых алмазных копыя; / Глохнет слух, полный давнего грома / И дыхания отчего дома; / Жестких мышц ослабели узлы, / Как на паине седые волы; / И не светятся большие ночами / Два крыла у меня за плечами. / Я свеча, я сгорел на пиру. / Соберите мой воск поутру, / И подсказжет вам эта страница, / Как вам плакать и чем вам гордиться, / Как веселья последнюю треть / Раздарить и легко умереть, / И под сенью случайного крова / Загореться посмертно, как слово*».

Приведенный фрагмент поэтического дискурса описывает завершение творческого пути. Представленный в начале текста параллелизм (зрение – два копыя, узлы мышц – седые волы) находит далее продолжение, когда проводятся параллели между поэтом и свечой, а также между воском и страницей. Пока поэт творит – он свеча. Когда он оставляет свое творчество – от него (от свечи) остается воск (страница), который свече не равен, так как свечи уже нет, ничто больше не загорится. Однако если собрать этот воск – в нем то, что осталось после сгорания поэта-свечи. И если этим воспользоваться, то можно узнать нечто о жизни, смерти, творчестве. Собрав слова, страницы – воск, можно изготовить еще одну, хотя и меньшую, свечу и зажечь ее, а, следовательно, «загореться посмертно, как слово», вернуться к существованию после смерти.

У текста есть также символическое значение. Зрение субъекта поэтического дискурса – это его сила, возможность постижения, проникновения в недоступные обычному человеку сферы. Зрение – это «два незримых алмазных копыя», то есть оружие как драгоценное, так и обладающее способностью вскрывать, взрезать самые твердые вещества. Слух поэта «полон давнего грома и дыхания отчего дома», символическим значением чего может являться память и полнота человеческого существования. «Два крыла» поэта соотносят его со сверхсуществами (ангелами, демонами, Пегасом и подобными), обозначая творческий полет мысли, вдохновения. Излучение крыльями света связано с горением и свечением свечи. Свеча-поэт сгорает, оставляя после себя слово, могущее обладать светом (ср. «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог <...> В Нем была жизнь, и жизнь была свет человеков» [Иоанна 1; 1, 4]).

Итак, от поэта-свечи остается воск // страница // слово. Слово же это обобщенно представляет поэтическую культуру переживания жизни, а также культуру отношения к жизни и смерти: «как плакать» – как выражать страдание, печаль и т.д.; «чем гордиться» – достоинство, трудовые, творческие свершения и подвиги; «как веселья последнюю треть раздарить и легко умереть» – как распоряжаться своим достоянием и умирать. И, наконец, «как <...> загореться посмертно, как слово», что может иметь различные истолкования. Первая версия: если Слово понимается как Логос, то оно обладает вечной жизнью в силу божественной природы. Задача человека – приобщиться к Слову-Логосу через собственные усилия. Вторая версия: Слово понимается как результат поэтического творчества. В поэтическое слово вложены такие духовные усилия, что оно жжет огнем, освещает путь и потому не знает смерти. Поэтическое слово преодолевает смерть, избегает небытия – горит после смерти.

С другой стороны, рассмотрение аномальных контекстов возможно на фоне привлечения традиционного мифа, что представлено в интерпретации нижеприведенного фрагмента: «*Я тень из тех теней, которые, однажды / Испив земной воды, не утолили жажды / И возвращаются на свой кремнистый*

путь, / Смущая сны живых, живой воды глотнуть. / Как первая ладья из чрева океана, / Как жертвенный кувшин выходит из кургана, / Так я по лестнице войду на ту ступень, / Где будет ждать меня твоя живая тень» («Я тень из тех теней...», 1974).

В данном тексте субъект поэтического дискурса А. Тарковского отождествляется с тенью, то есть существом потустороннего мира. Мифологические соответствия проявляются в том, что он не может утолить свою жажду земной водой и ищет «живую воду», которая, по всей вероятности, не тождественна воде земной. Аналогичные мотивы, представленные в традиционной мифологии, описаны у В.Я. Проппа, который сообщает: «Античные представления, связывавшиеся у древних греков с верой в загробную жизнь, соединялись, по-видимому, нередко с представлением о двух видах воды подземного царства, на что определенно указывают, например, южноиталийские таблички. Так, петелийская золотая табличка, вкладываемая в гроб покойнику, говорит душе скончавшегося, что в доме Аида она увидит два различных источника: один по левую, другой по правую руку. У первого растёт белый кипарис, но не к этому источнику должна она приближаться. Таблички велят душе обернуться направо, туда, где из пруда Мнемосины течет освежающая вода, около которой стоят её стражи. К ним должна обратиться душа и сказать: «Я изнемогаю от жажды! Дайте напиток мне!» [3, с. 197]. Анализируя мотивы, связанные с живой и мертвой водой, В.Я. Пропп высказывает предположение, что охраняемая вода является благом для умершего, так как дает ему окончательную смерть или право на пребывание в мире мертвых. Это объясняет, почему сказочного героя обрызгивают сначала мёртвой, а затем живой водой. «Мёртвая вода его как бы добывает, превращает его в окончательного мертвеца. Это своего рода погребальный обряд, соответствующий обсыпанию землей. Только теперь он – настоящий умерший, а не существо, витающее между двумя мирами, могущее возвратиться вампиром. Только теперь, после окропления мертвой водой эта живая вода будет действовать» [3, с. 198]. Обои видами воды пользуется человек, ступивший на путь смерти и желающий вернуться к жизни [3, с. 199].

Данный поэтический отрывок возможно истолковать как желание и поиск духовного контакта субъекта поэтического дискурса с потусторонним миром, миром теней. Субъект, отождествленный с тенью, испившей земной воды, которая не может удовлетворить ее «жажды», ищет «живой воды», дабы иметь возможность вернуться к сообществу живых теней. Семантика питья воды как действия ритуально значимого (ср. В.Н. Топоров: «мифологический аспект еды имеет свое продолжение в категории сакральной пищи» [4, с. 429]) является одним из мотивов приобщения субъекта поэтического дискурса А. Тарковского к указанному миру. Необходимо выделить мотив возвращения, который соответствует мифологическому возвращению к потустороннему миру, миру смерти. На это указывает также описанный в тексте «кремнистый» путь.

Упомянутое в вышеприведенном фрагменте движение субъекта, отождествленного с ладьей (из океана), и его же, отождествленного с жертвенным кувшином (из кургана), не выходит за рамки достаточно хорошо описанных погребальных ритуалов. Однако следует обратить внимание на то, что в тексте представлен не вход, а выход из океана и кургана. Очевидно, это объясняется тем, что описывается движение тени уже со стороны загробного мира, который физически противопоставлен миру живых: «когда на земле день, в загробном мире – ночь, у живых – лето, у мертвых – зима, умершие ходят вверх ногами, одежду носят наизнанку, их пища – яд для живых и т. п.» [2, с. 453]. Возможность такого истолкования подкреплена также дальнейшим движением субъекта вверх по лестнице, являющейся мифологическим образом «связи верха и низа, разных космических зон» [5, с. 50]. Кроме того, выходящая ладья определена как *первая*, что, на наш взгляд, также указывает на приобщение к миру смерти, к вечному, к сакральному, к воспроизводимому в соответствующем обряде первовремени.

Таким образом, здесь широко используется традиционная мифологическая символика, которая связана с обозначением способов и средств установления связи с потусторонним миром, приобщения к нему (через питье «живой воды»), достижения его через движение по пути, по лестнице, погружения через соответствующие обряды (собственно погребальные), с которыми соотносимы такие реалии, как *ладья, жертвенный кувшин, курган*.

Наконец, существуют случаи, когда анализ аномальных контекстов дает основание предположить, что в соответствующих фрагментах реализуется авторский миф: *«О, только бы привстать, опомниться, очнуться / И в самый трудный час благословить труды, / Вспоившие луга, вскормившие сады, / В последний раз глотнуть из выгнутого блюда / Листа ворсистого / Хрустальный мозг воды. / Дай каплю мне одну, моя трава земная, / Дай клятву мне взамен – принять в наследство речь, / Гортанию разрастись и крови не беречь, / Не помнить обо мне и, мой словарь ломая, / Свой пересохший рот моим огнем*

обжечь» («О, только бы привстать, опомниться очнуться...», 1965 г.). В приведенном фрагменте выделяются некоторые аномалии:

1) не ясно, не раскрывается в тексте, чьи имеются в виду труды;

2) траве приписываются следующие возможности: давать клятву; принимать в наследство речь; иметь гортань или разрастись гортанью; иметь кровь и по собственной воле не беречь ее; помнить или не помнить; совершать нечто со словарем поэта; иметь рот (пересохший); обжечь рот.

Нет иной возможности истолковать это, кроме как в первом случае предположить существование некоего мифического персонажа, который несет «труды, вспоившие луга, вскормившие сады». Во втором случае усмотреть подразумеваемую, развернутую антропоморфизацию травы, представление ее как иного мифического персонажа, способного одновременно быть травой (напрашивается аналогия с метаморфизмом мифологического характера) и тем «гением» травы, который может обладать названными свойствами и совершать обозначенные действия. При такой интерпретации текст воспринимается как осмысленный.

В момент перехода в иной мир – «в самый трудный час» (смертный час) для субъекта поэтического дискурса важными являются следующие действия: привстать, опомниться, очнуться – на мгновение вернуться в мир жизни; благословить труды – возблагодарить; признать прекрасным, разумным; одобрить то, что сделано [1, с. 94]; восхвалять, возносить, хвалить, величать, одарять любовью [1, с. 94]; глотнуть хрустальный мозг воды – приобщиться к миру природы. Поэту на переходном этапе от жизни к смерти необходимо получить некую воду, очевидно, чтобы приобщиться к природе, возможно, к разуму природы. Уходя из жизни, поэту необходимо знать, что то, что он творил, остается после него и входит в состав бытия, что природа (через траву как мифическое существо) принимает в наследство речь, которая будет и в будущем звучать (из разросшейся гортани) или впитываться (тою же гортанью), причем остается главное из того, что характеризует подлинное творчество: жертвенность (способность «крови не беречь», которая также наследуется травой) и огонь, обжигающий «пересохший рот» травы как мифического персонажа. Это важнее для поэта, чем память о нем как личности, чем сохранение в неприкосновенности словарного состава и формы его стихов. В индивидуальной мифопоэтической системе А. Тарковского подобные свойства поэт и обретает в процессе инициации (или чего-либо аналогичного ей), беря их «из клювов птиц» и «из глаз травы» (К стихам 1960 г.). Уходя, он все это оставляет траве – в целом природе, возможно, для следующего поколения поэтов или для того, чтобы придать природе одухотворенность и т.п.

Итак, перед нами чаще всего фрагменты, состоящие из правильно построенного высказывания или больше, чем одного высказывания, в связи с чем можно говорить об аномалиях в построении дискурса (дискурсивная аномалия, а поскольку речь идет о невозможности истолкования, то это дискурсивно-семантическая аномалия). Мы полагаем, что эти аномалии у А. Тарковского обусловлены мифопоэтическим характером его творчества и, соответственно, семантики его текстов.

Таким образом, семантические характеристики поэтической речи (поэтической семантики) могут быть соотнесены с мифопоэтическим ее аспектом. Действительно, особая семантическая упорядоченность возникает благодаря реализации в поэтическом тексте мифологической модели мира. Реализация в поэтическом тексте мифологем, символов, мотивов позволяет актуализировать дополнительный смысловой слой. И то, и другое ведет к большой семантической сложности и информационной насыщенности текста. Вместе с тем необходимость привлекать данные о мифологической модели, явно или скрыто актуализируемой автором, о мифологемах и всей мифотопике, за счет которой создается дополнительный семантический слой, возникает у читателя тогда, когда в поэтическом тексте появляются аномалии особого рода, обусловленные привлечением мифологических представлений, образов, моделей и т.п.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Терра – Terra, 1995. Т. 1. С. 94.
2. Петрухин В.Я. Загробный мир. *Мифы народов мира: Энциклопедия* : в 2-х т. Москва : Советская энциклопедия, 1994. Т. 1. С. 452–456.
3. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. 368 с.
4. Топоров В.Н. Еда. *Мифы народов мира: Энциклопедия* : в 2-х т. Москва : Советская энциклопедия, 1994. Т. 1. С. 427–429.
5. Топоров В.Н. Лестница. *Мифы народов мира: Энциклопедия* : в 2-х т. Москва : Советская энциклопедия, 1994. Т. 2. С. 50–51.

Т. Є. Суханова, Т. В. Крисенко. Семантична аномалія та міфопоетична семантика в ліричних текстах О. О. Тарковського. – Стаття.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню ліричних текстів О. Тарковського в аспекті реалізованої в них міфопоетичної семантики. У статті встановлено зв'язок міфопоетичної семантики як проєкції в поетичному тексті символів, образів, мотивів традиційної міфології та міфологічної моделі світу з найважливішими семантичними характеристиками поетичного мовлення. З'ясовано, що, з одного боку, міфопоетична семантика може бути джерелом аномалії, а з іншого боку, аномалії, наведені в поетичних текстах, викликають актуалізацію міфопоетичної семантики.

Ключові слова: міфопоетична семантика, семантична аномалія, поетичний дискурс, модель світу.

T. Sukhanova, T. Krysenko. Semantic anomaly and mythological and poetic semantics in the lyrical poetry of A. A. Tarkovsky. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of the lyrics of A.A. Tarkovsky as for mythological and poetic semantic aspects. The links between mythological and poetic semantics as projected symbols, characters, motives of traditional mythology in poetic texts and mythological model of the world with important semantic characteristics of poetic speech are defined and grounded. It is shown, on one hand that mythological and poetic semantics may cause anomalies and, on the other hand, that these anomalies present in poetic texts bring to actualization of mythological and poetic semantics.

Key words: mythological and poetic semantics, semantic anomaly, poetic discourse, world model.

УДК 811.111'36

Г. В. Фінчук

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
м. Рівне, Україна

О. Д. Мельничук

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»
м. Рівне, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА *TO MAKE*

Анотація. У статті йдеться про реалізацію лексико-граматичних характеристик англійського дієслова *to make*, досліджується його лексична і граматична сполучуваність шляхом реалізації його окремих значень та функцій, висвітлюється лінгвістичне обґрунтування механізму утворення різних типів словосполучень із цим дієсловом.

Ключові слова: широкозначне дієслово, граматичні функції, дистрибутивна модель, семантичне поле, розмовна мова, газетно-публіцистичний стиль, науковий стиль.

Завдання опису лексико-семантичної системи мови висуває ряд проблем, однією з яких є питання про статус слів широкого семантичного поля, які через специфіку їхнього значення займають особливе місце серед інших лексичних одиниць.

Важливим є вивчення ролі лексичної і граматичної сполучуваності дієслова *to make* в процесі реалізації його окремих значень і функцій та лінгвістичне обґрунтування механізму утворення різних типів словосполучень із цим дієсловом, що являють собою моделі та виконують різні функції дієслова *to make* в розмовній мові (далі – РМ), газетно-публіцистичному стилі (далі – ГПС) та науковому стилі (далі – НС).

Аналіз драматичних творів англійських та американських авторів, газет і журналів Великобританії та Сполучених Штатів Америки, а також наукових праць англійських та американських лінгвістів

доводить, що дієслово *to make* може вступати в синтаксичні зв'язки з іменниками та іншими частинами мови, а дистрибуція цього дієслова значною мірою впливає як на семантику, так і на його граматичні функції.

У розмовній мові та в газетно-публіцистичному стилі дієслово *to make* найчастіше виконує каузативну функцію: 34,8% – в РМ, 31,5% – в ГПС. У науковому стилі дана функція дієслова *to make* представлена 18,2% [3].

Аналізуючи лінгвістичну літературу з питання про каузацію, можна говорити про два підходи до проблеми «широкого» і «вузького» розуміння каузації. Перший підхід продемонстровано в дослідженні Л.Г. Ковальської. Авторка стверджує, що між каузативним значенням дієслова і референтною віднесеністю об'єкту існує досить помітна залежність, що дозволяє виділити в системі дієслівних каузативних значень два яскраво виражених типа каузації:

- 1) каузацію ознаки: *He made her happy*;
- 2) каузацію буття: *She made hats*.

У першому випадку представлена каузативна ситуація зі своїм певним способом вказівки на каузативну подію і ступенем конкретизації дієслівної дії. У другому випадку дієслово *to make* виконує функцію засобу творення, який припускає наявність об'єкту, що існує, і який трактується як об'єкт результату дії [4].

У словнику «Longman Dictionary of Contemporary English» другий випадок вживання дієслова *to make* не включається в розряд каузативних, але аналізується як випадок реалізації у дієслова *to make* значення «*to produce*». Ця точка зору є найбільш переконливою. Виходячи із більш вузького підходу до поняття каузації, можна означити її структурно-семантичний склад: суб'єкт каузації, дієслово *to make* в ролі каузатора, об'єкт дії і дія, що каузується [7].

У науковому стилі даний вид каузації представлений небагатьма прикладами. Це можна пояснити тим, що в науковій мові автори рідко вдаються до впливу на емоційність читачів і тим більше – до вживання таких засобів мови, які би спонукали читача виконувати ту або іншу дію. Можна також припустити, що частотність уживання каузації дії в науковому стилі може залежати від тематики тексту. Можна дійти висновку, що для текстів філологічного спрямування цей вид каузації не є типовим. Проте, аналізуючи науковий стиль, віднаходимо такі приклади:

НС: “*If we make the main clause represent, the event acting as a ‘stimulus’, we can express the reaction by the preposition ‘to’ followed by an abstract noun of emotion*” [2].

Отже, очевидним є, що в даному прикладі проявляється каузація дії, виражена інфінітивом об'єктного члену при дієслові *to make*. Значення дієслова *to make* тут реалізується як “*to induce smb to do smth*”.

Таким чином, сполучуваність дієслова *to make* у цій функції реалізується в такій моделі: N-/Prn-make-N/Prn-Vbare infinitive.

Другий вид каузації, що виражається за допомогою дієслова *to make*, можна охарактеризувати як каузація ознаки, оскільки об'єкт дії тут виконує не дію, а набуває визначений психофізичний стан у результаті отриманої дії. У словнику «Longman Dictionary of Contemporary English» це значення дієслова описується як “*to put into a certain state*”, але семантична структура речення і його дистрибутивна модель свідчать про правомірність аналізу цих випадків як певного виду каузації [8].

У науковому стилі прикладів дієслів *to make* з каузацією ознаки є більше, ніж випадків каузації дії (16,8%):

НС: “*Even the weakened locative meaning of the preceding types seems to have made the particle undesirable for verbal composition*” [6].

Каузативна функція дієслова *to make* у даному випадку реалізується в такій моделі: N/Prn-make-N/prn-adj.

Друга граматична функція дієслова *to make* – це функція зв'язкового дієслова. Для цього значення дієслова *to make* характерна така модель: N/Prn-make-Nprofessional, де іменник позначає надбання суб'єктом певних якостей, властивостей, найчастіше професійних.

Серед усіх лексичних значень дієслова *to make* одним із провідних значень у всіх трьох стилях є значення “*to act*”. Для НС це значення є основним. Особливість даного значення виявляється в поєднанні дієслова *to make* з іменниками дії, яка в англійській мові містить однокореневе дієслово:

- to make a speech – to speak*
- to make a change – to change*
- to make an appearance – to appear*.

Сполучуваність дієслова *to make* у даному випадку реалізується в такій моделі: N/Prn-make-Naction.

Наступне значення дієслова *to make – to produce*, де іменник у дистрибутивній моделі, може належати до різних лексико-граматичних розрядів: 1) N/Prn-make-Nclass/material; 2) N/Prn-make-Nabstract.

Ще одне значення дієслова *to make* – *to gain, to obtain*.

Приклади із цим значенням дієслова *to make* ми можемо розділити на 2 групи. У першій групі прикладів *to make* має значення «заслужувати, добиватися чого-небудь (*to obtain*)». А в другій – «заробляти, здобувати, приносити прибуток (*to earn, to gain*)». Розмежування цих двох значень базується на лексико-граматичних відмінностях іменника, що передує дієслову *to make*. Таким чином, можна вивести таку дистрибутивну модель для цього значення: N/Prn-make-N/finance/abstract.

Інше значення дієслова *to make* у ГПС – *to form*, і його дистрибутивна модель тут матиме такий вигляд: N/Prn-make-N/Prn-of-N/Prn.

Окрім того, дієслово *to make* створює велику кількість стійких словосполучень, які широко використовуються як у розмовній, так і в письмовій мові. Наприклад: *to make a clean breast of smth, to make the best, to make a bargain, to make sense, to make use, to make bones, to make progress, to make a trip, to make fun, to make fuss*. Стійкі словосполучення або, за визначенням Т.І. Арбекової, «фразеологізми», створені на основі дієслова *to make*, можна окреслити як семантично зміщені, оскільки провідним компонентом тут є іменник: *to make fun, to make fuss, to make sense*.

Особливу увагу слід звертати під час перекладу цих виразів на українську мову.

РМ: “*Mary: You want to be petted and spoiled and make a fuss over it, don't you?*”.

to make a fuss of smb – піднімати шум, влаштовувати скандал.

ГПС: “*Mr Blair had no right to make fun of him*”.

to make fun of him – глузувати з кого-небудь.

НС: 1. “*Research in the psychology of language and in language learning in educational psychology has not as a rule made any conscious systematic use of assumptions of importance of the native language habits in foreign language learning*” [1, с. 82].

to make use – скористатися чим-небудь.

Визначною рисою цієї групи прикладів є неможливість їх узагальнення у вигляді дистрибутивної моделі – тут кожен випадок повинен відтворюватися як поодинокі, особлива лексична одиниця.

Дієслово *to make* може також утворювати певні конструкції – фразові дієслова. Даній проблемі присвячено доробки численних науковців.

В англійській мові фразові дієслова надзвичайно поширені. Це такі дієслова, як *to take to smth, to put up with* тощо.

Невеликий відсоток уживання фразових дієслів у ГПС пояснюється тим, що тут вони є поодинокими дієсловами, що відносяться до інтернаціонального шару лексики. Наприклад, *to take after – to resemble, to make it up – to reconcile*. У НС дана функція дієслова *to make* вийшла на третє місце (17%). Зустрічаємо такі поєднання: у РМ *to make out, to make up from, to make up for*; у ГПС *to make out, to make up*; у НС *to make up, to make out of, to make into, to make from*.

Отже, аналіз дистрибутивних моделей показує, що ліва дистрибуція дієслова *to make*, виражена як N/Prn, не виконує важливої ролі під час розмежування функцій і значень дієслова *to make*. Водночас у правій дистрибуції важливою є не тільки морфологічна характеристика слова, але і його лексико-граматична та лексична деталізація. Тому важливо враховувати такі характеристики іменників, як *class, abstract, material nouns*, і навіть визначати їх як N professional, N finance, N action.

Узагальнюючи основні лексичні характеристики дієслова *to make*, яке має безліч різноманітних значень, можна дійти висновку, що загальне інваріантне значення дієслова *to make* – «робити», «виконувати».

Серед лексичних значень дієслова *to make* найпоширенішим є значення *to act*. Дієслово *to make* може також мати значення *to produce, to gain, to obtain, to form* та інші.

Дієслово *to make* також створює стійкі словосполучення як ідіоматичного, так і неідіоматичного характеру.

Таким чином, досліджуючи розмаїття значень дієслова *to make*, можна визначити їхні дистрибутивні моделі, аналіз яких показав, що дистрибуція дієслова *to make*, виражена як N/Prn, не виконує важливої ролі під час розмежування функцій і значень дієслова *to make*.

Успішне вивчення широкозначності вимагає визначення місця цього лексико-семантичного явища в мовній системі, що неможливо без цілісного, системного підходу до широкозначних слів, без подолання фрагментарності в їх описі, що проявляється у двох планах. За визначенням Е.Я. Меднікової, словами широкої семантики називаються такі, які співвідносяться з поняттями, що відображають об'єктивну дійсність у максимально узагальненому вигляді (максимально узагальнене лексичне значення) [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка. Москва, 1977. 240 с.
2. Бедринец Л.Г., Рукина Э.П. Сочетаемость английского глагола и его значения (на материале глагола to make). *Проблемы значения языкового знака*. Киев, 1982. С. 170–178.
3. Давыдова Г.Б. Функциональный анализ конструкций с широкозначными словами в современном английском языке. *Вопросы системной организации речи*. Москва, 1987. С. 154–158.
4. Ковальская Л.Г. Референциальная значимость объектных актантов английских каузативных глаголов. *Речевые акты в лингвистике и методике*. Пятигорск, 1986. С. 93–97.
5. Медникова Э.М. Семантика слова. Новые аспекты. *Формальные и семантические аспекты слова*. Калинин, 1989. С. 10–17.
6. Самохина Г.С. К вопросу о семантическом анализе широкозначных глаголов. *Семантические и стилистические особенности английских слов и словосочетаний*. Москва, 1985. С. 74–89.
7. Longman Dictionary of Contemporary English. London : Cambridge University Press, 1991.
8. Longman Dictionary of Culture. London : Cambridge University Press, 1991.

Г. В. Финчук, О. Д. Мельничук. Реализация лексико-грамматических характеристик английского глагола to make. – Статья.

Аннотация. В статье речь идет о реализации лексико-грамматических характеристик английского глагола to make, исследуется его лексическая и грамматическая сочетаемость путем реализации его отдельных значений и функций, освещается лингвистическое обоснование механизма образования различных типов словосочетаний с этим глаголом.

Ключевые слова: широкозначный глагол, грамматические функции, дистрибутивная модель, семантическое поле, разговорная речь, газетно-публицистический стиль, научный стиль.

H. Finchuk, O. Melnychuk. Realisation of Lexical and Grammatical Characteristics of the English Verb to make. – Article.

Summary. The article deals with realization of lexical and grammatical characteristics of the English verb to make. Its lexical and grammatical junction is explored by means of implementation of its individual meanings and functions, the linguistic justification of the mechanism of different types of word combinations with this verb formation is explored.

Key words: polysemantic verb, grammatical functions, distribution model, semantic field, spoken language, journalese style, scientific style.

І. В. Царьова

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

А. Ю. Хаджи

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

СТИЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ

Анотація. У статті зосереджено увагу на стильових характеристиках сучасного юридичного тексту. Наголошено, що юридичний текст – це інтелектуальна діяльність у сфері права з логічною структурою. Поглиблення розуміння стилістичного потенціалу синтаксичних одиниць на сучасному етапі розвитку лінгвостилістики змушує змінити традиційний вектор вивчення і сформуванню новий підхід до визначення ролі синтаксичних параметрів юридичного тексту в системі його стильових диференційних ознак.

Ключові слова: імперативність, текст, стилістичний ресурс, стильові норми, юридична мова.

Розвиток юридичної мови та якість і характеристики юридичного тексту становлять одну з найбільш цікавих комплексних проблем сучасної гуманістики. Актуальність цієї проблеми має загальну вмотивованість, оскільки для сучасної юридичної лінгвістики характерним є розгляд традиційного розуміння ролі стильових ознак правничого тексту як одного із соціально значущих різновидів спеціалізованої мови. Проблема визначення стилістичного ресурсу синтаксичних одиниць знаходить неоднозначне трактування в сучасному мовознавстві. Традиційно вважалось, що синтаксис, на відміну від лексики та фразеології, не здатний бути повноцінним носієм стилістичного значення, оскільки синтаксичні одиниці не мають виразного стильового забарвлення і не можуть закріплюватись за певними сферами мовної діяльності. Стилістичне значення синтаксичної одиниці виявляє тісний зв'язок з її семантикою, детермінованою значенням структурних елементів одиниці, і включеністю синтаксичної одиниці у відповідний контекст. У зв'язку з цим стилістичне значення синтаксичної одиниці довгий час ототожнювали з її експресивністю [5].

Розширення об'єкта стилістичних досліджень у напрямі вивчення книжних стилів виявило обмеженість такого підходу. Т.Г. Винокур наводить думку про те, що найкраще узуальні стильові закономірності певного історичного періоду в розвитку мови помітні у сфері слововживання, яку слід розуміти ширше, ніж «лексика» – як наслідок поєднання власне лексичного відбору мовної одиниці з результатами зовнішньо-тематичної та граматичної організації висловлювання [2, с. 38]. Синтаксична організація мовної одиниці в стилістичному плані виступає вторинною відносно її лексичного наповнення, додатковою стосовно визначення стильових рис певного різновиду мовлення, але при цьому не втрачає своєї значущості.

Поглиблення розуміння стилістичного потенціалу синтаксичних одиниць на сучасному етапі розвитку лінгвостилістики змушує змінити традиційний вектор вивчення і сформуванню новий підхід до визначення ролі синтаксичних параметрів тексту в системі його стильових диференційних ознак. Так, у вітчизняних лінгвостилістичних дослідженнях 80–90-х рр. ХХ ст. традиційну «стилістику мови» (за визначенням В. В. Виноградова [1, с. 75]) починають трактувати як вчення про стилістичну синонімію, а отже, стилістичне значення синтаксичної одиниці розглядають як наслідок реалізації в мовній діяльності системно-парадигматичних семантичних відношень у контексті вивчення явища синтаксичної синонімії, варіативності (С.Я. Єрмоленко [7]), деривації (К.Г. Городенська [3]) та кореферентності (Н.В. Гуйванюк [4]) синтаксичних одиниць, варіантності синтаксичних зв'язків між різними компонентами речення як носіїв стилістичного значення.

Різні підходи дослідження юридичного тексту: 1) представники стилістичного підходу (М.П. Брандес, В.І. Провоторов) відносять юридичні тексти до творів офіційно-ділового стилю, який обслуговує адміністративно-правову сферу суспільної діяльності, реалізується переважно в письмовій

формі, має мінімум суб'єктивно забарвлених елементів у силу функціонування в стандартних офіційних ситуаціях; 2) А.Н. Гвоздєв, Т.М. Веселовська, В.М. Савицький, А.А. Ушаков пов'язують деякі типи юридичних текстів з творами законодавчими та визначають стиль як основу офіційно-ділового стилю, самостійний стиль літературної мови, зумовлений особливими соціальними завданнями, що стоять перед правом, специфічним способом відображення предмета і характеризується спеціальними композиційними і стилістичними засобами, особливим словниковим складом мови для вираження думки законодавця. Згідно з їхньою думкою цей стиль реалізується насамперед у законодавчих текстах, тому із загального змісту функції офіційно-ділового стилю. Імперативність – головна, як уважають ці дослідники, стильова риса.

Мета – дослідити й унормувати стильові елементи, що підвищують комунікативну дієвість юридичних текстів.

Юридичний стиль більш керований, легше піддається свідомому впливові. Через це важливе завдання практичної стилістики – сприяти закріпленню стильових норм української правової мови серед юристів. Їхнє мовлення має бути не тільки граматично правильним, а й багатим на засоби виразності, досконалим за формою та змістом.

Застосування семантичного підходу до синтаксичних явищ дало змогу виявити стилістичну багатогранність останніх, установити, що функціонально-стилістичне призначення тих самих синтаксичних моделей різне й зумовлене певними чинниками, серед яких – стильова належність, функціональні типи мовлення тощо. Актуалізувався погляд на стилістичне вивчення як «своєрідне продовження будь-якого іншого лінгвістичного аналізу», оскільки «стилістичні одиниці мови (стилістичні функції мовних одиниць) існують лише в єдності з іншими мовними одиницями – фонетичними, граматичними, які за своєю суттю завжди матеріальні», «стилістична функція всіх складників мови завжди має матеріальну основу, витворена нею і усвідомлюється разом із нею» [5, с. 26].

Стильові норми перебувають в одному ряді з іншими мовними нормами: фонетичними, лексичними, граматичними, правописними. Але якщо ці норми загальнолітературні, єдині для всіх без винятку стилів (не можна в діловому стилі відмінювати те саме слово за одним зразком, а в науковому – за іншим), то стильові норми – функціонально-мовленнєві, варіюються залежно від сфери мовлення: *знаходиться під юрисдикцією* – має бути *перебувати під юрисдикцією*; *знаходиться на території* – має бути *перебувати на території*; *знаходиться в стресовому стані* – має бути *перебувати в стресовому стані*; *знаходиться у збитку* – має бути *зазнати збитків*; *знаходиться на військовій службі* – має бути *служити у війську*. Справді, якщо мовний стиль – це сукупність засобів, відбір яких зумовлений змістом, метою та сферою мовлення, то стильова норма – це правило, яке визначає доцільність використання мовних засобів залежно від стилю мовлення [8, с. 62].

Архітектоніка (загальна побудова) юридичного тексту тісно пов'язана з структурністю, нормативністю правового комунікативного поля. Форма *відповідно до + іменник...* у правничому тексті найуживаніша; форма *згідно з + іменник* трапляється порівняно рідко. Подекуди в нормативно-правових текстах, прийнятих на початку 90-х, трапляється форма *у відповідності з + іменник*, притаманна законодавчому тексту радянської епохи; ця форма є прямою калькою з російської *в соответствии с ...* і в сучасному юридичному тексті архаїзувалася.

Текст документа як зовнішню форму викладу змісту нормативного акта характеризують: а) реквізити свідчать про офіційний характер та відображають його юридичну силу; б) структурна організація – розташування нормативного матеріалу в тексті в певному порядку. Здебільшого в посиланні законодавець використовує іменник – назву макрокомпонента структурної організації юридичного тексту (*частина, книга, розділ, глава, параграф, стаття*): *відповідно до підпункту 3 пункту 8 статті 345 цього Кодексу; згідно з частиною 8 статті 45 цього Закону*.

Виокремимо ряд вимог до структурної організації юридичного нормативного документа:

1) *послідовна диференційованість матеріалу* – виділення загальних положень, членування на розділи й глави;

2) *єдність і внутрішня логіка в тексті*. Актуальне значення під час викладення змісту нормативно-правових актів має врахування доконаних і недоконаних форм дієслів, дієприслівників. Використовуючи вказані форми, законодавець пов'язує настання певних юридичних наслідків не тільки з фактом здійснення певних дій (бездіяльності), але і з фактом настання певного результату. Здійснення дій, що не спричинили певного результату, не тягне і настання юридичних наслідків, передбачених нормою. Ч. 4 ст. 27 Кримінального Кодексу України закріплює, що *підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом,*

погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину. Тобто особа, яка схилилася, але не схилила іншу особу до вчинення злочину, підбурювачем не визнається;

3) забезпечення необхідних зручностей у користуванні нормативними документами. У процесі уніфікації регулювання використовується операція узагальнення поняття – перехід від поняття з меншим обсягом, але з більшим змістом до поняття з більшим обсягом, але з меншим змістом (*Міністерство юстиції* → *Міністерство*; *слідчий* → *юрист*).

Як і в інших аксіологічних науках, у стилістиці визначати норму або уточнювати її межі допомагає аналіз відхилень. Для наукової розвідки ця теза – основоположна. Неправильне вживання прийменників: *по місцю роботи* (ч. 2 ст. 92), *по поданню* (ч. 3 ст. 23-1), *по закінченні допиту/слідства* (ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 417); *при наявності* (ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 434), *при необхідності пред'явити* (*виявити, проведення*) (ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 193, ч. 2 ст. 196), *при умові* (ч. 2 ст. 194), *при яких обставинах* (ч. 1 ст. 188); *по яких обвинуваченнях підсудний виправданій, а по яких – засуджений* (ч. 7 ст. 335). Відповідно до норм української мови має бути: *за місцем роботи; за поданням; після закінчення допиту, слідства; за наявності; за необхідності пред'явити, виявити; за умови; за (певних) обставин, за якими обвинуваченнями підсудний виправданій, а за якими – засуджений і підсудного засуджено – виправдано*;

У сучасних нормативно-правових текстах досить часто звертаються до означеного прийому, і це цілком виправдано, але ускладнює сприйняття тексту. Виділяємо невдалу побудову речень у нормативно-правових актах: *виділення земельних ділянок єдиним масивом... – правильно виділення єдиним масивом земельних ділянок...; до складу комісії за принципом однакового представництва входять представники – правильно до складу комісії входять за принципом однакового представництва представники...*, але головна рекомендація – завжди звертати увагу на порядок слів у реченні, намагатись найбільш точно передати необхідну правову інформацію і не погіршити сприйняття смислу нормативного правового припису.

Системне дослідження мовних одиниць у різних функціональних стилях та жанрах, спрямоване на розкриття взаємозв'язку формальних і семантичних параметрів складних конструкцій як базового для виявлення в їхній структурі та семантиці стилістичного компонента, не втратило своєї актуальності й реалізує одну з найважливіших проблем сучасної вітчизняної лінгвістики – комплексний аналіз синтаксичних категорій мови. Різномасштабне дослідження юридичного тексту є перспективним у мовознавстві, оскільки поряд з іншим формує базу для з'ясування закономірностей організації зв'язного тексту. Багатоаспектний підхід дає змогу також розширити об'єкт дослідження та напрями аналізу синтаксичних одиниць відповідно до новітніх наукових тенденцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 73–78.
2. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. 2-е изд., испр. и доп. Москва : URSS, 2008. 238 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови ; ред. І.Р. Вихованець. Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 398 с.
4. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.
5. Дудик П.С. Стилiстика української мови. Київ : Вид. центр «Академія», 2005. 368 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
7. Ермоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика ; АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.
8. Селігей П.О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості Київ, 2016. 427 с.

И. В. Царева, А. Ю. Хаджи. Стилєвые характеристики юридического текста. – Стаття.

Аннотация. В статье сосредоточено внимание на стилевых характеристиках современного юридического текста. Отмечено, что юридический текст – это интеллектуальная деятельность в сфере права с логической структурой. Углубление понимания стилистического потенциала синтаксических единиц на современном этапе развития лингвостилистики заставляет изменить традиционный вектор изучения и сформировать новый подход к определению роли синтаксических параметров юридического текста в системе его стилевых дифференциальных признаков.

Ключевые слова: императивность, текст, стилистический ресурс, стилевые нормы, юридический язык.

I. Tsareva, A. Khadzhy. Style characteristics of legal text. – Article.

Summary. *The article focuses on the stylistic characteristics of modern legal text. It is emphasised that the legal text is an intellectual activity in the field of law with a logical structure. Deepening understanding of the stylistic potential of syntactic units at the present stage of development of linguistics forces to change the traditional vector of study and to form a new approach to determining the role of syntactic parameters of a legal text in the system of its stylistic differential features.*

Key words: *imperative, text, stylistic resource, style norms, legal language.*

І. В. Чарікова

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

А. Ю. Янчук

студентка факультету іноземної філології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У МОНОЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ НА ОСНОВІ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ КРАЇНОЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ

***Анотація.** У статті розглянуто методику формування англomовної компетенції старшокласників у монологічному мовленні на основі автентичних текстів країнознавчого характеру, що є важливим складником сучасного освітнього процесу під час вивчення іноземної мови.*

***Ключові слова:** англomовна компетенція, монологічне мовлення, автентичні тексти, країнознавство, рецептивно-репродуктивні вправи.*

В умовах розширення міжнародних зв'язків підвищуються вимоги до рівня практичного володіння англійською мовою, оскільки вона є засобом міжнародного спілкування. У цьому контексті підвищується важливість навчання учнів старшої школи англomовної компетенції, що й зумовлює актуальність вибраної теми дослідження.

Мета дослідження полягає в практичному розробленні методики формування англomовної компетенції старшокласників загальноосвітньої школи в монологічному мовленні на основі автентичних текстів країнознавчого характеру.

Проблемою навчання монологічного мовлення учнів старшого ступеня середньої загальноосвітньої школи на основі автентичних англomовних текстів країнознавчого характеру займалися такі відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як В.Л. Скалкін [7], Л.І. Лазаркевич [3], Н.Д. Соловійова [9], Ю.О. Жлуктенко [4], Н.І. Бичкова [1], Р.П. Мільруд [5] та ін.

Названі автори здійснили значний внесок у вирішення в цілому проблеми оволодіння монологічним мовленням. Але, незважаючи на таку кількість робіт, присвячених формуванню англomовної компетенції в монологічному мовленні, за межами досліджень залишилися важливі методичні питання. Як вказують дослідники (П.Б. Гурвич, В.В. Матвейченко, В.І. Невська та ін.) і як свідчать результати аналізу підручників та навчальних планів у ЗОШ, монологічне мовлення учнів старших класів не вирізняється змістовністю, логічністю, оригінальністю, критичністю, емоційністю тощо. Вказані недоліки, на наш погляд, не можуть бути усунуті за допомогою традиційних прийомів роботи, які передбачені в чинних навчальних посібниках і розробках. Текстовий матеріал здебільшого не враховує інтереси учнів, їхні індивідуально-психологічні характеристики, що призводить до зниження мотивації вивчення іноземної мови.

Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

- 1) розглянути та критично проаналізувати теоретичні основи навчання іншомовного монологічного мовлення;
- 2) уточнити характер навичок і вмінь, необхідних для формування англomовної компетенції в монологічному мовленні;
- 3) розробити комплекс вправ для формування англomовної компетенції старшокласників загальноосвітньої школи в монологічному мовленні на основі автентичних текстів країнознавчого характеру;
- 4) уточнити методичні етапи роботи з автентичним країнознавчим текстом.

На основі аналізу методичної літератури ми дійшли висновку, що для навчання монологічного мовлення на основі прочитаного (прослуханого) тексту найчастіше використовуються такі вправи:

- респонсивні – відповіді на запитання;
- реактивні – умовна бесіда;
- дискусивні – коментування, навчальна дискусія;
- композиційні – усні твори з опорою на даний матеріал, вільна розповідь;
- ініціативні – прес-конференція, інтерв'ю [10].

Кожен зі згаданих різновидів вправ виконує свої комунікативні завдання і має певні особливості підготовчої роботи та специфіку вихідного матеріалу. Розглянемо ці вправи.

Відповіді на запитання вважаються найбільш популярними вправами в методиці навчання іншомовного мовлення. Запитання завжди комунікативні, вони спрямовані на співрозмовника, вимагають від нього дії; вони також є спонуканням до мовленнєвої реакції.

Переказ як свідомо репродуктивна мовленнєва діяльність є безпосередньою підготовкою до вільного вираження думок. У залежності від способу організації переказ може відбутися як умовно, так і в реально-вмотивованому реєстрі. Згідно з реально-вмотивованою модифікацією кожен учень на занятті готує для переказу свій, невідомий іншим членам групи, матеріал.

Переказ як вправа може бути диференційований у залежності від характеру вихідного тексту, способу його представлення, методичної установки та організації роботи на занятті. У старших класах можуть бути використані всі види текстів з точки зору їхньої змістової структури – опис, фабульні та інформаційні перекази.

Коментування. Сутність цього виду вправ полягає в тому, що мовець після одержання певної інформації пояснює своє ставлення до неї і висловлює у зв'язку з цим судження порівняльного, узагальнюючого або оцінювального характеру. Об'єктами коментування можуть бути, наприклад, запрошення, театральна програма, оголошення, газетні або журнальні статті, міжнародні події, гумористичні малюнки тощо.

Усна розповідь. Це основна форма композиційних вправ. Вона являє собою монологічне висловлювання у формі виступу, як підготовленого, так і непідготовленого характеру [8].

Робота над текстом як з інформаційною, так і з мовною основою для розвитку вмінь монологічного мовлення передбачає чотири етапи, кожен з яких включає певний комплекс вправ та завдань, спрямованих на послідовне вилучення інформації з прочитаного тексту та її використання для розвитку навичок і вмінь усного монологічного висловлювання. У процесі виконання вправ для розвитку монологічного мовлення передбачається, що учні повинні:

- мобілізувати свій життєвий досвід, пов'язаний з темою, або факти, необхідні для її розкриття;
- інтегрувати інформацію з різних джерел у висловлюванні за даною темою;
- висловлювати особисте ставлення, оцінку подій, фактів та явищ тощо;
- згрупувати відомості таким чином, щоб утворилися логічні одиниці (прозаїчні строфи), які би змогли розкрити мікротему висловлювання.

На основі аналізу психолінгвістичних і методичних аспектів проблеми ми розробили комплекс вправ для поетапного навчання усного монологічного мовлення учнів з використанням автентичних країнознавчих текстів.

Розроблений комплекс складається з п'яти груп, що виконуються відповідно до принципу поступового зростання труднощів. Ієрархія вправ має напрям від рецепції до репродукції та продукції.

I група: рецептивно-репродуктивні умовно-комунікативні вправи, очікуване мовлення учнів – репродуктивне, частково детерміноване. Мета вправ цієї групи – формування вмінь непідготовленого репродуктивного говоріння, обмеженого в часі.

Ці вправи виконуються під час перегляду певного фрагменту фільму з вимкненим звуком. Вони мають двофазову структуру, що забезпечує навчання рецепції в поєднанні з репродукцією. Оскільки впізнавання та відтворення мають сприяти формуванню слухових образів мовних явищ, що вивчаються з їх наступним вживанням у спеціальних вправах, то вони передують продуктивному говорінню.

Приклад 1. Рецептивно-продуктивна умовно-комунікативна вправа на формування вміння непідготовленого репродуктивного монологічного говоріння, очікуване мовлення учнів – репродуктивне, частково детерміноване. Учневі пропонується озвучити роль головної дійової особи відеофільму.

Комунікативне завдання: You are an actor, playing the role of Charles. At this version of the film is made for foreigners, not keen on English, try to make your utterances not very complicated.

Аудіоряд: (Charles comes running after Carrie)

Charles: Ehm, look. Sorry, sorry. I just ehm, well, this is a very stupid question and ... particularly in view of our recent shopping excursion, but I just wondered, by any chance, ehm, eh, I mean obviously not because I guess I've only slept with nine people, but-but I – I just wondered ... ehn. I really feel, ehn in short, to recap it slightly in a clearer version, eh, the words of David Cassidy in fact, eh, while, he was still with the Partridge family, eh, "I think I love you", and eh, I-I just wondered by any chance you wouldn't like to ... Eh...Eh...No, no, no of course not... I'm an idiot, he's not... Excellent, excellent, fantastic, eh, I was gonna say lovely to see you, sorry to disturb... Better get on...

Pupil: Carrie, sorry to disturb you but eh...I don't know how to put it in words, but you remember the song of David Cassidy "I think I love you". So I just wondered, you like to "Oh, sorry of course not. I was nice to meet you".

У результаті виконання рецептивно-продуктивних вправ першої групи в учнів повинні сформуватися вміння розуміти на слух під час сприймання фрагменту відеофільму монологічні висловлювання, побудовані у відповідності з різними способами викладу, в межах кожного виду монологу, виділяти їхні структурні компоненти та відтворювати їх за завданням учителя [6].

II група: рецептивно-репродуктивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи, очікуване мовлення учнів – репродуктивне, частково детерміноване. Мета вправ другої групи – формування вмінь відтворення окремих елементів монологу з опорою на початок або закінчення висловлювання, пред'явленого у фрагменті.

Приклад 2. Рецептивно-продуктивна умовно-комунікативна вправа на формування вмінь відтворювати висловлювання за запропонованим у фрагменті початком. Очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване.

Комунікативне завдання: You are a student –actor. You're having your class. You have to finish the scene at the shop. You've just heard the beginning of the phrase that Charles was about to say to the shop-assistant. Try to complete it.

Аудіоряд:

Charles: You've been very...

Pupil: You've been very attentive as ever you've been extraordinary helpful to me today. Facing my financial problems you tried to make my shopping attempt as painless as possible. I am very grateful to you.

III група: рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи, очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване. Мета вправ цієї групи – формування вмінь продуктивного говоріння.

Засобом часткової детермінації монологічного висловлювання учнів у вправах цієї групи є зразки висловлювання персонажів, зображення їхньої поведінки або міміки, подій, що відбуваються в художньому відеофільмі [2].

Приклад 3. Рецептивно-продуктивна умовно-комунікативна вправа, що виконується після перегляду фрагменту, з опорою на вербальне завдання та формування вмінь доводити запропоновану тезу з формулюванням власних аргументів. Очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване.

Комунікативне завдання: You are the director of the film. Today you are working on the role of Scarlett with the performing actress. In order to describe this character you've chosen some words from the script, in which the protagonist characterizes herself. So, listen to the words of Scarlett and prove them:

Аудіоряд:

Scarlett: Named after Scarlett O'Hara, but much less trouble.

Опора: Positive traits (of character), negative traits (of character).

Student: I always try to make a favourable impression on people, but they take me for absent-minded arid showy. Young fellows, who fancy me, are pointless and insincere. Those, who I adore, just abandon me.

IV група: рецептивно-продуктивні комунікативні вправи, очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване.

Приклад 4. Рецептивно-продуктивна комунікативна вправа, спрямована на вміння продукувати монолог з елементами розповіді, що виконується в опорі на фрагмент фільму, в якому частину подій випущено. Очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване.

Комунікативне завдання: You are a scriptwriter of the film. You're eager to complete some episodes of the film. Think over what might have happened when a company of friends was going by to spend a night after the wedding reception in a castle.

Pupil: Having left Charles in the middle – of i nowhere, the friends got to Tom's castle. On arrival they got enthusiastic about his hospitality. He showed himself as tactful, caring and benevolent master of the house, devoted to his friends. His friends didn't expect such reception.

У група: продуктивні комунікативні вправи, очікуване мовлення учнів є продуктивне, не детерміноване. На відміну від попередньої групи вправ, у цих вправах відсутня рецептивна фаза. Метою виконання вправ є розвиток та вдосконалення вмінь самостійного продукування монологу різними способами викладу з опорою на зміст усього відеофільму або чого частини.

Приклад 5. Продуктивна комунікативна вправа на формування вміння продукувати монолог-міркування з елементами повідомлення в опорі на зміст відеофільму. Очікуване мовлення учнів – продуктивне, частково детерміноване.

Комунікативне завдання: You've passed through casting. You were given the role of Scarlett. What would you imply in your role-play to express the essential traits of her character?

Pupil: Scarlett is the most extravagant and odd person of all the characters of the film. She gives us a pleasant sense of magical symbiosis of childish manners and mature thoughts. She is the constant source of jokes. But she has a generous heart, she is deadly attractive.

Ефективність описаного вище комплексу вправ для навчання монологічного мовлення свідчить про значний позитивний вплив апробованих вправ для вміння учнів самостійно продукувати монологічні висловлювання з елементами повідомлення, оцінки, опису, розмірковування, доказу; аргументовано не погоджуватися з певною точкою зору або підтримувати її; завершувати, розширювати, продовжувати й деталізувати висловлювання, спираючись на вербально-зображальні опори; пояснювати свою точку зору, оцінювати; робити власні висновки, що пояснює доцільність використання запропонованого комплексу вправ, виконуваного на основі змісту переглянутого автентичного відеофільму учнями старших класів.

З'ясовано, що не менш важливою й необхідною у формуванні англійської мовної компетенції старшокласників є робота з автентичним країнознавчим текстом.

У методиці навчання іноземних мов виділяють чотири етапи роботи з текстом країнознавчого характеру. В основу кожного з них покладено якість висловлювання учнів, причому ця якість обов'язково веде до збільшення обсягу зразків мовлення, що використовуються учнем [10].

Перший етап (передтекстовий) реалізується перед читанням тексту, вправи на цьому етапі спрямовані на прогнозування змістової і смислової інформації тексту, а також на зняття можливих труднощів фонетичного, лексичного й граматичного характеру. Домінуючим компонентом на цьому етапі є засвоєння лексичного матеріалу тексту.

Другий етап (текстовий) – це читання всього тексту мовчки. Процес читання може відбуватися в класі або вдома за завданням вчителя.

Третій етап (післятекстовий) передбачає виконання вправ для контролю розуміння змісту прочитаного тексту, а також вправ, спрямованих на засвоєння мовних засобів, що забезпечують формування навички оперування цими засобами у власних висловлюваннях учнів на рівні фрази або понадфразової єдності у зв'язку зі змістом прочитаного тексту.

Четвертий етап – етап виконання мовленнєвих вправ, метою яких є розвиток умінь учнів робити самостійні усні монологічні повідомлення на основі смислової інформації тексту. Виконуються вправи з проблемними завданнями, що базуються не лише на інформації тексту, але й на власному досвіді учнів.

Одержані теоретичні та практичні висновки дають підставу вважати, що основні положення розробленої методики формування компетенції старшокласників в монологічному мовленні на основі англійських автентичних текстів країнознавчого характеру сприяють розвитку монологічного мовлення як виду мовленнєвої діяльності, що виконує комунікативні функції (інформативну, впливову, експресивну, розважальну, ритуально-культову). Також було з'ясовано, що автентична країнознавча інформація охоплює відомості про географічне положення та природні особливості країни, мова якої вивчається, про визначні пам'ятки її міст, прогресивних громадських діячів, традиції, свята, класиків літератури, композиторів.

Отже, під час використання країнознавчих матеріалів необхідно дотримуватися принципу індивідуалізації в разі відбору країнознавчого матеріалу, намагаючись повніше враховувати інтереси та вікові особливості учнів; відбір країнознавчого матеріалу має базуватись на сферах та формах реального іншомовного спілкування школярів, знайомому мовному матеріалі, можливостях використання одержаної країнознавчої інформації, знаннях, якими учні оволоділи на уроках з основних предметів, на матеріалах, що відображають культурно-історичні зв'язки країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичкова Н.І. Основи використання фонограм та відеофонограм для навчання іноземних мов. Київ : Віол., 1999. С. 38.
2. Куркова В.А., Келина Л.М. Краеведческие материалы на уроках иностранного языка. *Иностранный язык в школе*. 1996. № 3. С. 35–37.
3. Лазаркевич Л.И. Обучение монологическому высказыванию на старшем этапе в средней школе. Москва, 1991. 255 с.
4. Методика викладання іноземних мов у вищій школі / за ред. проф. Ю.О. Жлуктенка. Київ : Вища школа, 1971. 189 с.
5. Мильруд Р.П. Навыки и умение в обучении иноязычному говорению. *Иностранный язык в школе*. 1999. № 1. С. 29–37.
6. Рахманов И.В. Обучение устной речи на иностранном языке. Москва, 1980. 120 с.
7. Скалкин В.И. Обучение монологическому высказыванию. Киев, 1993. С. 117.
8. Соколова Т.И. Обучение связному высказыванию на основе содержания и смысла рассказа. *Иностранный язык в школе*. 1992. № 4. С. 26–35.
9. Соловйова Н.Д. мотиваційна індивідуалізація навчання професійного спрямованого монологічного мовлення. *Методика викладання іноземних мов*. Київ : Рад. Школа, 1990. Вип. № 19. С. 41–44.
10. Хоменко Е.Г. Навчання монологічного мовлення учнів старшої школи на основі автентичних художніх текстів країнознавчого характеру. *Іноземні мови*. 2002. № 2. С. 8–18.

И. В. Чарикова, А. Ю. Янчук. Методика формирования англоязычной компетенции старшеклассников в монологической речи на основе аутентичных текстов страноведческого характера. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена методика формирования англоязычной компетенции старшеклассников в монологической речи на основе аутентичных текстов страноведческого характера, что является важной составляющей современного образовательного процесса во время изучения иностранного языка.

Ключевые слова: англоязычная компетенция, монологическая речь, аутентичные тексты, страноведение, рецептивно-репродуктивные упражнения.

I. Charikova, A. Yanchuk. Method of forming the English-language competence of high school students in monological speech based on authentic texts of a country-specific nature. – Article.

Summary. The article considers the method of forming the English-language competence of high school students in monological speech based on authentic texts of a country-specific nature, which is an important component of the modern educational process during the study of a foreign language.

Key words: English-language competence, monological speech, authentic texts, country studies, receptive and reproductive exercises.

Розділ 3

Медицина та фармація

Ю. Д. Гричениченко
студентка 5 курса
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

Э. Л. Маркина
кандидат химических наук,
доцент кафедры медицинской химии и биологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АПТЕЧНОЙ КОСМЕТИКИ В КОСМЕТОЛОГИИ

***Аннотация.** В статье приведен анализ литературных данных по применению аптечной косметики в современной косметологии. Отмечено, что в состав её препаратов не входят консерванты, агрессивные и аллергенные компоненты. Прежде чем попасть на прилавок аптеки, новое лекарство подвергается многим лабораторным испытаниям и тестированию средств. Подчеркнуто, что такую косметику используют как для лечения проблемной кожи, так и для её профилактики.*

***Ключевые слова:** аптечная косметика, состояние кожи, косметические препараты, дерматокосметика, космецевтика.*

К аптечной косметике относят косметические средства, которые разрабатываются для кожи, требующей специального ухода. Такую косметику можно приобрести только в аптеках или на специализированных сайтах сети Интернет. Производители такой косметики дают гарантии, что предлагаемые ими средства окажут лечебное воздействие, так как по каждому из них проведен ряд клинических испытаний и определен термин положительного эффекта. Аптечную косметику ещё называют лечебной [1].

Согласно информации авторов [2], аптечная косметика занимает третье место (после лекарств и биологически активных добавок) в структуре продаж аптек и первое – в структуре парафармацевтических групп товаров. Доля таких препаратов составила 4% от общего объема продаж аптек и около 20% от общего объема продаж парафармацевтических товаров. Активная (лечебная) косметика применяется для лечения и профилактики определенных заболеваний, содержит различные биологически активные вещества. К лечебной косметике относятся препараты марки «Софья» (крема и бальзамы), крема Vogo Plus и др. [3].

Различают несколько видов аптечной косметики. К первому из них относят дерматокосметику, затем фармацевтическую и салонную косметики.

Дерматокосметика – это лечебная косметика, с помощью которой можно корректировать различные патологии эпидермиса и обеспечивать особый уход за ним. Средства такой группы назначаются врачом после обследования пациента. Лечебную косметику можно купить по совету врача или фармацевта-провизора аптеки. Наиболее известны бренды дерматокосметических средств фирм La Roche-Posay, Bioderma, Avene, Uriage, A-Derma [4].

Установлено [4], что эффективного результата по уходу за проблемной кожей можно достичь, используя дерматокосметику. Косметические средства этой группы выполняют целебную функцию, являются безопасными для особо чувствительных типов кожи.

Различают 4 типа кожи: нормальная, сухая, жирная и комбинированная (смешанная) [5]. Нормальная кожа с возрастом приобретает сухость. Сухая кожа без надлежащего ухода за ней быстро теряет необходимую влагу и жиры, что приводит к утрате её упругости и появлению преждевременных морщин. Такая кожа крайне чувствительна к воздействию внешней среды, изменению погодных условий. Такой вид кожи встречается крайне редко.

Жирная кожа довольно грубая, блестит за счет избытка кожного сала, четко видны поры, подвержена появлению комедонов (черные точки, угри), но она медленнее стареет и не так чувствительна

к внешним воздействиям, как другие типы кожи. После 30 лет такая кожа обычно переходит в комбинированный (смешанный) тип. Этот тип кожи встречается чаще всего. Её легко определить по блеску и расширенным порам на Т-зоне (лоб, нос, подбородок). Эти области лица покрыты жирной кожей, на них часто появляются угри и прыщи, а щеки и область вокруг глаз покрыты нормальной либо сухой кожей. Иногда с возрастом такая кожа становится нормальной. Ни к одному из упомянутых выше типов нельзя отнести чувствительную кожу. Чувствительность проявляется у сухой, комбинированной кожи и реже – у нормальной и жирной [6].

В состав лечебной косметики входят различные активные компоненты с доказанной эффективностью, которую устанавливают в процессе проведения научных и лабораторных исследований. К препаратам лечебной косметики относятся также средства по уходу за младенцами, для беременных и кормящих матерей.

В настоящее время выбор препаратов дерматокосметики широкий. Эта группа содержит средства для бритья, шампуни, кремы, гели, специальные гипоаллергенные, антивозрастные препараты и т.д. При использовании выше перечисленных средств нужно выполнять инструкцию и правила использования. В составе лечебной косметики не допускаются консерванты, агрессивные и аллергенные компоненты [7].

Если же кожа просто нуждается в интенсивном увлажнении, появляется шелушение и краснота, то в этом случае можно использовать фармацевтические косметические средства. Их без совета врача можно приобрести в аптеке и специализированных магазинах. Это марки таких фирм, как Vichy, Klorane, Galenic и др. [8].

Препараты салонной косметики разрабатываются институтами красоты и являются эксклюзивными средствами. Их используют в салонах и домашних условиях.

Использование лечебных косметических средств позволяет избавиться от возникших различных патологий кожи. Основное отличие обычной косметики от лечебной состоит в том, что ее воздействие на кожу более глубокое и интенсивное, влияет на процесс регенерации кожного покрова.

Аптечные косметические средства разрабатываются в сотрудничестве с дерматологами и институтами красоты. В состав лечебных косметических средств входят косметические (масла, экстракты, гиалуроновая кислота и др.) и лечебные (оксид цинка, глюконат кальция и пр.) компоненты. В лечебной косметике все компоненты проходят более глубокую очистку, а самое главное – не содержат гормонов и антибиотиков.

Аптечная косметика вызывает больше доверия покупателей, поскольку продается в аптеках, гарантирующих ее качество. Производители известных марок аптечной косметики, заботясь о своей репутации, проводят многочисленные лабораторные испытания и тестирование средств, сотрудничают с институтами фармацевтики и тщательно прорабатывают состав и назначение своих препаратов. Наряду с этим косметические средства аптечного ряда не рекомендуется применять на постоянной основе, какой бы хороший эффект они не оказывали. Такая косметика предназначена строго для курсового применения, как и большинство лекарственных мазей [9].

Многие фармацевтические косметические средства содержат Paraffinum Liquidum – минеральное масло, которое хорошо сохраняет влагу в коже. Однако при длительном применении такого препарата может возникнуть и обратный эффект: происходят высыхивание покрова, шелушение и стягивание. Оптимальный срок применения средств с минеральным маслом – не более 3 недель, затем необходимо сделать перерыв [10].

Средства аптечной косметики должен назначать врач, который определяет серьезность видимой проблемы кожи. Если же кожа просто нуждается в интенсивном увлажнении, появились шелушение и краснота, то можно применить фармацевтические косметические средства [11].

Сначала нужно определить тип кожи, ее состояние, проблему и после этого подбирать соответствующий за ней уход. На специализированных сайтах, где продается лечебная косметика, можно пройти тест, который поможет определить проблему, а также проконсультироваться со специалистом в режиме онлайн [12].

Лечебную косметику, которая содержит лекарственные вещества, относят к категории «космецевтика» (косметика и фармацевтика). Она сформировалась на стыке косметологии и фармакологии, а также народной и традиционной (неофициальной) медицины. Считают, что этот термин упоминался еще в 1961 г. Р. Ридом. По другим сведениям, словосочетание «космецевтика» было предложено А. Клигманом позже в 1980 г. [13].

В настоящее время проблемой космецевтики является создание законодательного регулирования космецевтических продуктов. Если производственный выпуск косметики состоит в том, чтобы

продукция не содержала микроорганизмы, то для лекарственных препаратов этот процесс более сложный. Прежде чем новое лекарство появится на прилавке, требуется большой промежуток времени для его исследований. По мнению FDA (Food and Drug Administration), косметика не может быть одновременно и медикаментом, и лекарством. В то же время некоторые виды косметики могут относиться как к косметике, так и к лекарствам. Так, обычные шампуни очищают волосы от грязи, а те, которые предназначены для устранения перхоти, относятся к лекарственным препаратам. Зубная паста, содержащая fluoride, дезодоранты и средства от пота, увлажняющие кремы, обладающие солнцезащитными свойствами, считаются косметикой и лекарственными препаратами. В противовес этому лечебная косметика представляет собой косметику, которая содержит лекарственные средства [14].

Сейчас покупателям предоставлен широкий выбор дерматокосметики – это и средства для бритья проблемной кожи, и шампуни, восстанавливающие структуру волос, и кремы, защищающие от ультрафиолета, и гели для очищения кожи с проблемами и т.д.

Лечебную косметику используют и в целях профилактики проблем. Она работает на всех уровнях эпидермиса с эффективностью, не доступной продукции бюджетной категории. Косметика получила одобрение дерматологического контроля и не может нанести вред. В ее составе не допустимы консерванты и агрессивные, аллергенные компоненты.

Для наиболее эффективного использования дерматокосметики следует убедиться в отсутствии противопоказаний к ее составляющим, а для этого нужно обратиться к специалисту-дерматологу. Следует тщательно исполнять инструкцию и правила пользования выбранного косметического препарата. Для полноценного ухода непременно следует выбирать косметические препараты из одной серии, поскольку комплексные средства эффективно дополняют действие друг друга [15].

Таким образом, проведенный анализ литературных данных показывает, что лечебную косметику используют как для лечения проблемной кожи, так и для профилактики. В составе препаратов аптечной косметики не используются консерванты, агрессивные и аллергенные компоненты. Новое лекарство, которое появляется на прилавке аптек, подвергается многочисленным лабораторным испытаниям и тестированию, тщательно прорабатывается состав и назначение препаратов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лечебная косметика. URL: <http://givin.com.ua/lechebnaya-kosmetika/>
2. Наумкина О.Н., Мошкова Л.В. Роль современных косметических средств на фармацевтическом рынке. *Вестник РУДН. Сер. «Медицина»*. 2004. № 4. С. 141–144.
3. Грудачева С. Космецевтика: доля в аптечном ассортименте, основные марки, ведущие поставщики космецевтических средств в аптечную сеть. Россия. *Фармацевтический вестник*. 2004. № 36. С. 1–3.
4. Аптечная косметика. URL: <https://www.fragrantica.ru/board/viewtopic.php?id=64809&show=all>
5. Типы кож. URL: <https://lumenis.com.ua/little-secrets/kak-opredelit-tip-kozhi-litsa.html#part002>
6. Как определить тип кожи лица в домашних условиях. URL: <https://www.loreal-paris.ru/blog/kak-opredelit-tip-kozhi-litsa>
7. Лечебная косметика. URL: <https://www.obozrevatel.com/health/products/lechebnaya-kosmetika/>
8. Краткий обзор аптечных лечебных марок. URL: <https://kosmetista.ru/blog/biblioteka/9713.html>
9. Факты об аптечной косметике и ее пользе. URL: <https://peopletalk.ru/article/chto-takoe-aptechnaya-kosmetika-i-dejstvitelno-li-ona-tak-polezna/>
10. Paraffinum liquidum. URL: <https://cosmetics.specialchem.com/inci/paraffinum-liquidum>
11. Средства для чувствительной кожи. URL: <https://www.add.ua/kosmetika/lechebnaya-kosmetika-dlya-lica-i-shei/sredstva-dlya-chuvstvitelnoy-koji/>
12. Аптечная косметика: когда и зачем применять. URL: <https://www.mycharm.ru/post/33160/>
13. Что такое космецевтика. URL: <https://tsn.ua/ru/lady/krasota/kosmetologiya/chto-takoe-kosmecevтика-288858.html>

Ю. Д. Гріченіченко, Е. Л. Маркіна. Використання аптечної косметики в косметології. – Стаття.

Анотація. У статті наведено аналіз літературних даних щодо застосування аптечної косметики в сучасній косметології. Зазначено, що до складу її препаратів не входять консерванти, агресивні й алергенні компоненти. Перш ніж потрапити на прилавок аптеки, нові ліки піддаються багатьом лабораторним випробуванням і тестуванню засобів. Підкреслено, що таку косметику використовують як для лікування проблемної шкіри, так і для її профілактики.

Ключові слова: аптечна косметика, стан шкіри, косметичні препарати, дерматокосметика, космецевтика.

Yu. Grichenichenko, E. Markina. The use of pharmacy cosmetics in cosmetology. – Article.

Summary. The article provides an analysis of literature data on the use of pharmacy cosmetics in modern cosmetology. It is noted that its preparations do not include preservatives, aggressive and allergenic components. Before getting to the pharmacy counter, the new medicine undergoes many laboratory tests and drug testing. It is emphasized that such cosmetics are used both for the treatment of problem skin and for its prevention.

Key words: pharmacy cosmetics, skin condition, cosmetic preparations, dermatocosmetics, cosmeceuticals.

УДК 616.314-002-02

В. А. Малиновский

кандидат биологических наук,
доцент кафедры общей и клинической фармакологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

Е. И. Грущенко

студентка второго курса стоматологического факультета
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

РОЛЬ МИКРООРГАНИЗМОВ В РАЗВИТИИ КАРИЕСА

Аннотация. Рассмотрена роль микроорганизмов в этиологии и патогенезе кариеса зубов. Определены пусковые факторы, ведущие к заболеванию, и показана роль микроорганизмов в формировании зубной бляшки в зависимости от потребления углеводов, локального снижения pH, деминерализации и образования полости в зубе.

Ключевые слова: кариес, зубная бляшка, *Streptococcus mutans*, сахароза, фтор.

Кариес – это патологический процесс, при котором происходят деминерализация и размягчение твердых тканей зуба с последующим образованием дефекта в виде полости [1].

Во всем мире от кариеса постоянных зубов страдают 2,3 миллиарда человек, а от кариеса молочных зубов – более 530 миллионов детей [2].

Этиологические концепции кариеса зубов развивались на протяжении многих лет от того, чтобы рассматриваться как заболевание, вызванное неспецифическими микроорганизмами, до того, чтобы рассматривать его как «инфекционное» заболевание, вызываемое конкретными бактериями, до современных парадигм, которые подчеркивают смешанный бактериально-экологический генез этого заболевания, включающий экологические, поведенческие, социально-экономические и биологические факторы [3].

Существуют три основные гипотезы этиологии кариеса: гипотеза специфической, неспецифической и экологической бляшки. В соответствии с первой гипотезой предполагается, что только несколько конкретных видов микроорганизмов, таких как *Streptococcus mutans* и *Streptococcus obrinus*, активно участвуют в болезни. Вторая гипотеза неспецифических бляшек утверждает, что кариес является результатом общей активности бляшечной микрофлоры, состоящей из многих видов бактерий. Третья гипотеза экологической бляшки предполагает, что кариес является результатом изменения в балансе резидентной микрофлоры, обусловленной изменениями местных условий окружающей среды. Тем не менее, в настоящее время общепризнанным механизмом возникновения кариеса считается прогрессирующая деминерализация твердых тканей зубов под действием органических кислот, образование которых связано с деятельностью микроорганизмов [4].

Процесс формирования зубной бляшки можно представить в виде трёх последовательных этапов:

1. Сначала молекулы слюны адсорбируются на эмали, как только зуб был очищен, в результате чего эмаль покрывается сложной смесью компонентов, которые включают гликопротеины, муцины, кислые пролин-богатые белки, бактериальный клеточный дебрис, экзопродукты и сиаловые кислоты.

2. Второй шаг – абсорбция бактериальных клеток на поверхности этого органического слоя и формирование биопленки первичных колонизаторов, в основном *Streptococcus sanguis* и *Actinomyces viscosus*, – подвержен влиянию ряда факторов окружающей среды, таких как осмолярность, источник углерода и pH.

3. На третьем этапе другие виды бактерий, такие как *Streptococcus mutans*, лактобациллы, вейллонеллы, коринебактерии, актиномицеты, прилипают к первичным колонизаторам благодаря межклеточным взаимодействиям.

Особое место в формировании зубной бляшки отводится именно стрептококкам вообще и *Streptococcus mutans* в частности, так как эти микроорганизмы активно формируют бляшки на любых поверхностях зубов. Определенная роль отводится и *Streptococcus sanguis*. Так, в течение первых восьми часов количество клеток *Streptococcus sanguis* в бляшках составляет 15–35% от общего числа микробов, а ко второму дню – 70%; и только потом их количество снижается. *Streptococcus salivarius* в бляшках обнаруживается лишь в течение первых пятнадцати минут и его количество незначительно (1%). Этот феномен объясняется тем, что *Streptococcus salivarius* и *Streptococcus sanguis* являются кислоточувствительными стрептококками и исчезают из бляшки при резком снижении pH в результате быстрого локального катаболизма углеводов. Это создает условия для уменьшения доли кислоточувствительных бактерий, таких как *Streptococcus sanguis*, *Streptococcus mitis*, *Streptococcus oralis*, и возрастания количества *Streptococcus mutans* и лактобацилл. Такие популяции подготавливают поверхность к зубному кариесу. Увеличение числа *Streptococcus mutans* и лактобацилл приводит к выработыванию кислоты в высоком темпе, усиливая деминерализацию зубов. Затем к ним присоединяются вейллонеллы, коринебактерии и актиномицеты. На 9–11-й день появляются фузиформные бактерии (бактероиды), количество которых быстро возрастает [5].

Таким образом, при образовании бляшек вначале превалирует аэробная и факультативно-анаэробная микрофлора, которая резко снижает окислительно-восстановительный потенциал в данной области, создавая тем самым условия для развития строгих анаэробов.

Микроорганизмы находятся во рту не сами по себе, а постоянно взаимодействуют с компонентами слюны хозяина – высокомолекулярными белками, небольшими пептидами и даже отдельными аминокислотами. Многие белки слюны представлены кислыми и основными пролин-богатыми гликопротеинами, муцинами и иммуноглобулинами. Считается, что агглютинины, лактоферрин, цистатины и лизоцим, являясь важными модуляторами здоровья полости рта, не принимают участия в развитии кариозного процесса [6].

Кариес зубов представляет собой динамический патологический процесс, который в первую очередь зависит от развития вирулентных биопленок, известных как бляшки, в результате сложных взаимодействий, которые наблюдаются на поверхности зубов, между оральными микробами и их продуктами, слюной хозяина и пищевыми углеводами. Среди них сахароза является наиболее кариогенной, поскольку она служит субстратом для образования кислоты наряду с экзополисахаридами микроорганизмов, которые способствуют инициации и накоплению кариогенных биопленок и кариозных поражений. Так, большое потребление углеводов способно привести к более интенсивной и быстрой колонизации бляшек *Streptococcus mutans* и лактобациллами [7].

Если зубная бляшка не подвергается каким-либо внешним воздействиям, например, механическому удалению, то сложность микрофлоры возрастает до максимальной концентрации всего микробного сообщества, что происходит обычно через 2–3 недели. В этот период дисбаланс в экосистеме зубной бляшки уже может привести к развитию кариеса.

Патогенетические процессы, происходящие на эмали под зубной бляшкой, представляются следующим образом. В результате ферментативной деятельности оральных стрептококков и лактобацилл происходит расщепление сахарозы, это приводит к интенсивной продукции кислоты, что резко снижает pH среды. Дальнейшее разложение образовавшейся молочной кислоты вейллонеллами, нейссериями и другими микроорганизмами приводит к накоплению уксусной, пропионовой, муравьиной и других органических кислот, которые также участвуют в бляшкообразовании. Но наряду с кислыми продуктами в результате метаболизма образуются и щелочные молекулы, такие как мочевины, аммиак и другие, присутствие которых приводит к некоторому повышению pH в бляшках, препятствует дальнейшему их развитию [8].

При избыточном потреблении сахарозы и других углеводов также происходит образование внутри- и внеклеточных полисахаридов. Внутриклеточные полисахариды по своему строению близки

к гликогену и могут использоваться бактериальной клеткой как запасные питательные вещества на случай недостаточного поступления углеводов извне. При их разложении также происходит образование молочной кислоты и других органических кислот, которые снижают значение рН среды и участвуют в бляшкообразовании. Однако при рН ниже 5,5 синтез внутриклеточных полисахаридов подавляется [9].

Многие микроорганизмы полости рта, особенно *Streptococcus mutans*, способны образовывать внеклеточные полисахариды – растворимый и нерастворимый глюкан (декстран) и леван (фруктан). Растворимый глюкан и леван легко расщепляются как *Streptococcus mutans*, так и другими микроорганизмами, а нерастворимый глюкан активно участвует в процессе адгезии оральных микроорганизмов [10].

Основными предрасполагающими к возникновению кариеса факторами являются: характер и режим питания, содержание фтора в воде, количество и качество слюноотделения, общее состояние организма, экстремальные воздействия на организм и микрофлора полости рта. Для дальнейшего развития процесса большое значение имеет резистентность тканей зуба, связанная с его индивидуальными структурами и особенностями. В норме зубная эмаль находится в состоянии динамического равновесия между постоянно протекающими процессами де- и реминерализации. Деминерализация обусловлена свободными ионами водорода (H^+), главным источником которых являются органические кислоты – продукты метаболизма оральных микроорганизмов. При развитии кариеса ионы водорода вначале повреждают органическую оболочку на поверхности зуба – пелликулу, в результате чего создаются условия для их непосредственного контакта с минеральными компонентами зубной эмали. Скорость разрушения эмали значительно повышается при снижении рН среды ниже 5 [11; 12].

При длительном контакте с ионами водорода апатиты, составляющие структуру эмали, растворяются, и ионы водорода проникают в поверхностный слой, вызывая дальнейшую деминерализацию эмали. Это приводит к постепенному увеличению микропространств между кристаллами эмалевых призм. В образовавшиеся микродефекты проникают микроорганизмы, повреждающие эмаль на участках, расположенных параллельно наружной и внутренней поверхностям, что сопровождается появлением конусовидных очагов поражения. Длительный процесс деминерализации завершается растворением устойчивого поверхностного слоя и образованием полости в зубе [13].

Таким образом, пусковые факторы, ведущие к заболеванию кариесом, можно представить следующим образом. В нейтральной среде *Streptococcus mutans* и лактобациллы слабоконкурентны и составляют лишь малую часть всего микробного сообщества зубной бляшки. Быстрое расходование (потребление) углеводов может привести к быстрому снижению рН бляшки. Такие условия приводят к снижению доли кислотоустойчивых бактерий, таких как *Streptococcus sanguis*, *Streptococcus mitis*, к возрастанию доли *Streptococcus mutans*, лактобацилл и других. Эти популяции подготавливают поверхность к зубному кариесу. Увеличение числа *Streptococcus mutans* и лактобацилл приводит к продукции кислоты в высоком темпе, усиливая деминерализацию зубов, размягчение твердых тканей зуба с последующим образованием дефекта в виде полости.

В заключение следует отметить, что ввиду профилактической направленности отечественной стоматологии большое значение имеет не только установление этиолого-патофизиологических связей в возникновении кариозного процесса, но и определение динамики развития этого заболевания, а также предотвращения рисков его возникновения. Часто в ходе клинического обследования изучается только состояние пораженных зубов, в то время как, когда говорят «кариес», речь идет в основном не о диагнозе как таковом, а скорее об оценке клинического состояния зубов в целом или их поверхностных слоев. Кариозные полости возникают как следствие развития этого заболевания, первичная диагностика должна осуществляться, исходя из оценки факторов риска его возникновения. Для прогнозирования развития кариеса необходимо знать, кроме характеристик слюны, количественный и качественный состав зубной биопленки, состояние защитных факторов организма и конкурентных защитных свойств резидентной микрофлоры, придающих ей стабильность и предупреждающих излишнюю колонизацию кариесогенной микрофлорой [14].

ЛИТЕРАТУРА

1. Микрофлора полости рта: норма и патология / Е. Зеленова и др. Нижний Новгород : НГМА, 2004. 158 с.
2. Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017 : a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017 / S. James et al. *Lancet*. 2018. V. 392. № 10159. P. 1789–1858.
3. Fontana M. The Clinical, Environmental, and Behavioral Factors That Foster Early Childhood Caries: Evidence for Caries Risk Assessment. *Pediatr Dent*. 2015. V. 37. № 3. P. 217–225.

4. Лукиных Л. Кариес зубов (этиология, клиника, лечение, профилактика). 3-е изд. Нижний Новгород : НГМА, 2001. 186 с.
5. Robert J., Palmer Jr. Composition and development of oral bacterial communities. *Periodontol 2000*. 2014. V. 64. № 1. P. 1–24.
6. Новицкая И., Терешина Т. Роль слюны в обеспечении процессов минерализации зубов (обзор). *Інновації в стоматології*. 2013. № 2. С. 37–41.
7. Forssten S., Björklund M., Ouwehand A. Streptococcus mutans, Caries and Simulation Models. *Nutrients*. 2010. 2. № 3. P. 290–298.
8. Marsh P. Dental plaque as a biofilm and a microbial community – implications for health and disease. *BMC Oral Health*. 2006. V. № 6 (Suppl. 1). S. 14. P. 1–7.
9. Корчагина В. Лечение кариеса зубов у детей раннего возраста. Москва : МедПресс-информ, 2008. 168 с.
10. Ofek I., Doyle R. Bacterial Adhesion to Cells and Tissues. New York ; London : Chapman and Hall, 1994. 560 p.
11. Plaque Fluoride Levels as a Predictor of Caries Development in Early Childhood with High Sugar Exposure – A Preliminary Study / K. Rizzardi et al. *Clinical, Cosmetic and Investigational*. 2020. V. 12. P. 71–78.
12. The pH of Dental Plaque in its Relation to Early Enamel Caries and Dental Plaque Flora in Humans / P. Lingström et al. *J Dent Res*. 2000. V. 79. № 2. P. 770–777.
13. Hicks J., Franklin Garcia-Godoy F., Flaitz C. Biological factors in dental caries enamel structure and the caries process in the dynamic process of demineralization and remineralization (part 2). *Journal of Clinical Pediatric Dentistry*. 2004. V. 28. № 2. 119–124.
14. Петрушанко Т., Черета В., Лобань Г. Роль колонизационной резистентности полости рта в развитии кариеса. *Стоматология*. 2013. Т. 92. № 1. С. 43–45.

V. O. Malinovskyi, E. I. Grushchenko. Роль мікроорганізмів у розвитку кариєсу. – Стаття.

Анотація. Розглянуто участь мікроорганізмів в етіології і патогенезі кариєсу зубів. Визначено пускові чинники, що ведуть до захворювання, і показана роль мікроорганізмів у формуванні зубної бляшки залежно від споживання вуглеводів, локального зниження рН, демінералізації й утворення порожнини в зубі.

Ключові слова: кариєс, зубна бляшка, *Streptococcus mutans*, сахароза, фтор.

V. Malinovskii, E. Grushchenko. The role of microorganisms in development of caries. – Article.

Summary. The role of microorganisms in etiology and pathogenesis of dental caries is considered. Trigger factors leading to the disease were determined, and the role of microorganisms in formation of dental plaque was shown, depending on carbohydrate intake, local pH decrease, demineralization, and cavity formation in a tooth.

Key words: caries, dental plaque, *Streptococcus mutans*, sucrose, fluorine.

Э. Л. Маркина

кандидат химических наук,
доцент кафедры медицинской химии и биологии
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

Г. М. Ибрагимова

магистрант 1 курса
Одесский медицинский институт
Международного гуманитарного университета
г. Одесса, Украина

РЕДКИЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ И ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ПРЕПАРАТЫ ДЛЯ НИХ

Аннотация. В работе рассматриваются редкие (орфанные) заболевания в мире, Украине, Одесской области. Дано определение орфанных болезней. Названы государства, впервые принявшие законы о поддержке разработчиков орфанных препаратов. Указана стоимость лечения некоторых редких болезней и центр обследования пациентов с таким диагнозом.

Ключевые слова: орфанные заболевания, генетические болезни, лекарственные препараты, фармацевтическая продукция.

Европейская организация по изучению редких болезней EURORDIS предложила 29 февраля, день, который бывает раз в четыре года, отмечать как Международный день редких заболеваний (Rare Disease Day). Официально этот день отмечается с 2008 г. В 2020 г. проходил четвертый раз. Проводят день с целью повышения осведомленности людей о существовании редких заболеваний [1].

Редкие болезни именуется ещё орфанными. Впервые термин «орфанные болезни» («болезни-сироты») появился в 1983 г. в Соединенных Штатах Америки (далее – США). К редким заболеваниям относят любое заболевание, затрагивающее незначительную часть населения. В большинстве случаев редкие заболевания – это хронические болезни, имеющие тяжелое, прогрессирующее течение, сопровождающееся формированием дегенеративных изменений в организме, снижающие качество жизни и ее продолжительность, требующие сложного и дорогостоящего лечения [2].

Всего в мире известно около 7 000 орфанных болезней. Большинство из них возникают из-за генетических отклонений, которые проявляются у ребенка в случае повреждения одинакового гена у родителей. Нередко люди долгое время не подозревают, что они больны, так как симптомы могут проявиться позже. Без лечения таких больных болезнь прогрессирует, что приводит к инвалидности и смерти. Излечить больного от генетического отклонения полностью невозможно, но можно улучшить качество его жизни и продлить ее [3].

По данным EURORDIS, количество редких заболеваний, вызванных генетическими факторами, составляет до 80%, остальные 20% – это болезни, которые имеют бактериальную, вирусную, аллергическую природу или вызваны неблагоприятными экологическими факторами [4].

Общее количество пациентов с редкими заболеваниями в Европе превышает 30 миллионов человек. Некоторые редкие заболевания составляют один случай на 50 тысяч человек [5].

С развитием науки диагностические методы современной медицины становятся все более совершенными, что позволяет медикам выявлять все больше редких болезней (врожденных, гематологических, онкологических и других).

Первые лекарственные препараты для орфанных пациентов появились в конце XX в. В связи с этим появилась возможность полностью или частично вылечить больных, которым раньше медицина не могла помочь. Фармацевтическая наука и фармацевтическая технология развиваются быстрыми темпами. Ежегодно выпускаются новые орфанные препараты.

Главной проблемой при лечении редких заболеваний остается высокая стоимость медицинских препаратов. Большинство из них создаются на основе дорогостоящих биотехнологий. Существует

и проблема с испытанием таких препаратов. Многие производители не видят для себя коммерческой выгоды в выпуске орфанных лекарственных препаратов. В отличие от препаратов для массового потребления они не окупаются. С каждым годом на международном рынке появляется все больше лекарств для лечения редких заболеваний. В большинстве случаев производство медикаментов поддерживается государством [6].

США стала первой страной, которая в 1983 г. приняла пакет законов об орфанных заболеваниях. Под влиянием Национального комитета по редким заболеваниям (National Organization for Rare Disorders) и других организаций государство призвано было поощрять фармацевтические компании, разрабатывающие лекарственные средства для редких заболеваний. Согласно закону, компании, занимающиеся разработкой препаратов для лечения заболеваний, могут продавать их без конкуренции в течение семи лет и получать стимулирующие налоговые льготы.

В Европейском Союзе (далее – ЕС) был принят аналогичный Закон (Regulation (EC) № 141/2000), который расширил спектр орфанных препаратов и ещё учитывал некоторые тропические болезни, характерные для развивающихся стран [7]. Аналогичный закон имеет разное содержание в том или ином государстве, так как некоторые патологии редки в одной части мира, а в другой распространены больше. Законы об орфанных препаратах существуют также в Австралии, Сингапуре и Японии.

До 2019 г. было утверждено около 600 орфанных препаратов. Из официального списка из семи тысяч редких заболеваний лечилось двести болезней. Украина официально признает триста два орфанных заболевания, при этом полноценной статистики и данных о всех орфанных больных в стране нет [8].

Орфанные препараты проходят тестирование, как любая другая фармацевтическая продукция: изучаются их фармакокинетика и фармакодинамика, дозирование, стабильность, безопасность и эффективность. В тоже время разрешается III фазу клинических испытаний проводить менее чем на 1 000 пациентах, поскольку вследствие малой распространённости заболевания требуемое количество просто невозможно собрать. Рынок для таких препаратов не может быть большим, а значит, он убыточен. Поэтому необходимо государственное вмешательство в решение данного вопроса. Поддержка правительства в разработке орфанных препаратов может осуществляться в различных формах [7]: налоговые стимулы и льготы; упрощённая процедура допуска; государственное субсидирование разработки; увеличение срока эксклюзивности на рынке.

Сегодня понятие орфанных недугов закреплено на законодательном уровне во многих странах, в том числе и в Украине. Для этого нашему государству понадобилось более тридцати лет. До 2014 г. в этой сфере законодательство полностью отсутствовало. Закон о редких (орфанных) заболеваниях в Украине позволил пациентам получить доступ к лечению. Центр орфанных заболеваний находится в Национальной детской специализированной больнице (далее – НДСБ) «Охматдет», где можно пройти бесплатное генетическое обследование, провести уникальные анализы, которые помогают выявить орфанные недуги на ранних стадиях. Многие специалисты центра «Охматдет» проходят подготовку в ведущих клиниках Великобритании, Италии, Германии, Чехии, США, Японии, Франции, Хорватии и других стран.

Врачи центра орфанных заболеваний НДСБ «Охматдет» отмечают, что только часть пациентов получают лечение, еще меньшая часть получают его за счет государственной помощи. Многие пациенты с орфанными заболеваниями получают лекарства благодаря гуманитарной программе компании «Санофи Джензайм», которая предоставила Украине для лечения орфанных заболеваний помощь на сумму 1,5 миллиарда гривен. Стоимость последующей партии лекарств составила почти 2 миллиона 900 тысяч долларов. В тоже время государство даёт гарантии пациентам обеспечивать их за бюджетные средства, а поэтому должно искать способы выполнения обязательства [9].

Министерство здравоохранения Украины расширило перечень орфанных заболеваний, что подтверждается приказом Министерства здравоохранения Украины от 29 июня 2017 г. № 731, зарегистрированного в Министерстве юстиции. Список эндокринных орфанных болезней, нарушение обмена веществ и пищеварения пополнился семью новыми «болезнями-сиротами», среди которых: нарушение обмена орнитина, аргининемия, дефицит орнитин-карбамоилтрансферазы; нарушение обмена глицина; другие нарушения накопления липидов, болезнь Вольмана; наследственная эритропоэтическая порфирия; порфирия кожная поздняя; другие порфирии; липоматоз, не классифицированный в других рубриках.

«Редкие болезни нервной системы» пополнились десятью позициями, к ним относятся: энцефалит, миелит и энцефаломиелит; энцефалит, миелит и энцефаломиелит при болезнях, классифицированных в других рубриках; прогрессирующий энцефаломиелит с ригидностью и миоклонусом; вторичный

паркинсонизм, вызванный другими внешними факторами; другие формы вторичного паркинсонизма; дистония; дистония краниоцервикальная с распространением на гортань и верхние конечности; блефароспазм; другие дистонии; дистония неуточненная; специфические эпилептические синдромы; наследственная моторная и сенсорная невропатия.

В перечне орфанных болезней появился новый раздел «Редкие болезни склеры, роговицы, радужной оболочки и цилиарного тела», содержащий интерстициальный (стромальный) и глубокий кератит (синдром Когана) и иридоциклит.

Закон о редких (орфанных) заболеваниях в Украине позволил пациентам получить доступ к лечению. Из-за нехватки бюджетных средств только треть больных получают препараты бесплатно. Всем им нужно непрерывное пожизненное лечение, это дорого (таблица 1). Как следует из таблицы, лечение мукополисахаридоза обходится государству в 30 тысяч долларов за один месяц. Болезни Фабри, Пампе и Гоше требуют также немалых затрат, от 5 000 до 15 000 долларов за такой же период.

Таблица 1

Стоимость лечения дорогих орфанных заболеваний в Украине

Орфанное заболевание	Стоимость лечения (доллар)	Период
Мукополисахаридоз	30 000	Один месяц
Болезнь Гоше	15 000	Один месяц
Болезнь Фабри и Пампе	5 000	Один месяц

Украина получила инновационный препарат для лечения больных с одним из редких генетических заболеваний – мукополисахаридозом. Лекарства доставлены в НДСБ «Охматдет». Стоимость препарата – более 120 млн грн. В мире статистика больных мукополисахаридозом соответствует соотношению 1:20 000. По данным ПРООН, в Украине на учете состоят 54 пациента с этим редким генетическим заболеванием, вызванным недостатком ферментов, которые выводят из организма токсины и шлаки и без которых организм больных отравляет сам себя [10].

Согласно зарубежной статистике, один пациент с болезнью Гоше приходится на 60–100 тысяч населения. В нашей стране на октябрь 2019 г. число диагностированных случаев составляет один на 430 тысяч [11]. Для лечения болезни Гоше (таких пациентов в Украине 64) назначается ферментно-заместительная терапия, то есть отсутствующий в организме фермент вводится искусственно каждые две недели пожизненно. В Украине сегодня выявлено 15 пациентов с болезнью Фабри, а болезнь Помпе пока диагностирована у трех украинцев (таблица 2) [12].

В общественной организации «Орфанные заболевания Украины» отметили, что назвать точное количество больных с редкими заболеваниями в Украине не могут. С каждым годом их становится больше, так как совершенствуется диагностика отмеченных болезней.

Таблица 2

Количество больных некоторыми орфанными заболеваниями в Украине, в частности, в Одесской области. Данные 2018 г.

Заболевание	Количество больных	
	в Украине	в Одесской области
Мукополисахаридоз	54	3 (до 17 лет)
Классическая фенилкетонурия, другие гиперфенилаланиемии E70.0, E70.1	957	51
Болезнь Гоше E75.2	64	3
Болезнь Фабри	15	–
Муковисцидоз E84.0, E84.1, E84.8	737	53
Буллезный эпидермолиз, приобретенный буллезный эпидермолиз Q81, L12.3	353	18
Дерматополимиозит M33	465	21
Болезнь Лайма A69.2	2 212	2
Болезнь Помпе E74.0	3	2
Синдром Рассела – Сильвера Q87.1	147	2

Согласно Закону, граждане, страдающие орфанными заболеваниями, должны обеспечиваться необходимыми для их лечения лекарственными препаратами, диетическими пищевыми продуктами. Планируется составить государственный реестр граждан и перечень редких (орфанных) заболеваний, имеющих признанные методы лечения: 1 – болезнь Гоше; 2 – классическая фенилкетонурия и другие формы гиперфенилаланинемии; 3 – гемофилия; 4 – муковисцидоз; 5 – мукополисахаридоз I, II, VI типов; 6 – гипопизарный нанизм; 7 – тирозинемия; 8 – болезнь Андерсона – Фабри; 9 – болезнь Помпе; 10 – болезнь Нимана – Пика; 11 – лейциноз (болезнь кленового сиропа); 12 – органические ацидурии (изовалериановая, метилмалоновая, пропионовая, глютаровая); 13 – гомоцистинурия и другие. Их всего двадцать три [13].

В Комитете Верховной Рады Украины по вопросам здоровья нации, медицинской помощи и медицинского страхования работают над стратегией на 2020–2025 гг., в которой планируется прописать лечение орфанных заболеваний, создать государственный реестр больных, определить бюджет. Комитет расширяет перечень обязательных скринингов. Сейчас «Охматдет» проводит 4 скрининга на орфанные заболевания, в то время как США осуществляют 68. Также планируется упростить регистрацию препаратов для пациентов с редкими заболеваниями.

Таким образом, во всем мире орфанные заболевания создают для государства определенную проблему, которую нужно решать, так как здоровье граждан находится на первом месте в любом государстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Орфанные препараты. URL: <https://brace-lf.com/informaciya/farmatsevticheskoe-i-meditsinskoe-pravo/894-orfannye-preparaty>.
2. Содействие разработке орфанных препаратов. URL: <https://www.eurordis.org/ru/content/>.
3. Орфанные заболевания и препараты для их лечения. URL: https://www.katrenstyle.ru/articles/journal/goods_sales/orfannye_preparaty_novaya_kategoriya_na_farmrynke.
4. Как обеспечить лечение пациентов с орфанными заболеваниями. URL: <https://uacrisis.org/ru/73567-orphan-diseases>.
5. Мировой рынок орфанных препаратов. URL: <https://www.apteka.ua/article/489103>.
6. Aronson J. Rare diseases and orphan drugs. *British Journal of Clinical Pharmacology*. 2006. Vol. 61. № 3. P. 243–245.
7. Правовое регулирование жизненного цикла орфанных препаратов. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-zhiznennogo-tsikla-orfannyh-preparatov>.
8. Украина официально признает всего 302 орфанных заболевания. URL: https://24tv.ua/health/ru/iz_6_tysjach_redkih_zabolevanij_ukraina_priznaet_tolko_302_n1289774.
9. Как обеспечить лечение пациентов с орфанными заболеваниями. URL: <http://uacrisis.org/ru/73567-orphan-diseases>.
10. Украина закупила инновационный препарат для лечения детей с мукополисахаридозом. URL: <https://www.unian.net/health/country/10027712-ukraina-zakupila-innovacionnyy-preparat-dlya-lecheniya-detey-s-mukopolisaharidozom.html>.
11. Орфанные заболевания: как в Украине лечат редкие болезни Гоше, Фабри, Помпе. URL: https://aif.ua/health/life/orfannye_zabolevaniya_kak_v_ukraine_lechat_redkie_bolezni_goshe_fabri_pompe.
12. В Харькове люди с редкими заболеваниями ежедневно борются за жизнь. URL: <https://vecherniy.kharkov.ua/news/142505/>.
13. Минздрав составил перечень орфанных заболеваний. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/113976_minzdrav-sostavil-perechen-orfannykh-zabolevanij.

Е. Л. Маркіна, Г. М. Ібрагімова. Рідкісні захворювання і лікарські препарати для них. – Стаття.

Анотація. У роботі розглядаються рідкісні (орфанні) захворювання у світі, Україні, зокрема в Одеській області. Дано визначення орфанним хворобам. Названі держави, які вперше ухвалили закони про підтримку розробників орфанних препаратів. Зазначено вартість лікування деяких рідкісних хвороб і центр обстеження пацієнтів із таким діагнозом.

Ключові слова: орфанні захворювання, генетичні хвороби, лікарські препарати, фармацевтична продукція.

E. Markina, G. Ibrahimova. Rare diseases and drugs for them. – Article.

Summary. The work deals with rare (orphan) diseases in the world, Ukraine and Odessa region. Orphan Disease Defined. Name the state that first adopted laws to support developers of orphan drugs. The cost of treatment for some rare diseases and the center for examining patients with this diagnosis are indicated.

Key words: orphan diseases, genetic diseases, drugs, pharmaceutical products.

О. П. Романчук

доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри загально-медичних наук
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

АВТОНОМНА РЕГУЛЯЦІЯ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ФОРМУВАННІ ГІПЕРТЕНЗИВНОГО СТАТУСУ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ

Анотація. За даними обстеження з використанням спіроартеріокардіоритмографії, а також тесту з дозованим фізичним навантаженням, у 26 осіб віком від 18 до 25 років, які мають гіпертензивний тип реакції, встановлено характерні особливості автономного забезпечення кардіореспіраторної системи у спокої. Вони стосуються істотного підвищення внеску низькочастотних складників регуляції на серцевий ритм, систолічний та діастолічний артеріальний тиск та довільне дихання.

Ключові слова: артеріальна гіпертензія, особи молодого віку, автономна регуляція.

Вступ. Актуальність цього дослідження пов'язана з необхідністю визначення передумов формування первинної артеріальної гіпертензії (ПАГ), розвиток якої часто зумовлений формуванням стійких компенсаторних механізмів у відповідь на різні подразники зовнішнього та внутрішнього середовища, які визначають гіперкінетичний тип центральної гемодинаміки [1; 2; 4]. Надалі цей механізм призводить до формування «порочного кола» регуляторних процесів, яке в кінцевому рахунку визначає появу клінічних ознак ПАГ [4; 12]. Істотна роль серед чинників, що можуть викликати надмірну реакцію центральної гемодинаміки, належить фізичним навантаженням. Така реакція супроводжується порушенням взаємодії центрального та периферичного механізмів підтримки артеріального тиску [2; 5; 6; 7; 11; 12], що слід розглядати як одну з передумов подальшого розвитку ПАГ.

Метою роботи було визначення особливостей автономної регуляції кардіореспіраторної системи осіб молодого віку, які мають передумови до формування гіпертензивного статусу за результатами оцінки реакції на дозоване фізичне навантаження.

Матеріали та методи дослідження. Під наглядом знаходились 226 осіб чоловічої і жіночої статі у віці від 18 до 25 років, у яких проводився тест Мартіне-Кушелевського. За результатами оцінки останнього було встановлено, що у 26 осіб відзначався неадекватний – гіпертензивний тип реакції на дозоване фізичне навантаження.

Перед проведенням навантажувального тесту протягом 2 хвилин з використанням спіроартеріокардіоритмографії (САКР) у положенні сидячи визначались параметри функціонування кардіореспіраторної системи, які передбачали вимірювання послідовностей R-R інтервалів, значень систолічного (СТ) та діастолічного (ДТ) тиску на кожному скороченні серця, а також потоків вдихуваного та видихуваного повітря [9]. З урахуванням отриманих даних проводився розрахунок показників варіабельності серцевого ритму (ВСР), систолічного (ВСТ) та діастолічного (ВДТ) артеріального тиску, а також варіабельності дихання (ВД) [8; 10]. Характеризуючи показники варіабельності кардіореспіраторної функції, слід нагадати, що вони свідчать про загальний регуляторний вплив автономної системи (TP_{CP} мс²; TP_{CT} мм рт.ст.²; TP_{DP} мм рт.ст.²; TP_{DP} (л/хв)²), який складається з надсегментарних (VLF_{CP} мс²; VLF_{CT} мм рт.ст.²; VLF_{DP} мм рт.ст.²; VLF_{DP} (л/хв)²), симпатичних (LF_{CP} мс²; LF_{CT} мм рт.ст.²; LF_{DP} мм рт.ст.²; LF_{DP} (л/хв)²) та парасимпатичних (HF_{CP} мс²; HF_{CT} мм рт.ст.²; HF_{DP} мм рт.ст.²; HF_{DP} (л/хв)²) впливів. Для оцінки отриманих показників нами був використаний перцентильний метод аналізу, який передбачав порівняльну характеристику отриманих розподілів з розподілом даних показників у популяції практично здорових осіб молодого віку з урахуванням потрапляння у діапазони 0–5%, 5–25%, 25–75%, 75–95% і 95–100% зустрічності [16].

Результати та їх обговорення. У табл 1 представлені результати дослідження показників ВСР, які свідчать, що у осіб із гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження відзначаються характерні особливості у розподілі показників ВСР у стані спокою. Насамперед за показником загальної

потужності спектру варіабельності відзначається істотне зрушення у бік його виразного підвищення у 25,8% випадків, що більш ніж у 5 разів перевищує очікуваний результат, тоді як помірне зниження цього показника зустрічається тільки в 14,5% випадків, а виразне не зустрічається взагалі. Аналіз розподілу ВСР у понаднизькому, низькому та високому частотному діапазонах дозволяє стверджувати, що за VLF (мс²) зміни мають двоспрямований характер: у одних осіб – до виразного зменшення надсегментарних впливів у 20,3% випадків, що більш ніж у 4 рази перевищує очікувані дані, у інших – до помірної їх збільшення у 34,8%, що майже у 1,5 рази частіше належного. За LF (мс²), яка характеризує активність симпатичної гілки ВНС, відзначається суттєве зрушення у бік помірної та виразної зрушення, відповідно, у 33,6% (майже у 1,5 рази частіше належного) та 31,5% (більше ніж у 6 разів частіше належного). Певним чином активність симпатичної гілки ВНС компенсується підвищенням активності і парасимпатичної гілки (за показником HF), яка у 42,7% осіб знаходиться на рівні помірної підвищення та майже не зустрічається на рівні виразного та помірної зниження. Однак навіть така активність парасимпатичної гілки у 23,6% випадків (за LF/HF), що майже у 5 разів частіше належного, є недостатньою та загалом свідчить про переважання симпатичних впливів на серцевий ритм. Тобто для осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження характерним є переважання симпатичних впливів на серцевий ритм з одночасним збільшенням загальної потужності спектру ВСР.

Таблиця 1

Розподіл показників ВСР у осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження, у %

Показник	<5	5-25	25-75	75-95	>95
TP _{ср} мс ²	0	14,5	34,8	24,8	25,8
VLF _{ср} мс ²	20,3	3,3	34,8	34,8	6,7
LF _{ср} мс ²	4,5	11,2	19,1	33,6	31,5
HF _{ср} мс ²	0	3,3	46,1	42,7	7,9
LF/HF _{ср}	7,9	21,5	30,3	16,7	23,6

За даними аналізу показників ВСТ (табл. 2) відзначається певне зниження загальної потужності спектру ВСТ, яке реєструється на рівні помірної у 37% випадків, що у майже у 1,5 рази частіше від очікуваного. В той же час помірне підвищення зареєстровано тільки у 6,7% випадків, а виразне не реєструвалось взагалі. Рівень надсегментарних впливів на СТ за (VLF_{СТ}) вірогідно не відрізнявся від очікуваного, а ось внесок низькочастотного (LF_{СТ} мм рт.ст) та високочастотного (HF_{СТ} мм рт.ст) складників відзначався суттєво зниженим, причому значніше за HF_{СТ}. Так, якщо помірне та виразне зниження активності симпатичної гілки ВНС відзначалось, відповідно, у 17,0% та 29,4% випадків, то помірне та виразне зниження активності парасимпатичної гілки ВНС, відповідно, у 25,8% та 37,0% випадків, що відобразилось на співвідношенні LF/HF, яке здебільшого збалансоване у 49,4%, однак у 27% осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження воно знаходиться на рівні вираженого збільшення. Останнє свідчить про суттєве переважання симпатикотонічних впливів на СТ.

Таблиця 2

Розподіл показників ВСТ у осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження, у %

Показник	<5	5-25	25-75	75-95	>95
TP _{СТ} мм рт.ст. ²	4,5	37,0	51,8	6,7	0
VLF _{СТ} мм рт.ст. ²	4,5	18,2	59,4	17,9	0
LF _{СТ} мм рт.ст. ²	25,8	17,0	31,5	22,4	3,3
HF _{СТ} мм рт.ст. ²	37,0	29,4	25,8	7,9	0
LF/HF _{СТ}	4,5	7,9	49,4	11,2	27,0

Аналіз даних розподілу показників ВДТ (табл. 3) засвідчив, що за загальною потужністю спектра варіабельності ДТ (TP_{ДТ} мм рт.ст) та активністю надсегментарних впливів на ДТ (VLF_{ДТ} мм рт.ст.) вірогідних відмінностей від популяційних даних не відзначалось. Достатньо збалансованими відзначались показники активності симпатичного та парасимпатичного впливу на ДТ (LF_{ДТ} мм рт.ст. та HF_{ДТ} мм рт.ст.) за винятком виразного підвищення симпатичних впливів у 15,8% осіб та виразного зниження

парасимпатичних впливів у 19,1% осіб. Однак за інтегральним показником, що характеризує співвідношення активності, відзначалось суттєве переважання симпатикотонічних впливів на ДТ у 54,8% осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження. Причому останнє значно (більше ніж у 2 рази) переважає варіанти симпатикотонічного впливу на СТ та на серцевий ритм (майже у 2,5 рази). Тобто з урахуванням активності окремих гілок ВНС визначальним є підвищення симпатикотонічного впливу на ДТ, яке і характеризує у більшості випадків, на наш погляд, гіпертензивний тип реакції на дозоване фізичне навантаження.

Таблиця 3

Розподіл показників ВСТ у осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження, у %

Показник	<5	5-25	25-75	75-95	>95
TP _{ДТ} мм рт.ст. ²	0	32,7	43,6	14,5	9,1
VLF _{ДТ} мм рт.ст. ²	0	24,8	56,1	14,5	4,5
LF _{ДТ} мм рт.ст. ²	3,3	15,8	39,4	25,8	15,8
HF _{ДТ} мм рт.ст. ²	19,1	0	54,8	17,0	9,1
LF/HF _{ДТ}	0	28,2	12,4	4,5	54,8

Достатньо інформативними виглядають показники ВД (табл. 4), які засвідчують характерні зміни контуру вегетативної регуляції спонтанного дихання, а саме суттєва тенденція до зниження загальної потужності спектру варіабельності спонтанного дихання (TP_{ДТ} (л/хв.)²), основним внеском в яке є виразне зменшення надсегментарних регуляторних впливів (за VLF_{ДТ} (л/хв.)²), що у 17,1% випадків знаходяться на рівні вираженого зниження та у 45,3% випадків – помірного зниження. З огляду на активність впливу окремих гілок ВНС заслуговує на увагу певна диспропорція розподілу активності симпатичної (за LF_{ДТ} (л/хв.)²) та парасимпатичної (за HF_{ДТ} (л/хв.)²) гілок. Так, якщо активність впливу симпатичного відділу ВНС на спонтанне дихання характеризується достатньо рівномірним розподілом за всіма рівнями активності, з певною тенденцією до переважання виразно знижених впливів (у 18,8% випадків), що більше ніж у 3 рази перевищує очікувані результати, то за активністю парасимпатичних впливів ця тенденція більш виражена та характеризується не тільки виразним зменшенням впливів, але й відсутністю варіантів підвищення. Ця обставина визначає переважання загалом симпатикотонічних впливів на спонтанне дихання.

Таблиця 4

Розподіл показників ВД у осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження, у %

Показник	<5	5-25	25-75	75-95	>95
TP _{ДТ} (л/хв.) ²	18,8	26,5	50,9	3,8	0
VLF _{ДТ} (л/хв.) ²	17,1	45,3	37,6	0	0
LF _{ДТ} (л/хв.) ²	18,8	19,2	29,9	24,4	7,7
HF _{ДТ} (л/хв.) ²	18,8	30,3	50,9	0	0
LF/HF _{ДТ}	0	20,9	50,9	5,6	22,6

Аналізуючи отримані результати, необхідно констатувати, що варіанти розподілів показників автономного забезпечення кардіореспіраторної системи у молодих осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження істотно відрізняються від таких, що отримані під час обстеження хворих на гіпертонічну хворобу, передусім за параметрами ВСР, які характеризують адаптаційно-приспосувальні можливості серцево-судинної системи, а саме за показником загальної потужності автономної регуляції (TP) [1; 2; 15], який у разі гіпертонічної хвороби істотно нижчий [13; 14; 18]. Проте схожим є переважання у стані спокою низькочастотних впливів на серцевий ритм (LF_{СТ}) [15], що характеризує розвиток симпатикотонії (табл. 1).

Істотною відмінністю є зниження загальних регуляторних впливів на СТ (TP_{СТ}), що не є характерним для гіпертонічної хвороби, коли даний показник значно підвищується [18]. Особливої уваги заслуговує переважання низькочастотних впливів (LF_{СТ}), яке навіть перевищує (табл. 2) варіанти зустрічності у разі гіпертонічної хвороби [14; 18], що може свідчити про порушення механізмів барорефлекторної

регуляції систолічного артеріального тиску, яке надалі може приводити до розвитку дизрегуляції скорочувальної функції серця і збільшення її варіабельності, що ми зазвичай спостерігаємо під час гіпертонічної хвороби [13]. Ще більш виражене переважання симпатичних впливів відзначається на діастолічний тиск (табл. 3), що свідчить про істотне збільшення тону су резистивних судин у цієї категорії осіб. Останнє також було підтвержене під час обстеження осіб з травматичними ушкодженнями спинного мозку [3; 19].

Найбільшу інформацію, на наш погляд, надають результати дослідження ВД, які засвідчують істотне зниження автономних впливів на дихання (табл. 4), що є достатньо характерним для висококваліфікованих спортсменів [15], на тлі переважання низькочастотних впливів, що є достатньо характерним для гіпертонічної хвороби [14]. В той же час зниження високочастотних впливів може засвідчувати переважання рестриктивних змін у дихальній системі [17].

Отримані результати засвідчують, що на нормативні значення артеріального тиску у стані спокою мають автономні детермінанти, які передбачають гіпертензивний варіант реагування, який надалі може сприяти формуванню гіпертензивного статусу у осіб молодого віку.

Висновки. Отже, за результатами аналізу розподілу індивідуальних варіантів автономного забезпечення кардіореспіраторної системи у осіб з гіпертензивним типом реакції на дозоване фізичне навантаження були визначені характерні особливості, які пов'язані насамперед із значним переважанням симпатикотонічних впливів на всі складники кардіореспіраторної системи, що найбільш виражені у впливу на ДТ, які спостерігаються у більшості осіб. Встановлено, що одну з визначальних ролей у розвитку гіпертензивних реакцій на дозоване фізичне навантаження відіграють механізми порушення автономного забезпечення спонтанного дихання у спокої, які характеризуються тенденцією до зменшення його варіабельності та супроводжуються збільшенням надсегментарних впливів на серцевий ритм, симпатикотонічних впливів на СТ та ДТ, причому останніх суттєво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баевский Р.М., Берсенева А.П. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний. Москва : Медицина. 1997. 236 с.
2. Земцовский Э. В., Тихоненко В.М., Рева С.В., Демидова М.М. Функциональная диагностика состояния вегетативной нервной системы. Санкт-Петербург : Инкарт. 2004. 80 с.
3. Кавалерский Г.М., Терновой К.С., Богачев В.Ю., Романчук А.П., Лебедева М.А. Особенности функционального состояния сердечно-сосудистой и дыхательной систем при вертебро-висцеральном синдроме. *Вестник восстановительной медицины*. 2011. № 5 (45). С. 28–33.
4. Крыжановский Г.Н. Болезни регуляции. *Клиническая медицина*. 1997. № 7. С. 4–7.
5. Носкин Л.А., Паненко А.В., Пивоваров В.В., Романчук А.П., Чугунова Н.А., Агемян Л.М. Дифференциация патологии сосудистой системы в условиях санаторно-курортной реабилитации. *Вестник восстановительной медицины*. 2004. № 3. С. 41–45.
6. Носкин Л.А., Рубинский А.В., Марченко В.Н., Ламден Ю.А., Пивоваров В.В., Черепов А.В. Полисистемная дифференциальная диагностика сопряжения внешнего дыхания и сердечно-сосудистого синхронизма у больных с различным профилем заболеваний. *Патогенез*. 2019; 17(3). С. 65–73.
7. Носкин Л.А., Рубинский А.В., Романчук А.П., Марченко В.Н., Пивоваров В.В., Черепов А.В., Заровкина Л.А. Изучение сердечно-сосудистого и дыхательного синхронизма при различных режимах дыхания. *Патогенез*. 2018. № 16(4). С. 90–96.
8. Паненко А.В., Романчук О.П. До питання дослідження вікових особливостей варіабельності дихання. *Одеський медичний журнал*. 2004. № 5. С. 63–66.
9. Пивоваров В.В. Информационно-измерительные системы медицинской диагностики нервной регуляции кровообращения. Санкт-Петербург, 2010. 343 с.
10. Романчук О.П., Паненко А.В. До питання нормування результатів дослідження варіабельності артеріального тиску. *Одеський медичний журнал*. 2003. № 2. С. 66–67.
11. Романчук О.П., Паненко А.В. Санотипування у визначенні морфофункціональних детермінант вегетативних розладів. *Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія*. 2006. № 4. С. 31–34.
12. Судаков К.В. Функциональные системы: принципы динамической организации, постулаты общей теории. *Патологическая физиология*. 1988. № 4. С. 10–22.
13. Штанько В.А., Бекало І.С., Романчук О.П. Потижнева динаміка змін параметрів вегетативного забезпечення серцевого ритму, артеріального тиску під час регулярного прийому стабільної дози лізиноприлу. *Вісник морської медицини*. 2011. № 4. С. 103–106.
14. Штанько В.А., Романчук О.П., Маріш М.Ю. Використання параметрів спіроартеріокардіоритмографії для вибору і оцінки ефективності антигіпертензивної фармакотерапії. *Досягнення біології та медицини*. 2016. 2 (28). С. 11–16.
15. Guziy O.V., Romanchuk A.P. Multifunctional determinants of athletes' health. *Journal of Medicine and Health Research*. 2017. 2(1): 12–21.
16. Guzii O.V., Romanchuk A.P., Maglovanyu A.V., Trach V.M. Polyfunctional express-evaluation criteria of the sportsman organism state. *Journal of Physical Education and Sport*. 2019. 19(4): 2352–2358

17. Romanchuk A.P., Bazhora Ya.I. Regulatory peculiar features of uncontrolled bronchial asthma. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018; 8(1): 330–346.
18. Romanchuk A.P., Shtanko V.A., Bekalo I.S. Lizinopril Monotherapy and Sensitivity of the Baroreflex in Patients with Hypertension. *IOSR Journal of Dental and Medical Sciences (IOSR-JDMS)*. 2019. 18 (1):74–79.
19. Ternovoi K. S., Romanchuk A.P., Sorokin M. Yu., Pankova N. B. Characteristics of the Functioning of the Cardio-Respiratory System and Autonomic Regulation in Para-Athletes with Spinal Injury. *Human Physiology*. 2012. 38(4):410–415.

А. П. Романчук. Автономная регуляция кардиореспираторной системы при формировании гипертензивного статуса у лиц молодого возраста. – *Статья.*

Аннотация. По данным обследования с использованием спироартериокардиоритмографии, а также теста с дозированной физической нагрузкой 26 лиц в возрасте от 18 до 25 лет, имеющих гипертензивный тип реакции, показаны характерные особенности автономного обеспечения кардиореспираторной системы в покое. Они касаются существенного повышения вклада низкочастотных составляющих регуляции на сердечный ритм, систолическое и диастолическое артериальное давление и произвольное дыхание.

Ключевые слова: артериальная гипертензия, лица молодого возраста, автономная регуляция.

A. Romanchuk. *Autonomous regulation of the cardiorespiratory system during the formation of hypertensive status in young people.* – *Article.*

Summary. According to a survey using spiroarteriocardiorhythmography, as well as a test with dosed physical activity of 26 people aged 18 to 25 years who have a hypertensive type of reaction, the characteristic features of the autonomous provision of the cardiorespiratory system at rest are shown. They relate to a significant increase in the contribution of low-frequency regulatory components to heart rate, systolic and diastolic blood pressure, and voluntary breathing.

Key words: arterial hypertension, young people, autonomous regulation.

УДК 616.831 - 005.1 – 005

В. Й. Тецуцк

кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна

Н. В. Тецуцк

лікар-невролог
м. Братислава, Словаччина

О. О. Руських

студент 5 курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

ДО ПИТАННЯ ДІАГНОСТИКИ РІЗНИХ ПАТОГЕНЕТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ ЗА ІШЕМІЧНИМ ТИПОМ

Анотація. У роботі представлені результати аналізу історій хвороб 46 пацієнтів (клінічних, інструментальних, лабораторних та патоморфологічних особливостей), котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в ангіоневрологічному відділенні клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України з різними патогенетичними підтипами гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) за ішемічним типом у 2015–2019 рр. Проведена диференційна діагностика між ними. Визначення підтипу ГПМК за іше-

мічним типом є надзвичайно актуальним питанням, оскільки впливає на вибір методів лікування та засобів вторинної профілактики. Найчастіше зустрічався атеротромботичний варіант – 67,4%. На долю кардіоемболічного інсульту припадає 32,6%. Диференційна діагностика різних патогенетичних варіантів оснований на наявності чи відсутності атеросклеротичного ураження судин, кардіальної патології, артеріальної гіпотензії.

Ключові слова: ішемічний інсульт, атеросклероз, гостре порушення мозкового кровообігу.

Сьогодні проблема гострих порушень мозкового кровообігу (далі – ГПМК) дуже гостро постає серед населення світу, особливо України. ГПМК є третьою за значимістю причиною збільшення рівня смертності після серцево-судинних та онкологічних захворювань. За останні 10 років поширеність судинних захворювань головного мозку зросла в 2 рази [1]. Підтипи ішемічного інсульту (далі – ІІ) визначаються за критеріями TOAST [2]. Автори виділяють такі етіологічні чинники ішемічного інсульту:

- макроангіопатії (близько 20,9% інфарктів), з них понад 50% становлять стенози та оклюзії екстра- або інтракраніальних судин;
- кардіогенні емболії (25,6% інсультів);
- мікроангіопатії (20,5% випадків усіх ІІ), що спричиняють розвиток лакунарних інфарктів (далі – ІІІ) із формуванням дрібних осередків некрозу в глибоких відділах головного мозку (ГМ);
- інші причини інсультів (3,5% випадків);
- поєднані причини (6,9%);
- нез'ясовані причини розвитку ГПМК (22,7%).

У зв'язку зі значним прогресом у розвитку технічного забезпечення медичної галузі (появою апаратів ультразвукового дослідження, нейровізуалізації – КТ/МРТ) стало можливим вчасне та неінвазивне прижиттєве дослідження різних підтипів ішемічних інсультів. За цього, на думку М.Ф. Ісмайлова, майже 40% інфарктів мозку залишається недиференційованими [3]. Найточнішим методом діагностики залишається патоморфологічне та патогістологічне дослідження мозкової тканини [4; 5]. Уточнення патогенетичного підтипу ішемічного інсульту сприяє кращій організації проведення раціональної терапії в умовах ангіоневрологічного відділення (далі – АНВ) Військово-медичного клінічного центру (далі – ВМКЦ) Південного регіону України (далі – ПРУ).

Метою нашого дослідження було встановлення особливостей перебігу ГПМК у залежності від патогенетичного механізму розвитку; проведення диференційної діагностики різних патогенетичних варіантів на основі аналізу даних клінічного дослідження, даних лабораторних та інструментальних обстежень, патоморфологічної картини.

Матеріали та методи дослідження. Проведено аналіз історій хвороб 46 пацієнтів (клінічних, інструментальних, лабораторних та патоморфологічних особливостей), котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПРУ з різними патогенетичними підтипами ГПМК за ішемічним типом у 2015–2019 рр., проведена диференційна діагностика між ними. Всі пацієнти проходили лікування в АНВ ВМКЦ ПРУ (м. Одеса). Діагноз ІІ встановлювали згідно із сучасними Європейськими методичними рекомендаціями щодо діагностики гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) та науково-дослідними стандартами НДІ неврології, психіатрії та наркології АМН України [6]. У цих пацієнтів було проведено комплексне клініко-неврологічне обстеження. Середній вік пацієнтів становив $74,3 \pm 3,4$ років, з них 39 (84,8%) – чоловіки та 9 (15,2%) – жінки, що зумовлено специфікою військового лікувально-діагностичного закладу (ЛДЗ). Локалізація ішемічного осередку за даними МРТ ГМ або КТГМ була виявлена нами у 27 (58,7%) пацієнтів у лівій півкулі та у 19 (41,3%) – у правій півкулі ГМ. Програма обстеження включала: клініко-неврологічне обстеження, оцінку рівня активності по шкалі Бартеля, загальноклінічні методи обстеження (розгорнутий загальний аналіз крові, біохімічний аналіз крові, загальний аналіз сечі, ЕКГ, ФОГК), нейропсихологічне обстеження – оцінку психічного статусу по шкалі MMSE (Mini-Mental State Examination) та рівня депресивності по геронтологічній шкалі; КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередку) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі «Neusoft – NeuViz-16» (2010 р. в.; КНР) та МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередку), що проводилось на МР томографі 1,5 Тл «MAGNETOM Espreo», Siemens, Німеччина, 2011 р. в.; УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «Logiq 500 MB», GE Medical Systems, Індія; 1998 р. в. Визначалась лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛСШК) та лінійна діастолічна швидкість кровоплину (ЛДШК); індекс резистентності судинної стінки (RI) та пульсаторний індекс (PI); ЕЕГ (аналіз БАГМ здійснювався за допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу «BRAINTEST», Україна, 2014 р. в.); для аналітичної оцінки

отриманих результатів використані програми «Microsoft® Excel 97», «Statistica® for Windows 6,0». Морфологічні дослідження (макроскопічне дослідження речовини головного мозку) проводилось на базі патолого-анатомічного відділення ВМКЦ ПРУ. Під час макроскопічного аналізу оцінювали локалізацію вогнища, його розміри, об'єм, наявність геморагічної трансформації інсульту, атеросклеротичного ураження судин. Значна увага приділена наявності супутньої патології.

Результати та їх обговорення. Всі пацієнти були госпіталізовані в АНВ ВМКЦ ПР у коматозному стані (рівень свідомості по шкалі Глазго (від 4-х до 8-и балів) та були розміщені у відділенні реанімації та інтенсивної терапії (ВРІТ) для терапевтичних хворих (ТХ) територіально. 37 пацієнтів (80,4%) померли протягом перших п'яти діб від початку захворювання у зв'язку з наростанням набряку головного мозку, яке призвело до вклинення іпсилатеральної поясної звивини через середню лінію під вільний край серпа твердої мозкової оболонки з наступним зміщенням півкуль головного мозку вниз через вирізку намету мозочка. У 4 пацієнтів (8,7%) причиною смерті стала тромбоемболія легеневої артерії (ТЕЛІА). У 42 хворих (91,3%) до мозкової катастрофи було зафіксовано документально артеріальну гіпертензію, за цього всі ці пацієнти приймали гіпотензивні засоби епізодично. На момент поступлення пацієнтів у ВМКЦ ПРУ артеріальний тиск коливався від 170 і 100 мм рт. ст. до 300 і 120 мм рт. ст. У 17 хворих (37%) в ішемічних осередках були виявлені вторинні геморагічні просочування, у 3-х пацієнтів (6,5%) відмічено було трансформацію І в геморагічний із проривом крові в шлуночкову систему, на фоні прийому варфарину. Артеріальна гіпотензія спостерігалась у 4-х (8,7%) хворих, що зумовлювало гемодинамічний механізм розвитку мозкового інсульту (МІ), але стан пацієнтів погіршився раптово з появою гострої вогнищевої симптоматики, яка свідчила про залучення в патологічний процес двох басейнів (середньої мозкової артерії (СМА) та вертебрально-базиллярного басейну – ВББ), проявлялась у вигляді геміплегії, афатичних та бульбарних розладів. У 2-х хворих (4,3%) виявлено поліцитемію. Потрібно звернути увагу на патоморфологічні особливості атеротромботичного підтипу ГПМК, а саме: наявність атеросклерозу дрібних та магістральних артерій; вогнища були обширними – від 8,0 см до 14,0 см. На момент госпіталізації загальний стан пацієнтів був важкий. Клінічно розвиток вогнищевої неврологічної симптоматики (геміпарезу, афатичних та бульбарних розладів, порушення функцій тазових органів) спостерігався поступово, про що свідчили пізні терміни госпіталізації пацієнтів. 27 хворих (58,7%) мали надмірну вагу (понад 100 кг). У 19 пацієнтів (41,3%) спостерігався підвищений рівень холестерину ($6,8 \pm 0,2$ ммоль/л). Під час патологоанатомічного дослідження виявлено: виражений атеросклероз судин головного мозку, аорти, серця, нирок (колір судин жовтуватий); переважало звуження судини за рахунок атеросклеротичного ураження; відсутність кардіальної патології, що могла призвести до емболії. На момент госпіталізації у 15-ти (32,6%) пацієнтів мали місце зміни серцевого ритму, що мало відображення на ЕКГ (миготлива аритмія – частіше тахіформа, фібриляція передсердь, вогнищеві зміни міокарду). Клінічно у цих хворих стан погіршився раптово з поступовим наростанням вогнищевої симптоматики. У 7-ми хворих (15,2%) в анамнезі спостерігались повторні ГПМК за ІТ у тому ж басейні. Розвиток захворювання у даних пацієнтів свідчив про кардіоемболічний тип розвитку ГПМК. Патоморфологічними особливостями даного варіанту були: наявність дифузних змін міокарду (частіше постінфарктних), гіпертрофії лівого шлуночку; невиражений атеросклероз дрібних артерій; значні осередки інфаркту в півкулях головного мозку (діаметр 6,0–10,0 см).

Висновки. На основі даних клінічного, нейровізуалізаційного, лабораторного, патоморфологічного дослідження встановлено особливості перебігу ГПМК за ІТ у залежності від патогенетичного механізму розвитку. Виділено основні підтипи МІ в гострому періоді. Встановлено співвідношення різних патогенетичних варіантів – у 32,6% кардіоемболічний, у 67,4% атеротромботичний. Диференційна діагностика різних патогенетичних варіантів оснований на наявності чи відсутності атеросклеротичного ураження судин, кардіальної патології А, артеріальної гіпотензії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. Одеса, 2011. 200 с.
2. Risk Factors, Outcome, and Treatment in Subtypes of Ischemic Stroke / A.J. Grau et al. *Stroke*, 2001. V32. P. 2559–2566.
3. Исмагилов М.Ф. Ишемический мозговой инсульт: терминология, эпидемиология, принципы диагностики, патогенетические подтипы, терапия острого периода заболевания. *Неврологический вестник*. 2005. Т. XXXVII. № 1–2. С. 67–76.
4. Гістологічна картина уражень головного мозку при гострих порушеннях мозкового кровообігу за ішемічним типом / В.Й. Тещук та ін. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2011. № 3 (25). С. 101–104.
5. Тещук В.Й., Тещук Н.В. Патологоанатомічні особливості перебігу гострих порушень мозкового кровообігу. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2013. № 2 (32). С. 144–148.
6. Сучасні принципи діагностики та лікування хворих із гострим порушенням мозкового кровообігу (Методичні рекомендації) / НДІ неврології, психіатрії та наркології АМН України. Київ, 2005. 63 с.

В. И. Тещук, Н. В. Тещук, А. О. Русских. К вопросу диагностики различных патогенетических вариантов острых нарушений мозгового кровообращения по ишемическому типу. – Статья.

Аннотация. В работе представлены результаты анализа историй болезней 46 пациентов (клинических, инструментальных, лабораторных и патоморфологических особенностей), которые находились на стационарном лечении в ангионеврологическом отделении (АНО) клиники нейрохирургии и неврологии Военно-медицинского клинического центра Южного региона Украины с различными патогенетическими подтипами острых нарушений мозгового кровообращения (ОНМК) по ишемическому типу в 2015–2019 гг., проведена дифференциальная диагностика между ними. Определение подтипа ОНМК по ишемическому типу является чрезвычайно актуальным вопросом, поскольку влияет на выбор методов лечения и средств вторичной профилактики. Чаще всего встречался атеротромботический вариант – 67,4%. На долю кардиоэмболического инсульта приходится 32,6%. Дифференциальная диагностика различных патогенетических вариантов основана на наличии или отсутствии атеросклеротического поражения сосудов, кардиальной патологии, артериальной гипотензии.

Ключевые слова: ишемический инсульт, атеросклероз, острое нарушение мозгового кровообращения.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Russkyh. To the diagnosis of different pathogenetic options of acute disorders of the brain circulation by ischemic type. – Article.

Summary. The paper presents the results of the analysis of medical histories of 46 patients (clinical, instrumental, laboratory and pathomorphological features) who were hospitalized in the angioneurologic department (AND) of the neurosurgery and neurology clinic of the Military Medical Clinical Center (MMCC) of the Southern region of Ukraine (SRU) different pathogenetic subtypes of acute cerebral circulatory disorders (ADCC) by ischemic type in 2015–2019.

Differential diagnostics between them was performed. Determination of the ischemic type subtype of ADCC is an extremely urgent issue because it influences the choice of treatment methods and means of secondary prevention. The most common atherothrombotic variant was 67.4%. Cardiac embolic stroke accounts for 32.6%. Differential diagnosis of various pathogenetic variants is based on the presence or absence of atherosclerotic lesions of the vessels, cardiac pathology, arterial hypotension.

Key words: ischemic stroke, atherosclerosis, acute disorders of cerebral circulation.

УДК 616.831

В. Й. Тещук

кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангионеврологічного відділення
Клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна

В. В. Тещук

кандидат медичних наук,
лікар-невролог
Мережа медичних клінік «Добробут»
м. Київ, Україна

О. О. Руських

студент 5 курсу III медичного факультету
Одеський національний медичний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МОЗКОВОЇ ГЕМОДИНАМІКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ТРАНЗИТОРНИМИ ІШЕМІЧНИМИ АТАКАМИ

Анотація. У патогенезі транзиторних ішемічних атак (ТІА) у військовослужбовців важливу роль відіграють гемодинамічні розлади, що є проявом порушення їх регуляції. Мета роботи – дослідити показники церебральної гемодинаміки у військовослужбовців із різними патогенетичними підтипами ТІА залежно від наявно-

сті осередку інфаркту та розвитку повторного гострого порушення мозкового кровообігу (ГПМК). Обстежено 87 військовослужбовців з установленим діагнозом ТІА. За механізмом розвитку виділені атеротромботичний, кардіоемболічний, лакунарний та остаточно не визначений патогенетичні підтипи захворювання. Описані показники мозкової гемодинаміки за різних підтипів ТІА, визначений взаємозв'язок між особливостями мозкової гемодинаміки у військовослужбовців із різними патогенетичними підтипами ТІА.

Ключові слова: *гострі порушення мозкового кровообігу, транзиторні ішемічні атаки, патогенетичний підтип, мозкова гемодинаміка.*

Російсько-українська війна 2014–2020 рр. спровокувала значний зріст захворюваності серед військовослужбовців. Зріст вікового цензу військовослужбовців до 60 років, призов військовослужбовців з обширною коморбідною патологією, некомпетентність медичних комісій військових комісаріатів призвели до зросту захворюваності серед військовослужбовців. Винятком не стали й церебро-васкулярні захворювання (далі – ЦВЗ). Важливу роль у патогенезі транзиторних ішемічних атак (далі – ТІА) відіграють розлади церебральної гемодинаміки, що в умовах комбінованого ураження екстра- та інтракраніальних церебральних судин і недостатності колатерального кровообігу можуть призвести до розвитку стійкої або транзиторної ішемії мозку [1–4]. Серцево-судинна недостатність відіграє важливу роль у розвитку ТІА, особливо в осіб старшого та похилого віку [5], кількість яких серед військовослужбовців значно збільшилась протягом останніх шести років в Україні. За останніми даними інших авторів, гемодинамічні порушення в разі ТІА мають досить помірний м'який характер та менш виражені, ніж при інсульті [6–7]. Разом із тим близько 22% хворих із ТІА мають в анамнезі ішемічну хворобу серця, а в 26% випадків причиною ТІА є захворювання серця [8–10]. У 95% випадків ТІА зумовлені макроангіопатіями, ураженням внутрішньочерепних судин малого калібру (мікроангіопатіями) або кардіальною емболією [11]. К. Holzer та співавтори повідомляють про високий ризик розвитку інсульту та інших серцево-судинних подій у пацієнтів із ТІА та змінами параметрів гемодинаміки за даними транскраніальної доплерографії [12].

Багато авторів вказують на особливе значення патології магістральних судин голови в розвитку ТІА [13; 14], що, зокрема, визначає характер клінічного перебігу ТІА. Інші дослідники зазначають, що ТІА можуть бути зумовлені не лише ураженням відповідної артерії, а й неадекватними зрушеннями компенсаторного характеру, тобто феноменом обкрадання (Robin Hood syndrome) [15]. У ряді випадків ТІА розвиваються в результаті зриву авторегуляції мозкового кровообігу на тлі різких коливань артеріального тиску (АТ), психотравмуючих ситуацій, що призводить до ураження дрібних інтрацеребральних артерій. Нерідко ТІА є результатом порушення перфузії внаслідок різкого падіння системного АТ за симптоматичних стенозів великих екстра- та інтрацеребральних артерій більше ніж 50% просвіту, що призводить до розвитку мозкової гіпоперфузії [16]. Інші автори описують стеноз проксимального відділу підключичної артерії як одну з частих причин ТІА та транзиторних розладів мозкового кровотоку при ТІА [17,18]. Упровадження в клінічну практику сучасних методів оцінки мозкового кровообігу розширили наші уявлення щодо патофізіологічних механізмів розвитку ішемії, етапів формування інфаркту мозку. Проте дотепер немає повної ясності в питанні впливу величини мозкового кровотоку та стенозу каротидних артерій на ризик повторних ГПМК. Деякі автори повідомляють, що пацієнти із симптоматичною оклюзією сонної артерії та низьким мозковим кровотоком по основних артеріях мозку мають високий ризик виникнення повторного ішемічного інсульту [19; 20]. Також зниження вазореактивності в пацієнтів із вираженим стенозом сонної артерії є предиктором наступних цереброваскулярних подій і може збільшувати ризик церебральної ішемії [21]. В інших дослідженнях відзначається зв'язок між відносним збільшенням мозкового кровотоку по контралатеральній внутрішній сонній артерії (далі – ВСА) у хворих з оклюзією сонної артерії та повторним ішемічним інсультом [22; 23].

Таким чином, дані літератури недостатньо висвітлюють особливості порушень мозкової гемодинаміки при ТІА та їх значимість у розвитку повторних ГПМК. Не проводилися дослідження щодо вивчення цих особливостей у військовослужбовців із різними патогенетичними підтипами ТІА.

Мета роботи – дослідити показники церебральної гемодинаміки у військовослужбовців із різними патогенетичними підтипами ТІА залежно від наявності осередків інфаркту та розвитку повторного ГПМК.

Матеріали і методи. У дослідження включені 87 військовослужбовців із ТІА, котрі проходили стаціонарне лікування в умовах АНВ ВМКЦ ПРУ з різними патогенетичними підтипами ГПМК за ішемічним типом у 2014–2019 рр. У всіх пацієнтів було проведено комплексне клініко-неврологічне обстеження. Середній вік пацієнтів становив $49,3 \pm 5,4$ років, з них 69 (79,3%) – чоловіки та 18 (20,7%) – жінки, за

рахунок специфіки військового лікувально-діагностичного закладу (ЛДЗ). Програма обстеження включала: клініко-неврологічне обстеження, оцінку рівня активності за шкалою Бартеля, загальноклінічні методи обстеження (розгорнутий загальний аналіз крові, біохімічний аналіз крові, загальний аналіз сечі, ЕКГ, ФОГК), нейропсихологічне обстеження – оцінку психічного статусу за шкалою MMSE (Mini-Mental State Examination) та рівня депресивності за геронтологічною шкалою; КТГМ у ВМКЦ ПР (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередку) на 16-зрізовому комп'ютерному томографі «Neusoft-NeuViz-16» (2010 р. в.; КНР) та МРТ ГМ у медичному центрі «Магні-тайм» (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередку) проводилась на МР томографі 1,5 Тл «MAGNETOM Espree», Siemens, Німеччина, 2011 р.в.; УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «Logiq 500 MB», GE Medical Systems, Індія; 1998 р.в. Визначалась лінійна систолічна швидкість кровоплину (ЛСШК) та лінійна діастолічна швидкість кровоплину (ЛДШК); індекс резистентності судинної стінки (RI) та пульсаторний індекс (PI); ЕЕГ (аналіз БАГМ здійснювався за допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу «BRAINTEST», Україна, 2014 р.в.); для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми «Microsoft® Excel 97», «Statistica® for Windows 6,0». З метою перевірки гіпотези про різницю вибірок (груп хворих) використовували Mann – Whitney U-тест, t-тест. Статистично вірогідною різницю вважали за $p < 0,05$.

Хворі були госпіталізовані в перші 6–8 годин після виникнення неврологічного дефіциту. Середній час між виникненням симптоматики та оглядом невролога – $6,1 \pm 1,3$. Діагноз ТІА виставляли згідно зі стандартами ВООЗ та сучасними Європейськими методичними рекомендаціями щодо діагностики гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) та науково-дослідними стандартами НДІ неврології, психіатрії та наркології АМН України, за умови якщо у хворого виникали осередкові рухові, мовні або зорові порушення тривалістю менше 24 годин, що можна було би пояснити судинними розладами [24; 25]. Симптоми ТІА визначали згідно з рекомендаціями спеціального комітету консультативної ради Національного інституту неврологічних, комунікативних захворювань та інсульту США [26].

У разі підозри на кардіоеMBOLічну природу ТІА проводили ЕхоКС серця за загальноприйнятою методикою з оцінкою стану камер, клапанів серця, загальної та локальної скоротливості шлуночків, фракції серцевого викиду, кінцево-діастолічного та кінцево-систолічного об'ємів. Усі пацієнти підлягали особливо уважному проспективному спостереженню з метою оцінки ризику розвитку повторної ТІА/інсульту. Інформацію про стан пацієнта отримували під час особистих зустрічей в АНВ ВМКЦ ПРУ, під час амбулаторного обстеження або інтерв'ю по телефону і документували. Контрольні огляди або опитування відбувались протягом гострого періоду в разі надходження у першу добу, на 2, 7, 30 добу та через 3 місяці.

На підставі даних неврологічної клініки, результатів МР-томографічного, ультразвукового доплерографічного дослідження головного мозку, з урахуванням етіопатогенетичних механізмів розвитку ТІА та відповідно до критеріїв TOAST (Trial of ORG 10172 in Acute Stroke Treatment) виділені чотири патогенетичні підтипи ТІА: атеротромботичний (АТ) у 23 (26,4%) пацієнтів, кардіоеMBOLічний (КЕ) – у 14-ти (16,1%), лакунарний (Л) – у 21-го (24,1%), остаточно нез'ясованого генезу (НГ) – у 29-ти (33,3%) хворих. Згідно з виділеними підтипами всі пацієнти були розподілені на відповідні чотири групи, які порівнювались між собою під час дослідження.

Стенотичне ураження ВСА пацієнтів з атеротромботичним підтипом ТІА $< 30\%$ зустрічалось у 19-ти (82,6%) пацієнтів, $> 70\%$ – у 3-х (13,05%) осіб, а в одного (4,35%) діагностовано оклюзію ВСА. У пацієнтів цього гурту були також виявлені інтракраніальні стенози різного ступеня, що впливали на показники мозкового кровотоку. У 7-ми (33,3%) пацієнтів із лакунарним та в 11-ти (37,9%) осіб з остаточно невизначеним підтипом ТІА діагностовано стенотичні ураження ВСА $< 30\%$ по площі судини. Середні показники товщини комплексу інтима-медія внутрішніх сонних артерій (ТКІМ ВСА) значно перевищували показники норми та відрізнялися по групах ($p < 0,01$). У пацієнтів з атеротромботичним та кардіоеMBOLічним підтипами захворювання ТКІМ ВСА була вищою від норми із середніми показниками в групах $1,2 \pm 0,05$ та $0,9 \pm 0,04$ відповідно. Також пацієнти в групах відрізнялися за структурою КІМ ВСА ($p < 0,01$). Лише у 2-х (8,7%) осіб з атеротромботичним підтипом ТІА КІМ був структурованим, у 7-ми (30,4%) – ущільненим, а у 14-ти (60,9%) – дезінтегрованим. В інших групах КІМ був структурованим або ущільненим. Дезінтегрований КІМ був виявлений також у 8-ми (27,6%) пацієнтів з остаточно невизначеним підтипом ТІА.

Результати дослідження та їх обговорення. Дослідження інтрацеребрального кровотоку виявило певні особливості в пацієнтів із різними патогенетичними підтипами ТІА. Відзначено суттєве зниження максимальної систолічної лінійної швидкості кровотоку (ЛШМК) в басейні середньої мозкової артерії

(СМА) на боці ураження в пацієнтів із провідним кардіоеMBOLІЧНИМ механізмом ТІА ($111,4 \pm 2,1$) та в разі ТІА на тлі мікроангіопатії ($103,2 \pm 1,7$). Найнижчими виявилися показники мозкового кровотоку в разі чітко не визначеного провідного механізму ТІА – $51,4 \pm 1,1$; серед цих хворих певну частину (6–20,7%) становили пацієнти з аномаліями розвитку судин, їхніми патологічними звивистостями. У хворих з атеротромботичним підтипом ТІА спостерігалось деяке підвищення середніх значень ЛШМК на боці ураження ($p < 0,05$), що пояснювалося наявністю інтракраніальних стенозів у таких хворих. Середні показники швидкості мозкового кровотоку в каротидному басейні вірогідно ($p < 0,01$) відрізнялися залежно від патогенетичного підтипу ТІА.

Згідно з результатами нейровізуалізації у 9-ти (10,3%) хворих із ТІА за даними МРТ та ДЗ-МРТ головного мозку був виявлений новий осередок ішемії. У 78-ти (89,7%) пацієнтів із ТІА не відзначено інфарцирування тканини мозку.

Нами проведений порівняльний аналіз змін ЛШМК на боці судинної катастрофи у хворих з класичною ТІА та в пацієнтів з осередком інфаркту. Виявлено дещо більше зниження швидкості кровотоку по СМА у хворих із ТІА й осередком ішемії порівняно з пацієнтами з ТІА без осередку, проте відмінності не досягали рівня статистичної значимості ($p = 0,16$). Водночас середні показники ЛШМК по ХА були вірогідно нижчими у хворих з осередком інфаркту порівняно з такими без нового осередку ішемії за даними нейровізуалізації ($p = 0,011$). Хворі цих гуртів за середньою величиною ЛШМК по СМА вірогідно відрізнялися між собою залежно від патогенетичного підтипу захворювання ($p < 0,01$). Привертає увагу той факт, що вірогідно за показниками ЛШМК по ХА розрізнялися лише хворі з KE-варіантом та в разі НГ-підтипу ТІА ($p < 0,01$); у пацієнтів із лакунарним та атеротромботичним генезом минутих порушень мозкового кровообігу цього не спостерігалось ($p = 0,082$). Проспективне спостереження протягом 3-х місяців за пацієнтами, які перенесли ТІА, виявило, що в тих із них, в яких розвинулось ГПМК, ЛШМК по відповідних СМА та ХА була вірогідно нижчою порівняно з пацієнтами, які уникли цієї гострої судинної події, та становила $81,3 \pm 2,7$ мл/хв та $119,3 \pm 1,1$ мл/хв відповідно ($p < 0,05$). Також показники ЛШМК статистично вірогідно відрізнялися залежно від патогенетичного підтипу захворювання з високим рівнем значимості ($p < 0,001$). Ця різниця була вірогідною за умови АГ-підтипу ТІА ($p < 0,001$). Не було вірогідної різниці між показниками лінійної швидкості мозкового кровотоку по СМА в осіб, в яких у подальшому розвинулися повторні ТІА, порівняно з пацієнтами, в яких повторні ГПМК не виникли. Якщо повторною судинною подією у хворих із ТІА був не ГПМК, а повторна ТІА, то вихідні показники ЛШМК були нижчими лише в разі KE-підтипу першої ТІА, і це стосувалося лише ХА. Відмічалось вірогідне зниження лінійної швидкості кровотоку по ХА на боці ураження в пацієнтів із повторною ТІА порівняно з тими, в яких ТІА не розвинулися ($p < 0,05$). Не зрозумілий той факт, що в разі лакунарного варіанта транзиторної атаки ЛШМК по ХА на боці ураження були вірогідно вищими в пацієнтів, у яких повторилася ТІА, порівняно з пацієнтами без повторних ТІА надалі ($p < 0,05$). Незалежно від провідного патогенетичного механізму першої ТІА ЛШМК у пацієнтів із повторними ТІА та без таких по ХА була вірогідно нижчою, ніж по СМА ($p < 0,01$).

Таким чином, проведені дослідження показали, що ТІА – результат виражених патофізіологічних змін, складником та наслідком яких є значні порушення мозкової гемодинаміки. Ступінь та особливості цих порушень різні в пацієнтів із різними патогенетичними підтипами захворювання.

Висновки. Зміни показників мозкового кровотоку у хворих військовослужбовців із ТІА відрізняються залежно від їхнього патогенетичного підтипу. Наявність осередку ішемії у хворих із ТІА асоціюється зі зниженням ЛШМК переважно в ХА в разі KE-підтипу ТІА. Розвиток повторних ГПМК асоціюється зі значнішими (порівняно з хворими без рецидиву) розладами ЛШМК на боці ураження, що відрізняються залежно від патогенетичного варіанта ТІА.

ЛІТЕРАТУРА

1. Транзиторные ишемические атаки: диагностические подходы / Т.В. Мироненко и др. *Международный неврологический журнал*. 2008. Т. 6. № 22. С. 123–130.
2. Тещук В.Й., Тещук В.В. Гострі порушення мозкового кровообігу. Одеса : Наука і техніка, 2011. 200 с.
3. Triaging transient ischemic attack and minor stroke patients using acute magnetic resonance imaging / S.B. Coutts et al. *Ann. Neurol.* 2005. 57. 848–854.
4. Hemodynamic changes in limb shaking TIA associated with anterior cerebral artery stenosis / S.W. Han et al. *Neurology*. 2004 Oct 26. 63 (8). 1519–1521.
5. Евтушенко С.К. Взаимоотношение кардионеврологии и нейрокардиологии на клинической модели кардиоэмболического инсульта. *Международный неврологический журнал*. 2010. Т. 6. № 36. С. 7–16.

6. Бедрій І.І. Стан мозкової та центральної гемодинаміки у хворих з минулими порушеннями мозкового кровообігу : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Київ, 1996. 24 с.
7. Dynamic cerebral autoregulation is compromised acutely following mild ischemic stroke but not transient ischemic attack / E.R. Atkins et al. *Cerebrovascula. Dis.* 2010. Feb. 29 (3). 228–235.
8. Оценка степени тяжести хронической митральной недостаточности с помощью эхокардиографического метода проксимальной конвергенции потока на митральном клапане / А.И. Дядык и др. *Арх. клин. эксп. мед.* 2004. Т. 13. № 1–2.
9. European Stroke Organization (ESO) Executive Committee and the ESO Writing Committee. (2008) Guidelines for Management of Ischemic Stroke and Transient Ischemic Attack. URL: http://www.eso-stroke.org/pdf/ESO08_Guidelines_Original_english.pdf
10. The North American Symptomatic Carotid Endarterectomy Trial: surgical results in 1415 patients / G.G. Ferguson et al. *Stroke.* 1999. Sep. 30 (9). 1751–1758.
11. Warfarin-Aspirin Symptomatic Intracranial Disease (WASID) Study Group (2008) Early stroke risk after transient ischemic attack among individuals with symptomatic intracranial artery stenosis / B. Ovbiagele et al. *Arch. Neurol.* 65 (6). 733–737.
12. Transcranial Doppler ultrasonography predicts cardiovascular events after TIA / K. Holzer et al. *BMC Med. Imaging.* 2009. С. 9–13.
13. Лелюк В.Г., Лелюк С.Э. Ультразвуковая ангиология. Москва : Реальное время, 2003. 322 с.
14. Sharma V.K. Transient ischemic attack associated with stenosis of accessory middle cerebral artery. *Clin. Neurol. Neurosurg.* 2010. 112 (1). 88.
15. Prevalence and risk factors associated with reversed Robin Hood syndrome in acute ischemic stroke / A.V. Alexandrov et al. *Stroke.* 2009. 40 (8). 2738–2742.
16. Dharmasaroja P. Prevalence of extracranial carotid stenosis in The ischemic stroke / TIA patients. *J. Neurol. Sci.* 2008. 269 (1–2). 92–95.
17. Evaluation of neurosonography for a case of brainstem transient ischemic attack (TIA) due to proximal subclavian artery stenosis, with favorable outcome after axillo-axillary bypass grafting / N. Matsuda et al. *Rinsho Shinkeigaku.* 2005. 45 (5). 372–5. Japanese.
18. Satomura S., Tamura A., Kido Y. Study of blood flow in vessels by ultrasonics. *Abstr. Meeting Acoust Soc. Jpn.* 1958. 81–82. (in Japanese).
19. Effect of collateral blood flow and cerebral vasomotor reactivity on the outcome of carotid artery occlusion / F. Vernieri et al. *Stroke.* 2001. Vol. 32. P. 1552–1558.
20. Severely impaired cerebrovascular reactivity predicts stroke and TIA risk in patients with carotid artery stenosis and occlusion / H. Markus et al. *Brain.* 2001. Vol. 124. Pt 3. P. 457–467.
21. Magnetic resonance techniques for the identification of patients with symptomatic carotid artery occlusion at high risk of cerebral ischemic events / C.J.M. Klijn et al. *Stroke.* 2000. Vol. 31. P. 3001–3007.
22. Cerebral hemodynamics in relation to patterns of collateral flow / M. Kluvtmans et al. *Stroke.* 1999. Vol. 30. P. 1432–1439.
23. Powers W.J. Cerebral hemodynamics in ischemic cerebrovascular disease. *Ann. Neurol.* 1991. Vol. 29. P. 231–240.
24. World Health Organization MONICA Project Principal Investigators. The World Health Organization MONICA Project (monitoring trends and determinants in cardiovascular disease). *J. Clin. Epidemiol.* 1988. 48. 105–114.
25. Сучасні принципи діагностики та лікування хворих із гострим порушенням мозкового кровообігу (Методичні рекомендації) / НДІ неврології, психіатрії та наркології АМН України. Київ, 2005. 63 с.
26. Ad Hoc Committee on Cerebrovascular Disease of the Advisory Council of the National Institute on Neurological Disease and Blindness: a classification of and outline of cerebrovascular diseases. *Neurology.* 1958. 8. 395–434.

В. И. Тещук, В. В. Тещук, А. О. Русских. Особенности мозговой гемодинамики у военнослужащих с транзиторными ишемическими атаками. – Статья.

Аннотация. В патогенезе транзиторных ишемических атак (ТИА) у военнослужащих важную роль играют гемодинамические расстройства, что является проявлением нарушения их регуляции. Цель работы – исследовать показатели церебральной гемодинамики у военнослужащих с различными патогенетическими подтипами ТИА в зависимости от наличия очага инфаркта и развития повторного острого нарушения мозгового кровообращения (ОНМК). Обследовано 87 военнослужащих с установленным диагнозом ТИА. По механизму развития выделены атеротромботический, кардиоэмболический, лакунарный и окончательно не определенный патогенетические подтипы заболевания. Описаны показатели мозговой гемодинамики при различных подтипах ТИА, определена взаимосвязь между особенностями мозговой гемодинамики у военнослужащих с различными патогенетическими подтипами ТИА.

Ключевые слова: острые нарушения мозгового кровообращения, транзиторные ишемические атаки, патогенетический подтип, мозговая гемодинамика.

V. Teshchuk, V. Teshchuk, O. Russkyh. Features of brain hemodynamics in military services with transitorial ischemic attacks. – Article.

Summary. *In the pathogenesis of transient ischemic attacks (TIA) in the military, hemodynamic disorders play an important role, which is a manifestation of violation of their regulation. The purpose of the work is to investigate the indicators of cerebral hemodynamics in servicemen with different pathogenetic subtypes of TIA, depending on the presence of a heart attack and the development of recurrent acute cerebral circulatory disorders (ACCD).*

87 servicemen with established diagnosis of TIA were examined. According to the mechanism of development, atherothrombotic, cardioembolic, lacunar and definitively pathogenetic subtypes of the disease are isolated. The indicators of cerebral hemodynamics for different subtypes of TIA are described, the relationship between the features of cerebral hemodynamics in servicemen with different pathogenetic subtypes of TIA is determined.

Key words: *acute disorders of cerebral circulation, transient ischemic attacks, pathogenetic subtype, cerebral hemodynamics.*

УДК 351.77

В. Й. Теуцук

*кандидат медичних наук, доцент,
заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичного клінічного центру Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

НАСЛІДКИ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. *Автор – учасник АТО – у зрозумілій формі для широкого загалу лікарської спільноти в черговий раз намагається показати наслідки безлічі медичних реформ, котрі призвели до краху медичної галузі в Україні. Перед тим як проводити яку-небудь реформу, автор рекомендує створити гурт національних експертів, які хоча б мали вищу медичну освіту, досвід роботи в медичних закладах України (не головними лікарями, а клініцистами, котрі знають, що потрібно на даний час практичним лікарям і нашим пацієнтам), та зупинити тотальне знищення української медицини і геноцид українського народу.*

Ключові слова: *реформа, медична галузь, лікувально-профілактичні заклади.*

В Україні понад 1 000 000 медичних працівників, кожен з них відчуває піднесені почуття – патріотизм, гордість, захоплення... Рідна земля – це колиска, яка качає нас на хвилях життя. Вона підхоплює, коли ми падаємо, вкриває від усіляких негараздів і життєвих колотнеч, учить нас людській доброті, взаємодопомозі, патріотизму. Історія вже довела, що Україна не потрібна нікому – ні США, ні Росії, ні Євросоюзу. Коли біда чорним крилом накрила рідну землю в 2014–2020 рр., переважна більшість наших громадян стала патріотами Вітчизни. Совість і борг підняли український народ на героїчний подвиг, у перших рядах були медичні працівники [1; 2]. Сьогодні, як ніколи раніше, громадяни України й лікарі очікують «колапс» усієї медичної системи. Три непрофесійних міністри охорони здоров'я України (О. Квіташвілі; У. Супрун; З. Скалецька) протягом тривалого часу знущалися і руйнували «українську медицину». Я ніколи не був і не є противником реформи. Але тут слід зупинитися на двох моментах:

– медичну реформу в усіх цивілізованих країнах готують не медики, а економісти, юристи та експерти з питань соціальної політики, яких консультують лікарі;

– експерименти не можуть здійснюватися одразу по всій країні, потрібні пілотні проекти. Причому є одне правило: у столиці пілотні проекти не реалізують, інакше виправити помилки буде практично неможливо. Нинішні експерименти по всій країні неприпустимі з боку Міністра охорони здоров'я і тих, хто за ним стоїть.

Щодо ситуації в медицині, то чому потрібно робити вигляд, що нічого не відбувається? Коли проаналізувати дії трьох вищеназваних міністрів охорони здоров'я, стає очевидним, що багато чого вони не розуміли, на жаль. Думаю, що через короткий проміжок часу, коли вони пішли з посади, говорили те саме, що і В. Ющенко колись: «З народом не пощастило». Насправді, запропонована ними та їхніми

командами «реформа» нею не є, оскільки реформа – це стратегія. А стратегії немає. У вищезгаданих командах «реформаторів» медичної сфери було шире і романтичне бажання все налагодити за кілька місяців, але соціальну систему створюють роками. У мене до запропонованих нововведень дуже багато запитань. Чому, наприклад, не говорять про те, що не можна робити реформу винятково в системі охорони здоров'я, не реформуючи інші галузі? В інших сферах – освіти, соціальної політики, оборони тощо – немає медичного сегмента? І що, ви тут робитимете реформу, а там – ні? Всіх і справді лякає майбутня реформа медицини. Система охорони здоров'я (СОЗ) і так напівзруйнована, й не тільки через корупцію. Реформа потрібна, вона перезріла, але її необхідно впроваджувати дуже акуратно. Сапер, коли знешкоджує міни, не може робити необдумані та швидкі рухи.

Давайте трохи поговоримо про конкретні речі. Ось програма «Доступні ліки». Ну так, є красива реклама: «Ми дамо вам безкоштовні ліки», і бабусі купують в аптеках якісь малоефективні пігулки. Узагалі-то реалізувати цю програму почали не за Супрун, а набагато раніше. На мій погляд, одна з не найкращих якостей в. о. Міністра ОЗ – заявляти, що за 25 років, тобто до неї, тут ніхто нічого не робив. Пам'ятаєте, як вона сказала: «Ось я прийшла зі своєю командою, ми все зробимо»? Потім, щоправда, її риторика змінилася.

З ліками ось до чого дійшло. Мені дзвонять лікарі різних лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) із багатьох регіонів України. Вони просто в шоці: зараз створили переліки, в яких прописано, що має право купувати лікарня або госпіталь. Як виявилось, це винятково старорежимні ліки, які на Заході знають тільки старші за віком фахівці. Існують набагато ефективніші медикаменти, можливо, частину з них все-таки можна купити? Ні, не дозволено. А як бути пацієнтові? Добре, якщо в нього заможні родичі. Але, як правило, у нас лікуються ті, чий родині аж ніяк не багаті. І такі проблеми не тільки в ангіоневрології, а й в інших сегментах медицини. Складається враження, що мета нинішньої «медичної реформи» – приватизувати все. Ви безкоштовно підете до свого дільничного сімейного лікаря. А далі – плати, плати, плати...

Реформа охорони здоров'я (РОЗ) передбачає введення поняття «державний гарантований пакет» – певний обсяг медичних послуг і ліків, які держава зобов'язується оплачувати за заздалегідь установленим єдиним тарифом, що затверджується Кабміном щорічно. Начебто планується принцип «все включено», і пацієнт платитиме тільки якусь частину. Одразу виникає питання: що йому нав'яжуть і за скільки? Хотілося б розібратися.

Отже, стосовно гарантованого пакету... Хто-небудь із працюючих людей, особливо бізнесменів, сидітиме в черзі до свого лікаря, щоб отримати безкоштовний рецепт на неефективні медикаменти? Я не буду. І ніхто не буде. Крім того, хто сьогодні веде прийом у поліклініках? Лікарі мого віку або старші. Вони символізують медичну допомогу. Спасибі, що ці пенсіонери ще ходять на роботу. На їхніх плечах ще «жевріє» українська СОЗ. Вони можуть читати англійською? Вони чомусь учаться? То навіщо ж обманювати себе і населення! Прем'єр-міністр і Президент повинні сказати: «Грошей немає. Хлопці, ми не можемо більше утримувати таких медиків». Але тоді виникає багато інших питань, адже ми знаємо: гроші є. Просто вони витрачаються на інші цілі.

З госпітальними округами та опорними лікарнями теж питання. Як карети швидкої медичної допомоги по наших дорогах довозитимуть туди пацієнтів? Перебуваючи за кордоном та беручи участь у наукових конференціях, колеги ознайомили мене зі службою парамедиків. Тоді я не міг зрозуміти, що то таке. Пізніше усвідомив, що це класно. Але для того щоб парамедична структура була ефективною, по-перше, повинні бути хороші дороги. Іноді потрібен гелікоптер, літак (особливо це стало необхідним під час російсько-української війни 2014–2020 рр.), а не автомобіль, адже пораненого, травмованого або хворого можуть не довести. По-друге, парамедиків слід готувати. Це навіть не медсестри. У них має бути жорстке розуміння, що робити, коли помирає людина. Крім того, парамедики не встановлюють діагноз. Їхнє завдання – транспортувати хворого, бажано живим, у найближчий госпіталь. Припустимо, в українську опорну лікарню, ідеальною дорогою (це буде коли-небудь, років через 100) привозять умираючого пацієнта. Скільки часу шукатимуть лікаря, який десь відпочиває під час чергування? А на Заході все, як у кіно: стоять на порозі лікарні з каталкою і чекають. На жаль, в Україні немає ні таких каталок, ні обладнання. Складається враження, що наше Міністерство очолюють приїжджі некомпетентні люди, які не розуміють, що парамедична структура стане ефективною лише тоді, коли зміниться вся СОЗ. У нас була грамотно розроблена структура швидкої допомоги. Не потрібно навіть учити лікарів. Але має бути комплексне рішення: відремонтовані дороги, чітка система зв'язку, лікарні повинні бути готові до прийому пацієнтів. Ось тоді швидка працюватиме.

Коротко зупинимося ще на декількох важливих законодавчих аспектах. Треба все ж таки змінити статтю в Конституції, де йдеться про гарантоване безкоштовне медичне обслуговування. Це вже непристойно, це просто наруга над усіма нами. Все необхідно прорахувати, і що реформа не може бути вузько-направленою. Також має змінюватися система підготовки фахівців – не тільки у ЗВО, а й післядипломна.

У нас як? Кожні п'ять років лікар повинен пройти перепідготовку. Водночас діяльність У. Супрун була спрямована на знищення української медичної науки, науково-дослідних інститутів, медичних університетів (ОНМедУ).

Найбільшим «досягненням» Верховної Ради України теперішнього скликання було винесення рішення про затьмарне підвищення заробітних плат «народним депутатам» та «міністрам». Втілюється в життя так звана «медична реформа», метою якої є перекладання на населення витрат на медицину. По суті, це ніяка не реформа, і це розуміють майже всі нормальні люди в Україні й закордонні експерти. Це – імітація реформи. Це політичне рішення, не соціально-економічне, як має бути, а саме політичне – для того щоб догодити західним донорам. Але насправді це спроба (спроба, тому що все-таки я вірю, що, можливо, залишився якийсь шанс, що сесійна зала не проголосує за другий етап цієї «реформи», хоча розумію, що депутатів за цей час могли вмовити, налякати або купити, як зазвичай у нас буває), якщо це буде ухвалено в тому вигляді, в якому передбачається, позбавити багатьох громадян України можливості лікуватися, тому що далеко не у всіх є можливість платити.

Так, наші «міністри» кажуть гарні слова, що частину коштів на лікування буде сплачувати держава, частину – громадяни, що є насправді демагогією. Громадяни зможуть піти безкоштовно до дільничного лікаря, який зараз називається сімейним (хоча він таким не є, підготовка сімейних лікарів всерйоз у країні відсутня), і це все, що вони зможуть. Усе інше буде платно і дорого. Ну, і всі розмови про безкоштовні ліки або медикаменти за півціни теж безглузді, ми вже бачимо, що цього немає і бути не може. Якщо депутати не зупинять цю «реформу», це буде катастрофічно для населення України. Я розумію, що з тією ж пенсійною реформою легше зрозуміти ситуацію, там все очевидно: в країні немає грошей, тому хочете або не хочете, але проблему треба вирішувати. З медичною реформою все набагато складніше, тому що насправді гроші є. Економісти, які працюють у цьому напрямі, знають, що у нас, як не дивно, у багатьох медичних сферах надмірне фінансування, просто про це не говорять. Ми, лікарі, якось витримаємо цю реформу, а решті населення доведеться миритися. У лікарській сфері ставлення до реформи різне. Основна мета «реформи» – на час вгамувати пристрасті, обдурити псевдобезкоштовною медициною, але насправді головне бажання – мінімізувати витрати на медицину, але не шляхом підвищення ефективності, а за рахунок населення. Хоча треба було починати не з ідіотських для нашої системи фантазій про парамедиків, а зі зміни системи освіти, але це робити не хочуть і бояться. І в підсумку ми маємо лікарів-неуків, які залишаються в системі, тому що відразу беруть забагато, тоді як професіонали просто їдуть в інші країни.

Проблема в тому, що відділення ангіоневрології, травматології, гінекології, офтальмології, хірургії, кардіології завжди переповнені. Водночас деякі відділення мають половину пустих ліжок або лікують амбулаторних пацієнтів у зв'язку з тим, що існує таке поняття, як «ліжко-день», під котре виділяються бюджетні кошти, і працівникам «таких стаціонарів» потрібно заповнити відділення і «роздувати щоки» у зв'язку зі своєю посадою та своєю значимістю. У результаті у нас ліжковий фонд – у 2,8 разів вище, ніж у середньому по Європі. Відповідно, штат ЛПЗ також роздутий за рахунок лікарів-«паразитів» (котрі й не чергують і не ведуть пацієнтів, а займаються організаційною та адміністративною діяльністю). Їх скорочення (а їх кількість у деяких ЛПЗ сягає 20–40%) могло б оптимізувати затрати на утримання ЛПЗ. Але для цього потрібно признатися, що держава не може потягнути охорону здоров'я в тому вигляді, в якому вона є зараз. Практичним лікарям слід не заважати в їхній професійній діяльності, а надати можливість брати активну участь у прийнятті рішень, дати більше свободи в управлінні фінансами та звільнити так званий «медичний планктон».

Медицину слід «звільняти» від тиску чиновників. Лікар повинен мати право займатися індивідуальною монопрактикою. За цього рішення про те, чи достатня у лікаря кваліфікація, чи етично він вчинив, повинні приймати не облздороввідділ або МОЗ України, а такі ж лікарі – представники лікарської фахової спільноти. В Європі є так звані лікарські палати, там сидять досить поважні люди, котрим є що втрачати. Вони колегіально приймають рішення відповідно до протоколів та стратегій лікування, наприклад, скільки неврологів потрібно для того чи іншого регіону, розбирають скарги, спірні випадки тощо. Вони займаються цими питаннями з точки зору потреб медицини та інтересів пацієнтів. Звичайно, повинні бути й адміністратори, котрі би взяли на себе організацію процесу, речове, продовольче та експлуатаційне забезпечення. Але власне медичними питаннями повинні займатися медики, і це такі міжнародні норми. Щодо протоколів та алгоритмів лікування: їх повинні створювати ті чи інші фахівці відповідно до міжнародних протоколів, але слід урахувати й можливості того чи іншого регіону.

Медичні заклади повинні отримати хоча б часткову автономію. Автономізація – це не приватизація. Вона означає, що головний лікар і колектив даного ЛПЗ отримують більше свободи розпоряджатися бюджетами в інтересах даного ЛПЗ, персоналу та пацієнтів. Робота лікаря має приносити задоволення, а не страх; лікарське товариство має право в певній мірі розширювати ті чи інші відділення, які прино-

сять користь пацієнтам та ЛПЗ, самим розпоряджатися фінансами, заключати договори з державою, і це також призведе до значних змін на краще. Кожна людина багато разів подумає, як їй поступити: кожен день включати обігрівач чи один раз утеплити вікна. У результаті цього лікарі зможуть розраховувати на зовсім іншу заробітну плату. У нас зараз із позицій бізнесу всі лікарні – збиткові. Але за цього є маса приватних структур, котрі приносять великі гроші, наприклад, аптеки, кафе, магазинчики, діагностичні центри. Вони працюють на лікарняній електроенергії, залучають персонал лікарні, але сам ЛПЗ із цього майже нічого не має. Це все потрібно змінювати. Потрібно шукати нові форми діяльності, наприклад: центри можуть робити безкоштовні дослідження для пацієнтів ЛПЗ, кількість котрих визначається договором; у комерційних аптеках ввести систему лояльності цін на ліки для тих пацієнтів, котрі лікуються в даному ЛПЗ. На такі зміни повинні бути воля і бажання, адже доведеться відмовитися від системи «відкатів». За цього і заробітні плати в медичних працівників мають наблизитися хоча б до заробітних плат у національній поліції. Щомісяця загальновибране керівництво ЛПЗ має звітувати про зароблені кошти й про те, на які потреби ЛПЗ вони пішли. Ті, кого зараз влаштовує такий стан справ в українській медицині, не хочуть нічого змінювати, хочуть все застабілізувати як є. Але це не стабілізація, а спроба й далі розрушати нашу медицину. Слід також зупинити мультицентрові перевірки ЛПЗ, котрі не приносять ніякої користі й допомоги, а в черговий раз забирають «копійку» із жалюгідних заробітних плат медичних працівників; зупинити проведення планових з'їздів та конференцій за рахунок лікарів базових ЛПЗ.

Таким чином, реформи в медицині повинні носити загальнонаціональний характер, це питання національної безпеки. Тому реалізація програми виходу з кризи вимагає, очевидно, значних зусиль не тільки кожної людини, але й державних інститутів влади, вчених, однак альтернативи їй немає, адже йдеться про майбутнє української нації. Ми всі пам'ятаємо, якої шкоди для України завдало «кумівство» наших президентів, «геніальні ідеї» У. Супрун тощо. Міністерство охорони здоров'я – це одне з основних міністерств України, і його має очолювати патріот своєї Вітчизни, фахівець у цій галузі. У будь-якому іншому випадку це призведе до краху галузі й подальшого зубожіння українського народу. А український народ, на жаль, із цим нічого не може вдіяти: він готовий виходити на вуличні протести, але не готовий контролювати конкретних політиків (депутатів, міністрів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й. До питання про реформування медицини в Україні. *Наукові записки міжнародного гуманітарного університету* : Матеріали Другої міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії», 13 травня 2016 р. Одеса, С. 206–216.
2. Тещук В.Й. Причинно-наслідкові зіставлення реформування медицини в Україні. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету* : Матеріали Третьої міжнародної мультидисциплінарної конференції «Чорноморські наукові студії». Одеса, 2017. 19 травня. Випуск 27. С. 90–95.

В. И. Тещук. Последствия реформирования медицины в Украине. – Статья.

Аннотация. Автор – участник АТО – в понятной форме для широкой общественности врачебного сообщества в очередной раз пытается показать последствия множества медицинских реформ, которые привели к краху медицинской отрасли в Украине. Перед тем как проводить какую-то реформу, автор рекомендует создать группу национальных экспертов, которые хотя бы имели высшее медицинское образование, опыт работы в медицинских учреждениях Украины (не главными врачами, а клиницистами, которые знают, что нужно в настоящее время практическим врачам и нашим пациентам), и остановит тотальное уничтожение украинской медицины и геноцид украинского народа.

Ключевые слова: реформа, медицинская отрасль, лечебно-профилактические учреждения.

V. Teshchuk. Consequences of reforming medicine in Ukraine. – Article.

Summary. The author, a participant of the anti-terrorist operation, in a clear form for a wide range of the medical community, once again, trying to show the consequences of many medical reforms that led to the collapse of the medical industry in Ukraine. Before carrying out any reform, the author recommends creating a group of national experts who had, at least, a university degree in medical education and experience in medical institutions of Ukraine (not as chief doctors, but as clinicians who know what practical doctors and our patients currently need) and stop the total destruction of Ukrainian medicine and the genocide of the Ukrainian people.

Key words: reform, medical industry, medical institutions.

Розділ 4

*Гуманітарні та соціальні науки.
Культура і мистецтво*

заступник командира військової частини А3880 з морально-психологічного забезпечення –
начальник відділення морально-психологічного забезпечення
сmt Чорноморське, Одеська область, Україна

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті розкриті проблеми змісту поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», яка в умовах сьогодення виділяється в самостійну технологію клінічної та соціальної військової практики. Розкриваються структурні компоненти соціальної реабілітації військових, проводиться аналіз підходів вітчизняних дослідників із розкриття цієї проблематики.

Ключові слова: соціальна реабілітація, медична реабілітація, фізична реабілітація, психологічна реабілітація, психотерапія.

Актуальність. Термін «реабілітація» походить від латинських слів «re-» – відновлення і «habilis» – здатність, тобто «Rehabilis» – відновлення здатності (властивостей), валідності індивідуума. Актуальним питанням медицини залишається попередження вичерпання і відновлення адаптаційних можливостей організму людини, реабілітація порушень гомеокінеза.

Об'єкт соціальної реабілітації. Нині соціальна реабілітація як самостійна галузь охорони здоров'я в рамках концепції сучасної медицини має реалізувати свої завдання на певному контингенті хворих: хворі, травмовані, поранені військовослужбовці і реконвалесценти після різних захворювань із тимчасовою втратою працездатності або її зниженням різного ступеня (первинний контингент). Проводяться реабілітаційні заходи щодо корекції порушених параметрів гомеокінеза (гомеостатична терапія), підтримки рівня здоров'я людей, а також його відновлення у військовослужбовців, які мають функціональні порушення і розлади, відмінною рисою яких є їхня оборотність. Об'єктом дії тут є знижені резервні регуляторні можливості організму, ті, хто хворіє на хронічні захворювання або з наслідками травм і поранень зі стійкою втратою працездатності та тимчасовою інвалідизацією, в яких можлива позитивна динаміка відновлення порушених функцій (вторинний контингент). Соціальна реабілітація цих хворих військових із незворотними морфологічними змінами в тканинах і органах спрямована на відновлення обмеженої дієздатності, компенсацію порушених функцій, вторинну профілактику захворювань і їх ускладнень, профілактику рецидивів через посилення компенсаторно-приспосувальних процесів (адаптаційна терапія). Це інваліди – учасники бойових дій із наслідками захворювань, травм і поранень із різним ступенем стійкої втрати працездатності (контингент, який потребує постійної реабілітації), яким призначається адаптаційна терапія.

Предмет соціальної реабілітації. Корекція психічного стану військовослужбовця (нормалізація психоемоційного статусу, лікування соматогенні), а також формування його раціонального ставлення до лікування, лікарських рекомендацій, виконання реабілітаційних заходів. Необхідно створити умови для психологічної адаптації хворого військового до життєвої ситуації, яка змінилася внаслідок хвороби, вирішити питання подальшого проходження військової служби, визначити його професійні якості. Цей вид реабілітації передбачає відновлення теоретичних знань і практичних навичок за основним фахом військово-облікової спеціальності до рівня знань і навичок, необхідних для виконання на належному рівні завдань за призначенням за раніше набутою військовою спеціальністю, або навчання нової військової спеціальності відповідно до фізичних і психічних можливостей, а також повернення військовому економічній незалежності і соціальної повноцінності. Це відновлення, а за неможливості – створення нового прийняттого для конкретної людини положення в сім'ї та військовому колективі. Тому реабілітація – багатогранний процес відновлення здоров'я людини і реінтеграції його у військове і соціальне життя.

Поняття реабілітація (відновлення) в цій статті будемо розглядати як «третинну профілактику», розуміючи під первинною профілактикою – попередження захворювань, а під вторинною – лікування хвороби.

Соціальна реабілітація військовослужбовців – це комплекс державних, суспільних та військових заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовця з інвалідністю або будь-якою психічною травмою в суспільство та військовий колектив, відновлення

його соціального та військового статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності та подальшого проходження військової служби шляхом орієнтації в соціальному та військовому середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального та військового обслуговування. З огляду на це визначення варто виділити такі ключові терміни: інвалідність, отримана на військовій службі, – соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності військовослужбовця, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту і допомоги та обмеження у виконанні службових обов'язків; соціальний статус військовослужбовця – досить чітко визначене положення військовослужбовця у військовому колективі або військового колективу в службових та особистих відносинах з іншими військовими колективами; військове середовище – оточуючий зовнішній військовий світ – норми, закони, правила, традиції, які впливають на військовослужбовця або військовий колектив.

Військове середовище – це сукупність умов існування військовослужбовця та військового колективу. Людина – істота соціальна. У соціології під соціальним середовищем людини розуміють економічні, політичні, соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості. Особливу значимість для нього мають події суспільного життя і найближче оточення – соціальний фактор. Тому соціальна реабілітація є однією з найважливіших у системі загальної реабілітації.

Для військовослужбовця, що отримав психічну травму, важливо відчувати з боку оточення увагу, співчуття, отримати необхідну допомогу. Покращує настрій і позитивно позначається на стані травмованого відволікання уваги військовослужбовця від зосередження на хворобливих відчуттях і уявленнях. Такий психосоціальний вплив, його значущість визначають участь у реабілітації не тільки медичних працівників, але перш за все командирів і товаришів по службі військовослужбовця. У цей період особлива увага має бути приділена підтримці в підрозділах (частини) здорового соціально-психологічного клімату.

Соціальна реабілітація військовослужбовців визначається характером взаємовідносин травмованого в колективі, наявністю передумов до суспільно корисної праці, особливостями поведінки в процесі службової діяльності, виразністю інтересів. Вплив соціального фактору спрямований на коригування в людини світогляду і ставлення до життя, активізацію соціальних ідеалів.

Психосоціальний вплив здійснюється проведенням групової терапії, стимулюванням соціальної активності, зайнятістю суспільно значущими справами (роботою) [1, с. 72–74]. Відчутно позначається на соціальній реабілітації постійний контакт військовослужбовця з товаришами по службі, отримання листів, газет, журналів, прослуховування радіопередач і т.п. Вирішенню цих завдань активно сприяє організаційно-виховна діяльність командирів.

Основними видами соціальної реабілітації військовослужбовців є такі: медична (в т. ч. лікувальна), фізична, військово-професійна, психологічна тощо.

Медична реабілітація – галузь медичної науки, яка вивчає механізм дії фізичних лікувальних чинників, обґрунтовує та створює технології відновлювального лікування, оцінює ефективність медичної реабілітації військовослужбовців із різноманітною паталогією.

У тих випадках, коли військовослужбовці отримують досить серйозні травми, то до них застосовуються заходи медичної реабілітації. Надання першої медичної допомоги в бойовій обстановці є ніщо інше, як початок медичної реабілітації.

Навіть короткочасне поліпшення стану військовослужбовців полегшує контакт із ними, підвищує їх віру в поліпшення стану і одужання. Значимість медичних заходів у відновленні психічної рівноваги полягає не тільки в застосуванні психотропних засобів, що нормалізують вплив на емоційну сферу людини, що створюють умови для швидкого і конструктивного впливу на психологічні стани.

Істотну роль у профілактиці психічних розладів у військовослужбовців відіграють такі елементи медичної реабілітації, як повноцінне і раціональне харчування, турбота про стан здоров'я особового складу, дотримання елементарних гігієнічних норм і т.п.

У процесі надання кваліфікованої медичної допомоги військовослужбовцям із травмованою психікою в лікувальних установах застосовуються медикаментозна терапія, фізіотерапія, бальнеотерапія, масаж і т.п. Загалом медичний вплив на людей, які зазнали психогенного впливу, «відкриває двері» для психотерапії. Фахівці стверджують, що у 80–85% людей відновлення працездатності досягається, по суті, в процесі завершення програми медичної реабілітації.

Фізична реабілітація, фізична терапія (англ. *Physicaltherapy* – це застосування з лікувальною і профілактичною метою фізичних вправ і природних факторів у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих військовослужбовців.

Військово-професійна реабілітація передбачає прийняття заходів із відновлення в найкоротші терміни після травмування психіки військовослужбовців їхніх професійних навичок, найважливіших функцій, що забезпечують виконання обов'язків за штатним призначенням. У разі неможливості професійної реабілітації військовослужбовців здійснюється їх перенавчання, підготовка до виконання інших, більш доступних обов'язків (професійна переорієнтація).

Психологічна реабілітація – досить важлива та невід'ємна складова частина соціальної реабілітації. У цій статті розглянемо її більш конкретно і надамо їй два визначення.

Психологічна реабілітація – це комплекс заходів реабілітаційної (відновлювальної) медицини, спрямованих на відновлення психічних та фізичних сил у військовослужбовця, який має психічний розлад до контрольного рівня, тобто здатності продовжувати проходити військову службу. Психологічна реабілітація – це система медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та військового статусу військовослужбовця, що отримав психічну травму [2, с. 124].

Психологічна реабілітація військовослужбовців є найважливішим елементом відновлення психічної рівноваги. Сутність її полягає у здійсненні різних впливів через психіку на військовослужбовця з урахуванням терапії, профілактики, гігієни та педагогіки.

За допомогою психологічних впливів можна знизити рівень нервово-психічної напруженості, швидше відновити витрачену нервову енергію і, тим самим, справити істотний вплив на прискорення процесів відновлення в інших органах і системах організму. Цим відрізняється психологічний вплив від інших засобів реабілітації. Реабілітаційні заходи проводять для відновлення позитивного ставлення хворого військовослужбовця до родини, суспільства, військового колективу, життя та попередження формування психічного дефекту у хворого військовослужбовця зі схильністю до самоізолювання. Тривале активне лікування хворого приводить до компенсації психічного стану, що дає змогу хворому тримати під власним контролем остаточні прояви своєї хвороби.

На цьому етапі проводять стимуляцію соціальної активності хворого з метою відновлення соціальних зв'язків з оточенням. Реабілітаційні заходи проводяться як у військовому, так і в цивільному психіатричному стаціонарі та в амбулаторних умовах. У здійсненні реабілітації медичний персонал відіграє важливу роль, контролюючи систематичне виконання хворим військовослужбовцем реабілітаційних заходів зі збільшення трудового навантаження, враховуючи індивідуальну схильність хворого та його інтереси. Соціально-психіатрична реабілітація в амбулаторних умовах дає змогу хворому військовому повернутися на військову службу або створює умови для раціонального працевлаштування, сприяє формуванню у хворих корисних інтересів, доцільному використанню вільного часу [3, с. 79].

Основними цілями психологічної реабілітації військовослужбовців є відновлення бойової і службової здібності, попередження інвалідності, соціальна адаптація військовослужбовця.

З'ясування цілей психологічної реабілітації дає змогу визначити її завдання, зміст, структуру, залучені сили і засоби, а також обов'язки органів управління та посадових осіб з організації, здійснення та управління процесом відновлення психічної рівноваги військовослужбовців в умовах екстремальної обстановки бою.

До основних завдань психологічної реабілітації належать: встановлення характеру і ступеня важливості нервово-психологічних розладів, визначення індивідуально-особистісних особливостей реагування військовослужбовцями на отриману психічну травму і вироблення реабілітаційних заходів; зняття психоемоційного напруження, дратівливості і страху за допомогою застосування комплексних впливів (психотерапевтичних, медичних, біологічних, соціотерапевтичних і педагогічних (виховних)); регуляція порушених функцій організму, корекція психофізіологічного стану методами психофармакологічних, психотерапевтичних та фізичних впливів; формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, мобілізація особистості на подолання виниклих станів, виховання у військовослужбовців необхідних вольових якостей; формування в особового складу чітких уявлень про фактори ризику й усвідомленого ставлення до заходів щодо їх усунення; оптимальний дозвіл психотравмуючої ситуації, відновлення соціального статусу, адаптація людини до умов зовнішнього середовища за допомогою стимулювання соціальної активності військовослужбовця, а також різними організаційно-педагогічними методами; оцінка фізичної, сенсорної та розумової працездатності; проведення професійно-психологічної реабілітації, а при втраті професійної придатності – професійної переорієнтації; орієнтування на продовження активної службової діяльності та виконання обов'язків військової служби; вивчення динаміки змін психічних станів у процесі реабілітації; діагностика функціонального стану фізіологічних систем організму; оцінка ефективності та корекція (у разі необхідності) реабілітаційних заходів.

Аналіз задач психологічної реабілітації дає змогу визначити найбільш важливі компоненти і засоби, що входять у систему соціально-психологічної реабілітації. Такими можуть бути психологічні, медико-біологічні та організаційно-педагогічні.

Ефективний реабілітаційний вплив на військовослужбовця дає змогу здійснювати психотерапія (тобто лікувальний вплив на людину психічними факторами). У широкому сенсі слова психотерапія – це сприятлива обстановка, добре організований режим, правильно використане дозвілля, а також чуйний підхід до травмованого військовослужбовця. У вузькому сенсі під психотерапією розуміється плано-мірний психічний вплив на людину, що отримала психічну травму, мовою або промовою. Зазвичай використовується з метою позитивного впливу на хворобливі прояви і для зміни неправильних установок травмованого військовослужбовця.

Психотерапія, або психологічна терапія (*ψυχή* – *душа*, *θεραπεία* – «зцілення, медичне лікування»), – метод впливу лікаря та медичного персоналу словом на психіку хворого військовослужбовця з лікувальною метою. Фахівець у цій галузі – психотерапевт.

Психотерапія – спасіння душі, лікування душі і завдяки цьому лікування людини загалом, лікувальна дія душі щодо організму, досягнута завдяки психологічному впливу лікаря (наприклад, гіпнотерапія). Однак таке розуміння домінує в XIX ст.

На цьому тлі хотілось би виділити методи психотерапії, які найширше використовуються у військовому середовищі: непряма і пряма психотерапія. Загальна (непряма) психотерапія являє собою комплекс заходів, спрямованих на створення обстановки, сприятливо впливає на людину, що отримала психічну травму. До них зараховано такі: раціональна організація його службової діяльності, разі потреби і зміна роду занять; створення в підрозділі (частини) здорового соціально-психологічного клімату; відволікання від неприємних психотравмуючих переживань; застосування активуючого режиму реабілітації та деякі інші.

Розглянемо тільки один з елементів – застосування активуючого режиму реабілітації. Він включає: мінімальну ізоляцію військовослужбовця від колективу, збереження природних соціальних зв'язків усередині них; застосування для кожного, хто отримав психічну травму системи максимальної свободи і нестиснення; створення атмосфери, що заохочує соціальну активність; розвиваючі відносини, властиві військовому колективу; забезпечення корисної зайнятості військовослужбовців, виведених із психічної рівноваги; цілеспрямовану організацію виховної та культурно-дозвільної роботи і т. п. Непряма психотерапія є першоосновою лікування травмованої психіки військовослужбовця в різній обстановці. Психотерапевтичний вплив на людину справляють бесіди командирів і медичних працівників про її стан, зняття в неї тривоги та зміцнення надії на одужання, турбота про її відпочинок, харчування, лікування, увага до всього, чим переймається воїн, його переживання й думки.

Спеціальна (пряма) психотерапія – це сукупність спеціальних прийомів словесного впливу на психіку військовослужбовця, що отримав психічну травму. Розрізняють такі види такої психотерапії: седативна, спрямована на заспокоєння людини, ослаблення його хворобливих відчуттів або пом'якшення його емоційного реагування на свій стан; коригуюча, покликана виробити правильне ставлення до події і послабити патогенну значущість причини його стану; стимулююча, яка має на меті мобілізацію компенсаторних механізмів і підвищення соціальної активності особи військовослужбовця; психотерапія, спрямована на усунення патологічного стереотипу, що зумовлює стійку фіксацію хворобливих симптомів.

Нині в практиці утвердилася низка психотерапевтичних методик, які застосовуються під час здійснення психологічної реабілітації. До найбільш доступних для застосування у військовій практиці методів психологічного впливу на організм військовослужбовця, його психіку належать раціональна психотерапія, суггестивна психотерапія, навіювання (аутогенне тренування), самонавіяння (саморегуляція), наркопсихотерапія, трудотерапія, естетотерапія, натуротерапія. Розглянемо ці методи більш докладно.

Раціональна психотерапія як основний метод психотерапії ґрунтується на переконанні, зверненні до розуму травмованої людини, пред'явленні їй різних переконливих фактів, доказів, що приводить її до змоги самій робити певні висновки, доходити потрібних висновків, змінюючи ставлення до психотравмуючої ситуації, включає в себе проведення в доступній формі спеціальних бесід із військовослужбовцями, які отримали психічну травму. Під час них логічно доводиться можливість успішного лікування. На відповідних прикладах підтримується бадьорість духу, зміцнюється воля до відновлення нормального стану. Сутність проведених бесід – апеляція до розуму, свідомості, волі військовослужбовця. Раціональна психотерапія адресується до логічного мислення. Використовується авторитет командира (лікаря, психолога, досвідченого товариша по службі), переконання та перепереконання, роз'яснення ситуації, схвалення військовослужбовця, відволікання його від проблем тощо. Психотерапія спрямовується на створення активної позиції травмованого військовослужбовця в подоланні хворобливих проявів, а також корекцію неадекватних емоційних реакцій і порушеної системи відносин.

Таким чином, раціональна психотерапія – це логічне, аргументоване роз'яснення шляхом пояснення, повідомлення військовослужбовцю того, що він не знає і не розуміє, що може похитнути його хибні уявлення та переконання, здійснюється, як правило, у формі діалогу.

Сугестивна психотерапія являє собою здійснення емоційного впливу на психіку військовослужбовця, тобто навіювання йому певних думок. Вплив на людину здійснюється двома способами: навіюванням у стані сну (гіпноз) і навіюванням у стані неспанья. У військових умовах найбільш доступний другий спосіб, який може застосовуватися в різних умовах обстановки.

Навіювання – це цілеспрямований психічний вплив, який пасивно сприймається людиною без критичної оцінки. Найбільшого поширення набули такі форми навіювання, як самонавіяння (саморегуляція) й аутогенне тренування.

Наркопсихотерапія є різновидом психотерапії, являє собою поєднання словесного навіювання на тлі неповного наркозу, викликаного застосуванням медичних препаратів. Найбільш ймовірно застосування в лікувальних установах.

Застосування перерахованих вище методів психологічного впливу на військовослужбовців, які зазнали психогенних травм, зобов'язує командирів та інших посадових осіб володіти високим тактом, широким кругозором, педагогічними здібностями, умінням не тільки роз'яснювати, а й парировати заперечення, швидко вловлювати помилки в судженнях і використовувати їх для відновлення психічної рівноваги підлеглих.

Естетотерапія – лікування прекрасним, красивим, включає в себе бібліотерапію, музикотерапію, натуртерапію і т.п., фізичне середовище навколо військовослужбовця (колір; звуки; запахи; температурні, погодні, географічні фактори), справляє потужний вплив на нього, змінюючи його психічний стан, настрої, самопочуття і життєвий тонус. Засобами загального впливу на психіку військовослужбовців є квіткоестетичний вплив, функціональна музика, перегляд кіно та відеофільмів, читання літератури. У цьому разі воїн включається в процес корекції функціонального стану як глядач, що сприймає форму, колір, елементи навколишньої дійсності і живої природи.

Бібліотерапія чинить лікувальну дію на психіку людини за допомогою читання книг. Необхідне використання спеціально відібраного для читання матеріалу як терапевтичного засобу у психіатрії з метою вирішення особистих проблем за допомогою спрямованого читання. Оскільки бібліотерапія використовує зазвичай художні твори, вона належить до методів естетотерапії.

Музикотерапія – це психотерапевтичний метод безпосереднього впливу на почуття, емоції, настрої, без словесного навіювання певного настрою, що піднімає людину над своїми переживаннями, допомагає долати хворобливі розлади з використанням у лікувальних цілях музики. Звук справляє на психіку безпосередній емоційний вплив. Сильний, нав'язливий шум дратує, стомлює, позбавляє спокою, приводить у несамовитість. Гнітюче діє і «гробова» тиша.

Натурпсихотерапія (ландшафтотерапія) – використання лікувального впливу природи, застосовується як фон для психотерапії, яка неможлива без інформації, переданої промовою.

Психологічна реабілітація передбачає виконання і низки гігієнічних заходів. По-перше, необхідно забезпечувати дотримання чіткого режиму дня (нічний сон не менше 8 годин; ранкова гімнастика; водні тонізуючі процедури; систематичне чергування праці та активного відпочинку; спортивні ігри, які не потребують складної координації рухів і напруженої уваги). По-друге, розумно організовувати життєдіяльність військовослужбовців, які зазнали психотравмуючого впливу (усунення професійних шкідливих звичок; зміна роду діяльності; переведення на полегшену діяльність або поліпшення умов виконання обов'язків по службі; регламентація службового часу; звільнення від нічних нарядів; обмеження надмірних фізичних і емоційних навантажень і т.п.). По-третє, повноцінне і різноманітне харчування (з переважанням білків тваринного походження і великої кількості вітамінів).

Арсенал вітчизняних засобів психологічної реабілітації набагато ширше представлених вище методів і видів впливу на психіку військовослужбовців. Здійснення реабілітаційних заходів вимагає дотримання певних основоположних правил, які забезпечать досягнення ефективності та дієвості заходів, що вживаються для відновлення психічної рівноваги людей [4, с. 43].

З огляду на перераховані вище принципи і положення, що стосуються організації та здійснення реабілітаційних заходів, мають будувати свою діяльність всі посадові особи частини (підрозділу). Бойовий статут, накладаючи на командира відповідальність за керівництво морально-психологічним забезпеченням дій підлеглих частин та підрозділів, покладає на нього виявлення, вивчення, всебічну оцінку факторів, що впливають на морально-психологічний стан особового складу, визначення і постановку основних завдань МПЗ, віддачу вказівок із МПЗ бою, затвердження плану морально-психологічного забезпечення бойових дій. Організація командиром психологічної реабілітації військовослужбовців може здійснюватися за такими етапами: вивчення вимог керівних документів до організації психологічної реабілітації; вивчення та аналіз морально-психологічного стану підлеглих; визначення заходів із відновлення психічної рівноваги у військовослужбовців, які отримали психічні травми; віддання вказівок із психологічної реабілітації травмованих; постановка завдань посадовим особам, залученим до здійснення

заходів із психологічної реабілітації; особиста участь у здійсненні реабілітаційних заходів; здійснення контролю та надання необхідної допомоги виконавцям; організація навчання і інструктування посадових осіб за методикою здійснення психологічної реабілітації; вивчення, узагальнення та впровадження передового досвіду роботи з відновлення психічної рівноваги військовослужбовців; доповідь старшому начальнику про морально-психологічний стан особового складу і роботу, що проводиться.

Враховуючи важливість заходів, спрямованих на збереження і відновлення боєздатності військовослужбовців та військових колективів, командир зобов'язаний врахувати їх під час віддання вказівок по МПЗ, зорієнтувати посадових осіб і визначити ступінь їх участі у вирішенні таких основних завдань: зняття у військовослужбовців психічної напруженості та втоми; швидке повернення на службу військовослужбовців, що не потребують за характером психічних розладів у госпіталізації; евакуація військовослужбовців, які отримали бойові психічні травми для надання медичної допомоги та проведення реабілітації; відновлення боєздатності і стійкості деморалізованих і дезорганізованих військових підрозділів.

Нині в Кам'янському на Дніпропетровщині відкрили сучасний реабілітаційний центр для ветеранів, учасників ООС та інших цільових груп населення. Про це повідомляється на сайті міського голови Кам'янського Андрія Білоусова. «У Кам'янському понад 1000 учасників і ветеранів ООС, і я радий, що хлопці зможуть отримувати тут висококваліфіковану медичну допомогу», – сказав Білоусов під час відкриття центру на базі комунального закладу «Міська лікарня № 5». Центр розрахований на 41 палату підвищеного комфорту. Проходити комплексну реабілітацію тут зможуть одночасно 100 пацієнтів.

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене успішне вирішення завдань психологічної реабілітації буде визначатися й умінням командира доцільно спрямовувати діяльність штабів, командирів підрозділів, структур МПЗ, військових психологів, медичних працівників, військових юристів, військових колективів, активу і громадських структур частини, спиратися на ці сили, забезпечувати їх тісну взаємодію, використовувати їх можливості для підтримки високої бойової готовності, дисципліни і бойової згуртованості, збереження психічного здоров'я підлеглого особового складу. Хотілося б зауважити, що психологічна реабілітація, будучи важливим складовим елементом морально-психологічного забезпечення діяльності військ, зумовлює підтримку необхідного стану боєздатності військовослужбовців, сприяє попередженню інвалідності, дозволяє відновлювати психічну рівновагу людей, створює умови для адаптації воїнів, які отримали психічні травми. Являючи собою систему медико-психологічних, педагогічних, соціальних та організаційно-управлінських заходів із відновлення психічної рівноваги військовослужбовців, психологічна реабілітація передбачає застосування низки доступних способів впливу на особовий склад безпосередньо в частині, без евакуації деякої частини травмованих у лікувальні установи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самойленко В., Яковенко Н., Петряшев І. та ін. Медична і соціальна реабілітація (підручник). Київ : Медицина. 2018. С. 72–74.
2. Єпіфанов В. Основи реабілітації. Підручник. СПО–Геотар-Медіа, 2020. С. 124.
3. Сапункова С., Піц Л., Гутніцька А. та ін. Медична та соціальна та реабілітація. Київ : Медицина. 2018. 79 с.
4. Трофименко Т. Сам собі психолог. Самі ефективні прийоми психологічної реабілітації. «Клуб сімейного дозвілля». 2016. 43 с.

С. В. Базарный. Социальная реабилитация военнослужащих. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты проблемы содержания «социальная реабилитация военнослужащих», которая в условиях настоящего времени выделяется в самостоятельную технологию клинической и социальной военной практики. Раскрываются структурные компоненты социальной реабилитации военных, проводится анализ подходов отечественных исследователей по раскрытию данной проблематики.

Ключевые термины: социальная реабилитация, медицинская реабилитация, физическая реабилитация, психологическая реабилитация, психотерапия.

S. Bazarny. Social rehabilitation of military servants. – Article.

Summary. The article reveals the content problems “social rehabilitation of servicemen”, which in present conditions stands out as an independent technology of clinical and social military practice. Reveals the structural components of the social rehabilitation of servicemen analyzes the approaches of national researchers to disclosure of this issue.

Key words: social rehabilitation, medical rehabilitation, physical rehabilitation, psychological rehabilitation, psychotherapy.

В. С. Безух

здобувачка освіти 4 курсу

кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

В. А. Волкова

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

ВПЛИВ МУЛЬТФІЛЬМІВ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

***Анотація.** У статті аналізується сучасна проблема впливу мультфільмів на морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку. Висвітлено проблему «неправильних (шкідливих) мультиків» і наведено приклади мультиплікаційних героїв, які можуть негативно вплинути на формування особистості дитини. Схарактеризовано такі методи, як бесіда з дітьми та батьками, анкетування дітей, спостереження за ігровою діяльністю дітей, сюжетно-рольова гра; визначено рівні морально-етичного виховання дошкільників.*

***Ключові слова:** мультфільм, морально-етичне виховання, старші дошкільники, педагогічна доцільність.*

Сучасне дитинство не можна уявити без використання мультфільмів, адже це один із важливих засобів формування особистості дитини в закладі дошкільної освіти. Для дітей дошкільного віку надзвичайно важливими є зміст і сюжети мультфільмів. Загалом сюжети мультфільмів передбачають стандартні ситуації, в які потрапляють діти в повсякденному житті, у процесі спілкування з іншими людьми; вони демонструють соціальні норми, правила, гендерні ролі, цінності й моделі поведінки. Дуже часто діти старшого дошкільного віку відтворюють сюжети переглянутих мультфільмів, закріплюючи способи дії в реальних ситуаціях. Зазначимо, що будь-який мультиплікаційний сюжет містить елементи казковості, фантазії, вигадки, таємничості й загадковості. У відомих казках, за сюжетом яких створюються мультфільми, пропагуються вічні й незмінні моральні принципи. Наприклад, такі мультфільми-казки, як «Колобок», «Теремок», ефективно розв'язують будь-яку життєву емоційну проблему.

Мультфільм – це вид кіномистецтва, твори якого створюють методом покадрової зйомки послідовних фаз руху мальованих (графічна або мальована анімація) або об'ємних (об'ємна або лялькова анімація) картинок [5, с. 145].

Через те, що цей вид кіномистецтва відіграє велику роль у житті дитини, він безпосередньо впливає на її морально-етичне виховання. Морально-етичне виховання – це цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки. Зміст морально-етичного виховання підпорядкований вічним цінностям і конкретним потребам суспільства, які з плином часу змінюються.

У сучасному світі гостро постає проблема впливу «неправильних мультиків» на морально-етичне виховання, розвиток психічних процесів та формування особистісних рис дітей старшого дошкільного віку. Батьки мають зрозуміти, що жоден мультфільм, навіть найбільш повчальний, не може замінити дитині спілкування з дорослими. Дітям потрібно відчувати любов батьків, їх увагу і присутність. На дитину треба знаходити час, нехай його буде не так і багато. Для того аби уникнути перегляду «неправильних мультиків», треба знати ознаки «шкідливого мультика», вважають В. Абраменкова, М. Аромаштам, І. Медведєва: головні герої мультфільму агресивні; поведінка героїв порушує норми суспільства; транслюються форми нестандартної статево-рольової поведінки; сцени нешанобливого ставлення; зображено безкарне знущання над старістю, безпорадністю, слабкістю [1; 2; 6].

Насторожує той факт, що багато сучасних мультфільмів побудовані психологічно, педагогічно та етично безграмотно і можуть справити небезпечний вплив на дитячу психіку [4, с. 191]. Хоча б здавалося, що

може бути краще, ніж історії про Гуффі, Дональда Дака, Міккі Мауса? На перший погляд, ці герої добродушні й завжди веселі. У диснейських мультфільмах немає ні крові, ні сцен насильства, добро завжди перемагає зло. Та це тільки один бік медалі. А ось інший. Варто врахувати, що дитина все побачене сприймає буквально. Наприклад, від Дональда дитина може сприйняти те, що гроші є найціннішим у нашому житті. Необхідно пам'ятати, що діти є незахищеною групою споживачів інформації. Пасивно поглинаючи інформацію із засобів масової інформації, вони не завжди можуть критично поставитись до неї, тим самим захистити себе [7, с. 22]. Так, для дітей старшого дошкільного віку з гіперактивністю, нестійкістю уваги, імпульсивністю доцільно використовувати для перегляду такі мультфільми-казки: «Буратіно», «Карлсон», «Баба Яга». Обов'язково після перегляду треба відіграти з дитиною будь-яку роль для більш ефективного результату.

Кількість мультфільмів для дітей дошкільного віку, що містять сцени насильства і жорстокості, зростає, а дитина з властивою їй сприйнятливостю переносить побачене у звичайне життя. Тому, підбираючи мультфільми для дітей, треба ретельно ознайомитися зі змістом та сюжетом. Перед тим, як ви обрали, який мультфільм показати свої дитині, – подивіться його самі. Якщо на екрані є різні відволікаючі елементи, а на вивчення однієї букви або цифри дається приблизно 10 хвилин, цей мультфільм не можна повною мірою назвати «навчальним». Від великої кількості зайвих деталей дитина втомиться, а не запам'ятає ту інформацію, яку потрібно. Мультфільми для дітей треба вибирати залежно від їхнього віку.

Тема впливу мультфільмів на морально-етичне виховання є досить актуальною та цікавою для вивчення, тому нами було проведено експериментальне дослідження з дітьми старшого дошкільного віку: по 15 осіб експериментальної і контрольної групи. Експериментальна робота складалася із трьох етапів: констатувального, формувального та контрольного.

Мета дослідно-експериментальної роботи на констатувальному етапі – виявити рівень морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку. Навчально-виховна діяльність у закладі дошкільної освіти здійснюється за комплексною освітньою програмою «Світ дитинства» А. Богуш [3].

Під час діагностики дітей ми використовували різноманітні методи: бесіда з дітьми та батьками, анкетування дітей, спостереження за ігровою діяльністю дітей, сюжетно-рольова гра. На основі відповідей дітей, спостереження за дітьми, бесід із батьками, спираючись на критерії оцінки рівня морально-етичного виховання, ми визначили 3 рівні моральності (високий, середній, низький).

1. Високий рівень. Дитина володіє повним обсягом знань про моральні норми, усвідомлює й аргументовано відповідає на питання, пов'язані з етичною поведінкою, проявляє адекватні реакції на різний стан близьких людей, емпатію щодо дорослих, однолітків і героїв мультфільмів.

2. Середній рівень. Дитина володіє неповним обсягом знань про моральні норми, усвідомлює їх, але не може аргументовано відповідати на питання, пов'язані з етичною поведінкою, вибірково і ситуативно проявляє співчуття близьким, дорослим людям, одноліткам та героям мультфільмів, дотримується загальноприйнятих норм етикету (вітається, прощається, дякує) при нагадуванні дорослого.

3. Низький рівень. Дитина не володіє достатнім обсягом знань про моральні норми, не усвідомлює їх, не може аргументовано відповідати на питання, пов'язані з етичною поведінкою, не проявляє співчуття близьким людям, героям мультфільмів, дотримується загальноприйнятих норм етикету тільки після нагадування дорослого, уникає спілкування з однолітками.

Спостереження за грою дітей після переглядів мультфільмів показали, що дошкільники часто звертаються до мультфільмів. Більшість із них (78%) в іграх після перегляду мультфільму демонстрували таке:

- повторення жестів та рухів персонажів;
- емоційне сприйняття дій героїв (діти реагували на сміх, сльози, посмішку, тобто типові дії, які спостерігаються протягом життя);
- після закінчення мультфільму багато дітей продовжували повторювати фрази-глузування;
- говорили від імені героя (наслідуючи голосом і манерами);
- переодягалися в улюбленого персонажа (людина-павук, трансформер, Блум);
- брали атрибути мультиплікаційних ролей (щит, меч, каску, капелюх).

Наслідуючи улюблених героїв мультфільмів, діти відтворюють ігри, в які грають ці персонажі, – 47%; 53% не грають у такі ігри. Батьки ж вважають, що 35% їхніх дітей наслідують героїв мультиплікації, 32% впевнені, що діти не наслідують героїв, 33% батьків не помічають цього і не спостерігають за процесом гри своїх дітей.

Після завершення діагностики були отримані такі результати:

- у 40% дітей експериментальної та контрольної груп морально-етичне виховання на високому рівні, що вказує на те, що діти володіють знаннями про моральні норми, проявляють емпатію щодо

дорослих, однолітків і героїв мультфільмів, без нагадування дорослого виконують загальноприйняті норми етикету (вітаються, прощаються, дякують);

– у 26,6% дітей експериментальної групи та 20% дітей контрольної групи моральність сформована на середньому рівні. Ця категорія дітей вибірково та ситуативно проявляє співчуття близьким, дорослим людям, одноліткам та героям мультфільмів, дотримується загальноприйнятих норм етикету (вітається, прощається, дякує) при нагадуванні дорослого, допускає конфлікти в спілкуванні з однолітками, але вирішує їх;

– у 33% дітей експериментальної групи та у 40% контрольної групи дітей у результаті діагностики виявлено низький рівень морально-етичного виховання. Ці діти не володіють обсягом знань про моральні норми, не усвідомлюють їх, не проявляють співчуття близьким людям, героям мультфільмів, дотримуються загальноприйнятих норм етикету тільки після нагадування дорослого, уникають спілкування з однолітками.

Метою формувального експерименту було підтвердити висунуту гіпотезу про те, що морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку відбуватиметься більш ефективно за умови застосування доцільно підібраних мультфільмів. Розроблені нами форми роботи з дітьми дошкільного віку передбачали участь у різних видах діяльності (пізнавальна, мовленнєвий розвиток, театралізована, образотворча, ігрова). Ми розділили їх на чотири теми: «Людські вчинки», «Настрій», «Культура поведінки» і «Взаємовідносини між дітьми». Також у роботі використовувалися такі методи, як перегляд мультфільмів, бесіди за змістом мультфільмів, розглядання ілюстрацій, інсценування фрагментів мультфільмів, прослуховування і розучування пісень із мультфільмів, дидактичні, мовленнєві та сюжетно-рольові ігри за переглянутими мультфільмами.

Метою контрольного етапу було виявлення ефективності проведеної роботи. У результаті з'ясовано, що в експериментальній групі показники децю покращилися: високий рівень морально-етичного виховання показали 9 дітей (60%). У контрольній групі на кінцевому етапі дослідження високий рівень показали 8 дітей (53,3%). Середній рівень на кінцевому етапі дослідження в експериментальній та контрольних групах – 4 дитини, що становило 26,6%. Низький рівень в експериментальній групі виявлено у 2 дітей (13,3%), в контрольній – у 3 дітей (20%).

Контрольний етап дослідження засвідчив позитивні зміни в морально-етичному вихованні дітей старшого дошкільного віку в експериментальній групі. Так, показники низького рівня морально-етичного виховання дітей старшого дошкільного віку зменшилися вдвічі (з 33% до 13,3%), кількість дітей, які мають високий рівень, зросла на 20% (відповідно, 40% і 60%).

У контрольній групі позитивні зміни в морально-етичному вихованні на основі правильно підібраних мультфільмів були мінімальними. Кількість дітей із низьким рівнем зменшилася на 20% (40% і 20% відповідно), з середнім рівнем – на 6,6% (20% і 26,6%), на 13,3% зросла кількість дітей із високим рівнем (було 40% – стало 53,3%).

На підставі аналізу результатів дослідження очевидним стало те, що в експериментальній групі відбувся процес зменшення кількості дітей із низьким рівнем та збільшення їх кількості з високим, що доводить ефективність та педагогічну доцільність використання мультфільмів для дітей старшого дошкільного віку в процесі морально-етичного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В.В. Дети и телевизионный экран. *Воспитание школьников*. 2006. № 6. С. 28–31.
2. Аромаштам М. Дети смотрят мультфильмы: психолого-педагогические заметки. Практика производства мультфильмов в детском саду. Москва : Чистые пруды, 2006. 32 с.
3. Байер О.М. «Світ дитинства». Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / О.М. Байер, Л.В. Батліна, А.М. Богуш та ін.; наук. кер. А.М. Богуш; заг. ред Л.В. Батліна. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 200 с.
4. Кошак К.О. Українські телепрограми для дітей та юнацтва : концептуальні засади : дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.08 «Журналістика». Київ, 2007. 240 с.
5. Поплавський М.М. Мистецтво дитячої мультиплікації на українському телебаченні. *Культура і мистецтво у сучасному світі* : Збірник наукових праць. 2012. Вип. 13. С. 140–146.
6. Ребенок и компьютер : сборник материалов / И.Я. Медведева, Т.Л. Шишова. Клин : Христианская жизнь, 2007. 320 с.
7. Чорна Л. Чи дивитися дитині телевізор? Київ : Дошкільне виховання, 2003. С. 21–23.

В. С. Безух, В. А. Волкова. Влияние мультфильмов на нравственно-этическое воспитание детей старшего дошкольного возраста. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется современная проблема влияния мультфильмов на нравственно-этическое воспитание детей старшего дошкольного возраста. Освещена проблема «неправильных (вредных) мультфильмов» и приведены примеры мультипликационных героев, которые могут негативно повлиять на формирование личности ребенка. Охарактеризованы такие методы, как беседа с детьми и родителями, анкетирование детей, наблюдение за игровой деятельностью детей, сюжетно-ролевая игра; определены уровни морально-этического воспитания дошкольников.

Ключевые слова: мультфильм, нравственно-этическое воспитание, старшие дошкольники, педагогическая целесообразность.

V. Bezukh, V. Volkova. The impact of cartoons on the moral and ethical education of older preschool children. – Article.

Summary. The article analyzes the contemporary problem of the influence of cartoons on the moral and ethical education of older preschool children. The problem of “wrong (harmful) cartoons” is covered and examples of cartoon characters that can negatively influence the formation of a child’s personality are given. The methods are characterized by: conversation with children and parents, questioning of children, observation of children’s activity, story-role play; the levels of moral and ethical education of preschool children are determined.

Key words: cartoon, moral and ethical education, older preschoolers, pedagogical expediency.

УДК 159.9.07

Р. М. Білоус

доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

В. В. Панченко

студентка спеціальності 053 «Психологія»
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Полтавська область, Україна

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті проаналізовано ціннісні орієнтації та процес самоактуалізації особистості. Проведене дослідження дало змогу визначити вплив ціннісних орієнтацій на рівень самоактуалізації підлітків, з’ясовано домінування таких життєвих цінностей, як власний престиж, високе матеріальне становище, креативність.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, самоактуалізація, життєві цінності, підлітковий вік.

Розвиток особистості органічно поєднує процеси її соціалізації й самоактуалізації, що включає намагання індивіда самовизначитися, співвіднести свій внутрішній світ із зовнішньою реальністю. Проте кризові виклики сучасності, економіко-соціальні потрясіння країни спричиняють постійне переосмислення життєвих цінностей особистістю, що впливає на її самоідентифікацію та психічне здоров’я загалом. Особливих складнощів зазнають діти підліткового віку, які лише розпочинають інтегруватися в суспільство. Глобалізаційні процеси, постійні інформаційно-емоційні стреси дестабілізують несформовану систему цінностей школярів, зумовлюючи порушення процесу комунікації, уможливленню виникнення захворювань, психічних зривів. Розвиток підлітків включає незмінні бажання розуміння себе, власних емоцій, стосунків, тому важливо саме в цей період проаналізувати проблемні моменти розвитку ціннісної сфери та виробити шляхи осмислення школярами позитивних цінностей попередніх поколінь. Тому метою цієї статті є з’ясування впливу ціннісних орієнтацій на процес самоактуалізації у підлітковому віці.

Ідея самореалізації особистості як вища цінність зустрічається в філософії Упанішад і даосизмі. Аристотель трактує її через шляхи та способи індивідуального самовдосконалення. Конфуціанство, своєю чергою, жорстко обмежувало шлях саморозвитку: людина має діяти згідно з порядком та її статусом. Д. Аліґ'єрі стверджує відповідальність людини за власне благо при вирішальній ролі її особистісних якостей; багатство чи успадкований статус значення не має. У філософії екзистенціалізму підкреслюється унікальність буття окремої людини, наголошується на відповідальності кожного з нас. Основоположник концепції екзистенціалізму С. К'єркегор убачає головним у процесі становлення особистості її розвиток.

Одним із перших проблему потреби особистості в самоактуалізації досліджував нейрофізіолог К. Гольдштейн, розглядаючи організм як живу систему, що прагне до актуалізації закладених у ній від природи можливостей. Процес розгортання цих можливостей К. Гольдштейн і назвав «самоактуалізацією», вважаючи її основним мотивом і метою життя, адже для здорового організму первинною метою є формування певного рівня напруги для можливості подальшої упорядкованої діяльності. Загалом функціонування організму включає вирівнювання (рівномірний розподіл енергії організмом), самоактуалізацію (базове спонукання організму), узгодження із середовищем (адекватне процесу самоактуалізації) [1].

К. Юнг кінцевою життєвою метою вбачав повну реалізацію «Я», підсумком чого є самоактуалізація, у процесі психічного дозрівання виокремлював індивідуацію як досягнення душевної рівноваги, вважаючи цей процес довготривалим, здійснюваним на свідомому та несвідомому рівнях [2].

За А. Маслоу, самоактуалізована людина здатна прийняти життєвий виклик і творити гідне життя, повне сенсу; самоактуалізуватися означає досягти вершини власного потенціалу. Для самоактуалізованої особистості характерні такі вищі цінності життя, як істина, добро, краса, справедливість, досконалість [6].

Теорія особистості К. Роджерса апелює до спадковості ліній самоактуалізації, які виявляються у природному дозріванні організму, поступовій їх диференційованості, розвиненості. Прагнення до актуалізації є вихідною точкою становлення повноцінно функціонуючої особистості, де при тенденціях руху реалізуються умови ясного сприйняття, перевірки своїх гіпотез, розрізень прогресивної та регресивної поведінки [3, с. 224]. Аналізуючи проблеми самоактуалізації, Г. Олпорт зазначає прийняття особистістю в ситуації вибору не лише позитивних цінностей, але й регресивних, які допомагають вижити в світі. Перша група – цінності росту, а друга – цінності здорового регресу. Отже, самоактуалізація – це здатність бачити цілісну картину світу завдяки ясному, систематичному й послідовному виділенню значущого у власному житті.

У вітчизняній психології поняття самоактуалізації розглядається як процес розгортання і дозрівання спочатку закладених в організмі й особистості задатків, потенцій, можливостей, як свідомо, навмисна зміна Я-реального у напрямі Я-ідеального (А. Асмолов, В. Зінченко, Є. Ісаєв, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Слободчиков). Самоактуалізація (за Д. Леонтьєвим) виступає процесом розгортання та визрівання першопочатково закладених в організмі та особистості задатків, потенціалу, можливостей.

За С. Рубінштейном, особистість – це відкрите незавершене буття та постійне відтворення на новому рівні цієї відкритості, можливості вийти за власні межі, стати «іншим Я», що є критерієм її розвиненості. Тому самоактуалізація є реалізацією не лише задатків і здібностей, а перш за все смислів і діяльності людини. В. Слободчиков і Є. Ісаєв розглядають самоактуалізацію в контексті становлення людини – суб'єкта власної життєдіяльності, що вимагає засвоєння норм і способів людської діяльності, правил соціуму, основних сенсів і цінностей, що регулюють спільне життя людей у суспільстві. Самоактуалізація – це прагнення людини до більш повного виявлення і розвитку власних особистісних можливостей. Актуалізація потенціалів визначається усвідомленням та прийняттям раніше неусвідомлюваних власних можливостей та психічних змістів – думок, почуттів, властивостей, моделей поведінки, здібностей, які в процесі життя стають психологічними ресурсами, доступними свідомому вольовому контролю та використанню суб'єктом.

Процес самоактуалізації впливає на усвідомлення та формування індивідуально-психологічних особливостей, життєвих цілей та позицій, незалежності, сенситивності, рівня комунікативних здібностей та адекватного самовираження. У цьому розумінні самоактуалізація починає діяти як механізм саморегуляції поведінки особистості. Самоактуалізована особистість характеризується умінням конструктивного вирішення проблем, прийняттям самостійних рішень, високою мотивацією, прагненням до нового та системою власних ціннісних орієнтацій, які дають змогу особистості адаптуватися до умов та особливостей життєдіяльності, знайти своє місце і не розгубитися в бурхливих процесах соціальних трансформацій суспільства.

Зазначимо, що теорія самоактуалізації загалом розглядається як важливий елемент гуманістичного напрямку сучасної психології з головною ідеєю про осмисленість прагнень людини до максимально можливого розкриття свого потенціалу та його реалізації у практичній суспільній діяльності як необхідного чинника повноцінного розвитку особистості [4, с. 17].

Організуюча функція ціннісних орієнтацій полягає в детермінації соціальної активності завдяки регулятивно-комунікативній функції, що особливо важливо для підлітків, провідною діяльністю яких є спілкування. Школярі в процесі взаємодії зі світом порівнюють свої вчинки з інтересами однолітків і значущих дорослих, їх прагненнями та очікуваннями, поступово виробляючи власну систему цінностей. Процес формування системи ціннісних орієнтацій інтенсивно відбувається в підлітковому віці, разом із розвитком самосвідомості. Таким чином, підлітки як соціальні суб'єкти включаються у цілісну систему суспільства, переживаючи значні суб'єктивні труднощі при визначенні своїх життєвих цілей та перспектив [5]. У цьому контексті застосовується механізм саморегуляції соціальної поведінки підлітків, який полягає у формуванні власної системи ціннісних орієнтацій, розвитку соціально-конструктивної життєвої позиції, що передбачає усвідомлення необхідності творчої взаємодії з соціальним середовищем; при цьому у процесі самоактуалізації викристалізовується компетентність школярів у часі, передбачаючи єдність вимірів часопросторової перспективи у свідомості.

З'ясування впливу ціннісних орієнтацій на самоактуалізацію підлітків виконано за допомогою методики А. Лазукіна в адаптації Н. Каліної «Діагностика самоактуалізації особистості» (САМОАЛ), «Тесту смисложиттєвих орієнтацій», адаптованого Д. Леонтьєвим, «Морфологічного тесту життєвих цінностей» (МТЖЦ) за (В. Соповим, Л. Карпушиною) у лютому-березні 2020 року. У дослідженні брали участь 52 учні дев'ятих класів загальноосвітньої школи № 2 м. Світловодськ Кіровоградської обл.

За методикою діагностики самоактуалізації особистості (САМОАЛ) спостерігаємо переважання низького рівня самоактуалізації (65%) учнів дев'ятих класів (високий лише у 4% учнів), що свідчить про неважливість для них прагнень до виявлення і розвитку власних індивідуальних можливостей на цьому віковому етапі, адже у процесі самоактуалізації формується та усвідомлюється специфічна система ціннісних орієнтацій, що визначає характер змісту та засобів досягнення провідних життєвих цілей особистості, становить основу саморегуляції соціальної поведінки. Розглянемо розподіл параметрів самоактуалізації, серед яких переважають погляди на природу людини (70,4%), що засвідчує віру в людей та у подальшому може стати основою для щирих гармонійних міжособистісних стосунків, природної симпатії, довіри, чесності, неупередженості, доброзичливості. Цей показник корелює з контактністю підлітків (70,2%), їхньою товариськістю, спроможністю до встановлення тривалих і доброзичливих стосунків з оточуючими, схильністю до взаємно корисних і приємних контактів з іншими людьми. Потреба у пізнанні становить 68%, отже, дев'ятикласники відкриті новим враженням, безкорисливо бажають нового. Екзистенціальну цінність життя «тут і тепер», здатність насолоджуватися актуальним моментом підтверджує шкала «орієнтація у часі» (65%). Проте стурбованість викликає низький показник «саморозуміння» – 42% респондентів позиціонують себе як людей невпевнених, зорієнтованих на думку оточуючих; при цьому можуть сформуватися психологічні захисти, що заважають адекватно сприймати і оцінювати себе, що призводить до схильності підміняти власні смаки й оцінки зовнішніми соціальними стандартами. Викликає стурбованість показник «аутосимпатія» (53%), який є основою психічного здоров'я особистості, стверджуючи тривожність, невпевненість у собі школярів. Гнучкість у спілкуванні (54,5%) співвідноситься з наявністю соціальних стереотипів, неадекватністю самовираження, ригідністю, невпевненістю у власній привабливості, власною нецікавістю для співрозмовника. Дещо вищим є показник «автономності» – 58%, а це головний критерій психічного здоров'я, цілісності та повноти особистості. У термінах Е. Фромма, автономність – це позитивна «свобода для», що відрізняється від негативної «свободи від».

«Тест смисложиттєвих орієнтацій» (за Д. Леонтьєвим) засвідчує зосередженість учнів дев'ятих класів із високим рівнем самоактуалізації на домінуванні емоційної насиченості життям, намаганні жити сьогоднішнім днем (51%) та локусу контролю-Я (49%), що відповідає уявленню про себе як сильну особистість із достатньою свободою вибору для побудови власного життя відповідно до своїх цілей і завдань. У досліджуваних із середнім рівнем самоактуалізації при 42% шкали «Процес життя» значно знижується показник локусу контролю-Я до 15%, натомість шкала «Локус контролю-життя» становить 43%, а це вже переконання в контролі людиною власного життя, свободі прийняття і втілення стратегічно важливих рішень. У школярів із низьким рівнем самоактуалізації зазначаємо переважання показника результативності життя (38%), що вказує на пасивну життєву позицію, неготовність брати на себе відповідальність, незадоволеність прожитою частиною життя.

За результатами методики МТЖЦ за В. Соповим, Л. Карпушиною простежимо залежність життєвих цінностей від рівня самоактуалізації респондентів. При високому рівні самоактуалізації вагомими показниками є власний престиж (51%) і високе матеріальне становище (49%); дев'ятикласникам із середнім рівнем самоактуалізації властиві креативність (57%) і власний престиж (28%) при 15% респондентів із активними соціальними контактами; учні із низьким рівнем самоактуалізації зосереджені на власному престижі (56%), вони креативні (38%), їх цікавить високе матеріальне становище.

Таким чином, у результаті проведеного експерименту встановлено переважання низького рівню самоактуалізації учнів дев'ятих класів, при цьому підлітки із високим рівнем самоактуалізації зосереджені на емоційній насиченості життям, намагаються жити сьогоднішнім днем; при низькому рівні самоактуалізації спостерігається пасивна життєва позиція, неготовність брати на себе відповідальність, незадоволеність прожитою частиною життя. Загалом домінують такі життєві цінності, як власний престиж і високе матеріальне становище. Напрямами подальших досліджень можуть бути вивчення гендерних особливостей ціннісних орієнтацій підлітків, з'ясування впливу стилю виховання на ціннісні орієнтації учнів шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : науково-методичний збірник / за ред. Н. Софій, І. Єрмаков, та ін. Київ : Контекст, 2000. С. 236–238.
2. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : Збірник наук пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2006. Вип. 6. С. 40–45.
3. Гладченко О.І., Гуріна З.В. Психологічні особливості самоактуалізації підлітків з різним соціометричним статусом. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 224–228.
4. Діяльнісна самореалізація особистості в освітньому просторі : монографія / [Колектив авторів: В.В. Бучма, О.В. Гурова, Л.В. Дзюбо та ін.]; за ред. С.Д. Максименка. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 262 с.
5. Дзюбо Л.В. Особливості становлення діяльнісної самореалізації підлітків у освітньому просторі. III Міжнародна науково-практична конференція «Генеza буття особистості». Київ, 2017. 254 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 352 с. (Серия «Мастера психологии»).

Р. М. Белоус, В. В. Панченко. Влияние ценностных ориентаций на самоактуализацию подростков. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы ценностные ориентации и процесс самоактуализации личности. Проведенное исследование позволило определить влияние ценностных ориентаций на уровень самоактуализации подростков, выяснено доминирование таких жизненных ценностей, как собственный престиж, высокий материальный уровень, креативность.

Ключевые слова: ценностные ориентации, самоактуализация, жизненные ценности, подростковый возраст.

R. Bilous, V. Panchenko. Influence of value-based orientations on self-actualization of adolescents. – Article.

Summary. The article analyses value orientations and process of self-actualization of personality. performed research allowed to define influence of value orientations on level of self-actualization of youth; such life values as personal prestige, high material status, creativity appeared as dominating ones.

Key words: value orientation, self-actualization, life values, youth age.

О. П. Божко

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри права та соціальних технологій

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

м. Миколаїв, Україна

МОВНА КУЛЬТУРА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

Анотація. У статті розглянуто особливості мовлення регіональних інтернет-видань (на прикладі газет «Рідне Прибужжя» і «Миколаївська правда»). Представлено комплексний аналіз мовних помилок на правописному, лексичному й граматичному рівнях. Виявлено типові помилки й установлено, що основними причинами появи аномативів у медіатекстах є такі, як поверхове знання сучасної української мови (зокрема останніх змін в її правописі) і вплив російської мови.

Ключові слова: електронна комунікація, інтернет-видання, медіатекст, мовна культура, мовна норма, аноматив.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Нині триває потужна інформатизація суспільства з використанням усіх медіаресурсів. На цьому тлі спостерігаємо зростання впливу на соціум інтернету, який зумовив трансформацію періодичних видань. Одні з них, крім колись традиційної друкованої форми, існують тепер і в електронній, забезпечуючи вільний доступ до інформації. Інші ж оперативно зорієнтували контент виключно на інтерактивне спілкування з читачем. «Через надшвидкі темпи виходу новин в електронній комунікації редактори не завжди приділяють належну увагу мовній культурі журналістських матеріалів» [4, с. 254].

Цілком зрозуміло, що в умовах збільшення обсягу інформаційних потоків електронної комунікації рівень культури мовного оформлення регіональних медіатекстів лишається неналежним. Така заувага є справедливою також для нечисельних україномовних інтернет-видань Миколаївщини. Стан занепаду мовної культури в текстах вітчизняних ЗМІ викликає занепокоєння багатьох мовознавців, науковців із соціальних комунікацій і компетентних практиків медіагалузі. З огляду на це моніторинг, фіксування й аналіз порушень мовних норм в електронній комунікації (також регіонального рівня) на нинішньому етапі її розвитку є на часі, що й визначає актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Мова преси неодноразово ставала об'єктом студій. Ґрунтовні наукові праці другої половини минулого століття, в яких сформовано й розвинуто нормативно-стилістичний і функційно-стилістичний підходи до вивчення мови ЗМІ і визначено типологічні особливості мовних помилок, не втратили своєї значущості й нині (М. Жовтобрюх, С. Єрмоленко, А. Капелюшний, А. Коваль, А. Мамалига, М. Пилинський, О. Пономарів, О. Сербенська, В. Русанівський). Але українська мова ЗМІ стрімко еволюціонує. З одного боку, у ХХІ ст. вона очищується від шаблонів і офіціозу, активізує питомі елементи, живиться діалектною лексикою, відмовляється від штучних зразків, тотально привнесених у ХХ ст. російською мовою, на всіх мовних рівнях, напрацьовує й удосконалює терміносистему, збільшує інформаційну ємність, з іншого – активно (надто) запозичує іншомовні слова (переважно американізм) й розвиває стилістичні кордони. У намаганні ж досягти якомога більшої діалогічності з масовим читачем/глядачем автори медіатекстів лібералізують мовні норми. Тому вчені Т. Бондаренко, Л. Боярська, М. Гінзбург, І. Залінська, В. Зевако, Н. Зикун, А. Капелюшний, І. Мариненко, А. Нечипоренко, З. Партико, О. Пономарів, Н. Шульська, М. Яцимірська та інші висвітлюють різні аспекти культури української мови на сучасному етапі її розвитку, також у текстах ЗМІ (переважно друкованих).

Мета статті – проаналізувати виявлені аномативи різних мовних рівнів у текстах інтернет-видань «Миколаївська правда» і «Рідне Прибужжя», визначити найбільш типові серед них, з'ясувати можливий вплив їх на формування культури мовлення читачів.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Автори аналізованих медіатекстів найчастіше порушують такі норми: 1) правописні (орфографічні й пунктуаційні); 2) лексичні; 3) граматичні. Далі розглянемо їх більш детально.

1. Порушення правописних норм. Помилки цієї групи є найменш чисельними (7%). Це пов'язано, по-перше, з тим, що у видання «Рідне Прибужжя» за попередні роки вже сформувався позитивний українськомовний імідж і редакція газети намагається його підтримувати й тепер, по-друге, з природою власне правописних норм (вони чітко виписані й закріплені), по-третє, з консервативністю правописних норм (порівняно, наприклад, із лексичними), які тривалий час лишались незмінними. Тому не випадково орфографічні помилки «оновились» і тепер в основному пов'язані з правилами, що в останній редакції українського правопису 2019 р. зазнали змін:

– *прес-група УСБУ в Миколаївській області; повідомляє прес-служба прокуратури; прес-анонс соціального конкурсу; під час прес-конференції в Укрінформ (замість пресгрупа, пресслужба, пресанонс, пресконференція відповідно до § 35, п. 4.2 [3]);*

– *проєкт договору; у проєкті визначено рівні потужності; проєкт будівництва (замість проєкт відповідно до § 126 [3]);*

– *офіційна сторінка у Фейсбуці (замість фейсбуці, оскільки слово вжито без видового поняття) відповідно до § 54 п. 7 [3].*

– *віце-губернатор привітав; інтерв'ю з екс-чемпіонка (замість віцегубернатор, ексчемпіонка відповідно до § 35, п. 4.4 [3]).*

Щодо пунктуаційних помилок, то переважну кількість із них (90%) зафіксовано в матеріалах «Миколаївської правди». Причому серед аномативних синтаксичних конструкцій 42% становлять такі, що містять «стихийно», необґрунтовано вжиті розділові знаки. Це свідчить про незадовільну правописну компетентність дописувачів медіатекстів. Сказане проілюструємо такими прикладами (подаємо в газетній редакції): *Тоді патріоти не допустили захоплення, проросійськими елементами, Миколаївської ОДА. Уночі від під'їзду будинку № 1 по вул. Дніпровська у м. Первомайськ, викрадено автомобіль. По приїзду, піротехніками класифіковані знахідки, як артилерійські снаряди калібром 76 мм.*

На рівні простого речення пунктуаційні помилки в основному пов'язані з такими ускладнювальними компонентами речень: 1) дієприслівникові звороти (*Оцінюючи економічний ефект довгострокової експлуатації слід зазначити, що...; Провівши ряд розшукових заходів оперуповноважені кримінальної поліції встановили ...*); 2) відокремлені додатки зі словами *крім, за винятком*: *Крім під'їзду продезінфіковано 10 км дорожнього покриття*; 3) вставні слова (*Таким чином Гренландія стала першою територією у світі, що повністю поборолла інфекцію; За висновком судово-економічної експертизи сума ... збитків становить 2 млн гривень*). Крім того, у 4% речень розділовий знак замінено іншим – ненормативним: *Пройшов усі щаблі оперативної роботи – від оператора реакторного відділення до старшого начальника зміни енергоблока.* У такому реченні з узагальнювальним словом і однорідними членами замість тире варто вжити двокрапку.

У складних реченнях (у 84%) помилконезбезпечним місцем стали складні речення з однією/кількома підрядними частинами. Саме в них зафіксовано відсутність необхідних ком: *... зазначив, що, якщо призовники 18–19 років матимуть бажання пройти військову службу в такому віці їх приймуть... Ми можемо говорити, що все, що посіяно має відновити вегетацію.*

2. Порушення лексичних норм. Однією з найбільш частотних помилок цієї групи є хибне вживання *даний* замість вказівного займенника *цей*: *Даний клатоть землі є частиною балки Криничної. Слідчі в даному районі спрацювали професійно.* Також потребують редагування речення, в яких функціонує прикметник *подібний* у значенні вказівного займенника *такий*: *Це далеко не поодинокий випадок подібного розподілу землі в Софіївській сільській раді. Подібна поведінка сусідки здивувала.* Неприйнятним є в медіатекстах словосполучення у *подібному випадку*, кальковане з російської: *У подібному випадку зберігайте всі документи навіть після погашення позики. (У такому разі зберігайте...). У подібному випадку вам не зможуть нарахувати пенсію. (У такому разі вам...).* Крім того, зазначаємо змішування семантики слова *відтак* із лексемами *отже, а тому*: *Судовий процес затягується, відтак рішення суду досі немає.* Автори аналізованих текстів не взяли до уваги, що *відтак* передає темпоральне значення, послідовність подій: *потім, після того.*

Шпальти інтернет-видань рясніють аномативом *займатися* в таких контекстах: *займався адміністративною діяльністю (працював на посаді); займався розслідуванням (розслідував); займався дорученнями директора (виконував доручення); займався складними справами (брався за складні справи).* Основне значення цього дієслова – *спалахувати*. У переносному ж значенні *займатися* є слухним лише тоді, коли йдеться про хобі, зацікавлення: *займатися спортом.*

В українській мові спостерігаємо тенденцію до уникнення вислову *точка зору*. Його заміну питомо українським *погляд* вважаємо цілком природною. Але журналісти регіональних інтернет-газет досі надають

перевагу калькованому словосполученню: з **економічної точки зору, з точки зору безпеки** й под. Така сама ситуація з лексемою-калькою **таким чином** у різних значеннях: *Доля розпорядилася таким чином, що закинула її на Дніпропетровщину. (...так) Таким чином, трударі опинилися поза списком на приватизацію землі. (Отже).* Лишається проблемним вживання прикметника **чинний** («такий, що має юридичну силу»), замість нього натрапляємо на невластивий українській дієприкметник **діючий**: *у рамках діючої ліцензії; згідно з діючим законодавством.* Нехтують автори й лексемою **наголошувати** («привернути увагу слухача»), натомість пропонують неактуальне нині **підкреслювати**: *Одразу підкреслимо, що...; Керівник Миколаєва підкреслив, що це один з найважливіших проєктів останніх років.* У публіцистів Миколаївщини не набуло належного поширення багатозначне дієслово **становити** («бути», «бути складником чогось» або «виражати якусь кількість»), значення якого вони передають калькою «складати»: *Для атомних станцій у 2014 р. тариф складав 28,25 коп за кВт.год. Інформаційні технології не складають небезпеки...* Як неправомірне кваліфікуємо вживання відносного займенника **котрий** у ролі сполучного слова в складнопідрядних реченнях: *Ми попросили сільського голову Сергія Лозового прокоментувати конфліктну ситуацію, котра викликає неабияку соціальну напругу на селі.* Краще *яка, що*, адже в тексті не йдеться про порядок предметів.

До лексичних помилок зараховуємо випадки «надмірного» слововживання: стилістично невмотивований плеоназм, тавтологію, багатослів'я. Як-от: *На сьогоднішній день (нині, сьогодні) питання не вирішено. Чому ж спостерігається таке довготривале (тривале) зволікання у досить легкій кримінальній справі? Між членами родини складні взаємостосунки (стосунки, взаємини). Моя особиста (моя) позиція, як голови Миколаївської облдержадміністрації, дуже проста.*

Серед лексичних аномативів виділяємо групу слів-росіянізмів, якими послуговуються переважно журналісти «Миколаївської правди»: *Пасха в умовах карантину (Великдень). Захід «Пасхальні цікавинки» (Великодні). Слідкуйте за офіційною сторінкою в Фейсбуці (стежте). Сільради були перетворені на пусте місце (порожнє). Ціль у нас одна – зберегти країну (Мета). Проти епідемічних заходів в районі продовжуються (тривають). Керівництво ОДА до сих пір не надало відповіді на звернення громадських організацій (досі). Тим паче, що у підприємства налічується великий борг.*

3. Порушення граматичних норм. В обох виданнях найбільш частотними (26%) є аномативи, пов'язані з хибним вживанням іменника – суб'єкта дії в орудному відмінку. Порушення виявлено в реченнях двох видів:

– з головним членом у формі безособової форми дієслова (на *-но, -то*):

За 30 років експлуатації енергоблоком № 1 було вироблено 173267 млн. кВт.год електроенергії (енергоблок виробив). Урядом України введено карантин (Уряд України ввів...). Головним управлінням ДПС у Миколаївській області забезпечено позитивну динаміку надходження військового збору до бюджету (Головне управління ...забезпечило...);

– у реченнях зі зворотними дієсловами на *-ся* недоконаного виду: *Під'їзди востаннє освітлювалися ЖЕКом минулого року (ЖЕК освітлював...). Для дезінфекції бригадою використовується спеціальна суміш (бригада використовує). С. Смерчинський вважав такі конструкції не властивими українській мові і зазначав, що «абсолютно неможливий і невластивий тут <...> орудний відмінок дієвої особи» [2, с. 25]. Таку саму думку висловлюють сучасні провідні фахівці-граматисти. Зокрема, М. Гінзбург наголошує, що це суміш двох кальок із польської та російської мов (*в стат'ї розглядаються, автором делаются выводы ...*) [1, с. 38, 43].*

Потребують редакторського втручання речення, в яких іменники на позначення результату вжито як такі, що позначають процес (тобто замість віддієслівних іменників на *-ення*): *...заява про надання дозволу на розробку проєкту землеустрою (розроблення). Газета порушувала тему масових вирубок лісових насаджень на території Прибузької сільської ради (вирублення). Акт прийому-передачі складено з порушеннями (Акт приймання-передавання...).*

Фіксуємо відхилення від норми у творенні форм дієслів наказового способу: 1) із вживанням калькованого **давайте**: *Давайте разом поширювати історії успішних бізнес-проєктів в Україні! (Поширюймо);* 2) із вживанням дієслів у формі майбутнього часу: *Замислимося на хвилику: 125 мільйонів гривень боргу! (Замислімося). Зробимо правильні висновки, щоб... (Зробімо).*

Окрему помилконебезпечну групу становлять іменники з неправильно визначеною категорією роду: *Вихователька різко зірвала скотч з рота дитини, заподіявши їй страшну біль (страшний біль). Під ВАР (Всеукраїнської аграрною радою) діє структура по продажі добрив (з продажу). Будівництво першого верфю в Миколаєві розпочато у 1787 році (першої верфі). Річі – найзаслуженіша службова собака в центрі (службовий собака).*

Поодинокими є помилки в закінченнях іменників: 1) у кличному відмінку: *Ігорє Вікторовичу*, *сплила половина відведеного ліцензійного строку*. (*Ігорю*); 2) чоловічого роду в родовому відмінку: *Попросили закрити судову справу через відсутність предмету спору (предмета)*, а також випадки нехтування закінченням *-ові (-еві, -сві)* в іменниках чоловічого роду, ужитих у давальному відмінку: *Юридична фірма ОМП висловила недовіру керівництву ВАР, зокрема Андрію Дикуну та його заступнику Михайлу Соколову*. (*Андрієві, заступникові Михайлу / заступнику Михайлові*).

І лише для інтернет-видання «Миколаївська правда» є чисельним (32%) неправомірне вживання прийменників: *по прибуттю (після прибуття, побувши)*; *проїзд по місту (містом)*; *при перевірці з'ясувалося, що ... (під час перевірки)*; *у ході рейду в с. Себіне (під час рейду)*; *у 2019 році (2019 року)*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, як засвідчило дослідження, мова електронної комунікації поступово засвоює норми сучасної української мови. Цей процес уповільнюється через орієнтування ЗМІ на застарілі російські мовні взірці й незначну україномовну компетентність журналістів і редакторів (особливо це дається взнаки в інтернет-газеті «Миколаївська правда»). Зважаючи на істотний вплив мови газет на культуру мовлення читачів, наголошуємо на необхідності моніторингу регіональних медіатекстів й аналізу їхньої якості. Перспективу досліджень вбачаємо в більш детальному вивченні помилкобезпечних місць на кожному з мовних рівнів і виробленні відповідних рекомендацій для редакторів інтернет-видань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гінзбург М. Класифікація значень ся-дієслів в українських текстах. *Стиль і текст*. 2015. Вип. 16. С. 34–47.
2. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків. 1932. Мюнхен : Український вільний університет, 1990. 263 с.
3. Український правопис / АН України. Ін-т мовознавства ім. О. Потебні; н-т укр. мови. Київ, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>. (дата звернення: 10.04.2020).
4. Шульська Н. Редакторська культура сучасного медіатексту: лексичні анормативи. *Теоретична і дидактична філологія*. 2018. Вип. 28. С. 253–260. (Серія «Філологія»).

Е. П. Божко. Языковая культура электронной коммуникации (на примере региональных интернет-изданий). – Стаття.

Анотація. В статтє рассмотрены особенности речи региональных интернет-изданий (на примере газет «Рідне Прибузжся» і «Миколаївська правда»). Представлен комплексный анализ языковых ошибок на уровнях правописания, лексики и грамматики. Выявлены типичные ошибки, установлено, что основными причинами появления анормативов в медиатекстах являются такие, как поверхностное знание современного украинского языка (особенно последних изменений в правописании) и влияние русского языка.

Ключевые слова: электронная коммуникация, интернет-издание, медиатекст, языковая культура, языковая норма, анорматив.

O. Bozhko. Language culture of electronic communication (on the example of regional internet publications). – Article.

Summary. The article deals with the peculiarities of speech of regional Internet editions (on the example of the newspapers “Ridne Prybuzhzhya” and “Mykolaivska Pravda”). The article presents a comprehensive analysis of linguistic errors at the following levels: orthographic, punctuational, lexical and grammatical. The article identifies common mistakes and finds that the main causes for the emergence of anormatives in media texts are superficial knowledge of modern Ukrainian (including recent changes in its spelling) and the influence of the Russian language.

Key words: electronic communication, online publications, media text, language culture, linguistic norm, anormative.

Ю. В. Бугаєвська
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри українознавства
Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ КОРПОРАТИВНИХ НОРМ І ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ

***Анотація.** У статті відображено способи вдосконалення професійно-мотиваційної сфери, а також впливу на розвиток в особистості мотивації. Підкреслено, що інтерес до проблеми корпоративної культури має сприйматися як важлива суспільна чи індивідуальна цінність. Показана важливість цілеспрямованого формування корпоративної культури у процесі підготовки майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі.*

***Ключові слова:** професійне самовизначення, студенти технічних спеціальностей, формування корпоративної культури.*

Мета статті полягає у встановленні мотивів внутрішнього спонукання студентів до діяльності, методів їх самоактуалізації та професійного самовизначення завдяки опануванню ними знань про специфіку майбутньої професійної діяльності.

Для визначення стану сформованості корпоративної культури студентів було проведене дослідження, в якому брали участь студенти різних технічних ЗВО міста Харків. Так, за результатами анкетування стало зрозуміло (текст авторської анкети наведено нижче), що майже половина опитаних студентів чітко не усвідомлюють значущість корпоративної культури і для організації загалом і для кожного її окремого представника. Вони стверджували, що в деяких фірмах відбувається насаджування працівникам певних корпоративних норм і правил поведінки, але вважали, що це робиться тільки для спрощення процесу управління робочим колективом та контролю за якістю його роботи.

Авторська анкета для визначення уявлень студентів про сутність корпоративної культури та її роль у професійній діяльності інженерів автомобільно-дорожньої галузі.

Шановний учаснику анкетування!

Допишіть, будь ласка, у вільних графах свої відповіді на такі запитання:

1. Як Ви розумієте суть поняття «корпоративна культура»? _____
2. Чи можна, на Вашу думку, говорити про корпоративну культуру окремої організації, окремої професійної спільноти, окремого фахівця? _____
3. Які основні функції виконує корпоративна культура в життєдіяльності організації загалом та в роботі окремого працівника? _____
4. Які складники, на Вашу думку, можна визначити у структурі корпоративної культури? _____
5. Які основні цінності, ідеали мають бути покладені, на Ваш погляд, в основу професійної роботи інженера автомобільно-дорожнього складу? _____
6. Чи вважаєте Ви за необхідне забезпечувати цілеспрямоване формування корпоративної культури майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі в професійній підготовці? Чому Ви так вважаєте?

Майбутні інженери не бачили сенсу в цілеспрямованому формуванні корпоративної культури у студентів, не сприймали її як важливу суспільну чи індивідуальну цінність. За даними пілотажного дослідження встановлено, що тільки 3,6% студентів виявили активний інтерес до проблеми корпоративної культури та визнали, що її формування в майбутніх фахівців є актуальною потребою сьогодення. Це засвідчило недостатній рівень сформованості в студентів мотивації щодо оволодіння корпоративною культурою.

Першим етапом вищевказаної технології має бути мотиваційно-установчий етап. Зокрема, як свідчить аналіз наукової літератури, автори пропонують різні визначення терміна «мотивація».

Наприклад, у довідковій літературі мотивація визначається як:

– складне явище людської психіки, спонукання до діяльності, що пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта;

– спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість;

– сукупність різних спонукань: мотивів, потреб, інтересів, прагнень, цілей, потягів, мотиваційних установок або диспозицій, що в найширшому сенсі має на увазі детермінацію поведінки.

Схожої думки дотримуються й інші, розглядаючи мотивацію як сукупність усіх чинників, механізмів і процесів, які спрямовують поведінку на задоволення потреб особистості [2, с. 153].

Т. Ільїна вважає мотив внутрішнім спонуканням до діяльності, що задовольняє об'єктивні потреби та інтереси людини [3, с. 223]. Н. Шестак розглядає мотивацію у вигляді системи, що складається із взаємопов'язаних і супідрядних мотивів діяльності особистості та виступає свідомим визначальним фактором поведінки особистості. При цьому мотив виступає як причина вибору дій та вчинків [7, с. 46].

Визначення й реалізація різних способів впливу на розвиток в особистості мотивації може успішно відбуватися тільки на основі постійного вивчення її стану. Зокрема, науковці зазначають, що професійно-мотиваційна сфера майбутнього фахівця включає такі структурні елементи:

– трудове покликання – потяг до певної трудової діяльності, що спирається на знання про її призначення;

– трудові наміри – усвідомлене ставлення до певного виду трудової діяльності;

– вироблені суспільством і визнані особистістю ціннісні орієнтації у професійній діяльності;

– мотиви професійної діяльності, внутрішні спонукання, що впливають на професійну орієнтацію особистості;

– професійні намагання досягти певного рівня професійної діяльності;

– професійні очікування успіхів у сфері своєї професійної діяльності [4; 5].

Наголошується на важливості розуміння та постійного вдосконалення професійно-мотиваційної сфери майбутнього фахівця як важливої передумови підвищення професіоналізму його майбутньої трудової діяльності. Дослідники однотайно погоджуються з тим, що для майбутніх професіоналів навчання має набувати життєвого сенсу, що спрямувало б їх на професійне самовизначення, життєве самоствердження та розвиток своїх потенційних можливостей.

Важливе значення також має емоційний стан для саморозвитку й підтримання психологічного клімату в колективі, який би сприяв розвитку в особистості допитливості. У наукових працях зазначається значний вплив позитивних емоцій саме на підвищення результатів педагогічного процесу і формування корпоративної культури майбутніх фахівців зокрема [2; 6].

Крім того, якщо взяти до уваги значні розбіжності в компаніях, що стають місцем майбутньої трудової діяльності студентів, то забезпечення усвідомлення студентами важливості засвоєння корпоративної культури своєї професійної спільноти, розвитку в них прагнення засвоїти правила та норми корпоративної культури конкретної компанії є необхідною передумовою для успішного входження їх у новий колектив. Тоді як Ю. Бабанський підкреслює, що мотиваційний аспект є важливим у всіх видах освітньої діяльності людини, що дає змогу розглядати розвиток мотивації як один із важливих напрямів у формуванні корпоративної культури фахівця [1].

Важливо також зазначити, що перший етап розробленої технології пов'язаний із забезпеченням свідомого сприйняття та прийняття студентами наявної системи цінностей і переконань певного закладу вищої освіти, а також відповідної професійної спільноти загалом, оволодінням майбутніми фахівцями встановленими правилами поведінки, формами й нормами здійснення діяльності. Визначені корпоративні цінності мають обов'язково узгоджуватися із загальнолюдськими цінностями, які є загальними критеріями для поведінки людини в соціумі.

Варто також звернути увагу на той факт, що ідентифікація студентів з основними корпоративними цінностями допомагає їм на молодших курсах легше пережити ті психологічні труднощі, які з'являються в них у процесі адаптації до умов навчання в новому для них освітньому закладі.

Поступово, у процесі забезпечення грамотної педагогічної підтримки з боку викладачів, майбутні фахівці починають сприймати, а згодом і поділяти корпоративні цінності, які є загальноприйнятими в середовищі конкретного вищого технічного закладу та забезпечують позитивне ставлення студента до майбутньої професії, усвідомлення ним значущості ролі автомобільної промисловості в економічному розвитку країни та необхідності покращення шляхів дорожнього сполучення, стимулюють прояв гордості за належність до відповідної професійної спільноти та прагнення до постійного професійного самовдосконалення. Водночас у студентів формується впевненість у позитивному впливі цих цінностей на їхню навчальну діяльність і взагалі на їхнє життя.

На основі вищевикладеного можна підсумувати, що мотиваційно-установчий етап, який забезпечує розвиток у студентів необхідної мотивації щодо оволодіння майбутньою професією, засвоєння ними ідеалів, ціннісних установок, що мають бути сформовані в інженерів зазначеного профілю, є об'єктивно необхідним етапом у технології формування корпоративної культури в майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі.

Своєю чергою, на основі аналізу змісту навчального матеріалу з названих дисциплін було обрано найбільш перспективні теми для формування корпоративної культури в майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі.

Приклади таких тем класифіковані в таблиці 1.

Таблиця 1

**Перспективні теми для формування корпоративної культури
в майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі**

Навчальна дисципліна	Назва теми
Основи і фундаменти	Основні вимоги і проблеми, пов'язані з проектуванням і будівництвом фундаментів. Досягнення вітчизняної і зарубіжної науки та техніки в галузі фундаментобудування. Основні види основ і фундаментів. Розрахунок опор. Фундаменти в особливих умовах. Перспективи розвитку теорії і практики фундаментобудування. Застосування набутих знань у процесі вивчення мостів і споруд на автомобільних дорогах, а також у практиці спорудження мостів і будівельних конструкцій.
Технологія будівельного виробництва	Підготовчий період будівництва. Технологічні процеси при зведенні кам'яних конструкцій. Матеріали залізобетонних конструкцій – технологія виготовлення бетону і арматури. Контроль якості укладання і вібрування. Особливості зимового бетонування. Види і класифікація підмоцування та рихтування.
Транспортні тунелі	Основні вимоги і проблеми, пов'язані з проектуванням і будівництвом тунелів і підпірних стінок на автомобільних дорогах. Основи розрахунку і конструювання підпірних стінок. Класифікація тунелів. Транспортні та інші види тунелів глибокого закладення, конструкції обробок тунелів. Підводні тунелі. Приклади конструкцій підводних тунелів.
Опір матеріалів	Наука про опір матеріалів, її завдання і значення. Основні поняття курсу: міцність, жорсткість, стійкість. Основні гіпотези науки про опір матеріалів. Типи опор. Характеристики міцності та пластичності. Розрахунки на міцність та жорсткість. Коефіцієнт запасу міцності конструкцій. Траєкторія головних напружень. Потенціальна енергія деформації. «Втомлена» міцність матеріалів. Надійність та довговічність автомобільних конструкцій.
Будівельна механіка	Будівельна механіка як наука, її основні завдання. Зв'язок будівельної механіки з іншими науками. Поняття про багатопрофільну балку. Статичний метод побудови ліній впливу. Кінематичний метод побудови ліній впливу. Поняття про розпірну систему. Види розпірних систем.

На змістово-організаційному етапі реалізації технології формування корпоративної культури у студентів автомобільно-дорожніх спеціальностей забезпечувалось опанування ними знань про специфіку майбутньої професійної діяльності, власні фахові функції й обов'язки, а також певними групами професійно необхідних умінь та корпоративно-особистісних якостей.

Під час вивчення навчальних програм і навчальних планів для студентів автомобільно-дорожніх спеціальностей було зроблено висновок, що цей процес має охоплювати заняття з таких навчальних дисциплін, як «Основи і фундаменти», «Транспортні тунелі», «Технологія будівельного виробництва», «Опір матеріалів», «Будівельна механіка», «Маркетинг», «Економіка підприємств», а також позааудиторну навчально-виховну роботу зі студентами.

Таким чином, забезпечення позитивного ставлення студента до майбутньої професії досягається шляхом засвоєння корпоративних цінностей певного вищого технічного закладу. Завдяки прагненню до постійного професійного самовдосконалення забезпечується успішне входження майбутніх фахівців до нового колективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. *Новое в жизни, науке, технике. Серия «Педагогика и психология»*. 1981. № 3. 96 с.
2. Гребенюк О.С. Общие основы педагогики : учебник для студентов высших учебных заведений. Москва : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 160 с.

3. Ильина Т.А. Педагогика: курс лекций: учебное пособие для студентов педагогических вузов. Москва : Просвещение, 1984. 496 с.
4. Романовський О.Г. Теоретичні і методичні основи підготовки інженера у вищому навчальному закладі до майбутньої управлінської діяльності : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 490 с.
5. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность». Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы. Киев : Миллениум, 2004. 521 с.
6. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 1961. 210 с.
7. Шестак Н.В. Высшая школа: технология обучения. Москва : Вузовская книга, 2000. 80 с.

Ю. В. Бугаевская. Роль профессиональной подготовки в формировании корпоративных норм и правил поведения. – Статья.

Аннотация. В статье отражены способы совершенствования профессионально-мотивационной сферы, а также влияния на развитие у личности мотивации. Подчеркнуто, что интерес к проблеме корпоративной культуры должен восприниматься как важная общественная или индивидуальная ценность. Показана важность целенаправленного формирования корпоративной культуры в процессе подготовки будущих специалистов автомобильно-дорожной отрасли.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, студенты технических специальностей, формирование корпоративной культуры.

Yu. Bugaievska. The role of training in the formation of corporate norms and rules of conduct. – Article.

Summary. The article describes ways to improve the professional and motivational sphere, as well as influence on the development of personality motivation. It is emphasized that interest in the problem of corporate culture should be perceived as important social or individual value. The importance of purposeful formation of corporate culture in the process of preparation of future specialists of the automobile and road field is shown.

Key words: professional self-determination, students of technical specialties, formation of corporate culture.

УДК 374.72

О. В. Василенко

кандидат педагогических наук, доцент,
профессор кафедры иностранных языков
Национальная академия внутренних дел
м. Київ, Україна

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИТОКИ

Анотація. Розкривається поняття неформальної освіти, заснованої на гуманістичному й особистісно-орієнтованому підході. Аналізуються теоретичні засади гуманістичної психології, прогресивної й експериментальної педагогіки, андрагогіка, що вплинули на становлення та розвиток НФО дорослих.

Ключові слова: неперервна освіта, неформальна освіта, освіта дорослих, гуманістична психологія, андрагогіка.

Постановка проблеми. Стрімкі соціально-економічні і політичні перетворення, глобалізація, перехід до інформаційної цивілізації зумовили появу нових проблем у сфері освіти, зокрема зростаюча значущість для людини і суспільства навчання впродовж життя. Водночас неперервна освіта стала одним із провідних факторів соціального й економічного розвитку всіх розвинених країн світу; виникла велика різноманітність її організаційних форм, навчально-методичного забезпечення та технологічного здійснення навчального процесу. За таких умов зросло розуміння, що лише формальна освіта не в силах задовольнити стрімке зростання освітніх потреб дорослого населення, а також з'явилося усвідомлення того, що розвиток у першу чергу залежить від самих людей і що набагато більше уваги варто приділяти

підвищенню якості їхнього життя [3, с. 158]. Навчання має відповідати різнорівневим інтересам і можливостям громадян, органічно входити в їхній спосіб життя, враховувати специфіку потреб того чи іншого контингенту і навіть окремих груп людей. Процеси неперервної освіти почали розумітися не лише як «навчання довжиною в життя» (lifelong learning), але й як «навчання шириною в життя» (lifewide learning).

Усе зазначене дало значний поштовх виникненню й інституціоналізації неформальної освіти дорослих як закономірного чинника розбудови демократичних процесів в освіті. Вона стала невід'ємною складовою частиною концепції неперервного навчання, що дає змогу дорослим набувати знання, уміння й навички, адаптуватися до постійних змін у соціальному середовищі, формувати погляди і здатність до подальшого психологічного, особистісного, соціального розвитку.

Аналіз літератури свідчить про посилення уваги науковців до проблем розвитку системи неформальної освіти дорослих як у світі, так і в Україні. З проблем неформальної освіти є досить значна кількість публікацій, серед яких – роботи А. Кроплі, Р. Дейва, К. Кнаппера, Ч. Дьюка, Е. Фора, М. Ноулза, П. Вільямса, Е. Хьюмела та інших. Ідеї неформальної освіти отримали теоретичне обґрунтування в роботах відомих зарубіжних вчених Ф. Кумбса, Р. Барта, Г. Коля, Д. Свіфта, Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерса. Наукові дослідження різних аспектів освіти дорослих, зокрема неформальної, ведуться вітчизняними дослідниками О. Аніщенко, Л. Лукьянковою, Н. Ничкало, О. Огієнко, О. Парашук та інших.

Метою статті є вивчення історії становлення і розвитку неформальної освіти дорослих у контексті реалізації гуманістичного та особистісно орієнтованого підходу в освіті та виявлення психолого-педагогічних і філософських витоків становлення цієї форми освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасну історію становлення і розвитку неформальної освіти у світі пов'язують із міжнародною конференцією в м. Уільямсберг, США, у 1967 р., на якій були викладені ідеї зростаючої світової кризи у сфері освіти. Також було висловлено стурбованість застарілими програмами навчання й усвідомлення того, що освітнє та економічне зростання не обов'язково відбуваються одночасно, що багато країн стикаються з труднощами фінансування формальної освіти. Отже, був зроблений висновок, що офіційні системи освіти дуже повільно адаптуються до соціально-економічних змін, їх розвиток стримується не тільки власним консерватизмом, але й інерцією самих суспільств [3, с. 159].

Сам термін «неформальна освіта» вперше з'явився у 1968 р. у науковій роботі П. Кумбса «Світова освітня криза: системний підхід», в якій один розділ був присвячений цьому виду освіти [5]. Саме з того часу стратеги й економісти Світового банку стали розрізняти формальну, неформальну й інформальну освіти. Така тристороння категоризація освіти була схарактеризована, насамперед, у роботах П. Кумбса і М. Ахмеда. Згідно з цією категоризацією до *формальної освіти* науковці зараховують ієрархічну, в хронологічному порядку градувану систему освіти: від початкової школи до університету, яка включає загальне академічне навчання, різні спеціалізовані програми та установи, що забезпечують технічну та професійну освіту на денних відділеннях. До *інформальної освіти* зарахований процес, що триває протягом усього життя людини, в якому кожен набуває навички і знання, формує погляди і цінності з повсякденного досвіду й отримує освітній вплив із ресурсів свого середовища – починаючи від сім'ї і сусідів, від роботи та ігор, від ринку, бібліотеки та засобів масової інформації. До *неформальної освіти* зарахована будь-яка організована навчальна діяльність за межами встановленої формальної системи – окрема діяльність, покликана служити суб'єктам навчання та реалізувати цілі навчання [4]. Відповідно до цієї класифікації відмінності мають в основному адміністративний характер. Формальна освіта пов'язана з різними навчальними закладами, неформальна – з громадськими групами та іншими організаціями, а інформальна охоплює все інше, наприклад, взаємодію з сім'єю, друзями та колегами по роботі. Проте жорстких меж між цими категоріями не існує [2, с. 59].

Звертаючись до психолого-педагогічних і філософських витоків неформальної освіти дорослих, варто зазначити, що на її становлення значний вплив мали гуманістична психологія та прогресивна філософія, проте в процесі її розвитку не менш важливими були впливи критичної філософії та андрагогіки.

Прогресивна філософія в освіті найчастіше асоціюється з роботами та ідеями американського філософа і реформатора освіти Дж. Дьюї, які з'явилися на початку ХХ століття. Прогресивна освіта критикує навчання, в якому роль вчителя і того, що вивчається, є основною в навчально-виховному процесі, в той час як реальні потреби та інтереси учнів ігноруються. Дж. Дьюї вважав, що освіта може і має сприяти соціальним змінам, і тільки індивіди, яких навчали згідно з демократичними цінностями, зможуть ініціювати позитивні демократичні зміни в суспільстві. Дж. Дьюї обстоював необхідність під час відбору змісту освіти виходити зі схильностей та інтересів учнів. Він вважав, що освіта і навчання

є соціально-інтерактивним процесом, а ті, хто навчаються, повинні мати змогу брати участь у їхньому навчанні. Метою ж навчання є повна реалізація потенціалу і здібностей учня.

Такі ідеї Дж. Дьюї, втративши свою актуальність у роки Другої світової війни, знову поширилися в 1960–1970-х роках, коли і виникло поняття неформальної освіти. Прогресивісти вважали, що навчання є похідним від досвіду дорослої людини, а не від абстрактних положень і шкільних предметів. Концепція прогресивної освіти, яка знайшла своє відображення в неформальній освіті дорослих, містила такі положення: спрямованість на учня і його потреби, значимість попереднього досвіду, зв'язок навчання з життям, рівноцінні ролі учня і вчителя в навчальному процесі, де вчитель – гід, інструктор, джерело знань, а не передавач інформації [1]. Отже, вихідним положенням концепції неформальної освіти були базові для прогресивної освіти принципи максимальної індивідуалізації навчання, врахування потреб і досвіду учня.

Окрім ідей прогресивної філософії та педагогіки, одним із джерел, а нині однією з основ концепції неформальної освіти, стала *гуманістична теорія освіти*, що виводиться з теорії особистості та гуманістичної психології А. Маслоу і К. Роджерса [6]. Згідно з цією теорією, найважливішим принципом навчання має стати виявлення внутрішнього «я» кожного індивіда, а наголос робиться на самопізнанні та самореалізації особистості. К. Роджерс, один із творців і лідерів гуманістичної психології, на зміну того, що він назвав традиційним зразком учіння, запропонував у своїй парадигмі експериментального навчання гуманістичний підхід, заснований на такому: 1) добровільне навчання, що спирається на потреби і досвід тих, хто навчається; 2) шанобливе ставлення до них як до окремих унікальних індивідуальностей; 3) поділ відповідальності за навчання серед усіх членів групи, що навчаються; 4) критична рефлексія знань, віри, цінностей і поведінки суспільства; 5) самокероване навчання і циклічна взаємодія навчання та діяльності [3, с. 158].

Видатним представником гуманістичної теорії особистості, автором теорії самоактуалізації особистості був А. Маслоу. Він розробив такі ключові елементи гуманістичної психології:

- індивід як єдине ціле: кожну людину потрібно вивчати як єдине, унікальне, організоване ціле;
- позитивна внутрішня природа людства: від природи в кожній людині закладені потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення, природа людини в сутності хороша чи, принаймні, нейтральна;
- пріоритет творчого потенціалу людини: творчість є найбільш універсальною характеристикою людини, невід'ємною властивістю її природи, це універсальна функція людини, яка веде до всіх форм самовираження;
- акцент на психічному здоров'ї людини: А. Маслоу рішуче наполягав на вивченні самоактуалізації психічно здорових людей; отже, гуманістична психологія вважає, що самовдосконалення є основною темою життя людини, а гуманістично-орієнтований підхід підкреслює вивчення радості, любові, творчості, вибору та самоздійснення [6].

Психолог-гуманіст наголошував, що зростання, самоактуалізацію, прагнення до здоров'я, пошуки самототожності і самостійності, прагнення до прекрасного (та інші способи вираження прагнення «нагору») треба прийняти беззастережно як широко поширену і, можливо, універсальну тенденцію.

Таким чином, метою гуманістичної педагогіки є розвиток індивідів, тобто відкриті змінам і тривалому навчанню індивіди, які прагнуть самореалізуватися і які зможуть жити разом як повнофункціональні особистості [1]. Допомогти людині висловити, проявити власну природу, властиву тільки цій конкретній особистості, розкрити її внутрішній потенціал є завданням педагогів-гуманістів. Гуманістична педагогіка цінує всебічний розвиток і вдосконалення особистості, підвищення її самооцінки і надання можливостей для самореалізації.

Створені на гуманістичних філософських ідеях, програми неформальної освіти вчать дорослих займатися самоосвітою, розвивати свою емоційну сферу нарівні з когнітивною. У той час як формальна освіта пов'язана з системно-орієнтованим характером навчання, коли учні є пасивними реципієнтами знань, умінь і стосунків, що транслюються їм системою освіти через викладача і відтворюються за його вимогою, система неформальної освіти спрямована, насамперед, на особистісно орієнтоване навчання. Саме особистісно орієнтована педагогіка з увагою до індивідуальних освітніх траєкторій, можливостей, інтересів, здібностей кожного учня видається найбільш доцільною у сфері НФО дорослих. Тому нині стають більш різноманітними види і форми неформальної освіти дорослих, що відповідають освітнім потребам дорослих, а саме: різні курси, стажування, консультації, конференції, майстер-класи та інші.

Описуючи освітні перспективи НФО, метою яких є соціальні зміни і перетворення, в американській освіті використовуються такі філософські терміни, як *критична, або трансформаційна педагогіка*,

засновані на філософських ідеях бразильського педагога П. Фрейре. В 1950-х рр. П. Фрейре дійшов висновку, що традиційні методи навчання не дають потрібних результатів. Тому він відмовився від навчання, відірваного від життя учнів, і використовував новий метод – проблемне навчання, заохочуючи дорослих говорити про свої реальні проблеми, шукати коріння цих проблем у суспільстві, обговорювати шляхи їх вирішення заради позитивних змін [1]. Такі підходи повністю відповідають концепції та принципам НФО дорослих.

Гуманістична педагогіка в освіті дорослих також найчастіше пов'язується з ім'ям основоположника *андрагогіки* М. Ноулза. Вчений чітко розрізняв способи, за допомогою яких навчаються дорослі і діти, і заявляв, що є чотири основних положення, які відрізняють андрагогіку від педагогіки:

- зміна в уявленні про себе («Я – концепція»): дорослим необхідно бути більш «самоспрямованими»;
- досвід: зрілі люди накопичують запас досвіду, який стає надзвичайно багатим джерелом учіння;
- готовність вчитися: дорослі хочуть вчитися в тих проблемних сферах, з якими вони стикаються і які вони вважають такими, що «належать до справи», або релевантними;
- орієнтація на самоучіння: малоймовірно, що дорослі, які орієнтуються на проблему, орієнтуватимуться на предмет [7, с. 126].

Отже, андрагогіка зосередилася на «самоспрямованому» учні, акцентувала на місці «Я» та особистій автономії в навчальному процесі. М. Ноулз розробив принципи викладання дорослим, які передбачають таке: створення клімату для навчання; встановлення структури для спільного планування; діагностування навчальних потреб; формулювання напрямів вчення; розробка форми навчального досвіду; управління виконанням навчальним досвідом; оцінювання результатів і повторне діагностування навчальних потреб.

Висновки. Таким чином, неформальна освіта дорослих є важливим компонентом освіти впродовж життя, сприяє формуванню здатності людини до подальшого психологічного, особистісного, соціального розвитку, дає змогу залучити до освітнього процесу різні соціальні та вікові групи і є пріоритетною складовою частиною сучасних соціальних трансформацій. Прогресивна освіта, критична педагогіка, гуманістична психологія й андрагогіка, здобутки і дослідження засновників і представників цих теорій внесли в НФО дорослих зосередженість на потребах учнів, значимість попереднього досвіду, рівність у відносинах між вчителем і учнями тощо. Все це дозволяє НФО бути рівнозначним формальній освіті видом освіти, доповнюючи і розширюючи її, реалізувати гуманістично-демократичний підхід в освіті, задовольняючи потреби і запити дорослих учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беркон И. Неформальное образование взрослых в США. URL: <http://www.bercon.ru/nauka-i-obrazovanie-statya/html>.
2. Мелихеда Я.И. Дополнительное образование взрослых как социально-экономическая и педагогическая проблема. *Педагогика*. 2010. № 3. С. 57–61.
3. Мухлаева Т.В. Международный опыт неформального образования. *Человек и образование*. 2010. № 4. С. 158–162.
4. Coombs P., Ahmed M. *Attacking Rural Poverty: How non-formal education can help*. Baltimore : John Hopkins University Press, 1974.
5. Coombs P.H. *World Educational Crisis: a systems approach*. New York : Oxford University Press, 1968.
6. Humanistic education. URL: <http://www.learningandteaching.info/learning/humanist.htm>.
7. Jarvis P. *Adult Education and Lifelong Learning. Theory and Practice*. London and New York : RoutledgeFalmer, Tailor and Francis Group, 2004. 382 p.

Е. В. Василенко. Неформальное образование взрослых: психолого-педагогические истоки. – Статья.

Аннотация. Раскрывается понятие неформального образования, основанного на гуманистическом и личностно-ориентированном подходе. Анализируются гуманистическая психология, прогрессивная и экспериментальная педагогика, андрагогика, повлиявшие на становление и развитие НФО взрослых.

Ключевые слова: непрерывное образование, неформальное образование, образование взрослых, гуманистическая психология, андрагогика.

O. Vasylenko. Non-formal adult education: psychological and pedagogical sources. – Article.

Summary. The author reveals the concept of non-formal education, which is based on a humanistic approach and a personal-oriented pedagogy. The developmental sources such as humanistic psychology, progressive and experiential pedagogy, andragogy are analyzed.

Key words: lifelong learning, non-formal education, adult education, humanistic psychology, andragogy.

А. В. Дяченко
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри промислового дизайну і комп'ютерних технологій,
завідувачка аспірантури
Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука
м. Київ, Україна

НЕДОЛІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті визначається поточний стан вітчизняної дизайн-освіти. Аналізуються наявні недоліки, притаманні формальній (академічній) дизайн-освіті, із детальним описом кожного з них. Визначаються причини такої ситуації, а також шляхи покращення рівня освіти, що надається вищими навчальними закладами. Досліджуються недоліки неформальної дизайн-освіти, а також заходи, які вплинуть на їх усунення.

Ключові слова: дизайн-освіта, дизайнер, спеціалізація, недоліки, формальна освіта, неформальна освіта.

Протягом останнього десятиліття у вітчизняному освітньому просторі відбувається активний розвиток напряму підготовки дизайнерів. Кількість освітніх закладів, які забезпечують здобуття цього фаху, невпинно зростає у всіх регіонах нашої держави. Навіть більше, дизайнерська спеціальність вже давно виходить за рамки стандартної освіти. Проте, на жаль, в умовах стрімкого поширення науково-технологічного прогресу, проникнення європейських підходів до організації навчання у вітчизняну дизайнерську сферу та на фоні глобального розвитку цієї галузі у світі надзвичайно гостро відчувається своєрідне відставання у підходах до здобуття освіти дизайнера в Україні. Акцент зазвичай робиться не на якості, а на кількості спеціалістів у престижній нині професії.

Перетворення кафедри художнього моделювання на дизайнерський напрям, як це часто відбувалося в Україні, не дозволяє майбутнім фахівцям сформувати у собі навички адаптації під вимоги сучасного специфічного ринку, поруч із відсутністю у них розуміння та практичних здібностей із налагодження ефективної виробничої лінії [2, с. 4]. Окрім того, як показує досвід, у більшості вітчизняних навчальних закладів існує надзвичайно багато суперечностей у цій галузі: від назв спеціальностей, особливостей організації навчального процесу аж до перевірки його результатів, що зумовлює актуальність нашого наукового дослідження.

У зв'язку із відносно недавнім розвитком дизайн-освіти в Україні дослідження цієї тематики проводилося недостатньо. Зокрема, фрагментарно окреслена тема висвітлена у наукових працях М. Мельника [5], С. Алексеева, Є. Антоновича, О. Почтара [6], О. Фурси, В. Даниленка [2], А. Діжура, А. Шевченко та ін. Проте активний етап розвитку галузі із постійним зростанням популярності дизайн-освіти щороку поглиблює наявні та породжує нові проблеми, що потребує ґрунтовнішого дослідження.

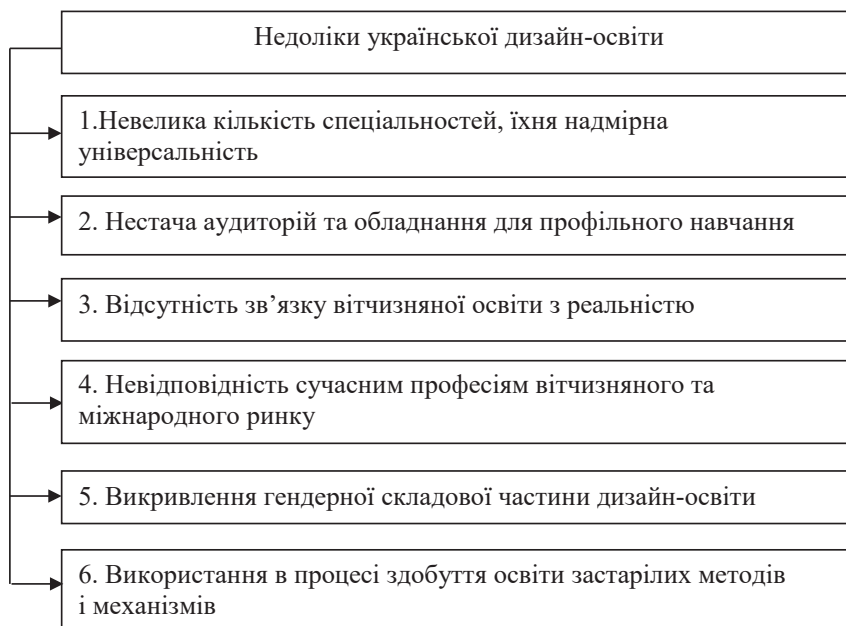
З урахуванням вищевикладеного метою нашої наукової праці виступає дослідження та висвітлення недоліків вітчизняної дизайн-освіти із пошуком можливих напрямків покращення ситуації.

Професія дизайнера зараз одна із найбільш затребуваних професій, яка щорічно набирає оберти у зв'язку із розвитком бізнесу, будівництва, маркетингу та рекламної сфери. Все це впливає на зростання її популярності серед абітурієнтів, що, у свою чергу, провокує збільшення ліцензійних обсягів місць за цією спеціальністю. Здавалося б, така популярність мала би спонукати учасників процесу освітньої підготовки дизайнерів до удосконалення своєї діяльності, і проблем щороку повинно було б бути дедалі менше. Проте це не так. Для забезпечення зручності сприйняття інформації проведемо узагальнення наявних недоліків української дизайн-освіти за допомогою рис. 1.

Розпочнемо із того факту, що зростання попиту на дизайнерську спеціальність закономірно спричинює зростання й пропозиції. Вітчизняні вищі навчальні заклади (ВНЗ) відкривають нові факультети для задоволення наявного попиту, і часто такі дії вчиняються вишами з нетиповим для цього профілем. Прикладами таких ВНЗ є Одеська національна юридична академія, Київський національний університет біоресурсів і природокористування, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

(м. Черкаси) та інші навчальні заклади [7, с. 102]. Поруч із цим, у цих непрофільних вишах підготовка фахівців у сфері дизайну здійснюється за навчальним планом, повністю скопійованим у художньо-промислових академіях Києва, Львова та Харкова.

Рис. 1. Схематичне зображення наявних недоліків у вітчизняній дизайн-освіті

Джерело: власна розробка автора на основі [1; 3; 4; 6; 7]

Розглянемо детальніше причини й особливості кожного із наведених недоліків.

Окрім того, при відкритті нового напрямку в навчальному закладі гостро відчувається нестача необхідних приміщень та устаткування для забезпечення ефективного навчального процесу. Ситуація ускладнюється тим, що для здобуття професії дизайнера не достатньо просто забезпечити необхідну кількість аудиторій, потрібно здійснити їх відповідне укомплектування комп'ютерними засобами, програмним забезпеченням і проекційним обладнанням [6, с. 88]. З іншого боку, у багатьох нових закладах здобуття дизайн-освіти відчуває нестачу педагогічних працівників відповідної спеціалізації. Це також пов'язано із відносною новизною цього освітнього напрямку, який почав активно розвиватися лише протягом останніх декількох років. На ситуацію впливає і той факт, що спеціальності дизайнера притаманні свої специфічні особливості, котрі суттєво відрізняють її від інженерних і художніх напрямів, оскільки вона поєднує як матеріальні, так і творчі риси.

Водночас неможливо ігнорувати наявну проблему під час професійної підготовки методичного забезпечення для викладання дисципліни. Адже для того, щоб це зробити на належному рівні, автор повинен мати неабиякий досвід у викладанні вузькоспеціалізованих дисциплін цього освітнього напрямку.

Поруч із цим навчальні дисципліни, які вивчають студенти, не завжди надають їм необхідні знання та навички. Зокрема, погіршує ситуацію той факт, що особами, відповідальними за побудову навчальних програм зі здобуття спеціальності дизайнера, нехтується те, що майбутнім фахівцям необхідно вивчати не лише дисципліни суто інженерного напрямку, а й дисципліни художньо-творчого спрямування, які практично неможливо викладати на належному рівні без наявності необхідно оснащених аудиторій, що формує своєрідне замкнуте коло [6, с. 89]. Для того, щоб його розірвати на державному рівні, необхідно посилити вимоги до відкриття нових напрямів навчання в університетах, поруч із запровадженням реальних перевірок на місцях за наявністю необхідного забезпечення навчального процесу.

У вітчизняній практиці діяльності творчих осіб, якими є й дизайнери, ще з радянських часів популярне негативне ставлення до процесу оцінки результатів творчої діяльності за рахунок застосування економічних показників. Ще й досі є популярним стереотип, що дизайнерові не потрібно займатися економічною діяльністю, але в реальних умовах сьогодення це не так [5, с. 28]. Взаємопроникнення та поширення застосування різноманітних технологій у нетипових для цього сферах не оминуло й дизайнерський напрям. Тому виникає гостра необхідність під час підготовки відповідних спеціалістів не лише навчити, що і як робити, а й показати, яким чином це працює, із конкретними прикладами

з реального життя. Адже роботі дизайнера, хоч і творчій, притаманні всі риси господарської діяльності, що робить цю галузь частиною економічного життя, успішність якого залежить і від підприємницьких навичок спеціаліста.

Прикладом цього є інтерв'ю ілюстраторки, дизайнерки, активістки спільноти BehanceUkraine Ольги Протасової, надане нею напередодні конференції з дизайну Shuba Design Conference, де вона прокоментувала стан дизайн-освіти в Україні. Отже, дизайнерка зазначає, що під час здобуття освіти гостро відчувається відсутність її зв'язку із реальністю, а саме через відсутність орієнтирів, де шукати інформацію про сучасний дизайн та осіб, які були б у ньому компетентні. Окрім того, простежується значна нестача інформації стосовно права інтелектуальної власності, в частині авторського права та ліцензування, не надаються знання на необхідному рівні із приводу просування, маркетингу та продажу результатів своєї діяльності тощо [4].

За таких умов очевидною є відмінність між дизайн-освітою в Україні та за її межами, де людина виходить із вищого закладу з базовими знаннями про те, як вести творчий бізнес (how to run creative business), тоді як в Україні спеціалісти у кращому разі знають, як малювати.

Поруч із цим керівник студії брендингу та дизайну видань «LLIWELL studio of creation» Гліб Капоріков зазначає, що академічній дизайн-освіті в Україні критично не вистачає прив'язки до сьогодення. Здебільшого програма здобуття цього напрямку освіти застаріла, тоді як дизайнер повинен створювати дизайн, актуальність якого не втратиться і через багато років [4].

Підтвердження цього факту отримуємо із наявної наукової літератури з приводу дизайн-освіти, де зазначається, що вітчизняні освітні заклади формують своєрідний замкнений механізм, де у студентів формується помилкове уявлення про стан речей у дизайнерській професії. Після завершення навчання, на початку роботи багато хто повністю розчаровується у цій професії, формується думка про хибність її вибору. Крім того, дуже часто об'єм отриманих знань є недостатнім, адже під час пошуку роботи наявність диплому не є показником, частіше за все дивляться на навички спеціаліста. Ще більшою мірою поглиблюється розрив на фоні швидкого розвитку технологій, коли нові професії з'являються та зникають старі, а основа, на якій побудована вітчизняна освітня система, за цими процесами встигати не в змозі [1].

Виходом із ситуації є докорінні, всеосяжні зміни у формі та системі дизайн-освіти, які б стосувалися нових підходів до набору студентів, самого процесу організації навчання та захисту проектів. Зокрема, наявна потреба у чіткому розмежуванні дизайну предметної сфери, дизайну нематеріальних об'єктів, дизайну з мистецьким ухилом і дизайну з технологічною орієнтацією. Адже стає очевидним, що те, що відбувається зараз, а саме збільшення чи зменшення кількості годин, об'єднання та розподіл на кафедри є неефективним.

Окрім того, вагомим недоліком вітчизняної дизайн-освіти є те, що спеціалізації з дизайну, які надаються вітчизняними освітніми закладами, взагалі не відповідають сучасним професіям, що існують на українському і міжнародному ринку. Наприклад, фахівців із ландшафтного дизайну відносять до групи професіоналів у сфері сільського господарства, тваринництва, лісового і водного господарства [1].

Протягом декількох останніх років простежується актуалізація ще одного недоліку вітчизняної дизайн-освіти, який виражається у викривленні її гендерної складової частини. Як свідчать дані, непомірно велика частина студентів спеціалізації «дизайн» саме жіночої статі, подекуди цей відсоток сягає близько 95–100%, на відміну від розвинутих країн Заходу, Японії та США, де таке співвідношення є різним залежно від напрямку дизайну. Для прикладу, у промисловому дизайні, дизайні меблів переважає більшість спеціалістів чоловічої статі, жінки ж переважають у дизайні одягу і тканин. Така ситуація в нашій державі виникла на фоні економічного та соціального статусу професії дизайнера у вітчизняному суспільстві [7, с. 110].

Вищенаведене в сукупності формує ключові недоліки української дизайн-освіти.

Аналіз поточної ситуації, яка склалася у цій сфері, відбувався у межах дослідження PPV Knowledge Networks, реалізованого в рамках проекту «Моніторинг розвитку дизайну в Україні» наприкінці 2019 р. [3]. Як свідчать результати аналізу, проведеного у найбільших осередках дизайн-освіти, а саме Києві, Львові, Одесі, Дніпрі та Харкові, простежується великий розрив між ліцензованим і фактичним набором студентів на навчання. Фактичні дані показують, що на освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра вдвічі перевищено реальний набір, а на магістратуру – в чотири рази. Така ситуація свідчить про своєрідне перенасичення попиту на професію дизайнера, особливо в умовах неякісного рівня її надання.

Таким чином, для покращення ситуації необхідно:

– вдосконалити та доповнити Єдину електронну базу з питань освіти [3];

– переглянути обсяг ліцензійного замовлення за спеціальністю «Дизайн», закрити непопулярні напрями в межах здобуття дизайн-освіти, оптимізувати їхню структуру [3];

– розширити спеціалізації в межах цієї спеціальності відповідно до реальних потреб вітчизняного та міжнародного ринку;

– сформувати закладами освіти спільноти із випускників для забезпечення постійного зв'язку з ними, для розуміння тенденцій їх працевлаштування [3];

– підвищити обсяг вимог і запровадити контроль за їх дотриманням у ВНЗ, які планують відкрити у себе новий напрям здобуття кваліфікації;

– залучити на державному рівні провідних спеціалістів у сфері дизайну для розробки єдиної методологічної та нормативної основи здобуття дизайн-освіти;

– розглянути можливість поєднання формальної та неформальної дизайн-освіти як основи для використання в навчальному процесі сучасних методів і механізмів здійснення цього виду діяльності.

Щодо останнього пункту, то, як показує проведене дослідження PPV Knowledge Networks, в Україні щороку зростає кількість закладів неформальної освіти. Структуру таких закладів в розрізі міст України станом на листопад 2019 р. можемо побачити із рис. 2.

Отже, із наведеного рисунка можемо побачити, що найбільша кількість закладів неформальної освіти зосереджена в м. Києві, далі ідуть Харків і Дніпро – у них по 8 закладів відповідно, Одеса – 7, Львів – 6 закладів.

Утворення вагомого прошарку закладів неформальної дизайн-освіти виступає логічним ланцюгом відповідей на потреби ринку. Проте й неформальній освіті притаманний ряд недоліків, який виражається у низькій якості навчальних матеріалів, орієнтації на швидкий результат. Це проявляється у тому, що неформальна освіта зазвичай триває до року, а також у фрагментарності отриманих знань.

Окрім того, відсутня єдина інформаційна база про курси та інші освітні можливості для дизайнерів. Водночас із неформальною дизайн-освітою пов'язують різноманітні освітні та публічні події. Основною темою для вивчення на таких подіях виступає дослідження особливостей взаємодії з клієнтами, а також алгоритми ціноутворення на ринку. Саме цих тем якраз немає у програмі вищих навчальних закладів і на неформальних курсах.

Для покращення поточного стану неформальної дизайн-освіти в Україні необхідно:

– створити єдину інформаційну базу організацій, які надають послуги з неформальної освіти, а також платформи з можливістю відстеження появи нових тренінгів і курсів [3];

– забезпечити повноцінність неформальної дизайн-освіти шляхом пролонгації терміну навчання мінімум до 6–9 місяців;

– асоціації дизайнерів розробити чіткі рамки для визначення необхідних компетентностей спеціалізацій дизайнерів, а також сформувати рекомендації для різних напрямів тренінгів і курсів із прив'язкою до наявних компетенцій і спеціалізацій.

Все це у підсумку дозволить перетворити вітчизняну дизайн-освіту на ефективну з підготовкою конкурентоздатних спеціалістів у своїй галузі.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищенаведене, можемо сформувати висновки, що протягом останніх декількох років дизайн-освіта стає дедалі популярнішою серед вітчизняних абітурієнтів. Це у підсумку впливає на бажання ВНЗ задовольнити наростаючий попит на професію шляхом відкриття у своєму складі профільних факультетів. Проте відносно недавня популярність і бажання задовольнити потребу лише кількісно, а не якісно провокує ряд недоліків української дизайн освіти. У дослідженні недоліків проводимо поділ на формальну та неформальну дизайн-освіту. Отже, формальній дизайн-освіті притаманні такі недоліки, як невелика кількість спеціальностей і їхня

Кількість закладів неформальної освіти

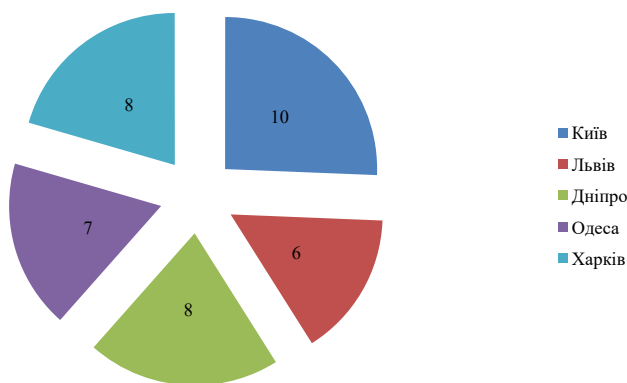

Рис. 2. Кількість закладів неформальної освіти в розрізі міст України

Джерело: власна розробка автора на основі [3]

надмірна універсальність, нестача матеріального та технологічного забезпечення для організації ефективного навчального процесу тощо. Для покращення ситуації необхідно вдосконалити єдину електронну базу з питань освіти, скоригувати обсяг ліцензійного замовлення на здобуття професії дизайнера, розширити перелік спеціалізацій, сформувані спільноти випускників, підвищити перелік вимог до закладів, які хочуть забезпечувати здобуття дизайн-освіти, а також розглянути можливість поєднання формальної та неформальної освіти.

Водночас неформальній дизайн-освіті також притаманний ряд недоліків, а саме: низька якість навчальних матеріалів, орієнтація на швидкий результат, фрагментарність отриманих знань. З метою покращення ситуації необхідно створити єдину базу тренінгів і курсів, які надаються, забезпечити повноцінність неформальної дизайн-освіти шляхом продовження терміну навчання, а також розробити чіткі рамки для визначення необхідних компетенцій дизайнерів. Поступове впровадження перерахованих заходів слугуватиме вагомим кроком на шляху до усунення наявних недоліків і перетворення української дизайн-освіти на висококваліфіковану сферу підготовки конкурентоздатних спеціалістів не лише вітчизняного, а й світового ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисович Т. Дизайн-освіта в Україні: сучасний стан і перспективи. URL: <https://studway.com.ua/dizayn-osvita/> (дата звернення: 05.04.2020).
2. Даниленко В. Дизайнерська освіта України: перехід у нову якість. *Вісник ХДАДМ*. 2017. № 3. С. 4–10.
3. Ключові результати моніторингу PPV Knowledge Networks щодо стану української дизайн-освіти. Теорія vs практика: чого не вистачає українській дизайн-освіті. URL: https://mmr.ua/show/teoriya_vs_praktika_chogo_ne_vistachaye_ukrayinskyiy_dizayn-osviti/ (дата звернення: 05.04.2020).
4. Костишна І. Дизайн-освіта в Україні: як справи й що робити. URL: <https://telegraf.design/dizajn-osvita-v-ukrayini-yak-spravi-j-shho-robiti/> (дата звернення: 04.04.2020).
5. Мельник М. Проблеми й напрямки вдосконалення фешн-освіти в Україні. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. Серія: педагогічні науки*. 2017. № 12. С. 28–33.
6. Почтар О. Проблеми та перспективи розвитку дизайн освіти в Україні. *Начала*. 2015. № 3. С. 88–89.
7. Свірко В., Бойчук О., Голобородько В., Рубцов А. Дизайнерська діяльність: стан і перспективи : інформаційно-методичне видання. Київ : УкрНДІ ДЕ, 2014. 171 с.

А. В. Дяченко. Недостатки украинского дизайн-образования и пути его совершенствования. – Статья.

Аннотация. В статье определяется текущее состояние отечественного дизайн-образования. Анализируются имеющиеся недостатки, присущие формальному (академическому) дизайн-образованию, с детальным описанием каждого из них. Определяются причины, повлекшие сложившуюся ситуацию, а также пути улучшения уровня образования, который предоставляется высшими учебными заведениями. Исследуются недостатки неформального дизайн-образования, а также меры, которые повлияют на их устранение.

Ключевые слова: дизайн-образование, дизайнер, специализация, недостатки, формальное образование, неформальное образование.

A. Diachenko. Disadvantages of Ukrainian design education and ways to improve it. – Article.

Summary. The article determines the current state of Russian design education. The existing shortcomings inherent in formal (academic) design education are analyzed, with a detailed description of each of them. The causes that led to the current situation are determined, as well as ways to improve the level of education provided by higher education institutions. We study the shortcomings of informal design education, as well as measures that will affect their elimination.

Key words: design education, designer, specialization, shortcomings, formal education, non-formal education.

Л. Ф. Ейвас

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри декоративно-прикладного мистецтва та дизайну
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

О. І. Пікущий

викладач кафедри декоративно-прикладного мистецтва та дизайну
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

МОЖЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті аналізуються можливості застосування сучасних дистанційних технологій для забезпечення ефективності викладання декоративно-ужиткового мистецтва. Автор наводить основні дефініції терміна «ефективність». Посилаючись на специфіку галузевих різновидів декоративно-ужиткового мистецтва, виокремлено засоби дистанційного навчання (відеолекції, віртуальний майстер-клас, дослідницькі проекти, відеопрезентації з елементами інтерв'ю, відеолекції), використання яких підвищує результативність фахової підготовки сучасних студентів освітніх галузей Мистецтво та Середня освіта (Образотворче мистецтво).

Ключові слова: ефективність, декоративно-ужиткове мистецтво, викладання, студенти, вища школа, дистанційні технології.

Наріжним каменем сучасної вищої освіти є якісне надання освітніх послуг, що зумовлюється ефективністю викладання навчальних дисциплін. Досягнення прикінцевої мети професійної підготовки за сучасних умов передбачає формування особистості, котра володіє високим рівнем свідомості, почуттям гідності, самоповаги, орієнтується у загальнолюдських і національних духовних цінностях життя, відтворює національну культуру (мову, культурну спадщину, традиції, риси характеру та ін.), може самостійно приймати рішення та нести за них відповідальність; виховання духовно багатой особистості, якій притаманна сукупність морально-етичних якостей, загальнолюдських цінностей (свободи, гуманізму, істини, добра, краси), що має постійну потребу до пізнання і самопізнання, вияву творчості, ініціативи, активності, самостійності у всіх сферах своєї життєдіяльності (В. Лозова [4]).

Модель професійної підготовки митця, художника-педагога, яка склалася на вітчизняних теренах, абсорбувала цикли загальної та професійної підготовки (фундаментальної та професійно-наукової) та власне мистецький цикл. Специфіка взаємодії цих циклів, особливості та різні аспекти професійної підготовки майбутніх митців аналізуються в численних монографічних дослідженнях, статтях. Нашу увагу привернули праці І. Андрощука [1], С. Коновець [3], В. Орлова [6], Г. Падалки [8], О. Рудницької [9], у яких аналізується специфіка викладання мистецьких дисциплін у вищій школі як професійно орієнтованих, характеризуються особливості навчальної взаємодії студентів і викладачів мистецьких дисциплін.

Студенти з перших років навчання усвідомлюють, що їхня професійна майстерність, фахові уміння та навички карбуються у процесі вивчення дисциплін мистецького циклу. У межах нашої роботи зосередимо дослідницьку увагу на шляхах і засобах досягнення ефективності викладання декоративно-ужиткового (декоративно-прикладного) мистецтва. За умов технологічного прориву одним із дієвих засобів стають дистанційні (у т. ч. хмарні) технології.

Отже, **мета нашої статті** – висвітлити можливості дистанційних технологій для підвищення ефективності викладання декоративно-ужиткового мистецтва.

Передовсім з'ясуємо, яке змістове наповнення має термін «ефективність викладання». У довідниковій літературі знаходимо визначення, що «ефективний» – той, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [5].

Термін «викладання» сучасні науковці (В. Лозова [4], І. Прокопенко [7], В. Садова [10] та ін.) визначають як діяльність того, хто викладає, спрямовану на засвоєння знань, умінь, навичок та

організацію пізнавальної активності суб'єктів учіння (студентів). У сучасних працях дидактичного спрямування наголошується, що викладання має цілеспрямований, планомірний характер. Його результат – засвоєння змісту освіти, «привласнення» його студентом, перетворення із зовнішнього на внутрішнє надбання індивіда. Сучасний викладач вищої школи поза залежністю від профілю навчальних дисциплін, які він викладає, поєднує сутність митця із діяльністю менеджера-організатора, добре розуміючи, що результат його праці залежить від уміння планувати, добирати актуальний зміст навчання і представляти його студентам у цікавій формі, здійснювати всі види контролю і бути непересічною особистістю.

Чи існує універсальна формула ефективності викладання? Численні світові (Times, Шанхайський та ін.) та вітчизняні рейтинги університетів одним із суттєвих показників викладацької діяльності називають кількість працевлаштованих за спеціальністю випускників. У деяких (британських та американських) рейтингах фігурує такий показник, як задоволеність молодих працівників – вчорашніх випускників університетів власною роботою, яка (задоволеність), у свою чергу, складається із задоволення можливістю реалізувати отримані знання й уміння у практичній діяльності та задоволення отриманою зарплатою й можливостями кар'єрного зростання. Вітчизняні дослідники, вивчаючи важелі впливу на ефективність роботи викладача вищої школи, оперують такими поняттями, як осмисленість та усвідомленість засвоєного студентами матеріалу, сформованість операційних компонентів (умінь і навичок), здатність на цій основі здійснювати діяльність без сторонньої допомоги, пізнавальну активність та ін. Природно, цикл митецьких дисциплін, зокрема декоративно-ужиткове мистецтво, мають свою специфіку викладання.

Дистанційні форми навчальної взаємодії, на перший погляд, знаходяться дещо осторонь від викладання декоративно-ужиткового мистецтва у вищих навчальних закладах. Однак технологічна революція останніх десятиліть, пов'язана із застосуванням мережі Internet, цифрових, хмарних технологій, надає широкі можливості для підвищення ефективності викладання й дисциплін мистецького циклу.

Тому питання якісного навчання студентів освітніх галузей Мистецтво та Середня освіта (Образотворче мистецтво), ефективного засвоєння ними професійних практичних знань, умінь і навичок, набуття знань теорії та історії мистецтва, розуміння розвитку світової та вітчизняної культури набуває виняткового значення в умовах незворотного розвитку можливостей дистанційних технологій навчання.

Декоративно-ужиткове мистецтво об'єднує доволі розмаїті види: гончарство, ткацтво, вишивку, плетіння, в'язання, килимарство й гобеленарство, художні вироби з дерева (різьблення), металу тощо. Викладання дисциплін цього циклу у вищій школи ставить за мету розвиток професійного інтересу студентів до української національної культури, дослідження джерел декоративно-прикладного мистецтва, художнього конструювання, технології виготовлення декоративно-прикладних виробів, розуміння тенденцій розвитку декоративно-прикладного мистецтва як матеріальної площини національної культури (І. Андрощук [1, с. 86]).

Основні види декоративно-ужиткового мистецтва іманентно пов'язані з розвитком культури, культурно-історичними особливостями певного регіону. Водночас неправильно було б осмислювати цей вид мистецтва виключно в історичному контексті: наприклад, на Подніпров'ї (зокрема на Криворіжжі) справжній підйом і творчу інтерпретацію переживає мистецтво обробки металу, художняковка. Динамізм розвитку цього виду декоративно-прикладного мистецтва зумовлений як гірницько-металургійною специфікою регіону, так і становленням приватних «шкіл-майстерень». Відбиття у металевих виробах явищ природи, рослинних елементів, зображень символіки регіону у поєднанні з орнаментальною чіткістю композицій – такі специфічні ознаки металевого декору регіону. Виходячи з цього, можливим засобом підвищення інтересу до вивчення галузевих напрямів декоративно-ужиткового мистецтва є створення й демонстрація *відео-презентацій*, у яких би поєднувався наочний аналіз традиційних артефактів (елементів декору) порівняно зі стилістично-інтерпретованими творами сучасних митців із огляду на сировинні та технологічні можливості певного регіону.

Сучасним студентам вже добре знайома така дистанційна форма навчальної взаємодії, як *віртуальна подорож*. У вищій навчальній ланці віртуальні подорожі за допомогою мультимедійних комплексів нині застосовують у ході викладання гуманітарних і природничих дисциплін. Дієвий дидактичний потенціал віртуальних подорожей варто активізувати і для викладання дисциплін мистецького циклу.

Віртуальні подорожі у майстерні народних митців і професійних майстрів мистецтва дозволяють студентам зануритися в атмосферу традиційної творчості. Демонстрація крупним планом окремих складників творчої роботи (підготовки сировини, певних стилістичних особливостей роботи майстра: особливостей відтворення узору, характерних прийомів роботи з фактурою та формою, виставкового

вигляду готового твору тощо) наповнять індивідуальні скарбниці предметно-орієнтованих технічних навчочок, сприятимуть збагаченню творчої уяви студентів, виробленню шанобливого ставлення до здобутків минулих часів.

У сучасному інформаційному просторі широко розповсюджені сюжети про декоративну творчість у контексті світової культури та традиційну вітчизняну майстерність у вишиванні, тканні, писанкарстві, ковальстві тощо. Доцільним є залучення студентів до підготовки *відео-оглядів* з елементами мистецтвознавчого аналізу за матеріалами телевізійних програм та інтернет-видань щодо персоналій сучасних митців галузевих напрямів декоративно-прикладного мистецтва; порівняння стилістичних особливостей творчості з огляду на національні мистецькі традиції.

Поділяючи думку Г. Бучківської [2] щодо етнохудожнього впливу музеїв на виховання майбутнього педагога мистецьких дисциплін, вважаємо за потрібне вказати на інноваційні можливості виховного й дидактичного впливу *віртуальних екскурсій* оцифрованими музеями світу, що здатне підвищити ефективність засвоєння теорії та історії світового мистецтва, артефакти якого можна вивчати у віртуальній реальності.

Ще одним засобом, який, на нашу думку, здатний ефективно впливати на якість засвоєння знань і підвищувати інтерес студента до навчальної дисципліни, є *віртуальні майстер-класи*. Наприклад, сучасна майстриня-писанкарка з Волині Б. Мисюк влаштовує майстер-класи «Волинська писанка», які популярні не лише в західних регіонах України. За допомогою хмарних технологій студенти можуть залучитися до такого різновиду декоративно-прикладного мистецтва, створивши одночасно з майстринею свій шедевр.

Дистанційні технології можуть використовуватися у навчальному процесі і для розвитку дослідницького потенціалу студентів. Наприклад, у курсовому проекті або кваліфікаційній роботі «Килимарство в південних регіонах України» студенти не лише роблять огляд літератури за обраним напрямом дослідження, порівнюючи технологічні й художні особливості виготовлення килимів у різних регіонах України, а й записують *відеоінтерв'ю* майстринь, які протягом ХХ ст. зберігали й відтворювали технології виготовлення килимів у той період, коли «кустарна справа» була офіційно під забороною. Прагнення створити свій виріб, як наслідок історико-мистецьких екскурсів, за мотивами творчості народного майстра – можливе логічне завершення дослідницької роботи.

Дистанційні технології забезпечують полімотивацію учіння та здобуття майбутньої професії. Це, зокрема, втілюється у формуванні позитивного ставлення до навчальної, мистецької діяльності; динаміці задоволення процесом навчання (протягом навчального року та зміні цієї динаміки від першого курсу навчання студента до поточного); підсиленні індивідуально-особистісних мотивів у навчанні та факторів, що впливають на їхнє формування. Це вкрай важливо для обрання *дистанційної форми навчання* (індивідуальний вибір способу отримання освіти або інклюзивне навчання), а також за неможливості проводити навчання традиційним способом (ізоляції, надзвичайних ситуацій) саме для студентів мистецьких спеціальностей.

Дистанційні технології здані вирішувати ще одну важливу проблему, пов'язану з вибором студентом оптимального способу і темпу навчальної діяльності. Темп розумової діяльності, темп індивідуальної навчальної діяльності студентів підлягають аналізу та корекції з урахуванням багатьох чинників. Наприклад, хід і результативність самостійної навчальної діяльності студентів під час лекцій (видимий зріз – слухання, сприйняття та фіксація, конспектування) безпосередньо залежить від наукового рівня навчальної інформації, що викладається, оптимального обсягу, доказовості й аргументованості суджень лектора, достатньої кількості фактів, прикладів, безпосередньо пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю студента, ясністю та послідовністю викладу думок. Якісні та цікаві *відеолекції*, записані викладачами і доступні для перегляду у будь-який зручний для студентів час, дозволяють засвоїти необхідні теоретичні знання, повернутися до навчального матеріалу у будь-якій частині, «зупинити» пояснення у разі необхідності.

3-поміж вимог до лекції-візуалізації виокремлюються такі: забезпечення максимальної інтерактивності навчання у поєднанні з візуальною логікою представлення змісту навчального матеріалу; реалізація широкого кола можливостей сучасної комп'ютерної візуалізації наукової інформації; системність і структурно-функціональна зв'язаність представлення навчального матеріалу; забезпечення повноти (цілісності) та неперервності дидактичного циклу навчання [10, с. 134].

Перспективними нам видаються напрями представлення окремих різновидів декоративно-ужиткового мистецтва у межах авторських *дистанційних курсів*. Наповнення глосарію такого курсу надасть

необхідну теоретичну базу студентам; відеоролики, відеопрезентації, навчальні й науково-популярні фільми та відеолекції урізноманітнять спектр сприйняття студентами навчальної інформації історико-культурного, теоретичного контексту, а заздалегідь підготовлені та представлені у межах курсу майстер-класи з окремих тем сприятимуть карбуванню технологічних умінь і навичок студентів. *Блог* викладача у межах такого курсу дозволить підтримувати інтерактивність навчальної взаємодії.

Підбиваючи підсумки викладеному вище, вважаємо за потрібне наголосити: вважаючи беззаперечним усталений академічний вплив очної форми навчання, тим не менш, наголошуємо, що *дистанційні форми* навчальної взаємодії є важливим сучасним засобом збереження і підвищення інтересу до навчання у студентів, засобом підвищення ефективності викладання дисциплін декоративно-ужиткового циклу. І долаання стереотипності, інертності та шаблонності мислення педагогів вищої школи щодо впровадження дистанційних технологій у навчальний процес – невідкладне завдання сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андросчук І. Специфіка організації навчальної діяльності студентів під час вивчення дисципліни «декоративно-прикладне мистецтво». *Молодь і ринок*. 2011. № 5 (76). С. 85–88.
2. Бучківська Г.В. Співпраця музею народного декоративно-ужиткового мистецтва і навчального закладу в етнохудожньому та трудовому вихованні майбутнього педагога. *Наука і освіта*. 2010. № 7. С. 37–40.
3. Коновець С.В. Творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2009. 384 с.
4. Лекції з педагогіки вищої школи / за ред. В.І. Лозової. Харків : ОВС, 2006.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 1 / уклад. : В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ : АКОНІТ, 2006. 926 с.
6. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія : монографія / за заг. ред. І.А. Зязюна. Київ : Наукова думка, 2003. 262 с.
7. Педагогіка : підручник / за ред. І.Ф. Прокопенка. Харків : Фоліо, 2015. 572 с.
8. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. 274 с.
9. Рудницька О.П. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика / заг. ред. О.В. Михайличенко. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. 255 с.
10. Садова В.В. Фундаменталізація змісту педагогічних дисциплін у підготовці майбутніх учителів початкової школи : монографія / наук. ред. Л.О. Хомич. Кривий Ріг : вид. Р.А. Козлов, 2016. 392 с.

Л. Ф. Эйвас, А. И. Пикущий. Возможности преподавания декоративно-прикладного искусства средствами дистанционных технологий. – Статья.

Аннотация. В статье анализируются возможности применения современных дистанционных технологий для обеспечения эффективности преподавания декоративно-прикладного искусства. Автор приводит основные дефиниции термина «эффективность». Ссылаясь на специфику отраслевых разновидностей декоративно-прикладного искусства, выделены средства дистанционного обучения (видеоэкскурсии, виртуальный мастер-класс, исследовательские проекты, видеопрезентации с элементами интервью, видеолекции), использование которых повышает результативность профессиональной подготовки современных студентов образовательных отраслей Искусство и Среднее образование (Изобразительное искусство).

Ключевые слова: эффективность, декоративно-прикладное искусство, преподавание, студенты, высшая школа, дистанционные технологии.

L. Eivas, O. Pikushchyi. Possibilities of teaching arts and crafts using distance technology. – Article.

Summary. The article analyzes the possibilities of using modern distance technologies to ensure the effectiveness of teaching decorative arts. The author gives the basic definitions of the term “efficiency”. Referring to the specifics of industry varieties of decorative and applied arts, distance learning tools (video tours, a virtual master class, research projects, video presentations with interview elements, video lectures) are allocated, the use of which increases the effectiveness of professional training of modern students in the educational sectors of Art and Secondary Education (Visual art).

Key words: promises more effective, arts and crafts, teaching, students, high school, distance technologies.

І. В. Єршова-Бабенко

доктор філософських наук, професор,
академік Міжнародної академії інформатизації ООН,
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Г. П. Пекліна

доктор медичних наук, професор,
Одеський медичний інститут
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

Д. М. Козобродова

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Амері С. Мохаммад

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

Г. С. Селівєрстова

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ У СВІТЛІ ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК НЕЛІНІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА: ХАОС, САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА СКЛАДНІСТЬ

Анотація. У дослідженні розкривається зв'язок між явищами та поняттями «складне середовище», «самоорганізація» та «хаос» у контексті сучасних проблем соціальної філософії та сучасної науки і медицини. Розглядається психомірність соціальної реальності як нелінійного середовища та її хаотизація, людиномірність та нелюдиномірність у світлі психосинергетичної парадигми. Показано, що така можливість зумовлена дослідженнями постнекласичної науки і української філософської школи в цьому напрямку в к. XX – на поч. XXI ст. Теоретичними і методологічними підвалинами розкриття зв'язку стає синергетика і психосинергетика, підставою – концептуальна модель «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому» та гіпертеорія Єршової-Бабенко «врт/с» – «мозок-психіка-ум/розум/свідомість».

Ключові слова: динамічний хаос, складні середовища, нелінійність психомірність хаотизація соціальної реальності, самоорганізація, психосинергетика, синергетика, соціальна філософія, медицина, методологія.

Актуальність теми. В епоху глобальних змін та трансформацій, руйнування старих та становлення нових шляхів взаємодії людини, суспільства і природи актуальними постають питання співвідношення організації і самоорганізації, хаосу та порядку на різних рівнях соціально-культурного буття людини і суспільства. Це дозволяє актуалізувати різноманітні теоретичні моделі соціального розвитку, в яких представлено соціально-філософський аналіз складних систем, здатних до самоорганізації та хаотизації, якими є антропосоціокультурні середовища/системи, їхня поведінка в термінах і з позиції нелінійності

та «психомірності соціальної реальності» (Д.М. Козобродова) на підставі концептуальної моделі «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому» та її модифікацій («новітня холістика») [5].

Самоорганізація є невід'ємним елементом категоріально-понятійного поля соціально-гуманітарної сфери постнекласичної науки (постнекласики), філософії і методології науки. Вона є втіленням еволюції наукових уявлень про складні, здатні до самоорганізації середовища й системи у філософії і методології їх дослідження. Поняття «самоорганізація» в колі базових понять соціогуманітарної сфери постнекласики в сучасній науковій картині світу почало характеризувати також людиномірні і «нелюдомирні» (І.В. Єршова-Бабенко) системи/середовища та постало механізмом регуляції дій і стану людини у суспільстві. До таких середовищ/систем у постнекласиці належать соціальні, інформаційні, біологічні, фізичні та хімічні середовища, культура, час, психіка людини, у т.ч. особистість та її сфери, мислення (когнітивні процеси) тощо [1].

Поняття соціальної реальності є одним із фундаментальних у соціальній філософії, тому велике число соціально-філософських досліджень присвячено аналізу цього поняття, оскільки відповідь на нього вирішує проблему так званого онтологічного статусу соціуму. Чи є соціум особливою реальністю, відмінною від природного буття? Якщо так, то яка це реальність у методологічному сенсі, чи являє вона собою деяку системно органічну єдність, яка перевершує сукупність індивідів, що до неї входять, або соціум – це лише механічна спільність людей, що його складають?

Соціальні теорії суспільства, сформульовані різними філософами і соціологами, до недавнього часу, по суті, можна було розділити на дві групи: одні висловлювали позицію «соціального атомізму», «сингуляризму» (С. Франк), інші – «органіцизму», «універсалізму» (С. Франк) [2, с. 37].

Наразі в аспекті понять «складні системи», «сильно неврівноважені складні середовища» дослідниками виділено спеціальний клас систем – «складно-організовані системи», «антропо-соціо-культурні системи» (М. С. Каган), «надскладні системи» як «надприродні». Також складність будови і розвитку складних систем/середовищ породжується динамічним хаосом, нелінійністю свідомо-цілеспрямованої діяльності людини як психомірної (І.В. Єршова-Бабенко), що керується умовами сильно неврівноваженості середовища, великомасштабними флуктуаціями, що ведуть до виникнення «далекого порядку» (І. Р. Пригожин).

У даний час для соціологічного і культурологічного знання синергетика виступає як теорія соціальної *самоорганізації*, що вивчає взаємопереходи від соціокультурного хаосу до порядку і навпаки, виявляє закономірності процесів розвитку антропо-соціо-культурних систем. З іншого боку, психосинергетика та її теорія психіки (гіпертеорія «brm/c» – «мозок-психіка-ум/розум/свідомість») [11; 12] демонструють психомірність поведінки цих систем/середовищ.

У зв'язку з розширенням присутності в соціо-гуманітарному знанні понятійного поля синергетики і психосинергетики, зокрема понять «складна система», «складне середовище» та ін., дослідниками робляться зусилля з подолання роз'єднаності природничо-наукових і соціо-гуманітарних наук шляхом пошуку загальних закономірностей розвитку *складних еволюціонуючих відкритих нелінійних систем/середовищ різної природи, різного походження – людиномірного та нелюдиномірного*.

Явище і поняття хаосу також є невід'ємним елементом категоріально-понятійного поля постнекласичної науки (постнекласики), її соціо-гуманітарної сфери. Аналіз філософських і методологічних досліджень сучасного етапу показує еволюцію наукових уявлень про хаос в аспекті таких складних середовищ і систем, як соціальна реальність (СР) і її складові частини, включаючи систему психічної реальності (СПР) людини, а також її поведінки [3; 4–6; 7–9; 10 та ін.]. Поняття «хаос», «динамічний хаос», «психомірна хаотизація» (Г.С. Селіверстова) в колі базових понять соціо-гуманітарної сфери постнекласики стало в сучасній науковій картині світу характеризувати продуктивний аспект зміни людиномірних систем / середовищ і виступати механізмом формування нового порядку в соціальному середовищі / системі, механізмом регуляції дій людини в суспільстві і дій самого суспільства як макросуб'єкта, а також зв'язок з явищем і поняттям «нелюдиномірність». Особливо яскраво це простежується у кризових, критичних ситуаціях різного рівня: глобального / цивілізаційного, соціального (СР) та індивідуального (СПР).

До кола активно розроблених і все більш популярних концепцій хаосу потрапляють уявлення про динамічний творчий хаос [8], «теорія керованого хаосу», принципи роботи головного мозку [10], гіпертеорія «brm/c» – «мозок-психіка-ум/розум/свідомість» і одноіменний концепт [11]. Теоретичні розробки хаосу, вийшовши з області геополітики, зараз, у ХХІ ст., значно поширили коло досліджень – «знизили» рівень соціальної організації, прийшли в когнітивний менеджмент, економіку, медицину, освіту та багато інших сфер діяльності людини.

Із позицій соціальної синергетики соціум є відкритою системою, що самоорганізується, і, відповідно, до його вивчення може бути притягнутий методологічний арсенал синергетики, заснованої І. Пригожином і Г. Хакеном у 70-х рр. минулого століття. Сюди відносяться такі поняття, як дисипативна система, нелінійність, нестійкість, самоорганізація, динамічний хаос, біфуркація, великомасштабні флуктуації, «дальній порядок» та ін.

У психосинергетиці як одному з напрямків, що існують у рамках синергетичної парадигми, заснованої і розробленої українським філософом І.В. Єршовою-Бабенко (1992) [12 та ін.], основна увага приділяється аналізу психіки індивіда як складного психомірного середовища, яке знаходиться у взаємодії з іншими складними середовищами. У першу чергу, це відноситься до взаємодії між індивідом і соціумом, що призводить до прояву психомірності соціальної реальності та конфліктів між нею та нелюдономірними проявами цієї реальності. Таким чином, психосинергетика дає можливість вивчення нових аспектів соціальної реальності, які раніше перебували в тіні і не були достатньо добре вивчені.

Історико-порівняльний метод дозволив оцінити особливості наукового світогляду представників української наукової, філософської, методологічної школи, які створили як розробку гуманітарного аспекту еволюції поняття самоорганізації, так і методологію дослідження й самого процесу самоорганізації складних середовищ і систем, людино-, соціо-, психомірних за своєю суттю та походженням, його входження в соціогуманітарну сферу постнекласичного знання, філософії та методології; зіставити моделі реалізації цього процесу на Заході та в сучасній Україні; провести паралелі між філософськими ідеями, з одного боку – І. Пригожина та Г. Хакена – фундаторів уявлень про самоорганізацію в постнекласиці, а з іншого – еволюції цих ідей в уявленнях про самоорганізацію мислення та психіки людини, прояви динамічного хаосу, які показані в роботах українських філософів І. Добронравової, І. Єршової-Бабенко. Також розглянуті питання самоорганізації соціальних систем у працях Л. Бевзенко, І. Предборської, когнітивних – у роботах Н. Кочубей, Ю. Мелкова (людиномірність), М. Нестерової та інших відомих українських дослідників [1].

Оскільки соціальна реальність, суспільство – продукт СПР людей, то більш адекватне розуміння їхньої поведінки безпосередньо пов'язано з висуненням і обґрунтуванням в [4] «ідеї фазової структури гіперсистеми психіки, наявності в ній прижиттєвої фази», сполученої у своєму існуванні (формуванні та розвитку) із соціальною реальністю в аспекті її психомірності. Також це пов'язано з обґрунтуванням у психосинергетиці «можливості нерівноважних фазових переходів психіки з одного стану в інший без втручання ззовні», поєднанням «колишніх» психічних реальностей з наявними (рівень культури, соціокультурно-гуманітарних процесів), визначенням психомірних середовищ (ПС) «як відкритих нелінійних систем, що самоорганізуються» [5, с. 70], отже, як і СР, включених у ланцюжок, відкритих у постнекласиці стадій / відносин: «самоорганізація – хаос – поріг самоорганізації – нова якість, новий порядок (дисипативна структура) [8; 9] – не на підставі причинно-наслідкових зв'язків – стану перед флуктуацією, а на підставі виникнення порядку з хаосу, відношення великомасштабної флуктуації до середовища.

Таким чином, складність соціальної реальності не дозволяє її описувати в рамках якого-небудь одного аспекту: суб'єктивного або об'єктивного. Як зазначає О. Мамонько, «в будь-якому суспільстві вони органічно пов'язані між собою, взаємодіють і передбачають один одного. Соціальна реальність як певне цілісне утворення не може бути односторонньо зведена ні до об'єктивної, ні суб'єктивної сторони» [13, с. 50]. І.А. Терент'єв (2007) визначає соціальну реальність як «найбільш складний вид реальності, що представляє собою систему об'єктів, з яким взаємодіє соціальний суб'єкт. Вона є середовищем його формування, об'єктивною умовою його і безпосереднім предметом соціальної творчості. Виступаючи як даність, соціальна реальність є і результатом власної діяльності будь-якого соціального суб'єкта, і соціальним простором його діяльності, яка може бути описана як освоєння і присвоєння соціального світу» [14, с. 138].

Співвідношення понять «складна система» і «складне середовище» є актуальним у сучасному соціально-філософському знанні. У цьому аспекті обґрунтовано, що в сучасних умовах розвитку суспільства, які характеризуються мінливістю, нелінійністю і складністю, в соціальній філософії розвивається нова дослідницька парадигма – синергетична, яка дає можливість розглядати також іншу інтерпретацію соціальних явищ. На перший план виходить поняття «складне середовище» як нелінійне. Це підкреслює динамічні характеристики соціальної реальності, вказує на її процесуальність, багатовимірність і нерівноваженість. Також дозволяє представити соціальну реальність як початково «психомірну систему / середовище». Зокрема, з позицій психосинергетики розуміння цілісності і складності системи набуває вигляду концептуальної моделі «ціле в цілому / ціле-в-цілому» в аспектах нелінійності. Показано

також застосування психосинергетичної інтерпретації позиції І. Пригожина про нерівноважний фазовий перехід нового типу в смисловому полі соціальної філософії. Уперше використано явище «неврахований суб'єкт / продукт» щодо аналізу соціальної реальності [6].

Філософами і вченими багатьох країн під час реалізації макроскопічного підходу до дослідження складноорганізованих об'єктів різної природи живих і неживих, матеріальних та інформаційних процесів (горіння, поведінки рідини і газу, Всесвіту, психіки людини, соціальної реальності) були зроблені висновки, що для розуміння макроскопічних явищ потрібні: 1) нова холістика [18]; 2) розуміння відмінностей між динамічним і дисипативним хаосом; пошук єдиних концептуальних основ під час дослідження складноорганізованих явищ різної природи, в т. ч. психіки людини або психомірних систем крізь нове розуміння психіки і морфогенезу» [5, с. 195].

У соціальному знанні вперше застосування теорії хаосу було запропоновано в колективній монографії в США під редакцією Л. Кіля і Е. Еліота «Теорія хаосу в соціальних науках: основи та застосування» (1996) [15]. У ній проблема хаосу була досліджена всебічно і глибоко, що стало підставою для численних посилань на неї в роботах із синергетики, наук про складне і в інших соціо-гуманітарних дослідженнях. Л. Кіль і Е. Еліот також відзначають, що соціальні системи є «історичними», тобто залежними від шляхів і траєкторій свого минулого розвитку. Це збігається з постановою питання І. Пригожиним, який уперше зробив акцент на ролі історичності та необхідності введення людини в модель дослідження складних тимчасових процесів.

Крім того, важливою роботою в галузі досліджень хаосу стала робота Дж. Глейка «Хаос. Створення нової науки» (2001) [16]. У ній уперше в даному аспекті були розглянуті проблеми становлення і розвитку теорії хаосу у природничо-науковому і соціальному знанні, а також в управлінні соціальними системами. На думку Дж. Глейка, теорія хаосу сьогодні є однією з основних частин природних наук, яка може бути інтегрована в соціально-гуманітарне знання, оскільки ця теорія дозволяє виявляти і пояснювати багато аспектів та проблеми розвитку нелінійних соціальних систем, що самоорганізуються.

Істотний внесок українською школою в дослідження хаосу зроблено в психосинергетиці [6]. Термін «стан-атрактори» описує хаотичні зміни, що виникають у психіці. Причому ці зміни можуть бути представлені як динамічний хаос, що містить у собі потенційну можливість виникнення чогось. Такі стани, зокрема, виникають у період панічних атак. Особливістю цього психічного стану є те, що його дуже важко подолати, оскільки він «характеризується стійким проявом (у т.ч. з поверненнями, «гойдалками», коливаннями) стану панічного страху, який фіксує на собі увагу. Такий стан нічим не зупиняється, хіба що на короткий час ...» [6, с. 129].

Розглядаючи соціальну реальність із позицій психосинергетики, виявляємо таку її властивість, як психомірність, тобто соціальна реальність постає як психомірне середовище (ПС), оскільки соціальна реальність є продуктом психічної діяльності людей, їхнього мислення, поведінки, відносин і т. д [4; 20]. Дійсно, соціум характеризується великою різноманітністю форм різних психічних структур, які формуються у процесі життєдіяльності людей. Із позицій психосинергетики соціум безпосередньо пов'язаний із висуванням і обґрунтуванням ідеї фазової структури гіперсистеми психіки, зважаючи на наявність у ній прижиттєвої фази (фази живого). Соціальна реальність як психомірне середовище (ПС) оперує «інформацією, смислами, психосинергетичною енергією, характером та стадіями середовища, станом і швидкістю на різних рівнях відповідно до «граничних умов» (запропонованих І. Пригожиним в дослідженнях хаосу) [5, с. 37].

Висновки. Психосинергетична модель соціальної реальності ґрунтується, на тому, що соціальна реальність початково є психомірним середовищем, тобто складним нелінійним середовищем, або системою, що складається з інших складних нелінійних цілісностей за концептуальною моделлю «ціле в цілому / ціле-в-цілому», а не «частина-ціле», що визначаються фазовими переходами нового типу між різними станами хаосу і порядку, їхнього ступеню.

Для вивчення поведінки таких систем була розроблена у природничих науках теорія детермінованого хаосу (Е. Лоренц, І. Пригожин та ін.), а в гуманітарних науках – гіпертеорія «ВРМ/С». Проте в соціальних науках її застосування поки обмежене і вимагає подальшого розроблення.

Незважаючи на певні результати в дослідженні нелінійних систем, що самоорганізуються, в тому числі в їхньому соціально-філософському аспекті, тим не менш, математична теорія детермінованого хаосу ще залишається на рівні метафоричної моделі теорії хаосу, що породжує відповідні труднощі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козобродова Д.М. Самоорганізація як предмет соціально-філософського аналізу : автореф ... канд. филос. н. Одеса, 2019.
2. Франк С. Духовні основи суспільства. Москва : Республіка, 1992. 512 с.
3. Добронравова І.С. Синергетика: становлення нелінійного мислення. Київ : Либідь, 1990. 230 с.
4. Добронравова І.С. Практична філософія науки : збірник наук. праць. Суми : Університетська книга, 2017. 352 с.
5. Єршова-Бабенко І.В. Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта : монографія. Одеса : ОДЭКОМ, 1992. 124 с.
6. Єршова-Бабенко І.В. Психосинергетичні стратегії людської діяльності. (Концептуальна модель) : монографія. Вінниця, 2005. 368 с.
7. Єршова-Бабенко І.В. Психосинергетика : монографія. Херсон : вид-во Гринь Д.С., 2015. 488 с.
8. Предборська І.М. Мінливість, соціум, людина : монографія. Суми : Видавництво «Слобожанщина», 1995. 136 с.
9. Пригожин І.Р. Від існуючого до виникаючого. Час і складність у фізичних науках. Москва : Наука, 1985. 327 с.
10. Пригожин І., Стенгерс І. Порядок з хаосу: Новий діалог людини з природою. Москва, 1986. 430 с.
11. Хакен Г. Принципи роботи головного мозку. 2001.
12. Єршова-Бабенко І.В. Гіпертеорія «brain-psyche-mind / consciousness» – постнекласичні спільне вирішення проблеми і методологія дослідження психомерності. *Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2019. №29, part 3. P. 45–50. (Web of Science).
13. Yerzhova-Babenko Irina. Integrity and initial «hybridity» of the «brain-psyche-mind/consciousness» hypersystem. *Research Methodology. Norwegian Journal of Development of the International Science*. 2019. № 31, part 2. P. 58–64.
14. Мамонька О.А. Категорія «соціальної реальності»: об'єктивні і суб'єктивні аспекти. *Вчені записки Орловського державного університету. Серія: Гуманітарні та соціальні науки*. 2012. Вип. 4. С. 44–53.
15. Терентьев І.А. Проблема соціальної реальності в історії соціально-філософської думки. *Теорія і практика сучасного розвитку*. 2007. № 1. С. 37–40.
16. Теорія хаосу в соціальних науках: основи та застосування / За редакцією Кіля Л., Елліотта Е. Мічиганський університет, 1996. 345 с.
17. Глейком Дж. Хаос. Створення нової науки. Санкт-Петербург : Амфора, 2001. 398 с.
18. Петров П.А. Теоретичні основи концепції «керованого хаосу» в соціальній філософії. *Науково-технічні відомості СпбДПУ. Гуманітарні та суспільні науки*. 2017. Т. 8. № 4. С. 77–87.
19. Князева Е., Курдюмов С. Закони еволюції та самоорганізації складних систем. Москва : Наука, 1994. 236 с.
20. Селиверстова Г.С. 2019. Теорія динамічного хаосу в дослідженнях соціально-філософської і соціальної спрямованості. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. Т. 22. № 2. С. 40–47.

И. В. Ершова-Бабенко, Г. П. Пеклина, Д. М. Козобродова, Амери С. Мохаммад, А. С. Селиверстова. *Актуальные вопросы современной социальной философии в свете психосинергетической парадигмы социальной реальности как нелинейной среды: хаос, самоорганизация и сложность. – Статья.*

Аннотация. В исследовании раскрывается связь между явлениями и понятиями «сложная среда», «самоорганизация» и «хаос» в контексте современных проблем социальной философии и современной науки и медицины. Рассматривается психомерность социальной реальности как нелинейной среды и её хаотизация, человекомерность и нечеловекомерность в свете психосинергетической парадигмы. Показано, что такая возможность обусловлена исследованиями постнеклассической науки и украинской философской школы в этом направлении в к. XX – нач. XXI в. Теоретическим и методологическим фундаментом раскрытия связи становится синергетика и психосинергетика, основанием – концептуальная модель «нелинейное целое-в-нелинейном-целом» и гипертеория Ершовой-Бабенко «bpm / c» – «мозг-психика-ум / разум / сознание».

Ключевые слова: динамический хаос, сложные среды, нелинейность, психомерность, хаотизация социальной реальности, самоорганизация, психосинергетика, синергетика, социальная философия, медицина, методология.

I. Yerzhova-Babenko, G. Peklina, D. Kozobrodova, Ameri S. Mohammad, A. Seliverstova. *Current issues of modern social philosophy in the light of the psychosynergetic paradigm of social reality as a nonlinear environment: chaos, self-organization and complexity. – Article.*

Summary. The study reveals the relationship between the phenomena and concepts of “complex environment”, “self-organization” and “chaos” in the context of modern problems of social philosophy and modern science and medicine. The psychomerism of social reality as a nonlinear medium and the chaos, humanism and nonhumanity in the light of the psychosynergetic paradigm are considered. It is shown that such a possibility is due to the research of post-classical science and the Ukrainian philosophical school in this direction in the twentieth century – at the beginning. XXI century. Synergetics and psychosynergetics become the theoretical and methodological foundations for revealing the connection, the basis is the conceptual model “nonlinear whole-in-nonlinear whole” and Ershova-Babenko’s hypertheory “bpm / c” – “brain-psyche-mind / mind / consciousness”.

Key words: dynamic chaos, complex environments, nonlinearity, psychomerism, chaoticization of social reality, self-organization, psychosynergetics, synergetics, social philosophy, medicine, methodology.

Л. Л. Ісмаїлова
викладач кафедри україністики
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ПЛАТФОРМ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У ПЕРІОД КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ

***Анотація.** У статті аналізується використання сучасних технологій під час здійснення дистанційного навчання як базового взамін усіх інших традиційних форм навчання під час карантину. Так, були відзначені затребуваність високого рівня цифрової грамотності та ІТ-компетентності з боку викладачів і студентів, можливість ВНЗ забезпечувати достатній рівень навчання студентів не тільки на загальноосвітньому, а і на вузькопрофесійному рівні. Що стосується студентів, то для ефективності дистанційного навчання, окрім вказаного, необхідно мати достатній рівень самоконтролю, самоорганізації та вміння користуватися інформацією. Також були відзначені позитивні та негативні моменти використання дистанційної освіти (освітніх платформ) для вивчення української мови як іноземної іноземними студентами медичного профілю.*

***Ключові слова:** дистанційне викладання, цифрова грамотність, ІТ-компетентність, сучасні технології викладання, нова українська школа, е-освіта, онлайн та офлайн навчання, професійна компетентність.*

Впровадження карантинних заходів на всій території України у зв'язку із поширенням коронавірусу (COVID-19) кардинальним чином вплинуло на всі сфери людського буття та соціальні процеси, які традиційно відбувалися. Так, одним із пунктів вказаних заходів стали заборона традиційних (очних) форм навчання, закриття усіх навчальних закладів і введення режиму карантину, заборона масових зібрань. Швидкість впровадження карантинних заходів і відсутність будь-якої підготовки на вказаний випадок стали шоком як для учнів і студентів, так і для навчальних закладів разом із викладачами. Вказаний феномен матиме довгострокові наслідки для всієї освітньої сфери не тільки нашої країни, а й усього світу. Тому метою нашої статті є огляд використання освітніх платформ при вивченні української мови як іноземної у період карантинних заходів у межах дистанційного навчання, його переваг і недоліків.

Слід звернути увагу на те, що питання дистанційної освіти з використанням віртуальних комунікацій на базі інформаційно-комунікаційних технологій достатньо досліджене, оскільки є сучасним трендом, який за умов подальшої цифровізації та інформатизації суспільства розвивається дедалі більше. Особливістю нашого дослідження є вивчення дистанційного навчання не у комплексі різних форм навчання, а як основної форми, використаної як базове навчання у всіх навчальних закладах замість традиційного (очного або денного) навчання.

«За останній десяток років у світі з'явилися масові відкриті дистанційні курси (МООС), на яких здійснюється безкоштовне викладання та навчання сотням дисциплін. Дистанційна освіта стає більш доступним і зручним способом взаємодії учасників навчального процесу у вищих навчальних закладах» [1, с. 7]. За таких умов можна говорити про те, що «викладач перетворюється з носія трансльованих знань і умінь на навігатора, котрий допомагає орієнтуватися у базах знань. Особливо гостро стоять всі ці питання стосовно реформування національної системи вищої освіти» [5, с. 16], адже «специфіка Інтернет-навчання, що базується на телекомунікаційних технологіях, Інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, і суттєво впливає на функціонування всієї системи» [7]. Тобто вплив сучасних цифрових технологій (цифрової революції) та Інтернету речей, штучного інтелекту, технології Smart City, роботизації та поєднання людини і машини (четвертої промислової революції) тільки зростатиме в освітній сфері загалом, у освітніх процесах і комунікаціях не тільки на національному, а й на глобальному рівнях. Так, за словами В. Бикова та І. Мушки: «Реакції системи освіти на виклики суспільства відбуваються за умов об'єктивної довготривалості протікання переважної більшості освітніх процесів та основних процесів їх змін, а також, зазвичай, на фоні обмеженості фінансових та інших ресурсів, що виділяються

на освіту (під реакцією системи освіти на запити суспільства розуміється успішне розв'язання за допомогою системи освіти певних проблем, поява яких зумовлена усвідомленням як самих запитів, так і необхідності відповісти на них)» [3, с. 6]. Тобто можна говорити про довготривалий процес зміни парадигми національно-освітнього процесу, що потребує нових концептуальних підходів. Так, у межах Нової української школи (НУШ) пропонується створення нового освітнього середовища, яке «потребує широкого використання нових ІТ-технологій, нових мультимедійних засобів навчання, оновлення лабораторної бази для вивчення предметів природничо-математичного циклу» [8, с. 28]. У рамках цих заходів також заплановано створення освітньої «онлайн-платформи з навчальними і методичними матеріалами для учнів, учителів, батьків і керівників навчальних закладів» [8, с. 28]. Слід також відзначити, що в рамках НУШ планувалося у 2016–2018 рр. здійснити «Формування національної Е-платформи електронних курсів і підручників», що передбачало «створення електронних підручників; розроблення курсів дистанційного навчання за програмами предметів старшої школи; розроблення системи дистанційного навчання для підвищення кваліфікації вчителів» [8, с. 31]. На жаль, вказані заходи не були впроваджені повною мірою, а тому вказана Е-платформа не запрацювала у повну силу і не змогла стати у нагоді під час карантину, який ми переживаємо усі разом. За словами В. Бикова І. Мушки, сучасний розвиток суспільства загалом та освітньої сфери «зумовлюють появу т. зв. електронної педагогіки (е-педагогіки), яка, спираючись на здобутки класичної психолого-педагогічної науки, розробляє специфічні завдання створення й ефективного впровадження в освітню практику ІКТ, зокрема завдання педагогіки відкритої освіти» [3, с. 23]. Вказане знайшло місце на рівні окремих освітніх проєктів, що розробляються та впроваджуються на рівні одного чи декількох навчальних закладів. Необхідно говорити про зростання ролі цифрової грамотності або ІТ-компетентності серед викладачів, адже подальше зростання ролі е-освіти вимагатиме високого рівня таких компетентностей, які поряд із професійними будуть впливати на рівень викладання. Так, С. Доценко та І. Прокопенко наголошують, що «однією зі значущих компетентностей є цифрова грамотність, яка поєднує в собі цілий ряд спеціальних умінь і навичок, що сприяють підвищенню ефективності процесу навчання за допомогою «вдалого» застосування цифрових технологій у майбутній діяльності» [5, с. 18].

Повертаючись до ситуації з освітнім процесом в Україні, який проходить під час карантину, можна говорити про те, що загальна картина є досить строкатою, але загалом виглядає позитивною і має динаміку подальшого зростання «осучаснення» процесів навчання на всіх рівнях та у всіх навчальних закладах. Адже, незважаючи на певну «неповороткість» національної освітньої «бюрократичної машини» та певну прихильність до традиціоналізму, певні паростки нового вже дають свої результати. Так, для 5–11 класів по телебаченню почали транслювати відкриті уроки. Крім того, закладами як середньої, так і вищої школи почали масово використовуватися можливості соціальних мереж (Viber, Facebook) і YouTube-каналів. Але це все на рівні цифрової компетентності кожного окремого викладача (вмінь і навичок працювати у відповідних освітніх платформах), а також його технічних можливостей (наявності потужного комп'ютера, високошвидкісного Інтернету, відповідного програмного забезпечення). І найголовніше – це наявність або можливість швидкої адаптації матеріалу для використання у дистанційному навчанні. Адже «надзвичайно актуальними проблемами вищої освіти сьогодні є підготовка електронних навчально-методичних комплексів дисциплін (ЕНМКД) навчального плану підготовки та перерозподіл інформації сучасних навчальних посібників між «друкованою» й «електронною» складовими частинами», які дають можливість комплексного та ґрунтового підходу до дистанційного викладання.

Що стосується викладання української мови для майбутніх медиків (іноземних студентів), то тут ЕНМКД набувають особливого значення, адже набуття професійної компетентності набувається на основі високої мовної та мовленнєвої компетентності знання української мови, яка є іноземною для них. Наприклад М. Бабенко, розглядаючи питання «використання онлайн-платформ для формування й удосконалення англомовної лінгвосоціокультурної компетентності», відзначає, що «серед переваг, які надає використання онлайн-платформ у навчанні та викладанні англійської мови, є: наочність без обмежень; розширення доступу до навчальних матеріалів; доступність навчальних матеріалів у будь-який час; можливість моделювання середовища спілкування англійською мовою; розвиток навичок самостійного навчання та самоконтролю; більша об'єктивність оцінки знань студентів завдяки незалежності від викладача; сучасна аналітика процесу навчання по всьому курсу та по кожному студенту; полегшення оцінювання знань студентів через автоматизоване проведення й отримання результатів тестів» [1, с. 8]. Водночас О. Білик і Т. Брагіна, розглядаючи «дистанційне навчання у процесі підготовки іноземних студентів», звертають увагу на те, що «дистанційне навчання має також і низку недоліків, серед яких: високі вимоги до самоорганізації та

самоконтролю тих, хто навчається; відсутність у студента можливості звернутися особисто до викладача по консультацію; неможливість вибудовувати стосунки в колективі (з викладачами, одногрупниками, адміністрацією) та виступати перед аудиторією; не кожен професію можна засвоїти дистанційно (медицину, мистецтво); не кожен студент має достатню мотивацію до навчання та самостійної роботи; відсутність у студента можливості порівнювати проміжні власні досягнення з досягненнями інших студентів; формальність навчання і перевірки знань; складність технічного оснащення, підготовки спеціальних кадрів» [4, с. 12]. Слід також відзначити, що, окрім безпосередньо викладача і студента, питання ІТ-компетентності та цифрової готовності до використання нових ІКТ повинні брати активну участь ВНЗ разом із державою, адже сьогодні «українські університети не є достатньо технічно обладнаними, щоб використовувати навчання на платформах», а «для ефективного впровадження навчання / викладання на онлайн-платформах, навчальні матеріали / курси повинні бути певним чином адаптовані, щоб відповідати вимогам для онлайн-курсів», і «викладачі та студенти повинні використовувати чітко організований навчальний матеріал», що потребує «удосконалення інформаційної компетентності» на рівні усієї освітньої сфери [1, с. 9]. Так, як відзначає Л.В. Баличева: «В українських ВНЗ здебільшого використовують ті віртуальні навчальні продукти, які є у вільному доступі в мережі Інтернет. Переважно це дві найбільш розповсюджені програми ILLIAS і Moodle». «Українські фахівці почали активно розробляти та пропонувати вітчизняне програмне забезпечення» [2, с. 8]. Але це, так би мовити, епізодичні несистематичні дії ВНЗ. Сьогодні виникає потреба узгодження дій у виборі навчальних платформ, програм і методів, а також їх адаптація до європейських проєктів, враховуючи входження нашої країни до Болонського процесу та процесу інтеграції у європейське середовище. Ось чому треба якомога швидше впроваджувати положення, закладені у НУШ. Крім того, після закінчення карантину, необхідно через проведення конференцій і круглих столів обговорити результати проведення практичного дослідження використання дистанційного навчання як основної форми навчання, що була використана в рамках традиційного навчання.

Підсумовуючи розгляд використання освітніх платформ при вивченні української мови як іноземної в період карантинних заходів у рамках дистанційного навчання, слід відзначити, що основною проблемою є цифрова грамотність та ІТ-компетентність викладачів і студентів, готовність ВНЗ до входження до загальноєвропейських навчальних співтовариств, впровадження освітніх платформ, а також збільшення рівня е-освіти. Також необхідне розроблення заходів із підвищення особистісної мотивації викладачів до освоєння нових цифрових компетентностей і можливостей роботи з масивами даних та інформацією, а для студентів, окрім вищевказаного, – до самоорганізації та самодисципліни щодо самостійного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко М.Ю. Використання онлайн-платформ для формування та удосконалення англосовієтської лінгвосоціокультурної компетентності. *Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції «Дистанційна освіта: реальність та перспективи» (12 грудня, 2018р., м. Харків)*. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. С. 7–9.
2. Баличева Л.В. Проектування та методичні особливості нової платформи дистанційного навчання іноземних студентів-заочників в ХНЕУ ім. С.Кузнеця. *Дистанційне навчання – старт із сьогодення в майбутнє* : збірник науково-методичних праць II всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19 травня 2016 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 255. С. 7–10.
3. Биков В.Ю., Мушка І. В. Освітній простір. Теоретичні основи відкритої освіти. *Організація середовища дистанційного навчання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах* : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 6–36.
4. Білик О.М., Брагіна Т.М. Дистанційне навчання у процесі підготовки іноземних студентів. *Дистанційне навчання – старт із сьогодення в майбутнє* : збірник науково-методичних праць II всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19 травня 2016 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 10–14.
5. Доценко С.О., Прокопенко І.А. Цифрова грамотність як складова фахової компетентності майбутнього викладача. *Матеріали I всеукраїнської науково-практичної конференції «Дистанційна освіта: реальність та перспективи» (12 грудня, 2018 р., м. Харків)*. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. С. 15–18.
6. Захарова І.В., Лисенко А.В. Досвід розробки дистанційних курсів у східноєвропейському університеті економіки і менеджменту. *Дистанційне навчання – старт із сьогодення в майбутнє* : збірник науково-методичних праць II всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19 травня 2016 р. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 15–20.
7. Методичні рекомендації щодо впровадження дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти міста Біла Церква. URL: <http://www.nmc.org.ua/metodicni-rekomendacii/metodicnirekomendaciiесodo vprovadzen nadistancijnogonavcannaunavcalnihzakladahmistabilacerkva>
8. Нова українська школа концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

Л.Л. Исмаилова. Дистанционное обучение: преимущества и недостатки использования образовательной платформы при изучении украинского языка как иностранного в период карантинных мероприятий. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется использование современных технологий при осуществлении дистанционного обучения как базового взамен всех других традиционных форм обучения во время карантина. Так, были отмечены востребованность высокого уровня цифровой грамотности и ИТ-компетентности со стороны преподавателей и студентов, возможность вузов обеспечивать достаточный уровень обучения студентов не только на общеобразовательном, но и на узкопрофессиональном уровне. Что касается студентов, то для эффективности дистанционного обучения, кроме указанного, необходимо иметь достаточный уровень самоконтроля, самоорганизации и умения пользоваться информацией. Также были отмечены положительные и отрицательные моменты использования дистанционного образования (образовательных платформ) для изучения украинского языка как иностранного иностранными студентами медицинского профиля.

Ключевые слова: дистанционное обучение, цифровая грамотность, ИТ-компетентность, современные технологии обучения, новая украинская школа, е-образование, онлайн и офлайн обучение.

L. Ismailova. Distance learning: advantages and disadvantages of the use of educational platform for learning the Ukrainian language as foreign in the quarantine west period. – Article.

Summary. The article analyzes the use of modern technologies in the implementation of distance learning as a basic during quarantine instead of all other traditional forms of learning. Thus, the need for high level of digital literacy and IT competence on the part of teachers and students was noted, as well as the possibility of universities to provide sufficient level of education for students not only at the general educational level, but also at the professional level. As for students, for the effectiveness of distance learning in addition to the above it is necessary to have a sufficient level of self-control and self-organization and the ability to use information. There were also positive and negative aspects of the use of distance education (educational platforms) for studying Ukrainian as a foreign medical student by foreign students.

Key words: distance learning, digital volume, IT competence, state-of-the-art training technologies, new Ukrainian school, e-education, online and offline learning.

УДК 613.21:316.7

О. М. Іщенко

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ГАСТИКА ЯК МАРКЕР ІДЕНТИФІКАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті аналізується один зі складних елементів позамовної комунікації – гастика. Доводиться, що їжа як специфічна культурна складова частина відображає національну ментальність, характер того чи іншого регіону, етносу, народу і є маркером ідентифікації різноманітних спільнот.

Ключові слова: гастика, гастрономічний етикет, їжа, питво, трапеза.

Ураховуючи глобалізаційні / глокалізаційні процеси у світі, сучасна наука потребує нових галузей знань міждисциплінарного характеру. Порівняно молодою наукою у ХХ–ХХІ ст. є міжкультурна комунікація, завданням якої є формування різноманітних форм компетентності у сучасної «мультикультурної» особистості в полікультурному середовищі. Володіючи мовною, комунікативною, культурною, релігійною тощо компетенціями, людина здатна аналізувати й уникати міжособистісних, міжетнічних, міжкультурних конфліктів, створювати комфортні умови спілкування в різних сферах і життєвих ситуаціях.

Інтегруючись у «чуже» соціокультурне середовище, сьогодні не можна обмежуватися лише правильним вибором мовних засобів спілкування, необхідні фонові знання, ціннісні установки, які є прийнятними в окремо взятій культурі, уміння і навички в інтерпретації знаків / сигналів у різних комунікативних ситуаціях.

Багатоманітна комунікативна компетентність спонукає до глибинних знань різноманітних форм комунікації – від вербальних, невербальних до паравербальних. Розуміння невербальної комунікації та її елементів (кінесики, окулесики, такесики, проксеміки, хронеміки, ольфаксії, гастики тощо) дає можливість почуватися впевнено у міжкультурних контактах на різних рівнях – від міжособистісного до ділового.

Складним соціальним феноменом, а водночас і елементом позамовного спілкування є гастика, спрямована на дослідження смакових відчуттів, пов'язаних із їжею та напоями, харчових пристрастей, уподобань під час частувань, кулінарного мистецтва, гастрономії, національно-культурних «харчових звичок», правил поведінки за столом у міжкультурному середовищі та ін.

Відомо, що їжа здатна виявляти, відображати звичай народів будь-якого регіону, її споживання є показником загального рівня цивілізованості окремого взятої спільноти, етносу тощо. Вона є показником пристосованості до природних умов середовища проживання, а будь-яка національна кухня – критерієм кулінарних уподобань і харчових пристрастей нації.

Їжа є сутністю біологічного, культурного і соціального розвитку кожної особистості. Як біологічний матеріал вона здатна підтримувати організм та впливати на життєві процеси. Існує думка, що вибір їжі та певних продуктів харчування генетично зумовлений. Схожість у перевагах їжі є швидше генетично успадкованою рисою, ніж соціально зумовленою звичкою. Вивчаючи смаки немовлят, деякі дослідники констатують, що діти від народження краще сприймають солодкі смаки. Підтвердженням цього є бажання немовлят споживати грудне молоко. Така смакова перевага інтерпретується як прояв «поживної мудрості» [1, с. 26]. Любов до солодкого управляє вибором немовлят на користь більш безпечних поживних продуктів, захищаючи їх від шкідливих речовин, оскільки останні зазвичай є гіркими та кислими на смак. Американський науковець Клара Девіс завдяки лонгїтюдному дослідженню за участю дітей у віці від 6 до 9 місяців довела, що у немовлят від народження закладений вроджений механізм, який управляє вибором продуктів споживання, забезпечуючи їм гарне харчування. Отже, у людей існує інтуїтивна вроджена основа для вибору їжі.

Натомість французький соціолог К. Фішлер наголошує, що споживання їжі найчастіше відбувається під впливом культурних переваг. Яскравим прикладом цього слугує вживання молока у раціоні більшості культур, яке закінчується після першого року народження. Деякі культури не заохочують його споживання, оскільки у більшості дорослого населення не виробляється фермент – лактоза. Однак людський організм, як зазначає науковець, може адаптуватися і продовжувати виробляти цей фермент, якщо молоко є основним продуктом харчування певного регіону. Тож традиційно-культурна складова частина здатна зумовлювати біологічну.

Їжа відображає специфіку людської індивідуальної ідентичності в аспекті зовнішніх візуальних проявів – худі / повні, молоді / старі, крім цього, служить засобом забезпечення належності до певних соціальних і культурних груп. Відомо, що в деяких культурах худорлявість є ознакою бідності, нужденності та слабості, і навпаки, повнота – ситості, заможності, достатку. Залежно від культурних складників, традицій, обрядів різних регіонів зовнішній вигляд може мати різне «бачення». Наприклад, для спільнот аннанг у Нігерії та спільнот тихоокеанських островів Таїті та Науру характерні практики «ожиріння». Більшість майбутніх наречених перед весіллям переогодовують, оскільки зайва вага, широкі стегна і повні груди є культурно привабливими. Японських борців сумо заохочують дотримуватися суворої дієти «достатку», адже саме вона здатна допомогти проявити себе на рингу.

Не останню роль їжа відіграє у процесі старіння людського організму, що має місце в зовнішніх проявах на фізичному рівні. Однак, дотримуючись правильного харчування, традиційних дієт, людина здатна дожити до глибокої старості. Так, деякі жителі Осаки в Японії вважають, що споживання їжі, багатой на морепродукти, забезпечує їм довголіття. Тож їжа здатна створювати зовнішню ідентичність, демонструвати світові нас.

Їжа віддзеркалює своєрідну географічну, регіональну, національну ідентичності. Харчові звички та питво тієї чи іншої культури безпосередньо залежні від природних умов, традиційних видів господарської діяльності, історії народу, місця проживання та сусідства з іншими країнами. Наприклад, відомий фахівець із менталітету народів світу Г. Гачов доводить, що вживання алкогольних напоїв (градус алкоголю) безпосередньо залежить від градуса північної широти, де проживає людина. Так, у країнах ісламського регіону – на екваторі, у тропіках, субтропіках, у країнах із жарким кліматом – алкогольні напої менш вживаються або заборонені зовсім. Підігріватися високоградусними напоями – горілкою, коньяком – немає сенсу. Північні ж народи відчують потребу в міцних напоях у холодну, сиру, морозну

погоду. У країнах Середземномор'я п'ють легкі вина – 8–10% алкоголю (греки, італійці). Далі на північ іспанці, французи віддають перевагу мадері, хересу, портвейну, шампанському, вміст алкоголю якого не перевищує 12–18%. Натомість горці Балкан, Кавказу полюблюють чередувати вино з коньяком (чача, ракія). Ще далі на північ – німці, англійці, поляки і росіяни п'ють горілку, шнапс, ром, грог, віскі – 40–60% алкоголю, що збігається із 40–60° північної широти, де ці народи проживають. Ще далі на північ, біля Полярного кола п'ють спирт – 90%. У бухті Тіксі на широті 70° п'ють «Північне сяйво» – коктейль зі спирту із шампанським – 70% алкоголь [2, с. 321]. Отже, в ході своїх досліджень Г. Гачов виявив певну кореляцію між градусом північної широти та споживанням міцних алкогольних напоїв.

Залежно від клімату, географічних умов формується харчова символіка – споживання їжі, в якій відбивається національна ментальність кожного народу. Відомими у світі є національні кухні: французька, англійська, німецька, американська, італійська, іспанська, китайська, японська тощо. Німецька гаслика знаменита своєю любов'ю до м'ясних (свинини, телятини, яловичини) та ковбасних виробів (сосисок, сардельок), шніцелю, кльоцок, птиці, риби (сардини, оселедця), кислої капусти, відвареної картоплі. Широкий попит мають кисломолочні продукти, яйця. Німці надають перевагу негострій їжі, прянощі та приправи додаються у помірній кількості. Популярні бутерброди з різними начинками, страви з борошна – рулети, ріжки, печиво, пряники. Вищим саксонським кулінарним мистецтвом вважається знаменитий торт «Захер». Улюбленим напоєм, як відомо, є пиво. Німці зазначають: «Не хвали пиво розпивши, а хвали – розпивши».

Відмінні харчові пристрасті та кулінарні смаки у британців. Англійська кухня славиться своїми рибними стравами, біфштексами, сендвічами, адже смажена яловичина, баранина, свинина із картоплею тут завжди в пошані. До смачних м'ясних виробів обов'язково додають різноманітні соуси (особливо томатний), маринади, пікулі. Головною стравою на святковому столі традиційно залишається фарширована індичка.

Англійці багато споживають круп, овочів, фруктів. Улюбленими першими стравами є овочеві супи / бульйони зі шматочками м'яса, смажене курча. У традиційних пабах, іноді в дорогих ресторанах користується популярністю риба та чіпси (fish and chips). Багато офісних працівників замовляють рибу в клярі із картоплею-фрі або пюре з додаванням зеленого горошку та соусу тар-тар. На споживання рибних страв відводиться один день на тиждень – п'ятниця [3, с. 121]. Значне місце у харчуванні англійців займають пудинги від м'ясних, пісних до солодких. Звичною святковою стравою є різдвяний пудинг, основними інгредієнтами якого є сало, борошно, хлібні крихти, цукор, яйця, родзинки, різноманітні прянощі.

Серед напоїв консервативні англійці віддають перевагу солодкому чаю, іноді жартуючи, що «легше уявити Британію без королеви, аніж без чаю». Чай мешканці туманного Альбіону вживають декілька разів на день, найчастіше на сніданок, у період ланчу, о четвертій годині вечора. Чаювання не обходиться без сандвічів, салату, холодного м'яса й англійської випічки, масла, джема, крему. Здебільшого британці полюблюють чорний чай із молоком. Специфічне, з пересторогою ставлення у англійців до вживання гарячого шоколаду. Це пов'язано передусім із тим, що у XVIII ст. за споживання какао передбачалася смертна кара. Серед хмільних напоїв британцям також до смаку портер (бочкове пиво), чорний ель, сидр, віскі, джин, бренді, ром, портвейн, біле вино.

«Естетика їжі» найбільш притаманна французам. Французи завжди ставилися до процесу приготування та споживання їжі дуже серйозно і відповідально. Споживання їжі відбувається у чітко визначений час. Близько 55% населення країни обідають о 12 год 30 хв. До того ж, найчастіше французи обідають не наодинці, а в компаніях, проводячи за обіднім столом тривалий час. Французи відомі своєю любов'ю до холодних закусок, м'яса, риби, свіжих овочів, особливою популярністю користується спаржа. Перед десертом (фруктами / тістечками) споживають сири, «закриваючи шлунок», адже вважають, що сир має три чесноти: він втомлює голод, спрагу та чистить зуби. Улюбленими напоями є кава, какао, мінеральна вода, французьке вино. Французи наголошують: «Поки ллється вино, триває свято». Ритуал прийняття їжі, переконані французи, є моментом радості, спілкування і насолоди. Примітно, що завдяки зусиллям і підтримці президента Ніколя Саркозі у 2008 р. французька кухня внесена до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Складовою частиною американської культури є раціоналістична кухня. Американці здебільшого споживають гарячі страви швидкого приготування, надають перевагу супам-пюре, м'ясним бульйонам (яловичині, нежирній свинині), яєшні, відвареній картоплі. Невід'ємною складовою частиною святкового столу на День подяки є смажена індичка. Більшість страв готуються негострими, всі спеції, соуси додаються за власним смаком.

Традиційна американська національна система харчування передбачає вживання великої кількості м'ясних продуктів – ростбіфу із кров'ю, стейків, бургерів, біфштексів, ковбасних виробів (сосисок, шинки) тощо. Відповідно, у раціоні мешканців США майже відсутні страви із морепродуктів (за винятком клем-чаудер). У меню ресторанів, барів і кафе асортимент страв із морепродуктами та риби також обмежений. Крім цього, американці мало споживають виробів із борошна, надаючи перевагу виробам із сої, бобовим, спаржі, горошку, кукурудзі, кольоровій капусті тощо. Під час ділових обідів, романтичних вечерь, весіль завжди представлені десертні страви та кондитерські вироби, різноманітні смаколики (пончики, мафіни, чізкейки), тістечка (брауні), яблучні / гарбузові пироги, печиво, пудинги, попкорн, арахісове масло тощо. Улюбленими напоями американців є кока-кола, пепсі-кола, різноманітні спрайти, охолоджене питво – віскі, бурбон, імбирне пиво, коктейлі, фруктові соки, кава, чай. Останній є популярним у Північній Америці, його полюбують пити з додаванням льоду зі шматочками апельсину. Поширений холодний чай у пляшках, який здобув популярність і серед української молоді.

В американській культурі їжа / питво сприймаються виключно як біологічний матеріал, що насичує організм і надає йому необхідну енергію. Тому споживання їжі для американців не є ритуалом, воно не передбачає групових, колективних тривалих посиденьок. Здебільшого пересічний американець харчується гамбургерами, хот-догами, смаженою куркою, картоплею фрі, сандвічами, корн-догами, полуфабрикатами на самоті та похапцем. Поповнення необхідної життєвої енергії засобом їжі може відбуватися у найрізноманітніших місцях: стоячи / сидячи перед монітором, під час розважальних заходів, за кермом автомобіля тощо. Розгалужені мережі швидкого харчування, на кшталт McDonalds, KFC, Burger King цілком сприяють і заохочують таку практику споживання їжі.

Отже, існує кореляція між національною їжею та менталітетом нації. Для американської культури символічним залишається вживання їжі поспіхом або швидко споживання їжі з високим вмістом енергії (калорій на грам). Насичення їжею як паливом відображає динамічність способу життя американців, де час – це гроші. Тож національними особливостями характеру американців є енергійність, працьовитість, діловитість, зайнятість, незалежність, самостійність, індивідуалізм. Натомість французька гастрономія вирізняється легкістю, пікантністю, вишуканістю, оригінальністю, що яскраво відображається в ментальності нації. Французи дуже емоційні, привітні, балакучі, розважливі, пристрасні у процесі міжособистісної та ділової комунікації.

Споконвічні риси англійської натури відображені у прислів'ях, приказках, жартах: «Французи живуть, щоб їсти, а англійці їдять, щоб жити», «Снідати треба як король, обідати як лорд, вечеряти як жебрак». Відданість власним звичкам, національним традиціям у частуванні їжі відбилося як у повсякденній, так і у діловій бізнес-комунікації. Типовий образ англійця – це образ соціально усміхненої людини, котрій притаманні ввічливість, делікатність, стриманість, педантичність, прагматичність, розсудливість, замкнутість. Яскравою національною рисою є абсолютне дотримання встановлених правил і законів.

Німці високо цінують використання класичних рецептів у приготуванні їжі, порядок споживання страв, смак їжі, що вплинуло на формування таких національних рис характеру, як працелюбність, педантичність, ощадливість, консервативність.

Безумовно, харчова символіка включає в себе не лише споживання їжі, а й національно-культурні норми поведінки за столом. Йдеться про гастрономічний етикет, який регулює правила прийому їжі, сервірування столу, вибір і подачу страв, план розташування гостей, правила користування столовими приборами тощо.

Застілля як спільне приймання їжі зчитується та розуміється різними регіонами, етносами, народами по-різному залежно від загальноприйнятних норм етикету кожної культури, ціннісного еквіваленту. Ставлення до їжі, правила прийому, частування, символічно-знаковість її дуже різноманітні в соціокультурному полі.

Екзотичною для більшості країн Європи залишається гаслика азіатських країн. Традиційні страви японської, китайської, корейської кулінарії викликають не тільки здивування, а й іноді культурний шок – споживання живої риби (суші) у японців, гадюк у китайців, собачатини у корейців. Вельми складним для розуміння є правила прийому їжі, вибір і подача страв. Стандартне китайське застілля в колі сім'ї, друзів, колег налічує понад двадцять різноманітних страв, які накладаються в піали невеликими порціями. Спочатку гостю пропонують різносоли, подрібнене м'ясо, горішки, пізніше холодні / гарячі страви. Сакраментальними стравами в китайській кулінарії є рис, вироби із сої, птиця (курятина), морепродукти, морська капуста, овочеві салати, риба. Особливе ставлення у китайців до риби, яка є символом достатку. Найчастіше риба готується на пару (смажиться) та ставиться на стіл головою до почесного гостя. Процес

куштування риби вимагає певних знань, її не можна перевертати, розхитувати, перерізати навпіл. Згідно з китайськими забобонами риба символізує човен щастя, успіху, тож необережне поводження з нею призводить до негараздів, проблем, лих. У кінці трапези подаються супи, різноманітні десерти, ласощі, чай.

Непомірне вживання їжі та алкогольних напоїв є неприйнятним у китайській культурі. Під час обіду / вечері слід коштувати кожну страву окремо, споживаючи її невеликими шматочками, ретельно пережовуючи. Міцні алкогольні напої (горілка) зазвичай вживаються маленькими порціями по 20–30 мл, вино, пиво – келихами, склянками. Для наповнення келихів під час бесіди постукують двома, трьома пальцями об стіл. Це традиційний жест, що походить із часів правління династії Цінь. Три пальці символізують людину, яка падає ниць перед імператором, завдячуючи йому, висловлюючи «дякую». Згідно з китайським етикетом питво тримають лише у правій руці. Під час проголошення тосту варто цокатися, дотримуючись заздалегідь визначених правил: край келиха гостя повинен бути нижче краю келиха господаря. На знак поваги до господаря налите випивається «залпом», до «сухої чашки». Прикметною особливістю китайського застільного етикету є те, що вживання алкогольних напоїв дозволяється з обмеженою кількістю осіб або тільки з господарем. Така поведінка за столом не є нетактовною щодо гостей, а сприймається більшістю як норма. Першим розпочинає і закінчує трапезу за столом почесний гість. Іншими словами, початок і закінчення споживання їжі для всіх присутніх за столом визначається почесною персоною, яка перша приходить / залишає дім.

На відміну від неформального родинного застілля, офіційний китайський застільний етикет є більш складним. Зокрема, непростим є порядок розташування гостей за столом на офіційних банкетах. Зазвичай зустріч на таких заходах відбувається за круглим столом, за яким найпочеснішим вважається місце, найбільш віддалене від дверей. Почесний гість або найстарша за віком, соціальним статусом людина обов'язково сидить по центру стола, спиною до стіни, спрямованої на схід. Місця для інших гостей ранжуються відповідно до їхньої статусності – чим ближче до почесного місця, тим важливіша персона. Спільна трапеза (поділ столу) у Китаї є приводом для спілкування, співпраці, налагодження дружніх відносин («гуансі» – духу дружби) між співробітниками, колегами, партнерами. Атмосфера під час споживання їжі є жвавою і радісною.

Незвичним для європейця є використання азіатами столових приборів під час вживання їжі. У країнах Азії столовими приборами є довгі дерев'яні / металеві палички, спеціальні ложки. Під час споживання їжі не дозволяється розмахувати (жестикулювати) ними, вказувати на когось або щось, рухати піали по столу, їжу в тарілці. Після закінчення трапези заборонено схрещувати або встромляти палички в їжу (рис), оскільки така дія символізує смерть.

У західноєвропейських культурах непристойним вважається голосна розмова під час їжі, бесіда з набитим ротом. Поганим тоном, ознакою невихованості є сопіння носом, плямкання (чавкання), сьорбання, облизування тарілок тощо. Натомість в азіатських культурах при вживанні рідких страв нормою є їх всмоктування зі створенням певних шумових звуків. Тож безліч культур світу мають відмінні для сприйняття та розуміння норми етикету.

Гастика кожної культури репрезентована символічними особливостями святкових страв, включає в себе іменини, хрестини, дні народження, релігійні свята, весілля, романтичну вечерю, поминки та багато іншого.

Символами події в різних культурах залишаються релігійні свята. Святковий стіл єврейської родини під час святкування Песах або Хага-Мацот (свята в пам'ять про вихід євреїв із Єгипту) не обходиться без вживання традиційної маці, чотирьох келихів вина та марору (гіркої зелені). Згідно з хасидською традицією на сьомий день Песаха влаштовують спеціальну «трапезу Машиаха», під час якої споживають мацу (прісні хлібці з пшеничного борошна або жита, ячменю, вівса, полби), що символізує харчування євреїв під час єгипетського рабства. Отримуючи дозвіл фараона піти з Єгипту, юдеї, тікаючи, поспіхом не встигли спекти хліб із тіста, залишивши його незаквашеним і несолоним.

Під час обряду Седер старше покоління розповідає молодшому історію Виходу за святковим столом, разом споживаючи курячий суп із галушками, фаршировану рибу, запечене м'ясо та багато гіркої зелені (базилік, перець, салат-латук), яка символізує гіркоту рабства. Гніт, що пережив народ ізраїльський, нагадає страва харосет – мішанина із тертих яблук, фініків, горіхів, кориці, меду та вина. Ця суміш схожа на глину, з якої євреї в рабстві виготовляли цеглу. Їжу вмочують у солону воду, що символізує виплакані сльози та море, яке довелося перейти під час Виходу, солодкі фрукти на столі – надію, віру на порятунок.

На особливу тацю (кеаре) кладуть три символічні страви, які не їдять: просмажену баранину з кісточкою (жертвоприношення), круте яйце (пам'ять про храмові богослужіння), шматочок

весняного овочу та ставлять чотири келиха вина. Трапеза закінчується словами вітання: «Наступного року – в Єрусалимі!».

Відмінні знакові особливості їжі та харчової символіки має Християнська Пасха, присвячена звільненню від рабства гріха через смерть і воскресіння Ісуса Христа, перемозі життя над смертю. На Великдень парафіяни фарбують яйця і печуть смачні паски, які освячують у церкві. Паска є символом Царства Небесного та воскресіння. Для виготовлення тіста на паску використовують закваску із дріжджів, спечений хліб (артос) прикрашають різноманітними решітками, віночками, квіточками, хрестом, що означає вічне життя. Головними атрибутами свята є крашанки (яйця, фарбовані у червоний колір), які символізують кров Христа, зародження і вічне оновлення життя. Також пасхальні яйця є символом весни, відродження природи після зими, талісманом та оберегом роду. Торжество Воскресіння Христового не обходиться без благодатного вогню, який є знаком «Світла Божого, що проливається на всі народі» після воскресіння Ісуса Христа.

Святкова трапеза відбувається у вузькому сімейному колі. Застілля починають зі споживання освячених фарбованих яєць і паски. Обов'язковим ритуалом дітей із батьками є христування крашанками тричі (розбивання одного яйця об інше). Згідно з повір'ям яйце, яке витримало удар, принесе власнику здоров'я на весь рік, загартує його дух. Святкують Великдень сорок днів, що символізує сорокаденне перебування Христа на землі після воскресіння.

Неоднозначне регулювання відношень між людиною та їжею / питвом у соціокультурній площині. Практика обмеження споживання їх зумовлена релігійними канонами, культурними традиціями, соціальними звичаями, законами. Наприклад, у християнстві існують правила, що саме і коли слід їсти. Небажаним є споживання м'ясних і молочних продуктів у середу і п'ятницю, харчові заборони є доцільними під час церковних постів – Петровського, Богородицького, Різдяного, Великоднього тощо. Практикують форму дієтичних обмежень в ісламі під час Святого Місяця Рамадану. В Ізраїлі закон «кашрут» встановлює правила прийому їжі, забороняючи одночасно вживання м'яса та молока, свинини, морепродуктів тощо. В індійській культурі релігійними законами заборонено споживання яловичини, адже, як відомо, корова має «священний» статус.

І наостанок, споживання їжі, продуктів харчування визначає положення людини в суспільстві. Будучи соціальним феноменом, їжа є показником соціального походження, маркером статусної позиції особистості, виступає джерелом інформації про достаток, добробут певних прошарків населення, груп, класів. Вибір / споживання продуктів харчування, їх кількість, якість визначає високий рівень життя, «смак до комфорту». Володіння їжею в різних культурах залишається символом влади, сили, процвітання та благополуччя.

Отже, різноманітні національні кухні світу відображають кулінарні смаки та харчові уподобання регіонів, етносів, народів. Підбір продуктів харчування, безліч способів приготування їжі, час прийому протягом доби та року, вживання її в колі сім'ї та поза її межами, культурна поведінка за столом дає підстави стверджувати, що їжа є символічною подією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковини Дж. Гурманістика. Культура еди и еда как культура / пер. с англ. О. Гритчиной. Харьков : Изд-во «Гуманитарный центр», 2016. 136 с.
2. Гачев Г. Ментальности народов мира. Москва : ЭКСМО, 2008. 544 с.
3. Ленг Н. Англия, которую вы не знали. Москва : АСТ, 2019. 240 с.

Е. Н. Ищенко. Гастика как маркер идентификации межкультурной среды. – Статья.

Аннотация. В статье анализируется один из важнейших элементов внеязыковой коммуникации – гастика. Доказывается, что пища как специфическая культурная составляющая отражает национальную ментальность, характер того или иного региона, этноса, народа и является маркером идентификации различных сообществ.

Ключевые слова: гастика, гастрономический этикет, еда, питье, трапеза.

O. Ishchenko. Gastika as a marker for identifying an intercultural environment. – Article.

Summary. The article analyzes one of the most important elements of extra-linguistic communication – gastika. It is proved that food as a specific cultural component reflects the national mentality, the nature of a particular region, ethnic group, people and is a marker for the identification of various communities.

Key words: gastronomy, gastronomic etiquette, food, drink, meal.

А. С. Кілейникова
студент кафедри психології
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ НЕЗРІЛОСТІ ДИТИНИ

***Анотація.** Стаття присвячена розкриттю особливостей впливу особистісного конфлікту батьків на формування емоційної незрілості дитини. На основі аналізу наукової літератури визначено, що емоційна незрілість – це нездатність особистості адекватно реагувати на події та обставини життя. Розвиток і формування емоційної сфери дитини переважно залежить від емоційно-психологічної атмосфери у родині, де виховується дитина, від системи взаємин між батьками, між батьками та дитиною. Науковцями відповідно до проведених досліджень встановлено, що конфліктні ситуації, конфліктна обстановка між батьками має деструктивний вплив на формування та розвиток особистості дитини, що проявляється в емоційній незрілості, тривожності, почутті страху.*

***Ключові слова:** сім'я, конфлікт, емоційна незрілість.*

Емоційна зрілість виконує ряд важливих функцій, які перебувають у тісному взаємозв'язку: оцінку, організуючу, регуляторну та ін. Загалом аналіз функціонального призначення емоційної зрілості дозволяє визначити її як сукупність процесів внутрішньої регуляції психічної діяльності. З цього випливає, що порушення емоційної сфери неминуче позначається на психічній діяльності особистості та на розвитку на різних етапах онтогенезу.

Безсумнівно, проблема формування емоційної зрілості у дітей актуальна як для розвитку загальнопсихологічної теорії, так і для практичної реалізації психологічного знання у сфері дитячої психології. Статистичні дані свідчать про те, що рівень емоційного неблагополуччя в суспільстві щороку неухильно зростає, що відбивається на емоційній сфері дітей. Численні підходи до вирішення проблеми порушень емоційної сфери дітей найчастіше засновані на дослідженні психологічної атмосфери в сім'ї, взаємин дитини з близькими дорослими, соціального оточення, а також сприйнятливості дітей до захворювань та інших зовнішніх факторів.

Вплив сімейних відносин на розвиток та соціалізацію дитини аналізувала О.В. Трифонова. Питання впливу сімейних відносин, конфліктної ситуації в родині досліджували А.Е. Вейц, М.В. Воробйова, Є.Ю. Ініна-Понуровська, С.О. Новікова, О.С. Пугачов та ін. Емоційний розвиток і формування емоційної зрілості дітей розглянуті в дослідженнях О.О. Гоніної, Н.О. Довгої, М.М. Захарової, І.В. Кровицької та ін.

Вплив конфліктної ситуації у родині на формування емоційної незрілості дітей є предметом наукових досліджень соціальних, освітніх, поведінкових галузей знань, але залишається малодослідженим і неконкретизованим явищем у науковому просторі.

Тому метою нашої статті є теоретичний аналіз різних наукових поглядів на особливості впливу особистісного конфлікту батьків на формування емоційної незрілості дітей.

Емоції – це особливий клас психічних процесів і станів, які пов'язані з інстинктами, потребами і мотивами. Емоції виконують функцію регулювання активності суб'єкта шляхом відображення значимості зовнішніх і внутрішніх ситуацій для здійснення його життєдіяльності. Однією із причин виникнення людських емоцій є необхідність забезпечення соціального зв'язку між матір'ю і дитиною [4, с. 140–144].

У дитинстві емоційні реакції характеризуються короткочасністю, нестійкістю, лабільністю, інтенсивністю, неконтрольованістю. Впродовж розвитку відбуваються закономірні зміни в емоційному розвитку дітей, емоційна сфера ускладнюється і збагачується, що зумовлено соціалізацією змісту і форм прояву емоцій. Відбувається розширення ряду емоційних реакцій, інтегрування емоцій і інтелекту. Загалом для дітей властиве значне розмаїття емоцій і почуттів, їх поглиблення і відносно велика стійкість, тривалість, інтенсивність і чіткий зовнішній прояв, поступове вдосконалення навичок довольної емоційної саморегуляції.

У нормі емоційна сфера дитини відрізняється життєрадісністю, бадьорістю, оптимізмом. Якщо дитина більшу частину часу перебуває в негативному емоційному стані, швидко втомлюється або, навпаки, не може заспокоїтися, показує гіперактивність, поводить себе скромно і невпевнено, плаксива, примхлива, то всі ці стани можуть свідчити про наявність розладів в емоційній сфері. Причинами емоційних порушень найчастіше є патологічні зміни ЦНС і організму загалом, дефекти процесу виховання. Важливе місце займає і батьківська позиція, стиль сімейного виховання, загальний мікроклімат будинку. Зокрема, важливим фактором, що повертає до емоційних порушень, служать неадекватні батьківські установки, дисгармонійний стиль сімейного виховання і батьківських взаємин. Сімейне оточення і взаємини між батьками відіграють значну роль у формуванні емоційної сфери у дітей і за несприятливих характеристик можуть сприяти виникненню емоційної незрілості.

Основні лінії емоційного дорослішання дитини описують:

- а) через розвиток концептуалізації ситуації, що викликає емоційну реакцію;
- б) через способи реагування на емоційну ситуацію. Чим старша дитина, тим частіше вона використовує адекватні способи реагування, враховує зовнішні фактори (наприклад, навмисність або ненавмисність вчинку) [5, с. 161–167].

Дитина у всьому залежить від матері. Розвиток афективної сфери дитини починається ще до народження. Усвідомлене бажання батьків мати дитину є одним із головних моментів у формуванні психоемоційної структури особистості. Позитивний погляд на себе, життя й оточуючих людей складається у бажаної дитини ще в момент її існування у вигляді зародка. Це визначає не тільки розвиток, але і весь життєвий шлях майбутньої особистості.

Вже на 2-му році життя дитина здатна відчувати такі емоції, як радість, любов, страх, образа тощо. Період дошкільного дитинства можна назвати віком пізнавальних емоцій, до яких належать почуття подиву, цікавості, допитливості. З'являючись внаслідок зіткнення з новими сторонами дійсності, ці емоції надають стимулюючий вплив пізнавальним та іншим психічним процесам, які виробляють у дитини індивідуальне ставлення до реального світу речей і явищ, сприяють розвитку креативності.

Емоції дітей мають бурхливий, але нестійкий характер, що проявляється у яскравих, хоч і коротких афектах, у швидкому переході від одного емоційного стану до іншого. Дитину легко налякати, розсердити, але з тією ж легкістю можна і зацікавити, викликати у неї задоволення, радість. Дітям властива виняткова «емоційна заразність», вони особливо схильні до впливу емоцій, пережитих іншими дітьми і дорослими.

Під емоційною незрілістю науковці розуміють нездатність особистості адекватно реагувати на події та обставини життя [4, с. 140–144]. Структура емоційної зрілості особистості складається з емоційної саморегуляції, емпатії, рефлексії емоцій, прийняття власних емоцій та емоційної експресивності.

Емоційна зрілість характеризується певним рівнем емоційної стійкості, низьким рівнем імпульсивних реакцій, розвитком навчальної мотивації. Емоційно зріла дитина здатна управляти своїми емоціями, вона не впадає в істерику, у ситуації засмучення або незадоволення. Настрій емоційно зрілої особистості дитини стійкий і стабільний, дитина може приховати своє розчарування та невдоволення.

Ситуація породжує реакцію (емоцію) опосередковано через когнітивні, афективні, конативні змінні. Ці змінні безпосередньо залежать від віку людини, отже, чим вища емоційна зрілість дитини, тим більше її емоційні реакції відповідають емоційним реакціям дорослої людини. Це впливає на соціальну успішність дитини, ступінь прийняття в середовищі однолітків.

Науковці поділяють емоційні порушення дітей на дві основні групи:

- 1) до першої групи належать неврівноважені діти, діти із легкою збудливістю. Причинами дезорганізації дітей цієї групи є нестримність емоцій. У разі конфліктної ситуації з однолітками збудливі діти бурхливо виражають емоції за допомогою гучного плачу, відчайдушних образ, спалахів гніву, але ставлення їх до однолітків загалом доброзичливе;

- 2) до другої групи належать діти легкогальмівні, які мають стійке негативне ставлення до спілкування. Для них властиве уникання спілкування, але все ж таки події групи не байдужі для них [3, с. 28–31].

Гостра сприйнятливості і вразливість дитини може призвести до виникнення численних страхів (іноді виділяється як третя група дітей з емоційним неблагополуччям). З'являється конкретний страх: предметів, істоти, явища. При нормальному емоційному розвитку дитини страх і тривога легко знімаються домовленостями і поясненнями дорослого. Однак страх і тривожність можуть займати і надто значне місце в емоційному житті дитини.

Найбільш серйозним джерелом виникнення страхів, тривожності, емоційної незрілості дитини є конфліктна атмосфера в сім'ї. У таких сім'ях діти переживають дуже сильні, безпредметні, невизначені для них самих страхи та тривогу.

У вітчизняному науковому просторі проблемі сімейних відносин і їх впливу на особистість дитини стали приділяти увагу в середині XIX ст. Джерелами дослідження служили давньоруські літописи і літературні твори. Історики Д.М. Дубакін, М.М. Ковалевський та інші провели детальний аналіз сімейно-шлюбних відносин у Стародавній Русі. Увагу дослідників привертала сімейний кодекс «Домострой», який є літературною пам'яткою XVI ст. Дослідження 20–50-х рр. XX ст. характеризуються аналізом розвитку сімейних стосунків. Із середини 50-х рр. починає формуватися психологія сім'ї.

У період XIX–XX ст. дослідники визначають початок кризи родини, який супроводжувався глибокими внутрішніми суперечностями. Поступово втрачається авторитарна влада чоловіка. Сім'я втратила функції домашнього виробництва. Загальноприйнятою стала модель нуклеарної сім'ї, яка складається з подружжя і дітей. Соціально-психологічна модель сімейних відносин відображає типологізацію сімей, структуру, форму, стилі виховання, а також проблеми сучасної сім'ї.

Сім'я є складним соціальним утворенням, яке, на думку дослідників, має конкретну історичну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми. Це мала група, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю. Соціальна необхідність родини зумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення [1, с. 72–76].

Відповідно до типів сім'ї аналізують можливості соціального й емоційного розвитку дітей із таких сімей:

1) традиційної сім'ї, в якій виховується повага до авторитету старших; педагогічний вплив реалізується зверху вниз. Результатом виховання дитини в такій родині є здатність легко вписатися у «вертикально організовану» громадську структуру. Діти з таких сімей легко засвоюють традиційні норми, але відчують труднощі у формуванні власних родин;

2) детоцентричної сім'ї, де головним завданням батьків вважається забезпечення благополучного майбутнього дітей. Така сім'я існує тільки для дитини. Вплив здійснюється зазвичай від низу до верху (від дітей до батьків). Результатом виховання в такій родині є формування високої самооцінки дітей, почуття власної значущості. Збільшується ймовірність конфліктів із соціальним оточенням за межами сім'ї;

3) подружньої родини, у якій головною метою є взаємна довіра, прийняття й автономність її членів. Виховний вплив здійснюється горизонтально, батьки і діти перебувають на рівних. Часто у дітей, які виховуються в таких родинах, відсутня звичка підкорятися соціальним вимогам. Вони мають проблеми адаптації в середовищі, побудованому за вертикальним принципом (тобто практично до всіх сучасних соціальних інститутів) [2, с. 1–6].

І.В. Кровицька, досліджуючи питання емоційної зрілості школярів, розробила опитувальник, який зачіпає одне з найяскравіших почуттів дитини – почуття образи. Опитувальник складається з 20 питань, на які школярам пропонується чотири варіанти відповіді. Його доцільно використовувати у практиці шкільної психологічної діагностики з метою визначення емоційної зрілості школярів [3, с. 28–31].

Дослідження О.О. Гоніної спрямовані на вивчення зв'язку характеристик емоційної сфери дітей дошкільного віку й особливостей спілкування між їх батьками. Зіставлення результатів дослідження емоційної сфери дітей і особливостей спілкування між їх батьками виявило, що діти, у відносинах між батьками яких присутні негативні риси, мають певні відхилення в емоційній сфері. Автор відзначає, що, якщо сімейна атмосфера відрізняється напруженістю і конфліктністю, то це відразу буде помітно за загальнонизьким рівнем показників особливостей спілкування. Крім того, автором був помічений зв'язок між особливостями спілкування і конкретною рисою емоційної сфери. Так, якщо для батьківських відносин характерний низький рівень довіри, то в емоційній сфері дитини проявляються такі риси, як тривожність і внутрішня напруженість. Відмінності в символах сім'ї у батьків тягнуть за собою появу у дитини почуття самотності, прагнення бути непомітною, підлаштовуватися. Невпевненість у собі та своїх силах і прагнення до виходу викликаються недоліком легкості спілкування між батьками. Якщо між батьками немає достатнього взаєморозуміння, то у дітей розвивається замкнутість, боязкість, відсутня ініціатива. А такі якості, як демонстративність і внутрішня агресія, формуються у дітей під впливом відмінності поглядів у батьків на виховання [2, с. 1–6].

Особливості впливу конфліктів між подружжям на емоційну стійкість дітей стали предметом наукових досліджень М.В. Воробйової. Автор досліджує характер впливу конфліктів між подружжям на

емоційну стійкість дітей молодшого шкільного віку. У дослідженні виявлено, що характер конфліктів між подружжям (батьками), тобто кількість конфліктів, їх тривалість і того факту, хто з подружжя є ініціатором конфлікту, негативно впливають на емоційну стійкість дітей молодшого шкільного віку. Особливості такого впливу проявляються у високому рівні тривожності, вираженій агресії, симптомах депресивного стану, у невпевненості та почутті самотності, пережитих дітьми [1, с. 72–76].

У сім'ях, де конфлікти між батьками трапляються часто, діти переживають такі емоційні стани, як тривога, агресія і депресія, невпевненість у собі, а також їм властиве почуття самотності. Питання і проблеми в цих сім'ях не вирішуються мирним шляхом, за допомогою конструктивного діалогу. Батьки не здатні до емоційної саморегуляції в різних життєвих ситуаціях, звідси часті скандали, сварки, що викликають негативні емоції у дітей (страх, смуток, гнів, замкнутість, нетовариськість, тощо). У таких сім'ях часто відсутні духовна й емоційна близькість між дітьми і батьками, гармонія і психологічний комфорт. Дитина не бачить постійної підтримки, допомоги, відчувається нещасною і покинутою. У родинях, де трапляється мінімальна кількість конфліктів, батьки і діти спілкуються між собою, вміючи вислуховувати один одного. Атмосфера цих сімей забезпечує дітям, що виховуються в них, емоційне благополуччя і здоров'я.

Якщо в сім'ї мають місце довготривалі конфлікти між батьками, то дитина це відчуває, переживає по-своєму і, як наслідок, у неї проявляються ознаки емоційної нестійкості. У сім'ях із довготривалими конфліктами у дітей спостерігається стан тривоги, невпевненості й ознаки депресії. Якщо ініціатором конфлікту в сім'ї є дружина, а для дитини – це мати, то більшість дітей із таких сімей характеризуються високим індексом тривожності, що можна пояснити емоційною близькістю матері і дитини й, отже, найбільшою сприйнятливістю дітей до конфліктів [2, с. 1–6].

Для переважної більшості дітей із порушеннями емоційної сфери основним психотравмуючим фактором є сімейна обстановка. Певні особливості спілкування між батьками провокують появу певних порушень в емоційній сфері дітей. Так, низький рівень довіри спілкування викликає тривогу і внутрішню напруженість. Недолік розуміння між батьками призводить до розвитку невпевненості в собі та залежності, замкнутості та боязкості.

Таким чином, у всі часи у всіх народів головною і єдиною специфічною функцією сім'ї була і залишається соціалізація дитини, а інші функції були додатковими і змінювалися протягом століть. Для того, щоб діти могли повністю розвивати і виявляти свої здібності, вони повинні рости в чуйному соціальному оточенні. Дуже важливо, щоб дитина виховувалася в доброзичливій атмосфері, щоб у процесі виховання у батьків не було розбіжностей із приводу методів її виховання, щоб дитина не була свідком конфліктів. В іншому разі вона може вирости в асоціальну особистість, яка завдає шкоди не тільки оточуючим, а й собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьёва М.В. Особенности влияния конфликтов между супругами на эмоциональную устойчивость детей. *Вестник КГУ*. 2014. № 1. С. 72–76.
2. Гонина О.О. Влияние особенностей общения между родителями на эмоциональную сферу их детей дошкольного возраста. *Концепт*. 2014. № 3. С. 1–6.
3. Кровицкая И.В. Эмоциональная зрелость школьников. *Сибирский психологический журнал*. 2012. № 45. С. 28–31.
4. Кочарян О.С., Півень М.А. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. 2012. Вип. 9. С. 140–144.
5. Новикова С.А. Влияние семьи на развитие эмоциональной сферы дошкольников. *Материалы Всероссийской научно-практической конференции*. Москва : ООО «Издательство «Спутник+». 2015. С. 161–167.

А. С. Килейникова. Влияние личностного конфликта родителей на формирование эмоциональной незрелости ребёнка. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена раскрытию особенностей влияния личностного конфликта родителей на формирование эмоциональной незрелости ребёнка. На основе анализа научной литературы определено, что эмоциональная незрелость – это неспособность личности адекватно реагировать на события и обстоятельства жизни. Развитие и формирование эмоциональной сферы ребёнка зависит от эмоционально-психологической атмосферы в семье, где воспитывается ребёнок, от системы взаимоотношений между родителями, между родителями и ребёнком. Учёными согласно проведённым исследованиям установлено, что конфликтные ситуации, конфликтная обстановка между родителями имеет деструктивное влияние на формирование и развитие личности ребёнка, что проявляется в эмоциональной незрелости, тревожности, чувстве страха.

Ключевые слова: семья, конфликт, эмоциональная незрелость.

H. Kileynikova. Influence of personal conflict of parents on formation of emotional immaturity of the child. – Article.

Summary. The article is devoted to revealing the features of the influence of personal conflict of parents on the formation of emotional immaturity of the child. Based on the analysis of scientific literature, it is determined that emotional immaturity is the inability of the individual to respond adequately to the events and circumstances of life. The development and formation of the emotional sphere of the child depends mainly on the emotional and psychological atmosphere in the family where the child is being raised, on the system of relationships between the parents, between the parents and the child. Scientists, according to the conducted research found that conflict situations, conflict between parents has a destructive effect on the formation and development of a child's personality, which is manifested in emotional immaturity, anxiety, feelings of fear.

Key words: family, conflict, emotional immaturity.

УДК 37.01

Н. С. Кравець

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна

О. І. Ділай

магістрант кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна

В. Ю. Тануляк

магістрант кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
м. Івано-Франківськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті розглянуто особливості формування здоров'язберігаючої компетентності студентської молоді. Доведено, що проблему формування здоров'язберігаючої компетентності студентів ЗВО у процесі занять треба розглядати в аспекті не лише структурних компонентів, але і функціональних зв'язків і відносин. З метою більш широкого уявлення про сутність формування здоров'язберігаючої компетентності студентів, її ролі та місця в системі суспільних явищ нами застосований аналіз її функцій.

Ключові слова: здоров'язберігаюча компетентність, студентська молодь, відновлювальні заходи, функції здоров'язберігаючих технологій.

Формування здоров'язберігаючої компетенції повинно становити систему, що передбачає єдність мети, принципів, змісту, форм і методів роботи, включає безліч взаємопов'язаних елементів. Система здоров'язберігаючої роботи має включати в себе такий зміст і такі методи, які давали б змогу ставити кожного студента у становище, коли він висловлює своє ставлення до того, що відбувається, активно діє, набуває вмінь і досвіду.

Завдання вищої школи на сучасному етапі – якісна підготовка конкурентоспроможного на ринку праці фахівця. Збільшення наукової інформації, поява нових підходів до трактування явищ і понять,

недостатня комплексна загальноосвітня підготовка студентів і завдання, які стоять перед вищою професійною школою, виявляють певні суперечності між традиційними формами організації навчально-виховного процесу та вимогами до професійної підготовки [6].

У сучасній науці із проблем збереження здоров'я напрацьовано багатий теоретичний матеріал (Г.Л. Апанасенко, Д.Є. Воронін, М.С. Гончаренко, Г.К. Селевко та ін.), і водночас відсутня система впровадження здоров'язберігаючих технологій, елементів здорового способу життя у навчально-виховний процес вищої школи. Виявляється суперечність: з одного боку, виникнення потреби у спеціалістах зі стійкою мотивацією на здорове і творче життя, здатних реалізувати свою здоров'язберігаючу компетентність у професійній діяльності, а з іншого – відсутність науково-практичних рекомендацій із технології формування здоров'язберігаючої компетентності студентів.

Студентський вік можна назвати заключним етапом поступального вікового розвитку психофізіологічних і рухових можливостей організму. Студенти в цей період володіють великими можливостями для напруженої навчальної праці. У цьому зв'язку заняття з фізичної підготовки з основами ЗЗК стають для них важливим засобом зміцнення здоров'я, природною біологічною основою для формування особистості, ефективного навчання й оволодіння обраним фахом [5].

Дослідженням доведено, що проблему формування здоров'язберігаючої компетентності студентів ЗВО у процесі занять треба розглядати не тільки з боку структурних компонентів, але і функціональних зв'язків і відносин. З метою більш широкого уявлення про сутність формування здоров'язберігаючої компетентності студентів, його роль і місце в системі суспільних явищ нами застосований аналіз функцій його існування. Необхідно відзначити, що функції формування здоров'язберігаючої компетентності студентів можуть бути зрозумілими, якщо врахована їхня специфіка, різноманіття відносин і спілкування, система ціннісних орієнтацій, можливість самореалізації особистості. Враховуючи ці особливості, ми виділили такі основні функції формування ЗЗК студентів: освітню, рекреативну й оздоровчу, комунікативну, формуючу та інформаційну.

Освітня функція формування здоров'язберігаючої компетентності студентів полягає в тому, що процес навчання культури здоров'я спрямований насамперед на формування знань, умінь і навичок, збагачення досвіду творчої діяльності з виховання бережного ставлення до збереження і загартування індивідуального здоров'я. Знання у педагогіці визначається як переважно логічна інформація про навколишній і внутрішній світ людини, зафіксована в її свідомості [2]. Це означає, що у процесі формування здоров'язберігаючої компетентності студенти повинні отримувати необхідні фундаментальні відомості з основ здоров'я, представлені у визначеній логічній послідовності, усвідомити їх і використовувати в різних ситуаціях.

Під уміннями у нашій статті слід розуміти засвоєння студентами прийомів, засобів діяльності, спрямованої на збереження і закріплення свого індивідуального здоров'я і здатність застосовувати їх на практиці.

Рекреативна й оздоровлювальна функція виражена під час використання фізкультурно-спортивної діяльності у сфері організації здорового дозвілля або в системі спеціальних відновлювальних заходів. Вона застосовується з метою задоволення емоційних запитів, активного відпочинку і відновлення тимчасово втрачених функцій них можливостей організму [4].

Комунікативна функція спрямована на відпрацювання у студентів системи цінностей, які передбачають можливість розширення кола спілкування у студентському колективі і поза ним; стимуляцію творчої активності, здібності студентів до духовного росту як засобу профілактики стресових ситуацій у повсякденній діяльності.

Формуюча функція означає, що у процесі навчання, засвоєння фундаментальних знань протікає формування внутрішнього світу студента.

Воно чекає всі напрями його розвитку: здоров'язберігаючого мислення, сенсорної та рухової, емоційно-вольової і мотиваційно-ціннісної сфер.

Інформаційна функція розглядується нами як засіб накопичення, розповсюдження і передачі інформації, яка стосується охорони і збереження індивідуального здоров'я людиною. Духовні та матеріальні цінності, створенні людством в галузі збереження і закріплення здоров'я, є носіями суттєвої інформації про засоби удосконалення своїх природних якостей і функційних можливостей організму.

Інформаційна функція взаємопов'язана з усіма функціями формування здоров'язберігаючої компетентності студентів. Цей зв'язок зумовлений необхідністю інформаційного забезпечення для них нормального функціонування. Процес розвитку здоров'я зберігаючого виховання йде в напрямі передачі

досвіду викладача студентам від найпростіших практичних умінь і навичок до систематизованої інформації, зафіксованої свідомістю у вигляді знань, принципів поведінки та діяльності, спрямованої на збереження і закріплення індивідуального здоров'я [3].

Реалізація розроблених нами функцій формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вишу відображена у принципах, які використовуються в нашій досвідно-педагогічній праці. У сучасній науці принципи – це основні вихідні положення якої б то не було теорії, керівна ідея, основні правила поведінки, дії.

Принцип (від лат. *principium* – основа, початок): основне, вихідне положення якоїсь теорії, вчення, науки, світогляду і т. д.; внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності. Принципи в нашому дослідженні відображають основні вимоги до організації здоров'язберігаючої діяльності, вказують її напрями, а в підсумку допомагають творчо підійти до побудови педагогічного процесу з формування здоров'язберігаючої компетентності студентів [6].

Організація здоров'язберігаючої компетентності студентів ЗВО спирається в нашому дослідженні на такі принципи:

- гуманізації – уваги до особистості кожного студента як до вищої соціальної цінності визначає формування якостей особистості, які розвивають її суспільну активність, працездатність, комунікабельність, орієнтують на естетичні ідеали;

- врахування ціннісних настанов, орієнтацій і потреб студентів – передбачає врахування таких, що змінюються під впливи суспільного життя ціннісних настанов, орієнтацій і потреб студентів у процесі формування здоров'язберігаючої компетентності. Цей принцип спрямований на розвиток усвідомленого вибіркового, позитивного ставлення до фізкультурно-оздоровчої діяльності на основі задоволення потреб;

- врахування індивідуальних особливостей студента – ціле настанови студентів можуть видозмінюватися залежно від умов професійної та інших видів діяльності. Тому формування здоров'язберігаючої компетентності студентів буде більш якісним, якщо будуть враховані індивідуальні особливості, що залежать від специфічних умов, які впливають на повсякденне життя студентів ЗВО;

- діяльнісного підходу – націлює студентів на активне виконання індивідуальних програм фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності, розвиває пізнавальні та творчі можливості, включає студентів у процес фізичної самоосвіти та самовдосконалення;

- цілісності – становить такий рівень організації освітнього процесу університету, під час якого стимулюється активний розвиток загалом, проходить орієнтація студентів на формування загальної здоров'язберігаючої культури в єдності знань, умінь, навичок, переконань, творчих здібностей у питаннях закріплення здоров'я;

- професійної спрямованості – є одним із першочергових принципів, реалізує основне призначення закріплення здоров'я студентів – готує їх до навчально-виховних завдань. Він вимагає, щоб у процесі впровадження здоров'язберігаючої компетентності першочергова увага надавалася розвитку й удосконаленню тих знань, умінь і якостей студентів, які мають найбільш практичне значення під час виконання ними своїх функцій них обов'язків;

- оздоровчої спрямованості – основний смисл його полягає в обов'язковій установці на досягнення найбільшого і, безумовно, оздоровчого ефекту, тобто ефекту закріплення здоров'я. Рік дає єдино сприйнятливий вихідну настанову під час вирішення проблем закріплення здоров'я студентів. Значним є те, що цей принцип, як відзначає Л.П. Матвеев, «містить не тільки профілактичний смисл (не допускати порушення здоров'я), але й активно діючу настанову (кріпити, покращувати, удосконалювати!), вік націлює на той шлях до стійкого здоров'я, який проходить через непохитне підвищення рівня дієздатності людини» [1];

- попереджувального розвитку – передбачає включення у здоров'язберігаючий освітній процес студентів завдань і справ, для засвоєння яких необхідний більш високий фізичний та інтелектуальний розвиток;

- науковості – є орієнтиром під час формування здоров'язберігаючої компетентності майбутніх вчителів початкових класів. ЗВО регламентує наше дослідження відповідно до рівня розвитку науки і техніки, з досвідом, який накопичений світовою цивілізацією з питань збереження і закріплення здоров'я студентів;

- цілісності та міждисциплінарності – використовується нами для комплексного керівництва й організації процесом формування ЗЗК студентів, дозволяє ширше розкривати питання збереження індивідуального здоров'я під час вивчення предметів і дисциплін, передбачених програмою університету;

– безперервності формування здоров'язберігаючої компетентності студентів ЗВО – дозволяє послідовно готувати студентів до вивчення наступного матеріалу і сприяє закріпленню сформованих навичок, тобто щоб від заняття до заняття максимально використовувалося позитивне перенесення раніше отриманих знань, умінь, навичок;

– узгодженості вимог керівництва ЗВО, викладачів кафедр і колективу студентів, під час дотримання яких можлива реалізація принципів управління процесом формування здоров'язберігаючої компетентності. Керуючись перерахованими принципами в дослідженні, ми використовували різноманітні засоби для формування ЗЗК студентів [1].

Звичайно, вирішення проблеми збереження здоров'я студентів потребує пильної уваги всіх зацікавлених у цьому: викладачів, медиків, батьків, представників громадськості. Однак особливе місце та відповідальність у оздоровчій діяльності відводиться освітній системі, яка повинна й має всі можливості для того, щоб зробити освітній процес здоров'язберігаючим, і в цьому разі йдеться вже не просто про стан здоров'я сучасних студентів, а про майбутнє України.

Отже, формування здорового способу життя виступає як соціально-педагогічна проблема вищих навчальних закладів педагогічного профілю, у зв'язку з чим зростає необхідність обґрунтування професійно-прикладних основ формування здорового способу життя, врахування їх у навчально-виховному процесі як основних дидактичних факторів, котрі впливають на якість фундаментальної та професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання проблеми формування здоров'язберігаючої компетентності студентів. Подальших досліджень потребують: формування індивідуального стилю здоров'язберігаючої діяльності; проблеми культури здоров'я та здорового способу життя; упровадження здоров'язберігаючих технологій в освітній процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г.Л. Индивидуальное здоровье. Теория и практика. *Валеология*. 2006. № 1. С. 5–13.
2. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. *Медицинская валеология*. 2000. С. 45–47.
3. Воронін Д.Є. Здоров'язберігаюча компетентність студента в соціально-педагогічному аспекті. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. Проблеми фіз. виховання і спорту*. 2006. № 2. С. 25–26.
4. Гончаренко М.С. Валеология в схемах : навчальний посібник. Харків, 2005. 120 с.
5. Наказ МОН України «Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді» від 21 липня 2004 р. № 605.
6. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. Т. 2. Москва : НИИ школьных технологий, 2006. 816 с.

Н. С. Кравец, А. И. Дилай, В. Ю. Тануляк. Особенности формирования здоровьесберегающей компетентности студенческой молодежи. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности формирования здоровьесберегающей компетентности студенческой молодежи. Доказано, что проблему формирования здоровьесберегающей компетентности студентов учреждений высшего образования в процессе занятий надо рассматривать в аспекте не только структурных компонентов, но и функциональных связей и отношений. С целью более широкого представления о сущности формирования здоровьесберегающей компетентности студентов, ее роли и места в системе общественных явлений нами применен анализ ее функций.

Ключевые слова: здоровьесберегающая компетентность, студенты, восстановительные мероприятия, функции здоровьесберегающих технологий.

N. Kravets, O. Dilai, V. Tanuliak. Features of formation of health-protecting competence of student youth. – Article.

Summary. The article deals with the peculiarities of formation of health-saving competence of student youth. It is proved that the problem of forming the health-saving competence of the students of higher education institutions in the process of employment should be considered not only from the side of structural components, but also by functional connections and relations. In order to get a broader idea of the essence of the formation of students' health competence, its role and place in the system of social phenomena, we have used the analysis of the functions of its existence.

Key words: health competence, student youth, rehabilitation, health technology features.

В. О. Кравцев

викладач кафедри ділової іноземної мови

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

м. Харків, Україна

КОНЦЕПТ OSTALGIE ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН НІМЕЦЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Анотація. Роботу присвячено вивченню (н)остальгії за соціалістичним минулим у Центральній та Східній Європі, її впливу на культурну самоідентифікацію населення країн пострадянського табору. Прояви (н)остальгії як проблематику пострадянського спадку в Центральній і Східній Європі розглянуто на прикладах Східної Німеччини й України.

Ключові слова: концепт, Радянський Союз, соціалістичне минуле, пострадянські країни, НДР, OSTALGIE.

З розвитком суспільства та з потребою часу з'являються нові слова, які поповнюють словниковий склад будь-якої мови, зокрема й німецької. У межах цієї статті досліджено новоутворення OSTALGIE, поява якого пов'язана з політичними подіями на теренах Німеччини, а саме з об'єднанням Німецької Демократичної Республіки (далі – НДР) із Федеративною Республікою Німеччина (далі – ФРН). Концепт OSTALGIE відіграє провідну роль у розумінні реалій колишньої НДР із позиції соціально-культурного, політичного й економічного контекстів. Звернення до аналізу політичних, економічних і соціально-культурних умов виникнення концепту OSTALGIE зумовлює актуальність даної роботи.

Об'єктом дослідження є явище остальгії – поширеного серед східних німців почуття туги за соціалістичним минулим.

Предметом дослідження є шляхи походження різних (н)остальгій на прикладах Східної Німеччини й України.

Німецьке слово OSTALGIE утворилося від поєднання двох слів – “Ost” / «схід» і “Nostalgia” / «ностальгія». Ним позначають поширену серед східних німців тугу за соціалістичним минулим [8, с. 5]. Також цей термін інколи вживається на позначення подібного явища ностальгії в інших колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи.

Як зазначає Т. Абе, це влучне словоутворення стало відомим лише тому, що несло в собі протилежні змісти. Одні розуміли під остальгією реакцію на раптове зникнення звичної культури повсякдення, на тяготи і втрати перехідного періоду й особливо на публічне зображення самої НДР і життя її колишніх громадян. У цьому сенсі остальгія викликала розуміння і навіть симпатію. Інші вживали це слово як синонім ідеалізації НДР, неприйняття возз'єднання та невдячності східних німців. Так чи інакше, слово «остальгія» увійшло в обіг, і в кожного склалось про нього власне уявлення [8, с. 5].

Професор К. Крістоф пояснює остальгію як прагнення до обіцяного щастя: воно відрізняється від ностальгії, як тяга до далеких мандрів від туги за Батьківщиною. Це туга не за реальною НДР, а за тим, що НДР обіцяла [9, с. 687].

Для багатьох остальгія – спогади про молодість або дитинство. Письменник Т. Бруссіг у відповідь на критику своїх творів сказав: «Моє дитинство пройшло в НДР. Це не робить НДР краще. Утім, незважаючи на це, я охоче згадую дитинство» [15, с. 42].

Феномен OSTALGIE виник завдяки низці чинників.

Відчутну роль у формуванні почуття остальгії відіграли західнонімецькі політичні й інтелектуальні еліти, які виявляли в даному питанні зарозумілість [6, с. 43]. Колишнім громадянам НДР «доводилося вислуховувати, що вони до останнього моменту проживали в неправовій державі, у чому вони всі, тією чи іншою мірою, самі винні. Зрозуміло, це згуртовувало їх у співтовариства солідарності, про які раніше і думати було неможливо» [1, с. 124]. Такий «нетактовний» підхід до минулого населення НДР сприяв тому, що східні німці відчували себе людьми «другого сорту», сприймали критику влади, як атаку на їхню особистість і прожите життя. 55% уважали, що їхні життєві успіхи у НДР не визнані в об'єднаній країні [12, с. 183].

Економічні та соціальні проблеми – безробіття, нерівність, конкуренція, відсутність упевненості в завтрашньому дні, з якими східні німці зіткнулись після возз'єднання, – змусили їх критично сприй-

мати політику ФРН і з ностальгією згадувати соціальні гарантії НДР. Східні німці вважали, що в НДР порівняно з об'єднаною Німеччиною були краще вирішені питання соціальної захищеності, зайнятості, взаємодії із владою, культури, соціальних зв'язків [14, с. 792].

Невдоволення східних німців викликав і той факт, що створений історичною політикою образ НДР був редукований до диктатури Соціалістичної єдиної партії Німеччини (далі – СЄПН) і нагляду Штазі. Він виключав повсякденне життя, долі людей, які не були ні політичними злочинцями, ні жертвами [6, с. 43].

Також спогади східних німців про НДР різняться від уявлень про Східну Німеччину, що склались у західних німців і транслюються засобами масової інформації (далі – ЗМІ). Високий відсоток населення ФРН вважає, що в реальності деякі аспекти у НДР були кращими за ті, що відображені у ЗМІ: робота, дитячі садки, охорона здоров'я, соціальна безпека, освіта, стосунки між людьми [16, с. 54]. Приблизно половина східних німців через двадцять років після возз'єднання вважають, що у НДР було більше позитивних, аніж негативних сторін [11]. Якщо у східних німців переважають позитивні спогади (у 33,2% – дуже гарні, у 48,1% – гарні, негативні – у 15%, дуже негативні – у 3,8%), то спогади західних німців, що склались опосередковано, із розповідей родичів і повідомлень ЗМІ, – негативні (41,7%) і дуже негативні (30%) [13, с. 121]. Утім, і для західнонімецьких, і для східнонімецьких школярів характерна така залежність: чим більше їм відомо про НДР, тим гірше вони до неї ставляться [10, с. 31].

Отже, явище *OSTALGIE* стосується ностальгії за різними аспектами повсякденного життя в соціалістичній системі у НДР. Спогади східних німців про минуле, які не відповідали офіційній історичній політиці, прагнення домогтися розуміння, показати, що «не все було погано», знайшли вираження у феномені *OSTALGIE*.

Остальгія виявилась досить живучою, адже про те, що вона збережеться до наших днів, ніхто й думати не міг. Виходячи із цього, постає питання: чи варто вважати остальгію лише феноменом перехідного періоду? На думку Т. Абе, сьогодні остальгія радше свідчить про те, що в об'єднаній Німеччині східні німці та їхні нащадки, пристосовуючись, але водночас і відокремлюючись, утворюють окрему східнонімецьку культуру [8, с. 6].

Співзвучна з думкою Т. Абе і думка російського історика М. Хорольської, яка вважає, що всупереч наявному переконанню, остальгія не є прагненням повернутися до соціалізму НДР. Остальгія є розвитком, а не спрямованістю в минуле. Вона дозволяє східним німцям вийти з тіні західних, зміцнити свою самоідентифікацію [6, с. 45].

Із сучасного погляду остальгія зразка 1990-х рр. була важливою із двох причин. По-перше, вона започаткувала дискусію про різні способи життя у НДР. Почавшись на любительському рівні, ця дискусія в останні десятиріччя стала все більш професійною та глибокою. І першим імпульсом до її розвитку слугувала саме остальгія. По-друге, із виникненням остальгії у процесі гарячих спорів виявилось, що в об'єднаній Німеччині існує східна меншість, у культурному й ідеологічному плані орієнтована по-іншому, ніж західна більшість. Декілька поколінь східних німців є носіями унікального досвіду існування у двох різних системах. Із цим досвідом доводиться мати справу і їхнім нащадкам [8, с. 65].

З явищем остальгії активно працюють німецькі дослідники в рамках різних наукових дисциплін. В Україні це явище почало активно досліджуватися порівняно недавно, тому відчутна недостатність наукових досліджень ностальгії за радянським минулим, його корінням, механізмами та наслідками. Спробуємо порівняти прояви остальгії як проблематику пострадянського спадку в Центральній та Східній Європі, на прикладах Східної Німеччини й України.

У Німеччині термін *OSTALGIE* здебільшого згадується як судження про матеріали, культуру та використання східно-німецьких продуктів і торговельних марок тощо [8, с. 7]. Проте в Україні ностальгія за радянським минулим має чіткі соціальні та політичні складники, як-от невдоволення сучасною політичною ситуацією у країні та постійне циклічне порівняння сьогодення із «старими добрими» часами радянського минулого. Як у Німеччині, так і в Україні є ще багато проявів «остальгії», які можуть бути вивчені та досліджені [7, с. 56].

Аналізуючи аспекти пережитків соціалістичного минулого, як-от продукти радянської культури, і не тільки матеріальної, а й політичної культури відношень та ідеологічних переконань, можна встановити, що перехід соціальної та культурної пам'яті від одного покоління до іншого є лише частиною більш загального (чи більш абстрактного) явища культурних кодів і форм раціональності, що виникла у НДР як частина радянської цивілізації. Ідеали радянської культури продовжують існувати та мутувати в нові форми, навіть на «задвірках» колишньої Радянської імперії – як у випадку зі Східною Німеччиною. У Радянському Союзі та країнах Центральної та Східної Європи, які перебували під його впливом, сфор-

мувався особливий тип менталітету та системи індивідуальних норм, вірувань і цінностей, плюс модель поведінки в культурах, різноманітних за своїм походженням, наприклад в українській, східнонімецькій і російській. Ці елементи збереглися дотепер у Східній Німеччині, тенденції щодо соціалістичного минулого близькі мешканцям Росії та України [7, с. 57].

Як уважає М. Яковлев, остальгія у НДР відображає сум за відчуттям суспільності та дружби, що краще описується російським словом «товарищество» і ставиться у протизвагу постмодерністському вищому рівню індивідуальності капіталістичних суспільств сьогодення. Цю протизвагу можна критично розглядати з постколоніального погляду. Також нестача більшості продуктів і предметів розкоші у НДР та Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) може розглядатися в позитивному плані як відповідь споживацькому ставленню сьогодення, що сприймається як негативний ефект капіталістичного розвитку. У цьому сенсі також можна стверджувати, що специфічні складові частини ідеалів радянської культури територіально та в часовому відношенні вийшли за межі Радянського Союзу і залишилися життєздатними в сучасному світі завдяки їхній спроможності надавати альтернативу постмодерній реальності [7, с. 58–59].

Україна, на думку М. Яковлева, перебувала під сильним впливом російської та відповідно радянської культури загалом, тоді як Німеччина зазнала менше такого впливу. Модернізація з орієнтуванням на Захід набула абсолютно різних форм у НДР після її об'єднання із ФРН, загалом її можна вважати досить успішною. Модернізація з орієнтуванням на Захід в Україні є ускладненою, але не сприймається вороже і не ставиться під сумнів у порівнянні з Росією. Прийнятність західної демократичної моделі була успішною у Східній Німеччині – частині теперішньої ФРН, Україна переживає неповний перехід чи навіть ретроспекції у процесі встановлення реальних демократичних інституцій (значною мірою через вплив російської моделі розвитку та політичних процесів там). Незважаючи на всі ці відмінності та подібності, ці елементи показують дещо подібний зміст у своїх «остальгіях» [7, с. 58].

За даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», проведеного у грудні 2017 р., 30% українців сумують за СРСР. Серед молоді до 29-ти років таких 14%. Утім, у вересні 2016 р. за СРСР жалкувало 35% населення, а у 2010 р. – 45% українців. Така динаміка пов'язана з поширенням в Україні демократичних цінностей і з тим, що сумують за минулим переважно люди похилого віку [2; 5].

На думку історика і викладача Українського католицького університету Ярослава Грицака, багатші люди з вищим рівнем освіти менше сумують за СРСР. Натомість сумують ті, хто найбільше втратили, і мають бажання повернутися туди, «де було добре». Взагалі жага повернутися в «золоті часи» – загальносвітова тенденція. За словами Я. Грицака, лише одиниці сумують за ідеологією, а більшість – «за стабільністю» [5].

Статистика підтверджує: чим старша людина і чим нижчий рівень її освіти та доходів, тим більше вона шкодує за Союзом. Найчастіше свій жаль українці пояснюють тим, що за часів Союзу були «упевненість у завтрашньому дні», «високий рівень соціальних гарантій», «безкоштовна вища освіта», «відсутність безробіття» і «достатній матеріальний рівень життя». Половина тих, хто сумує, називає також «відчуття гордості за велику державу у планетарному масштабі» і «відсутність збройних конфліктів». Оскільки Росія продовжує асоціюватися з Радянським Союзом, ця частина населення не тільки розчарована в Україні, а й має досить проросійські погляди. Наприклад, ці люди хочуть, щоб Україна вступила до Митного союзу, а російська мова стала державною або офіційною в окремих регіонах [4].

Ностальгію за Радянським Союзом науковці також порівнюють із сумом за «великим батьком». Україні властивий патерналізм – політична практика, коли народ сприймається як «дитина», яка потребує «батьківської уваги» влади. І населення очікує, що змінювати країну повинна саме влада. Статистика демонструє: 30% українців хотіли б, щоб на чолі стояв диктатор. Але не тому, що подобається тиранія, а тому що «вождь» змінить усе самостійно. Професор Я. Грицак наводить свій доказ цієї тези: «40% тих, хто підтримує Степана Бандеру, одночасно ставляться позитивно до Петра І. Людям важлива не ідеологія, а саме уособлення сильної руки» [5].

Така психологія є наслідком впливу соціального-культурного середовища, підконтрольного радянській владі шляхом освіти, пропаганди, соціальних і демографічних проєктів тощо. Існує навіть особливий термін “*homo sovieticus*”, який використовується як форма саркастичного опису людей зі спільними когнітивними та поведінковими шаблонами, які вселялися комуністичною владою в людські голови [3]. Оскільки в Україні живе більше прибічників «сильної руки», ніж демократів, готових боротися за права людини, швидкої зміни в головах мільйонів не відбудеться. Для того, щоби серед українців не переважали «гомо советікуси», потрібно змінювати політичну культуру у країні та поширювати демократичні цінності.

Отже, падіння Берлінського муру й об'єднання Східної та Західної Німеччини принесли східним німцям нові права і свободи. Водночас їм також довелося зіткнутись із глибокою соціально-економічною кризою та змиритись із великими втратами. У більшості жителів Східної Німеччини це виразилось у вигляді остальгії – почутті туги за звичною культурою повсякдення, навіть в ідеалізації НДР. Очевидно, утрата статусу і необхідність виправдовуватися за своє минуле зближує східних німців. Це свідчить про те, що в об'єднаній Німеччині східні німці та їхні нащадки, пристосовуючись, але водночас і відокремлюючись, утворюють окрему східнонімецьку культуру.

Відчуваючи схожі ностальгічні почуття, Німеччина й Україна сприймають по-різному постсоціалістичний період свого історичного розвитку. На відміну від Німеччини, де остальгія поступово зникає, чому насамперед сприяє поступове вирівнювання рівня життя східних і західних німців, в Україні ностальгічні почуття за радянським минулим є більш відчутними, що значною мірою пов'язано із впливом російської моделі розвитку та політичних процесів у сусідній країні. Ностальгія за СРСР переважно є наслідком соціальної невлаштованості або незадоволеності життям в сучасній Україні, характерна для частини людей, які звикли до радянського способу життя. Крім того, ностальгія за СРСР часто пов'язана з неприйняттям капіталістичних принципів, які в корені суперечать радянським.

Оскільки в Україні ностальгічні настрої призводять до зростаючого соціального напруження, малоймовірно, що вони зникнуть самі собою завдяки зміні поколінь, як у Німеччині. Позбавитись почуття ностальгії за минулим українцям могла б допомогти конструктивна національна ідея, яка сприятиме консолідації нації, стане спільною платформою всіх політичних, громадських, культурних сил, не байдужих до долі України.

Дослідження концепту OSTALGIE відіграє провідну роль у розумінні реалій не лише колишньої НДР, а й інших колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи з позиції соціально-культурного, політичного й економічного контекстів.

Перспективою роботи є заохочення до подальшого дослідження особливостей формування концепту OSTALGIE, оскільки він є феноменом не лише в німецькій етнокulturі, а й у загальносвітовому масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вальтер Й. Певчие вороны, каркающие соловьи. Госбезопасность и литература на опыте России и Германии (СССР и ГДР). Москва, 1994. 152 с.
2. Динаміка ностальгії за СРСР. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2016. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html> (дата звернення: 08.04.2020).
3. Грабовський С. Люди наговпу: як створювався homo sovieticus. *Український тиждень*. 2011. № 48 (213). URL: <http://tyzhden.ua/History/36111> (дата звернення: 06.04.2020).
4. Рощенко О. Дві третини українців не хочуть назад в СРСР. *Українська правда*. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/22/7130662/> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Судакова Н. Радянська людина. Чому ваш сусід сумує за Союзом. *Українська правда*. 2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/22/7175391/> (дата звернення: 08.04.2020).
6. Хорольская М. Проблемы трактовки и восприятия истории ГДР в единой Германии. *Свободная мысль*. Москва, 2017. № 5 (1665). С. 39–52.
7. Яковлев М. Постколониальні методологічні рамки порівняння постсоціалістичних ностальгій (на прикладах Східної Німеччини та України). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Політичні науки*. 2013. Т. 147. С. 56–60.
8. Ahbe T. Ostalgie. Zum Umgang mit der DDR-Vergangenheit in den 1990 er Jahren. Erfurt, 2005, S. 71.
9. Christoph K. Ostalgie – was ist das eigentlich? *Deutschlands Archiv*. 2006. № 39. S. 681–689.
10. Duetz-Schroeder M., Schroeder K. Oh, wie schon ist die DDR. Schwalbach : Wochenschau Verlag, 2009. S. 208.
11. Mehrheit der Ostdeutschen sieht DDR positiv. *Online Focus*. 2009. URL: https://www.focus.de/politik/deutschland/ddr-mehrheit-der-ostdeutschen-sieht-ddr-positiv_aid_411786.html (дата звернення: 07.04.2020).
12. Pickel G. Neue Entwicklungen der politischen Kultur. Politische Einstellungen im wiedervereinten Deutschland: Neue Krisenerscheinungen oder doch alles beim Alten? Standortbestimmung Deutschlands: Innere Verfasstheit und internationale Verantwortung. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2015. S. 327.
13. Stockemer D., Elder G. Germans 25 years after reunification – How much do they know about the German Democratic Republic and what is their value judgment of the socialist regime? *Communist and Post-Communist Studies*. 2015. № 48. P. 113–122
14. Thumfart A. Die politische Integration Ostdeutschlands. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2002. S. 1019.
15. Wehdeking V. Generationenwechsel: Intermedialität in der deutschen Gegenwartsliteratur : Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2007. S. 225.
16. 20 Jahre friedliche Revolution 1989 bis 2009 – Die Sicht der Bürger der neuen Bundesländer. Sozialwissenschaftliches Forschungszentrum. Berlin ; Brandenburg e.V, 2009. S. 72.

В. О. Кравцев. Концепт OSTALGIE как культурный феномен немецкой самоидентификации. – Статья.

Аннотация. Работа посвящена изучению (н)остальгии за социалистическим прошлым в Центральной и Восточной Европе, ее влиянию на культурную самоидентификацию населения стран постсоветского лагеря. Проявления (н)остальгии в качестве проблематики постсоветского наследия в Центральной и Восточной Европе рассмотрены на примерах Восточной Германии и Украины.

Ключевые слова: концепт, Советский Союз, социалистическое прошлое, постсоветские страны, ГДР, OSTALGIE.

V. Kravtsev. Concept OSTALGIA as a cultural phenomenon of German self-identification. – Article.

Summary. The work is devoted to the research of the problem of nostalgia for socialistic past in Central and Eastern Europe, its influence on cultural self-identification of population of the post-soviet camp countries. Development of (n)ostalgia, as the problem of post-soviet heritage in Central and Eastern Europe, is researched on the examples of Eastern Germany and Ukraine.

Key words: concept, Soviet Union, socialistic past, post-soviet countries, GDR, OSTALGIA.

УДК 340

В. В. Латишева

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Одеський національний політехнічний університет
м. Одеса, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЛОБІЗМУ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ

Анотація. У статті розглянуто роль і значення лобіювання інтересів під час вирішення проблем, пов'язаних із лобістською практикою та її впливом на процес ухвалення політичних і управлінських рішень. Досліджено міжнародний досвід лобіювання інтересів на прикладі Сполучених Штатів Америки та провідних європейських країн.

Ключові слова: лобіювання інтересів, міжнародний досвід, правове регулювання, державна реєстрація лобістської діяльності.

Постановка проблеми. В Україні тема лобізму час від часу порушується в наукових і експертно-аналітичних колах, зроблено численні спроби законодавчого врегулювання лобізму, що натепер не дало позитивного результату. Саме тому дослідження кращих міжнародних практик лобізму є актуальним, що й обґрунтовує вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лобізм як явище сам собою є досить спірним. Зокрема, в Україні сформувалося негативне ставлення до лобізму, в уявленні багатьох українців лобізм дорівнює корупції.

Час від часу у вітчизняних засобах масової інформації (далі – ЗМІ) виникають «лобістські скандали», пов'язані з користуванням послугами лобістів у Сполучених Штатах Америки (далі – США) українськими високопосадовцями.

Так, за даними ЗМІ, послуги лобістів використовували три останні президенти України [3; 4; 5], і кожна з цих публікацій мала негативне забарвлення.

Водночас більшість вітчизняних науковців виступають за легалізацію лобістської діяльності, що постійно спонукає наукову спільноту до активної наукової дискусії в даній сфері.

До проблематики лобізму останнім часом в Україні зверталися такі вітчизняні вчені, як С.М. Бушева, С.С. Вітвіцький, М.М. Газізов, С.П. Годний, Н.В. Коваль, А.М. Колодій, Л.М. Малишенко, П.А. Толстих, Р.С. Южека, Т.С. Яровой та ін.

Мета статті – визначити роль і значення лобіювання інтересів та дослідити міжнародну практику його застосування.

Основний текст. Натепер жодна зі світових держав, що претендують на звання демократичних, не може вважатися такою, якщо не забезпечує своїм громадянам право на участь у відкритому політичному процесі й ухваленні управлінських рішень.

Оскільки ландшафт сучасної політики на будь-якому рівні стає все більш строкатим і багатовекторним, саме лобістська діяльність може забезпечити доступ до інформації про інтереси зацікавлених сторін для їх урахування під час розроблення державної політики.

З одного боку, урахування інтересів зацікавлених груп під час розроблення політики й ухвалення управлінських рішень ставить перед законодавцем завдання забезпечити максимальний збір інформації щодо популярності того чи іншого рішення серед різних прошарків суспільства, змушує шукати баланс і уникати конфлікту інтересів, що в подальшому підвищує легітимізацію відповідних рішень.

З іншого боку, домінування однієї чи декількох груп інтересів створює передумови для тиску на владу, породжує корупційні схеми та є багатомільярдним бізнесом у країнах, де лобізм офіційно легітимізований.

Натепер в Україні лобіювання інтересів як офіційна діяльність перебуває поза межами правового поля.

Водночас до Верховної Ради неодноразово вносилися законопроекти: «Про лобіювання в Україні», «Про правовий статус груп, об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України», «Про діяльність лобістів у Верховній Раді України».

Останні спроби було зроблено у вересні 2016 р. – проект закону України «Про лобізм» (законопроект від 20 вересня 2016 р. реєстр. № 5144) внесено на розгляд групою депутатів VIII скликання та включено до порядку денного Верховної Ради України за № 1852–VIII від 21 лютого 2017 р. [1], у лютому 2020 р. проект закону «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» було внесено депутатами Верховної ради України IX скликання Ю.В. Тимошенко та С.В. Власенко (законопроект від 11 лютого 2020 р. реєстр. № 3059) [2].

У рамках даної статті автор не ставила за мету давати правову оцінку тому чи іншому законопроекту, але глибоко переконана, що нормативно-правове регулювання лобістської діяльності, за умови використання провідного світового досвіду лобізму, сприятиме підвищенню рівня довіри до влади в Україні.

У тій чи іншій формі – під виглядом громадських організацій і експертно-аналітичних центрів, використання преси та соціальних мереж, проведення публічних демонстрацій тощо – наймання лобістів нині досить активно використовується в Україні різноманітними групами інтересів.

Влада не має жодного з реальних важелів регулювання відповідних процесів, що значно погіршує ситуацію в контексті прозорості та відкритості формування політичного порядку денного, підриває рівень довіри до влади та створює передумови для зростання рівня корупції в Україні.

Натепер найбільші здобутки у сфері правового регулювання лобізму по праву належать Сполученим Штатам Америки, що підтверджується й великою кількістю лобістів, що офіційно працюють в даній країні.

Навіть більше, здійснення лобістської діяльності у США характеризується високим рівнем оподаткування та необхідністю доведення легальності коштів, що витрачаються на лобістську діяльність.

Діяльність лобістів підлягає офіційній реєстрації, за нею здійснюється постійний громадський та державний контроль щодо витрачання коштів, законності методів діяльності, прозорості інформації тощо.

У США передбачена цивільна відповідальність за порушення чинного законодавства щодо лобістської діяльності та запроваджено систему штрафів. Максимальний розмір штрафів може сягати понад 200 000 доларів США.

Лобізм у Сполучених Штатах Америки сприяє не лише врахуванню груп стекхолдерів, але й повнює місцеві та федеральний бюджети.

Протягом 1998–2019 рр. витрати на лобістську діяльність у США зросли втричі, з 1,45 млрд доларів у 1998 р. до 3,47 млрд доларів у 2019 р. Інструменти лобіювання використовуються на всіх рівнях, починаючи з місцевого самоврядування та закінчуючи виборами Президента США. Найбільші витрати на лобіювання здійснюються фармацевтичною, страховою, нафтогазовою галузями, різноманітними бізнес-асоціаціями. За підсумками 2018 р. лідером за капіталовкладеннями в лобістську діяльність у США стала бізнес-асоціація підприємств торгівлі (Торговельна палата) США (Chamber of Commerce, a probusiness association) [6].

Досліджуючи проблему лобізму та надання лобістських послуг, автори здебільшого розглядають використання лобістських методів великими промисловими групами чи транснаціональними корпора-

ціями (наприклад, Volvo, Honda, McDonald's, Coca-Cola, Procter&Gamble) і асоціаціями бізнесу та торгівлі (наприклад, Міжнародна торговельна палата, Європейська асоціація виробників ділових машин та інформаційних технологій).

Спектр питань щодо лобіювання бізнес-інтересів досить широкий: внесення змін до кодексів праці та податкових структур, спрощення торговельних обмежень, створення сприятливих умов щодо політики державного регулювання на національному та міжнародному рівнях, під час просування торговельного бренду на світових ринках, мінімізація додаткових витрат у виробництві товарів тощо.

Інтереси зацікавлених сторін не завжди збігаються з інтересами держави. Наприклад, обстоювання власних лобістських інтересів Національною стрілецькою асоціацією (National Rifle Association) значною мірою сповільнює процес оптимізації чинного законодавства щодо обігу зброї у США [6].

Лобісти володіють значною мірою фінансових і організаційних ресурсів та суттєво впливають на процеси політичного й економічного розвитку у США, Канаді та європейських країнах, що, у свою чергу, змушує уряди цих країн давати належну відповідь лобістській діяльності та вимагати підвищення рівня її прозорості.

Водночас замовником лобістських послуг може виступати і держава. Більшість закордонних країн користуються послугами лобістів для формування позитивного іміджу країни, отримання міжнародної фінансової чи військової допомоги тощо.

В європейських країнах процес правового регулювання лобістської діяльності активізувався з ухваленням у лютому 2010 р. рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) щодо принципів прозорості та добросовісності в лобіюванні, зростає кількість членів ОЕСР [8]

Більшість європейських країн вже перейшли до державної реєстрації лобістської діяльності. Відповідну реєстрацію впроваджено в Австрії (2011 р.), Грузії (1998 р.), Литві (2001 р.), Македонії (2008 р.), Німеччині (1951 р.), Польщі (2005 р.), Словенії (2010 р.), Франції (2010 р.) та ін. [7].

Водночас підходи до державної реєстрації лобістської діяльності досить різняться. У Німеччині та Франції відповідна реєстрація добровільна. Польща, Литва та Грузія запровадили обов'язкову систему реєстрації.

Різняться підходи і щодо контролю за фінансовою діяльністю лобістів. Так, у Німеччині та Франції лобісти не розголошують відомості про свою фінансову діяльність, лобісти Литви мають подавати щорічний звіт щодо власної діяльності, який потім публікується в офіційному віснику Литви, а в Польщі обов'язок відстежувати контакти лобістів і оприлюднювати дані щодо результатів їхньої діяльності покладено на посадових осіб [7].

До речі, у ст. ст. 6–8 проєкту закону України «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» також передбачається, що суб'єктом лобіювання особа може стати лише з моменту внесення про неї відомостей до Електронного реєстру суб'єктів лобіювання та присвоєння їй ідентифікаційного номеру. Також у ст. 12 відповідного Закону передбачено подання щоквартального звіту суб'єктів лобіювання, зокрема і детального кошторису витрат до Електронного реєстру суб'єктів декларування [2].

Незважаючи на різницю підходів у міжнародній практиці регулювання лобістської діяльності, очевидним є те, що дана сфера діяльності існуватиме і надалі. Питання лише в тому, перебуває вона в жорстких рамках чи в «тіні».

Відсутність її регулювання не лише створює комфортне середовище для побудови корупційних схем, а й призводить до звинувачень влади щодо незаконного використання нею лобістських схем або ухвалення непрозорих рішень під тиском лобістів.

Отже, вищезазначене дає підстави вважати, що досвід Сполучених Штатів Америки з легалізації лобізму та запровадження більш жорстких обмежень щодо лобістської діяльності буде доречним і для України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про лобізм : проєкт закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052/ (дата звернення: 12.04.2020).
2. Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні : проєкт закону. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68128 (дата звернення: 12.04.2020).
3. Прокуратура США висунула обвинувачення колишньому лобісту Януковича Крейгу. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3_142554/prokuratura_ssha_vysunula_obvynuvachennya_kolyshnomu_lobistu_yanukovycha_kreyigu (дата звернення: 13.04.2020).

4. «Мені це непотрібно» – Зеленський про лобістів у США. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-lobisty-ssha/30090497.html> (дата звернення: 13.04.2020).
5. Відбілювання Порошенка або України: чиї інтереси будуть відстоювати американські лобісти? URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-01-15/otbelivanie-poroshenko-ili-ukrainyi-chi-interesy-budut-otstaiivat-amerikanskie-lobisty/9508> (дата звернення: 13.04.2020).
6. Erin Duffin. Total lobbyingspending U.S. 1998–2019. *Statista, Politics & Government*. Mar 4, 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/257337/total-lobbying-spending-in-the-us/> (дата звернення: 14.03.2020).
7. Holman Craig, Luneburg William. Lobbying and transparency: A comparative analysis of regulatory reform, 20 March 2012. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/iga.2012.4> (дата звернення: 14.03.2020).
8. Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Principles for Transparency and Integrity in Lobbying. OECD. 2020 URL: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/256/256.en.pdf> (дата звернення: 15.03.2020).

В. В. Латышева. Международный опыт лоббизма как способ обеспечения представительства интересов. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены роль и значение лоббирования интересов при решении проблем, связанных с лоббистской практикой и ее влиянием на процесс принятия политических и управленческих решений. Исследован международный опыт лоббирования интересов на примере Соединенных Штатов Америки и ведущих европейских стран.

Ключевые слова: лоббирование интересов, международный опыт, правовое регулирование, государственная регистрация лоббистской деятельности.

V. Latysheva. International lobbying experience as a way of ensuring representation of interests. – Article.

Summary. The article deals with the role and importance of lobbying interests in solving problems related to lobbying practice and its influence on political and managerial decision-making. The international experience of lobbying interests on the example of the USA and leading European countries is investigated.

Key words: lobbying interests, international experience, legal regulation, state registration of lobbying activities.

УДК 94 (477) «1960»: 316.343.652

Д. І. Малезжик

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та філософії історії

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

м. Київ, Україна

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РОКІВ

Анотація. У статті розглянуто основні причини та шляхи реалізації репресивної політики проти представників літературної інтелігенції радянської України у другій половині 1960-х років. Простежено наслідки репресій для розвитку культури України. Встановлено, що репресії мали вибірковий характер і спрямовувались насамперед проти представників покоління шістдесятників.

Ключові слова: репресії, літературна інтелігенція, ідеологічна кампанія, застій, пропаганда.

Половинчастість і непослідовність хрущовської відлиги, а також зміна політичного керівництва в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) спричинили в середині 1960-х рр. перехід до політики неосталінізму та відродження практики політичних репресій. Активізація національно-культурного життя в Україні, зародження політичних ідей серед окремих представників шістдесятників, які головну увагу приділяли вирішенню суспільно-політичних проблем, зокрема протистояли політиці тотальної ідеологізації творчого життя, викликали адекватну реакцію керівників партійно-радянського апарату. Водночас переслідування опозиції на тлі боротьби з «пережитками українського буржуазного

націоналізму», утвердження курсу на «зближення націй» розглядалося ним не лише як покарання незгодних, а й як своєрідний засіб впливу на суспільну свідомість.

Різні аспекти репресивної політики радянської влади проти творчої інтелігенції в період стагнації знайшли відображення у працях вітчизняних істориків О. Бажана [1–2], В. Барана [3], В. Даниленка [13], Г. Касьянова [7], Н. Кіндрачук [8], А. Русначенка [10] та ін. Проте комплексна наукова робота з питань репресій проти літераторів відсутня, чим посилюється актуальність даної розвідки.

Метою статті є висвітлення передумов, перебігу та методів політичних репресій проти українських літераторів у другій половині 1960-х рр.

Прихід до влади Л. Брежнєва не відразу позначився на культурному житті країни. Протягом певного періоду література і мистецтво продовжували розвиватись за традиціями періоду відлиги, особливу активність виявляла творча молодь. Водночас зміцнилися сподівання на покращення становища української мови, про що свідчать листи до партійного керівництва та виступи членів Спілки письменників України І. Дзюби, Г. Донця, Ю. Назаренка, Т. Франка й ін. [13, с. 52].

До того ж у партійній верхівці тривало протистояння лібералів і консерваторів, зокрема в питаннях розвитку культури. На початку 1965 р. газета «Правда» опублікувала статтю О. Рум'янцева «Партія та інтелігенція», у якій знайшли відображення погляди ліберальної частини партійного керівництва та висунуто положення про пріоритет загальнонародських принципів у мистецтві [3, с. 255]. Однак ця позиція не стала дороговказом для державної політики у сфері мистецтва, натомість починається політична реакція радянського режиму.

Уже в серпні – вересні 1965 р. в Україні відбулась низка арештів, у результаті яких до слідчих ізоляторів Комітету державної безпеки (далі – КДБ) потрапили 24 найактивніші учасники українського національного руху [11, с. 343]. Одним із головних об'єктів терору та репресій стала переважно молода мистецька еліта руху шістдесятників, серед яких і письменник та літературний критик І. Світличний та письменник і перекладач С. Караванський.

Протестуючи проти русифікації навчальних закладів, останній опублікував самвидавну статтю «Про одну політичну помилку», за яку письменника заарештовують. Він надсилає протест у всі офіційні органи і вручає відповідні листи консулам Польщі та Чехословаччини. Попри відсутність формальних приводів для ув'язнення, С. Караванський без суду й слідства за постановою Генпрокурора СРСР Р. Руденка був відправлений досиджувати 25-річний термін ув'язнення (майже 9 років), яке потім продовжили ще на 5 років [15, с. 284].

Одним із перших наслідків політичних процесів проти літераторів стало замовчування їхньої творчості, штучне усунення низки письменників від літературного життя. За таких умов одні з них писали переважно «у шухляду», інші опановували перекладацьку справу, наприклад, І. Світличний та В. Шевчук. Натомість поряд з офіційною літературою існував опозиційний «самвидав», який давав можливість вільному творчому вияву.

Своєрідною вказівкою для розгортання подальшої критики митців стала поява статті В. Бойченка «Партійні організації та ідеологічне загартування творчої інтелігенції» у журналі «Комуніст України». Її автор, секретар Київського міськкому Комуністичної партії України (далі – КПУ), критикував окремі партійні організації за те, що приділяли мало уваги ідейному загартуванню творчих працівників, особливо літературної, мистецької молоді, водночас засуджуючи «ідейно шкідливі» твердження І. Дзюби, В. Стуса та Л. Костенко [3, с. 261].

Негативну оцінку творчості молодих літераторів дав і перший секретар Центрального комітету (далі – ЦК) Ленінського комуністичного союзу молоді України (далі – ЛКСМУ) Ю. Єльченка у виступі на V з'їзді письменників України в 1966 р., окремо наголосивши на мотивах песимізму й аполітичності [3, с. 264].

Посилюється робота КДБ із відстеження громадської діяльності митців. Так, у 1965 р. за поетичну творчість відраховано з Київського державного університету М. Холодного [13, с. 164].

Водночас спецслужби ретельно стежили за громадськими заходами, у яких брали участь письменники. Так, 23 травня 1966 р. у повідомленні КДБ при Раді Міністрів (далі – РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) до ЦК КПУ про зібрання української інтелігенції біля пам'ятника Т. Шевченкові в Києві відзначалось, що на ньому були присутні І. та Н. Світличні, М. Холодний, які читали громадську поезію Л. Костенко та В. Симоненка [13, с. 166]. Також повідомлялось про намір мистецької інтелігенції організувати покладання квітів до могили М. Грушевського на Байковому цвинтарі у зв'язку зі 100-річчям із дня його народження [13, с. 168].

Водночас розгортається репресивна кампанія проти творчої інтелігенції. Одним із перших об'єктів терору та репресій стала переважно молода письменницька еліта руху шістдесятників, зокрема І. Світличний та І. Дзюба. Здійснюючи ідеологічне обґрунтування репресій, політичне керівництво республіки докладало чимало зусиль і до підготовки та проведення в 1966 р. сумнівних судових процесів над шістдесятниками.

Значний резонанс у письменницькому середовищі викликав судовий процес у Львові над М. та Б. Горинями, М. Зваричевською, М. Осадчим, що відбувся 13–18 квітня 1966 р. На захист підсудних виступили письменники Р. Братунь, І. Вільде, В. Гжицький, І. Дзюба, І. Драч, Р. Іванчук, Л. Костенко, Р. Лубківський, М. Холодний [12, с. 801].

За виготовлення самвидавної літератури до п'яти років виправно-трудоих таборів суворого режиму був засуджений письменник-початківець, брат відомого українського літератора В. Шевчука, працівник Львівської друкарні А. Шевчук [12, с. 802].

Після завершення судових процесів силові структури вдаються до застосування ідеологічно-адміністративного терору проти знайомих і друзів ув'язнених, які були причетні до суспільного руху.

Нова широка антиукраїнська кампанія здійснювалась в республіці відповідно до постанови президії ЦК КПУ від 11 травня 1966 р., ухваленої на основі інформації Верховного Суду УРСР, Прокуратури УРСР та КДБ при РМ УРСР про «пожвавлення націоналістичних елементів» [2, с. 75]. Відповідні організації та установи визначили цілу низку заходів, спрямованих на покращення ідейно-виховної роботи, піднесення рівня ідеологічного навчання.

У Спільці письменників України «ідеологічна проробка» завершилась виключенням із КПРС Ю. Назаренка, оголошенням суворої догани із занесенням до облікової картки І. Драчу, «громадським судом» членів Спільки письменників України (далі – СПУ) І. Немировича, С. Тельнюка, Г. Бойка, І. Гончаренка, Ю. Петренка, Л. Костенко, Б. Антоненка-Давидовича, І. Дзюби й ін. [3, с. 258].

Партійні збори Львівського відділення Спільки письменників України піддали жорсткій критиці членів КПРС письменників Р. Іванчука та Я. Стецюка [12, с. 803].

Каральні заходи проти інтелігенції очолювали центральні та місцеві партійні органи, а також створені відповідно з постановою ЦК КПРС від 17 червня 1967 р. П'яте управління КДБ при Раді Міністрів СРСР, п'ять управлінь, відділи та відділення регіональних органів державної безпеки [1, с. 75].

Партійний нагляд доповнювався відомчим, який здійснювали міністерства, творчі спілки тощо. Одним із дієвих елементів переслідування письменників стає цензура. Кожний матеріал, перш ніж потрапити до читача, проходив ретельну перевірку на «ідейну чистоту» та «політичну благонадійність». Лише протягом 1966 р. в матеріали, підготовлені до друку у СРСР, органи цензури внесли понад 500 зауважень політико-ідеологічного порядку, а серед лідерів були працівники українського управління. Наприклад, внесено виправлення у книгу П. Загребельного «День для майбутнього», у якій описано табір у Великих Луках, де утримувались колишні радянські військовополонені [3, с. 283].

Навесні 1968 р. почалося справжнє цькування видатного українського письменника Олеса Гончара. На початку року журнал «Вітчизна» опублікував його роман «Собор», тоді ж цей твір вийшов у першому номері нової серії «Романи й повісті». Проте перший секретар Дніпропетровського обкому партії О. Ватченко, «впізнавши» себе в романі та заручившись підтримкою Л. Брежнєва, виступив із різкою критикою «Собору» на пленумі ЦК Компартії України [3, с. 343].

О. Ватченко назвав роман «ідейно порочним», «шкідливим, пасквільним твором» [10, с. 360]. Його, по суті, підтримав у своїй заключній промові П. Шелест, хоча безпосередньо автора не звинувачував. Більше ніхто з учасників пленуму не торкнувся цього питання, оскільки взагалі на ньому йшлося про поліпшення партійної інформації, проведено кадрові зміни: замість А. Скаби секретарем ЦК обрано Ф. Овчаренка. Проте позиції О. Ватченка виявилось достатньо для засудження роману за «ідейні прорахунки», а потім майже двадцятирічного замовчування [9, с. 79].

Тоді ж ідейної критики зазнав закарпатський письменник І. Чендей, збірка якого «Березневий сніг» вийшла друком у 1968 р. Літературний критик Г. Сивокінь високо оцінив творчість письменника, водночас зауваживши, що автор повісті тяжіє до минулого, що є анахронізмом і втечею від дійсності. Цього зауваження виявилось досить для того, щоб закарпатські газети почали писати про наклеп літератора на радянську дійсність, друкувати статті й листи про «ідейні хиби» повісті [13, с. 806].

Письменник майже на десять років був відлучений від активного літературного життя, не мав можливості публікувати свої твори. Наприкінці 1960-х рр. від активної літературної діяльності усунуто М. Вінграновського, Ю. Щербака, І. Жиленко, В. Шевчука [5, с. 159]. Такий нагляд за культурою,

за ідейним змістом творів письменників свідчив про посилення консерватизму і про цілковиту відмову від принципів відлиги.

Для посилення цензурної політики ЦК Компартії України домігся від президії Спілки письменників України рішення про зміщення деяких редакторів літературно-художніх, громадсько-політичних і наукових журналів та призначення на ці посади політично доцільних письменників і критиків [4, с. 157]. Наприклад, головним редактором журналу «Вітчизна» став член президії, заступник голови СПУ Л. Дмитерко, який тривалий час виявляв лояльність до влади. Журнал «Радянське літературознавство» очолив літературний критик, член президії СПУ Л. Новиченко, а відповідальним редактором часопису «Дніпро» був призначений член Президії СПУ О. Підсуха. Лише завдяки підтримці керівництва СПУ на певний час вдалося втриматись редактору газети «Літературна Україна» П. Загребельному [12, с. 804–805].

За причетність до підтримки творчої інтелігенції в судових процесах 1965 р. було вирішено посилити кадрову політику журналу «Жовтень». 14 жовтня 1965 р. у Львівському обкомі КПУ відбулось обговорення часопису та його редактора Р. Братуня. У виступах було засуджено критичні статті Б. Гориня, М. Ільницького та М. Косіва [4, с. 96]. Секретар з ідеології ЦК КПУ А. Скаба погодився зі звільненням Р. Братуня від обов'язків відповідального редактора журналу, а також зобов'язав Спілку письменників України і Львівський обком партії «зміцнити редколегію «Жовтня» кваліфікованими, політично зрілими кадрами» [12, с. 805].

Тривало посилення контролю і над іншими видавництвами. Так, видавництва «Молодь» і «Радянський письменник» отримали вказівку у відділі культури ЦК КПУ про недоцільність видання рукописів київських літераторів М. Воробйова, В. Голобородька, Н. Кир'ян. За вказівкою органів держбезпеки УРСР із директорами видавництв весною 1969 р. у відділі культури ЦК КПУ була проведена роз'яснювальна бесіда «про недоцільність видання згаданих рукописів, оскільки вони складаються із творів, далеких за своєю тематикою від актуальних проблем сучасного життя» [12, с. 805].

Після подій «Празької весни» з'являється постанова ЦК КПКРС «Про підвищення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, закладів культури та мистецтва за ідейно-політичний рівень публікованих матеріалів і репертуару», ухвалена в січні 1969 р. Вона визначала персональну відповідальність керівників організацій, установ, редакторів за політичний зміст виданих творів, ідейну якість репертуару [3, с. 283].

Жорсткий контроль над літературно-мистецьким життям неминуче посилював догматизм, збіднював духовне життя, призводив до своєрідного роздвоєння літератури та мистецтва, до появи позаофіційного самвидаву. Замість справжньої свободи слова існувало право на свободу слова, яким можна було скористатися тільки тоді і такою мірою, коли і наскільки дозволяли ідеологічні чиновники. Крім того, потрібно враховувати, що будь-яка заборона, яка виходила з вищого партійного керівництва, значно посилювалася на місцях, що було примітною рисою ідеологічного життя ще із часів сталінщини.

Водночас триває процес законодавчого оформлення репресивної політики. Так, пропозиції голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченка було покладено в основу постанови ЦК КПУ від 3 березня 1969 р., яка вказувала творчим спілкам, особливо Спілці письменників України, на низький ідейний рівень мистецьких творів, ворожі випадки окремих творчих працівників проти партії і держави [13, с. 807]. На виконання цієї постанови було реорганізовано секретаріат СПУ, який звинувачувався в недостатній ефективності керівництва літераторами.

Отже, згорання ліберальних реформ М. Хрущова і наступ консерваторних сил негативно позначились на політичному та духовному житті в Україні. Своєрідною реакцією радянської влади на пожвавлення громадської активності творчої інтелігенції стали політичні репресії, які були організовані проти найактивнішої частини мистецького середовища. Репресивна політика була організована каральними та партійно-державними органами і нормативно обґрунтована боротьбою проти політично неблагонадійних осіб. Водночас суттєво зростав контроль цензури за ідейно-політичним змістом друкованої продукції, творів мистецтва, матеріалів радіо- і телепередач.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Індустрія знищення інакості в Україні (кінець 1950-х – 80-ті рр.). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2000. Т. 18 : Історичні науки. С. 74–80.
2. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.

3. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
4. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом: Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття. Львів : Академічний експрес, 2001. 173 с.
5. Заплотинська О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки. *Інтелігенція і влада*. 2006. Вип. 6. С. 58–66.
6. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 144 с.
7. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
8. Кіндрачук Н. Вияв нонконформізму у середовищі української творчої інтелігенції 60-х – 70-х рр. ХХ ст. *Галичина*. 2016. Ч. 28. С. 126–132.
9. Коваль В. «Собор» і навколо собору. Київ : Молодь, 1989. 272 с.
10. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / упор. М. Панчук та ін. Київ : Наукова думка, 1994. 558 с.
11. Політична історія України ХХ століття : у 6-ти т. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / кер. т. : О. Майборода. Київ : Генеза, 2003. 696 с.
12. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. : історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. 952 с.
13. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / упор. В. Даниленко. Київ : Смолоскип, 2013. 736 с.
14. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
15. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. Київ : Смолоскип, 2012. 804 с.

Д. И. Малезжик. Политические репрессии против литературной интеллигенции Украинской Советской Социалистической Республики во второй половине 1960-х годов – Статья.

Аннотація. В статье рассматриваются основные причины и пути реализации репрессивной политики относительно представителей литературной интеллигенции советской Украины во второй половине 1960-х годов. Прослеживаются последствия репрессий для развития культуры Украины. Подытожено, что репрессии организовывались прежде все против представителей поколения шестидесятников.

Ключевые слова: репрессии, литературная интеллигенция, идеологическая кампания, застой, пропаганда.

D. Malezhyk. Political repressions of writers of the Ukrainian SSR in the 2nd half of 1960^s. – Article.

Summary. The article deals with the analysis of the main causes and ways of realization of ideological pressure on artistic intelligentsia of Soviet Ukraine during the 2nd half of 1960^s. The main attention has been paid to the consequences of political and ideological campaigns for Ukrainian culture.

Key words: repressions, writers, ideological campaign, Stagnation, propaganda.

УДК 37.01

А. О. Мілясевич

кандидат педагогічних наук,

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

м. Дніпро, Україна

ПОЕТАПНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ВОКАЛІСТІВ

Анотація. У статті сформовані та повною мірою розкриті чотири етапи формування художньо-образного мислення студентів-вокалістів і викладачів співу. Запропонована методика має свої особливі переваги над відомими існуючими, адже вихідним моментом є комплекс природних даних і здатність до навчання співу учня, а не одні лише методичні прийоми вчителя. Аналізується поступове опанування професійної майстерності та навичок самостійної роботи у студентів, здатність до самоаналізу і критичної самооцінки, висока мобільність у непередбачених ситуаціях

Ключові слова: художньо-образне мислення, творчий процес, інформаційно-когнітивний аспект, педагогічні методи, креативність, креативне виховання, тьюторський супровід.

Постановка проблеми. Процес формування художньо-образного мислення студентів-вокалістів повинен здійснюватися свідомо та цілеспрямовано. Для його втілення необхідно вирішити такі завдання: 1) сформувати ефективний рівень розвитку у студентів-вокалістів художньо-образного мислення; 2) організувати заняття із творчим використанням традиційних і нетрадиційних методик формування художньо-образного мислення; 3) розробити плани лекційних і практичних занять з урахуванням педагогічних засад процесу формування художньо-образного мислення майбутніх співаків у процесі опанування ними нових завдань. Цей процес повинен здійснюватися на індивідуальних, групових і позааудиторних заняттях із подальшим творчим розвитком заданих викладачем напрямів розвитку духовності та музичного інтелекту особистості. У процесі виявлення цих напрямів повинні використовуватись положення, пов'язані з виявленням і виконавською реалізацією музичного образу твору: а) формування виконавського репертуару; б) виявлення його методичного аспекту; в) включення його в загальнокультурний контекст через формування уявлень про епоху, стиль, жанр твору; г) вибір аналогій з інших видів мистецтва, які сприяють розширенню художнього світогляду студента. Виявлено, що у вокальній педагогіці та виконавстві ці положення впроваджені недостатньо. Педагогічний і змістово-методичний аспекти формування художньо-образного мислення викладачів співу залишаються недостатньо дослідженими та модернізованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нестача сучасної наукової літератури щодо роботи на уроках студентів-вокалістів зумовлена недостатньою освіченістю та підготовкою молодих педагогів-вокалістів. Необхідно зауважити, що праці, на які спирається автор, охоплюють кінець ХХ – початок ХХІ ст. (маються на увазі роботи таких науковців: В. Антонюк [1–5], Д. Богоявленської [6], В. Ємельянова [7–8], І. Колодуб [9], О. Олексюк [10–12], Г. Падалка [13–14]). Аналіз даної низки досліджень привів до висновку про недостатність опублікованих робіт, написаних педагогами-вокалістами, що практикують, які б безпосередньо стосувалися постановки голосу та її специфіки в синтезі із психологічними особливостями даного процесу. Тому натеper **актуальне** дослідження процесу формування художньо-образного мислення студентів-вокалістів на заняттях із постановки голосу.

Переходячи до методів вокально-педагогічної дії, стикаємося насамперед з емпіричними настановами: «роби, як я», «слухай себе». Однак складність музично-виконавських дій у вокальному мистецтві вимагає послідовного опанування всіх компонентів виконавського та педагогічного процесу на основі досить значущих об'єктивних критеріїв, тобто у вигляді закономірностей. *Специфіка професійної підготовки вокаліста* в контексті музичної освіти полягає в організації нерозривної єдності таких процесів, як: 1) передача знань; 2) передача способів вокальної діяльності; 3) формування особистісної значущості музичних цінностей. У широкому значенні процес формування художньо-образного мислення вокалістів варто розуміти як системну взаємодію вокально-музичного компонента з естетичним, творчим та педагогічним компонентами, що компліментарно взаємодіють, переплітаються, опосередковують один одного.

Успіх навчально-виховного процесу студентів-вокалістів значною мірою залежить від рівня сформованості в них системних музично-історичних і теоретико-методичних знань і способів їх передачі у співвіднесенні з духовним контекстом художньої культури минулого та сьогодення. Функція викладача історико-теоретичних дисциплін у системі навчально-виховного процесу вокалістів трактується як спосіб охоплення музичної мови широким культурно-художнім контекстом. Художньо-образна підготовка студентів-вокалістів передбачає вміння за кожним унікальним текстом вокального твору бачити певну систему музичної мови, що втілює загальні змістові та комунікативні засоби музичної експресії, а також здатність співвідносити індивідуальну своєрідність художньо-образного мислення із закономірностями мислення узагальнено-художнього. Цього навчають на індивідуальних і групових заняттях. Це передусім послідовна форма інтегративного зв'язку, що передбачає пріоритетність освоєння прикладних сторін індивідуального вокального навчання, прямо пов'язаних з особистим розвитком художньо-образного мислення, а також синтетична форма зв'язку, покликана опосередковано розвивати виконавський, педагогічний, естетичний, пізнавальний, тобто інтелектуальні аспекти формування художньо-образного мислення студентів-вокалістів. Отже, у процесі впровадження поетапної методики формування художньо-образного мислення майбутніх співаків, яка передбачає *фахово-орієнтаційний, інформаційно-аналітичний, виконавсько-організаційний та методико-узагальнюючий* етапи, виконувалась ця робота.

Перший етап (фахово-орієнтаційний) спрямовано на створення позитивної мотиваційної настанови студентів на вокальне мистецтво. Цей етап передбачає ознайомлення студентів із закономірностями процесу художньо-образного мислення паралельно із закладанням основ розуміння сутності методичного

аспекту вокального навчання. Для цього використані методи, націлені на усвідомлення студентами образно-художнього змісту виконуваного твору. Цей етап триває в межах індивідуальних занять із постановки голосу. Він передбачає цілеспрямоване залучення студентів-вокалістів до методично активного спостереження за роботою у вокальному класі. Доречно зазначити, що він вбирає два елементи: 1) створення «ситуації успіху» та 2) формування настанови на виконання вокально-фахової діяльності. Навчальний процес передусім передбачає зміни мотивації вокально-слухової діяльності через позитивну емоційність. Вищою ж метою навчально-виховного процесу є практична готовність до продуктивної діяльності через формування співацького еталона і так званого «регулюючого образу» (В. Ємельянов) [7–8]. Засвоєння алгоритму вокально-слухового діагностування здійснюється у двох напрямках: по-перше, у процесі вокально-слухового сприйняття власного співу; по-друге, у процесі вокально-слухового діагностування співацького процесу інших на заняттях із професійно орієнтованої практики. Це стосується і процесу формування вокально-слухових навичок, який розгортається в часі та відбувається в різних видах навчальної діяльності, а в подальшому вдосконалюється під час практичної діяльності.

Формування мотиваційного компонента поєднує традиційні та нетрадиційні напрями вокальної підготовки; існує також операційний елемент процесу вокальної підготовки студентів-вокалістів, який є необхідною умовою успішного здійснення вокально-слухової діагностики. У всіх таких випадках надто важливий тактовний тьюторський супровід професійно орієнтованої практики студентів-вокалістів, для яких сценічний і педагогічний стиль наставників має бути взірцем для наслідування.

Під час використання методології проблемного навчання формується особливий стиль розумової діяльності, підвищуються дослідницька активність і самостійність студентів, вони навчаються мислити логічно, науково, творчо. Крім того, факт *суб'єктивного «відкриття»* істини й сам процес її пошуків викликає глибокі інтелектуальні відчуття, зокрема відчуття задоволеності й упевненості у своїх можливостях і силах. А емоційно забарвлене, *«пережите»* знання має більше шансів закріпитися надовго у свідомості, ніж отримане в готовому вигляді.

Другий етап (інформаційно-аналітичний) призначено формуванню прагнень студентів до постійного самовдосконалення. Цей етап вокально-методичної підготовки передбачав усвідомлення студентами функцій вокального навчання; узагальнення знань шляхом систематизації навчального матеріалу з основ вокальної методики й історії вокального виконавства; ознайомлення майбутніх співаків із класичними та новими методиками розвитку їхнього художньо-образного мислення, вокально-виконавських умінь, інтерпретації відповідних музичних стилів; формування системи наукових знань через засвоєння понятійно-термінологічного апарату навчання.

Цей етап охоплює лекційну та семінарську форми навчання, де реалізовується зміст курсів «Історія вокального виконавства», «Вокальна методика» та «Методика викладання фаху». Поряд із традиційними (лекції, семінари, практичні заняття) постають спеціально розроблені засоби вокально-методичної підготовки, як-от: моделювання проблемних ситуацій, що виникають у процесі вокального навчання; застосування парно-рольового мікророзкладання; проведення відкритих занять (майстер-класи) з їхнім подальшим обговоренням. Інформаційно-аналітичний етап здійснюється на третьому та четвертому курсах професійної підготовки майбутнього вокаліста.

Зміст лекційних курсів передбачає ознайомлення студентів із ретроспективою поглядів вокальної педагогіки на процес вокального навчання, з розвитком методичної думки в історичному, національному та світовому аспектах; усвідомлення змісту основних фахових дефініцій; розуміння сутності, структури та принципів функціонування голосового апарату; озброєння майбутніх співаків і педагогів-вокалістів знаннями з основ формування та розвитку співацького голосу; формування системи наукових знань шляхом засвоєння поняттєво-термінологічного тезаурусу та формування вокально-слухового й комунікативного тезаурусу.

На другому етапі робота спрямована на формування таких показників художньо-образного мислення студентів-вокалістів: наявність знань і уявлень у сфері вокального мистецтва; рівень сформованості фахового тезаурусу студентів; розуміння специфіки художньо-образної мови різножанрових вокальних творів.

Третій етап (виконавсько-організаційний) передбачає вироблення у студентів здатності до самостійного складання як навчальних вокальних програм, так і концертних, орієнтованих на різну слухацьку аудиторію. Застосовуються такі методи та прийоми: методичний аналіз вокального матеріалу; варіативно-емоційна інтерпретація художньо-образного змісту вокальних творів; залучення студентів до ансамблевого музикування; застосування різних форм репетицій (від фрагментарного виконання кожного

твору до цілісного відтворення концертної програми); опанування навичок вокального менеджменту й адміністрування тощо. Даний етап також охоплює третій – четвертий курси навчання студентів-вокалістів, коли ними вже накопичено певний виконавський репертуар і вироблено навички роботи над художнім образом.

Найвищий ступінь творчої активності студентів-вокалістів характерний для такої організації навчального процесу, що якнайкраще сприяла б розвитку навичок самостійної пошукової роботи, пов'язаної з виробленням гнучкості, оригінальності, асоціативності, креативності художньо-образного мислення. Уміння розкрити художню ідею вокального твору, показати її роль у музичній культурі, творчості того чи іншого майстра багато в чому визначає успіх. Саме тому необхідно навчити студентів-вокалістів поєднувати використання методів вивчення музичного твору з пошуковою діяльністю щодо розкриття художньо-образного змісту та подальшою натхненною творчою розповіддю про художні особливості, історію написання, виконавські традиції тощо. Одним зі способів формування навичок художньо-образного мислення і творчої самостійності є розвиток здатності майбутніх вокалістів (особливо естрадного фаху) до музичної імпровізації, що полягає у створенні спеціальних вправ за мотивами взятого для вивчення твору. Реалізація завдань індивідуального навчання, як, наприклад, розширення музичного кругозору, вивчення студентами музичної, педагогічної, методичної літератури, розвиток творчого начала, вимагає від педагога зосередженості й активності у спостереженнях за вокальним процесом, аналітичних умінь, творчої уяви, самостійності художньо-образного мислення. Цьому всьому якнайкраще сприяє метод паралельного вивчення студентом вокальних творів (із педагогом, концертмейстером і самостійно). Педагогом-вокалістом іноді застосовується так званий метод «квазіпомилки»: коли спеціально змінюється правильний вокальний прийом, темп, динаміка, ритм твору. Стимулювання педагогом іншого методу – варіативного підходу до виконуваного твору – сприяє розвитку у студентів незалежності суджень, креативності, емоційної чутливості, пошуку свого бачення концепції твору й відповідності свого співу слуховому еталону. Це розвиває самостійність, упевненість, інформаційно збагачує вокаліста, дає нові імпульси для формування художньо-образного мислення. Такий метод досить поширений у вокальній педагогіці та входить до арсеналу численних засобів педагогічної імпровізації (разом із проведенням так званих рольових ігор). Це дозволяє вокалістові уникнути чи зменшити в майбутній професійній діяльності кількість непродуманих експериментів. Дискусія й обговорення перебігу таких рольових ігор розвивають художньо-образне мислення студентів-вокалістів, сприяють значно чіткішому формулюванню професійних позицій, формуванню рефлексії, емпатії, зняттю м'язових затисків, а також емоційних і поведінкових стереотипів. Безсумнівно, це і є саме той необхідний стан, який К. Станіславський називав творчим.

Креативність виступає важливою ланкою зв'язку між специфікою формування художньо-образного мислення майбутніх співаків і творчим потенціалом, сприяє застосуванню синтетичної форми реалізації творчого підходу до засвоєння ними фахових знань і вмінь. Саме введення синтетичних засобів креативного виховання студентів у структуру музичної освіти нині означає виявлення внутрішніх, образних, духовних зв'язків слова, звука, кольору, простору, руху, форми, жести у процесі осягання змісту всіх вокально-фахових дисциплін засобами теоретичного опанування системи узагальнено-естетичних категорій і понять, і на рівні творчого процесу. Необхідна для цього активізація внутрішніх, образних, духовних паралелей між вокальним та іншими видами мистецтва на творчому рівні передбачає введення в навчально-виховний процес студентів-вокалістів предметів теоретико-методичного, історичного, виконавського та педагогічного циклів. Це також виконання студентами-вокалістами різноманітних видів синтетичних творчих завдань, спрямованих на творче суміщення вокальної діяльності з літературною, театральною, танцювальною тощо.

Справді, у багатьох проаналізованих автором працях із музичної педагогіки та психології простежується тенденція до вдосконалення музичної підготовки студентів-вокалістів за допомогою використання *творчого* компонента, внутрішній механізм якого полягає в посиленні уваги до аналітичних методів теоретичного аналізу (понятійно-категоріальне узагальнення виражальних засобів) – текстологічного, семантичного, структурного, інтонаційного, порівняльного, дослідженні елементів музичної мови з поглядом їхнього естетичного та психологічного впливу.

Цілком очевидно, що загалом креативний підхід актуалізує питання формування майбутнього співака та педагога-вокаліста в єдності з розвитком його художньо-образного мислення, уможливує застосування універсального системно-художнього впливу, заснованого на педагогічно спрямованій взаємодії, а також синтезі різних видів мистецтва. Такий підхід у процесі формування художньо-образного мислення об'єднує індивідуальні, групові та різні форми практичних занять студентів-вокалістів. Варто

пам'ятати і про своєрідну систему мовно-вокальних засобів, що уособлює універсалізм світосприйняття співаків у формі художніх образів (як і інші види мистецтва, за допомогою суто мовних засобів), про так звані фахові тезауруси [5].

На третьому етапі робота повинна бути спрямована на формування таких показників художньо-образного мислення студентів-вокалістів, як:

- оригінальний підхід до вирішення завдань;
- наявність асоціативно-образного мислення;
- готовність до самостійної творчості.

Очевидне володіння професійною майстерністю та навичками самостійної роботи, здатність до самоаналізу й критичної самооцінки, висока мобільність у непередбачених ситуаціях концертно-виконавського і педагогічного виробництва в умовах здійснення професійно орієнтованої практики – усе це прояви правильного методичного підходу третього етапу формування художньо-образного мислення.

Четвертий етап (методично-узагальнюючий) дозволяє студентам усвідомити узагальнену модель майбутньої фахової діяльності: через створення самостійних методичних проєкцій до реального використання відповідних методів і прийомів вокального навчання на заняттях із педагогічної практики. Він повинен здійснюватись в умовах педагогічної практики студентів музичних ЗВО.

Щодо цього доцільно зазначити, що В. Антонюк – автор численних науково-методичних праць, викладач комплексу фахових дисциплін на кафедрі сольного співу Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського – успішно застосовує нові педагогічні технології, які сприяють набуттю всебічного професійного досвіду та правильному фаховому самовизначенню студентів-вокалістів. Однією з таких технологій є тьюторський супровід професійно орієнтованої практики студентів-вокалістів (педагогічної та виконавської), який, на її думку, «<...> є тим особливим типом взаємодії викладача й учня, у процесі якого учень самостійно виконує деякі освітні дії, а його наставник забезпечує їх реалізацію та осмислення. Головною метою тьюторського супроводу педагогічної та виконавської фахової практики вокалістів є створення якомога сприятливіших умов для набуття й усвідомлення учнями власного професійного досвіду, на основі якого можлива корекція творчих планів» [1; 5].

Педагогічна інтерпретація феномену художньо-образного мислення в контексті історії музики неможлива без залучення наукових напрацювань музикознавства і теоретико-методологічних надбань вокальної педагогіки, основи якої заклало багато вчених і практичний досвід поколінь. Багатьом публікаціям, розглянутих автором, бракує вокально-педагогічної, практичної спрямованості, урахування реального історико-культурного контексту, подолання вузькопрофесійних підходів до педагогічного осмислення даного феномену. Однією із причин такої ситуації, на погляд автора, є невизначеність шляхів наукового пошуку стосовно залучення проблематики художньо-образного мислення майбутніх співаків у широкому креативному обсязі, у лекційних курсах теоретико-методичної та історичної спрямованості розвитку вокального виконавства і педагогіки, зокрема для систематизації тезауруса вокального мистецтва [5]. Визначення місця й функцій фахових дисциплін «Постановка голосу», «Сольний спів», «Історія вокального виконавства», «Вокальна методика», «Методика викладання фаху» у навчальному комплексі студентів-вокалістів; обґрунтування об'єктивних можливостей для розкриття їхнього творчого потенціалу під час індивідуальних і групових занять і у процесі професійно орієнтованої практики, а також дослідження їх поєднання з іншими видами навчально-виховної роботи з метою формування в майбутніх співаків системного, цілісного уявлення про взаємозв'язок різних аспектів розвитку художньо-образного мислення на різних етапах процесу його формування – важливий етап у роботі викладача.

Творчо-педагогічна діяльність у напрямі реалізації художньо-образного мислення студентів-вокалістів у контексті професійної підготовки полягає у створенні можливостей для розширення меж їхньої загальномузичної ерудиції, формує художньо-естетичний і фаховий мовленнєвий тезаурус, сприяє накопиченню досвіду ознайомлення з різними видами мистецтв у контексті системних рівнів інтеграції, а саме: духовно-світоглядного, естетико-мистецтвознавчого, психолого-педагогічного, етнологічного [5]. Необхідно вводити до навчально-виховного процесу студентів-вокалістів міжпредметні зв'язки в межах традиційного викладання інших музичних дисциплін, а викладання вузькофахових індивідуальних і групових дисциплін здійснювати на креативній основі із залученням інших видів мистецтв. Креативний підхід до виховання художньо-образного мислення студентів-вокалістів передбачає залучення молоді до різних видів наукового пізнання вокальної творчості. У разі виявлення нестандартного способу мислення в системі загального естетичного поля або виникнення у студентів-вокалістів оригінальних асоціацій, аналогій, зв'язків між окремими видами мистецтва педагогічний процес

у системі музично-педагогічної освіти набуває максимально індивідуалізованого забарвлення, а це передбачає максимальну творчу самореалізацію особистості.

Підготовку студентів-вокалістів до самостійної творчості доцільно розглядати також як цілісну складну систему професійної готовності – у вигляді сукупності різних складових частин, а саме: суб'єктів, структури, методик, етапів розвитку й формування та наявних між ними зв'язків, які поєднують елементи системи, засоби здійснення обраних цілей і утворюють взаємодію суб'єктів процесу та бажаний прикінцевий результат: готовність до самостійної професійної діяльності. До стабільних і визначених елементів вокальної підготовки належать мета, структура, зміст структурних елементів навчання; до невизначених – нові засоби, форми, методи підготовки студентів до майбутньої вокально-педагогічної діяльності.

Поняття готовності до формування художньо-образного мислення у студентів-вокалістів у процесі вокально-педагогічної діяльності охоплює такі складники: а) науково-теоретичну готовність як необхідний обсяг вокально-теоретичних знань; б) практичну готовність як сформованість на певному рівні вокально-технічних, вокально-виконавських та вокально-слухових навичок; в) психофізичну готовність як наявність відповідних передумов щодо успішності опанування вокально-педагогічної діяльності.

Висновки. Поетапна методика формування художньо-образного мислення майбутніх фахівців складається із чотирьох етапів: фахово-орієнтаційного, інформаційно-аналітичного, виконавсько-організаційного, методико-узагальнюючого. Перший етап (фахово-орієнтаційний) спрямований на створення позитивної мотиваційної настанови студентів на вокальне мистецтво. Другий етап (інформаційно-аналітичний) призначений для формування прагнення студентів до постійного самовдосконалення. Третій етап (виконавсько-організаційний) передбачає вироблення у студентів здатності до самостійного складання як навчальних вокальних програм, так і концертних, орієнтованих на різну слухацьку аудиторію. Четвертий етап (методично-узагальнюючий) дозволив студентам усвідомити узагальнену модель майбутньої фахової діяльності – через створення самостійних методичних проєкцій до реального використання відповідних методів і прийомів вокального навчання на заняттях із педагогічної практики.

Запропонована методика має свої особливі переваги над відомими існуючими, адже тут вихідним моментом є комплекс природних даних і здатність до навчання співу учня, а не одні лише методичні прийоми вчителя. Її застосування у процесі формування навичок художньо-образного мислення студентів-вокалістів забезпечує неухильне підвищення їхньої готовності до професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк В. Вокальна педагогіка (сольний спів) : підручник ; НМАУ ім. П.І. Чайковського. Київ : Віпол, 2007. 176 с.
2. Антонюк В. Лінгвокультурний концепт «вокальна педагогіка». *Часопис Національної музичної академії імені П.І. Чайковського*. 2009. № 1 (2). С. 94–103.
3. Антонюк В. Постановка голосу : навчальний посібник ; КНУКіМ. Київ : Українська ідея, 2000. 68 с.
4. Антонюк В. Прийти на світ людиною : Мовно-інтонаційний аспект родинного виховання. *Рідна школа*. 1995. № 6. 80 с. С. 16–17.
5. Антонюк В. Тезаурусність вокально-педагогічного мовлення. *Рідна школа*. 1999. № 11. С. 49–51.
6. Богоявленская Д. Психология творческих способностей. Москва : Академия, 2002. 320 с.
7. Емельянов В. Развитие голоса. Координация и тренинг. Санкт-Петербург : Лань, 2000. 192 с.
8. Емельянов В. Фонопедический метод формирования певческого голосообразования : методические рекомендации для учителей музыки. Новосибирск : Наука, 1991. 42 с.
9. Колодуб І. Питання теорії вокального мистецтва : посібник до курсу історії та теорії вокального мистецтва. Харків : Промінь, 1995. 120 с.
10. Олексюк О. Методика викладання гри на музичних інструментах : навчальний посібник. Київ : ДАКККіМ, 2004. 135 с.
11. Олексюк О. Музична педагогіка : навчальний посібник. Київ : КНУКіМ, 2006. 188 с.
12. Олексюк О., Ткач М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2004. 264 с.
13. Падалка Г. Естетична культура майбутніх учителів та умови її формування. *Вища і середня педагогічна освіта*. Київ, 1991. Вип. 15. С. 56–62.
14. Падалка Г. Музична педагогіка / за ред. В. Бутенка. Херсон, 1995. 104 с.

А. О. Милясевич. Поэтапная методика формирования художественно-образного мышления студентов-вокалистов. – Статья.

Аннотация. В статье сформированы и в полной мере раскрыты четыре этапа формирования художественно-образного мышления студентов-вокалистов и преподавателей пения. Анализируется постепенное овладение профессиональным мастерством и навыками самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: художественно-образное мышление, творческий процесс, информационно-когнитивный аспект, педагогические методы, креативность, креативное воспитание, тьюторское сопровождение.

A. Milyasevich. Phased methodology for the formation of artistic-figurative thinking of vocal students. – Article.

Summary. In the article four stages of formation of artistic and figurative thinking of students-vocalists and teachers of singing are formed and fully disclosed. The proposed methodology has its special advantages over the known existing ones, because the starting point is the complex of natural data and the ability to teach the singing of the student, and not just the methodical techniques of the teacher. The gradual mastery of professional skills and self-study skills of students, the ability to self-analysis and critical self-assessment, high mobility in unforeseen situations are analyzed.

Key words: artistic thinking, creative process, information-cognitive aspect, pedagogical methods, creativity, creative creation, tutorial support.

УДК 373.2.015.311:794.5.015.311:794.5

О. А. Омел'яненко

здобувачка вищої освіти IV курсу
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

В. А. Волкова

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Запорізька область, Україна

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ LEGO У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито теоретичні основи проблеми творчих здібностей дошкільників, визначено особливості конструювання як одного з ефективних засобів розвитку творчості в дітей. Представлено результати експерименту з дошкільниками з використанням конструктора LEGO.

Ключові слова: здібності, конструювання, творча діяльність, креативність, LEGO.

На сучасному етапі Україна перебуває на шляху реформування, потрібні творчі громадяни, ініціативні особистості, які зможуть знайти оригінальний, нестандартний підхід для вирішення будь-яких проблем. Мета навчальних закладів – посприяти тому, щоб діти в подальшому були не пасивними, замкнутими в соціумі, а навпаки, креативними, здатними ризикувати, ініціативними, інтелектуальними та суспільно корисними особистостями.

Дошкільний вік – період, коли дитина розкриває для себе новий світ. Творчі процеси в усій своїй повноті проявляються вже в ранньому дитинстві.

Завдання вихователя – своєчасно виявити закладені природою індивідуальні можливості кожної дитини. Необхідно підтримувати інтерес дитини до творчої діяльності. Організація такого специфічного процесу передбачає використання спеціальних вправ, завдань, створення ігрових ситуацій, які стимулюють дитячу творчість.

На розвиток здібностей значно впливає використання конструктора, який створює поживний ґрунт для гри, навчання, творчості, фантазії. Розвиток творчого мислення важливий для дитини, адже чим більше дитина створює нових ідей, конструює, вигадує, тим краще вона буде адаптуватися в житті, знаходити вихід із нестандартних ситуацій [3].

Підходи до проблеми розвитку творчих здібностей розроблені Б. Ананьєвим, Ю. Болотіною, З. Влащенко, Д. Гілдорфманом, Д. Давидовим, І. Дмитренко, В. Кудрявцевим, Е. Лісовською, М. Поддяковим, Б. Тепловим, Г. Чистяковою й іншими сучасними вітчизняними та закордонними вченими і педагогами.

У «Педагогічному словнику» поняття «здібності» визначається як «психічні властивості особистості, які є передумовою успішного виконання певних видів діяльності (набуття знань, умінь і навичок; використання їх у діяльності)». Також вони є результатом розвитку задатків [6, с. 23].

Творчість є однією з найзмістовніших форм психічної активності, це діяльність особистості, результатом якої є виготовлення креативних, оригінальних предметів або об'єктів, дослідження нових властивостей, фактів, закономірностей, створення сучасних, раніше невідомих відкриттів, інновацій.

Передумовою творчості, прояву здатностей дітей є креативність, потенційна здібність до різнобічного мислення, почуттів і дій. Її можна розглядати як основу продуктивного розвитку дошкільників, як потенціал, що забезпечує зростання, властиве так чи інакше кожній дитині. А результат – дитяча творчість, тобто той рівень оволодіння соціальним досвідом, для якого характерний самостійний вибір дошкільником спрямованості його діяльності, постановка цілей і вміння виробляти новий продукт [2, с. 7].

Креативність виражається у здатності до задуму, реалізації комбінування своїх знань і уявлень, у можливості та бажанні експериментувати, у здатності до створення образу, продумування і втілення ролі [1, с. 58].

Л. Виготський стверджував, що «творчою ми називаємо ту діяльність, яка приносить щось нове, оригінальне, однаково, чи буде це створено творчою діяльністю будь-якого внутрішнього світу або побудовою розуму чи почуття, яке виявляється в самій людині» [5, с. 37]. Будь-яка праця дошкільників, яка виходить за межі рутини, є творчим процесом. Отже, усе те, де дитина виявляє себе, щось змінює, уявляє, створює хоча-б частинку чогось нового, ми називаємо талантом.

Значно впливає на розвиток дитини конструктивна діяльність. Конструювання – практична діяльність дітей, змістом якої є складання різних об'єктів з ігрових будівельних матеріалів за допомогою конструктора [6, с. 170]. Така діяльність є основним складним процесом у пізнавальному, інтелектуальному розвитку дитини: вона опановує практичні знання, навчається виокремлювати ознаки, встановлює взаємозв'язки між предметами та деталями, розкриває закономірності з'єднання різних матеріалів, пізнає властивості.

Творчі здібності виявляються в умінні поєднувати елементи нестандартно, по-новому. Працюючи з конструктором, дитина навчається бачити його певні особливості, розвиває власні творчі здібності.

Існують різні типи конструктивної діяльності, які можна використовувати з дошкільниками: за зразком, за задумом і за даними умовами [7, с. 159].

Сутність першого виду полягає в копіюванні запропонованої конструкції. У такий спосіб зразок створюють на очах у дітей, які мають змогу бачити послідовність і особливості процесу. Дошкільник за інструкцією бачить поетапність дій, аналізує об'єкт і з'єднує деталі. Якщо постійно використовувати цей тип діяльності, то дитина не розвиває вміння креативно розв'язувати конструктивні завдання.

Особливістю конструювання за даними умовами є необхідність побудови на основі поставлених дорослим завдань. Для виконання цього завдання дитині треба бачити залежність призначення об'єкта, уміти враховувати потрібні вимоги, а також зосереджуватися на функціональності моделі. Конструюючи за таким типом конструктивної діяльності, дитина навчається виконувати виріб по-різному, дотримуючись тих самих умов. Це створює передумови для розвитку творчості.

Діяльність за задумом подібна до ігрової діяльності, адже дитина використовує для своїх цілей іграшки. Коли в дитини є ідея, вона може реалізувати її. Конструюючи будь-яку споруду, дитина сама, без будь-яких зовнішніх обмежень, ставить за мету спорудити конструкцію з матеріалу, який є в наявності, яка б відповідала задуму у грі.

Під час навчання дітей LEGO-конструюванню на початковому етапі пріоритетною є допомога педагога або старшої дитини, що має хороші конструктивні навички. Із набуттям досвіду роль дорослого зменшується, і поступово діти навчаються аналізувати зразок, добираючи відповідні деталі. Згодом необхідність у зразках відпадає, дошкільники віддають перевагу конструюванню за малюнком чи схемою, які теж повинні поступово ускладнюватись [4, с. 15].

Конструювання дошкільників спирається на їхню розумову діяльність та сприяє її розвитку. Щоби побудувати конструкцію з LEGO, дитині необхідно спланувати свою діяльність, продумати форму, ретельно обстежити правильні зразки, умовно розуміти, які складові деталі будуть необхідні, співвіднести їх одна з одною за формою та кольором, детально проаналізувати логіку їх розташування. Проте всі особливості дитина наперед передбачати не здатна. У процесі своєї конструктивної діяльності вона перевіряє їх на відповідність властивостям, робить необхідні корективи.

Діти, які захоплюються LEGO-конструюванням, відрізняються багатою фантазією, уявою, винахідливістю, активізацією розумових процесів і активним прагненням до творчої діяльності, бажанням винаходити, експериментувати. У них розвинене просторове, асоціативне мислення, що є основою інтелектуального розвитку [8, с. 5].

Використання цеглинок LEGO на заняттях удосконалює й урізноманітнює навчання, робить його оригінальним, творчим і цікавим для дітей.

Щоби дослідити вплив конструктора на розвиток творчих здібностей дітей, був проведений експеримент, який складався із трьох етапів. У процесі експерименту дітей було поділено на дві групи: експериментальну і контрольну. На етапі констатувального експерименту виявилось, що діти контрольної групи впорались краще, ніж діти експериментальної групи, але все одно, у них ще недостатньо сформовані навички конструювання.

Виявлено, що діти експериментальної групи мають високий рівень – 24%, середній рівень – 40%, низький – 36%; контрольна група: високий рівень – 32,3%, середній – 33,3%, низький – 34,3%.

У процесі організації дослідження експеримент включав у себе ігри з використанням LEGO, які були спрямовані на розвиток творчих здібностей дітей. Дидактичні ігри та вправи використовувались протягом кількох занять і в різних видах діяльності дітей. Формувальний експеримент складався із завдань на розвиток фантазії, креативності, логічності думок, творчості мислення, гнучкості, активності, пам'яті та формування сенсорних основ сприймання.

Для дітей були підібрані такі ігри: «Збираємо валізи», «Відтвори побачене», «Побудуй, не розплющуючи очей», «Зроби за картинкою».

Дидактична гра «Збираємо валізи» передбачала розвиток у дітей фантазії, активності, уміння встановлювати позитивні стосунки в команді, розвиток творчого мислення, гнучкості.

Для цієї гри потрібно об'єднатись у дві команди. У вихователя є мішечок, із якого кожна дитина повинна витягнути одну цеглинку LEGO. Завдання обох команд – зібрати фігуру людини. Далі пропонуємо їм уявну ситуацію: вони їдуть на відпочинок без дорослих. Для цього їм напередодні треба самостійно скласти свій чемодан. Завдання дітей – скласти з деталей конструктора речі, які вони візьмуть із собою. Після закінчення часу команди міняються валізами та відгадують, які речі команда буде брати з собою.

Метою гри «Відтвори побачене» є формування сенсорних основ сприймання, уміння порівнювати й узагальнювати, розвиток у дітей креативності, гнучкості.

Вихователь висипає перед дітьми набір цеглинок. Завдання дітей – побудувати яку-небудь конструкцію із цих цеглинок і описати її один одному.

Цікавою та захоплюючою виявилася гра «Побудуй, не розплющуючи очей». Її метою був розвиток у дітей дрібної моторики, креативності, гнучкості, уяви, активності, формування вміння конструювати із заплющеними очима.

У грі перед дітьми лежить плата і конструктор. Вони заплющують очі та намагаються що-небудь побудувати. Після цього повинні вигадати захоплюючу назву до цієї конструкції.

Гра «Зроби за картинкою» передбачала розвиток спостережливості, пам'яті, уваги та логічності, уміння співвідносити зображене на картці зі своїм виробом.

Перед дітьми лежать картки зі схемами-будівлями, а дошкільники повинні їх назвати, максимально наблизитися до зразка оригіналу та зробити виріб.

У процесі формувального експерименту діти були активними, лише деякі (12%) діти не справлялися із завданням. Інші (37%) були на середньому рівні.

Для перевірки ефективності використаних дидактичних ігор із LEGO у процесі експерименту був проведений контрольний експеримент і визначено динаміку розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку.

Проаналізувавши отримані результати, ми прийшли до таких висновків. Ігри сприяли розвитку мислення, пам'яті, активізували в дітей увагу, а також вплинули на показники таких творчих компонентів у дошкільників, як фантазія, творче мислення, креативність, активність, логічність, гнучкість.

Контрольний експеримент дозволив виявити, що рівень здібностей дітей експериментальної групи завдяки використанню на заняттях і в діяльності LEGO-конструктора підвищився і становить: у 35% – високий рівень, у 38% – середній рівень, у 27% – низький рівень.

Отже, можна сказати, що ігри з використанням конструктора LEGO впливають на розвиток творчих здібностей дітей, покращують знання, формують інтерес. Дитина, яка захоплюється конструюванням, відрізняється добре розвинутою уявою, розвиненим просторовим мисленням, фантазією, технічними навичками, винахідливістю, бажанням творити й експериментувати. Використання LEGO в закладах дошкільної освіти дозволяє дитині думати, фантазувати, діяти та не боятися помилятися під час вирішення конструктивних дій, піднімає на більш високий рівень інтелектуальний розвиток та пізнавальну активність старших дошкільників, а це є однією зі складових частин успішності їх подальшого навчання у школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Розвиток креативності у старших дошкільників. Київ : Дошкільне виховання, 2010. 418 с.
2. Біла І. Феномен дитячої творчості. *Дошкільне виховання*. 2011. № 1. С. 7.
3. Біла І. Особливості творчого конструювання в дошкільному віці. *Studia Humanitatis*. 2017. № 1. С. 10
4. Бондар Л., Гуцол С. LEGO-конструктор в освітньому процесі різновікової групи. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2013. № 2. С. 20.
5. Виготський Л. Уява і творчість в дитячому віці. Психологічний нарис : книга для вчителя. 3 вид. Київ, 1991. 93 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
7. Дуткевич Т. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
8. Шевчук Н. Інтеграція LEGO-конструювання в освітній процес. *Палітра педагога*. 2018. № 6. С. 8.

О. А. Омеляненко, В. А. Волкова. Развитие творческих способностей дошкольников с помощью LEGO в процессе занятий в дошкольном учреждении. – Статья.

Аннотация. В статье раскрыты теоретические основы проблемы творческих способностей дошкольников, определены особенности конструирования как одного из эффективных средств развития творчества у детей. Представлены результаты эксперимента с дошкольниками с использованием конструктора LEGO.

Ключевые слова: способности, конструирование, творческая деятельность, креативность, LEGO.

O. Omelianenk, V. Volkova. Developing Preschool Creativity with LEGO in a Preschool. – Article.

Summary. In the article reveals the theoretical foundations of the problem of creative abilities of preschoolers, defines the design features as one of the effective means of developing creativity in children. Presents the results of an experiment with preschoolers using the LEGO constructor.

Key words: abilities, design, creative activity, creativity, LEGO.

Ю. М. Полулященко

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри олімпійського та професійного спорту
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

А. О. Омельченко

асистент кафедри олімпійського та професійного спорту,
аспірант
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОЦЕСІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У статті розглядається проблема соціальної інтеграції людей з особливими потребами в процесі впровадження інклюзивної освіти в сучасних умовах життя. Визначено критерії і показники соціально-педагогічного інтегрування людей з особливими потребами.*

***Ключові слова:** людина з особливими потребами, соціальна інтеграція, інклюзивна освіта, реабілітація, соціальна педагогіка, фізичне виховання.*

У сучасних умовах процес інтеграції дітей та молоді з функціональними обмеженнями є ще не зовсім досконалим, зважаючи на ряд об'єктивних та суб'єктивних причин і проблем, які, на нашу думку, насамперед зумовлені ресурсним забезпеченням цього процесу (недостатнє фінансування закладів освітньої сфери та соціального обслуговування, брак професійно підготовлених фахівців, низький рівень їхньої заробітної платні, обмежений спектр соціальних послуг з реабілітації та адаптації для дітей з особливими потребами у маленьких містах, селищах та селах, використання фахівцями переважно традиційних технологій реабілітації осіб з обмеженими психофізичними можливостями); невиконання у повному обсязі програм щодо створення безбар'єрного середовища для людей з особливими потребами, особливо у великих містах; слабка міжвідомча взаємодія між соціальними інституціями, що зумовлює низький рівень впровадження інклюзивної освіти, невисокий рівень толерантності суспільства та низька активність більшості населення щодо добровільної роботи з людьми з особливими потребами [1; 2; 4].

Процес соціально-педагогічної підтримки представлено як особливий вид спеціально організованої професійної соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у виявленні, визначенні та вирішенні проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток та яка ґрунтується на індивідуально орієнтованій допомозі та співробітництві в її життєвому самовизначенні [3].

У дослідженні В. Ляшенка отримали теоретичне обґрунтування педагогічні умови ефективного формування життєвої компетентності дітей з обмеженими можливостями у центрах ранньої соціальної реабілітації. У дисертації В. Тесленка розглядається проблема соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні.

Усебічний аналіз монографічної, нормативної літератури, наукових статей у провідних періодичних виданнях як українських, так і російських учених (О. Безпалько, Є. Бондаревська, І. Зверева, А. Капська, В. Нікітін, О. Холостова, В. Тесленко, С. Харченко) дозволяє зробити певні узагальнення.

По-перше, акцент у наукових дослідженнях робиться здебільшого на характеристиці обмежень осіб з особливими потребами, описі сімей, поведінці батьків у разі народження дитини з особливими потребами, аналізі чинників, що впливають на розвиток таких осіб [5].

По-друге, не вдосконалена на теоретичному й методичному рівнях система соціальної підтримки та інклюзивної освіти таких дітей. Наукові тексти мають описовий, рекомендаційний характер.

По-третє, соціальна педагогіка в цьому разі швидше апелює до наукової інформації суміжних наук (спеціальної педагогіки, психології) для використання її соціальними працівниками й соціальними педа-

гогами-практиками, ніж використовує їх фонд наукових знань для вироблення власних наукових теорій, концепцій, підходів, що заважає ефективному впровадженню інклюзивної освіти.

Отже, актуальність зазначеної проблеми та її недостатня теоретична і практична розробленість, теоретичне і практичне значення для обґрунтування шляхів інклюзивного педагогічного процесу соціального інтегрування молоді з функціональними обмеженнями – все це зумовило вибір теми дослідження.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних технологій використання адаптивної фізкультурно-спортивної діяльності в інклюзивній освіті осіб з обмеженими психофізичними можливостями в процесі їх соціальної інтеграції.

У процесі дослідження визначено критерії і показники соціально-педагогічного інтегрування людей з особливими потребами:

- соціальний (самооцінка соціальної сфери життєдіяльності, соціально-економічного аспекту якості життя, здатності до адаптації);
- психологічний (самооцінка власної психологічної сфери життєдіяльності, психологічного аспекту якості життя, прояв особистісних психологічних характеристик) [2];
- фізичний (самооцінка фізичної сфери життєдіяльності, фізичного аспекту якості життя, об'єктивний рівень фізичного стану);
- педагогічний (самооцінка інтелектуальної сфери життєдіяльності, здатності до навчальної діяльності, прояв успішності у навчанні, включення у практичну діяльність), які дозволили визначити рівні інтегрованості молодих людей з особливими потребами: низький, середній, високий [3].

Впровадження педагогічних технологій здійснювалося у створену раніше та функціонуючу систему діяльності лікувальних, санаторних, освітніх та реабілітаційних закладів, базовими елементами якої були режим, корекційно-профілактична робота та соціально-психологічна реабілітація. Розроблені заходи (регулярні заняття різними формами адаптивної фізичної культури і спорту) змістовно вносили позитивні зміни в кожен із компонентів системи, підвищуючи її ефективність.

До експериментальної програми, окрім традиційних відновлювальних заходів (ЛФК, масаж, фізіотерапевтичні процедури, медикаментозне лікування тощо), було введено нетрадиційні засоби фізичного виховання:

- спеціальні дихальні вправи;
- фізичні вправи спрямовуючого впливу (для формування правильної постави);
- корекції порушень просторового сприйняття;
- тренування вестибулярного апарату і м'язового відчуття;
- поліпшення координації рухів;
- рухливі ігри та вправи на тренажерних пристроях.

Розроблена нами програма була спрямована на використання соціально-педагогічних технологій для набуття життєво важливих прикладних навичок і вмій з метою інтеграції людей з обмеженими можливостями у суспільне життя з використанням традиційних і нетрадиційних засобів адаптивного фізичного виховання шляхом сприяння нормалізації дихання, формування правильної постави, поліпшення координації діяльності аналізаторних систем, тренування рівноваги, поліпшення загальної рухливості і координації рухів.

Провідними принципами програми стали: принцип міждисциплінарної взаємодії, цілісності та неперервності, структурності та системності, керованості та цілеспрямованості, комунікативності, принцип розвитку і гуманістичної орієнтації у взаємодії, соціального загартування дітей і молоді, створення корегуючого реабілітаційного середовища з урахуванням інтересів та можливостей учасників експериментальної роботи з запровадженням інклюзивного підходу.

Нами використовувався корекційний метод організації реабілітаційних заходів з елементами інклюзивного впровадження як найбільш адекватний засіб вирішення поставлених завдань, які враховують соціально-психологічні особливості людей з особливими потребами, в процесі інклюзивної освіти, що здійснюється у певній послідовності:

1) психологічна кваліфікація особистісних деформацій людини з обмеженими можливостями, виявлення їх внутрішніх механізмів, визначення рівнів психічних змін, ціннісно-змістовної сфери та сфери мотивацій і потреб, яка надає можливість нового сприйняття проблем та пропозиції власних підходів до вирішення проблем конкретної людини;

2) визначення на підставі проведеного аналізу конкретних завдань і сфер, щодо яких необхідні профілактичні, дидактичні та корекційні впливи; визначення особливостей психіки людини з особливими потребами, які будуть відповідати уявленням про ефективний вплив реабілітаційних заходів;

3) розробка і апробація тактичних прийомів діагностичних і корекційних методик, оптимальних умов, які сприяють їх впровадженню.

Найважливішим складником механізму реалізації програми став соціально-педагогічний інклюзивний моніторинг, який дозволив відстежити ефективність процесу соціальної інтеграції загалом, а також за окремими напрямками інтегрованості людей з інвалідністю у сучасне суспільство відповідно до розроблених критеріїв.

Розглянемо види соціально-педагогічних технологій, які, на нашу думку, входять до комплексної технології соціалізації осіб з обмеженими психофізичними можливостями через їх фізкультурно-спортивну діяльність.

Першою технологією, яку ми вводимо до технологічного комплексу, є технологія створення адекватного реабілітаційного середовища, спрямованого на самореалізацію особистості людей з особливими потребами, з використанням комплексного, особистісно-орієнтованого інклюзивного підходу щодо надання соціальної, психологічної, педагогічної, медичної допомоги особам з обмеженнями життєдіяльності, яку ми розуміємо як систему послідовних і скоординованих професійних педагогічних, психологічних, медико-біологічних дій, що спрямована на вирішення мети і завдань соціальної реабілітації, а саме – відновлення (або компенсацію) порушених функцій, ліквідацію соціальних відхилень тощо.

Другою соціально-педагогічною технологією, яку ми використовуємо у дослідницькій роботі, стала технологія забезпечення активної участі молоді з особливими потребами у процесі реалізації регіональних програм їх інтегрування у сучасне середовище. В основі технології, яка пропонується нами, лежить ідея адресної (інклюзивної) спрямованості та комплексності соціально-педагогічної допомоги кожній людині з вадами психофізичного розвитку. У своїй діяльності ми орієнтувалися на використання не розрізнених заходів та засобів, а їх цілісного комплексу з виходом на конкретну особу.

Третьою соціально-педагогічною технологією, яка входить до комплексної технології соціалізації осіб з обмеженими психофізичними можливостями через їх фізкультурно-спортивну діяльність, стала технологія оптимізації процесу формування професійного рівня готовності соціальних працівників, психологів, дефектологів, фізкультурних працівників, реабілітологів, лікарів, батьків до використання інклюзивних технологій соціально-педагогічної діяльності з людьми, що мають обмеження психофізичних можливостей.

Результати дослідження дозволили зафіксувати чітку позитивну динаміку рівнів інтегрованості людей з інвалідністю за умови впровадження інклюзивної освіти. За даними чотирьох критеріїв, високий рівень інтегрованості до експерименту мали 6,6%, а після експерименту – 34,8%; середній – 21,7% (до експерименту) і 49,2% (після експерименту), низький – 70,3% до експерименту, і 19,1% – після експерименту.

Висновки. Аналіз наукової літератури показує, що вітчизняна соціальна педагогіка й інклюзивна освіта роблять тільки перші кроки в науковому обґрунтуванні змісту, форм і методів соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями. Її дослідження характеризується описовістю, рекомендаційною спрямованістю, що спирається на фонд наукових знань суміжних наук.

Найважливішим напрямом соціальної інтеграції осіб з обмеженими психофізичними можливостями в процесі інклюзивної освіти є соціально-педагогічна, індивідуальна робота з сім'єю, оскільки саме тут відзначається особливо велика роль соціальних педагогів і соціальних працівників.

Процес соціальної інтеграції дітей та молоді з обмеженими психофізичними можливостями буде успішним під час розробки і впровадження в практику суб'єктів регіонального реабілітаційного середовища спеціальних соціально-педагогічних, інклюзивних технологій використання засобів адаптивної фізичної культури і спорту, механізмів їх реалізації, які спираються на особистісно орієнтований підхід до процесу комплексної реабілітації та соціальної адаптації людей з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріскін Ю.Л. Спорт інвалідів у міжнародному олімпійському русі. Львов : Край. 2006. 346 с. іл.
2. Гоцко Г.І. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інклюзивне навчання в Новій українській школі» (26–27 березня 2018 р., м. Тернопіль): у 2 ч. / Інститут спеціальної педагогіки НАПН України ; упорядк. : Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. Київ : Інтерсервіс, 2018.
3. Полулященко Ю.М., Глоба О.П. Спеціальна підготовка фахівців з адаптивної фізичної культури до роботи зі студентами-інвалідами. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: «Соціально-педагогічна»*. Вип.23. Ч. 2, 2013. С. 59–67.

4. Проблема інклюзії у масовій суспільній свідомості. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2014. Вип. 10. С. 67–71.
5. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія. Київ : НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. 240 с.

Ю. М. Полулященко, А. О. Омельченко. Использование социально-педагогических технологий интеграции людей с особыми потребностями в процессе инклюзивного образования. – Стаття.

Анотація. В статтє рассматривается проблема социальной интеграции людей с особыми потребностями в процессе внедрения инклюзивного образования в современных условиях жизни. Определены критерии и показатели социально-педагогического интегрирования людей с особыми потребностями.

Ключевые слова: человек с особыми потребностями, социальная интеграция, инклюзивное образование, реабилитация, социальная педагогика, физическое воспитание.

Yu. Polulyashchenko A. Omelchenko. Use of social-pedagogical technologies of integration of people with special needs in the process of inclusive education. – Article.

Summary. The article considers the problem of social integration of people with special needs in the process of introducing inclusive education in modern living conditions. Criteria and indicators of socio-pedagogical integration of people with special needs are defined.

Key words: person with special needs, social integration, inclusive education, rehabilitation, social pedagogy, physical education.

УДК 378.74

Ю. В. Роїк

*аспірантка кафедри теоретичних дисциплін та професійної освіти
Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука
м. Київ, Україна*

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСЕРЕДКІВ ЕТНОДИЗАЙНУ КЕРАМІКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті проаналізовано загальні особливості регіональних осередків етнодизайну кераміки та подано інформацію про засіб підвищення професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва. Вивчено етнографічні регіони України (Наддніпрянина, Слобожанщина, Полтавщина, Поділля, Полісся, Буковина, Волинь, Прикарпаття, Закарпаття, Сокальщина, Гуцульщина, Покуття) та виокремлено регіональні гончарні осередки. Виявлено основні методи використання етнічних художніх та технологічних надбань упродовж XV–XX століть у професійній підготовці сучасних художників-керамістів з метою підвищення рівня їхньої фахової підготовки. Викладено і схарактеризовано основні методи з творчої інтерпретації традицій регіональних осередків етнодизайну кераміки майбутніми художниками декоративно-прикладного мистецтва: «Цитування», «Творча реставрація», «Інтерпретація», «Стилізація», «Співбесіда з етномистецтвом», «Асоціація», «Діалог з традицією». Доведено, що застосування у професійній підготовці окреслених методів сприятиме оптимізації навчального процесу, вираженню власних творчих ідей шляхом переосмислення багаторічних традицій народного мистецтва з подальшим створенням якісно нових творів мистецтва.

Ключові слова: професійна підготовка, етнодизайн кераміки, методи використання регіональних традицій, етнічні регіони.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає українознавчу спрямованість, осучаснення змісту освіти та інтеграцію української освіти в європейський простір. Водночас для ефективної професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва особливе значення мають глибокі знання культурної географії, особливостей технології виготовлення, технік і методів, форм роботи, що були поширеними у регіональних осередках кераміки України впродовж XV–XX століття. Знання особливостей регіональних осередків з виготовлення кераміки є важливим підґрунтям у підготовці

майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва до застосування етнодизайну кераміки у професійній діяльності. Насамперед це пояснюється тим, що етнодизайн кераміки спрямований на створення сучасних за звучанням керамічних форм, з використанням традиційних елементів (орнамент, техніка, колірна гама) певного етнографічного регіону. Тобто невіддільним складником етнодизайну кераміки є не лише сучасні матеріали, інструменти, технології, а й мистецькі традиції етносу. На наше переконання, саме етнодизайн кераміки допоможе сформувати національний стиль мислення в молодого покоління фахівців декоративно-прикладного мистецтва, що є необхідною передумовою їхньої професійної підготовки. Метою публікації є вивчення і виокремлення регіональних осередків гончарної творчості, виявлення методів використання етнічних художніх та технологічних надбань минулого в професійній підготовці сучасних художників-керамістів з метою підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Як відомо, Україна багата на поклади глини, і у кінці XVIII століття існувало 25–215 гончарних осередків в етнографічних регіонах нашої країни. У кожному з них виготовлялися гончарні вироби з місцевих матеріалів різної форми, які декорувалися особливим орнаментом, мали свій колорит. За цими ознаками було легко визначити, де саме зроблено ту чи іншу річ. Наприкінці XIX – на початку XX ст. цінні матеріали в аспекті опису окремих регіонів України здійснили видатні українські етнографи та фольклористи М. Біляшівський, Г. Булашев, Хв. Вовк, М. Драгоманов, П. Іванов, О. Малинка, В. Милорадович, І. Огієнко, П. Чубинський, В. Щербаківський та інші.

Важливим для нашого дослідження є визначення культурної географії гончарства, тобто формування загальних регіональних особливостей кераміки та визначення етнографічних регіонів України. Адже кожен осередок гончарного промислу має певні особливості: природні властивості місцевої сировини, технологічний рівень виробництва, місцеві художні традиції, провідних майстрів з творчими індивідуальностями.

Опрацювавши педагогічну, мистецтвознавчу, історичну літературу з окресленої проблематики, ми склали авторську таблицю із виокремленими найважливішими етнографічними гончарними регіонами (Наддніпрянина, Слобожанщина, Полтавщина, Поділля, Полісся, Буковина, Волинь, Прикарпаття, Закарпаття, Сокальщина, Гуцульщина, Покуття), прізвищами науковців, що досліджували ці регіони, а також особливостями матеріалів та технік декорування керамічних виробів.

Таблиця 1

Головні ознаки та особливості гончарних осередків України (XV–XX ст.)

Регіон, найвідоміші гончарні осередки	Особливості матеріалів та технології декорування. Дослідники
НАДДНІПРЯНИНА (XVII – XX ст.) <i>Дибинці, Васильків, Ірпінь, Нові Петрівці, Моринці, Гнилець.</i>	Поширена біла та червона глина, глей. Ангоби: білий (побіл), темно-коричневий, зелений, червоний (червінька). Мотиви: казкові рослини, виноград, трикутні пальметки, птахи в профіль, риби, кози, зайці, коні з крапками і рисками. Зустрічається ряд нескладних геометричних мотивів, гребінці. Поширені техніки «ріжкування» та «фляндрівка». Зображення на керамічних виробах площинні, враження об'ємності відсутнє. Краї виробу плавно заокруглені, не бувають загостреними або з кутами. Кольорове заповнення не торкається лінійного контуру – між ними завжди залишається ширша чи вужча смужка гла. <i>М. Бабенчиков, О. Данченко, О. Діденко, Ю. Омеляченко, В. Щербаківський.</i>
СЛОБОЖАНЩИНА (XVII – XX ст.) <i>Харків, Просяне, Нова Водолага, Куп'янськ, Валки, Ізюм</i>	Слобожанська цехова кераміка XVII ст. відрізнялася тисненими геометричними візерунками та синьою кобальтовою поливою. Також поширений був поліхромний розпис за старовинним способом – розбиваючи фарбу накосточком. На Харківщині переважав антропоморфний посуд. А гончарні вироби сумських майстрів переважно були світло-сірого та рожевого кольору, мали тонкі стінки і гарну дзвінкість. <i>П. Єфименко, В. Закорко, В. Іванов, Н. Каплун, А. Корсак, Ю. Лашук, К. Матейко, Л. Метко, В. Морачевський, О. Пошивайло, О. Радаков, М. Савицький, М. Сібілов, М. Сумцов, С. Сватковський, С. Таранушенко, А. Щербань, О. Щербань.</i>
ВОЛИНЬ (XIX– XX ст.) <i>Рокита, Дубровиця, Нові Петриківці, Острог, Кременець, Кульчин, Берестечко, Грядки, Моцаниця, Мала Клецька, Антонівці, Великий Кунинець, Карпилівка, Загребля, Полонне, Миропіль, Старий Любар.</i>	Стилістика гончарних виробів південних районів Волині зазнала впливів подільської кераміки. Використовувався переважно орнамент в стилі бароко – декор складався з різних ліній, які формували візерунки. Домінуючими мотивами були геометричні, меншою мірою – рослинні, й лише у окремих випадках – зооморфні мотиви. Основна колірна гама полив: коричневий, червоно-коричневий, зелено-жовтий, зелено-коричневий, жовто-коричневий. У сільській місцевості поширеною була сіра глазурована кераміка з менш витонченими формами і майстерністю виконання, а розповсюдженими кольорами були сірий, чорний і темно-синій. <i>В. Антонович, М. Біляшівський, Н. Гатальська, М. Городецький, М. Данилюк, А. Забеліна, Г. Істоміна, М. Кучінка, Ю. Нікольченко, Г. Охріменко, С. Панета, Б. Прищета, О. Романчук, Є. Спаська, С. Таранушенко, М. Фріде.</i>

<p>ПОЛІССЯ (XVII – XX ст.) Чернігів, Ічня, Ніжин, Кролевець, села: Олешня, Верба, Грабів, Городня, Короп.</p>	<p>Поширена чорнодимлена кераміка з елементами лискування. Орнамент складають геометричні композиції з вертикальних, горизонтальних та скісних смуг, решіток, зубців, спіралей, кривульок, кіл тощо. У XVIII столітті місцеві гончарі прославилися білим глазурованим посудом, який нагадував фаянсовий. На білу глазур наносився розпис. Посуд деяких чернігівських майстрів разом з чіткими візерунками зображених рослин оздоблювався специфічною технікою бризок і патьоків.</p> <p><i>А. Бобринський, А. Бокотей, Х. Вовк, Л. Гарбузова, І. Готун, Р. Захарчук-Чугай, Л. Залізник, І. Іванов-Даль, В. Ісаєнко, Ю. Лащук, Б. Лисін, П. Мусієнко, Л. Орел, Г. Охріменко, М. Пакульський, С. Панета, В. Редчук, Є. Спаська, Л. Шевцова.</i></p>
<p>ПОДІЛЛЯ (XVIII– XX ст.) Бар, Бубнівка, Смотрич, Адамівка, Берлінців-Лісових, Василівки, Меджибожа, Бубнівки, Кіблича, Рахнів-Лісових, Бережан, Кременця, Підгайців</p>	<p>Відмінні риси подільської кераміки – вогненно-червоний фон і пишні орнаменти: квіти, гілки з плодами, грона винограду. Досить популярним було виготовлення ліплених фігурок тварин, птахів тощо. Особливо славилися бубнівські миски й тарелі коричневої поливи, прикрашені квітковими орнаментами з гронами винограду. Використовувались техніки «ріжкування» та «фляндрівка». Розпис барських майстрів особливий своєю каліграфічною вишуканістю. Жовтогарячі керамічні вироби орнаментувалися переважно темно-зеленим, коричневим, білим, рідше блакитним і сірим кольорами.</p> <p><i>В. Гудак, А. Зарембський, Б. Крижанівський, Ю. Лащук, Л. Мельничук, А. Прусевич, М. Русов, Ю. Савін, Ю. Самарін, Є. Спаська, Є. Сявак, М. Фріде, Л. Шульгіна.</i></p>
<p>ПОЛТАВЩИНА (XIX– XX ст.) Опішні, Міських Млинів, Постав-Муки</p>	<p>Місцева глина має сіруватий колір, а після випалювання стає світло-жовтою. Сіра глина без свинцевих порід та домішок, має лікувальні властивості. Для розпису використовуються ангоби. Притаманна колірна гама: сполучення білого, блакитного, червоного, зеленого, коричневого кольорів із невеликою кількістю чорного. Широко поширеним є виготовлення декоративних антропоморфних скульптур та дитячих іграшок (свищиків). Для цього регіону властива декоративність. В Опішні вироби розписують рослинними орнаментами: квітами, листям, ягодами, віночками, букетами. Опішнянські майстри розписують без попередніх ескізів усе хатнє начиння: глечики, горщики, миски, макітри тощо.</p> <p><i>М. Арандаренка, В. Василенко, Г. Галян, П. Ганжа, Є. Дмитрієв, І. Заредько, Г. Івашків, О. Клименко, Н. Кисельова, Ю. Лащук, С. Лисенко, О. Пошивайло, Я. Риженко, М. Русов.</i></p>
<p>ПРИКАРПАТТЯ (XV–XIX ст.) Гавареччина, Глинськ, Лагодів, Яворів</p>	<p>Чорнодимлені керамічні вироби виникли на Гавареччині, продукуються зі звичайнісінької білої глини. Майстри змішують масну глину з пісною та випалюють її. Для досягнення найбільшої міцності виробів поєднують якомога більше сортів глини.</p> <p><i>М. Глушко, О. Голубець, Т. Гонтар, Я. Кравченко, Н. Мотиль-Шеремета, Н. Романюк, М. Станкевич.</i></p>
<p>СОКАЛЬЩИНА (XVIII–XX ст.) Сокаль</p>	<p>Сокальська глина містить багато заліза. Вироби привертають увагу скромністю прикрас, теплим колоритом та простотою форм. Найбільш розповсюджене зображення птаха, розетки, квітів. Візерунок на сокальських виробах гравіювався по вкритій білим ангобом поверхні і розписувався зеленою, жовтою та фіолетовою поливами. Також відомі кахлі та фігурний посуд, пляшки у вигляді людських фігур сатиричного виразу. Краї кахлів зроблені рівною вузькою смугою зеленого кольору. Існувала традиція виготовлення чорнодимленої кераміки, але зникла у XIX столітті.</p> <p><i>Г. Івашків, Х. Приймак.</i></p>
<p>ПОКУТТЯ (XVII–XIX ст.) Коломия. Малодосліджені: Войнилів, Ганнусівка, Гончарів, Гончарівка, Коломия, Кулачківці, Кути, Обертин, Отинія, Пасічна, Снятин, Струпків, Тисмениця, Тлумач, Угорники</p>	<p>Покутська кераміка виготовляється з рідкісної блакитної, жовтої та білої глини, яка має унікальні лікувальні властивості. За технологією виготовлення існувала: димлена, теракогова, вкрита поливою, мальована (майоліка). Техніки: риткування, ріжкування, фляндрування, крайкування, лискування, розпис кольоровими ангобами, рідше – штампування і рельєф. Художнім виробам характерні стилізовані рослинні та геометричні мотиви: листочки, галузки, крапки, кривульки, колові та спіральні лінії, розписані зеленими та темно-коричневими фарбами на тонованому ясному тлі або біло-зеленими фарбами на темному тлі.</p> <p><i>В. Грабовецький, Я. Ісаєвич</i></p>
<p>ГУЦУЛЬЩИНА (XV–XX ст.) Косів (з селами Старий Косів, Смодна, Вербовець, Москалівка, Монастирське) і Кути (з селом Старі Кути), Пістинь.</p>	<p>У передмістях Косова використовують червону глину – «червінку» та «побілу». Вироби витримані у червоно-біло-зеленій гамі. Техніки оздоблення гуцульської кераміки – «риткування» або «гравірування». Орнаменти: ритовані геометриззовані, сюжетні, з фігурними мотивами та сакральними композиціями. Асортимент різний: миски, тарілки, свічники, кахлі та інше. У грудні 2019 році косівську кераміку віднесли до нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО.</p> <p><i>І. Гургула, Ю. Лащук, В. Шухевич</i></p>

ЗАКАРПАТТЯ, ЛЕМКІВЩИНА (XVII–XIX ст.) <i>Ужгород, Хуст, Великий Березний</i>	Матеріал для гончарства: місцеві гірські поклади червоної, рідше ясної глини різного ступеня жирності з річковим піском. Основним технічним прийомом розпису було «кріж кування», зустрічалося «залиття під мармур». Розпис здійснювався здебільшого білими, біло-жовтими, рідше зеленими і чорними кольорами по коричневому підсохлому тлі. Поширеним у розписах великих предметів є мотив ялинкоподібного «деревця» з видовженими гілками, повернутий верхівкою вниз. Декор: «кривульки», «палички», великі і малі крапки, що утворюють контури трикутників або ромбів. <i>О. Кошовий</i>
БУКОВИНА (XVI–XX ст.) <i>Хотин, Малинці, Клішківці, Вашиківці, Садгора, Коболчин</i>	Використовували залістисту глину (після випалу мала червоне або жовтувате забарвлення). До глини додавали домішки: полову, товчений черепашник, а для підвищення вогнетривкості виробів – жорстку, шамот, дрібнозернистий пісок. Виготовляли теракотовий, димлений та полив'яний посуд. Поширені техніки: описка білого або коричневого кольору, лискування і ритування. Вироби глазурували суцільно лише прозорою поливою, а кольоровими (червонуваютою, з додаванням марганцю) вкривали тільки верхню частину посудини. Характерним був простий геометричний візерунок у вигляді прямих і хвилястих смуг, рисок, невеликих геометризваних гілочок тощо. <i>Д. Гоберман, І. Возний, О. Кошовий, Ю. Лашук, Р. Мотиль.</i>

Виокремлена нами інформація в таблиці 1 має особливо важливе значення для оволодіння професійною підготовкою з етнодизайну кераміки майбутніми художниками декоративно-прикладного мистецтва, оскільки містить відомості про регіональні особливості застосованих матеріалів, колорит, орнамент та способи обробки в різних гончарних регіонах України.

Проте творчість являє собою продуктивну діяльність людини, яка зумовлює якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного значення [1, с. 76], а отже, сучасні керамісти повинні вміти не просто наслідувати національний стиль, знання особливостей керамічних виробів гончарних осередків України, а й вміло використовувати ці знання та методи опрацювання фольклорного матеріалу на практиці.

У контексті нашого дослідження цінною є думка визначного мистецтвознавця, художника О. Петрової щодо виокремлення кількох власних типологічних способів опрацювання фольклорного мистецтва: *стилізація, «співбесіда з етномистецтвом» та «діалог з традицією»*. На наше переконання, ці методи є важливими у підготовці майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва до застосування етнодизайну кераміки. Розглянемо їх детальніше.

Стилізація – комбінування фольклорних декоративних елементів зі збереженням їхнього нормативного, усталеного значення. Через цю фазу обов'язково проходить кожна національна школа напередодні більш опосередкованих, творчо самостійних розробок «національного стилю». Другий спосіб *«Співбесіда з етномистецтвом»* – сюжетно-тематичні перегуки з традицією, малювання на фольклорні теми. Тут вищий рівень спілкування – «діалогічний». Типологічно закріплені риси фольклору співіснують з елементами, які відчужують новаторське (гротеск, пластична деформація, театралізація образу тощо) від усталено-традиційного. Третій, найвищий спосіб – *бути в діалозі з традицією* – реалізується як опосередкована форма контактів двох субкультур [5, с. 401–423].

В. Ткачук, розглядаючи методи творення зразків сучасної дизайнерської кераміки, акцентує увагу на творчій трансформації народної кераміки та виділяє два напрями у творчому підході обробки та застосування народних джерел: традиційний та асоціативний. Так, за першим напрямом виробу створюються візуально подібними за формою, колірною гамою та оздобленням до етнографічного зразка. За другим – виробу надають лише найхарактерніших ознак народних форм та наділяють образністю.

Аналіз дослідницьких матеріалів дає підстави стверджувати, що нині можна зустріти декілька методів проектування виробів з кераміки на основі традицій – *«цитування», «копіювання», «інтерпретація», «стилізація» і «асоціація»*.

Виготовлення керамічних виробів методами *«цитування»* та *«копіювання»* вимагають від автора чіткого наслідування традицій. Такі твори зберігають художньо-композиційні, символічні і технологічні традиції, якими користувалися предки. *«Метод «копіювання»* часто використовується під час первинного навчання майбутніми художниками декоративно-прикладного мистецтва та гончарями-аматорами. У своїх статтях О. Клименко пояснює, що є негативна тенденція: *«...відбувається зовнішнє засвоєння прийомів без внутрішнього відчуття...»*, тобто аматори створюють речі лише зовнішньо подібні до місцевих. Вони стилізують свої вироби під традицію, але не «вживаються» в неї [3, с. 158]. На жаль, однією

із сучасних тенденцій в декоративно-прикладному мистецтві, зокрема в художній кераміці, стало використання сучасних матеріалів (полив, емалей, ангобів) з поетапно прописаними інструкціями, замість свідомого розуміння і вивчення технологій. Але майбутні художники-керамісти в процесі навчання проходять шлях від копіювання до творчого проектування, розуміння і традицій, і технологічних процесів.

Матеріали етнічного мистецтва дають практично безмежне поле для дослідження та реконструкції. Ці матеріали зазвичай мають природну основу, вони екологічні і легкодоступні. Застосовуючи метод «Творчої реконструкції», вивчаючи складники, міняючи використані прийоми та інструментарій, можна знайти оптимальні технології, поєднання і пропорції матеріалів, сфери його застосування і способи створення художнього ефекту. Використання способів реконструкції збагачує особистий та професійний досвід майбутнього художника-кераміста.

Тому для більш ефективного навчання етнодизайну кераміки пропонуємо доповнити *метод «Копіювання»* більш ґрунтовним методом «Творчої реконструкції», що полягає в максимально ідентичному експериментальному відтворенні автентичних технологій і матеріалів з метою глибокого засвоєння і вивчення конкретного технологічного процесу. *Метод реконструкції* здатен вирішувати питання засвоєння процесів майбутніми художниками декоративно-прикладного мистецтва обробки глини, шамотної маси, глинистих матеріалів, етапів виготовлення та декорування предмета етнічного мистецтва. Використовуючи автентичний матеріал і специфічні регіональні інструменти, студент отримує можливість глибше зрозуміти і вивчити природу тих чи інших художніх виявів. На нашу думку, цей метод має часто використовуватися на початкових етапах вивчення етнодизайну кераміки майбутніми художниками декоративно-прикладного мистецтва.

Відомо, що важливим складником навчального процесу майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва є проходження практик. На нашу думку, ефективність практики можна покращити, запровадивши метод «Творчої реконструкції». Засвоївши цей метод на прикладі окремих технологічних процесів, вивчених під час практики, студенти починають ефективно використовувати їх у своїй самостійній навчальній діяльності, під час виконання курсових та дипломних робіт.

Метод проектування керамічних виробів «Технологічна реконструкція» можна вважати комплексним, у процесі навчання студенти здійснюють різні види діяльності. Під час роботи з джерелами інформації метод технологічної реконструкції ототожнюємо з репродуктивним та пошуковим методами навчальної діяльності. За рівнем наочності та доступності він схожий на демонстраційні методи. При цьому відмінною особливістю методу є результат діяльності, представлений художнім, творчо перетвореним продуктом.

Метод «Інтерпретації» та «Стилізації» надає можливість відображати в керамічній роботі народні, національні риси, а також демонструвати традиційні техніки: риткування, лощення, димлення, молочіння та інші. Методи передбачають творче виконання художнього виробу, засноване на самостійному тлумаченні його створення. Це творчі методи проектування керамічного виробу, який потребує від художника не лише вичерпних знань про народне мистецтво, а й креативного мислення та тонкого світосприйняття.

Такий підхід поділяє і В. Радкевич, яка наголошує, що у професійній підготовці художників народних промислів, зокрема фахівців з художньої кераміки, процес навчання слід спрямовувати не на просте копіювання виробів, а на творче перетворення форм, елементів оздоблення, інакше відбудеться створення кітчу та занепад художньої кераміки. На переконання дослідниці, від майбутнього фахівця необхідно вимагати не тільки високої технічної майстерності, а й свідомого творчого ставлення до своєї художньої діяльності та її результатів, глибокого проникнення в художню культуру народного промислу, в якому він працює, знання тенденцій розвитку сучасного декоративно-вжиткового мистецтва українського народу [6, с. 420].

Наступний *метод – «Асоціація»* – надає безмежні можливості для етнодизайнерів кераміки в художньо-композиційних пошуках. Це творчий метод, який дозволяє, переосмисливши всю інформацію, створювати сучасні вироби, наділені емоцією, енергетикою, відчуттям першоджерела.

Найважливішою регіональною відмінністю, особливим засобом художнього прояву в народному мистецтві є орнамент. В одних регіональних художніх системах він відіграє другорядну роль, в інших – провідну. Через це професійний художник-кераміст повинен вміло інтерпретувати регіональні орнаментальні елементи. До теми правильної інтерпретації традиційних орнаментів у сучасних виробах звертається І. Юрченко, який розробив методiku використання орнаментальних мотивів у сучасному дизайні: на основі співвідношення понять «традиція» й «новація», де «традиція» – це орнаментальний етнічний декор, а «новація» – сучасні мінімалістичні стильові та технологічні тенденції формотворення, які, на думку І. Юрченка, полягають у прийомах спрощення форми, використання нових матеріалів та технологій їх обробки [8, с. 1021–1026].

Отже, вищезазначені автори у своїх дослідженнях доводять, що одним із найперспективніших нині способів розвитку художньої кераміки є єднання стильових рис та образності професійного мистецтва

з регіональними етнічними традиціями, які необхідні для ефективної професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва. Адже, за словами М. Некрасова, «...чим глибше засвоює художник місцеві традиції, тим яскравіше виявляється його творча індивідуальність» [4, с. 20].

У зв'язку з цим під час професійної підготовки майбутніх фахівців з етнодизайну кераміки необхідно вивчати як гончарну спадщину етнічних регіонів, так і сучасний художній процес, оскільки «культурна спадщина залишається живою лише тоді, коли вона стає предметом сприйняття, а не лежить в запасниках чи могильниках» [2, с. 137]. І саме введення етнодизайну кераміки у професійну підготовку допоможе майбутнім художникам декоративно-прикладного мистецтва правильно використовувати надбання попередніх поколінь.

Висновки. Отже, підґрунтям професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва у процесі застосування етнодизайну кераміки є вираження власних творчих ідей за рахунок переосмислення багаторічних традицій народного мистецтва, глибокого вивчення традицій регіонального мистецтва, технологій виготовлення та декорування традиційних виробів декоративно-прикладного мистецтва. Застосування методу «Творчих технологічних реконструкцій» художніх процесів як структуротворчого в системі професійної підготовки до застосування етнодизайну кераміки допоможе створити найкращі умови для формування відмінних фахівців з художньої кераміки. Нам імпонує думка В. Ткачука, що майбутні художники керамісти мають «...не копіювати чи вдосконалювати народну кераміку, не йти за її чисто зовнішньою стороною, а розкривати внутрішній зміст, суть та художній образ» [7, с. 123–128]. Адже основним завданням професійної підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва є виховання конкурентоздатних мистецьких кадрів, які зможуть реалізуватись у професійній та творчій діяльності, матимуть сталу теоретичну систему знань та вмінь, ґрунтовну практичну професійну підготовку та зможуть вміло осучаснювати традиції, уособлювати духовне і матеріальне підґрунтя становлення й розвитку сучасного декоративно-прикладного мистецтва України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О.В., Смоляна Н.В. Теоретичне і виробниче навчання у професійно-технічних навчальних закладах: короткий термінологічний словник. Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. 103 с.
2. Герасимов С.А. Культура и воспитание. *Вопросы философии*. 1978. № 1. С. 137–145.
3. Клименко О. Традиції й інновації в українському гончарстві ХХ – початку ХХІ ст. і проблема кітчу. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2008. Вип. 4–5. С. 152–161.
4. Некрасова М.А. К вопросу о понятии «народный мастер». О природе его творчества. *Народные мастера. Традиции, школы*. 1985. Вып. 1. С. 20
5. Петрова О.Н. Заметки о категориях «прекрасного» и «безобразного» в художественной практике Украины. *Санкт Петербургское философское общество*. 2001. № 4. С. 401–423.
6. Радкевич В.О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю : монографія. Київ : УкрІНТЕІ, 2010. 420 с.
7. Ткачук В. Впровадження змісту та технологій гончарства у фахову підготовку дизайнерів в умовах технічних ВНЗ. *Вісник ХДАДМ*. 2007. № 11. С. 123–128.
8. Юрченко І. Методика використання мотивів архітектурного декору львівської сецесії в сучасному дизайні меблевих виробів. *Народознавчі зошити. Серія «Мистецтвознавство»*. 2014. № 5. С. 1021–1026.

Ю. В. Роик. Изучение особенностей региональных центров этнодизайна керамики как средство повышения профессиональной подготовки будущих художников декоративно-прикладного искусства. – Статья.

Аннотация. В статье проанализированы этнографические регионы Украины и выделены основные региональные гончарные центры. Выявлены основные методы использования этнических художественных и технологических достижений в течение XV–XX веков. Изложены основные методы творческой интерпретации традиции региональных центров этнодизайна керамики будущими художниками декоративно-прикладного искусства: «Цитирование», «Творческая реставрация», «Интерпретация», «Стилизация», «Собеседование с этноискусством», «Ассоциация», «Диалог с традицией». Доказано, что применение в профессиональной подготовке определенных методов будет способствовать оптимизации учебного процесса с последующим созданием качественно новых произведений искусства.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, этнодизайн керамики, методы использования традиции.

Yu. Roik. Studying the features of regional centers of ethno-design of ceramics as a means of improving the professional training of future artists of decorative and applied arts. – Article.

Summary. The article analyzes ethnographic regions of Ukraine and identifies regional pottery centers. The basic methods of using ethnic artistic and technological achievements during the 15th–20th centuries. The basic methods of creative interpretation of the tradition of ceramics by future artists of decorative arts: “Citation”, “Creative restoration”, “Interpretation”, “Stylization”, “Interview with ethno-art”, “Association”. It is proved that the application of certain methods in the professional training will help to optimize the educational process with the subsequent creation of qualitatively new works of art.

Key words: vocational training, ethno-design of ceramics, methods of using tradition.

І. М. Рябінова

аспірант факультету дизайну

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Науковий керівник: М. В. Колосніченко

доктор технічних наук,

професор кафедри дизайну

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

ФЕНОМЕН ГЛЯНСОВОГО ЖУРНАЛУ В КОНТЕКСТІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Автор проводить дослідження феномену сучасного глянцевого друкованого видання в контексті явища масової культури, виявляє його роль та вплив на повсякденне життя людей. Розглядається поняття масової культури та його ознаки. Дається визначення явища популярного глянцевого журналу як продукту масової культури.

Ключові слова: друкований жіночий журнал, масова культура, повсякденність, репрезентативна культура.

Існування глянцевого журналу можна розглядати поза явищем масової культури, оскільки він одночасно є і невіддільним її складником, і продуктом.

Поняття «масова культура» вперше зустрічається в 40-х рр. ХХ ст. у працях американського соціолога Д. Макдональда. Саме ж зародження і розвиток масової культури як соціального процесу належить до рубежу ХІХ–ХХ століть. Саме в цей період активно відбувався процес розвитку технічної революції, інтенсифікації виробництва, серійності продукції, що випускається, а також стрімкої урбанізації, збільшення кількості грамотного населення і, як наслідок цього, все більшого включення широких мас людей в суспільне життя. Можна сказати, що відбулася індустріалізація суспільного життя. Результатом цього процесу стало створення технічних та інструментальних засобів масової інформації та їх лавиноподібне поширення в планетарному масштабі.

Винахід телебачення на початку ХХ століття, а також повсюдне поширення газетної і журнальної періодики, поява медійних концернів сприяло глобалізації єдиного культурного простору в цивілізованому співтоваристві. Доступність і десакралізація інформації послужили виникненню й утвердженню нового егалітарного типу культури – масової культури.

Масова культура – це соціальний феномен ХХ ст., що представляє собою особливий тип виробництва і споживання культурних цінностей, характерний для масового суспільства (В. Лещинська). Масова культура є протилежністю елітарної культури – культури привілейованих верств суспільства, що володіють спеціальною освітою та естетичною підготовкою, необхідними для її сприйняття.

У сучасному світі масова культура є домінуючою і найбільш поширеною. До основних продуктів масової культури належать:

1. Літературні твори (переважно комерційні видання – детективи, любовні романи);
2. Популярна музика;
3. Такі види візуального мистецтва, як комікси, плакати, постери, ілюстрації в стилі фентезі, фотографіка, поліграфічна рекламна продукція (листівки, флаери, буклети);
4. Аудіовізуальне мистецтво (комедії, бойовики, фантастичні фільми, популярні мюзикли);
5. Мода;
6. Все розмаїття товарів масового споживання.

Основними особливостями масової культури є: орієнтація на рівень освіти та інтелекту «середньої людини», загальнодоступність, швидка запам'ятовуваність, вплив не на емоції, а на логічний складник мислення, захопливість і гедоністичний характер, уніфікація та надання готових стереотипів і шаблонів поведінки для загальної маси людей, а також неприхований комерційний характер і мета цього типу культури.

Найзначнішою особливістю масової культури є її орієнтація на пасивне сприйняття. І саме цим пояснюється її всеосяжність і блискавичне проникнення в усі сфери життя, в усі кола сучасного людського

суспільства і в усі держави планети. Для сприйняття і розуміння творів, що належать до масової культури, як уже згадувалося, не потрібні спеціальна підготовка або зусилля; єдиною необхідною умовою є наявність у людини каналу, яким до нього надходить інформація (телебачення, інтернет, радіо, популярні друковані видання, зовнішня реклама) і знаходження самої людини поблизу цього каналу. Навіть будучи охопленим будь-якою діяльністю (обслуговуючи клієнтів або безпосередньо займаючись виготовленням будь-якого виробу), людина може одночасно прослуховувати радіо або переглядати телевізор і вже таким чином пасивно сприймати всі пропоновані цінності масової культури і навіть захоплюватися ними.

Саме масова культура формує уніфікований тип людини. Окрема особистість, опиняючись вміщеній в середу масової урбанізації, піддається знеособленню і відчуває на собі пригнічення своєї етнокультурної своєрідності, своїх суто індивідуальних рис. Людина стає неминуче схожою на інших оточуючих її індивідів, копіюючи їх поведінку, погляди, смаки, а отже, слухняно інтегрується в суспільство споживання і управління масами. Вищеописана ситуація є своєю чергою наслідком новітнього явища – посиленого розвитку інформаційних технологій і створення єдиного віртуального простору для всього людства. Для того щоб отримати інформацію про будь-що, сучасній людині не потрібно фізично переміщатися куди-небудь, питати певних людей або читати певну літературу. Їй достатньо всього лише підключитися до мережі Інтернет, та інформація в уже заздалегідь заготовленому вигляді буде їй надана. Причому відмінності між столицею країни і її периферією в цьому плані виявляються стертими – людина, що знаходиться або проживає в будь-якому, навіть найвіддаленішому куточку планети, має доступ до необхідної інформації. Цим способом здійснюється цілеспрямований інформаційний вплив на цілі народи і країни, оскільки інформація, що так легко надається споживачам, є насамперед засобом управління суспільними настроями та діями.

Таким чином, масова людина – це феномен, характерний для епохи ХХ–ХХІ століття, що характеризується наявністю масової свідомості, нав'язаного модою, широко поширеними стереотипами смаків, однотипними переживаннями, і є, як і сама масова культура, тиражованою продукцією. Посередність світосприйняття масової людини пригнічує в ній бажання розвиватися духовно й естетично, насолоджуватися творами елітарного мистецтва і всебічно осягати сутність світу.

Масова культура є свого роду підміною народної культури, оскільки, по-перше, для її сприйняття не потрібно наявності ніякої спеціальної підготовки і споживачем її є весь народ, і по-друге, сьогодні вона повністю замінює власне народну культуру (фольклор, міфи, легенди, казки, народні танці), оскільки телебачення доступне всім, і саме на його перегляд і на читання популярної доступної літератури йде весь час звичайної людини. Завдяки споживанню продуктів масової культури відбувається процес перекодування національних стереотипів і особливостей, закладених в міфопоетичних символах попередніх поколінь на загальнодоступні коди масової культури – меми.

Незважаючи на негативні властивості і особливості масової культури, не можна не відзначити її позитивний вплив на людську спільноту.

По-перше, саме масова культура з її численними продуктами, як ніщо інше, сприяє інтеграції великої маси людей в єдине культурне ціле, в єдиний організм, забезпечує вільний рівноправний доступ до найрізноманітнішої інформації, тобто новинний потік, який своєю чергою формує біржові котирування, довідкові матеріали з будь-якої проблематики, образотворчий і ілюстративний матеріал, аудіо- та відеоматеріали, аналітичні дані, громадські та соціальні мережі, банківські мережі і так далі. І в цьому випадку виявляється нерозумним і недоцільним відмовлятися від усіх колосальних можливостей, які нам дає найпотужніший інструмент масової культури – електронні ресурси.

Такі інструменти масової культури, як глянцева друкована література, часто мають статусне значення і створюють уявні спільноти читачів, які, наповнюючись запропонованим у цих журналах контентом, ідентифікують себе з запропонованою ментальністю, а також самі є її трансляторами і розповсюджувачами.

По-друге, позитивною стороною масової культури є те, що вона виконує функцію соціалізації людини. Споживаючи продукти масової культури, особистість включається в соціальні відносини, «входить» в соціальний простір. Людина отримує уявлення про «правильні» і прийнятні в суспільстві життєві цінності і правила поведінки; в результаті цього у індивіда формується лояльний до соціуму характер, складаються споживчі та естетичні стереотипи.

Третім позитивним моментом поширення масової культури стало те, що завдяки їй стала доступною грамотність більшості населення земної кулі і нехай навіть часткове, але прилучення населення до загальнолюдських знань і загальносвітової культурної спадщини.

Масова культура сприяє «розшифровці», доступному поясненню окремо взятих елементів культури різних країн для населення Землі загалом. Як приклад можна привести широко відомий всім жителям планети Календар Майя, створений древніми індіанцями. На цей час (особливо за кілька років до 2012 року) він став продуктом масової культури і, як наслідок, популярною темою для обговорення в широких верствах суспільства. Саме завдяки засобам масової інформації і їх діяльності його зовнішній вигляд і зміст міцно увійшли в життя людей. Якби цей процес не відбувся, навряд чи хтось, крім вчених-істориків або археологів, став би докладно цікавитися історією виникнення календаря Майя і його загальносвітовим значенням.

Необхідно відзначити, що на цей час масова культура є остаточно сформованою і самодостатньою системою. Вона охоплює всі сфери життя сучасної людини, всі сфери її діяльності. Існувати поза масовою культурою зараз неможливо, як неможливо не користуватися її продуктами, не помічати і не бачити їх. Масова культура керує процесом життя; вона є способом життя і світосприйняттям кожного окремо взятого індивідуума і одночасно його самовідчуттям.

Як вже було зазначено, масова культура, як ніякі інші інструменти, здатна надавати сильний вплив на формування окремої особистості і населення загалом. І тільки використовуючи її рекламні можливості, стає можливо популяризувати, а згодом запровадити будь-яку наднову технологію, винахід або модель поведінки в людське суспільство. Такого роду впровадження зазвичай відбувається ненав'язливо, часто у формі розваги людини і відволікання його від насущних проблем. Ув'язнені в продуктах масової культури символи і знаки, а точніше їх система, безпосередньо впливають на глибинні структури психіки людини, безпосередньо впливаючи на її природні інстинкти і відчуття.

Таким чином, масова культура виступає потужним інструментом процесу глобалізації, оскільки сприяє утворенню єдиного інформаційно-комунікаційного простору і глибокому взаємопроникненню та взаємовпливу різних культур.

Глянцевий жіночий друкований журнал є похідною масової культури, її яскравим елементом, а також важливим атрибутом сучасної жіночої самоідентифікації.

Сучасний глясовий журнал являє собою окремий різновид засобів масової інформації.

Будучи доступним для широких верств населення, відображаючи різні аспекти жіночих інтересів – від віянь моди до кулінарних рецептів і прийомів виховання дітей, глясовий журнал «супроводжує» жінку протягом усього її повсякденного існування. Доступність глянцевого журналу є поясненням такої його популярності серед населення країни і такого інтересу до викладених у ньому ідей і принципів. Якраз завдяки наявності мінімуму малознайомих, суто професійних термінів і простоті викладу матеріалу, що використовується у всіх відомих виданнях подібного типу, до їх прочитання щодня долучаються представниці самих різних вікових груп, інтересів і професій. Як уже згадувалося, глясовий журнал є елементом репрезентативної культури суспільства, оскільки він репрезентує, тобто відтворює в свідомості, найбільш стійкі і зафіксовані в цій культурі цінності і принципи. Але в цьому разі йдеться конкретно про масову культуру і ні про яку іншу, оскільки глясовий журнал транслює цінності переважно масової культури, добре зрозумілі більшості людей і заздалегідь орієнтовані на масовий, «усереднений» рівень розвитку інтелекту читача і на його «усереднений» смак.

Саме популярне сучасне глянцева видання, поряд з телебаченням, радіо та інтернет-сайтами, служить каналом, яким ідеологічно підготовлена і потрібним чином вибудована інформація потрапляє до читача. І оскільки подача цієї інформації здійснюється найшвидшим способом і в розважальній формі, її засвоєння та перероблення людською психікою не складає труднощів.

Сьогодні головним критерієм успішного продажу будь-якого товару і попиту на нього є привабливий, приємний на погляд (а в деяких випадках і на дотик) зовнішній вигляд цього товару. Це правило має однакове ставлення як до предметів масового споживання, так і до створення індивідуального іміджу. Не оминуло воно і журнальну періодику – чим більш оригінальним, привабливим і «спокусливим» є зовнішній вигляд журналу, тим швидше він виявиться затребуваним і проданим.

Саме оформлення глянцевого журналу висловлює собою стратегію спокуси – спокуси читачів красивою гламурної реальністю, візуалізованою в журналі мрією, «соковитими», такими, що валять, ілюстраціями, приємним на дотик, гладеньким глясовим папером, запашними ароматами, застосованими для реклами брендової парфумерії.

До «спокусливих» елементів в жіночому журналі також належить особлива, відверто-довірча мова спілкування, яка формує весь стиль викладу журналу.

Візуалізація інформації в гляцевому журналі є основним засобом реалізації стратегії спокуси. Згідно з М. Маклюеном, домінування візуальності формує переважно індивідуалістичні механізми

сприйняття. Розглядаючи яскраві фотографії, читач, сам того не усвідомлюючи, автоматично закріплює у своїй свідомості закарбовані на них образи і надалі використовує їх як зразки для наслідування. Також яскрава ілюстрація сама по собі вже є найпотужнішим засобом залучення уваги; текст, навіть невеликий за обсягом і максимально зрозумілий, все ж треба прочитати, а для цього необхідно нехай мінімальне, але все-таки зусилля; сприйняття ілюстрації ж представляється найменш енерговитратним способом з усіх способів людського сприйняття і найшвидшим. «Реагуючи» миттєво на красиву картинку, людина механічно підключає свою увагу і до текстового складника, що супроводжує ілюстрацію, будучи зацікавленим у запропонованій в цьому разі послугі або рекомендації щодо чого-небудь.

Представники тих верств населення, які в через певні обмеження фінансових можливостей не можуть собі дозволити ніяким чином «з'єднатися» з атрибутами розкішного і святкового життя, шляхом перегортання і прочитання глянсових журналів мають можливість ненадовго «доторкнутися» до світу розкоші, багатства і успіху. І саме за допомогою такого роду «дотику», ознайомлення з іншою, глянсовою реальністю здійснюється процес закладання певних ідей, принципів і життєвих орієнтирів у психіку читача журналу.

Глянсові журнали на всіх етапах свого існування модернізували суспільну свідомість, вносили в неї нові, прогресивні ідеї. Жіночі журнали, які випускалися на початку 1990-х рр. в Україні, тобто з початку її незалежності, в основному давали поради жінкам щодо стилю одягу і способу життя, тим самим пропагуючи буржуазну жіночність і буржуазне облаштування побуту – ті самі стереотипи, з якими так активно боролася радянська ідеологія. У формі порад і рекомендацій жінку знайомили з останніми віяннями моди, вчили правильно одягатися і виробляти свій власний стиль. Згодом в журналах стали з'являтися статті на тему відносин статей, різних ситуацій в сім'ї, поради щодо успішної побудови кар'єри.

Поступово глянсовими виданнями стала транслюватися нова система суспільно значущих цінностей – цінностей гедоністично орієнтованого суспільства споживання. Основною метою життя оголошується можливість мати і споживати. Придбання різних товарів і послуг пропагується усіма можливими методами і засобами: і «розмовою» з читачем, для чого використовується текст з яскравими шрифтами в назвах і слоганах, і привабливими ілюстраціями. З плином часу такий стан речей призвів до того, що багато жіночих глянсових видань перетворилися на звичайні рекламні каталоги, що містять величезну кількість реклами і мінімум будь-якої взагалі оповідної і корисної інформації.

На цей час глянсовий журнал служить для молоді засобом і інструментом вибудовування стратегії власної соціально-статусної ідентичності. Освоєння цієї стратегії своєю чергою є необхідним для молодих людей, оскільки, пройшовши цей процес, вони починають себе почувати і позиціонувати як упевнені в собі, самодостатні особистості. Найчастіше такого роду ідентифікаційна стратегія не є заздалегідь запланованою і структурно організованою, а утворюється стихійно, в процесі впливу поширених в суспільстві стереотипів і випадку. Занурюючись у зовнішньо привабливий «глянсовий світ», молода людина автоматично орієнтує себе на представлені в ньому моделі існування і свідомо підлаштовує свої переконання, смаки, манеру поведінки і спосіб життя під них. Кожна молода людина в певному віці зазнає труднощів самовизначення, вибору професії, основних напрямів у житті і базових орієнтирів для позиціонування себе в соціальному просторі. На сторінках ж глянсових журналів уже представлені готові зразки моди, стилю, соціальної поведінки, моделей сімейних відносин.

У зв'язку з вищезрозглянутим аспектом специфіки глянсового журналу доцільно звернути увагу на деякі моменти, які не прийняті в нашій культурі. Зокрема, в школах України та й у багатьох інших освітніх або виховних закладах не приділяється практично ніякої уваги таким темам, як сімейна психологія (відносини дитини з батьками, ефективне виховання дітей, стосунки між подружжям), психологія стосунків між чоловіком і жінкою, а також психологія стосунків між людьми в суспільстві. На думку більшості населення, ці теми не є першорядними і обов'язковими для обговорення в громадських місцях. У результаті цього молода людина, а часто дорослий і навіть літній, відчуває потребу в раді щодо конкретної життєвої ситуації, що стосується відносин. Він ніби постійно перебуває наодинці зі своїми невирішеними питаннями і внутрішніми протиріччями. І якраз глянсовий журнал, де обговорюються такого роду «несерйозні» теми, в цьому разі служить найкращим порадищем і помічником. Саме зміст глянсового журналу здатний надати корисні поради, що стосуються побутової сфери та сфери відносин. Ця «близькість» глянсового журналу до повсякденного життєвого процесу людини і пояснює велику популярність журналів для значних мас людей.

У цьому контексті доцільно розглянути й докладно охарактеризувати поняття повсякденності та його зв'язок із феноменом глянцевого журналу як складової частини повсякденності.

Можна сказати, що сучасний глянсовий журнал виступає свого роду конструктором повсякденності. Через взаємодію з вмістом глянсового журналу відбувається процес безпосереднього формування гендерних ролей і процес формування і корекції уявлень людини про ідеальне життя. Глянсовий журнал пропонує читачкам своє трактування образів повсякденності – образу особистого іміджу, образу домашнього інтер'єру, способу трудової діяльності. Трудова діяльність людини своєю чергою служить величезним «полем діяльності» для надання статей, заміток і рад на тему правильної побудови кар'єри, грамотної організації робочого дня, якісного виконання роботи.

Необхідно зауважити, що в жіночих глянсових журналах аналізуються саме «жіночі» світи повсякденності, які визначаються спільними ціннісними культурними трансформаціями, що відбуваються в глобалізованій світовій спільноті.

У зв'язку з розглядом явища жіночого глянсового журналу в аспекті повсякденності не можна не згадати таку характеристику, як гламурність, оскільки вона безпосередньо впливає на журнальну форму, зміст і стиль.

Гламурність життя є наслідком широкого поширення масової культури і пов'язаної з нею ідеології споживання. Явище сучасного гламуру включає в себе безліч складників – це культура споживання, догляду за собою, слідування моді і окремі види відпочинку. Одночасно гламур є одним із видів практик сучасного постіндустріального суспільства, а також способом репрезентації дійсності.

Одним із характерних проявів ідеології гламуру є зосередження на статусах. Володіння річчю розглядається не з погляду її користі і функціональності, а з огляду на потребу мати певний статус, володіння яким вона надає. Тут йдеться про так зване демонстративне споживання як суспільне явище кінця ХХ–ХХІ століття. Термін «демонстративне споживання» був введений американським економістом, соціологом і футурологом Торстейном Вебленом у його книзі «Теорія дозвільного класу». Суть явища демонстративного споживання полягає в тому, що людина набуває будь-яку річ не тому, що гостро має потребу в ній, а через бажання показати оточуючим своє володіння нею; це – сліпе слідування моді і «погоня» за брэндами. Соціолог А.В. Логунов вважає, що престижне споживання в системі засобів символічного обміну стає найважливішим фактором ідентифікації особистості, особливо в умовах стратифікаційної кризи. Винятково для того, щоб наочно продемонструвати свою приналежність до певного класу, кола суспільства, індивід намагається придбати фірмові, брэндові вироби.

Глянсові журнали сприяють активному просуванню ідеології посиленого споживання, безпосередньо розміщуючи рекламу популярних світових брэндів на своїх сторінках та публікуючи статті та рубрики, де даються рекомендації і приклади «як правильно витратити кошти і що в першу чергу необхідно купувати».

И. М. Рябинова. Феномен современного глянцевого журнала в контексте массовой культуры. – Статья.

Аннотация. Автор проводит исследование феномена современного глянцевого печатного издания в контексте явления массовой культуры, раскрывает его влияние на повседневную жизнь человека. Рассматривается понятие массовой культуры и его признаки. Дается определение популярному глянцевому журналу как продукту массовой культуры.

Ключевые слова: печатный женский журнал, массовая культура, повседневность, репрезентативная культура.

I. Ryabinova. The phenomenon of modern glossy magazine in the context of mass culture. – Article.

Summary. The author conducts the following phenomenon of an ordinary glossy twisted vision in the context of the manifestation of the mass culture, the role that plays in the daily lives of people.

Key words: women's print magazine, popular culture, everyday life, representative culture.

В. В. Самаріна
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
м. Харків, Україна

О. В. Шахматова
старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
м. Харків, Україна

АВТОНОМНЕ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджується зміст поняття «автономне навчання» та основні характеристики. Акцентовується увага на тому, що викладач організовує навчальну діяльність на партнерських засадах, мотивує та підтримує пізнавальний інтерес до навчання, є помічником та консультантом у навчальній діяльності. Складовим елементом автономного навчання є самоконтроль як важливе джерело інформації про очікування та потреби студентів, їхні проблеми, їхня реакція на використовувані в навчальному процесі матеріали й методи. Для розвитку індивідуальної автономії учня завжди необхідна взаємодія із соціальним середовищем. Відповідно, необхідно знайти баланс між свободою, яку можуть і повинні мати ті, хто вивчають мову, і діяльністю, що контролюється навчальним середовищем. Автономне навчання розглядається як одна з технологій особистісно-орієнтованого навчання, що забезпечує самовизначення та самореалізацію студента у процесі оволодіння іноземною мовою.

Ключові слова: автономне навчання, навчальні стратегії, навчальний процес, навчальні технології.

Постановка проблеми. У повсякденному житті людина стикається з різними значеннями поняття автономії. З одного боку, під автономією розуміється здатність групи ухвалювати закони для себе; порядок визначається членами групи, а не сторонніми особами. Це значення є присутнім у політичній мові, автономні області держав мають особливу автономію, а демонстраційні групи, що борються проти державної влади, називають себе автономними групами. У суспільстві, наприклад, можна говорити про автономію шкіл або вишів, що означає, що їм надається більше незалежності і відповідальності по відношенню до державних органів, що здійснюють нагляд за учбовими закладами.

Актуальність статті полягає у тому, що на загальному рівні можна сказати, що усе навчання автономне, оскільки ґрунтовано на розумовій діяльності людини, а не навчатися автономно було б так само неможливо, як і не спілкуватися. Насправді, не існує такого явища, як неавтономний учень [...]. Незалежно від конкретних методів, вживаних у навчанні, завжди тільки учень («автономно») набуває сенсу даних, що вводяться, і зв'язує нові «дані» з наявними знаннями [2, с. 102]. Таким чином, є освітній аспект, в якому розвиток автономії розглядається як передумова для перейняття на себе соціальної відповідальності. Вивчення автономії розуміється як вклад у питання про освіту людини загалом, відповідно до якої автономія означає зрілість, емансипацію і самовизначення. Це питання має загальний характер і не пов'язане з вивченням іноземних мов, але воно повинно нагадати про те, що вивчення іноземних мов також сприяє освіті людини і підкреслює такий аспект, як боротьба з проявами несхожості.

Досі з'ясовували, чому автономія того, хто навчається, є таким важливим принципом викладання, і які можливості є для його застосування на практиці. Але автономія того, хто навчається, – це не лише дуже актуальна концепція дидактики іноземної мови, але і гаряче обговорювана тема. Існують різні інтерпретації, деякі з яких проблематичні. Тому представляється важливим, щоб учителі займалися і самостійністю учнів на теоретичному рівні. Вони повинні замислитися про те, що вони, власне, розуміють під цим принципом і що це означає для їх педагогічної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми автономного навчання, сучасні методи та навчальні стратегії досліджуються багатьма вітчизняними та зарубіжними педагогами, психологами та методистами, серед яких: С. Амеліна, Н. Бориско, Л. Журавська, О. Іщенко, С. Лобачова, В. Резнік,

П. Біммель, У. Рампілльон, А. Кохен, І. Ломпшер, Х. Холек, Б. Шменк та інші. Складна і багатогранна концепція автономії тих, хто навчається, широко обговорюється під час досліджень у галузі викладання мов з кінця 1970-х – початку 1980-х років [6, с. 14]. Сьогодні автономія студента є одним із «десяти провідних дидактичних термінів з іноземної мови» [12, с. 57], але він використовується в багатьох різних контекстах і часто визначається дуже по-різному. Далі будуть згадані вибрані поняття цього ключового терміну. Вони сходять до принципів, які були розроблені задовго до цього, наприклад, у сфері реформи освіти [15, с. 322].

Виклад основного матеріалу. Велика частина навчальної літератури про автономію навчання в процесі оволодіння мовою пов'язана з Анрі Холеком. У 1981 р. він визначив автономію учня як «здатність учня брати навчання в свої руки і самостійно приймати всі рішення» [3, с. 3]. Ці рішення включають: постановку цілей навчання, зміст і динаміку процесу навчання, вибір методів і прийомів роботи, формування процесу навчання (час, місце, ритм), оцінку власного процесу навчання.

Але автономія учня стосується не тільки організації і планування навчання. Вона може належати до різних рівнів учня і тому в дослідженнях інтерпретується по-різному. Таке розуміння було сформоване Бенсоном, який показує основні відмінності в концепціях автономії учнів [15, с. 321]. Він розрізняє три варіанти автономії учня: 1) технічний варіант: учні можуть вчитися самостійно, без вчителя (наприклад, в центрі самонавчання); 2) психологічний варіант: учні володіють індивідуальними навичками установками для «конструювання» тлумачення мови, що вивчається; 3) політичний варіант: учні беруть під контроль процес навчання та його зміст. Після ретельного вивчення різних концепцій автономії учнів Тассінарі [14] робить висновок про те, що автономія учнів є «складною мета-здатністю» учнів «здійснювати контроль над своїм власним навчанням в різних ситуаціях і формах» [14, с. 13]. Слід підкреслити, що автономія учня не є «абстрактним ідеалом», а ґрунтується на «загальних компетенціях, навичках і діях», які фактично присутні в учнів [10].

Дослідження в галузі викладання мов показали, що універсального прототипу того, хто навчається, не існує. Bimmel і Rampillon [1, с. 33] наводять конкретні приклади того, що повинні вирішувати самостійно ті, хто навчаються: що вони хочуть вивчати; як вони вчаться; які матеріали та інструменти вони використовують; які стратегії навчання вони використовують; навчаються вони поодиноці або разом з іншими; як вони розподіляють свій час навчання; як вони контролюють, чи успішно вони засвоїли матеріал. Під час прийняття таких рішень слід приділяти менше уваги надання учням абсолютної свободи [4, с. 42]. Замість цього важливо насамперед, щоб вони навчилися приймати ці рішення обґрунтованим чином. Якщо учням надається підтримка в прийнятті рішень щодо їх власного навчання в класі, то навчання, таким чином, також орієнтоване на учня. Представлені тут підходи до визначення підходять для ведення теоретичної дискусії про автономію учня. Треба замислитись про те, наскільки реалістичним може бути те, що учні насправді володіють всіма характеристиками автономного учня. Наприклад, у зв'язку зі згаданим вище визначенням Холека ми повинні запитати себе, «як учні повинні бути в змозі вирішити і зробити все це, не маючи, принаймні, базових знань у галузі психології, дидактики іноземної мови, а також не володіючи другою іноземною мовою» [11, с. 99]. Той факт, що ця концепція автономії учнів настільки переповернена, також сприяє тому, що цей термін часто зазнає суттєвого спрощення. Наприклад, часто використовуються синоніми автономії учня і саморегульованого навчання. Принципово важливим є таке співвідношення: тут можна згадати диференціацію між автономією учня і саморегульованим навчанням, яка відноситься до Холек [13, с. 367]. Під саморегульованими навчальними діями можна розуміти практичну реалізацію автономії учня. Відповідно до цього учнівська автономія швидше буде посилатися на характеристики і саморегульоване навчання [10, с. 18]. Однак, як буде роз'яснено нижче, розуміння автономії учня також зазнає суттєвого спрощення в інших областях, а отже, є проблематичним.

На початку переходу на цифрове навчання іноземних мов цей термін часто був несуттєвим. Таким чином, автономія зводилася до самостійного вибору місця і часу навчання. При цьому ігнорується той факт, що про реальну автономію можна говорити тільки в тому разі, якщо учні можуть також визначити цілі і шляхи навчання. Але не тільки в контексті вивчення мови за допомогою цифрових засобів масової інформації концепція автономії значно спрощується. Б. Шменк також вказує на проблему, що виникла у зв'язку з економічним розумінням автономії учнів [13, с. 369]. Таким чином, автономія учня часто розглядається як ключова компетенція, яка гостро необхідна в постійно мінливому робочому світі. Таке розуміння терміну супроводжується ризиком того, що автономія учня сприймається насамперед як оптимізація успішності [14, с. 13]. Проте, якщо автономне навчання розглядається перш за все як гарна

якість функціонування, то інші цілі автономії учня відходять на другий план [13, с. 369]. Але не тільки це вкрай спрощене і банальне розуміння автономії учня розглядається критично. Також проблематично те, що концепція, схоже, знаходить свою власну лінію життя [8, с. 31]. Під цим мається на увазі, що автономія учня підноситься до загальноновизнаної і основної мети навчання без урахування осіб, що діють в цьому процесі. Завжди слід ставити питання про те, яке важливе значення особиста відповідальність і інтереси людини набувають у дійсності в культурі причетних осіб [7, с. 1157]. Підходи, засновані на автономії, повинні бути відповідним чином адаптовані. Перш ніж оголосити автономію учня всеохоплюючою метою в конкретній навчальній ситуації, необхідно поставити такі конкретні питання [10, с. 17]: Наскільки насправді бажано брати на себе відповідальність? Учнями? Вчителями? Оточенням? Яку міру відповідальності можна очікувати від будь-якого учня на певному етапі навчання? Як змінюється роль учителя? Що це означає для їх самооцінки? Яким чином можна обговорювати такі питання, пов'язані з універсальною / навчальною культурою?

На закінчення цього теоретичного розгляду буде приділено увагу взаємозв'язку між автономним навчанням і зовнішнім контролем. На перший погляд тут, здається, є протиріччя, тому що ті, хто вчиться самостійно, не контролюються ззовні. Але це не може бути настільки ясно визначено. На цьому етапі слід зупинитися на центральному підході Б. Шменк [12, с. 63]. Завдяки цьому стає ясно, що самовизначення неможливе без зовнішнього контролю. Таким чином, для розвитку індивідуальної автономії учня завжди необхідна взаємодія із соціальним середовищем. Відповідно, необхідно знайти баланс між свободою, яку можуть і повинні мати ті, хто вивчають мову, і діяльністю, що контролюється навчальним середовищем, так, наприклад, як інструкції і підтримка з боку вчителя або інших учнів [10, с. 27]. Як уже згадувалося на початку, концептуальна неоднозначність автономії учня змушує викладачів критично підходити до цього питання. Вони повинні замислитися над тим, що значить для них автономія і як вони з нею працюють в класі. Крім того, дуже важливо обговорити з колегами, як заохочується самостійність учнів [13, с. 370].

Висновки і пропозиції. Якщо майбутні викладачі повинні в процесі свого навчання враховувати принципи академічної орієнтації та автономії учнів, то це також впливає на роль професорсько-викладацького складу університетів [5, с. 99]. Звичайно ж, викладачі вузів – це перш за все фахівці з предметів, які передають знання своїм студентам і надають їм професійну підтримку. У той же час вони повинні вміти стимулювати, супроводжувати і контролювати соціальне навчання своїх учнів. Якщо проектна робота проходить на семінарі, важливо, щоб викладачі університету пояснили своїм студентам, чому вона повинна бути виконана і чому варто збільшити навантаження. Якщо цього не зробити, то це може негативно позначитися на мотивації учнів, а отже, і на розвитку процесів автономного навчання. Таким чином, можна сказати, що принципи автономії та орієнтованості на учня змінюють ролі студентів, викладачів і лекторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bimmel, Peter/Rampillon, Ute (2000). *Lernerautonomie und Lernstrategien*. Berlin/München/Wien et al. : Langenscheidt.
2. Hess, Hans Werner (2006). Beyond the Rhetoric of the „Autonomous Learner“: Combining E-Learning and the Classroom. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, 3, No. 1, 102–120. [Online: <http://e-flt.nus.edu.sg/v3n12006/hess.pdf>, 25. September 2016]
3. Holec H. (1981). *Autonomy in Foreign Language Learning*. Oxford : Pergamon. 156 p.
4. Kleppin, Karin / Spänkuch, Enke (2012). Sprachlern-Coaching. Reflexionsangebote für daseigene Fremdsprachenlernen. In: *Fremdsprache Deutsch*, Jg. 22, H. 1, S. 41–49.
5. Müller-Hartmann, Andrea/Schocker-v. Ditfurth, Marita (2004): Projektorientiertes Lernen mit neuen Medien in der fremdsprachlichen Lehrerbildung. In: Barkowski, Hans/Funk, Hermann (Hg.). *Lernerautonomie und Fremdsprachenunterricht*. Berlin : Cornelsen, S. 89–108.
6. Neuner-Anfinsen, Stefanie (2005). Fremdsprachenlernen und Lernerautonomie: Sprachlernbewusstsein, Lernprozessorganisation und Lernstrategien zum Wortschatzlernen in Deutsch als Fremdsprache. Baltmannsweiler: Schneider Verl. Hohengehren.
7. Nodari, Claudio/ Steinmann, Cornelia (2010): Lernerautonomie. In: Krumm, Hans-Jürgen et al. (Hg.). *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin/New York : Mouton de Gruyter, S. 1157–1162.
8. Rösler, Dietmar (1998). Deutsch als Fremdsprache außerhalb des deutschsprachigen Raums: Ein (überwiegend praktischer) Beitrag zur Fortbildung von Fremdsprachenlehrern. Tübingen : Narr.
9. Rösler, Dietmar (2012). Deutsch als Fremdsprache. Eine Einführung. Stuttgart: J. B. Metzler.
10. Rösler, Dietmar (2018). Lernerautonomie und digitale Medien. In: Japanische Gesellschaft für Germanistik unter der Leitung von Tatsuya Ohta, Marco Raindl, Angela Lipsky, Ralph Degen (Hg.): *Lernerautonomie und Lernstrategien zwischen Klassenraum und digitaler Welt – Perspektiven auf das Deutschlernen in Japan*. München: iudicium, S. 13-29.

11. Schmenk, Barbara (2011). Grammatik ganz autonom? Welch ein Irrtum! In: Schmenk, Barbara / Würffel, Nicola (Hgs.). Drei Schritte vor und manchmal auch sechs zurück. Internationale Perspektiven auf Entwicklungslinien im Bereich Deutsch als Fremdsprache. *Festschrift für Dietmar Rösler zum 60. Geburtstag*. Tübingen: Narr, S. 97–110.
12. Schmenk, Babara (2012). Von Autonomie zu Aufgaben und zurück. Oder: Wie muss ein Autonomiekonzept aussehen, das uns hilft didaktisch-methodische Entscheidungen für das aufgabenorientierte Lernen zu treffen? In: Biebighäuser, Katrin (Hg.): *Aufgaben 2.0: Konzepte, Materialien und Methoden für das Fremdsprachenlehren und -lernen mit digitalen Medien*. Tübingen: Narr, S. 57–90.
13. Schmenk, Barbara (2016). Lernerautonomie und selbst gesteuertes Sprachenlernen. In: Bausch, Karl-Richard et al. (Hg.): *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Sechste Auflage. Tübingen/Basel: Francke, S. 367–372.
14. Tassinari, Maria Giovanna (2012). Kompetenzen für Lernerautonomie einschätzen, fördern und evaluieren. In: *Fremdsprachen Lehren und Lernen*, Jg. 21, H. 1, S. 10–24.
15. Wolff, Dieter (2007). Lernerautonomie und selbst gesteuertes fremdsprachliches Lernen: Überblick. In: Bausch, Karl-Richard et al.: *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. 5., unveränderte Auflage. Tübingen/Basel : Francke, S. 321–326.

V. В. Самарина, Е. В. Шахматова. Автономное обучение. – Статья.

Аннотация. В статье исследуется содержание понятия «автономное обучение» и основные характеристики. Акцентируется внимание на том, что преподаватель организует учебную деятельность на партнерских принципах, мотивирует и поддерживает познавательный интерес к учебе, является помощником и консультантом в учебной деятельности. Составным элементом автономного обучения является самоконтроль как важный источник информации об ожиданиях и потребностях студентов, их проблемах, их реакции на используемые в учебном процессе материалы и методы. Для развития индивидуальной автономии учащегося всегда необходимо взаимодействие с социальной средой. Соответственно, необходимо найти баланс между свободой, которую могут и должны иметь те, кто изучают язык, и деятельностью, которая контролируется учебной средой. Автономное обучение рассматривается как одна из технологий лично-ориентированной учебы, которая обеспечивает самоопределение и самореализацию студента в процессе овладения иностранным языком.

Ключевые слова: автономное обучение, учебные стратегии, учебный процесс, учебные технологии

V. Samarina, O. Shakhmatova. Autonomous learning. – Article.

Summary. The article is aimed to discuss a variety of meanings of the concept of autonomy. On a general level it can be said that all learning is autonomous, since it is based on the mental activities of an individual, not learning autonomously would be as impossible as not communicating. Regardless of particular methods used in teaching, it is always the learner alone (“autonomously”) who makes sense of the input and links new “data” with existing knowledge. There is an educational dimension, in which the development of autonomy is seen as a prerequisite for the assumption of social responsibility. The study of autonomy is understood as a contribution to the discussion about humane education in general, whereby autonomy stands for maturity, emancipation and self-determination. This discussion is general and not related to foreign language learning, but it should remind one that foreign language learning also contributes to humane education and by emphasizing an aspect such as dealing with alterity. The essence of learner autonomy is acceptance of responsibility for one’s own learning. This entails establishing a personal agenda for learning, taking at least some of the initiatives that shaped the learning process, and developing a capacity to evaluate the extent and success of one’s learning. From this definition it follows that learner autonomy entails not only learning, but learning how to learn. Interpreted in this way, it can be developed in any learning environment and within any organizational framework. A differentiation between learner autonomy and self-directed learning can be mentioned. According to this, self-directed learning would rather refer to the characteristics and self-directed learning more than to the activities of learners. But the understanding of learner autonomy also appears to be greatly simplified in other areas and therefore problematic, as it will be explained below. learner autonomy is often seen as a key competence that one would urgently need in a working world that is constantly changing. This understanding of the term is accompanied by the risk that learner autonomy is perceived primarily as an optimization of learner performance. For the development of individual learner autonomy, interaction with the social environment is always necessary. Accordingly, a balance must be found between the freedom that language learners can and should have and the activities controlled by the learning environment, such as instructions and support from the teacher or other learners.

Key words: autonomous learning, teaching strategies, educational process, teaching technologies.

Н. Д. Скибун
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри україністики
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
м. Київ, Україна

ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ СТУДЕНТАМ МЕДИЧНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

***Анотація.** У статті аналізується питання дистанційного (віртуального) викладання в умовах карантину з урахуванням практичних напрацювань, отриманих з моменту початку карантину та закриття очного навчання у вищих навчальних закладах та закладах середньої освіти. При цьому було відзначено, що для досягнення професійної компетентності в сучасних умовах зростає вимога до рівня ІТ-компетентності як з боку викладачів, так і студентів, учнів, а також до уміння працювати з інформацією в умовах постійного її зростання (значна кількість Інтернет-ресурсів та баз даних). Водночас впровадження новітніх навчальних процесів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій та інформатизації потребує перебудови усього навчального процесу.*

***Ключові слова:** ІТ-компетентність, дистанційне викладання, сучасні технології викладання, онлайн та офлайн навчання.*

Останні події у світі, пов'язані із розповсюдженням коронавірусу (COVID 19), призвели до впровадження безпрецедентних заходів у частині обмеження соціальної комунікації на фізичному рівні. Це своєю чергою призвело до зміни наявної парадигми соціальних відносин у суспільному середовищі. Головною проблемою такого стану речей стало те, що людство ще ніколи не стикалося з цим, а тому багато речей відбувається вперше. У зв'язку з цим сьогодні відсутні готові практичні рішення та рекомендації щодо поведінки в таких умовах. Такі нові виклики постали перед багатьма сферами, але медичну, освітню сферу та сферу послуг торкнулися найбільше. Так, було заборонено проведення навчання у дитячих садочках, школах, вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації (денної форми навчання), зачинено самі навчальні заклади, а усі процеси комунікації між вчителем-учнем, викладачем-студентом переведено повністю у віртуальний простір (дистанційний). Стосовно нашої країни, то, як відзначає О. Онищенко, «епідемія коронавірусу стала краш-тестом не лише для медицини, а й для освіти. Ми побачили, що вона не готова до викликів, відчули, наскільки відірвана від життя система підготовки і перепідготовки вчителів. Це з одного боку. З іншого боку, ми маємо змогу побачити, як в екстремальній ситуації мобілізувалися вчителі. У приватних школах – одразу, в державних – розкачувалися перші тижні карантину, а після канікул більшість перейшла на уроки онлайн. Усе довелося робити з коліс» [5]. Так, Н. Габчак відзначає: «Серед позитивних сторін дистанційно-діджиталізованого навчання можемо виділити такі: простота, зручність, доступність, оперативність; можливість створювати і перевіряти завдання в електронній формі, які автоматично систематизуються в структуру папок і документів; оновлення інформації про виконані роботи в реальному часі; викладач може оперативно перевірити всі роботи, виставити оцінки і додати свої коментарі; встановлення дедлайнів. Мінусами дистанційного навчання є: відсутність «живого» спілкування зі студентами, коли викладач може візуально спостерігати зацікавленість та рівень засвоєного матеріалу навчальної дисципліни; відсутність застосування набутих теоретичних знань на лекційних заняттях на практиці, для прикладу проведення екскурсії» [2].

Головною проблемою є не саме заочне і дистанційне навчання, яке використовується вже тривалий час, а те, що в умовах карантину це відбувається без очної форми навчання, яка тривалий час була основною формою навчання. Основною ж метою нашої статті ми обрали дослідження процесів викладання української мови як іноземної студентам медичного профілю в умовах карантину.

На нашу думку, напрацювання та рекомендації практичних заходів, які здійснюються в країнах, де запроваджено карантин у зв'язку із поширенням коронавірусу (COVID 19), є дуже важливими, адже систематизованих матеріалів сьогодні вкрай мало, зважаючи на відсутність прецедентів масштабів карантину такого рівня.

Сьогодні перед традиційною освітою постало досить складне і важливе завдання – швидка адаптація навчального процесу до обмежень фізичних комунікацій із збереженням якості надання освітніх послуг та забезпеченням безперервності процесу забезпечення зростання професійної компетентності серед студентів денної форми навчання. Наскільки готова вища школа до сучасних викликів, покаже час та результати оцінювання студентів.

Передусім варто відзначити, що процес підготовки до нової основної форми навчання – віртуальної (дистанційної), потребує перебудови усіх процесів професійної освіти, професійної комунікації та освітнього простору. Беручи до уваги, що суспільство поступово набуває ознак інформаційного суспільства, де інформація отримала статус товару та стратегічного ресурсу, ставши основою нових засобів виробництва та виробничих процесів, цифровізація усіх інформаційних (оброблення, передавання, зберігання та захист інформації) та комунікаційних процесів разом із широкою інформатизацією, використанням інформаційно-комунікаційних технологій, доступом до глобальної мережі передачі даних, здешевлення телекомунікаційних послуг та кінцевого обладнання (смартфонів, айфонів, ноутбуків, нетбуків, планшетів та ПЕОМ) широкими верствами населення, виникла сучасна нова комунікативна платформа, яка створила передумови швидкої адаптації та переорієнтації до нових форм навчання. Вказані процеси вимагають високого рівня ІТ-компетентності як від викладача, так і від студента. А цього можна досягти за умови відповідної ІТ підготовки на рівні «упевненого» користувача як комп'ютерним обладнанням, так і відповідним програмним забезпеченням. Найбільш ефективним та дієвим є поєднання підвищення рівня ІТ-компетентності на професійному (за місцем роботи) та особистісному рівнях. Так, як відзначає Н. Габчак, «успішність дистанційного навчання залежить від ефективності його організації, від керівництва самим процесом і майстерності викладачів», де «кожна кафедра має свою специфіку викладання навчальних дисциплін, тому використовує різні методи і форми дистанційного навчання: звичайні лекції замінені відео-лекціями, слайд-лекціями, місце практичних занять займають індивідуальні комп'ютерні тренінги та лабораторні заняття, підсумковий контроль здійснюється по-різному» [2]. Тобто можна з упевненістю говорити, що поєднання професійної та ІТ компетентностей викладачів є запорукою успішного викладання в сучасних умовах, адже набуті навички та досвід навчання в умовах карантину змінять наявну парадигму освітнього процесу та підходів до навчання. Аналіз Інтернет-ресурсів показав, що сьогодні існує безліч готових ресурсів для навчання за допомогою сучасних технологій та кінцевого обладнання в умовах доступу до високошвидкісного Інтернету. Наприклад, Ю. Гайдученко рекомендує такий ресурс, як «платформа для дистанційного навчання ClassDojo», яка «приспосована для стаціонарних ПК, ноутбуків, планшетів і мобільних телефонів, <...>, Google Classroom – безкоштовний сервіс, яким може скористатися кожен, хто має обліковий запис у Google, <...>» [1]. Своєю чергою на офіційному веб-сайті Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти розміщено «Рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах карантину», в яких надано «Короткі характеристики веб-технологій, он-лайн платформ та програмних засобів для організації освітнього процесу», а також «Методичні рекомендації щодо організації навчальної діяльності учнів з вивчення української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти за допомогою дистанційних технологій» [4]. Серед іншого до вже названих вище платформ і ресурсів додаються такі: «платформа Moodle – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням, що дозволяє використовувати великий набір інструментів для освітньої взаємодії вчителя, учнів та адміністрації закладу освіти, <...>, хмарні сервіси (Office365, Google) для спільної роботи учнів та вчителя, <...>, додаток TeacherKit – Class manager, який можна порівняти з віртуальним навчальним закладом, <...>, Google Форми (Створення анкет, тестів, опитувань), що дозволить за лічені хвилини розробити тест чи опитування: створити форму, підготувати завдання, обрати тип відповіді, <...>, віртуальна інтерактивна дошка Padle, <...>, додаток Google Presentations, який дозволяє працювати з файлами на пристроях Android, <...>, платформа Kahoot – для створення вікторин, тестів, дидактичних ігор, <...>, Веб-додаток Edmodo – освітній сайт, який є усиченою соціальною мережею за типом Facebook, яка дозволяє спілкуватися вчителям та учням, об'єднавшись навколо процесу навчання у школі, <...>, платформа LearningApps.org – сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи, <...>, сервіс Mentimeter для створення та проведення опитувань» [3]. Крім того, в мережі Інтернет досить велика кількість особистих сторінок викладачів, де вони викладають свої відео-уроки, наприклад «сайт Олександра Авраменка – доцента Київського університету імені Бориса Грінченка (<http://ippo.kubg.edu.ua/ekspres-uroky>), сайт «Мова – ДНК нації» – Лепетун або Як вивчити українську мову за допомогою смартфона (<https://ukr-mova.in.ua>), «Тренажер з правопису української мови» (<https://webpen.com.ua/>)» [3]. Отже, підсумовуючи, можна з упевненістю говорити про

те, що сьогодні вже напрацьовано широкий спектр механізмів та інструментів впровадження у широке використання віртуального навчання. Головним завданням, що постає перед Міністерством освіти України (МОН) та вищими навчальними закладами (ВНЗ), є обрання певного ресурсу, платформи та додатку, який необхідно використовувати під час навчального процесу, затвердження методики вивчення з його використанням, а також інструкції для викладача як користувача та адміністратора. У зв'язку з цим «Міносвіти має вичленити найкращі досвіди організації дистанційного навчання (в нас у країні є дистанційні школи, які давно на ринку освітніх послуг) і спробувати виписати загальні правила гри під час карантинів» [5]. Вказане вимагає відповідної інституалізації через створення нормативно-правової бази, розроблення відповідної методики навчання безпосередньо для викладачів як користувачів та адміністраторів. Також необхідно створити умови для підвищення рівня ІТ-компетентності викладачів та студентів для використання новітніх технологій у навчальних процесах на постійній основі. Але необхідно відзначити, що складність та тривалість у часі цих процесів визначається спроможністю унормування з боку МОН та ВНЗ впровадження нового сучасного навчального процесу. Так, «дистанційне навчання може проводитись у двох формах: онлайн і офлайн. Уроки онлайн – обмін інформацією в режимі прямої трансляції (вебінар)», де «перша умова проведення: учні та вчитель повинні бути забезпечені відповідним технічним обладнанням (ноутбук, планшет або комп'ютер з веб-камерою), мати підключення до мережі Інтернет», а «друга умова: усі учні, роз'єднані територіально, повинні в призначений час приступити до роботи. Форми навчання у такому разі використовують традиційні, але дещо модифіковані. <...> Під час використання офлайн-технологій матеріали уроку зберігаються на платформі для проведення дистанційного навчання, учні можуть опрацювати їх у будь-який час. Якщо відповідної платформи немає, або далеко не всі учні мають доступ до якісного сигналу мережі Інтернет, радимо скористатися іншими соціальними мережами: вайбер, інстаграм, телеграм канал та інші. Багато вчителів уже давно створили групу у вайбері і підтримують тісний зв'язок як з учнями, так і з батьками» [4]. Сьогодні, коли зовсім немає часу на створення повноцінного віртуального навчання, викладачі шукають вихід самостійно, виходячи із особистого рівня ІТ-компетентності, що в основному знаходиться на рівні створення групи у Viber та Facebook або трансляції на YouTube-каналі. Крім того, актуальною залишається самостійна робота із профільною навчальною літературою за темами, які дає викладач. При цьому «список завдань має містити чітко зазначені параграфи, сторінки та перелік вправ чи інших видів роботи», а «кількість матеріалу на вивчення нової теми та кількість завдань на закріплення та оцінювання потрібно продумувати так, щоб вони одночасно були змістовними, на відповідному науковому рівні, доступними, цікавими і не потребували на виконання великих часових та фізичних (робота за комп'ютером має свої часові обмеження) затрат» [4]. Тобто вказане має місце за умови чіткого розподілення часу на всі предмети. Що стосується викладання української мови як іноземної студентам медичного профілю, то тут ситуація ускладнюється тим, що студент без постійного підвищення мовної та мовленнєвої компетентностей не може удосконалювати професійну компетентність. При цьому підвищення рівня мовної та мовленнєвих компетентностей на професійному рівні важко досягти самостійно на побутовому рівні, а тому необхідно студентам самостійно піднімати власний рівень компетентностей за допомогою як традиційних, так і сучасних механізмів та інструментів, знаходячись при цьому на карантині, що потребує самоорганізації, самоконтролю і найголовніше таких важливих для життя навичок, як, наприклад, уміння працювати з інформацією [5].

Підсумовуючи сказане, слід наголосити на необхідності організації спеціалізованого електронного ресурсу, на якому буде можливо зібрати на одній платформі усі навчальні ресурси, необхідні для досягнення високого професійного рівня студентами медичного профілю. Для цього необхідно об'єднати (залучити) сили, досвід професіоналів (практиків та теоретиків) усіх провідних навчальних закладів, де готують майбутніх медиків. Вказане повною мірою стосується викладання української мови як іноземної, адже вона виступає базисом усієї професійної підготовки майбутніх медиків. Окрім цього, необхідно зважувати на процеси створення таких ресурсів у рамках Європейського Союзу та Болонського процесу, учасником якого є Україна. Але при цьому досвід викладання під час карантину також матиме велике практичне значення, яке також потрібно брати до уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдученко Ю. Як організувати дистанційне навчання учнів – покрокова інструкція. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-organizuvaty-dystantsijne-navchannya-uchniv-pokrokovaya-instruktsiya/> Інформація з екрана 10.04.2020.

2. Декан факультету туризму та МК Наталія Габчак про час карантину та нові можливості навчання студентів. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/dekan-fakultetu-turyzmu-i-mk-natalia-gapchak-pro-chas-karantynu-t.htm>. Інформація з екрана 11.04.2020.
3. Коротка характеристику веб-технологій, он-лайн платформ та програмних засобів для організації освітнього процесу. URL : <http://roippo.org.ua/activities/recomendation.php>. Інформація з екрана 12.04.2020.
4. Методичні рекомендації щодо організації навчальної діяльності учнів з вивчення української мови і літератури в закладах загальної середньої освіти за допомогою дистанційних технологій. URL : <http://roippo.org.ua/activities/recomendation.php>. Інформація з екрана 13.04.2020.
5. Онищенко О. Онлайн пшеницю жала. За лаштунками дистанційного навчання. URL : https://dt.ua/EDUCATION/onlayn-pshenicyu-zhala-343566_.html. Інформація з екрана 12.04.2020.

Н. Д. Скибун. Преподавание украинского языка как иностранного студентам медицинского профиля в условиях карантина (COVID 19). – Стаття.

Аннотація. В статті аналізується вопрос дистанционного (виртуального) преподавания в условиях карантина с учетом практических наработок, полученных с момента начала карантина и закрытия очного обучения в высших учебных заведениях и учреждениях среднего образования. При этом отмечено, что для достижения профессиональной компетентности в современных условиях возрастает требование к уровню ИТ-компетентности как со стороны преподавателей, так и студентов, учащихся, а также к умению работать с информацией в условиях постоянного ее роста (значительное количество Интернет-ресурсов и баз данных). В то же время внедрение новейших учебных процессов с использованием информационно-коммуникационных технологий и информатизации нуждается в перестройке всего учебного процесса.

Ключевые слова: ИТ-компетентность, дистанционное преподавание, современные технологии преподавания, онлайн и офлайн обучения.

N. Skibun. Teaching the Ukrainian language as a foreign student of medical profile in the quarantine conditions. – Article.

Summary. The article analyzes the issues of distance (virtual) quarantine teaching in the light of practical experience gained since the beginning of quarantine and the closure of full-time study in higher educational establishments and institutions of secondary education. At the same time, it was noted that in order to achieve professional competence in modern conditions, the requirement for the level of IT competence of both teachers and students and students, as well as the ability to work with information in the conditions of its constant growth (a considerable number of Internet resources and bases, is increasing data). At the same time, the introduction of the latest educational processes using information and communication technologies and informatization requires a restructuring of the entire educational process.

Key words: IT competence, distance learning, modern teaching technologies, online and offline learning.

УДК 373.091.64:741] (072)

С. С. Солодовник

заслужений працівник культури України, художник,
доцент кафедри дизайну
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ РИСУНКУ В НАВЧАЛЬНИХ ХУДОЖНІХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У цій роботі розглядається використання різноманітних графічних матеріалів у рисунках під час учбового процесу у художніх закладах, а також під час самостійного учбового процесу, для створення графічних видів мистецтва.

Ключові слова: Солодовник, Мінаєв, Глаголев, мистецтво, папір, олівець, ретуш, пензлі, сангіна, вугілля, пір'я, пастель, маркер, начерки, рисунки, матеріали, графічні твори, майстри, Україна, Міжнародний гуманітарний університет.

Необхідність використання різноманітних матеріалів рисунку виникає з багатьох причин, у тому числі через те, що в художніх учбових закладах приділяється увага впровадженню в учбові завдання начерків та короткострокових рисунків.

Майстри минулого застосовували різноманітні матеріали рисунку та досягли великої майстерності. Зокрема, можна згадати таких митців, як Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рубенса, Рембрандта, І. Рєпіна, Т. Шевченка та багатьох інших, роботи яких увійшли у золотий фонд мистецтва рисунку.

Швидке зображення природи сприяє розвитку безпосереднього живого сприйняття, вмінню швидко знайти і виявити саме важливе в природі, розвиває гостроту зору, швидкість мислення, окомір, вміння бачити рух форми, помічати головне та ігнорувати другорядне. Також студенти навчаються застосовувати різноманітні матеріали рисунку залежно від завдань, які були поставлені.

Фахівці повинні спрямовувати роботу учнів на оволодіння майстерністю начерків і короткострокових рисунків. Для цього потрібно вводити в робочі плани відповідні завдання. Особлива увага приділяється вивченню матеріалів рисунку на самому початку навчання.

1. Папір. Застосування різноманітних матеріалів рисунку зумовлює використання різноманітних сортів паперу. На цей час у світі виробляється велика кількість сортів паперу.

Вагман – це найкращий за якістю папір. Він щільний, шорсткий, з водяними знаками. У зв'язку з тим, що він володіє кріпкістю і не боїться гумки, на ньому можна працювати над тривалим рисунком графітними олівцями, сангіною та іншими твердими матеріалами.

Креслярський папір – буває різної густини. З однієї сторони він гладкий, з іншої – помірно шорсткий. Для малювання м'якими матеріалами не рекомендується, але на ньому можна малювати гелієвими та перовими ручками або фломастерами.

Малювальний – це дешевий папір, який не придатний для рисунку твердими матеріалами та довгострокової роботи. На ньому можна малювати вугіллям, пастеллю, м'якими олівцями, за умови, що не буде застосовуватися гумка, тому що поверхня такого паперу швидко руйнується, і на цих місцях немає можливості виправити рисунок.

Пакувальний папір має таку назву тому, що застосовується для пакування покупок. Він ще має назву «крафт». Цей папір дуже популярний серед художників та використовується для різноманітних рисунків. Він володіє різноманітним кольором та відтінками, буває різної щільної густини, що значно розширює можливості його застосування.

Газетний папір різних сортів можна використовувати для швидких начерків м'якими матеріалами, гелієвими ручками або фломастерами.

Крейдований папір застосовується для малювання пером і пензлем із застосуванням туші. Цей папір, на відміну від вищезгаданих, не темніє (не піддається дії світла).

«Торшон» – щільний папір з сильною шорсткістю, призначений спеціально для живопису аквареллю. Коли на нього потрапляє фарба, то затікає в поглиблення та створює красиву техніку, за якої фарби ніби меркають. На цьому папері зручно виконувати рисунок пензлем та акварельними фарбами.

М'якими матеріалами або тушшю також можна працювати і на тонізованому папері, який продається у магазинах, або виготовити його самостійно.

Окрім паперу, застосовується також картон різноманітного кольору та якості. На ньому малюють також, як на папері, але його щільність дає йому перевагу над папером.

На цей час виробляється багато видів паперу. Описати усі види паперу наразі не є можливим. На прикладі нашої інформації учні повинні експериментувати, урахувавши вищеперелічену інформацію.

**Рис. 1. Світлана Солодовник
«Портрет кінорежисера І. Мінасва», 1976 р.
Папір, олівець**

2. Олівці. Олівець як засіб малювання має дуже велику популярність і під час учбового процесу він є головним матеріалом. Те, що він добре тримається на папері, легко піддається виправленню, дає йому перевагу над іншими матеріалами для малювання.

Техніка олівця може бути досить різноманітною: тонкі штрихи і лінії твердим олівцем, широкі лінії м'яким олівцем, розтушовка олівця тощо. В одному рисунку можна застосовувати і тверді (у світлих тонах), і м'які (у тінювих місцях) олівці. Таке їх застосування збагачує техніку рисунку, робить її більш художньою.

Олівці бувають як твердими, так і м'якими. Залежно від способу виготовлення – матові і глясові. Зараз у продажу є багато олівців, як вітчизняних, так і зарубіжних. На олівцях є означення: «М-2М», «Т-3Т», «В-3В», «Н-2Н» тощо.

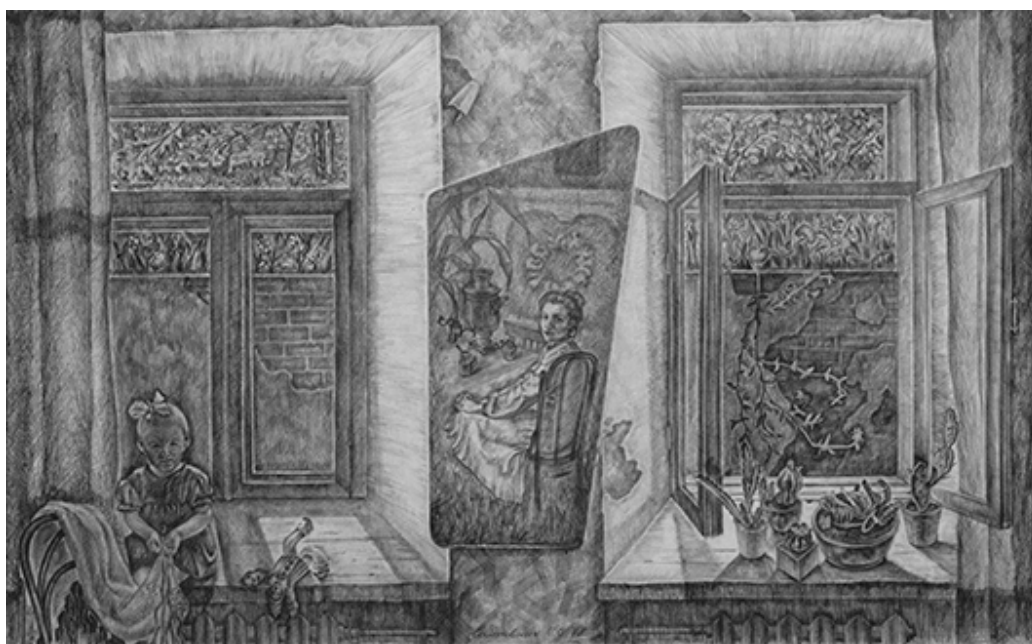

Рис. 2. Світлана Солодовник «Мама», 1978 р. Папір, графіт

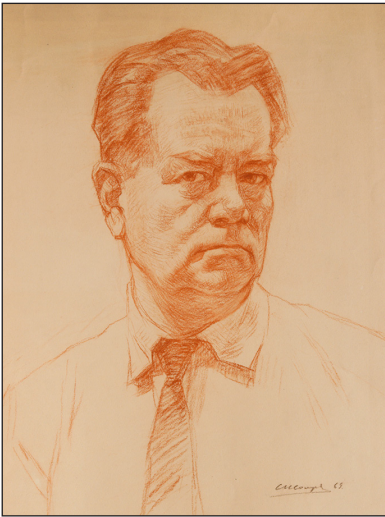
Олівці кольорові випускаються великими та маленькими наборами. Вони бувають жирні, дають глясовий штрих і зовсім не розтушовуються, тому що виготовлені на воску.

Рис. 3. Сергій Солодовник «Портрет художника Г. Бондаренка», 1962 р. Папір, ретуш

Варто відзначити олівець італійського виробництва, який виготовлюється з порошку паленої кістки і рослинного клею. Наша промисловість випускає олівець такого типу під назвою «Ретуш», який має два різновиди: № 1 – м'який, №2 – твердий. Ці олівці дають можливість художникам застосовувати різноманітні технічні прийоми. Також є графітні палички без дерев'яної оболонки. Ними можна малювати так, як і графітними олівцями, але перевага їх у тому, що за необхідності ними можна прокладати тінюві фрагменти широкими плямами, тримаючи їх паралельно паперу та наносячи штрихи боковими сторонами графіту. Така техніка робить рисунок різноманітним та художнім.

3. М'які матеріали. *Деревне вугілля* виготовляється з березових гілочок або інших порід дерев, які обпалюють у герметичних закритих металевих банках з піском. Його м'якість залежить від породи дерева і ступеню випалювання. Цей матеріал застосовується як для виконання самих рисунків, так і для підготовчого ескізу для олійного живопису і великих декоративних монументальних робіт. Він легко наноситься, легко стирається, дає можливість рисувати штрихами різної товщини і добре розтушовується, а також дає можливість прокладати велику площину його боковою стороною.

**Рис. 4. Сергій Солодовник
«Автопортрет» 1969 р.
Папір, сангіна**

і поєднувати техніку сухим соусом з технікою вологим соусом. Виготовлюється він із порошку деревинної сажі з додаванням клею у вигляді товстих паличок, які схожі на пресоване вугілля.

Пастель останніми роками часто застосовується у рисунку. Цей матеріал виготовляють з пігменту різноманітних кольорів та відтінків з додаванням сполучної речовини. Пастель може бути використана і як матеріал для живописних робіт. Натюрморти і портрети, виконані пастеллю, мають свіжий світлий вигляд, не змінюються у кольорі, повітряні та красиві.

У зв'язку з тим, що цей матеріал дуже м'який, треба з ним поводитись обережно, аби не побити чи не перетворити на порошок.

Для рисунку пастеллю можна малювати як штрихами, так і за допомогою розтирання, або поєднуючи обидві техніки. Папір краще всього використовувати тонізований.

**Рис. 6. Сергій Солодовник
«Портрет дочки Світлани»,
1990 р. Папір, соус**

них у процесі роботи. Штрихи у світлих місцях наносяться тонкі, і відстань між ними залежить від ступеню освітлення: чим світліше, тим рідше, і навпаки – чим темніше, тим густіше.

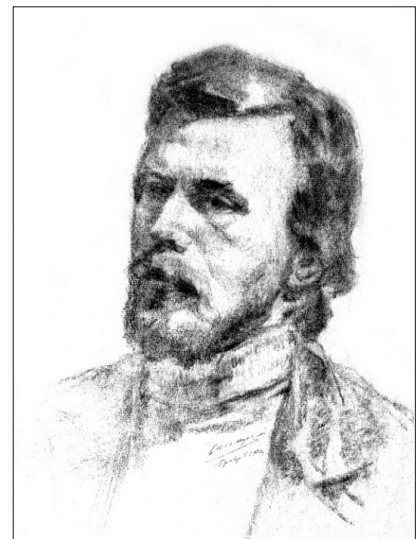
Також можна застосовувати крапки. Чим більші та густіші крапки, тим темніші місця на рисунку.

Пресоване вугілля виготовлюється з вугільного порошку. Сполучною речовиною виступає рослинний клей. Порівняно з деревним вугіллям пресоване вугілля більш чорне, жирне і тверде. Дуже добре лягає на папір, особливо шорсткий. Їм можна працювати як штрихом, так і розтушовкою, а також у поєднанні цих технік.

Сангіна застосовується у рисунку ще з епохи Відродження, у ті часи вона була дуже популярна. Сангіна за твердістю подібна пресованому вугіллю, має різний колір та відтінки, які залежать від кольору пігменту, з якого вона виготовлена. Найсвітліша походить на охру червону, а найтемніша – на марс коричневий темний.

Сангіна добре розтирається і надає м'які переходи від тону до тону. Однак енергійно нанесені лінії повністю не стираються гумкою, а залишають слід на папері, у зв'язку з чим потрібно працювати обережно, не перевантажуючи матеріалом, бо інакше рисунок буде важко виправити. Можна по розтертим місцям прокладати штрихи. У зв'язку з тим, що сангіна не володіє великою тональністю та глибиною, не слід перевантажувати світлі місця рисунку.

Соус є красивим матеріалом, який дає можливість майстру застосовувати його як у сухому виді, так

**Рис. 5. Сергій Солодовник
«Портрет кінорежисера
Г. Глаголева», 1990 р.
Папір, вугілля**

Майстри минулого виконували пастеллю рисунки та закінчували живописні роботи (І. Нестеров 1862–1942, В. Серов 1865–1911, В. Остроухов 1947 тощо).

4. Інструменти для застосування туші, чорнил, акварельних фарб. Крім вищезазначених матеріалів, є ще деякі специфічні матеріали, які можуть бути використані у рисунку.

Пір'я металеві шкільні, креслярські різного розміру і товщини. Застосовуються під час малювання тушшю, чорнилами. Рисунки ними гарно робити на крейдованому папері чи іншому папері з гладкою поверхнею. Робота ведеться штрихами різної товщини, яка залежить від того, які застосовуються пір'я, і від сили натиску на

**Рис. 7. Сергій Солодовник
«Дім відпочинку Дубна», 1972 р.
Папір, ретуш, пастель**

Гусяче пір'я з крила птаха зрізається під гострим рогом та є зручним та приємним матеріалом завдяки тому, що штрихи виходять м'якими та різної товщини. Починати штрих варто зі слабкого дотику до паперу. Поступово посилюючи дотик, ми отримуємо один і той же штрих від тонкого до товстого, маючи можливість зараз же передавати обсяг форми (Рембрант ван Рейн. 1606–1669). Техніку роботи пір'ями треба починати без підготовчого рисунку олівцем. Це привчить учня бачити всю натуру зразу, тобто брати пропорції, рух, характер натури.

Рисунок пером вимагає виразності, лаконічності, вміння мінімальними засобами досягнути максимального впливу на оглядача, майстерного виконання студентом поставленої задачі.

Пензлі акварельні круглі або щетинні застосовуються у рисунку як під час роботи одним матеріалом (туш, акварель, соус, чорнила), так і у разі комбінування матеріалів.

Можна застосовувати туш чи акварельну краску та не розводити їх водою. Також можна зробити відмивки пензлем. Застосовуючи цю техніку, туш чи краска розводиться на блюдці або на палітрі, береться необхідний тон і накладається на папір. У тому разі, якщо потрібно посилити його, повторюють накладання тону зверху попереднього. Техніка відмивання характерна для довгострокових рисунків з ретельною проробкою форми і тональних відносин. Найкраще такі рисунки виконувати рідким соусом: він легко піддається виправленню, має красивий оксамитовий тон.

У короткострокових рисунках можна застосовувати напівсухий пензель. При цьому потрібно знімати зайву краску з пензля за допомогою невеликого шматочка матерії. У цьому разі легким дотиком пензля до паперу можна отримати дуже красиві штрихи, особливо щетинним пензлем. Ним також зручно покривати велику площину. Красива техніка виходить у разі поєднання напівсухих штрихів з соковитими ударами пензля. Користуючись нерозведеною краскою, за допомогою акварельного пензля можна отримати рисунки, схожі на гравюри на лінолеумі, а саме виконані штрихами з поєднанням суцільним градієнтом.

Цілком справедливо вважається, що батьківщиною рисунку пензлем є Китай та Японія.

Японські та китайські художники досягли у техніці роботи пензлем найвищої досконалості, тому рисувальнику, який хоче всерйоз зайнятись рисунком пензлем, необхідно уважно вивчити японські і китайські рисунки. На цих рисунках художник має навчитись застосовуванню і використанню чорних та білих плям та ліній.

Авторучки. Існує велика кількість різноманітних ручок, в тому числі гелієвих, з різними за кольором наповнювачами. Поєднання різноманітних кольорів також може бути використано у рисунках.

Якщо нема під рукою ніяких матеріалів, можна використати дерев'яну паличку. Вмочити паличку у туш чи чорнила та рисувати нею. При цьому, якщо рисувати ребром палички, будуть виходити тонкі штрихи, а якщо пліском – широкі. У разі поєднання цих та інших штрихів виходять цікаві і різноманітні рисунки.

Фломастер, маркер останніми роками здобули у художників велику популярність. В них замість пера – фетрові палички. Ними можна малювати як на білому, так і на тонованому паперу. Можна також підсвічувати рисунок акварельними красками або пастеллю. Однак варто запам'ятати, що надмірне підсвічування чи перевантаження кольором лишає рисунок своєї якості.

Рис. 8. Світлана Солодовник «Сонячний день», 2005 р. Папір, туш, пір'я, ручка, акварель, пензель

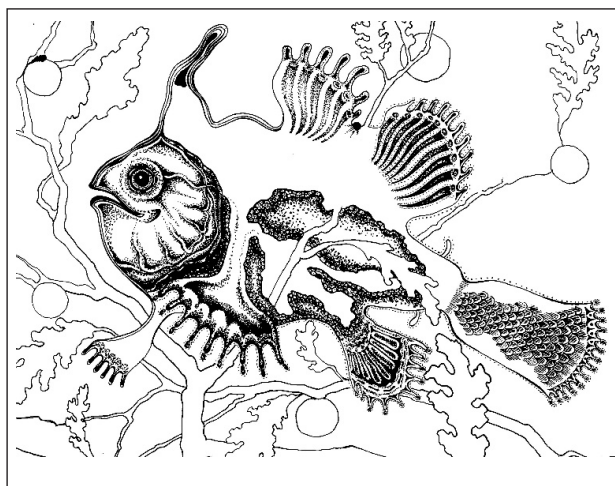

Рис. 9. Світлана Солодовник «Мрійниця», 2013 р. Папір, туш, чорнила, ручка

5. Комбінування матеріалів рисунку. Матеріали рисунку, про які було сказано вище, можуть не тільки застосовуватись кожний окремо, але і в певному поєднанні та комбінаціях. Графітні олівці

Рис. 10. Світлана Солодовник. Ескіз до музичного кліпу «Осінь», 1996 р. Змішана техніка

або теплі, або холодні тони. Чорний колір олівця добре поєднується з будь-яким іншим. Потрібно старатись, щоб кольорові поєднання були красивими та гармонійними. Якщо робити різну відстань між штрихами, можна отримати м'який перехід від одного кольору до іншого, а також тонкі кольорові поєднання.

Необхідно попередити учня про те, що кольорові олівці не розтираються і накладенням кольору на колір користуватись не можна. Для того, щоб залучити необхідний колір, потрібно або зробити штрихи перехресні, або наносити їх у проміжках між штрихами, які були нанесені раніше. Наприклад, маючи бажання отримати ніжно-зелений колір, потрібно між штрихами блакитного олівця ввести відповідні штрихи жовтого кольору. А якщо треба залучити бузковий колір – блакитні та рожеві тощо.

Усі м'які матеріали – вугілля, сангіна, «ретуш», соус тощо, можуть застосовуватись у різних поєднаннях. М'які матеріали можливо застосувати для підготовки рисунку акварельними фарбами. Гарна техніка вийде, якщо під час підготовки рисунку вугіллям, соусом або «ретушшю», а потім поверх цього рисунку прокласти штрихи або рідким соусом, або акварельними фарбами.

Описати усі техніки застосування різними матеріалами детально немає можливості. Усе це досягається впродовж практики. Техніка роботи пір'ями, пензлем, паличкою може бути тільки штрихом або заливкою.

Рис. 11. Світлана Солодовник «Офелія», 1993 р. Папір, туш, пензель

добре поєднуються з підсвічуванням акварельними фарбами, але деякі митці намагаються поєднувати їх з вугіллям, сангіною, соусом чи олівцем «ретуш». Цей олівець не має чорноти і робить штрих глясовим, тому не може поєднуватись з темними матеріалами.

Техніка роботи з олівцем має бути самою різною: тонкий, короткий штрих і тонкі лінії, товстий штрих і товсті лінії, поєднання тонких штрихів і товстої лінії у світлих або тінювих місцях, розтирка растушкою або пальцями, також поєднання штрихів і ліній з розтиранням олівця, затушовка великих поверхонь без штриха тощо.

Кольорові олівці можливо застосовувати як окремо, так і в поєднанні для підсвічування рисунків, як заміну фарбам, коли немає можливості зробити етюд. Поєднувати потрібно

Можна застосовувати як соковитий штрих, так і напівсухий, що дуже гарно виходить під час роботи щетинним пензлем.

Під час роботи пером і тушшю або пензлем і тушшю можна використовувати лінію. Особливо гарно виходить лінія, яка зроблена пером з різною товщиною і передає витонченість форми.

Пір'я, пензель, паличка застосовуються і як доповнення до рисунків, які виконані вугіллям, соусом, сангіною, аквареллю (з відмиванням). Працюючи м'якими матеріалами, художник стикається з тим, що рисунки можуть стиратися, що приводить до їх псування. У зв'язку з цим бажано застосовувати фіксативи, які спеціально виробляються промисловістю. Рисунок повинен лежати на горизонтальній поверхні. Наносити багато рідини не можна, щоб не було плям. Рисунок фіксують 2–3 рази, доки він не буде зніматися пальцем.

На завершення необхідно сказати, що техніку роботи вищезазначеними матеріалами учень чи художник може вивчити, тільки якщо він буде застосовувати їх на практиці. Перед художником у процесі роботи виникає багато різноманітних завдань, наприклад: тематичний зміст рисунку, передача руху, характер натури, стан пейзажу або документальність зображення окремих предметів, передача фактури, освітлення, об'єму,

простору тощо. Під час вибору того чи іншого матеріалу учень чи художник повинен ясно уявляти собі, які задачі він себе ставить, що він хоче висловити своїм рисунком, тому йому буде легше підібрати матеріал, а також композиційне рішення і технічні прийоми.

Під час застосування будь-якого матеріалу головним у рисунку є знання форми, вміння грамотно застосовувати закони рисунку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одноралов Н.В. Материалы в изобразительном искусстве Москва : Просвещение. 1983. С. 5–24.
2. Хитров А.Е. Рисунок. Москва : Легкая индустрия. 1964. С. 192–200.
3. Соловьев А., Смирнов Т., Алексеев Е. Учебный рисунок Москва : Искусство. 1953. С. 7–13.

С. С. Солодовник. Методические рекомендации по применению материалов рисунка в учебных учреждениях. – Стаття.

Аннотация. В данной работе рассматривается использование различных графических материалов в рисунках для работы указанными материалами в учебном процессе студентами художественных вузов, а также в процессе самостоятельного обучения и для создания графических видов искусства.

Ключевые слова: Солодовник, Минаев, Глаголев, Бондаренко, изобразительное искусство, бумага, карандаш, ретушь, кисть, сангина, уголь, перья, пастель, маркер, набросок, рисунок, мягкие материалы, мастера, графические работы, Украина, Международный гуманитарный университет.

S. Solodovnik. Guidelines for usage of drawing materials in educational establishments. – Article.

Summary. In this work the usage of different graphic materials in drawings by famous and modern artists is analyzed as for using these materials during educational process, by the students of Art Institutes and Universities; during self-education and while creating graphic arts.

Key words: Solodovnik, Minaev, Glagolev, paper, pencil, retouch, sanguine, coal, pen, pastel, marker, sketch, drawing, materials, masters, and graphic works, International University of Humanities.

УДК 37.01

О. І. Стеценко-Баранова

спеціаліст адміністративно-управлінського персоналу,
відповідальна за роботу відділу науки і аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПРОДУКУВАННЯ НОВИХ ІДЕЙ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ НАУКОВИХ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКИМ СКЛАДОМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 2019 РОЦІ

Анотація. У статті викладено основні досягнення у науковій діяльності професорсько-викладацького складу одного з провідних вищих навчальних закладів Одещини – Міжнародного гуманітарного університету, у 2019 році.

Ключові слова: розвиток науки, науково-дослідна робота, наукові дослідження, спеціалізована вчена рада, здобувач вищої освіти, захист дисертації, фахові видання, наукові публікації, міжнародні зв'язки, міжнародна діяльність у галузі освіти, науки, мистецтва і культури.

Сьогодні, як ніколи, актуальними є слова видатного вченого, науковця Д.І. Менделєєва про те, що наука некінцева, в ній з кожним днем з'являються нові та нові задачі, і університетська освіта повинна намагатися пробудити бажання у студентів внести свій вклад у скарбницю науки.

Головна форма людського пізнання – наука у Міжнародному гуманітарному університеті, з кожним роком все більше впливає на вдосконалення підготовки самих науковців та якість отриманих знань аспірантами і студентами.

У статті 65 Закону України «Про вищу освіту» визначено мету і завдання наукової та інноваційної діяльності у закладах вищої освіти: «Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невіддільним складником освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти» [1].

Розвиток науки є одним із головних джерел отримання знань майбутніми науковцями і передусім йдеться про аспірантів та студентів, які по-справжньому захоплюються науково-дослідницькою роботою.

Провідне положення Закону України «Про вищу освіту» про те, що основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок, підготовки фахівців інноваційного типу [1], знаходить своє відображення та підтвердження у тих пріоритетних напрямках і завданнях, які стоять перед науковцями вишу. Розуміння значущості вищезазначених процесів керівництвом та Вченою радою університету скеровує розвиток наукової діяльності у ньому та надає поштовх для створення ґрунтовної наукової бази.

Наукова робота за напрямами діяльності Міжнародного гуманітарного університету забезпечується 18 кафедрами, 2 інститутами та 2 факультетами. Згідно з Законом України «Про вищу освіту» факультет – це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що об'єднує не менш як три кафедри, які в закладах вищої освіти у сукупності забезпечують підготовку здобувачів вищої освіти, а кафедра – це базовий структурний підрозділ закладу вищої освіти, що провадить освітню, методичну та наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) [1].

Головні напрями науково-дослідної роботи в Міжнародному гуманітарному університеті на сучасному етапі спрямовані на виконання комплексної науково-дослідної теми «Україна і світ у контексті становлення і розвитку соціогуманітарної сфери», затвердженою Вченою радою університету, протоколом № 7 від 24 травня 2016 року [2].

У рамках загальноуніверситетської комплексної науково-дослідної теми розгортаються наукові дослідження на кафедрах, тематика яких також затверджена Вченою радою на наступні п'ять років, що уможливує посилення інтеграції зусиль дослідників із різних наукових спеціальностей, забезпечує взаємодію та поглиблення міждисциплінарних наукових зв'язків, складає підґрунтя для поточного і перспективного планування науково-дослідної роботи у розрізі університету, факультетів, кафедр та окремих науковців. Незмінний курс Вченої ради та ректорату Міжнародного гуманітарного університету спрямовано на підвищення якості науково-педагогічного складу. Багато науковців університету володіють такими почесними званнями, як: «Заслужений діяч науки и техніки України», «Заслужений юрист України», «Заслужений артист України», «Заслужений журналіст України», «Заслужений діяч науки и техніки України», «Народний артист України». Ряд науковців університету мають членство в різних спілках України, зокрема, в спілках художників, дизайнерів, кінематографістів [3, с. 123].

Важливим кроком до подальшої активізації науково-дослідної роботи у Міжнародному гуманітарному університеті протягом звітного 2019 року була робота 3-х спеціалізованих вчених рад, а саме: спеціалізована вчена рада К 41.136.01 з розгляду і захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальностей: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, голова ради – А.Ф. Крижановський, доктор юридичних наук, професор; секретар ради – Д.Г. Манько, кандидат юридичних наук, доцент; спеціалізована вчена рада К 41.136.02 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальностей: 10.02.17 – Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство; 10.02.04 – Германські мови; 10.02.15 – Загальне мовознавство, голова ради – В.Я. Мізецька, доктор філологічних наук, професор; секретар ради – Н.П. Михайлюк, кандидат філологічних наук; спеціалізована вчена рада К 41.136.03 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата медичних наук за спеціальністю 14.01.22 – Стоматологія, голова ради Ю.Г. Чумакова, доктор медичних наук, професор; секретар ради – О.Л. Заградська, кандидат медичних наук, доцент. Протягом 2019 року захищено 3 докторські та 12 кандидатських дисертацій у 2-х спеціалізованих вчених радах на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних та філологічних наук.

У Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах зазначено, що дисертація на здобуття ступеня доктора філософії є самостійним розгорнутим дослідженням, що пропонує розв'язання актуального наукового завдання в певній галузі знань або на межі кількох галузей, результати якого становлять оригінальний внесок у суму знань відповідної галузі (галузей) та оприлюднені у відповідних публікаціях [4].

З актуальних проблем юридичної науки були захищені докторські дисертаційні дослідження провідними науковцями Національного університету Одеська юридична академія та Міжнародного гуманітарного університету, а саме: М.Р. Аракелян «Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури»; В.В. Завальнюк «Антропологізація права як тенденція розвитку юриспруденції сучасної України»; Л.В. Діденко «Цивільно-процесуальні правовідносини як інститут цивільно-процесуального права України: концептуальні положення».

Відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України № 261 від 23.03.2016 року, та Навчальних планів підготовки аспірантів (PhD) за освітньо-науковими програмами «Право», «Менеджмент», «Економіка», «Філологія», «Культурологія», «Стоматологія», затверджених Вченою радою протоколом № 8 від 11.07.2017 року, кафедрами відповідних підрозділів Міжнародного гуманітарного університету здійснюється підготовка аспірантів денної та заочної форм навчання.

З 2016 по 2019 рік в аспірантурі університету з підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії діють такі спеціальності: 081-Право, 293-Міжнародне право, 073-Менеджмент, 051-Економіка, 35-Філологія, 034-Культурологія, 221-Стоматологія.

Всього у минулому 2019 році в аспірантурі університету на 10 кафедрах навчалось з відривом та без відриву від виробництва 50 аспірантів, з них 14 аспірантів на денній та 36 – на заочній формі навчання.

Науковий рівень вищої освіти передбачає здатність майбутніх науковців визначати та розв'язувати соціально значущі актуальні проблеми у певній галузі науки, які є ключовими для забезпечення наукової новизни та достатні для продукування нових ідей. Підготовка в аспірантурі завершується захистом наукових досягнень аспіранта у спеціалізованій вченій раді. Здобувачі мають право на вибір спеціалізованої вченої ради [4].

Внаслідок оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності та плідної роботи з проведення власних наукових досліджень у 2019 році успішно захистили дисертації на ступінь кандидата юридичних наук такі аспіранти: О.О. Пучков «Правопорядок у сфері національної безпеки: загальнотеоретичне дослідження», науковий керівник А.Ф. Крижановський, доктор юридичних наук, професор; Д.А. Радзілевич «Регіональний правовий порядок в Україні: загальнотеоретичне дослідження», науковий керівник А.Ф. Крижановський, доктор юридичних наук, професор; О.Ю. Лавренюк «Цивільно-правове регулювання відносин інтелектуальної власності у сфері спорту», науковий керівник О.С. Кізлова, доктор юридичних наук, професор.

Слід зазначити, що всі вищевказані докторські та кандидатські дисертаційні дослідження відрізняються науковою новизною, мають теоретичне та практичне значення, стосуються важливих питань юридичних проблем сьогодення.

Важливим напрямом науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу університету була підготовка наукових публікацій у фахових виданнях та видавнича діяльність.

Міжнародним гуманітарним університетом засновані власні наукові періодичні видання, зокрема, «Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету» та «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», який виходив за такими серіями: «Філологія», «Юриспруденція», «Економіка і менеджмент», «Історія. Філософія. Політологія».

Історія отримання фахового статусу різними серіями була такою: у 2013 році статус фахового одержав Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету за серіями «Юриспруденція» та «Історія. Філософія. Політологія»; у 2014 році статус фахового одержали серії «Економіка і менеджмент» та «Філологія», а також журнал «Альманах міжнародного права». Про кількість та якість наукових публікацій у фахових виданнях університету свідчать статистичні данні, які викладені у Зведеному Звіті з наукової діяльності університету за 2019 рік [2].

У статті 58 Закону України «Про вищу освіту» зазначається, що науково-педагогічні працівники закладу вищої освіти зобов'язані забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність, підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію [1]. Саме тому колектив університету як одного із провідних вищих навчальних закладів країни спрямував свої зусилля на вирішення поставлених завдань. Кількісні і якісні показники у сфері науково-дослідної діяльності в університеті спостерігались протягом 2019 року і у сфері підготовки монографій та глав монографій з актуальних проблем сучасної науки і техніки. Зокрема, були видані монографії такими науковцями та викладачами університету: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – доцент Д.Г. Манько, доцент А.М. Притула; факультет мистецтва і дизайну – професор І.В. Єршова-Бабенко, доцент Г.І. Степанова; написано 22 одиниці глав монографій з різних галузей наук [2].

Фахові видання Міжнародного гуманітарного університету у 2019 р.

№ п/п	Назва фахових видань та власної видавничої діяльності	Рік та номер видання	Кількість сторінок / друкованих аркушів	Відповідальна особа
1	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»	2019 рік № 37	с. 178 д.а. 8,48	Головний редактор серії – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, А.Ф. Крижановський.
		2019 рік № 38	с. 205 д.а. 9,7	
		2019 рік № 39	с. 165 д.а. 7,9	
Всього: 3 од. с 548 , д.а 26,1				
2	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент».	2019 рік № 35	с. 166 д.а. 7,90	Головний редактор серії – доктор фізико-математичних наук, професор М.П. Коваленко.
		2019 рік № 36	с. 210 д.а. 10,0	
		2019 рік № 37	с. 113 д.а. 5,4	Головний редактор серії – доктор економічних наук, доцент Т.В. Деркач.
		2019 рік № 38	с. 104 д.а. 5,0	
Всього: 4 од. с. 593 , д.а. 28,2				
3	Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія».	2019 рік № 38 том 1	с. 230 д.а. 11	Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор В.Я. Мізецька.
		2019 рік № 38 том 2	с. 205 д.а. 9,76	
		2019 рік № 38 том 3	с. 195 д.а. 9,3	
		2019 рік № 39 том 1	с. 138 д.а. 6,5	
		2019 рік № 39 том 2	с. 138 д.а. 6,5	
		2019 рік № 39 том 3	с. 138 д.а. 6,5	
		2019 рік № 40 том 1	с. 137 д.а. 6,5	
		2019 рік № 40 том 2	с. 146 д.а. 7,0	
		2019 рік № 40 том 3	с. 145 д.а. 6,9	
Всього: 9 од. 1472 с. 70,1 д.а.				
Всього: Науковий вісник МГУ 16 шт. 2613 с. 124,4 д.а.				
1	Альманах Міжнародного права	2019 рік № 21	с. 89 д.а. 4,24	Головний редактор – доктор юридичних наук, професор, Т.С. Ківалова
		2019 рік № 22	с. 77 д.а. 3,6	
Всього: 2 од. с. 116 , д.а. 7,9				
1	Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету	2019 рік № 30	с. 334 д.а. 38,83	Голова редакційної ради: академік, доктор юридичних наук, професор, С.В. Ківалов Відповідальні особи – секретар, кандидат філософських наук, Т.О. Крижановська, О.І. Стеценко-Баранова
2		2019 рік №31	с. 188 д.а. 8,9	
3	Чорноморські наукові студії: матеріали V Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції	2019 рік № 5	с. 264 д.а.12,5	Головний редактор – доктор юридичних наук, професор, А.Ф. Крижановський. Відповідальні особи – секретар, кандидат філософських наук Т.О. Крижановська, О.І. Стеценко-Баранова
4	Матеріали V всеукраїнської науково-практичної конференції: «Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених»	2019 рік	с. 332 д.а.15,8	Головний редактор – кандидат юридичних наук, доц., К.В. Громошенко. Відповідальні особи – секретар, кандидат філософських наук, Т.О. Крижановська, О.І. Стеценко-Баранова
Всього: 4 од. 1118 с., д.а. 53,2				

Забезпечуючи впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, науково-педагогічні працівники вели активну роботу щодо видання підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, протягом 2019 року їх кількість становила 20 одиниць. Зокрема, підготували підручники такі науковці та викладачі університету: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – професор А.Г. Гончарук, професор Н.М. Крестовська; Одеський медичний інститут – професор Г.П. Пекліна (у співавторстві); факультет лінгвістики та перекладу – доцент Л.Г. Морошану (у співавторстві); навчальні посібники: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – доцент Л.В. Шинкаренко; Одеський медичний інститут – доктор медичних наук Пахлевандзе Алі Реза, викладач Г.В. Смірнова; факультет лінгвістики та перекладу – старший викладач Т.А. Масловська; навчально-методичні посібники: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – професор О.О. Подобний, доцент Д.Г. Манько, доцент Н.І. Долматова, доцент Б.В. Перелігін; факультет мистецтва і дизайну – доктор мистецтвознавства, професор А.П. Овчиннікова [2].

Вчені університету публікували результати своїх досліджень у виданнях вищих навчальних закладів України та інших країн, які згодом увійшли до міжнародних науково-метричних баз даних Scopus та Web of science.

Так, протягом 2019 року підготовлено публікацій у Scopus – 16 одиниць: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – професор А.Г. Гончарук, доцент Т.В. Деркач, доцент О.А. Мартинюк, професор О.О. Подобний, професор О.М. Головченко, професор Л.М. Потьомкін, професор О.П. Прокопенко, доцент А.М. Притула, доцент А.О. Згама; Одеський медичний інститут – професор О.П. Романчук, доцент В.О. Малиновський.

Кількість публікацій у Web of science склала 4 одиниці: Інститут права, економіки та міжнародних відносин – доцент Н.Б. Арабаджи, доцент В.Л. Качурінер; Одеський медичний інститут – доцент В.О. Малиновський; факультет мистецтва і дизайну – доцент Т.І. Уварова. Кількість цитувань у Scopus склала 37 одиниць, з них 29 одиниць на статті професора А.Г. Гончарука та 3 одиниці на статті доцента О.А. Мартинюк. Кількість цитувань у Web of science склала 21 одиницю, з них 18 одиниць на статті професора А.Г. Гончарука та 3 одиниці на статті доцента О.А. Мартинюк [2].

Сучасна державна політика щодо міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти серед напрямів міжнародного співробітництва закладів вищої освіти передбачає проведення спільних наукових досліджень, організацію міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів [1].

У Міжнародному гуманітарному університеті постійно розширюються форми обміну науково-технічною інформацією, обговорення проблем науки і техніки. Значне місце займає організація і проведення міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів та участь науковців університету у різноманітних наукових форумах в Україні та зарубіжних країнах. За останні роки значно розширились рамки персональної участі науковців університету у науково-практичних конференціях, семінарах у зарубіжних країнах.

Протягом 2019 року професорсько-викладацький склад університету брав активну участь у різноманітних наукових заходах, а саме: науково-практичні конференції, семінари, круглі столи тощо. Всього наукових заходів було проведено – 22, з яких конференцій – 13, зокрема: міжнародних – 4, всеукраїнських – 7, міжвузівських – 2; наукових семінарів – 4, з них 2 – постійно діючі; круглих столів – 3.

Протягом 2019 року значно активізувалась робота щодо налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, мистецтва і культури Міжнародного гуманітарного університету з зарубіжними науковими організаціями і закладами, зокрема: укладення договорів про співпрацю між Гананським медичним університетом Гуанчжоу провінції Цзянсі (Китай), Університетом XSNUYU (Китай) та Міжнародним гуманітарним університетом; підписано договір про співпрацю з Університетом євро регіональної економіки імені Альчіде де Гаспері в Юзефові (Польща), що дає можливість проходити стажування на польських телерадіокомпаніях, брати участь у науково-практичних конференціях, міжнародних науково-дослідних проектах Cost Cares CA15222 Європейської мережі з обмеження витрат та поліпшення якості охорони здоров'я, міжнародному науково-дослідному проекті We ReLaTe CA15221; співробітництво з Міжнародним товариством універсалістів, написання рукописів; підтримання міжнародних наукових зв'язків у галузі медицини під час проведення міжнародних наукових конференцій з сучасних проблем фармакології, косметології та ароматології тощо [2].

В цілому слід відзначити, що у Міжнародному гуманітарному університеті відбувається зростання наукового потенціалу як за рахунок активізації наукової діяльності професорсько-викладацького складу, так і завдяки прийняттю на постійну роботу кандидатів та докторів наук. Це дозволяє сподіватися на успішне вирішення основних питань науково-дослідної діяльності, її подальший ефективний розвиток в університеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про вищу освіту: Закону України від 01.07 2014 № 1556-VII. Дата оновлення 16.01.2020 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/2019>. (дата звернення 21.04.2020).
2. Зведений звіт наукової роботи Міжнародного гуманітарного університету, затверджений Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету, протокол № 2 від 20 грудня 2019 року.
3. 15 років сталого розвитку. / голов. ред. Ківалов С.В.; Міжнарод. Гуманітар. ун-т. Одеса : Юридична літера, 2017. 144 с.
4. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2016 – № 80.

О. И. Стеценко-Баранова. *Создание новых идей и решение научных проблем профессорско-преподавательским составом Международного гуманитарного университета в 2019 году.* – *Статья.*

Аннотация. В статье изложены основные достижения в научной деятельности профессорско-преподавательского состава одного из ведущих высших учебных заведений Одессы – Международного гуманитарного университета, в 2019 году.

Ключевые слова: развитие науки, научно-исследовательская работа, научные достижения, специализированный ученый совет, соискатель высшего образования, защита диссертации, специализированные издания, научные публикации, международные связи, международная деятельность в области образования, науки, искусства и культуры.

O. Stetsenko-Baranova. *The production of new ideas and solving scientific problems by the teaching staff of the International Humanitarian University in 2019.* – *Article.*

Summary. The article gives a detailed analysis of the main achievements in the scientific activity of the teaching staff of one of the leading higher educational institutions of the Odessa region - the International Humanitarian University in 2019.

Key words: development of science, research work, scientific research, specialized academic council, applicant for higher education, defense of the dissertation, professional publications, scientific publications, international relations, international activities in the field of education, science, art and culture.

УДК 378. 82(091): 582

Е. В. Стрига

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КИТАЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена вивченню питання специфіки викладання літературознавчих дисциплін, зокрема історії китайської літератури, у закладах вищої освіти. З'ясовано, що використання інноваційних підходів, методів та прийомів на цих заняттях націлене на концентрацію уваги студентської аудиторії, стимуляції запам'ятовування навчального матеріалу, надання можливості збільшення обсягу викладу інформації. Уважне та належне прослуховування курсу історії китайської літератури вбачає те, що майбутні китаєзнавці здатні ефективно застосовувати знання й практичні навички з літературознавства та використовувати професійно-профільовані знання й практичні навички з історії китайської мови та лінгвокраїнознавства, а саме: аналізувати історичні періоди, їх культурну характеристику та їх вплив на літературний процес; незалежно опрацьовувати прозу та поезію різних жанрів; перекладати китайськомовні літературні тексти зі словником, вбачаючи лексичні та стилістичні особливості; досконало оперувати основними методами й прийомами комплексного літературознавчого аналізу творів китайських письменників і поетів; творчо читати й інтерпретувати твори, визначати їхню культурну цінність та естетичну еволюцію, розкривати проблематику прочитаного.

Ключові слова: історія китайської літератури, літературознавство, методи і прийоми викладання, інновація, заклад вищої освіти, китаєзнавці.

Постановка проблеми. Традиційним уважалося, що викладання літературознавчих дисциплін здебільшого відбувається під час лекційних, самостійних, семінарських занять. Однак модернізація освіти вбачає інноваційне зрушення через використання нестандартних методів і прийомів, спрямованих на розвиток критичного, незалежного, самостійного мислення слухачів, їхньої вольової та емоційної сфер [2, с. 23].

Зміни у соціокультурному просторі, глобалізація, діджиталізація – все це має суттєвий вплив на менталітет сучасного студента, зокрема сприйняття прозових, поетичних і драматичних творів. Отже, основними завданнями викладання зарубіжної літератури та її історії постають такі:

– надати уявлення про основні твори, особливості, тенденції та напрями розвитку зарубіжної художньої літератури;

– сформулювати розуміння складності сучасного літературного процесу, для якого характерно подолання кордонів – національних, етнічних і культурних, взаємодія документального та художнього джерел, жанрів і стилів сучасної прози та поезії, специфіка взаємодії літератури та інших видів мистецтв (кіно, музики, театру, фотографії, нових видів візуальної виразності);

– навчити аналізувати складні за своєю структурою і різні за формою тексти;

– вивчити культурно-історичне тло, що сприяло створенню тих чи інших творів;

– розвинути грамотність у роботі з сучасними джерелами інформації;

– сприяти створенню студентами власних творів різних жанрів (есе, рецензії, нариси, огляди).

Головним призначенням викладання історії зарубіжної літератури у сучасному виші є знайомство з її основними творами, тенденціями розвитку, усвідомлення складності літературних епох, періодів, стилів, жанрів; надбання навичок усного та письмового висловлювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика викладання зарубіжної літератури у вищій школі, зокрема історії китайської літератури, свідчить про нестачу фундаментальних праць [4, с. 150]. Найпереконливішими є думки вчених, які наголошують на використанні інноваційних підходів, методів та прийомів на заняттях із літературознавства в закладах вищої освіти [1; 2; 3; 5; 7]. Інновація у викладанні називається нововведенням у викладацькій діяльності, зміною у змісті та технології навчання і виховання, що має на меті підвищення їхньої ефективності [6, с. 273]. У цьому контексті цікавим постає застосування мультимедіа (презентації, відеофільми, електронні тести, аудіозаписи, відеопередачі, відеоконференції, відеоекскурсії тощо) для активізації та візуалізації сприйняття лекційного матеріалу [1, с. 194].

Отже, сучасний освітній процес вбачає дидактичну доцільність використання інформаційно-комунікаційних технологій задля концентрації уваги студентської аудиторії, стимуляції запам'ятовування навчального матеріалу, надання можливості збільшення обсягу викладу інформації [1, с. 194–195].

Мета статті полягає в аналізі сучасних методів і прийомів викладання літературознавчих дисциплін у виші, зокрема історії китайської літератури.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій, всесвітні інтеграційні процеси впливають на підготовку майбутніх вітчизняних фахівців-китаєзнавців, оскільки відносини України і Китаю не є суто економічними, а також мають суспільний і гуманітарний напрям [3, с. 7]. Знання історії, літератури, культури країни, мова якої вивчається, свідчить про духовний та інтелектуальний фундамент процесу навчання синологів.

Історія китайської літератури є відносно новою наукою. Насамперед це один із розділів літературознавства, який вивчає цілі, завдання, орієнтири онтології, гносеології, аксіології літератури, естетичні, етичні, морально-ідеальні підвалини. Цей розділ має міждисциплінарні зв'язки зі вступом до літературознавства, історією зарубіжної літератури, історією китайської мови, її лексикологією, стилістикою, лінгвокраїнознавством. Це окреслює освітні та культурно-історичні цілі для слухачів.

Історія китайської літератури є вибірковою дисципліною і викладається на четвертому році бакалаврського рівня освітньо-професійної програми спеціальності 014 Середня освіта (Мова і література (китайська)). Мета цього курсу полягає у наданні основних знань з історії китайської літератури; головних закономірностей становлення і розвитку найбільш відомих літературних тенденцій, їх періодизації та типологічної характеристики на різних етапах історичного розвитку, їх взаємозв'язків і взаємовпливів із літературами інших країн.

Зміст цієї навчальної дисципліни можна розподілити за такими змістовними модулями:

1. Література Китаю (з давніх часів – до XIII ст.).

2. Література середніх століть.

3. Література Нового часу (XVII ст. – до початку XX ст.).

4. Формування та розвиток новітньої літератури Китаю.

Тобто тематичний блок курсу вбачає ознайомлення слухачів із культурними цінностями Китаю, виробленими літературою протягом століть, простеження розвитку національної літератури як складного і взаємопов'язаного процесу.

Для вивчення літературного процесу китайської літератури використовуються такі літературознавчі методи:

– бібліографічний (засновник Ш.-О. Сент-Бев) – використовується для трактовки літературного твору у світлі біографії та особистості письменника, чинників, що впливають на його творчість;

– культурно-історичний (засновник І.А. Тен) – вбачає аналіз великого масиву творів з урахуванням раси (особливості темпераменту, тілесна конституція), середовища проживання (географія країни, моральні уявлення народу, побут тощо) та історичного моменту існування певної культури;

– компаративістика або порівняльно-історичний (виникає наприкінці XIX ст.) – вбачає порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, процесів їх взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливів, тобто постають актуальними питання генетично-контактних зв'язків і типологічних відповідностей у різнонаціональних літературах;

– типологічний (виникає у другій половині XX ст.) – на відміну від компаративістики, що досліджує контактні літературні взаємодії, представники цього методу розглядали схожість і відмінність у літературних явищах не на основі прямих контактів, а шляхом з'ясування ступеня схожості умов культурного життя;

– соціологічний (виникає у перші десятиліття XX ст.) – розглядає літературні явища як похідні від соціальних процесів; сильною стороною було прагнення підходити до всіх літературних явищ історично і діалектично; слабким місцем вважалась перебільшена увага до економічних факторів, яка породжує літературу; «вульгарний соціологізм» стає наслідком економічного чинника;

– формальний (виникає на межі XIX–XX ст.) – вбачає аналіз літературно-художніх творів як органічної єдності змісту і форми, спрямований переважно на дослідження їх форми; започатковується англо-американська «нова критика» 1930–1940-х рр., потім – структуралізм;

– системно-структурний (виникає в 1926–1950 рр.) – споріднений структуралізму, сформувався в працях тартуської школи (Ю.М. Лотман та інші); відомі структуралісти (Р. Барт, Ю. Крістева та інші) у своїх пізніх роботах перейшли на позиції постструктуралізму (деконструктивізму), проголосивши принципи деконструкції і інтертекстуальності;

– семіотичний – досліджує текст твору з погляду структурності, знаковості (семіотики), комунікативності і цілісності;

– феноменологічний – близький до структуралізму, основна категорія – ейдос, протиставлений логосу, що володіє, на відміну від поняття, конкретикою узагальнення.

– історико-функціональний – реалізується під час вивчення літературних творів, що функціонують протягом тривалого історичного часу («життя у віках»);

– історико-генетичний – спрямований на виявлення джерел літературних явищ;

– міфопоетика – серія методів, які спрямовані на вивчення художньої образності, первісних сенсів і значень у фольклорі та літературі; базується на відкриттях міфологічної школи, що належить до числа академічних шкіл літературознавства;

– психоаналітичний – вбачає поширення на художню творчість положень фрейдизму і неофрейдизму про підсвідоме;

– психологічний – (засновник О.О. Потебня) спрямований на вивчення психології творця, внутрішнього життя героя, дослідження читацького сприйняття; звертає увагу на домінуючий погляд і форми її розкриття: сповідь, щоденник, листування, внутрішній монолог, потік свідомості, діалог, невластне пряму мову, «діалектику душі», процеси індивідуального несвідомого; герменевтико-інтерпретаційний – вбачає літературознавчу інтерпретацію, що заснована на принципах герменевтики (мистецтва і теорії тлумачення важких для розуміння текстів);

– постмодерністський – допомагає знайти сенс у мінливому світі, коли письменники-постмодерністи говорять про безглуздість того, що відбувається навколо; вивчає іронію, «чорний гумор», фрагментарність оповіді, змішування жанрів у художньому творі;

– рецептивний – вивчає реакцію сприйняття свідомості і почуттів читача на твір, на художній світ автора; вбачає незримий діалог між письменником і читачем (текстом і читачем).

Вивчення історії китайської літератури відбувається під час таких видів занять: лекцій, практичних занять, самостійної роботи.

На лекціях викладається основний теоретичний матеріал, соціально-політичні причини, що зумовили ті чи інші літературні тенденції, особливості літературних напрямів, творчості їх основних представників. Лекційний матеріал, прослуханий в повному обсязі, дає цілісне уявлення про основні теми курсу і допомагає виконати тестові завдання з дисципліни. Для успішного засвоєння матеріалу необхідний системний, глибокий, послідовний підхід до його вивчення, тому студентам рекомендується прослухати повний курс лекцій з дисципліни.

Лекції поділяємо за своїм змістом на вступні, тематичні, оглядові та заключні. За способом викладу та засвоєння матеріалу студентами: пояснювально-ілюстративні, проблемні, лекції – прес-конференції, лекції-консультації, лекції-бесіди, лекції-дискусії. За характером передачі змісту: академічні, або традиційні, інноваційні, бінарні [3, с. 43].

На практичних заняттях розглядаються знаменні теми дисципліни. В процесі практичних занять студентам пропонується виконати ряд завдань, пов'язаних із читанням, розумінням, інтерпретацією, аналізом різних типів художнього тексту: поезії, художньої прози, фольклору, драматургії, публіцистичної прози. Студенти повинні виконати повний переклад текстів на випередження, що містять у собі інформацію про досліджувані літературні явища. Крім того, вони виступають із доповідями та повідомленнями, пишуть реферати, видають тези, виконують власні переклади художніх текстів.

Метою практичних занять є формування необхідного у професійній діяльності кола знань про природу китайської художньої культури і літератури, розвинути певні навички методологічного характеру. Слухачі повинні оволодіти основними понятійним рядом літературознавчого та культурологічного порядку; отримати уявлення про основні персоналії та жанрах в історії літератури; навчитися систематично працювати з паперовими і електронними носіями, різного роду бібліотечними каталогами та іншими пошуково-інформаційними системами. Під час практичних занять студенти отримують можливість навчитися вести наукову дискусію і проявити свої творчі здібності.

Організація самостійної роботи передбачає використання таких її видів:

- підготовка доповідей, повідомлень і рефератів за вивченими темами;
- підготовка до виступу на практичних заняттях, студентських науково-практичних конференціях;
- робота з оригінальними неадаптованими спеціальними виданнями;
- робота з двомовними і одномовними словниками;
- робота з Інтернет-джерелами.

Висновки. Відбір методів і прийомів залежить від виду заняття та рівня професійної підготовки викладача. Інноваційність у його роботі зорієнтована на розвиток різноманітних форм мислення студентів, їхніх творчих та інтелектуальних здібностей. Уважне та належне прослуховування курсу історії китайської літератури вбачає те, що майбутні китаєзнавці здатні ефективно застосовувати знання й практичні навички з літературознавства та використовувати професійно-профільовані знання й практичні навички з історії китайської мови та лінгвокраїнознавства, а саме: аналізувати історичні періоди, їх культурну характеристику та їх вплив на літературний процес; незалежно опрацьовувати прозу та поезію різних жанрів; перекладати китайськомовні літературні тексти зі словником, вбачаючи лексичні та стилістичні особливості; досконало оперувати основними методами й прийомами комплексного літературознавчого аналізу творів китайських письменників і поетів; творчо читати й інтерпретувати твори, визначати їхню культурну цінність та естетичну еволюцію, розкривати проблематику прочитаного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Н. Інноваційні підходи до вивчення зарубіжної літератури у вищій школі. *Освітологічний дискурс*. 2018, № 1-2 (20-21). С. 188–199.
2. Ісаєва І. Особливості вивчення літератури в цифрову епоху. URL: <http://www.isaieva.kiev.ua/download/prez-5-cifrovaepoha.pdf>.
3. Каплінський В.В. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
4. Кіктенко В.О. Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша половина XX ст. : дослідження, матеріали, документи. Київ, 2002. 194 с.
5. Кустовська І., Безбородих І. Інноваційні прийоми викладання зарубіжної літератури у закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2018, № 1(12). С. 148–159.

6. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. Минск : «Современное слово», 2001. 928 с.
7. Heick T. 12 strategies for teaching literature in the 21st century. URL : <https://www.teachthought.com/learning/12-strategies-for-teaching-literature-in-the-21st-century//>.

Э. В. Стрига. Специфика преподавания истории китайской литературы в высших учебных заведениях. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению вопроса специфики преподавания литературоведческих дисциплин, в частности истории китайской литературы, в высших учебных заведениях. Установлено, что использование инновационных подходов, методов и приемов во время занятий нацелено на концентрацию внимания студенческой аудитории, стимуляцию запоминания учебного материала, предоставлении возможности увеличения объема изложения информации. Внимательное и надлежащее прослушивание курса истории китайской литературы предполагает то, что будущие китаеведы способны эффективно применять знания и практические навыки по истории китайского языка и лингвострановедения, а именно: анализировать исторические периоды, их культурную характеристику и их влияние на литературный процесс; независимо анализировать прозу и поэзию разных жанров; переводить литературные тексты на китайский язык со словарем, находить лексические и стилистические особенности; в совершенстве оперировать основными методами и приемами комплексного литературоведческого анализа произведений китайских писателей и поэтов; творчески читать и интерпретировать произведения, определять их культурную ценность и эстетическую эволюцию, раскрывать проблематику прочитанного.

Ключевые слова: история китайской литературы, литературоведение, методы и приемы преподавания, инновация, высшие учебные заведения, китаеведы.

E. Stryga. Specificity of teaching the history of Chinese literature in higher education institutions. – Article.

Summary. The article is devoted to the study of the specificity of teaching literary studies, in particular the history of Chinese literature in higher education institutions. It has been found that the use of innovative approaches, methods and techniques in these classes is aimed at concentrating the attention of the student audience, stimulating the memorization of educational material, providing opportunities to increase the amount of information presented. Attentive and proper studying the course of the history of Chinese literature means that future sinologists are able to effectively apply knowledge and practical skills in literary criticism, and to use professional and proficient knowledge and practical skills in the history of Chinese language and linguistics, influence on the literary process; independently learn prose and poetry of different genres; translate Chinese-language literary texts into vocabulary, seeing lexical and stylistic features; to master the basic methods and techniques of complex literary analysis of the works of Chinese writers and poets; to creatively read and interpret works, to determine their cultural value and aesthetic evolution, to reveal the problems of the read.

Key words: history of Chinese literature, literary studies, teaching methods and techniques, innovation, higher education institution, sinologists.

УДК 37.091(161.2):929М. Зубрицький(477.83/.86)

М. І. Тугай

аспірант кафедри етнології та археології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У ВИСВІТЛЕННІ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО (НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Анотація. У статті проаналізовано науковий доробок отця Михайла Зубрицького (1856–1919) з вивчення історії шкільництва та шкільної проблематики в Галичині на зламі ХІХ – ХХ ст. Відзначено, що головними проблемами, на які звертав увагу українського суспільства отець Михайло, були святкування латинських свят у школі, мовна проблема, фінансування та функціонування шкіл та інші. Слід наголосити, що народознавець пропонував свої думки щодо реформування шкільної системи, зокрема, зміни навчального процесу та шкільних канікул.

Ключові слова: шкільництво, Галичина, мова, реформування школи, М. Зубрицький.

Життя та науково-дослідна діяльність о. М. Зубрицького тривалий час перебувають у центрі уваги сучасних українських істориків, етнологів та фольклористів. Однак у різноплановій літературі, присвяченій постаті видатного народознавця, досі залишається низка практично неопрацьованих сюжетів. Одним із таких сюжетів є роль та місце отця у висвітленні проблем шкільництва та у боротьбі за українську школу в Галичині. Зокрема, у працях Г. Демяна, А. Заярнюк, О. Сапеляк та інших дослідників висвітлено напрацювання отця Михайла стосовно української школи в Галичині на зламі XIX – XX ст.

Метою статті є розгляд та аналіз наукового та публіцистичного доробку отця Михайла Зубрицького щодо українського шкільництва в Галичині.

У своїх публікаціях отець Михайло Зубрицький висвітлював основні проблеми, з якими спіткнулась українська школа в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. Його цікавили насамперед ті ділянки, де найефективніше формувався світогляд і закладалися основи українського національного патріотизму на все майбутнє життя. Та поряд із тим він намагався постійно впливати на покращення рівня знань і особливо вивчення української мови, рішуче протестував проти влаштування польських національних і релігійних свят, низької фахової підготовки педагогів та асиміляційної діяльності заводників, домагався від держави збільшення коштів на утримання шкіл [2, с. 359].

Згідно з публікаціями отця Михайла наприкінці XIX ст. у Старосамбірському повіті функціонувало сорок шкіл [14, с. 2], за іншими даними – сорок дві [8, с. 2], проте лише в п'ятнадцяти «йде наука» [14, с. 2]. Слід наголосити, що окрім державних шкіл, існували різного роду парохіяльні та громадські школи, які теоретично давали ту саму освіту. Занепад шкіл полягав не так у зменшенні абсолютної кількості шкіл, як у тому, що багато державних шкіл було перетворено на парохіяльні. Дослідник А. Заярнюк, аналізуючи працю отця Михайла «Картина до історії шкільництва...», вказує, що після 1820 р. відбувся спад розвитку початкового шкільництва¹, пояснюючи це втратою інтересу до шкіл серед сільського духовенства [3, с. 102–103; 11, с. 2]. Сам отець Михайло бачив причини такого застою в загальній економічній кризі, яку особливо відчули сільські священники [6, с. 135].

Аналіз публікацій отця Михайла Зубрицького вказує, що він приділяв особливу увагу проблемі мови навчання у школах. Він вимагав рівноправності для української мови – «русского языка» – з іншими мовами в урядових установах, школах, судах тощо [14, с. 1]. Вчений наголошував, що «декотри дѣти лѣпше читають по польски, якъ по руски» [10, с. 2], і бачив у цьому велику проблему, оскільки у Мшанці немає ані поляка, ані латинника [21, с. 2]. Наводячи приклад іспиту у Мшанці, де «всѣхъ дѣтей було 75, а водповедало 15, а все ти сами» [8, с. 2], вказуючи, що «въ школѣ добутокъ дуже, а дуже мізерный!» [8, с. 2].

В одній із своїх публікацій отець Михайло Зубрицький висвітлив одну зі сторінок історії шкільництва, зокрема поступки у викладанні на «родной мовѣ» в 1848 р. Він опублікував рішення Львівського намісництва в справі викладової мови навчання дітей в українських школах і підсумував, що правове становище українських шкіл далеке від того, що було, «и треба буде ще богато труда доложити, щоби мы здобули те, що намъ признано въ 1848 р.» [5, с. 2].

Особливо гострою проблемою, з якою зіткнулися школи в Галичині, була проблема святкування польських свят у «русской школѣ». Окружною (Старосамбірською) шкільною радою було встановлено, що «въ школѣ хочъ бы и вы чисто рускомъ селѣ мають обходитись подвойни свята, бо въ повѣтѣ нѣбы мѣшане населенѣ» [20, с. 2]. Отець Михайло задавався риторичним питанням: «для чого чисто руска громада має приновлятися до одной особы, учительки?»² [20, с. 2]. У зв'язку з цим рішенням місцева (Мшанецька) шкільна рада звертається до Краєвої шкільної ради, проте безрезультатно, «бо се не розходиться о одно село, але о всѣ руски села» [20, с. 2]. Так, після кількох звернень і безрезультатних відповідей до крайової шкільної ради, місцева рада звернулася у Міністерство освіти, однак воно підтвердило рішення окружної і крайової шкільних рад [15, с. 2]. Проте в цій суперечці є позитивний слід, тому що згідно з рішенням Староміської шкільної окружної ради в с. Сушиці дозволено відзначати тільки греко-католицькі свята [9, с. 2].

Одну з тем, яку висвітлив народознавець, була проблема фінансування шкіл. Отець Михайло наголошував, що «школьный бюджетъ – се дуже доймающей тягарь для громадъ» [18, с. 2]. Так, громада мала платити своїм учителям, утримувати шкільну охорону, забезпечувати школу теплом, огороджувати школу, купувати вапно, займатися інтер'єром шкільного будинку [18, с. 2], а також давати «оплаты на фонди

¹ Маються на увазі парохіяльні школи.

² Історія про святкування латинських (польських) свят пов'язана із призначенням вчителькою у Мшанецьку школу Марії Гільовської, яка відмовилась проводити уроки в дні латинських свят.

школьні – красвѣц и повѣтовый» [7, с. 2]. Він додавав, що великі землевласники могли б давати і більше грошей на утримання шкіл, бо майже нічого не дають на дрібні шкільні видатки, «якь обслуга, бѣленьє, мытьє, огорожа, закупно инвентаря, премій и т.д.» [18, с. 2]. Додатково громада мала дати «свому учителєви фѣру за грошѣ» [8, с. 2] або ж безкоштовно відправити на екзамени до сусідньої школи. За словами отця Михайла, це був новий тягар для громади, «якь бы ихъ и такъ мало мала!» [8, с. 2].

Отець Михайло Зубрицький позитивно оцінював діяльність учителів, які старанно віддавались роботі з дітьми та намагалися вчити їх рідною мовою. Одним із таких був професор Іван Прийма, який викладав «руске письменство» у Дівочому інституті в Перемишлі. Професор Прийма щиро трудився, щоб «основно познакомити ученицѣ зь нашимъ письменствомъ» [14, с. 2]. Також позитивно оцінював роботу «панѣ учительки», які щиро дбають про науку і виховання дівчат, ставлячись до них як «родни мамы» [14, с. 2].

Позитивну оцінку роботи отця Михайло дав викладачу математики і фізики Глібовицькому в Перемиській українській гімназії. Професор добре розуміє свій предмет і вміло його подає, але вимагає від учнів, щоб учили і розуміли предмет, а також «радо помагає бідним ученикам материяльно» [16, с. 2].

Народознавець стверджував, що девізом вчителя повинно бути: «учити добре і вимагати як належить в часі курсу» [16, с. 2]. Наголошуючи на тяжкому становищі вчителя, отець Михайло вказував, що учителя «треба все і всюди пошановувати» [16, с. 2].

Отець Михайло розумів необхідність господарської освіти для дівчат, бо як виростуть, стануть газдинями і матерями дітей, а «без знаня науки ніколи не поведуть розумно ані домашнього господарства, ані голованя і вихованя дїтїи» [3, с. 3]. Дослідник заохочував батьків віддавати своїх дітей у господарську школу, бо як дівчата навчаться пекти хліб, приготувати здорову страву, «тоді наші люди будуть здоровїші, веселі і охотнїші до роботи і скорше обїйдуть ся без горівка» [3, с. 4], додаючи, що «зиск для цілого народа безмірний» [3, с. 4].

У сфері шкільництва о. Михайло Зубрицький також здійснював археографічну роботу. Деякі документи про освіту опублікував він у праці «Картина до історії шкільництва в Галичині на початку ХІХ віку» [11]. У даному напрацюванні дослідник засудив шовіністичну політику польської шляхти в галузі освіти на західноукраїнських землях. Зміни у сфері шкільництва відбулись у 1848 р., проте подальші кроки і рішення залишилися далекими від того, що було обіцяно, як зауважував М. Зубрицький, друкуючи рішення Львівського намісництва у справі мови навчання дітей [5]. Незгасну волю нашого народу до освіти засвідчують і давніші джерела. Між ними є документальні матеріали до історії школи та першого українського просвітнього товариства, що існувало в 1816–1818 рр. у Перемишлі [21; 1, с. 184].

Отець Михайло Зубрицький негативно оцінив намагання Красього виділу, який планував збудувати й утримувати школу для громадських писарів, адже всі видатки на це покладалися на селянство [7, с. 1].

Вітчизняний народознавець також виступав з ініціативами реформування школи, зокрема щодо зміни навчального процесу та канікул. Першою з ініціатив, з якою виступав отець Михайло, була зміна періоду навчання та канікул. Він пише, що краще їх перенести на весну та на час збирання врожаю, а малі ферії (зимові перед та після Різдва і Великодня) скасувати. До того ж у горах радить зробити весняні канікули з 20 квітня до кінця травня, а наступні – з 20 серпня до кінця вересня [6, с. 1], насамперед це було пов'язане з господарським заняттям населення. Водночас учений запропонував увести навчання в школі «рільництва, садівництва, пчільництва, рахунковості, а також познайомити з основними законами державними, устроєм державним» [6, с. 1]. Для цього потрібно було поліпшити плату вчителям, змінити напрями семінаріїв та інше [6, с. 1].

Думки щодо майбутнього української школи в Галичині отця Михайла можна зрозуміти в таких його словах: «намъ треба конче домагатись, щобъ школьну раду краєву подѣлити на двѣ секції: на руску й польську. Ажъ тогдѣ руски школы найдуть опѣку и зможуть, якъ слѣдъ, розвивати ся» [10, с. 2], а також «в рускомъ селѣ повинна бути чисто руска школа» [6, с. 1], додаючи, що «народна осьвіта може іти під кожду селянську стрїзу лиш тогди, коли до людскихъ сердець промовить ся живимъ словомъ, яке кождий зрозуміє і зятямить» [17, с. 98].

Отже, займаючись громадсько-культурною діяльністю, отець Михайло Зубрицький особливу увагу приділив історії шкільництва та проблемам української школи в Галичині. У своїх публікаціях народознавець торкався тем функціонування та фінансового забезпечення шкіл, мови викладання уроків, позитивно оцінював діяльність учителів, які намагаються підняти рівень освіти в Галичині. Водночас проводив археографічну роботу – опублікував низку документів з історії шкільництва в Галичині. Отець Михайло виступав з ініціативами зміни навчального процесу та канікул у школах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького. *Записки НТШ. Т. СССXXIII: Праці Секції етнографії та фольклористики*. Львів, 1992. С. 172–196.
2. Дем'ян Г. Національно-державницьке спрямування діяльності Михайла Зубрицького. *Народознавчі зошити*. 2008. № 3–4. С. 358–372.
3. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. «Визвольні» проєкти і галицьке село в середині XIX. Київ : Критика, 2007. 335 с.
4. Зубрицький М. Виховуймо добрі газдині! *Свобода*. 1913. 10 цвітня. Ч. 15. С. 3–4.
5. Зубрицький М. Голос з краю в справі школи для писарів громадських. *Діло*. 1899. 23 лютого (7 марта). Ч. 42. С. 1.
6. Зубрицький М. Деканальні й парохіяльні бібліотеки Перемиської єпархії. *Записки НТШ*. 1909. Т. XC. Кн. IV. С. 119–136.
7. Зубрицький М. До історії руського шкільництва 1848 році. *Діло*. 1900. 11 (24) мая. Ч. 106. С. 2.
8. Зубрицький М. З нашого шкільництва (Стаття надіслана з краю). *Діло*. 1894. Ч. 127, Ч. 128. С. 1.
9. Зубрицький М. З порядків шкільних. З Староміського пишуть нам: Панна Юлія Назаревичівна, що сего року скінчила учительський семінар і здала іспит зрілості, подалася на учительську посаду в Мшанці. *Діло*. 1898. 12 (24) серпня. Ч. 178. С. 2.
10. Зубрицький М. З Староміського повіта (Іспит в школі народній в Мшанці. Причинка до характеристики народно-школьного шкільництва). *Діло*. 1893. 1 (13) липня. Ч. 144. С. 2.
11. Зубрицький М. З Староміського повіта. В ч. 269 «Діла» з минулого року і в ч. 5 і 12 сего року є дописи: «Чи в чисто руським школі». *Діло*. 1893. 8 (20) мая. Ч. 101. С. 2.
12. Зубрицький М. Зь Староміського (Ще кілька слів про школу в Мшанці). *Діло*. 1893. 16 (28) січня. Ч. 12. С. 2.
13. Зубрицький М. Картина до історії шкільництва в Галичині на початку XX ст. *Діло*. 1900. 21 січня (2 лютого). Ч. 16. С. 2.
14. Зубрицький М. Кривда руського язика. З Відня. *Діло*. 1888. 9 листопада. Ч. 249. С. 1.
15. Зубрицький М. Письмо з Староміського. Народне віче скликане до Старого міста на 22-го с.м. знов заборонило місцеве ц.к. староство. *Діло*. 1898. 18 лютого (2 марта). Ч. 38. С. 2–3.
16. Зубрицький М. Про іспит в Інституті дівочім в Перемишли і загальнч збори Інституту пишуть нам з села: «Діло» подало опись відбувшогося дня 29 н. ст. червня іспиту. *Діло*. 1897. 23 червня (5 липня). Ч. 140. С. 2.
17. Зубрицький М. Про святковане латинських, взглядно польських свят в школі в чисто руській громаді (Письмо з повіта Староміського). *Діло*. 1895. 24 марта (5 цвітня). Ч. 68. С. 2.
18. Зубрицький М. Про сумну подію в Перемиській руській гімназії. *Діло*. 1904. 28 грудня (10 січня 1905). Ч. 290. С. 2.
19. Зубрицький М. Столітні роковини відродження українсько-руського письменства (Відчит М. Зубрицького на вечерку в Старім Місті дня 19 лютого 1899 р.). *Свобода*. Львів, 1899. 25 лютого (9 марта). Ч. 9. С. 66–67; 4 (16) марта. Ч. 10. С. 74–75; 18 (30) марта. Ч. 12. С. 91–92; 25 марта (6 цвітня). Ч. 13. С. 98.
20. Зубрицький М. Стягане шкільного бюджету. *Діло*. 1893. 23 серпня (4 вересня). Ч. 187–188. С. 2.
21. Зубрицький М. Хитроці ц. к. Краєвої ради шкільної. *Діло*. 1899. 28 грудня (9 січня 1900). Ч. 289. С. 2.
22. Зубрицький М. Чи чисто в руській школі, в чисто руським селі мають обходитися свята польські? (Письмо з Староміського повіта). *Діло*. 1892. 28 падолиста (10 грудня). Ч. 269. С. 2; 1893, 8 (20) січня. Ч. 5. С. 2.
23. Зубрицький М. Чотири куренди декана Ігната Давидовича з Радимна з дня 9 і 10 мая 1816 р. *Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Квітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком / під редакцією Івана Франка*. 1902. С. 206–214.
24. Сапеляк О. Шкільництво та просвітницька праця духовенства в Галичині на зламі XIX – XX ст. (за матеріалами часопису «Прапор»). *Народознавчі зошити*. 2019. № 3. (147). С. 548–356.

М. И. Тугай. Проблемы украинской школы в освещении Михаила Зубрицкого (в конце XIX – в начале XX вв.). – Стаття.

Аннотация. В статье проанализирован научный потенциал отца Михаила Зубрицкого (1856–1919) по изучению истории школ и школьной проблематики в Галиции на рубеже XIX – XX вв. Отмечено, что главными проблемами, на которые обращал внимание украинского общества отец Михаил, были празднования латинских праздников в школе, языковая проблема, финансирование и функционирование школ и другие. Следует отметить, что народовед предлагал свои мнения относительно реформирования школьной системы, в частности, изменения учебного процесса и школьных каникул.

Ключевые слова: учительство, Галиция, язык, реформирование школы, М. Зубрицкий.

M. Tugay. Problems of the Ukrainian school in covering Mykhailo Zubritsky (at the end of the XIX – beginning the XX century). – Article.

Summary. The article deals with the scientific achievements of the priest Michailo Zubrytsky (1856–1919) in the study of the history of schooling and school problems in Halychyna at the turn of the 19th – 20th centuries. It was noted that the main problems addressed by the Ukrainian society, the priest Mykhailo, were the celebration of Latin holidays at school, the language problem, funding and the functioning of the school others. It should be emphasized that the ethos scientist offered his thoughts on reforming the school system, in particular, changing the educational process and school holidays.

Key words: schooling, Halychyna, language, school reform, M. Zubrytsky.

Т. І. Уварова

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Г. І. Степанова

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри кіно і телебачення
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ПРІОРИТЕТНА КОМПЕТЕНЦІЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

***Анотація.** Стаття присвячена медіаосвіті як пріоритетному напрямку сучасної освіти. Зазначено, що медіаграмотність є результатом медіаосвіти. У статті дається визначення поняття «медіаграмотність», визначаються основні її складники. Наголошується, що медіаграмотність – це комплекс умінь і знань, серед яких основними є критичне сприйняття, аналіз, оцінка медіатекстів та розуміння їх як політичного, так і культурного контексту. Зроблено висновок, що медіаосвіта має стати складовою частиною довгострокової стратегії освіти в Україні.*

***Ключові слова:** медіаосвіта, медіакультура, медіатекст, медіаграмотність, медіакомпетентності.*

У сучасній науковій дискусії питання теорії і практики медіаосвіти є предметом дослідження багатьох учених. Попри значну увагу з боку наукової спільноти до питання сучасної медіаосвіти, вважаємо, що висвітлення й аналіз низки проблем ще потребують осмислення і подальшого розроблення.

Один із найбільш авторитетних медіапедагогів і теоретиків медіа Л. Мастерман (L. Masterman) обґрунтував сім причин пріоритетності й актуальності медіаосвіти: високий рівень медіа і насиченість сучасних суспільств засобами масової інформації; ідеологічна важливість медіа та їхній вплив на свідомість аудиторії; швидкі темпи зростання кількості інформації, посилення механізмів управління та її розповсюдження; інтенсивність проникнення медіа в суспільні процеси; підвищення значення візуальної комунікації та інформації в усіх сферах; необхідність навчання та орієнтування на відповідність майбутнім вимогам; посилення національних і міжнародних процесів приватизації інформації [10, с. 23].

У сучасному освітньому просторі України медіаосвіта ще знаходиться на етапі свого формування. Але розроблення і прийняття нової Концепції впровадження медіаосвіти в Україні не тільки є важливою складовою частиною модернізації освіти, це є свідченням беззаперечної важливості медіаосвіти для сучасного українського суспільства в умовах світової глобалізації та інформатизації. Як зазначено в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція затверджена від 21 квітня 2016 року Президією Національної академії педагогічних наук), головною її метою є «сприяння розбудові в Україні ефективної медійної системи, що має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку й консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічної підготовки дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у громадян медіаінформаційної грамотності та медіакультури, відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей» [6]. У цьому документі медіаосвіта тлумачиться як частина освітнього процесу, що спрямована на формування взаємодії із сучасною системою мас-медіа, використовуючи як традиційні (друкарство, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютери, мобільний зв'язок, Інтернет) медіа з урахуванням інформаційно-комунікативних технологій [13, с. 109].

У матеріалах ЮНЕСКО медіаосвіта розуміється як «навчання теорії і практичним умінням оволодіння сучасними засобами комунікації, які є частиною специфічної, автономної області знань» [11, с. 8]. ЮНЕСКО розглядає сьогодні інформаційну та медіаграмотність як невід'ємну характеристику особистості й нації загалом.

Результатом процесу медіаосвіти є медіаграмотність. «Медіаграмотність – комплексне поняття, яке включає в себе і сформовані компетенції, і конкретні знання, і, найголовніше, досвід» [5, с. 85]. Більшість дослідників вважає, що медіаграмотність – найважливіший комплекс навичок і знань, необхідних людині в сучасному інформаційному суспільстві. Насамперед це здатність використовувати, аналізувати й оцінювати медійну продукцію.

Дослідник Ю.Н. Горун, посилаючись на Міжнародну енциклопедію соціальних та поведінкових наук, надруковану в Оксфорді 2001 року, наводить таке визначення поняття «медіаграмотність»: «<...> це розвинута здібність людини до сприйняття, створення, аналізу, оцінки медіатекстів, розуміння ним соціокультурного та політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі, кодових і репрезентаційних систем, які використовують медіа; життя такої людини в суспільстві й світі пов'язано з громадською відповідальністю» [3]. Проаналізуємо дане визначення. Розглянемо його першу частину, згідно з якою сучасна людина повинна не лише сприймати безперервний потік інформації, а й аналізувати її.

Багато дослідників, які займаються вивченням теорії поколінь, стверджують, що покоління Z – люди, що народилися після 1996 або 2000 років, – не здатне аналізувати великі об'єми інформації. У роботі «Покоління Z: теоретичний аспект» А.Б. Кулакова надає характеристику даному поколінню, в якій відзначається здатність швидко навчатися, обробляти інформацію, миттєво перемикаючись з одного виду діяльності на інший, а також діяти в умовах багатозадачності [8]. Для покоління Z характерно кліпове мислення, яке позбавляє здатності встановлювати зв'язки і відносини між пізнаваними об'єктами, робити узагальнення, міркувати, формувати висновки на основі якихось фактів. «Феномен кліпового мислення має на увазі відсутність цих здібностей – узагальнення, формування висновків, тобто інформація є, а способів її обробки, можливостей робити умовиводи, об'єднувати факти не спостерігається», – пише Н.В. Азаренок у статті «Кліпова свідомість і її вплив на психологію людини у сучасному світі» [1].

Більш того, медіаексперт Й.М. Дзялошинський стверджує, що після 2020 року медіакультура, а точніше потік інформації, досягне своєї крапки сингулярності – коли людство втратить здатність осмислювати інформацію, яку воно відтворює [4]. Таким чином, повертаючись до визначення поняття «медіаграмотність», можна говорити про те, що здібність аналізувати інформацію не увійде до складу медіаграмотності як громадянської компетенції.

За визначенням Міжнародної енциклопедії соціальних та поведінкових наук, медіаграмотність також повинна розвинути в людини здібність розуміння соціального та політичного контексту існування медіа, їхніх кодових і репрезентаційних систем. Тобто людина повинна вміти визначати правдиву і фейкову інформацію, маніпулятивні прийоми, які активно впроваджують та пропонують ЗМІ, а також їхню політичну приналежність. На жаль, в умовах сучасної медіакультури, яка сформувалась в Україні, виробити таке вміння неможливо через низку причин. По-перше, всі традиційні ЗМІ України, а це телебачення, друкована преса та радіо, належать певній політичній силі, що дає їй змогу впливати та керувати суспільством. «Саме тому, оцінюючи роль та вплив ЗМІ на політичні процеси, експерти зазначають, що в інформаційну епоху влада інформації стає вирішальною в управлінні суспільством, витісняючи на другий план вплив грошей та владного примусу» [9].

Щоб у людей з'явилась можливість аналізувати та порівнювати інформацію, ЗМІ повинні виконувати функцію «четвертої влади» – контролювати політиків та надавати суспільству правдиву інформацію. Враховуючи те, що в Україні всі ЗМІ заангажовані, вони виконують лише роль інструмента пропаганди. «Відсутність достовірної інформації не дає громадянам можливості сформулювати для себе раціональний життєвий проект. Як наслідок, люди відчують соціальну дезорієнтацію та невизначеність, що, як у замкненому колі, збільшує їхню залежність від різноманітних маніпулятивних впливів» [9]. Передусім їх застосовують з метою досягнення чи збереження політичного домінування, коли суспільство не відчуває якісного покращення рівня життя та соціальної захищеності з боку влади. Тотальне застосування маніпуляцій призводить до серйозних розладів суспільного життя, породжує суспільну апатію, відчуження більшості населення від свідомої участі в політичному житті країни та дестабілізацію суспільства загалом. Навіть існує думка, що «уряд активно впроваджує медіаосвіту в школах та вищих навчальних закладах для того, щоб її контролювати» [4].

Повернемося до аналізу поняття «медіаграмотність». У міжнародній енциклопедії соціальних та поведінкових наук сказано, що медіаграмотність передбачає знання створення медіатекстів. Безперечно, це важливий навик, яким має володіти кожен в умовах сучасного інформаційного світу. Інтернет дав можливість людству створити світ онлайн, де не існує кордонів, меж або цензури. Соціальні мережі стали фундаментом для появи феномену я-медіа. Його синонімами є я-бренд, блогер або лідер думок. Будь-яка

особа може створити свій медіатекст, в якому висловлюватиме своє захоплення або обурення, звернення або заклик, і протягом декількох годин тисячі людей відгукнуться. Аудиторія деяких блогерів налічує мільйони людей, а це більше ніж у будь-якого українського центрального телеканалу. Ці люди не є журналістами, тому їхній контент викликає обурення у медіаекспертів та науковців. Автори статті «Від ми-медіа до я-медіа: трансформації ідентичності у віртуальному світі» розглядають блогосферу та її місце в інформаційному просторі. У своєму дослідженні вони посилаються на американського фахівця Е. Кіна, який контент, вироблений рядовими користувачами Інтернету, ставить в один ряд з аматорською порнографією, а блогерів звинувачує в розбещенні суспільства, підриві його цінностей [2]. Отже, щоб побудувати нову, більш якісну реальність, потрібно розуміти громадянську відповідальність за створені медіатексти.

На нашу думку, американський професор Джеймс Поттер дає більш правильне визначення поняттю «медіаграмотність». «Медіаграмотність полягає в здатності особистості контролювати споживання медіа. Медіаграмотна людина легше орієнтується в медіасвіті, легше знаходить інформацію, яка їй потрібна, та запобігає повідомленням, що можуть їй зашкодити, подібно до забруднених і отруєних води чи їжі» [12, с. 245].

Канадський науковець Джон Пандженте визначив вісім принципів медіаграмотності, які дозволяють краще розуміти медіатексти. У підручнику «Медіаосвіта та медіаграмотність» наведені такі його критерії:

1. Будь-який медіапродукт – це сконструйована реальність. Він відображає не реальність, а деякі суб'єктивні, ретельно відібрані уявлення про нього. Медіаграмотність допомагає ставити під сумнів такі тексти та розуміти принципи їх створення.

2. Медіа конструюють реальність. Ставлення до об'єктів реального світу формується на основі засвоєних медіаповідомлень, автори яких переслідують свої чітко визначені цілі. Медіа певною мірою формують відчуття реальності.

3. Аудиторія медіаповідомлення інтерпретує його зміст. Отримувачі повідомлення інтерпретують та осмислюють, ґрунтуючись на власному досвіді та таких індивідуальних характеристиках, як особисті запити й очікування, актуальні проблеми, сформовані національні та гендерні уявлення, соціальний та культурний досвід тощо.

4. Медіа мають комерційну підтримку. Медіаграмотність дає уявлення, що створення медіапродукту – це бізнес, який має приносити прибуток.

5. Будь-яке медіаповідомлення транслює ідеологію та інформацію про певні цінності. Будь-який медійний продукт – це, в певному сенсі, реклама способу життя та тих чи інших цінностей. Явно чи опосередковано медіа створюють в очах аудиторії уявлення про «гарне», «красиве» життя; формують споживацькі смаки та дають уявлення про загальну ідеологічну позицію.

6. Медіа виконують соціальні та політичні функції. Медіа – інструмент впливу та керування суспільством через інформацію.

7. Зміст повідомлення залежить від виду медіа. Різні медіа передають повідомлення про одну подію, наголошуючи на різних аспектах. Отже, аудиторія має змогу ознайомитися з різними поглядами та сформулювати власну позицію.

8. Кожен медіаресурс має власну унікальну естетичну форму. Кожен медіапродукт має бути представлений аудиторії в естетичній формі, що дозволяє, деякою мірою, діставати задоволення від форми та змісту [12, с. 245–247].

Медіаграмотність як явище набуває своєї популярності. Американський професор Джеймс Поттер підкреслює підвищений інтерес до проблеми медіаграмотності суспільства, проте оцінити значення як теоретичних, так і практичних робіт у даній галузі не є можливим, тому що існує тенденція локальної концептуалізації підходів, що значно ускладнює розуміння медіаграмотності як феномену [7].

Отже, формування форм і методів захисту студентів від маніпулятивного впливу медіа, напрацювання технологій з орієнтації в інформаційних потоках сучасного глобалізованого суспільства, критичне мислення, вміння повноцінно сприймати, аналізувати та оцінювати медіатексти є головним завданням сучасної медіаосвіти. Вважаємо, що довгострокова стратегія розвитку медіаосвіти у вищій школі сприятиме розвитку в студентській спільноті медіаграмотності та громадянської відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаренок Н.В. Клиповое сознание и его влияние на психологию человека в современном мире. URL: <https://uchebnikfree.com/osnovyi-psihologii/klipovoe-soznanie-ego-vliyanie-psihologiyu-33245.html>

2. Асмолов А.Г., Асмолов Г.А. От мы-медиа, к я-медиа: трансформации идентичности в виртуальном мире. URL:
3. Горун Ю.Н. К определению понятий «медиаобразование», «медиакомпетентность», «медиаграмотность». URL: <https://docplayer.ru/31931256-K-opredeleniyu-ponyatiy-mediaobrazovanie-mediakompetentnost-mediagramotnost.html>
4. Дзялошинский И. «Медиаграмотность». URL: https://www.youtube.com/watch?v=_i24L5ft1oY&list=LL_pPzMeeBd-WHjjsLUe-3YA&index=5&t=3425s
5. Как развивать медиаграмотность студента и преподавателя университета: стратегии и техники : сб. ст. / редкол.: Д.И. Губаревич (отв. ред.) и др. ; под общ. ред. В.В. Самохвала. Минск : БГУ, 2017. Вып. 10. 199 с.
6. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya
7. Котляр П.С. Медиаграмотность в условиях развития цифровых технологий. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediagramotnost-v-usloviyah-razvitiya-tsifrovyyh-tehnologiy/viewer>
8. Кулакова А.Б. Поколение Z: теоретический аспект. URL:
9. Маніпуляції на ТБ. URL: https://detector.media/php_uploads/files/books/kniga_tb_teror.pdf
10. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации. *Специалист*. 1993. № 4. С. 22–23.
11. Media Education. Paris : UNESCO, 184 с.
12. Медіаосвіта та медіа грамотність : підручник / ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк ; за науковою редакцією В.В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
13. Скиба М.М. Медиаграмотность майбутніх соціальних педагогів: основні характеристики *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2011. Вип. 203. Ч. III. С. 109–113.

Т. И. Уварова, Г. И. Степанова. Медиаграмотность как приоритетная компетенция в современном образовании. – Статья.

Аннотация. Статья посвящена медиаобразованию как приоритетному направлению в современном образовании. Определено, что медиаграмотность является результатом медиаобразования. В статье дается определение понятию «медиаграмотность», определяются основные ее составляющие. Делается акцент, что медиаграмотность – комплекс учений и знаний, среди которых основными являются критическое восприятие, анализ, оценка медиатекстов и понимание их как политического, так и культурного контекста. Сделан вывод, что медиаобразование должно стать долгосрочной стратегией образования в Украине.

Ключевые слова: медиаобразование, медиакультура, медиатекст, медиаграмотность, медиакомпетентность.

T. Uvarova, H. Stepanova. Media literacy as a priority competency in modern education. – Article.

Summary. The article is devoted to media education as a priority in modern education. Media literacy is determined to be the result of media education. The article defines the concept of "media literacy", defines its main components. The emphasis is made that media literacy is a complex of teachings and knowledge, among which the main ones are critical perception, analysis, evaluation of media texts and their understanding of both political and cultural context. It is concluded that media education should become a long-term education strategy in Ukraine.

Key words: media education, media culture, media text, media literacy, media competency.

НАРАТИВНІ ТА НЕНАРАТИВНІ ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ФОТОГРАФІЇ

Анотація. У статті визначено такі форми репрезентації зображень у фотосеріях, як наратив, типологія (опис), репрезентація фотографічних зображень змішаного типу. Створено класифікацію художньої образності фотосерій. Фотографія в епоху технічної відтворюваності отримала «сакральний» сенс у формі серії зображень, що мають як наративні, так і ненаративні форми репрезентації.

Ключові слова: фотографічна серія, фотонарис, «документальний стиль» у фотографії, художній наратив.

Метою дослідження є концептуальний аналіз форм репрезентації фотографії. Серед численних визначень поняття «фотографія» автор вважає найбільш важливими ті, які представляють фотографію як умовну систему. По-перше, фотографія, або «живопис світлом», – це вид образотворчого мистецтва, тобто засіб для створення художніх образів. По-друге, фотографія – це технологія (засіб, метод) для отримання фотографічного зображення на світлочутливому матеріалі. Носієм фотографічного зображення може бути металева або скляна пластина, фотоплівка, відбиток на папері або іншому матеріалі тощо.

Фотографія як вид образотворчого мистецтва з'явилася набагато раніше 1839 року, досить згадати опис принципу дії камери-обскури в збірнику записів «Трактат про живопис» Леонардо да Вінчі (1452–1519 роки). З появою фотографії мистецтво Відродження, яке проіснувало понад три століття, «починає відчувати наближення кризи, яка через століття стає абсолютно очевидною» [1, с. 84–85]. Звертаючись до лекцій з історії філософії Г. Гегеля, В. Беньямін¹ акцентує увагу на наступному: незважаючи на те, що витончене мистецтво з'явилося в лоні церкви, воно розійшлося з її принципами. Згідно з Г. Гегелем, «ми вийшли з того періоду, коли можна було обожнювати твори мистецтва й поклонятися їм як богам. Враження, яке вони тепер справляють на нас, мають скоріше розважливий характер: почуття та думки, що викликаються ними у нас, потребують ще вищої перевірки» [1, с. 90]. Іншим, не менш важливим фактором появи «кризи класичного мистецтва» В. Беньямін вважає зміну функцій твору мистецтва. Так, зображення на стінах печер, створені художниками кам'яного століття, мали ритуальну цінність і призначалися першою чергою для спілкування з духами, були інструментом магії. Культова цінність примушувала приховувати твори мистецтва. Деякі статуї античних богів, а також твори іконопису в храмах були доступні тільки служителям культу. В. Беньямін відзначає цю особливість і щодо скульптурних зображень у середньовічних соборах. До кінця XVIII століття колективне сприйняття живопису здійснювалося обмежено в культових спорудах і при дворі монархів відповідно до наявних ієрархічних установок. Спроби представити твори мистецтва масовому глядачеві почали здійснюватися тільки «з вивільненням окремих видів художньої практики з лона ритуалу» [1, с. 91]. Завдяки появі перших салонів і галерей зросли можливості виставляти результати художніх практик на публіці.

У першій половині XIX століття практично одночасно з'являються такі різновиди фотографії, як документальна, технічна й художня фотографія. Постановка мізансцен у кадрі, ретуш і розфарбування зображень, створення колажів були одними з перших способів створення художнього образу у фотографії XIX століття. Пікторіальна фотографія, тобто художня фотографія (від англ. pictorial – мальовничий), як теоретична програма² з'явилася значно пізніше, ніж сама художня практика.

Камера широкого формату, створена Н. Ньепсом у першій половині XIX століття, використовувалася перш за все для створення студійних портретів. Процес створення портретів привів художників, які першими оцінили переваги нового виду техніки, до повільніших і більш віддалених відносин зі світом. Об'єкт знімання був перевернутий у такій камері в сталевому склі, вимагаючи певної «інтелектуальної» гімнастики для побудови зображення. Сама камера була важка, громіздка, її неможливо було приховати. Оскільки «культова функція зображення знаходить свій <...> притулок у культурі пам'яті про відсутніх або

¹ Див.: Беньямін В. Краткая история фотографии. Москва, 2017. С. 7–40; Беньямін В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Москва, 2017. С. 70–139.

² Див. статтю Пітера Генрі Емерсона «Фотографія: пікторіальне мистецтво», опубліковану в 1886 році.

померлих близьких» [1, с. 93], портрет займає центральне місце як у ранній, так і в сучасній фотографії. «Там же, де людина йде з фотографії, експозиційна функція вперше пересилює культову» [1, с. 93].

Фотографія як одиничний носій зображення та фотографічна серія (фотосерія) є основними формами репрезентації фотографічних зображень. Фотосерія – ряд фотографічних зображень, згрупованих за однією або декількома єднальними ознаками, наприклад, час, простір (місце), якість, кількість та інші.

В останній третині XIX століття обидві форми репрезентації фотографії були широко представлені в сімейних фотоальбомах, медичних і географічних атласах, енциклопедіях, довідниках, наукових виданнях, ілюстрованих журналах та архівних документах. Межі між наративними та описовими фотосеріями не завжди чіткі. З одного боку, кожен наратив³ за потреби містить описові елементи, що надають твору певну статичність. Зображення ситуації, вихідної та кінцевої, дійових осіб і самих дій не обходиться без введення описового матеріалу. З іншого боку, в описові твори можуть входити динамічні елементи, подієві структури.

У другій половині XIX століття значним мистецьким явищем стає творчість французького фотографа Ежена Атже⁴, який робить численні «портрети міста» – серії фотографій напівпустельних вулиць Парижа. Атже, будучи піонером неформальної зйомки архітектури, зробив з неї професію, ввів «потворний» міський матеріал в якості самоцінного естетичного об'єкта. Знімав людей – «маргіналів», мешканців паризької «зони», що розташовувалася вузькою смугою вздовж зовнішнього кордону міського кріпосного валу («зоньє», лахмітники та інші). Подібні фотографічні зображення вимагали сприйняття в певному контексті, потребували пояснення.

Поява фотожурналістики й пов'язаного з ним жанру фотонарис (фоторепортаж) сталося в останній чверті XIX століття завдяки винаходу фотоплівки й плівкових камер «Кодак» середнього й малого формату, що значною мірою збільшило мобільність фотографів. Саме в цей час фотографія стає потрібною в друкованих виданнях, де фотографічні зображення вперше отримують текстові пояснення. Таким чином виникає жанр фотонарису. «Фотонарис – певний вид фотожурналістики, що оповідає про події, що мали місце в реальному житті, учасники яких існують насправді» [24, с. 5]. Фотонарис як розповідь про будь-яку подію або соціокультурний феномен можна розглядати як один зі способів створення цілісного художнього образу. Композиція фотонарису, тобто розташування в ньому фотографій, порядок викладу подій залежить від теми й завдань, які ставить перед собою автор, від його індивідуального «творчого почерку». У книзі Ю.Д. Корольова «Зйомка фотонарису. З досвіду роботи фотокореспондента» розглядаються всі етапи створення фотонарису, до яких відносяться:

- 1) вибір теми;
- 2) попереднє ознайомлення з матеріалами теми;
- 3) формування ідеї фотонарису⁵;
- 4) постановка завдань;
- 5) вибір способу технічного виконання;
- 6) ознайомлення з матеріалами теми на місці зйомки;
- 7) особливості знімального процесу;
- 8) принципи відбору зображень для створення фотонарису, а також форми фотонарису й види композиції.

У книзі наведені приклади фотонарисів, створених у радянський період. «Зміст фотонарису розкривається в сукупності знімків, що становлять нарис» [4, с. 58]. Художня виразність фотонарису полягає в єдності його змісту й форми. «У фотонарисі обов'язково повинен бути присутнім смисловий центр, може бути зроблений акцент на головному. <...> Навколо такого знімка групуються інші, що доповнюють головний знімок, що допомагає повніше передати зміст нарисного оповідання» [4, с. 60]. Згідно з Ю.Д. Корольовим, якщо композиція фотонарису буде складена за ознакою простого перерахування або механічного об'єднання фактів, то у фотонарисі не буде досягнута цілісність оповіді, при якій конкретне, одиничне сприймається в нерозривному зв'язку з головною думкою автора оповідання. Фотонарис

³ Термін «наратив» походить від латинського *narrare*, «сказати», яке своєю чергою походить від лат. *narratus*, «обізнаний», «тямущий» або «кваліфікований»; означає розповідь, оповідання чи опис серії подій. Наратив – поняття філософії постмодернізму, що фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття розповіді тексту. Див. : Новейший философский словарь. Постмодернизм / под ред. А.А. Грицанова. Минск, 2007. 816 с.

⁴ Ежен Атже (Жан-Ежен-Огюст Атже), (народився 12 лютого 1857 року в м. Лібурн, поблизу Бордо, Франція – помер 4 серпня 1927 року в м. Париж), французький фотограф, який спеціалізувався на фотографуванні архітектури та асоційованого мистецтва в Парижі та його околицях на рубежі XX століття. Див. : URL : <https://www.britannica.com/biography/Eugene-Atget> (дата звернення: 02.05.2020). Див. також статтю В. Левашова о фотокнизі С. Сапожнікова «Місто».

⁵ Ідея фотонарису – це думка автора, висловлена ним в картинах життя, портретах людей, в показі їх діянь.

завжди документальний, у ньому точно вказуються час і місце дії, показуються певні люди, називаються справжні факти. «Однак фотонарис – це не ілюстрація, а оповідання, фоторозповідь, в якій одиничні, конкретні факти злиті в єдине ціле, знаходяться в нерозривному зв'язку й підпорядковані головній думці розповідача» [4, с. 5].

Фотографії для ілюстрованих газет фіксують історичний процес; перетворюючись на політичні докази, набувають імперативного характеру. Концепція «вирішального моменту» Картьє Брессона⁶ й використання камери малого формату (35-міліметрової плівки) визначали європейську документальну фотографію з 1950-х років та американську вуличну фотографію з 1960-х років від Роберта Франка до Ли Фрідландера. Але важливо зазначити також, що «фотографія – можливість механічно реєструвати образ в умовах, більш-менш аналогічних умовам бачення, – продемонструвала не реальний характер традиційного зору, але як раз його систематичний характер: фотографії навіть сьогодні знімаються в залежності від класичного художнього бачення як мінімум тою мірою, в якій це можливо в умовах виготовлення лінз і того факту, що ми використовуємо єдиний у своєму роді об'єктив [людське око]» [3, с. 120]. П. Бурдьє відзначає: «якщо фотографія вважається абсолютно реалістичною та об'єктивною реєстрацією видимого світу, то пояснюється це тим, що їй (з самого початку) призначали соціальне вживання, яке вважається «реалістичним» та «об'єктивним»» [3, с. 120].

В останній третині ХХ століття відбувається інституціоналізація фотографії. У цей час серії фотографій створюються спеціально для стін музеїв і галерей, а не сторінок книг. Використання камери середнього формату за межами фотостудій, кольору й інших художніх прийомів для створення вигаданих оповідань (фотографічна містифікація, фотографічний фантазм)⁷ і художніх наративів, створених у документальній стилістиці⁸, поклало кінець міфології моментального знімка. Уокер Еванс⁹ в інтерв'ю Леслі Кац у журналі «Мистецтво в Америці» (1971 рік) відзначає: «Документальна фотографія – це дуже складне слово, що вводить в оману. І не дуже ясне. <...> Цей термін повинен бути названий «документальний стиль». Прикладом буквального документа є поліцейська фотографія – сцена вбивства. Розумієте, документ має сенс, тоді як мистецтво дійсно марно. Тому мистецтво ніколи не є документом, хоча воно, безумовно, може прийняти цей стиль» [6, с. 239]. Таким чином, фотографічне мистецтво, яке створює художні образи, може мати як «безсюжетний» тобто описовий, так і «сюжетний» тобто наративний характер¹⁰.

В. Шміт у дослідженні «Наратологія»¹¹ відмічає: «Термін «наративний» у структуралістській наратології протиставляється терміну «deskриптивний», чи «описовий», і вказує не на присутність опосередкованої інстанції викладу, а на певну структуру викладеного матеріалу. Тексти, звані наративними в структуралістському сенсі слова, викладають, володіючи на рівні зображуваного світу темпоральною структурою, якусь історію. Поняття ж історії має на увазі подію. Подією є якась зміна вихідної ситуації: або зовнішньої ситуації в розповідному світі (природні, акціональні й інтеракціональні події), або внутрішньої ситуації того чи іншого персонажа (ментальні події). Таким чином, наративними, в структуралістському сенсі, є твори, які викладають історію, в яких зображується подія» [5, с. 14]. Дж. Брунер у статті «Життя як наратив» також називає наратив темпоральною формою.

Кеннет Берк¹² у роботі «Граматика мотивів» виділяє в структурі наративу п'ять основних елементів: Агент, Дія, Мета, Оточення, Інструмент. У класичній теорії розповіді основною ознакою оповідно-

⁶ Див.: Картьє-Брессон А. Решающий момент. URL: <http://photo-element.ru/philosophy/bresson/decisive-moment.html> (дата звернення: 02.05.2020).

⁷ За Жераром Женеттом (1972 рік): «Оповідання – розповідний дискурс [le discours narratif] – може існувати остільки, оскільки воно розповідає деяку історію [histoire], при відсутності якої дискурс не розповідний» (подібні визначення: Принс, 1973 рік, 1982 рік, 1987 рік; ван Дейк, 1978 рік; огляд підходів до теорії нарративності див.: Стэджесс, 1992 рік). Класична ознака розповіді («оскільки вона породжується деякою особою») Женетт відносить тільки до дискурсу як такого: «як наратив розповідь існує завдяки зв'язку з історією, яка в ньому викладається; як дискурс вона існує завдяки зв'язку з наратцією, яка її породжує» [5, с. 14].

⁸ Див.: Чех Н.Б. Філософські наративи у фотосерії Б. Михайлова «Незакінчена дисертація». VII Уйомовські читання : матеріали Наукових читань пам'яті Авеніра Уйомова. Одеса : ОНУ, 2019. С. 86–95.

⁹ Уокер Еванс (народився 3 листопада 1903 року в м. Сент-Луїс, Міссурі, США – помер 10 квітня 1975 року в м. Нью-Хейвен, Коннектикут, США), американський фотограф, вплив якого на еволюцію фотографії протягом другої половини ХХ століття був більше, ніж інших. Він відкинув переважний високо естетичний погляд на художню фотографію, найбільш помітним прихильником якої був Альфред Штігліц, і побудував художню стратегію, що базується на поетичному резонансі загальних, але зразкових фактів, чітко описаних. Його найхарактерніші картини показують щоденне американське життя протягом другої чверті століття, особливо через опис його народної архітектури, її зовнішньої реклами, початку її автомобільної культури, а також внутрішніх інтер'єрів.

¹⁰ «Сюжетним» (тобто наративним) текстам Лотман протиставляє «безсюжетні» (або «міфологічні») тексти, що не розповідають про новини у світі, що змінюється, а зображують циклічні повтори й ізоморфності замкнутого космосу, порядок і непорушність кордонів якого затверджуються (Лотман, 1970 рік, 1973 рік). Сучасний сюжетний текст визначається Лотманом як «плід взаємодії та інтерференції цих двох споконвічних у типологічному відношенні типів текстів (Лотман, 1973 рік)» [5, с. 15].

¹¹ Наратологія – «теорія оповідання». Об'єктом наратології є вивчення наративних творів.

¹² Берк К. Грамматика мотивов. Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология. № 24. 2006. С. 140–172.

го твору є присутність посередника («оповідача», «наратора»), Агента, за Берком, між автором і розповідним світом. Суть розповіді зводилася класичною теорією до заломлення розповідної дійсності через призму сприйняття наратора. Навіть найпримітивніший наратив розгортається, за А. Греймасом, у неоднозначному ландшафті: ландшафті дії, де, власне, відбуваються події, та в ландшафті свідомості, який можна назвати внутрішньою мовою протагоніста, включеного в дію. Дуальність ландшафту є сутнісною складовою наративу, що призводить до обману в класичному міфі й казці. У сучасній літературі існує більш виражене звернення до ландшафту свідомості, тобто він є більш епістемологічним (викликає в Агента сумнів, здивування, надію), ніж онтологічним. Оточення (місце, «сцена»), згідно з Дж. Брунером, це не тільки частина географії Агента, яка дозволяє пізнати культуру його топосу, а й «психічна географія», що дозволяє визначити тип мислення оповідача, за допомогою якого конструюється його особистість, форми самоопису й мова. Життя як воно є невіддільно розповідається від життя, тобто «Життя це не те, «як це було», а то, як це «проінтерпретувати» і «переінтерпретувати», розказано й переказано» [2]. Найважливішою складовою в структурі наративу є Проблема. «Проблема – це те, що рухає драмою, і вона утворюється невідповідністю між двома або більше з п'яти складових п'ятірки Берка» [2]. В. Тернер¹³ підкреслює, що «Проблема» локалізується в розриві культурної легітимності: початкове канонічне положення порушено, робиться спроба його відновлення, що, в разі невдачі, веде до кризи; криза, якщо її не вирішити, приводить зрештою до нового легітимного порядку. Криза, роль Агента у відновленні, формування нової легітимності – ось культурні константи, з яких конструюється різноманітність драми в житті, як і в літературі» [2]. Стрижнем розповідного тексту є подія (Дія, за К. Берком), яку було визначено Ю.М. Лотманом як ««переміщення персонажа через кордон семантичного поля» (Лотман, 1970 рік) або як «перетин забороненого кордону» (Лотман, 1970 рік). Ця межа може бути як топографічною, так і логічною, етичною, психологічною або пізнавальною» [5, с. 14–15]. Таким чином, подія полягає в деякому відхиленні від законного, нормативного в цьому світі, в порушенні одного з тих правил, дотримання яких зберігає порядок і пристрій цього світу. Фактичність чи реальність (зрозуміло, в рамках фіктивного світу) зміни – це перша основна умова подієвості. Зміна має дійсно статися у фіктивному світі. Для події недостатньо, щоб суб'єкт дії тільки бажав зміни, про неї мріяв, її уявляв, бачив у сні або в галюцинації. У таких випадках подієвим може бути тільки сам акт бажання, мрії, уяви, сновидіння, галюцинації та таке подібне. З фактичністю пов'язана друга основна умова подієвості: результативність (досягнення Мети, за К. Берком). «Зміна, що утворює подію, має бути здійснена до кінця нарації (результативний спосіб дії). Мова йде не про подію, якщо зміна тільки розпочалася (інхотативний спосіб дії), якщо суб'єкт тільки намагається його здійснити (конативний спосіб дії) або якщо зміна знаходиться тільки в стані здійснення (дуративний спосіб). Фактичність і результативність являють собою необхідні умови події» [5, с. 16].

Спираючись на викладене, автором дослідження визначено наступні форми репрезентації зображень у фотосеріях:

1) наратив – це репрезентація фотографічних зображень, що володіє певною структурою (наприклад, по К. Берку);

2) типологія (опис) – репрезентація фотографічних зображень, згрупованих за єднальною ознакою або за декількома ознаками (у такому випадку фотосерія не є наративом);

3) репрезентація фотографічних зображень змішаного типу (нاراتив + типологія), в якій поєднані обидві ці форми (оповідання та типологія).

Створено класифікацію художньої образності фотосерій:

1) фотонарис – розповідь про події, що мали місце в реальному житті. Він має єдність форми й змісту;

2) фотосерія, створена в документальній стилістиці, – розповідь про події, що мали місце в реальному житті. Вона не має єдності форми й змісту;

3) фотографічна містифікація (фотофейк) – розповідь про події, що не мали місця в реальному житті. Вона має єдність форми й змісту;

4) фотографічний фантазм – розповідь про події, що не мали місця в реальному житті. Він не має єдності форми й змісту.

Незважаючи на зниження авторитету документальної фотографії, фотографи у XX – XXI століттях продовжують демонструвати віру у владу документальної мови. Розмірковуючи про мистецтво XX століття, В. Беньямін зазначає: «Сьогодні витвір мистецтва постає через абсолютне переважання його експозиційної цінності новим явищем, що має за своєю суттю нові функції, з яких виділя-

¹³ Turner V. From Ritual to Theater. Performing Arts Journal Publications. New York, 1982.

ється нашою свідомістю естетична, виділяється як та, що згодом може бути визнана супутньою» [1, с. 92]. Твір мистецтва, за В. Беньяміном, в епоху його технічної відтворюваності позбувся одиничності (оригінальності), тобто своєї культової підстави – «аури», й «ілюзія його автономності розвіялася назавжди». Але все сказане дає змогу зробити висновок, що фотографія отримала «сакральний» сенс у формі серії зображень, що мають як нарративні, так і ненаративні форми репрезентації. Фотографічні проекти, побудовані на конкретній темі, що враховують контекст (час і місце), просувають ідею серійності як основного документального принципу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беньямин В. Краткая история фотографии. Москва : Ad Marginem Press, 2017. 166 с.
2. Брунер Дж. Жизнь как нарратив. *Постнеклассическая психология. Социальный конструктивизм и нарративный подход*. 2005. № 1 (2). С. 9–29.
3. Бурдые П. Общедоступное искусство : опыт о социальном использовании фотографии / пер. с фр. Б.М. Скуратова. Москва : Праксис, 2014. 456 с.
4. Королёв Ю.Д. Съёмка фотоочерка. Из опыта работы фотокорреспондента. Москва : Искусство, 1959. 69 с.
5. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
6. Вайас Q. «A New Documentary Style». In *Photography at MoMA: 1960 – Now. The Museum of Modern Art*. 2015. 238–241 p.

Н. Б. Чех. Нарративные и ненарративные формы репрезентации фотографии. – Статья.

Аннотация. В статье определены такие формы репрезентации изображений в фото сериях, как: 1) нарратив; 2) типология (описание); 3) репрезентация фотографических изображений смешанного типа. Создана классификация художественной образности фото серий. Фотография в эпоху технической воспроизводимости получила «сакральный» смысл в форме серий изображений, имеющих как нарративные, так и ненарративные формы репрезентации.

Ключевые слова: фотографическая серия, фотоочерк, «документальный стиль» в фотографии, художественный нарратив.

N. Cheh. Narrative and non-narrative forms of photography representation. – Article.

Summary. The article identifies forms of representation of images in photo series such as: 1) narrative; 2) typology (description); 3) representation of photographic images of mixed type. The classification of artistic imagery of photo series is created. Photography in the era of technical reproducibility has acquired a “sacred” meaning in the form of a series of images that have both narrative and non-narrative forms of representation.

Key words: photo series, photo essay, documentary style in photography, artistic narrative.

УДК 94:299+512(510)316

В. А. Чжен
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»
м. Київ, Україна

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ НОВАЦІЇ В КИТАЇ ПЕРІОДУ «РЕФОРМ ТА ВІДКРИТОСТІ»: КОНФУЦІАНСЬКИЙ СКЛАДНИК

Анотація. У статті розглянуто форми і способи застосування конфуціанських принципів у процесі реформування системи освіти КНР у період реформ та відкритості. На основі аналізу конфуціанських стандартів освіти показано, що розвиток процесів реформування сфери освіти в КНР від самого початку запровадження політичного курсу «реформ і відкритості» здійснювався, дедалі більше наближаючи освітянські реалії до стандартів класичного конфуціанства. Виявлено, що звернення до конфуціанства як історично традиційної та автентичної для китайського суспільства ціннісно-світоглядної системи принесло очевидний позитивний результат під час модернізації освітньої сфери, яка на сьогодні за кількісними показниками випередила всі країни світу. Виділено та описано етапи трансформації сфери освіти. На першому етапі освітянських реформ (1978–1985 рр.) активно

розробляються плани реформування системи освіти, а на практиці здійснюється відновлення шкільної освіти, повернення до системи іспитів у ЗВО, пропагується повага до викладачів та інтелігенції в цілому. Другий етап освітянської реформи (травень 1985 р. – 1993 р.) закладено Постановою ЦК КПК «Про реформу системи освіти», яку можна вважати першим системним, програмним документом у сфері освіти, та появою «Програми реформування і розвитку освіти», яка включала в себе перетворення освітньої системи з виключно державної на державно-громадську. Цими документами було розпочато етап активного втілення в життя раніше підготовлених стратегій. Модернізація системи освіти на цьому етапі проводилась шляхом децентралізації та демократизації (в тому числі автономізації освітніх установ), включення ринкових механізмів і залучення численних недержавних каналів фінансування, відродження практики приватних навчальних закладів, що відповідало викликам епохи. Нарешті, початок третього етапу реформування освіти, на якому її трансформація здійснюється в напрямі забезпечення підвищення якісних характеристик особистості й формування всебічно розвиненої людини, ознаменовано рішеннями XVI З'їзду КПК (2002 р.). Цей етап ще триває. Виявлено змістовний зв'язок рішень керівних органів держави в царині розвитку освіти в КНР з основоположними конфуціанськими принципами. Зроблено висновок, що головним завданням освітньої реформи є забезпечення засобами освіти консолідації китайської нації та максимальне використання інтелектуального потенціалу країни для виведення її в лідери сучасного науково-технічного знання.

Ключові слова: Китай, період реформ і відкритості, сфера освіти, конфуціанство, модернізація.

Від початку періоду «реформ і відкритості» керівництво Китаю розглядало розвиток освіти й культури як одне з найпріоритетніших державних завдань. Висунуте ним головне гасло розбудови нової моделі суспільства – «узгоджений розвиток економіки і суспільства» – з часом було конкретизоване в іншому гаслі – «людина – основа всього». Реалізація обох принципів вимагає злагодженого розвитку всіх сфер суспільного буття – економіки, політики, соціальної сфери, науки, відповідного ставлення до довкілля, а також всебічного розвитку й якісної освіти людини як запоруки досягнення всього іншого. І в цьому процесі величезну позитивну роль відіграло свідоме опертя керівництва держави на традиції, засади й принципи конфуціанства як ідеології, історично притаманної китайському суспільству, автентичної для нього.

Дослідженню освітянських процесів останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. присвячено роботи чималого кола науковців – фахівців з педагогіки, історії, філософії тощо. Багато фактографічного матеріалу, аналіз якого дозволяє відтворити логіку реформування сфери освіти в період реформ і відкритості, містять роботи китайських учених – Ні Вей Юнь та Чень Чжаоміна. Цікавими спостереженнями та узагальненнями щодо процесів у освітянській сфері в Китаї вирізняються праці Г.Ш. Азітової, О.М. Камишної, В.О. Кіктенка, О.В. Ломанова. Велику увагу приділено особливостям забезпечення освіти етнічних меншин Китаю (роботи Л. Кайхуа, В. Мея, Дж. Постільоне, Б. Саутамана, Й. Руї, Е. Ханнума, С. Хуа-Ю, Л. Чунгпінга). А проте, попри всю значущість конфуціанської спадщини, опертя на яку дозволило Китаю ефективно й досить швидко перейти від рівня країни зі значною часткою неписьменного населення до країни з величезним науковим потенціалом, спеціальних робіт, за винятком циклу статей С.А. Просєкова щодо ролі й значення конфуціанських принципів для розвитку освіти в Китаї та способу їх застосування для просування освітянських реформ, присвячено не було.

Таким чином, мета цієї роботи – виявити способи застосування конфуціанських принципів у розвитку сфери освіти в КНР у період реформ і відкритості. Така мета потребує розв'язання певних завдань: концептуалізації місця освіти в конфуціанському вченні, здійснення періодизації реформ у сфері освіти та виділення їхніх особливостей, виявлення зв'язку державницьких рішень і дій щодо розвитку освіти в КНР із засадничими конфуціанськими концептами.

У преамбулі Конституції КНР, ухваленої 1982 р., констатовано, що з моменту утворення Китайської Народної Республіки її «освіта, наука, культура <...> отримали величезний розвиток» [1]. Статтею 19 Конституції відповідальність за розвиток освіти й підняття «науково-культурного рівня народу» покладено на державу. Водночас стаття 46 Основного Закону країни наголошує, що отримання освіти є не лише правом громадян КНР, а й їхнім обов'язком, держава ж «забезпечує всебічний моральний, розумовий і фізичний розвиток молоді, підлітків і дітей» [1].

Розвиток процесів реформування сфери освіти в КНР від самого початку запровадження політичного курсу «реформ і відкритості» здійснювався, дедалі більше наближаючи освітянські реалії до стандартів класичного конфуціанства. Згідно з конфуціанським вченням освіта відіграє фундаментальну роль як в еволюції суспільства, так і в розвитку особистості. Найважливішою особливістю вчення Конфуція є пріоритетність освіти як ціннісної орієнтації людини й суспільства. В основу конфуціанської педагогічної системи, як, утім, й інших сфер суспільного життя, покладено принцип моральності виховання.

Упродовж багатьох століть наявність у людини вченого ступеня вважалася в Китаї престижною, давала чимало переваг і прискорювала просування службовою драбиною. Престижність класичної освіти в суспільстві стимулювала її отримання і заохочувала до успішного складання державних іспитів на право зайняття державних посад. Традиція найвищого пієтету перед древньою писемною культурою проіснувала практично в незмінному вигляді аж до 1905 р., коли було скасовано традиційну екзаменаційну систему. Тяглість освітянських традицій Китаю впродовж віків і тисячоліть, хоч значною мірою і переривалася в період правління Мао Цзедуна, однак навіть на ідеологічному ґрунті марксизму в його маоїстському варіанті не була остаточно втрачена.

В останні роки в Китаї знову широко практикується прийом на державну службу на основі складання іспитів та періодичні іспити на предмет відповідності своїй посаді. «Таким чином, давній принцип державного управління на основі екзаменаційної системи продовжує існувати на новій основі в Китаї і в наші дні» [2, с. 24].

У період реформ, що розпочалися після приходу до влади нового керівництва наприкінці 1970 рр., було здійснено комплексну структурну реформу системи освіти. Спираючись на конфуціанські цінності і насамперед на культ знань, Китай із середини 1980 рр. розгорнув потужну пропагандистську кампанію на користь освіти і науки, суть якої зводилася до такого: без освіти й науки у Китаю немає майбутнього. Гуманітарно й гуманістично орієнтована політика майже відразу знайшла і законодавче закріплення, оформившись у партійні постанови та законодавчі ініціативи.

На першому ж етапі (згідно з періодизацією Ч. Ченя [3, с. 63] він припадає на 1978–1985 рр.) активно розробляються плани реформування системи освіти, а на практиці здійснюється відновлення шкільної освіти, повернення до системи іспитів у ЗВО, пропагується повага до викладачів та інтелігенції в цілому.

У 1985 р. у ЦК КПК відбулася нарада з питань реалізації політики реформ і відкритості у сфері освіти. За її наслідками, услід за постановами «Про реформу економічної структури» і «Про реформу наукової структури» прийнято Постанову ЦК КПК «Про реформу системи освіти» (травень 1985 р.), яку можна вважати першим системним, програмним документом у сфері освіти. З цього моменту бере свій відлік другий етап освітянської реформи, що триватиме до 1993 р. У постанові підкреслено взаємозумовленість економічного розвитку країни і системи освіти. Після появи цієї постанови трансформаційні процеси у сфері освіти отримують нормативне підкріплення. У квітні 1986 р. Законом «Про обов'язкову освіту КНР» закріплено пріоритетну роль освіти в модернізації країни. Ст. 3 Закону затверджено концепцію обов'язкової освіти, відповідно до якої держава взяла на себе обов'язок сприяти підвищенню якості освіти, всебічному моральному, розумовому й фізичному розвитку дітей і юнацтва, закласти основу для вдосконалення моральних якостей нації, а ст. 6 закріплювала обов'язковість 9-річної освіти для кожного громадянина. Фінансування такої освіти держава повністю брала на себе [4]. У наступні роки кількість школярів у Китаї почала стрімко зростати, і на 1999 р. навчанням у молодшій школі було охоплено вже 99,1% від загальної чисельності дітей відповідного віку, а відсоток школярів неповної середньої школи сягнув 88,6% [5].

Після того як XIV З'їзд КПК (1992 р.) визначився концептуально щодо того, що метою реформи економічної структури КНР є будівництво саме ринкової економіки, хоч і соціалістичної, для якої потрібна конкурентоспроможність країни на світових ринках, реформування освіти набуло конкретних рис. Із цього моменту починається новий етап розвитку системи освіти в КНР, на якому система освіти реально трансформується відповідно до потреб ринкової економіки. Уже наступного року (1993 р.) прийнято Закон «Про вчителя КНР», яким нормативно підвищено роль і статус шкільного вчителя: запроваджено складання іспитів та отримання сертифіката (посвідчення) вчителя, який лише й надає право на зайняття викладацької посади, систему пільг і правового захисту вчителів, водночас детально регламентовано систему покарань вчителів, позбавлення їх права займатися викладацькою діяльністю за професійні, корупційні та морально-етичні порушення [6]. Цього ж року затверджено «Програму реформування і розвитку освіти», яка включала в себе перетворення освітньої системи з виключно державної на державно-громадську. Згідно з Програмою відповідальність за створення навчальних закладів брала на себе держава в особі уряду разом із підприємствами, відомствами, громадськими організаціями та приватними особами [7, с. 246–257]. Беручи до уваги значну чисельність населення Китайської Народної Республіки, а також ступінь розвитку національної економіки, влада відмовилася від державних гарантій і фінансування забезпечення безкоштовної вищої освіти всім громадянам [8]. Для допомоги в отриманні вищої освіти «студентам з фінансовими труднощами в сім'ї» було передбачено створення системи

кредитування, встановлення стипендій з боку держави, підприємств, установ, соціальних організацій та шкіл, винагород для студентів за особливі досягнення, запровадження системи виявлення та відбору обдарованих дітей та юнацтва [9]. У 1995 р. був прийнятий «Закон КНР про освіту», яким законодавчо забезпечувався проголошений курс на реалізацію стратегії «Наука й освіта ведуть до розквіту держави».

XV З'їзд КПП (1997 р.) вчергове підтвердив пріоритетність розвитку освіти, а у серпні 1998 р. на четвертому засіданні постійної комісії Дев'ятого національного народного конгресу ухвалено «Закон про вищу освіту КНР» (набув чинності з 1 січня 1999 року). Прикметно, що ст. 9, яка закріплювала право громадян на вищу освіту, водночас і гарантувала певні обов'язки держави: «Держава вживає заходів, щоб допомогти студентам меншин та студентам, які мають фінансові труднощі, здобути вищу освіту» [10]. Законом також впроваджено наукові ступені та визначено кваліфікаційні якості бакалаврів, магістрів і докторантів, а також термін навчання для отримання кожного зі ступенів після відповідного складання іспитів. Ст. 54 Закону встановлено обов'язковість плати за здобуття вищої освіти. Водночас визначено і право студентів, які мають фінансові труднощі, на подання заявки на субсидії чи пільги за навчання [10].

З 1998 р. здійснюється програма відновлення знань, якою передбачено реорганізацію ЗВО, активне залучення до викладання в них видатних зарубіжних учених. На основі конкурсного відбору уряд виділив гранти для наукової роботи 10 тисячам найкращих викладачів вищих навчальних закладів, на 3–5 років установлювалися щорічні стипендії в сумі 12 тис. дол. (крім зарплати) для молодих і середнього віку китайських учених, за видатні досягнення в області науки присуджувалися премії в розмірі 120 тис. дол. Для підтримки молодих і талановитих викладачів у коледжах та університетах та для наукових досліджень створено спеціальний державний фонд премій. Заплановано також було створення «200 навчальних баз для базових талантів у галузі вільних мистецтв та наук, 100 навчальних баз для основних курсів з різних предметів» [11]. Документом проголошено й зміну державної фінансової стратегії щодо освіти: «Ми повинні змінити концепцію інвестицій в освіту як споживчих інвестицій. Ми повинні реально розглянути розвиток освіти як інфраструктуру, а інвестиції в освіту – як основні інвестиції» [11]. Витрати на освіту зростають із року в рік і натеper сягають величезних розмірів – понад 4% від ВВП.

Наступним документом стратегічного значення, спрямованим на досягнення цієї мети, стала «Постанова ЦК КПК і Держради КНР щодо поглиблення реформи освіти і всебічного просування освіти, спрямованого на підвищення якісних характеристик учнів» (липень 1999 р.). Документ називає реформу освіти інструментом підвищення якостей нації, а «виховання творчості, практичних навичок – ключовою ланкою в процесі формування всебічно розвиненої особистості» [3, с. 65].

Таким чином, якщо судити за офіційними документами, у 1990-ті рр. намітився перехід до такої освітньої парадигми, в якій увагу акцентовано на посиленні в освітньому процесі моральної компоненти і підйомі загальнокультурного рівня особистості. У 2000-ті рр. така тенденція починає посилюватися.

Як уже було зазначено, впродовж усієї історії Китаю величезне значення надавалося морально-етичному складнику освіти й виховання. Конфуціанство формує чітке уявлення про те, що володіння морально-етичними чеснотами визначає не лише всі сторони життя суспільства, а й забезпечує можливість його позитивного історичного розвитку. І це засадниче конфуціанське уявлення було плідно використано керівництвом держави для провадження освітніх реформ, у тому числі тих, що належать до сфери турботи про виховання народу. У 2001 р. було розроблено «Концепцію побудови громадянської моралі в нову еру», в якій визначається напрям роботи компартії в області зміцнення орієнтирів у суспільстві. У Програмі велику увагу приділено освіті та підкреслено велике значення «інтеграції традиційних чеснот китайської нації з новими моральними концепціями, що втілюють вимоги часів» [12]. У документі прямо вказано на необхідність заохочення підпорядкування індивідуальних інтересів колективним інтересам: «ми повинні успадковувати традиційні чесноти, сформовані в китайській нації протягом тисячоліть, здійснювати прекрасну традиційну етику, сформовану провідними людьми нашої партії в тривалій революційній боротьбі та будівельних практиках...» [12].

XVI З'їзд КПК (2002 р.), на якому офіційно було проголошено за мету побудову в країні до 2020 р. «сяо кан» – суспільства малого добробуту», провідним шляхом досягнення цього також назвав: удосконалення системи освіти; підвищення освітнього рівня населення, забезпечення повної середньої освіти для всього населення країни, а головне – підвищення якісних характеристик особистості, формування всебічно розвиненої людини, здатної вчитися все життя.

У червні 2006 р. ухвалено нову редакцію «Закону про обов'язкову освіту», яким запроваджено відповідальність місцевих влад усіх рівнів (і персональну адміністративну й кримінальну відповідальність їхніх керівників та відповідальних осіб) за розвиток освіти у сфері їхнього підпорядкування, належні

інвестиції в освіту та суворе дотримання норм цього закону [13, с. 38]. В основу документу було покладено конфуціанську концепцію «людина – корінь усього», відповідно, виховання такої людини перетворювалося на найголовніше державне завдання. У цьому зв'язку заслуговує на особливу увагу ч. 2 ст. 29 Закону, якою забезпечено захист честі й гідності учнів: «Викладачі повинні поважати особистість учнів, не піддавати дискримінації студентів, не застосовувати тілесні покарання, замасковані тілесні покарання чи інші діяння, що шкодять гідності учнів, та не повинні зачіпати законні права та інтереси учнів» [14].

Проведений у листопаді 2012 р. XVIII з'їзд КПК підтвердив курс, за якого освіта є наріжним каменем національного піднесення і соціального прогресу. «Китайці, – висновок С.А. Просеков, – слідує заповідям Конфуція: «Вчитися і застосовувати на практиці вивчене». Багато вчених вважають, що розквіт освіти й науки, що наступив із часів початку реформ у Китаї, – це заслуга передусім конфуціанської культури» [2, с. 27].

Цілеспрямована й наполеглива політика реформування освітньої сфери, перетворення її на якісну й сучасну, поєднувана з відродженням конфуціанської системи цінностей і успішно здійснювана саме завдяки такому поєднанню, на кінець першого десятиліття нового століття дала відчутний результат – освітня система Китаю випередила за кількісними показниками всі країни світу [15, с. 4].

Сьогодні система освіти в КНР, як вищої (через державне імперативне регулювання всіх її ланок – правил вступу, навчального процесу, програм тощо), так і шкільної, спрямована на формування загальнонаціональної ідентичності й засвоєння національної системи цінностей, якою є цінності конфуціанські.

Отже, в період «реформ і відкритості» в КНР було здійснено комплексну структурну реформу системи освіти. Спираючись на конфуціанські цінності, й передусім на культ знань, Китай із середини 1980-тих рр. розгорнув потужну й плідну пропагандистську кампанію на користь освіти і науки. Однією з найважливіших цілей освітньої реформи є формування й консолідація китайської нації на засадах автентичної та історично притаманної Китаю системи цінностей – конфуціанської. Цілеспрямована політика реформування освітньої сфери на основі відродження конфуціанської системи цінностей дала відчутний результат – натеper освітня система Китаю випередила за кількісними показниками всі країни світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. 中华人民共和国宪法 (Конституція КНР). GOV.CN: офіційний сайт Центрального Народного уряду. URL: https://www.spp.gov.cn/spp/xf/201801/t20180131_363386.shtml
2. Просеков С. А. Социально-философский анализ современных реформ Китая. *Гуманитарные науки*. 2011. № 3. С. 24–40.
3. Чэнь Чжаоми. Реформирование системы образования в Китае. *Гуманитарный вектор*. 2010. № 1. С. 61–69.
4. 中华人民共和国义务教育法 (Закон КНР про обов'язкову освіту). GOV.CN: офіційний сайт Центрального Народного уряду. URL: http://www.gov.cn/flfg/2006-06/30/content_323302.htm
5. Образование в Китайской Народной Республике. *RUSSIAN.PEOPLE.COM.CN: газета «Жэньминь Жибао»*. URL: <http://russian.people.com.cn/other/jiaoyu.html>
6. 教師法 (Закон «Про вчителя КНР»). Закони та регулятивні акти Республіки Китай. URL: <https://law.moj.gov.tw/LawClass/LawAll.aspx?PCode=N0020040>
7. Ні Вей Юнь. Соціальні особливості підвищення якості освіти в КНР. Соціальні технології, актуальні проблеми теорії та практики. *Міжнародний міжвузівський збірник наукових праць*. Київ – Москва – Одеса – Запоріжжя, 2006. Випуск 29. С. 246–257.
8. Азитова Г.Ш. Особенности системы образования в Китае. *Электронный научный журнал Современные проблемы науки и образования*. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26953>
9. 中国教育改革和发展纲要 (Концепція реформи та розвитку Китаю в галузі освіти). OLD.MOE.GOV.CN: офіційний сайт Міністерства освіти КНР. URL: http://old.moe.gov.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_177/200407/2484.html
10. 中华人民共和国高等教育法 (Закон про вищу освіту КНР). GOV.CN: офіційний сайт Центрального Народного уряду. URL: http://www.npc.gov.cn/wxzl/wxzl/2000-12/05/content_4712.htm
11. 面向21世纪教育振兴行动计划 (План дій щодо сприяння освіті на 21 століття). OLD.MOE.GOV.CN: офіційний сайт Міністерства освіти КНР. URL: http://old.moe.gov.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_177/200407/2487.html
12. 新时代公民道德建设实施纲要 (Концепція побудови громадянської моралі в нову еру). GOV.CN: офіційний сайт Центрального Народного уряду. URL: http://www.gov.cn/zhengce/2019-10/27/content_5445556.htm
13. Россия – Китай: Образовательные реформы на рубеже XX – XXI вв.: сравнительный анализ / отв. ред. Н.В. Боровская, В.П. Борисенков, Чжу Сяомань. Москва, 2007. 592 с.
14. 中华人民共和国主席令 (Указ Президента КНР). GOV.CN: офіційний сайт Центрального Народного уряду. URL: http://www.gov.cn/flfg/2006-06/30/content_323302.htm
15. Postiglione G. Education Impact Study: The Global Recession and the Capacity of Colleges and Universities to Serve Vulnerable Populations in Asia. Tokyo : Asian Development Bank Institute, 2010. 24 p.

В. А. Чжэн. Культурно-образовательные новации в Китае периода «реформ и открытости»: конфуцианская составляющая. – Статья.

Аннотация. В статье рассмотрены формы и способы применения конфуцианских принципов в процессе реформирования системы образования КНР в период реформ и открытости. На основе анализа конфуцианских стандартов образования показано, что развитие процессов реформирования сферы образования в КНР с самого начала введения политического курса «реформ и открытости» осуществлялось, все больше приближая образовательные реалии к стандартам классического конфуцианства. Выявлено, что обращение к конфуцианству как исторически традиционной и аутентичной для китайского общества ценностно-мировоззренческой системы принесло очевидный положительный результат при модернизации образовательной сферы, которая сегодня по количественным показателям опередила все страны мира. Выделены и описаны этапы трансформации сферы образования. На первом этапе образовательных реформ (1978–1985) активно разрабатываются планы реформирования системы образования, а на практике осуществляются восстановление школьного образования, возвращение к системе экзаменов в вузах, пропагандируется уважение к преподавателям и интеллигенции в целом. Второй этап образовательной реформы (май 1985 – 1993 г.) заложен Постановлением ЦК КПК «О реформе системы образования», которое можно считать первым системным, программным документом в сфере образования, и появлением «Программы реформирования и развития образования», которая предполагала превращение образовательной системы из исключительно государственной в государственно-общественную. Этими документами было положено начало этапу активного воплощения в жизнь ранее подготовленных стратегий. Модернизация системы образования на этом этапе проводилась путем децентрализации и демократизации (в том числе автономизации образовательных учреждений), включения рыночных механизмов и привлечения многочисленных негосударственных каналов финансирования, возрождения практики частных учебных заведений, что соответствовало вызовам эпохи. Наконец, начало третьего этапа реформирования образования, на котором его трансформация осуществляется в направлении обеспечения повышения качественных характеристик личности, формирования всесторонне развитого человека, ознаменовано решениями XVI Съезда КПК (2002 г.). Этот этап продолжается. Выявлена содержательная связь решений руководящих органов государства в области развития образования в КНР с основополагающими конфуцианскими принципами. Сделан вывод, что главной задачей образовательной реформы является обеспечение средствами образования консолидации китайской нации и максимальное использование интеллектуального потенциала страны для вывода ее в лидеры современного научно-технического знания.

Ключевые слова: Китай, период реформ и открытости, сфера образования, конфуцианство, модернизация.

V. Chzhen. Cultural and educational innovations in China in the period of «reforms and openness»: the Confucian component. – Article.

Summary. The article discusses the forms and methods of applying Confucian principles in the process of reforming the education system of the PRC during the period of reforms and openness. Basing on the analysis of Confucian educational standards, it has been shown that the development of educational reform processes was carried out in the PRC from the very beginning of the introduction of a policy course on «reform and openness», bringing the educational realia closer to the standards of classical Confucianism. It is revealed that the appeal to Confucianism as a historically traditional and authentic value-worldview system for Chinese society produced a clear positive result in the process of modernization of the educational sphere, which has outstripped all countries of the world in quantitative terms nowadays. The stages of the transformation of the sphere of education are highlighted and described. In the first phase of educational reforms (1978 - 1985), the plans for reforming the education system are actively developed, and in practice, the school education is restored, the exam system is returned to the HEI, and respect for teachers and the intellectuals as a whole is promoted. The second stage of the educational reform (May 1985 –1993) was laid down by the Resolution of the CPC Central Committee «On Education System Reform», which can be considered the first systematic, program document in the field of education, and the appearance of the «Education Reform and Development Program», which included the transformation of the educational system from an exclusively state to a state-public one. These documents began the stage of active implementation of previously prepared strategies. The modernization of the education system at this stage was carried out by means of decentralization and democratization (including the autonomization of educational institutions), the inclusion of market mechanisms and the involvement of numerous non-governmental funding channels, the revival of the practice of private educational institutions, which responded to the challenges of the era. Finally, the beginning of the third stage of education reform, during which the transformation is carried out in the direction of improving the quality characteristics of the individual, the formation of a comprehensively developed person was marked by the decisions of the XVI CCP Congress (2002). This stage is still going on. The substantial connection of the decisions of the governing bodies of the state in the field of educational development in the PRC with the fundamental Confucian principles has been revealed. The conclusion is made that the main task of the educational reform is consolidation of the Chinese nation and maximum usage of the country's intellectual potential in order to make it the leader of the modern scientific and technical knowledge, which can be achieved with the help of educational means.

Key words: China, period of reforms and openness, education, Confucianism, modernization.

Г. Х. Яворська
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Є. В. Тягнирядно
кандидат педагогічних наук, доцент,
Одеський державний університет внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

ФЕМЕНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ» ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто феноменологію педагогічної категорії «толерантність майбутніх юристів» як предмет наукових досліджень із різних боків: як філософсько-етичну норму, як принцип взаємовідносин між послідовниками різних концепцій, переконань і вірувань, як метод соціально-політичних рішень і дій, як важливу рису нового напрямку виховання – міжнародного, й також конкретну підсистему суспільства та роль у ній толерантності (у політичній сфері, толерантність і право, толерантність і мораль).

Розглядаючи толерантність в узагальнюючому плані, автори підкреслюють, що вона є виразником якості культури (моральної, правової, політичної) кожного суспільства, кожного громадянина, незважаючи на вік, стать, етнічну, расову або релігійну приналежність; що вона може мати різні форми: особисту, суспільну (відображення в моралі, суспільній психології, свідомості), державну (відображення в законодавстві, політичній практиці).

Сьогодні існує декілька думок щодо змісту толерантності. Для коректного вживання терміна «толерантність» автори звертають увагу на семантику. Поняття толерантності (від лат. «несу», «втримую», «терплю») не можна змішувати з поняттям терпимості, яке в повній мірі не відображає поняття «толерантність».

На думку авторів, основний постулат толерантної культури – правильне віросповідання кожним громадянином, кожною соціальною групою, суспільством вільно обраних моральних, соціально-політичних, світоглядних переваг, що передбачає лояльне, терпиме, поважливе ставлення до вибору інших. Але толерантність при всьому її суспільному розумінні та значенні сьогодні – це явно не те, чого ми бажали б для себе та оточуючих. Особі потрібно, щоб їй не лише іноді дозволяли бути собою, але й визнавали її гідність, цінували її самотні прояви, їй необхідні повага, співчуття та любов. Толерантне ставлення не може замінити цього всього, але його основне призначення – створити умови та забезпечити людям можливість жити разом.

Ключові слова: толерантність, толерантність майбутніх юристів, толерантність і право, толерантність і мораль, толерантність у політичній сфері, Декларація принципів толерантності.

Усе в житті змінюється – і світи, і народи, і філософії буття. Єдине, що не підвладне часу, що проходить крізь нього, трансформуючись, змінюючи форму, але залишаючись незмінним, – вічні загальнолюдські цінності та чесноти.

Суттєвий брак цієї суспільної цінності у ХХ столітті призвів до того, що людство, окрім значних досягнень у галузі науки і техніки, продемонструвало величезний потенціал руйнації, про який засвідчили дві світові війни, постійні збройні конфлікти, геноциди, екологічні катастрофи.

Саме ця цінність так необхідна нам сьогодні, в часи швидкого розвитку комунікацій, інтеграції і посилення взаємозалежності, дедалі більшої мобільності, масштабних міграцій населення. Сучасні дослідники людських взаємин (М. Вінграновський, О. Майборода, В. Паніотто, А. Паламар, М. Титаренко) називають цю суспільну цінність толерантністю.

Толерантність – історичний феномен, один із важливих чинників еволюційного розвитку людства. Він виник на основі інстинкту самозбереження і поступово набув статусу цінності й норми. Практично у всі часи толерантність була актуальною та жваво обговорювалася науковим співтовариством.

Сучасне уявлення про толерантність, а точніше, визнання її чинником зміцнення миру і захисту від несправедливості, базується на дослідженнях філософів XVI – XVII ст., передусім Вольтера.

Завдяки зусиллям ЮНЕСКО за останні двадцять п'ять років поняття «толерантність» стало однією з фундаментальних світоглядних категорій. За визначенням, яке надається в Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 року в Парижі 185 державами – членами ЮНЕСКО), толерантність визначається як «повага, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження і способів прояви людської індивідуальності» [1]. Це визначення передбачає терпиме ставлення до інших національностей, рас, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, віку, інвалідності, мови, релігії, політичних або інших думок, національного або соціального походження тощо [2].

Сучасна культурна людина – це не лише освічена людина. Цього замало. Це людина, що володіє почуттям самоповаги й поваги до оточуючих. Толерантність вважається ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи людей, усього суспільства загалом. До того ж толерантність як якість особистості допомагає людині адаптуватися в іншому середовищі до несподівано нових для нього умов життя. Люди, що не володіють цією якістю, виявляють категоричність, нездатність до змін, яких вимагає від нас життя.

Уміння розв'язувати проблеми (професійні, особистісні) – це вміння, яке має бути властиве всім суб'єктам професійної діяльності, в тому числі і юристам правоохоронної системи, особливо міграційної служби. Специфіку цих умінь визначають особливості професійної діяльності юристів-правознавців та юристів-правоохоронців, це і зумовлює актуальність теми.

Мета статті – теоретично обґрунтувати феноменологію педагогічної категорії «толерантність майбутніх юристів», її предмет – зміст і роль толерантності в політичній сфері, праві, моралі й об'єкт – підготовку толерантних майбутніх юристів під час виконання службових обов'язків.

Толерантність як принцип є всеосяжним. Він застосовується і в роботі з громадянами, і в середовищі самих поліцейських, і вдома, і на відпочинку. Помилкою є те, що принцип толерантності можна застосовувати частково, як форму на роботі, а вдома його «знімати». Практика показує, що це не працює, а з часом обов'язково відіб'ється на поведінці працівників міграційної служби (у роботі з біженцями, мігрантами) та поліцейських.

Але толерантність часом теж сприймається в різних контекстах по-різному. На підставі наукових праць Володимира Паніотто з Київського міжнародного інституту соціології та Олександра Майбороди з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України:

– толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру;

– толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання.

Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави;

– толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму й абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини;

– вияв толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожна людина може дотримуватись своїх переконань і визнає таке саме право за іншими; що люди від природи своєї відрізняються – за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність; що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [3].

Як свідчить політична практика багатьох країн світу, встановленню толерантних відносин у суспільстві заважають нестача політичної волі, недосконалість законодавства, відсутність стратегії і конкретних дій з боку держав, а також збереження расистських переконань і негативних стереотипів. Сьогодні, як ніколи раніше, стає очевидним, що мир і злагода в сучасному співіснуванні можуть бути досягнені та збережені не за допомогою зброї та конфліктів, а шляхом налагодження взаємовідносин між людьми на основі етичних, моральних і культурних законів [4]. З матеріалізацією ідей Загальної декларації прав людини, толерантності пов'язують надії на виживання людства в новому столітті.

Поняття толерантності формувалося протягом століть, і цей процес продовжується й сьогодні. Адже осмислити проблему можна, якщо чітко окреслити її межу, визначивши горизонти та зміст. Де-

маркація проблеми толерантності – завдання досить актуальне. Розподіл думок тих, хто про неї пише і говорить, досить великий. А саме трактування поняття толерантності інколи має агресивний зміст, особливо на термінологічному рівні.

Для коректного вживання терміна «толерантність» необхідно знати його семантику. Поняття толерантності (від лат. «несу», «витримую», «терплю») не можна змішувати з поняттям терпимості, яке в повній мірі не відображає поняття толерантності, але може набувати протилежного смислу. Дієслово «терпіти» має негативний окрас, тому що передбачає у своїй основі лише зовнішнє втримання свого відношення. Терпіти – означає допускати, миритися з існуванням чогось або когось [5]. Історично та традиційно більше вживалося поняття терпимості як на побутовому рівні, так і в офіційних документах (міжнародні правові документи ООН, Ради Європи) з області прав і свобод громадян, на рівні лексики сучасних політичних діячів. І навпаки, толерантність означає активне ставлення, яке формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Тому можна погодитися, що толерантність – це визнання і повага інших поглядів, переконань, традицій, стилів і практик життя без внутрішнього погодження з ними, а терпимість може обмежуватися і зовнішньою реакцією (наприклад, стриманістю), тоді коли для толерантності необхідним є більш глибокий сенс у вигляді прийняття відмінностей [6].

Якщо говорити про толерантність узагальнено, то слід підкреслити, що вона є виразником якості культури (моральної, правової, політичної) кожного суспільства, кожного громадянина, незважаючи на вік, стать, етнічну, расову або релігійну приналежність. Толерантність може мати різні форми: особисту, суспільну (відображення в моралі, суспільній психології, свідомості), державну (відображення у законодавстві, політичній практиці) [7]. Основний постулат толерантної культури – правильне віросповідання кожним громадянином, кожною соціальною групою, суспільством вільно обраних моральних, соціально-політичних, світоглядних переваг, що передбачає лояльне, терпиме, поважливе ставлення до вибору інших. Але толерантність при всьому її суспільному розумінні й значенні сьогодні – це явно не те, чого ми бажали б для себе та оточуючих. Особі потрібно, щоб їй не лише іноді дозволяли бути собою, але й визнавали її гідність, цінували її самобутні прояви, їй необхідні повага, співчуття та любов. Толерантне ставлення не може замінити цього всього, але його основне призначення – створити умови та забезпечити людям можливість жити разом, навіть за відсутності вказаних моральних чинників [8].

Зараз існує декілька точок зору щодо змісту толерантності. Толерантність як байдужість, що передбачає існування думок, істинність яких ніколи не буде доведена (релігійні погляди, специфічні цінності різних культур, особливі етнічні вірування та переконання тощо). Толерантність як неможливість взаєморозуміння, що обмежує прояв терпимості тільки повагою до іншого, якого неможливо зрозуміти і з яким неможливо взаємодіяти. Толерантність як поблажливість, яка передбачає привілейоване у свідомості людини положення своєї власної культури, тому всі інші оцінюються як більш слабкі: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати. Толерантність як терпимість на основі розширення власного досвіду та критичний діалог, які дозволяють не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати її в результаті критичного діалогу.

У 90-ті роки ХХ століття нетерпимість набуває характеру прямого відношення до політики і трактується як загроза миру й безпеці. Правозахисники виступають з позиції трактування толерантності насамперед як подолання всіх форм расизму і расової дискримінації. Окремі автори вважають, що нетерпимість та дискримінація, засновані на ознаках раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, в сучасному суспільстві виражаються найбільш яскраво. Отже, визнання толерантності у широкому сенсі є умовою ефективної боротьби із ксенофобією та расизмом, бо громадянські, політичні та економічні права людини тісно пов'язані з соціальними та культурними правами.

Існує така думка, що толерантність – це ще і терпимість до всього «іншого» та необхідність освічувати суспільство, виховувати терпимість і повагу, знищувати психологічні бар'єри, які сприяють виникненню різного роду фобій. На наш погляд, ця думка щодо визначення змісту поняття та завдань толерантності є найбільш актуальною з точки зору сьогодення, тому що в її основі лежить поняття людської гідності та прагнення довести до суспільства, зокрема й професійного співтовариства юристів, необхідність формування культури толерантності [8].

Необхідно також наголосити, що проблему толерантності може бути розглянуто з різних боків: як філософсько-етичну норму, як принцип взаємовідносин між послідовниками різних концепцій, переконань і вірувань, як метод соціально-політичних рішень і дій, як важливу рису нового напрямку виховання – міжнародного. Слід дещо сказати і про конкретну підсистему суспільства та роль у ній толерантності. Наведемо приклади.

Толерантність у політичній сфері. Сучасна демократична держава забезпечує дотримання прав і свобод людини, підтримує в суспільстві плюралістичний баланс. Таку державу можна назвати толерантною. Але коли плюралістичний баланс суспільства переживає кризу, держава повинна втрутитися і знайти шляхи того, щоб всі його громадяни виконували загальні «правила гри». Толерантність – одне з таких правил, і без останніх, які створюють їй системну підтримку, «працювати» не може. Слід підкреслити, що демократія багата на компроміси, але сама вона не може бути предметом компромісу. Її базові цінності та ідеали складають те, що називають громадянською релігією, світською сакральністю. Тому світська демократична держава повинна захищати ці базові цінності всіма законними засобами. Сьогодні демократія – найбільш динамічна культура буття, але вона теж не без недоліків і протиріч. Тому демократичній державі необхідно витримувати стратегічну установку на створення і підтримку умов формування толерантної суспільної атмосфери. У протилежному випадку «інтолерантне» корегування з профілактичної міри перетвориться на боротьбу проти самих гетерогенних основ самої толерантності. У сучасному глобальному суспільстві окремі демократичні норми (наприклад, права людини) виходять за межі національного суверенітету. Їх захист – справа всього міжнародного співтовариства. Толерантної демократичної держави не існує без толерантних громадян, тим паче, що саме народ – кінцеве джерело її влади і суверенітету. Для держави толерантність ідентифікується як принцип керівництва і засіб управління, для народу – як громадянська добродіяльність, один із показників його політичної культури. У даному випадку добродіяльність – це свідоме і добровільне слідування толерантності як блага та громадянському обов'язку [7]. Пам'ятаючи слова Аристотеля про те, що добродіяльність – це здібність поступати найкращим чином, можна сказати, що толерантність є найкращим виходом із конфліктних ситуацій. Як елемент політичної культури громадян толерантність демонструє нам ще одну свою функцію – бути засобом легітимації відповідних акцій держави.

Толерантність і право. Існує думка, що принцип толерантності необхідно кодифікувати як цивільно-правову норму, і тільки за допомогою такої правової легітимації толерантність може стати передумовою діалогу культур і набуде характер моральної норми. Дійсно, і не треба доводити, що в сучасному суспільстві правові норми – найбільш ефективний інструментарій регулювання взаємовідносин між людьми. Що викликає сумнів? Толерантність, як ми підкреслювали, є продуктом вільного вибору людини, а право обов'язково передбачає у своїй структурі примусові засоби впливу. У такому випадку виникає питання: а чи можна примусити людину до свободи? В умовах, коли питання толерантності починають виходити на перший план, очевидно, що існує перспектива руху від толерантності до права. У самій толерантності можуть сформуватися норми права. Приклад – одностатеві шлюби в деяких країнах. Спочатку це явище (відхилення від вікових традицій) було сприйнято толерантною громадською думкою. А коли суттєві протиріччя щодо одностатевих шлюбів пом'якшилися до відмінностей у точках зору, склалася воля більшості, яка потім і оформилася у відповідний закон.

Толерантність і мораль. На наш погляд, у проблемі толерантності все ж більше морально-етичного початку. У будь-якому випадку (схвалення або засудження) толерантність має свій вихідний моральний сенс, тому що має характер моральної цінності. Але складність морального змісту толерантності полягає в тому, що вона вимагає моральної поваги вибору іншого, але як тоді бути зі своєю власною позицією? У протиріччя вступають досить важливі етичні поняття: повага і самоповага (поважати людину не тільки іншу, але й себе). Що треба? Необхідна передусім свідомість, а потім – емоції, почуття і воля людини, яка претендує на толерантність, або ще – обміркований вибір на основі аргументів. Таким чином, толерантність не дозволяє сіяти ворожнечу, ламати тенденції формування ланцюжка: відмінності – виключення. Вона – не тільки моральний обов'язок, але політична і правова потреба. Толерантність – це добродіяльність, за допомогою якої можливе досягнення миру і сприяння заміні культури війни культурою миру. Толерантність – це ще й питання про те, як за глибоких відмінностей в положенні, статусі, інтересах, поглядах люди можуть улаштувати спільне життя.

Таким чином, урахування цих аспектів і вирішення поставленої мети дозволить нам формувати культуру толерантності як усього суспільства, так і в майбутніх юристів-правоохоронців та юристів-правознавців, зокрема у процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти. На нашу думку, потребує вивчення проблема формування комунікативної компетентності майбутніх юристів, де толерантність треба розглядати як критерій сформованості комунікативної компетентності майбутніх юристів до виконання службових обов'язків з різними верствами населення (діти, особи похилого віку, іноземні громадяни, правопорушники тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларация принципов толерантности. *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. Москва : МГУ, 2001. С. 131–137.
2. Толерантность и согласие / под ред. В.А.Тишкова, Г.У.Солдатовой. Москва, 1996.
3. Асмолов А.Г., Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А. О смыслах понятия «толерантность». *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. Москва : МГУ, 2001. С. 8–18.
4. Золотухин В.М. Толерантность. Кемерово, 2001.
5. Риэрдон Бетти. Толерантность – дорога к миру. Москва, 2001. С. 262.
6. Права человека. Толерантность. Культура мира. *Документы*. Москва : МШПЧ, 2002.
7. Солдатова Г.У. Толерантность и интолерантность – две грани межэтнического взаимодействия. *Век толерантности: научно-публицистический вестник*. Москва : МГУ, 2001. С. 90–100.

Г. Х. Яворская, Е. В. Тягнырядно. Феменология педагогической категории «толерантность будущих юристов» как предмет научных исследований. – Статья.

Аннотация. В статье рассматривается феменология педагогической категории «толерантность будущих юристов» как предмет научных исследований с разных точек зрения: как философско-этическая норма, как принцип взаимоотношений между последователями разных концепций, убеждений и верований, как метод социально-политических решений и действий, как важная черта нового направления воспитания – международного, а также конкретная подсистема общества и роль в ней толерантности (в политической сфере, толерантность в праве, толерантность и мораль).

Рассматривая толерантность в узком плане, авторы подчеркивают, что она является выразителем качества культуры (моральной, правовой, политической) каждого общества, каждого гражданина, невзирая на возраст, пол, этническую, расовую или религиозную принадлежность; что она может иметь разные формы: личностную, общественную (отображение в морали, психологии общества, сознании), государственную (отображение в законодательстве, политической практике).

На сегодня существует несколько толкований содержания толерантности. Для корректного употребления термина толерантность авторы обращают внимание на семантику. Понятие «толерантность» (от лат. «несу», «выдерживаю», «терплю») нельзя подменять понятием «терпимость», которое в полной мере не отображает полностью понятия толерантности.

По мнению авторов, основной постулат толерантной культуры – правильное вероисповедание каждым гражданином, каждой социальной группой, обществом свободно избранных моральных, социально-политических, мировоззренческих убеждений, предусматривающее лояльное, терпимое, уважительное отношение к выбору других. Но толерантность при всем ее общественном понимании и значении на сегодня – это явно не то, чего мы желали бы для себя и окружающих. Личности нужно, чтобы ей не только иногда разрешили быть собой, но и признавали ее достоинство, ценили, ей необходимы уважение, сочувствие и любовь. Толерантное отношение не может заменить этого всего, ведь его основное назначение – создать условия и обеспечить людям возможность жить вместе.

Ключевые слова: толерантность, толерантность будущих юристов, толерантность и право, толерантность и мораль, толерантность в политической сфере, Декларация принципов толерантности.

G. Yavorskaya, E. Tyagnyadno. Femenology of the pedagogical category “tolerance of future lawyers” as a subject of scientific research. – Article.

Summary. The article considers the feminology of the pedagogical category “future lawyers' tolerance” as a subject of scientific research from different directions: as a philosophical and ethical norm, as a principle of relations between followers of different concepts, beliefs and beliefs, as a method of socio-political decisions and actions, as an important feature of the new direction of education – international and about a specific subsystem of society and the role in it of tolerance (in the political sphere, tolerance and law, tolerance and morality).

Reviewing tolerance in a general way, the authors emphasize that it is an expression of the quality of culture (moral, legal, political) of every society, every citizen, regardless of age, gender, ethnic, racial or religious background; that it can take different forms: personal, social (reflection in morality, social psychology, consciousness), state (reflection in legislation, political practice). Today, there are several perspectives on content tolerance. For correct use of the term tolerance, authors pay attention to semantics. The concept of tolerance (from the Latin for “carry”, “endure”, “tolerate”) cannot be confused with the concept of tolerance, which does not fully reflect the concept of tolerance.

According to the authors, the basic tenet of a tolerant culture is the right religion of every citizen, every social group, society of free moral, socio-political, ideological preferences and provides for a loyal, tolerant, respectful attitude towards the choice of others. But tolerance for all its social understanding and meaning today is clearly not something we would want for ourselves and others. A person needs not only to be allowed to be themselves, but also to recognize her dignity, to appreciate her original manifestations, and to respect, compassion and love. Tolerant attitude cannot replace all this, but its primary purpose is to create the conditions and provide people with the opportunity to live together.

Key words: tolerance, tolerance of future lawyers, tolerance and law, tolerance and morality, tolerance in the political sphere, Declaration of principles of tolerance.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

С. С. Андрейченко ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	4
В. О. Гега, Т. І. Пенькова КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	7
Г. О. Головач МІСЦЕ М'ЯКОГО ПРАВА В КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВОРОЗУМІННЯ.....	11
Г. В. Котик ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА.....	14
І. В. Романенко, М. С. Прогонюк НЕВРЕГУЛЬОВАНІСТЬ ЕТАПУ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ.....	19
Л. В. Серватюк ПРАВМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО.....	23

РОЗДІЛ 2 ФІЛОЛОГІЯ

Н. В. Бардіна «ВТІЛЕНА КОГНІЦІЯ» В НАУКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПІДРУЧНИКІВ ІЗ ЛІНГВІСТИКИ).....	30
І. А. Гаман СТИЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ ЯК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ.....	33
К. О. Гордієнко, К. П. Макарова ОНОМАСТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	37
А. І. Грігорян СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ ВИДІЛЕНОСТІ У МОВЛЕННІ ЧЛЕНІВ БРИТАНСЬКОЇ КОРОЛІВСЬКОЇ РОДИНИ.....	40
І. М. Калиновська, Н. В. Шеремета СУЧАСНІ ОНЛАЙН-РЕСУРСИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	45
Е. С. Карпина КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІСТОЧНИКИ І ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЇ ІСТОРИОСОФІЇ ВСЕВОЛОДА СОЛОВ'ЄВА (НА МАТЕРІАЛІ ПЕНТАЛОГІЇ «ХРОНІКА ЧЕТЫРЬОХ ПОКОЛЕНІЙ»).....	49
Ю. А. Ковальчук ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь «ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ» НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ.....	54
В. Г. Ліхошерстова РОЛЬОВА ГРА ЯК АКТИВНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МОРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ.....	59
Т. О. Лях КОМУНІКАТИВНИЙ МЕТОД У ЗАСВОЄННІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ-МЕДИКАМИ (НА ПРИКЛАДІ ДІЄСЛОВА).....	62
Н. І. Мельник ЕТНІЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ.....	66

О. С. Меньшикова МОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ТА ПОЗИТИВНОЇ ЕМОТИВНОСТІ В РОЗМОВНОМУ ДІАЛОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ ТЕЛЕНОВЕЛ).....	70
М.-Д. Ю. Микитка ПОЛІСЕМІЯ У ЛАТИНСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	76
К. В. Михайлова, Я. О. Книшова СЛЕНГ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ В МОРСЬКІЙ СФЕРІ.....	80
V. V. Molodtsova, M. V. Tsinova CROSS-CURRICULUM APPROACH TO TEACHING MARITIME ENGLISH.....	84
О. В. Овчиннікова ПОДВІЙНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ, АБО СЛОВА-БУМЕРАНГИ, У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	88
М. П. Оксанич ПОЗИЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЧАСУ В СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	93
О. П. Осирко НОМІНАЦІЯ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ ІЗ БОРОШНА У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	98
М. І. Поліщук РОЗВИТОК ГЕНДЕРНО СПРЯМОВАНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ.....	102
Т. Е. Суханова, Т. В. Крысенко СЕМАНТИЧЕСКАЯ АНОМАЛИЯ И МИФОПОЭТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА В ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ А. А. ТАРКОВСКОГО.....	106
Г. В. Фінчук, О. Д. Мельничук РЕАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА <i>TO MAKE</i>	110
І. В. Царьова, А. Ю. Хаджи СТИЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧНОГО ТЕКСТУ.....	114
І. В. Чарікова, А. Ю. Янчук МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У МОНОЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ НА ОСНОВІ АВТЕНТИЧНИХ ТЕКСТІВ КРАЇНОЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ.....	118

РОЗДІЛ 3 МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ

Ю. Д. Гричениченко, Э. Л. Маркина ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АПТЕЧНОЙ КОСМЕТИКИ В КОСМЕТОЛОГИИ.....	124
В. А. Малиновский, Е. И. Грущенко РОЛЬ МИКРООРГАНИЗМОВ В РАЗВИТИИ КАРИЕСА.....	127
Э. Л. Маркина, Г. М. Ибрагимова РЕДКИЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ И ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ПРЕПАРАТЫ ДЛЯ НИХ.....	131
О. П. Романчук АВТОНОМНА РЕГУЛЯЦІЯ КАРДІОРЕСПІРАТОРНОЇ СИСТЕМИ ПРИ ФОРМУВАННІ ГІПЕРТЕНЗИВНОГО СТАТУСУ В ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ.....	135
В. Й. Тешук, Н. В. Тешук, О. О. Руських ДО ПИТАННЯ ДІАГНОСТИКИ РІЗНИХ ПАТОГЕНЕТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ГОСТРИХ ПОРУШЕНЬ МОЗКОВОГО КРОВООБІГУ ЗА ІШЕМІЧНИМ ТИПОМ.....	139
В. Й. Тешук, В. В. Тешук, О. О. Руських ОСОБЛИВОСТІ МОЗКОВОЇ ГЕМОДИНАМІКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ ТРАНЗИТОРНИМИ ІШЕМІЧНИМИ АТАКАМИ.....	142
В. Й. Тешук НАСЛІДКИ РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ.....	147

РОЗДІЛ 4
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ.
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

С. В. Базарний СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	152
В. С. Безух, В. А. Волкова ВПЛИВ МУЛЬТФІЛЬМІВ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	158
Р. М. Білоус, В. В. Панченко ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА САМОАКТУАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ.....	161
О. П. Божко МОВНА КУЛЬТУРА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ).....	165
Ю. В. Бугасівська РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ КОРПОРАТИВНИХ НОРМ І ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ.....	169
О. В. Василенко НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИТОКИ.....	172
А. В. Дяченко НЕДОЛІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	176
Л. Ф. Ейвас, О. І. Пікущий МОЖЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	181
І. В. Єршова-Бабенко, Г. П. Пекліна, Д. М. Козобродова, Америк С. Мохаммад, Г. С. Селіверстова АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ У СВІТЛІ ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК НЕЛІНІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА: ХАОС, САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА СКЛАДНІСТЬ.....	185
Л. Л. Ісмаїлова ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНИХ ПЛАТФОРМ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У ПЕРІОД КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ.....	190
О. М. Іщенко ГАСТИКА ЯК МАРКЕР ІДЕНТИФІКАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	193
А. С. Кілейникова ВПЛИВ ОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ НЕЗРІЛОСТІ ДИТИНИ.....	199
Н. С. Кравець, О. І. Ділай, В. Ю. Тануляк ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	203
В. О. Кравцев КОНЦЕПТ OSTALGIE ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН НІМЕЦЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ.....	207
В. В. Латишева МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЛОБІЗМУ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ.....	211
Д. І. Малезик ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РОКІВ.....	214
А. О. Міляевич ПОЕТАПНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ВОКАЛІСТІВ.....	218

О. А. Омел'яненко, В. А. Волкова РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ LEGO У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	224
Ю. М. Полулященко, А. О. Омельченко ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОЦЕСІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.....	228
Ю. В. Роїк ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСЕРЕДКІВ ЕТНОДИЗАЙНУ КЕРАМІКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА.....	231
І. М. Рябінова ФЕНОМЕН ГЛЯНСОВОГО ЖУРНАЛУ В КОНТЕКСТІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	237
В. В. Самаріна, О. В. Шахматова АВТОНОМНЕ НАВЧАННЯ.....	242
Н. Д. Скибун ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ СТУДЕНТАМ МЕДИЧНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ КАРАНТИНУ.....	246
С. С. Солодовник МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛІВ РИСУНКУ В НАВЧАЛЬНИХ ХУДОЖНИХ ЗАКЛАДАХ.....	249
О. І. Стеценко-Баранова ПРОДУКУВАННЯ НОВИХ ІДЕЙ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ НАУКОВИХ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКИМ СКЛАДОМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 2019 РОЦІ.....	255
Е. В. Стрига СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ КИТАЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	260
М. І. Тугай ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ У ВИСВІТЛЕННІ МИХАЙЛА ЗУБРИЦЬКОГО (НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.).....	264
Т. І. Уварова, Г. І. Степанова МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ПРІОРИТЕТНА КОМПЕТЕНЦІЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ.....	268
Н. Б. Чех НАРАТИВНІ ТА НЕНАРАТИВНІ ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ФОТОГРАФІЇ.....	272
В. А. Чжен КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ НОВАЦІЇ В КИТАЇ ПЕРІОДУ «РЕФОРМ ТА ВІДКРИТОСТІ»: КОНФУЦІАНСЬКИЙ СКЛАДНИК.....	276
Г. Х. Яворська, Є. В. Тягнирядно ФЕМЕНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ» ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	282

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 32

Підписано до друку 22.05.2020 р.
Формат 60x84/8. Ум.-друк. арк. 33,95.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0520/132.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65009, Україна, м. Одеса, вул. Сегедська, 18, офіс 431
Тел. (0552) 39-95-80

www.helvetica.com.ua
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua